SEM Symposium 2016

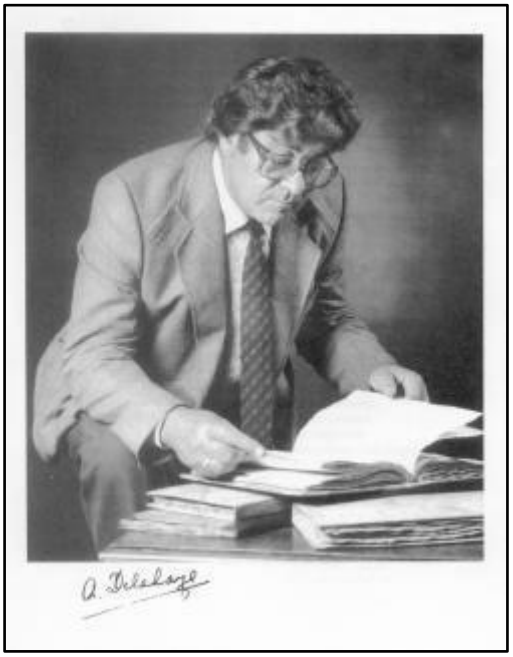
Bavel za. 5 nov.

Reader

Visies naar aanleiding van het werk van Albert Delahaye

Studiekring Eerste Millennium

Rechtsonder de grafsteen op het graf van Albert Delahaye en zijn vrouw Frieda Koene op de begraafplaats bij de kerk in Klimmen (Zuid-Limburg)

Inhoud

Opmerking: de paginanummers in deze inhoudsopgave verwijzen naar de nummers in het midden boven aan de pagina's, niet naar de originele paginanummers in de diverse opgenomen artikelen.

- **Programma SEM-Symposium** zaterdag 5 november 2016 **4**
- Voorwoord **5**
  Een balans anno 2016 van het levenswerk van Albert Delahaye
  Ad Maas, voorzitter SEM
- **Archief Stichting Albert Delahaye** **9**
  Alex Laenen, bestuurslid SEM
- **Het levenswerk van Albert Delahaye (1915 - 1987)** **14**
  Lezing gegeven door Hans Jochems 22-7-1988
  Bewerkt door Mark Paelinck

Hieronder een verzameling artikelen waarin gelezen kan worden hoe er vanuit de wereld van historici en vanuit de historische journalistiek gereageerd werd op de stellingen van Albert Delahaye. De volgorde is chronologisch. Onze excuses voor de weergavekwaliteit van enkele opgenomen artikelen. Het oude materiaal dat voor de scans gebruikt is heeft in enkele gevallen een magere hoedanigheid. De leesbaarheid heeft daar soms onder te lijden en afbeeldingen worden helaas niet altijd goed weergegeven.

- **Het Karolingische Paleis op het Valkhof** **36**
  R.R. Post
  Uit: *Numaga*, III, nr.2, mei 1956, p. 37-71
- **Friezen, Saksen, Franken … klopt dat?** **69**
  W.J. Boone
  Uit: *Actuele Onderwerpen*, nr. 678, 27-9-1957
- **Het mysterie van de Keizer-Karel-stad en het eiland van der Bataven** **86**
  F.W. Smulders
  Uit: *Brabants Heem* jaargang 10, nr.2 mrt-apr 1958, p. 26-27
- **Boekbespreking: Albert Delahaye, *Het Mysterie van de Keizer-Karelstad*** **88**
  J. Brinkhof
  Uit: *Numaga* V, nr.3, juli 1958, p. 107-108
- **Boekbespreking: Albert Delahaye, *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*** **90**
  S.J. Fockema Andreae
  Uit: *Nederlands Archievenblad*, 1958, p. 134-136
- **Nijmegen is tóch Noviomagum** [lees: Noviomagus] **93**
  B.H. Stolte
  Uit: *Actuele Onderwerpen*, nr. 724, 29-8-1958
- **Boekbespreking: Nijmegen of Noyon. Albert Delahaye, *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*** **110**
  F.W.N. Hugenholtz
  Uit: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr.??, 1958, p. 283-284
- **Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karel-stad** **112**
  B.H. Stolte
  Uit: *Numaga* X, nr.1, 1963, p. 9-21
- **Overbodige vraagstukken in de historische geografie van Nederland** **125**
  B.H. Stolte
  Uit: *Numaga* XIII, nr.1, 1966, p. 11-18

- **Het boek van Albert Delahaye** **133**
  H.P.H. Camps
  Uit: *Brabantia*, jan. 1966, p. 23-28
- **Het boek van Albert Delahaye** **139**
  H.P.H. Camps
  Uit: *Brabantia*, maart 1966, p. 67-71
- **Brabant en Echternach** **144**
  F.W. Smulders
  Uit: *Brabants Heem*, jaargang 18, nr.3, mei-juni 1966, p. 50-52
- **"Tritile" Noviomago = In het "Vergankelijke" Nijmegen** **147**
  A. Schrijnemakers
  Uit: *Numaga* XXIV, nr.2, juni 1967, p. 53-67
- **Lag Nederland in Frankrijk?** **162**
  M. Gysseling
  Uit: *De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français*, 1980, nr 5, p. 139-157
- **NASCHRIFT** **181**
  J.W. Bronkhorst
  Uit: *Spinrag der Middeleeuwen. De geschiedenis van het Frankenvolk*, 1980, p. 120-122
- **Delahaye en onze vaderlandse geschiedenis** **183**
  A. van Hulzen
  Uit: *De Vacature*, nr.16, 1982, p. ??
- **Nijmegen en de dooddoeners van Delahaye** **185**
  I. Noviomagus
  J.E. Bogaers
  II. De bisschop van Nijmegen
  P. Leupen
  Uit: *Numaga* XXIX, nr.3/4, nov. 1982, p. 69-81
- **Holle Boomstammen** **198**
  C. van Heel
  Uit: *Nederlands Archievenblad*, 1982, p. 235-242
- **De Bisschop van Nijmegen** **206**
  W.A. Fasel
  Uit: *Nederlands Archievenblad*, 1982, p. 243-247
- **Albert Delahaye, Willibrord en Waalre, de zwakheid van Delahaye's beweringen** (in drie delen) **211**
  A.-J. Bijsterveld
  Uit: *Brabants Heem*, jaargang 35, 1983, nr.2 p. 101-111, nr.3 p. 150-159, nr.4 p. 188-196
- **De bisschop van Tournehem, de abt van Eperlecques et de quibusdam aliis (ter attentie van Anton Fasel)** **241**
  H.P.H. Camps
  Uit: *Nederlands Archievenblad*, 1983, p. 249-264
- **'De bisschop van Nijmegen voor het gerecht?' Nijmegens Bronnenboek blijft omstreden** **257**
  F. Kuyvenhoven
  Uit: *KUzien*, nr.?, 1984, p. 27-28 (kwartaalblad van de Katholieke Universiteit Nijmegen)

- **De mythe van St. Adelbert** **259**
  W.A. Fasel
  Uit: *Oud Alkmaar* (Hist. Ver. Alkmaar), jaargang 8, nr.2, 1984, p. 605-617
- **Wat heeft en had Albert Delahaye met Vlaardingen te maken?** **272**
  P.J. Westerdijk
  Uit: *TIJD - SCHRIFT* (Hist. Ver. Vlaardingen), nr.40, 1988, p. 37-57
- **Utrecht, stad van Sint Maarten. Willibrord duikt pas laat op in het Sticht** **292**
  W. Peeters
  Uit: *Katholiek Nieuwsblad*, 15 juli 1988
- **Willibrord in Nederland: een mythe?** **294**
  M. de Reu
  Uit: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, N.R., Deel 43, 1989, p. 29-48
- **De oorsprong van de Sint-Maartensverering in Utrecht** **314**
  M.W. de Bruijn
  Uit: *Maandblad Oud-Utrecht*, jaargang 62, 1989, p. 33-39
- **Vragen die het Willibrordjaar opriep nog lang niet van de baan. Albert Delahaye had helaas veel te snel overal antwoord op.** **321**
  W. Spann
  Uit: *Onder de Schutsboom* (heemk.kring Goirle), dec. 1990, p. 31-34
- **Nederland is altijd immigratieland geweest. Studie Albert Delahaye posthuum gepubliceerd.** **325**
  W. Peeters
  Uit: *Katholiek Nieuwsblad*, 20 nov. 1992
- **Albert Delahaye en de ontspoorde historie** **328**
  P. Spanjaard
  Uit: *Noordbrabants Historisch Nieuwsblad*, jaargang 7, nr.4 aug 1993, p. 6-7
- **Eenzame strijder in naam van de Waarheid** **330**
  J. Boom
  Uit: *Historisch Nieuwsblad*, nov. 1994, p. 22-25
- **"Albert Delahaye, een archivaris op zoek naar het echte Noviomagus"** **334**
  J.S.L.A.W.B. Roes
  Uit: *Verleden Tijd Schrift*, 3-1995, p. 9-11
- **Lebuinus, apostel van de IJsselstreek?** **337**
  J. Smalbrugge
  Uit: *De Driehoeksband*. (personeelsblad gemeente Rijssen), dec 1997, p. 28-35

==========

- **Bibliografie Albert Delahaye** **345**
- **Nawoord van de redactie** **357**

SEM-Symposium 2016 Programma
Zaterdag 5 november 2016 Bavel

VISIES NAAR AANLEIDING VAN HET WERK VAN ALBERT DELAHAYE		
Opening	Ad Maas	10:30 - 10:35
Gevolgen van het werk van mijn vader	Guido Delahaye	10:35 - 11:15
Reacties		11:15 - 11:30
Stand van zaken Bataven-onderzoek	Stijn Heeren /Ad Maas	11:30 - 12:00
Intermezzo's van 5 tot 10 minuten: standpunten anno 2016 t.a.v. het werk van Albert Delahaye	Aanmelders	12:00 - 12:30
Pauze en lunch		
Nijmegen in de Merovingische en Karolingische perioden	Joep Hendriks Arjan den Braven	13:30 - 14:30
Reacties		14:30 - 15:00
Pauze		
Francia	Rinus Boidin	15:15 - 15:45
Reacties		15:45 - 16:00
Kunnen we verder met het werk van Albert Delahaye? Afrondingsdiscussie	Ad Maas	16:00 - 16:30
Naspraak		

Ter gelegenheid van dit symposium verschijnt een reader (ca. 350 bladzijden):
Visies naar aanleiding van het werk van Albert Delahaye.

Locatie: Zalencentrum *De Tussenpauz*, Kerkstraat 10, 4854 CE Bavel (bij Breda);
gratis parkeren

Kosten: 35 euro p.p. (partner 20 euro), inclusief koffie, thee, lunch, snack;
contant te voldoen aan de zaal.

Boekenmarkt: deelnemers kunnen boeken over het onderzoeksgebied van SEM aanbieden (weggeven of verkopen).

Aanmelding: info@semafoor.net

Voorwoord

Een balans anno 2016 van het levenswerk van Albert Delahaye

Ad Maas, voorzitter SEM

16 Jaar na de oprichting van SEM (Studiekring Eerste Millennium) is de tijd gekomen om een voorlopige balans op te maken wat betreft het werk van Albert Delahaye via het 17e SEM-symposium (5 november 2016). Hoewel SEM soms gezien wordt (in bepaalde gevallen met een zeker genoegen) als een 'Delahaye-club', doorgaans misprijzend bedoeld, blijkt op basis van feiten duidelijk dat SEM niet alleen het Delahaye-denken inderdaad een forum geeft, maar ook kritische en afwijzende artikelen ten aanzien van dat denken publiceert. Dat is gewoon te constateren na raadpleging van het tijdschrift *SEMafoor*, de SEM-reeks-boeken en op www.semafoor.info en www.nifterlaca.nl.

Het feit dat SEM een symposium wijdt aan het werk van Delahaye, betekent natuurlijk dat SEM dat denken niet wenst af te schrijven. Zoveel jaren na zijn onderzoek kunnen onderdelen en aspecten van zijn visie uiteraard weerlegd worden, en daar biedt SEM vanzelfsprekend een forum voor. Deze reader is een bijdrage aan het symposium van 2016 over het werk van Albert Delahaye. Dat het een moedige bijdrage is kunt u zien in de inhoudsopgave: slechts enkele bijdragen volgen en verdedigen de visie van Albert Delahaye en de meeste andere zijn (uiterst) kritisch. Vooral aan deze bijdragen geven we in deze reader plaats. Waarom?

Bestuur van SEM en redactie van *SEMafoor* / www.semafoor.info onderscheiden drie perioden in verband met dit thema:

- De tijd dat Albert Delahaye leefde (1915-1987)
- De tijd van de Stichting Albert Delahaye (1987-2000)
- De tijd van SEM (2000-heden).

De kritische artikelen op zijn werk komen uit de periode 1957-2000. Het zijn dus de 'vroege' commentaren. Beschouwingen uit de periode van SEM (vanaf 2000: *SEMafoo*r, SEM-reeks-boeken, www.semafoor.info en www.nifterlaca.nl) zijn dus niet opgenomen. In deze latere periode ging de kritiek op het werk van Delahaye uiteraard naar het adres van SEM en de adressen van personen die tot de Studiekring behoren en op de websites actief zijn. Alle artikelen in *SEMafoor* kunt u met een jaar vertraging raadplegen op de SEM-website: optimale toegankelijkheid en openheid. De discussie dient voort te gaan. SEM haalt dus zelf de publiciteit uit de periode 1950-2000 terug, omdat daar de halve eeuw van Albert Delahaye 'geschiedde'. Dit thema in deze periode wetenschappelijk verantwoord beschrijven, vergt idealiter een promotie, maar SEM staat ook open voor het ondersteunen van een individuele onderzoeker of een groep onderzoekers. Het gaat om een belangrijk thema. Men kan zich permitteren om het minachtend af te doen als nutteloze ballast, maar het ontwikkelen van visies die niet-conventioneel zijn is een zaak die in veel landen aan de orde is. Alleen al voor de Lage Landen kan een boek geschreven worden over 'alternatieve' onderzoeksprojecten, ondernomen door mensen met een wetenschappelijke opleiding, onderzoekers die zich vastbeten in een bepaald onderzoek dat vaak vele jaren in beslag nam, maar die zich uiteindelijk toch oneerlijk afgeserveerd en doodgezwegen voelden. Volgens SEM een slechte zaak.

Wie probeert de grote lijn te onderkennen in het publicistisch werk van Albert Delahaye ziet geleidelijk aan dat er drie fasen uit de historische verf komen, namelijk deze:

- de fase van het enthousiaste ontdekken en bekend maken (1955-1966),
- de fase van de polemiek, van de strijd en van de verdediging (1966-1982) en
- de fase van de teleurstelling en van de woede (1982-1987).

Inhoud en toonzetting werden geprolongeerd in postume uitgaven die tot ongeveer 2000 verschenen waaronder een door H. ten Doeschate verzorgde uitgave: *Ontspoorde historie* (1992).

Op 15 november 1982 richtte Albert Delahaye zich tot de Officier van Justitie bij de arrondissementsrechtbank in Arnhem met een document van 43 bladzijden. Niet interessant om uit te geven omdat de inhoud via Delahayes (postuum verschenen) boeken bekend genoeg is of in elk geval

kan zijn. En het internet biedt natuurlijk ook veel informatie. Die inhoud van het document voor de rechtbank is vooral het striemende commentaar op het *Bronnenboek van Nijmegen* dat in zijn boek *De Bisschop van Nijmegen* (1982) te vinden is. Het begint als volgt: "Na 27 jaar de hoon, verguizing, openbare en achterbakse beledigingen, vernederingen, achteruitstelling in mijn ambtelijke en persoonlijke leven geduldig verdragen te hebben, onderga ik sinds 1980 de smerigste en meest lasterlijke aanval door het "Bronnenboek van Nijmegen"."

Dat dit echt gemeend is blijkt wel uit het erna volgende inhoudelijke betoog dat steeds opnieuw het Bronnenboek-project in de sfeer trekt van bedrog, fraude, misleiding, criminaliteit enerzijds en gebrek aan deskundigheid, dus onbekwaamheid, anderzijds. Na het inhoudelijk gedeelte worden de daders met name genoemd: de auteurs P. Leupen en B. Thissen met hun collega-ondersteuners en een groep studenten die het opzoekwerk hebben verricht, onder leiding van de auteurs uiteraard. Ongetwijfeld onder nogal vrijblijvende en zwakke leiding, misschien wel oogluikende begeleiding, want er moest toch een soort Nijmegen-promotie uit de bus komen.

Wat jammer dat Delahaye zich niet bediende van een minder emotionele stijl en een wat luchtigere en ironische toonzetting. Ik weet niet of het document ook echt ingediend is, maar opvallend is wel een zekere naïviteit bij Delahaye wat betreft zijn vertrouwen in onze rechtspraak in dit soort zaken en in zijn geloof in de afschrikwekkende werking van een boek over de kwestie. Anno 2016 weten we wel beter. Justitie oordeelt niet over inhoudelijke zaken en er verschijnen zoveel boeken dat een maatschappelijk effect ervan niet meer te verwachten is of in elk geval spoedig afzwakt en verdwijnt. Er resten na lezing van dit requisitoir twee hoofdindrukken: Delahaye heeft echt geleden en is zwaar aangedaan en op een aantal inhoudelijke aspecten schiet hij raak. Maar hij was zonder rechtbank veroordeeld tot de man die niet mee mocht tellen.

SEM weet als geen ander dat er ook op het terrein van historisch onderzoek visies aan de orde gesteld worden, die onvoldoende gedocumenteerd zijn en die toch met veel taaiheid overeind gehouden worden. Met machtsvertoon daarop reageren (door autoriteiten het woord te geven) of de visie weg te honen, werkt eerder een bepaald gebrek aan respect in de hand dan het bereiken van een werkbaar resultaat. Het gaat dan niet meer om de mogelijk inhoudelijke waarde van een visie, of een aspect ervan, maar om gekwetste gevoelens. Opgebouwde zekerheden worden ondermijnd en beschadigd en andere en ongebruikelijke interpretaties nodeloos minachtend afgedaan. In deze zin is Delahaye nodeloos slachtoffer geworden. In deze reader kunt u de omgangs- en communicatiestijl zelf nagaan. Er zijn plussen en minnen wat dat betreft.

Delahaye kon er ook wat van, hoor ik velen denken. De neerbuigende toonzetting kwam meestal van een andere kant en werd lang volgehouden. In 2006 meende Bert Thissen in het *Jaarboek Numaga* (vooral gewijd aan Nijmeegse Biografieën) het volgende te moeten melden: "Vanwege zijn theorie is Delahaye opgenomen in *De Encyclopedie van de Domheid* van Matthijs van Boxsel". Feitelijk juist natuurlijk, maar tegelijk ook een ondeugdelijke suggestie: Delahaye zou dom zijn. Van Boxsel vond echter dat Delahaye een monument verdiende voor zijn werk ook als hij ongelijk had. Een ouder voorbeeld van onnodige denigratie is het eerste deel van het artikel 'Nijmegen en de dooddoeners van Delahaye' (*Numaga* 1982) met de subtitel 'I. Noviomagus' van Jules Bogaers. Hij schrijft:

> "Het bovenstaande is geschreven om aan te tonen dat de 'bewijzen' die D. meent te kunnen ontlenen aan de Tabula Peutingeriana, het Itinerarium Antonini en Ptolemaeus op grond waarvan volgens hem 'Het Noviomagus van de Peutingerkaart Noyon is', volstrekt niet bestaan. Zou het veel helpen? De schrijver (Bogaers, red.), die nu meer dan 27 jaar het in menselijk en wetenschappelijk opzicht zo droeve drama Delahaye heeft doorleefd, weet wel beter. Met Stolte mag hij zeggen: "Alle argumenten tegen D's theorie, die ik heb gegeven, zijn zakelijk en direct controleerbaar. Wil D. zijn stellingen handhaven, dan zal hij ze moeten weerleggen. Negeren kan hij ze niet." Helaas staat daar een andere uitspraak tegenover: "de pseudo-wetenschappers beschouwen iedere oppositie als het bewijs van hun eigen gelijk (het feit dat ze genegeerd worden trouwens ook)". Wanneer "het Noviomagus van de Peutinger-kaart" niet "Noyon is" -zie boven- dan "zou" D. nu toch eens eindelijk "een punt achter" zijn blijkbaar eindeloze "betoog kunnen

> zetten, daar eenieder het erover eens is dat het Romeinse en het Karolingische Noviomagus één en dezelfde plaats is." De slotconclusie mag wel luiden: wat Delahaye ons reeds zo lang over Nijmegen te geloven voorhoudt, is inderdaad nog steeds klinkklare kletspraat."

Dat Delahaye er naast zat wat betreft Nijmegen als Noviomagus in de Romeinse tijd is natuurlijk een serieus punt van discussie (en voor velen trouwens helemaal geen discussiepunt); het uitdelen van krenkingen gebeurt vooral in de onnodige toevoegingen en het gebruik van de aflkorting D. Het is interessant om een andere reactie van Bogaers hierbij te betrekken. In zijn herdenkingsartikel over Ben Stolte ((J.E. Bogaers, 'Bernardus Hendrikus Stolte. Mageland 25 oktober 1912 – Ubbergen-Beek 19 juni 1985', in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1987, p. 135-147) staat op pagina 144 de volgende passage:

> "Nadat de archivaris en historicus A. Delahaye (1915-1987) in oktober 1955 een begin had gemaakt met een lange reeks van schokkende publikaties en voordrachten, waarin hij op min of meer luidruchtige wijze aandacht opeiste voor zijn - zeer vreemde en volstrekt onaanvaardbare - opvattingen over de Romeinse en vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Nederland en Noord-Frankrijk, was Ben Stolte, vanuit 'Romeins' standpunt gezien, de aangewezen persoon om hem van repliek te dienen. Drie keer, in 1958, 1963 en 1966, heeft hij zich op afdoende wijze van die taak gekweten. Toen bleek dat Delahaye de argumenten van zijn geduchte tegenstander volledig verzweeg en weigerde er serieus op in te gaan, heeft hij er ten slotte teleurgesteld het zwijgen toegedaan. Nog één keer deed zich een gelegenheid voor om wetenschappelijk af te rekenen. Op 28 januari 1980 had Kleio, de studievereniging van geschiedenisstudenten aan de Universiteit van Amsterdam, in de Oudemanhuispoort een forum belegd: A. Delahaye contra vier professoren, onder wie B.H. Stolte. Deze krachtmeting, in een stampvolle zaal, liep om verscheidene redenen uit op een jammerlijk fiasco, en in één opzicht zelfs op een anticlimax. Van een debat was geen sprake en toen spreker Stolte geruime tijd op zeldzaam felle wijze het woord voerde, bleek zijn stem - als gevolg van zijn ziekte - volstrekt geluidloos te zijn. Na afloop van zijn in akelige stilte aanhoord betoog sprong een Nijmegenaar op het podium om hem zijn tekst te vragen. Dat was een vergissing; weer stond er niets op papier."

Een vreemd en emotioneel betoog van Bogaers; achter het geuite verwijt aan Delahaye zit de vraag naar de werkelijke mogelijkheden van replieken. Van Bogaers kan ik me de pijn van het verlies van een goede vriend overigens goed voorstellen.

Bovenstaande oproep (1982) van Bogaers is echter ook inhoudelijk gezien misplaatst: "daar eenieder het erover eens is dat het Romeinse en Karolingische Noviomagus één en dezelfde plaats is". Dat punt wil ik hier belichten. Wie Delahayes boeken onbevooroordeeld leest, ziet dat hij het Romeinse Nijmegen helemaal niet ontkende (van meet af aan: zie passages in zijn eerste boek *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*); hij bestreed wel dat Nijmegen het Noviomagus van de Peutinger-kaart was, en over die kaart is zelfs na het boek van Richard Talbert, *Rome's World. The Peutinger Map Reconsiderd* (2010) het laatste woord beslist nog niet gezegd, als dat er ooit zal komen). Het feitelijke thema van Delahaye was de vroege middeleeuwen en met name de vraag of Nijmegen een Karolingische residentie was geweest. Dat hij de kwestie van Nederland in de Romeinse tijd daarbij betrok, kan achteraf gezien worden als een nodeloze uitbreiding. Dat beperking tot de periode 600-900 hem een veel sterkere positie had kunnen opleveren, blijkt niet alleen uit het zwakke betoog van Piet Leupen in deze reader (over de bisschop van Nijmegen), maar ook vandaag de dag kost het heel wat moeite om van Nijmegen aan te tonen dat het een serieuze Merovingische - Karolingische locatie was. Inzake de kwesties van de transgressies was Delahaye zeker te stellig wat betreft de eeuwen na de Duinkerke II-transgressie, maar de mate van (on-)bewoonbaarheid van de lage gedeelten van de Lage Landen in die periode is nog steeds een serieus punt van onderzoek. Dat het Romeinse en Karolingische Noviomagus één en dezelfde plaats zou zijn, is alleen evident voor degene die zeker weet dat Nijmegen een Karolingisch centrum was.

Twee zonen van Albert Delahaye verdedigen nog onverkort de visie van hun vader via de websites: www.albertdelahaye.nl (Drs. ing. G.A.M. Delahaye, Gon) en www.noviomagus.info (Guido Delahaye). Vooral de laatste site (niet te verwarren met www.noviomagus.nl) presenteert een groot

aantal uitbreidingen / invullingen die passen in de lijn van de publicaties van de vader. Een andere zoon is Dion Delahaye die in 1997 een historische roman publiceerde: *Het natuurlijk verlangen*, een roman die geïnspireerd is op het leven van de mysticus Meester Eckhart. Een andere zoon die als historicus zijn sporen heeft verdiend en nog meer zal verdienen is Régis de la Haye (let op de andere spelling van de familienaam). Hij is de auteur van het alom geprezen boek *De bisschoppen van Maastricht* (1985). Régis is er kennelijk de man niet naar om zich over het werk van zijn vader uit te laten. Juist daarom is het volgende citaat uit dat boek interessant:

> "Het is duidelijk dat de noordelijke geografische horizon, minstens tot de negende eeuw, niet verder reikte dan Maastricht. Wanneer dus in de biografieën van Lambertus en Hubertus melding wordt gemaakt van streken als Taxandrië en Bracbante, moet zeker niet gedacht worden aan het huidige Noord-Brabant. De naam Bracbante moet men veeleer in verband brengen met de latere aartsdiakonaten Brabant van het bisdom Luik (gelegen tussen Luik en Leuven) en van het bisdom Kamerijk (gelegen ten zuiden van Brussel). Ook Taxandrië kan niet geïdentificeerd worden met Noord-Brabant. Bracbante en Taxandrië worden in de eigentijdse bronnen betreffende Lambertus en Hubertus doorgaans in één adem genoemd, en men zal laatstgenoemde streek, evenals Bracbante, eerder westelijk dan noordelijk van Maastricht moeten zoeken".

Geen grote woorden, maar de spijker op de kop. De stem van de vader klinkt door. Zo'n soort bestudering van zijn werk verdient Albert Delahaye. E.H.P. Cordfunke zegt in zijn recente boek *Het verleden op de schop. Ontmoetingen op het grensvlak van geschiedenis en archeologie 1950-1980* (2016) het volgende:

> "Ook in ons land bereikte de belangstelling voor de geschiedenis, met name voor de middeleeuwen, in de jaren '80 een hoogtepunt, getuige de vele boeken, tijdschriften, cursussen en voordrachten bij historische verenigingen die als paddenstoelen uit de grond verrezen. In deel 32 van de eerder genoemde Fibulareeks, dat in 1968 verscheen, benadrukten de auteurs in het inleidende hoofdstuk het belang van de 'niet-professionele regionale en lokale historici', want, de vakhistoricus (...) is er voor een niet gering deel op aangewezen. Men behoeft slechts een historisch handboek of historische verhandeling op te slaan om te zien, dat de vakhistoricus zonder de detailonderzoekingen van regionale of lokale historici, onverschillig of dit vakhistorici of amateurs zijn, in velerlei opzicht vastloopt. Bij de archeologen was een soortgelijk geluid te horen. Het in 1981 verschenen boek *Verleden Land. Archeologische opgravingen in Nederland* (1981) was een doorslaand succes. De drie auteurs, J.H.F. Bloemers, L.P. Louwe Kooijmans en H. Sarfatij, wilden blijkens het Woord Vooraf verslag doen van hetgeen er in de loop der jaren - en vooral de laatste twintig tot dertig jaar - dank zij al dit gezoek en gegraaf, bekend is geworden. En, zo benadrukten zij, "de vakarcheologen worden daarbij gesteund door een klein legertje liefhebbers - amateurarcheologen - die overal in het land speuren naar nieuwe ontdekkingen en attent zijn op bedreiging van het bekende"."

Albert Delahaye droeg hoe dan ook bij aan de ontketende belangstelling en zijn werk vormde onbedoeld de aanleiding voor vele (professionele) amateurs om zich actief te verdiepen in de geschiedenis van het eerste millennium in en om het gebied van de Lage Landen. Ze speur(d)en naar nieuwe visies met inderdaad veel aandacht voor de 'bedreiging van het bekende'. Dit is precies de doelstelling van de Studiekring Eerste Millennium. In de periode vanaf 2000 tot heden is de gegunde ruimte daarvoor toegenomen. Het oude zeer is voorbij.

Archief Stichting Albert Delahaye

Alex Laenen, bestuurslid SEM

Ontstaan

In het kader van het SEM-symposium 2016 past een uitweiding over het archief van de Stichting Albert Delahaye (StAD).
Deze stichting werd in 1986 opgericht op instigatie van Albert Delahaye (1915-1987), na een rijp beraad met een ruime kring van sympathisanten uit binnen- en buitenland. Haar intentie lag met name in fondswerving voor de uitgave en verspreiding van de kritisch-historische geschriften van Delahaye betreffende het eerste millennium. In de StAD, gevestigd te Breda, fungeerde Hans Jochems als haar secretaris en penningmeester; ook zette hij haar archief en boekerij op. Hans Jochems (1946-1995) was tevens een gedreven en verdienstelijk amateur-archeoloog. Zijn oudheidkundige passie vond niet minder een uitlaatklep, na zijn kennismaking met de geruchtmakende publicaties van Albert Delahaye. Ook persoonlijk klikte het prima met de Brabantse archivaris; dit leidde tot Hans' voornoemde bestuursfunctie in de StAD. Het was wel een spilfunctie, die hij met zichtbaar resultaat vervulde, getuige het nagelaten archief.

Voor alle duidelijkheid: we hebben het hier over het archief van de Stichting Albert Delahaye, dus niet over het archief van Albert Delahaye zelf. Dat bleef zijn persoonlijke eigendom en van zijn erfgenamen; het werd nooit bezit van de naar hem vernoemde Stichting. Allerlei materialen aangaande zijn gewraakte stellingen, bleven zodoende buiten de StAD-bescheiden. Dat geldt trouwens ook voor diens rijk gevulde bibliotheek. De eigen StAD-boekerij is, zoals vermeld, opgezet door bestuurslid Hans Jochems; wel deed Delahaye er schenkingen aan.

Indeling StAD bescheiden

Globaal zijn de StAD-bescheiden in te delen in de volgende categorieën:

- kranten- en tijdschriftartikelen
- correspondenties
- beleidsstukken
- mappen met afbeeldingen en audiovisuele materialen
- dossiers met kritieken en replieken
- persoonlijke dossiers
- manuscripten van Albert Delahaye

Thans is het StAD-archief in bezit van de SEM, terwijl de StAD-boekerij is opgenomen in de SEM-bibliotheek.

Volledigheid

Kerntaak van de StAD was dus uitgave van Delahayes manuscripten betreffende het eerste millennium via fondswerving; tegelijk werd aldus zijn naamsbekendheid gestimuleerd. Een en ander verliep succesvol, mede dankzij flinke financiële bijdragen van het bestuur, zodat alle manuscripten ook in boekvorm konden verschijnen. De titels zijn algemeen bekend, want vermeld in het Albert Delahaye Bulletin (ADB), een StAD-uitgave uit 1996-1999, en vervolgens in het tijdschrift *SEMafoor.*

Daarmee is tevens de vraag beantwoord of Delahayes bibliografie compleet is. Deze is opgenomen in zijn *Mémoires van een Archivaris,* in 1980 gepubliceerd bij gelegenheid van zijn pensionering als streekarchivaris. Hierna uitgekomen titels van zijn kritisch-historisch oeuvre zijn, zoals gezegd, nog vermeld in het *ADB* en *SEMafoor*. De titel-lijst van Delahaye, ruim driehonderd in getal, is al bij al wel compleet te noemen. Niettemin ontbreekt in de Mémoires-bibliografie minstens een tweetal interessante titels.

Zo mis ik de brochure uit 1959, getiteld: *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht?* Dit boekje is overigens in 2000 door de StAD als herdruk uitgegeven. Opmerkelijk is wel het slotwoord ervan. Hierin stelt Delahaye dat hij, na zijn vorige, eerste studie *Het mysterie van de Keizer Karel-stad* (1958) en deze Willibrord-brochure, nog een Dorestad-studie zou publiceren. Daarbij wilde hij het dan laten, omdat aldus “de ergste onjuistheden van de Nederlandse geschiedschrijving gesignaleerd” waren. Niettemin volgde in 1965 zijn tweedelige *Vraagstukken in de historische geografie van*

Nederland, goed voor een kleine 600 pagina's! En zoals bekend wist Delahaye sindsdien ook niet meer van ophouden, hij kwam toen pas echt op stoom ...

Laatstgenoemde studie (herdrukt bij de StAD in 1997) onderscheidt zich evenwel van de voorgaande brochure in die zin, dat in dit bescheiden boekje van 36 pagina's St. Willibrordus resideerde in Atrecht, waarmee Delahaye de benaming 'Trajectum' identificeerde. Sinds *Vraagstukken* ... werd deze Latijnse locatie permanent gevestigd in het Noord-Franse Tournehem-sur-la-Hem. Het is wel een belangwekkend onderscheid in het werk van Delahaye. Wilde hij hier liever aan voorbijgaan, en is het daarom niet opgenomen in zijn bibliografie?

Wat eveneens ontbreekt in Delahayes bibliografie zijn twee artikelen van zijn hand over de Peutinger-kaart, verschenen in dagblad *De Gelderlander* op 16 en 23 september 1961. Hierin zette Delahaye zijn kritieken op de gangbare interpretatie van deze Romeinse wegenkaart op een rij. Deze kritische commentaren keerden in zijn latere studies steeds terug en vonden wel een afronding in de postume uitgave *Peutinger-kaart en Itinerarium Antonini van Frans-Vlaanderen* (1997). Onduidelijk blijft evenwel waarom genoemde krantenartikelen niet werden opgenomen in zijn bibliografie. Maar bij dezen dus wordt dit gemis alsnog goedgemaakt.

Daarnaast is het wellicht nog aardig te weten dat Delahayes Nijmeegse krantenartikelen uit *De Gelderlander*, van zijn tijd als stedelijk adjunct-archivaris, gebundeld staan in de studiezaal van het Stadsarchief. Tot een uitgave ervan in boekvorm is het te Nijmegen, waarmee Delahaye zoals bekend gebrouilleerd raakte, evenwel nooit gekomen. Een opmerkelijk artikel in deze reeks behandelt overigens keizer Trajanus (53 – 117 n.Chr.) . In *De Gelderlander* van 2 april 1955 treedt hij op als de stichter van Romeins Nijmegen, genaamd 'Civitas Ulpia Noviomagus', en trouwens ook als de grondlegger van Romeins Xanten, de 'Colonia Ulpia Trajana'. In Nijmegen situeert Albert Delahaye tevens de 'Legio Decima Gemina', dat in 105 van Germania werd overgeplaatst naar Pannonia (Hongarije). Destijds dus twijfelde Delahaye nog geenszins aan de gelijkstelling Noviomagus = Nijmegen. In de volgende jaren maakte hij dan op dit stuk een grote ommezwaai, die na zijn bovengenoemde debuut uit 1958 de nodige deining veroorzaakte. Daarmee had Delahaye de benaming 'Noviomagus' definitief verworpen voor Nijmegen, ten gunste van het Noord-Franse Noyon. Heftig evenwel kwam hiertegen, eveneens in 1958, de classicus dr. B. Stolte in het geweer. Hij publiceerde in de populaire AO-reeks een boekje getiteld 'Nijmegen is toch Noviomagum'. Stolte bestreed in alle toonaarden dat het 'Patavia' van de Peutinger-kaart, en dus ook Noviomagus, verplaatst kon worden naar Noord-Frankrijk. Overigens plaatste de AO-redactie in Stoltes boekje de mededeling dat Delahaye gevraagd was om een reactie, eveneens hierin op te nemen; de archivaris had dit aanbod evenwel van de hand gewezen. Een boos antwoord hierop van Delahaye volgde in zijn Willibrordus-brochure van 1959. In een ruime voetnoot op bladzijde vier hekelde hij de AO-suggestie als "een aperte onwaarheid". Hij was immers niet eens op de hoogte gebracht van Stoltes editie, en bovendien: "nog minder heeft de redactie van AO mij in de gelegenheid gesteld mijn zienswijze te verdedigen". Hier was dus zijns inziens gewoonweg sprake van "kwaadwilligheid", bedoeld om zijn naam te grabbel te gooien via een "lasterlijke bewering". Aldus haalde Delahaye alsnog zijn gram, maar ook in zijn latere werken bleef hij Stolte, en hem niet alleen, bestoken. De Nijmeegse hoogleraar op zijn beurt heeft Delahaye in verschillende publicaties diepgravend onderuit proberen te halen, vooral in het Nijmeegse historische tijdschrift *Numaga*.

Enkele kwesties

In het StAD-archief bevinden zich tal van interessante zaken, die primair het Stichtingswerk moesten ondersteunen, maar ook voor SEM beslist waardevol zijn:

- Kwesties rond de Romeinen in Nederland
- 'Noviomagus'
- Karel de Grote,
- Willibrord en Bonifatius
- De Noormannen
- De waterstaat van de Lage Landen, en uiteraard
- Utrecht.

Albiobola

Aan de plaats Utrecht is doorgaans de benaming Traiectum verbonden, een heikel punt in de SEM-discussies: is er Utrecht, Maastricht, Antwerpen of de Noord-Franse plaats Tournehem mee bedoeld?

Het blijft pro's en contra's regenen, maar in *SEMafoor* 17.2 en 17.3 werd weer een andere Traiectum-kwestie van stal gehaald: de vondstinterpretaties van archeoloog dr. Vollgraff betreffende Romeins Utrecht, rond 1930. Hij ontdekte destijds Romeinse inscripties en las hierin de benaming Albiobola, ter plekke van Utrecht. In zijn boekje hierover, aanwezig in het StAD-archief, vroeg prof. Vollgraff zich vervolgens af of de naam Traiectum voor Utrecht eigenlijk niet zou moeten wijken voor de nieuwe vondst Albiobola. Albert Delahaye sprong hier naderhand op in, bijvoorbeeld in zijn *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland,* en nam met zichtbaar genoegen Vollgraffs conclusie over, deze letterlijk citerend. Maar terwijl Delahaye de naam Albiobola voor Utrecht omarmde en tegelijk de naam Traiectum voor Utrecht verwierp, wijkt Vollgraffs conclusie niettemin af van Delahayes interpretatie. In zijn publicatie *Romeinse Inscripties in Utrecht* (1930) verklaarde dr. C.W. Vollgraff namelijk de gelijkstelling Utrecht = Traiectum voor gegrond, daarbij verwijzend naar de Peutinger-kaart en het Itinerarium Antonini. De naam Traiectum hoefde zijns inziens dan ook niet te wijken voor Albiobola: Vollgraff paste beide namen toe op Romeins Utrecht, in die zin dat Albiobola op de rechter-Rijnoever lag en Traiectum op de linkeroever. Wél beschouwde hij Albiobola van oudere datum dan Traiectum, wat volgens hem een stichting uit de derde eeuw is. Overigens krijgen deze Romeinse inscripties, met o.a. het intrigerende opschrift 'Albiobola Batavorum', weinig serieuze belangstelling meer. In de SEM-boekenreeks komt Albiobola evenmin voor.

Niettemin zij nog opgemerkt dat Albert Delahaye Vollgraffs interpretatie 'Colonia Albiobola Batavorum' evenwel niet beschouwde als een juistheid van diens uitgangspunt dat de Bataven destijds in Nederland woonden. Hij redeneerde dat deze Bataven toch niet in eigen land een kolonie gesticht zouden hebben; kolonisten waren immers steeds migranten, uit den vreemde afkomstig. Dit 'buitenland' was dan ook ongetwijfeld Noord-Frankrijk, waar Delahaye 'Patavia' en het 'Eiland der Bataven' situeerde, en waar trouwens volgens Romeinse bronnen de 'Laeti Batavorum' huisden. Al bij al stond het voor Delahaye vast dat de benaming 'Trajectum' niet paste op Utrecht, en de 'Albiobola'-lezing juist wel. Hij wijdde er in zijn 'Vraagstukken'-studie van 1965 op p. 233 en 234 ruime passages aan.

Het hoeft wel geen betoog dat dr. Vollgraff het beslist met Delahaye oneens zou zijn geweest! Maar beiden hebben het niet meer meegemaakt dat, zoals tegenwoordig, de zienswijze luidt dat Vollgraff de inscripties foutief heeft geïnterpreteerd en zijn 'Albiobola'-lezing zelfs als onwaarschijnlijk wordt beschouwd. Dan vervalt uiteraard ook Delahayes argument om Romeins Utrecht 'Albiobola' te noemen. Aldus lijkt deze naam een gepasseerd station te zijn in de historisch-geografische discussie.

Oera Linda-Boek

Het 'Albiobola' van Vollgraff én Delahaye lijkt dus wel een twijfelachtige episode. Dat geldt mogelijk ook voor Delahayes perceptie van het roemruchte *Oera Linda Boek* (*OLB*) . Zijn manuscript hierover is in 2005 onder belangstellenden verspreid, voor de volledigheid, maar onder voorbehoud. Want verschijning in drukvorm zou toch kunnen botsen met Delahayes gewijzigde visie op het *OLB* als waarachtig Oudfriese historische bron. Althans, vermoedelijk vond er een verandering plaats in zijn opvattingen over de authenticiteit van dit (omstreden) Friese handschrift, zogezegd uit de dertiende eeuw. Het is zelfs in 1872 in drukvorm verschenen, bezorgd door de classicus dr. J.G. Ottema. Over dit handschrift schreef Delahaye een uitgebreide beschouwing, afgerond in 1984. Opvallend genoeg wordt er niet aan gerefereerd in de dat jaar gepubliceerde monografie *De Ware Kijk Op* .... Deel I *Noyon,* h*et land van Béthune en Frisia.* In het lijstje vervolgstudies achter in dit Deel I komt de OLB-studie evenmin voor. Voelde Albert Delahaye nattigheid? In elk geval lijkt zijn bekentenis rond 1984 tegenover zijn Franse vriend, de publicist Jacques Fermaut, dat hij afstand had gedaan van zijn OLB-interpretatie, te duiden op gerede twijfels over de reële aard van het Friese handschrift, en kennelijk ook op de veronderstelde mogelijkheid het te kunnen plaatsen in Frans-Vlaanderen.

Het lijkt er op dat ingewonnen adviezen over het *OLB* Delahaye aan het twijfelen hebben gebracht. Fel-negatieve reacties volgden immers in 1984 van historische zijde op zijn OLB-manuscript, en wel van de kant van Kerst Huisman, tevens redacteur van de *Leeuwarder Courant*, als ook van W.A.

Fasel, stadsarchivaris te Alkmaar. Beiden was om hun mening gevraagd, maar zij reageerden bijzonder afwijzend. Huisman in de *Leeuwarder Courant* van 22 juni 1984; Fasel per brief. De laatste meende zelfs dat Delahaye door zijn OLB-interpretatie "zijn moeizaam opgebouwde geloofwaardigheid kapot maakte", en bovendien zich onsterfelijk belachelijk maakte. (Tussen haakjes: Fasel, voorheen collega van Delahaye in Noord-Brabant, sprak steeds zeer waarderend over hem en vond het zelfs onvoorstelbaar dat deze inzake de Noviomagus-kwestie een "onwetenschappelijke hutspot" zou hebben aangeboden; diens boek *De Bisschop van Nijmegen* (1982) heeft hij trouwens verdedigd in het *Nederlands Archievenblad*.)

Bovenstaande zinsnede citeer ik uit een brief van drs. Fasel, gericht aan StAD-secretaris Hans Jochems op 2 december 1985. Hierin benadrukt Fasel bovendien dat hij Delahaye zijn mening schriftelijk op het hart had gedrukt. Jammer genoeg mist het StAD-archief zulke brieven, zoals eerder gezegd. Ze zouden toch het nodige licht kunnen werpen op de discussies rondom Delahayes stellingen.

Of ook Kerst Huisman met Delahaye een briefwisseling heeft gehad, is eveneens een vraag. Zijn Friestalig LC-artikel laat zich nogal moeizaam lezen voor een Bredanaar als ondergetekende. Wel is duidelijk dat Huisman vond dat Delahaye vermakelijke onzin schreef, wat hij illustreerde met verscheidene zijns inziens hilarische passages uit Delahayes manuscript aangaande "zachtmoedige Friezen", vergeten Vlaamse geschiedenis, een opgelost Atlantis-mysterie, donker- en lichtharige Friezen, en vrijspraak van de Dokkumers voor de vermoording van St. Bonifatius - die immers in Noord-Frankrijk zou zijn gepleegd. Omwille van dit soort citaten zette Huisman Delahaye zelfs weg als "de grootste humorist van het Nederlandse geschiedkundige wereldje"!

Duidelijk was Huisman, evenals Fasel, geen volgeling van Delahayes OLB-visies. Dat blijkt eens te meer uit Huismans brieven in het StAD-archief, gericht aan Delahaye-volger W. Houtzager in de jaren 1988 - 1992, waarin hij zich uitlaat over Albert Delahaye en diens OLB-manuscript. Kerst Huisman beoordeelde het *OLB* als onecht en niet serieus te nemen als authentieke geschiedschrijving. Immers, anders dan Delahaye stelde in zijn OLB-studie, was er al eeuwen voor onze jaartelling wel degelijk terpen-bewoning in Friesland - archeologisch aangetoond. Bovendien viel het ooit onvindbare 'Castellum Flevum' bij Velsen te lokaliseren. Het *OLB* classificeerde Huisman voorts als een 'fantastisch verhaal' over de voorgeschiedenis van de Friezen: "eigenlijk alleen ernstig genomen door enkele obscurantistische filosofen in enkele geestelijke uithoeken van Europa". Dat Delahaye dit boek ("door onder anderen Himmler bewonderd") serieus nam, deed voor hem de deur dicht. Ook oordeelde Huisman dat Delahaye de Peutinger-kaart veel te eenzijdig interpreteerde via zijn uitleg Noviomagus = Noyon, in plaats van Nijmegen; aan dit starre uitgangspunt had Delahaye vervolgens niet alleen "alles aangepast", maar ook negeerde hij alle nieuw archeologisch en geologisch onderzoek. "Dan wordt het wel erg moeilijk hem nog te geloven", aldus Huisman over de relazen van Delahaye (" op drijfzand en modder gebouwde spectaculaire verhalen"). Daarnaast bestreed Huisman dat historici, zoals Delahaye stelde, de transgressies niet serieus namen: dat deed terdege iedereen die zich met de Romeinse en vroegmiddeleeuwse geschiedenis bezighield. Het verschijnsel betekende zijns inziens geenszins dat het kustgebied, anders dan Delahaye opperde, onbewoond en/of onbewoonbaar was. Integendeel, meende hij, gelet op de duizenden archeologische vondsten, ook uit de vroege middeleeuwen.

Kortom, Huisman achtte Delahaye vooral ongeloofwaardig en zelfs "volstrekt onwetenschappelijk": hij had een (veronder)stelling en zocht daar maar de bewijzen bij, al beantwoordden die geenszins aan wetenschappelijke criteria. Daarmee hield het voor Huisman wel op, wat Delahaye betrof. En hij gaf ruiterlijk toe aan Willem Houtzager dat hij na het Oera Linda-Boekverhaal ook geen behoefte meer gevoelde om zich nog te verdiepen in publicaties van Delahaye als diens *Holle Boomstammen* uit 1980.

Anderzijds werden er ook positieve geluiden geuit over Delahayes OLB-manuscript. Zo reageerde in 1986 dr. H. ten Doeschate, tevens co-auteur van Delahayes postume publicatie *Ontspoorde historie* (1992) wel instemmend, in die zin dat hij het geenszins afwees en daarnaast her en der tekstuele verbeteringen voorstelde. Eveneens in 1986 wist Delahayes naaste medewerker, Hans Jochems, tevens zijn studiebegeleider in Noord-Frankrijk, lovend te melden dat diens manuscript voor publicatie gereed lag; zelfs een Franse vertaling was persklaar. Ook naderhand bleef Hans Jochems bij zijn

verklaring, terwijl het StAD-archief een lijst bevat van Delahayes voorgenomen publicaties, waarin ook het OLB-verhaal wordt vermeld, in Delahayes handschrift. Deze lijst lijkt ook al uit 1986 te dateren. Besloot Delahaye in het jaar voor zijn dood, dan toch tot publicatie?

Hoe dit alles ook zij, het leek de StAD naderhand toch maar het beste van een boekuitgave af te zien; over de wenselijkheid ervan bestond te veel onduidelijkheid. Hier valt nog aan toe te voegen dat voor Delahayes Oud-Frisia-interpretaties, zoals behandeld in *De Ware Kijk Op*... Deel I, het *OLB* ook wel overbodig was. Er stonden Delahaye immers voldoende en niet-omstreden andere bronnen ter beschikking.

Zoals bekend wijdde Goffe Jensma in 2004 zijn proefschrift aan het *Oera Linda-Boek*; hij wees het vierkant af als een negentiende-eeuwse mystificatie. Tevens maakte Jensma badinerende grapjes over Delahaye, alsook over diens adept Joël Vandemaele, bekend publicist uit de Vlaamse Westhoek. Laatstgenoemde beschouwt het *OLB* wél als een bruikbare historische bron inzake oud-Frisia. Dat blijkt overigens nogmaals uit zijn recente publicatie *Vlaanderen in het Eerste Millennium* (2016).

Duby

Vanuit ‘de wetenschap’ is frequent gereageerd op de stellingen van Albert Delahaye. In diens publicaties staan dan ook diverse hooggeleerde opponenten vermeld, onder wie Post, Stolte, Hugenholtz, Bogaers, Gysseling, Blok, Leupen, Camps en Bijsterveld. Beslist ook heeft Delahaye met deze of gene gecorrespondeerd, maar zulke (eventuele) correspondentie ontbreekt in het StAD-archief.

Enigszins verrassend in dit verband is, dat Delahaye ook schriftelijk van gedachten wisselde met de Franse mediëvist prof. dr. Georges Duby. Deze correspondentie bezit de StAD niet, maar in zijn boek *De Bisschop van Nijmegen* citeert Delahaye voorin een reactie van Duby aan zijn adres. Duby, tevens lid van het prestigieuze Collège de France, liet hem op 6 februari 1980 weten: “Wat ik gelezen heb van het resultaat van Uw onderzoekingen heeft mij overtuigd. Ik ben volkomen bereid om deze overtuiging in het publiek uit te spreken. […] Ik herhaal nogmaals mijn bewondering voor Uw werk en ik zal buitengewoon gelukkig zijn er verder kennis van te nemen. Ik blijf tot Uw beschikking voor alles wat U nuttig oordeelt”. Meer dan dit citaat van Duby richting Delahaye is niet voorhanden.

Wel heeft het StAD-archief een briefwisseling tussen Duby en voornoemde Jacques Fermaut. Ook hieruit citeert Delahaye trouwens in zijn Bisschop-boek. Zo gaf Duby, op 26 juni 1979, aan ervan overtuigd te zijn dat, in het licht van Delahayes werken en onderzoeken, het “nodig zal zijn in de volgende editie van de Historische Atlas van Larousse een zeker aantal kaarten te rectificeren”. (Duby was redacteur hiervan.) In zijn Bisschop-boek citeert Delahaye nog een tweede brief van Duby d.d. 7 juli 1981 aan de heer Fermaut “Van harte bedankt, Mijnheer, voor de toezending van het hoofdstuk over de Renus, het meest opzienbarende dat ik tot heden van de heer Delahaye gelezen heb. Het is overtuigend... ik ben geheel bereid om aan te nemen dat wij de gezichtspunten van de historische geografie van de grond af moeten hernemen. Breng de heer Delahaye mijn felicitaties en mijn aanmoediging over”. Beslist zal Delahaye in zijn nopjes zijn geweest met deze steunverklaringen! Naderhand evenwel trok Duby niettemin zijn handen af van Delahaye. Tussen 1980 en 1986 liet hij namelijk in zijn (weinige) brieven aan Fermaut weten dat hij door meerdere collega’s uit binnen- en buitenland, zoals Belgie en Nederland, ernstig was gewaarschuwd voor de stellingen van Delahaye; ook wees hij erop zich niet competent genoeg te achten om Delahaye precies op zijn waarde te kunnen schatten. Wel gaf hij tevens aan hoogst geïnteresseerd te blijven in de Noviomagus-kwestie. Aldus zette Duby in feite een punt achter zijn openlijke steun aan Delahaye, en verdere uitlatingen van hem richting de Brabantse archivaris zijn ook niet overgeleverd. Duby overleed in 1996; Delahaye als boven vermeld, in 1987. Maar nog vlak voor zijn verscheiden berichtte hij Jacques Fermaut op 14 januari zijn kijk op de transgressies belangwekkend te achten, en niet minder die op de west-oriëntatie, zijn visie op de geografische oriëntatie van de oudheid en middeleeuwen: “die moet er eens goed worden ingestampt.”

Bovenstaande impressies proberen enig idee te geven over het archief van de Stichting Albert Delahaye, en hoe diverse kwesties aangaande Delahayes alternatieve geschiedschrijving erin aan de orde kwamen. Ongetwijfeld een ‘Fundgrube’ voor de Studiekring Eerste Millennium (SEM)!

HET LEVENSWERK VAN ALBERT DELAHAYE (1915-1987)

VOORAF

Onderstaande tekst is een bewerking van een lezing op 22-07-1988 gegeven door Hans Jochems in de Galerij "De Katteman" te Watou/ Poperinge. Ze werd geactualiseerd en aangevuld, zowel tekstueel als in lay-out als met kaartmateriaal, door ondergetekende in de periode februari/april 1998 naar aanleiding van een tentoonstelling rond het werk van Delahaye in de gemeentelijke bibliotheek te Wevelgem in juni 1998.

INLEIDING

Wil men iets van de mens en wetenschapper Albert Delahaye begrijpen, dan is het niet onbelangrijk - om te beginnen- enige van zijn biografische gegevens te kennen.
Hij werd geboren op 18 oktober 1915 te Termaar onder Klimmen nabij Maastricht, als negende van de vijftien kinderen van Josef Delahaye en Emma Beckers.
Zijn jeugd sleet hij op de schoolbanken van Klimmen. Zijn humaniora-opleiding kreeg hij bij de Paters Montfortanen in Schimmert, waarna filosofie en theologie volgden, eveneens bij de Montfortanen, nu in Oirschot.
Na het tweede jaar theologie zag hij dat het priesterschap zijn weg niet was.
Kort daarna vond hij zijn levensbestemming in het archiefwezen: op 2 februari 1942 begon hij als vrijwilliger aan het Rijksarchief in Limburg te Maastricht.
Na het behalen van het diploma "Wetenschappelijk archiefambtenaar der tweede klasse" werd hij op 8 november 1943 benoemd te gemeente-archivaris van Kerkrade. Drie jaar later verliet hij Limburg en werd hij per 1 september 1946 benoemd tot adjunct gemeente-archivaris van Nijmegen.

Als pas benoemde archiefambtenaar verdiepte hij zich met jeugdig enthousiasme in de geschiedenis van zijn nieuwe standplaats.

Al snel begreep hij dat er met de gangbare opvattingen omtrent de Middeleeuwse geschiedenis van Nijmegen iets niet in de haak was. Musea vol Romeins waren er in de loop van de jaren opgegraven, maar men had nog nimmer één scherf aangetroffen van de Karolingische palts die toch in Nijmegen gestaan zou moeten hebben. Bovendien was de gangbare opvatting omtrent de stedenbouwkundige ontwikkeling voor hem onbevredigend. Indien het Karolingische paleis sinds Karel de Grote op het Valkhof had gestaan, dringen zich namelijk de volgende vragen op:

1. Waarom is dat paleis dan niet het middelpunt gaan vormen van de stad, wat men bij alle andere Karolingische residenties wel ziet?
2. Waarom zijn de stad en de plaats van de residentie niet aan elkaar gegroeid, daar de hofhouding en de dienstbaren zich bij voorkeur rondom het paleis schaarden en daar de wisselwerking tussen residentie en stad bevorderd zouden moeten hebben, zodat deze planologisch tot elkaar kwamen?
3. Waarom juist op het Valkhof - een zogenaamd keizerlijk domein- treffen wij de eerste kerk en het eerste kerkhof van Nijmegen aan.

De gehele stedenbouwkundige ontwikkeling van Nijmegen deed zeker niet Karolingisch aan. Eerder typisch Duits, en dus van veel latere signatuur.

Wie zich in de geschiedenis van Karel de Grote en zijn verbindingen met Nijmegen verdiept, stuit al zeer snel op de Franse stad Noyon. Nota bene een gelijknamige stad: biede tooien zich met de Latijnse naam Noviomagus. In beide zou Karel de Grote gewoond hebben. De twijfel begon bij Albert Delahaye steeds dieper te knagen, en ik weet dat hij geen rust gevonden zou hebben voordat hij de zaak tot de grond toe had uitgezocht. Wat ook gebeurde.

Dat er in de geschiedschrijving wel eens verwarringen optreden en vergissingen begaan worden bij de interpretaties van plaatsnamen –vergissingen die een eigen leven gaan leiden- is niet nieuw. Denk bijvoorbeeld aan de verwarring tussen Traiectum (Maastricht) en Traiectum (Utrecht) die men regelmatig ziet optreden bij buitenlandse historici. Zo ook is de verwaring tussen de beide Noviomagi, Noyon en Nijmegen, geen ontdekking van Albert Delahaye!
Reeds in 1887 attendeerde de Franse historicus Abel Lefranc in zijn standaardwerk over de geschiedenis van Noyon op de aanwezigheid van de Bataven rond Noyon, en verwonderde zich over de *"anologie complète de nom"* van beide steden, die nota bene beide de Bataven claimen!!![1]

De verwarring was al zover ingeburgerd dat Nederlandse en Duitse historici precies dezelfde teksten van dezelfde schrijvers met dezelfde feiten uit dezelfde jaren op Nijmegen toepassen, die de Franse historici in Noyon plaatsen

Wanneer men dit ontdekt heeft, kan men drie standpunten innemen:

1. Stellen dat alle Nederlandse en Duitse historici het fout hebben.
2. Stellen dat alle Franse historici zich vergissen
3. Stellen dat men hier een problematiek ontdekt heeft die de moeite waard is onderzocht te worden

Albert Delahaye koos voor het laatstgenoemde standpunt.

In 1955; -na negen jaar Nijmegen- meende hij met zijn onderzoek ver genoeg gevorderd te zijn om enige bedenkingen te laten horen over de historiciteit van het Karolingische Nijmegen.

In een dagbladartikel[2] stelde hij in *"in heel voorzichtige bewoordingen, als een kat om een hete brij lopend"* de vraag of het bestaan van een paleis van Karel de Grote in Nijmegen wel zeker was.

In de wereld van de historici stak meteen een storm van verontwaardiging op.

De afwijzing door de historici van zelfs maar *'de gedachte aan een mogelijke vergissing'* was ongewoon fel en vanaf de eerste dag overladen met emotie. De vraagstelling - *die sereen en rustig bedoeld was*- werd ineens in een verkeerde sfeer getrokken.

Opgejaagd door de felle kritiek begon Albert Delahaye met het schrijven van een boek, dat in 1958 verscheen onder de titel "Het Mysterie van de Keizer Karel-stad".....Net op tijd, in1957, was hij benoemd tot streekarchivaris van Nassau-Brabant, een aantal samenwerkende gemeenten in westelijk Noord-Brabant.

Het boek van 1958 had als wezenlijke fout dat het meende de Nijmeegse mythe op zich te kunnen ophelderen. Is de Karolingische traditie van Nijmegen vals, dan moet vrij wel automatisch de rest van de West-Europese geschiedenis van vóór de 10° eeuw het droogdok in voor een grondige revisie. Dat durfde Albert Delahaye in 1958 nog niet aan, omdat hij er nog -niet aan toe was. Het verklaart wel de felheid van de reacties, want de vakgeleerden zagen zeer goed genoeg de consequenties.

Tijdens zijn Brabantse ambtsperiode besteedde hij een groot deel van zijn vrije tijd en al zijn vakantiedagen aan onderzoek in bronnen en studiereizen in Noord-Frankrijk.

In 1965-1966 verscheen het boek "Vraagstukken in de historische geografie van Nederland" *(heruitgave in 1997)* Dit tweeledig boek –hoewel op een deftige academische toon geschreven en uitvoerig verlucht met voetnoten- ondervond geen benijdenswaardiger lot dan de eerdere publicaties.

---

[1] Abel Lefranc, Histoire de la ville de Noyon et de ses instituations jusqu'à la fin du XIII° siècle (Paris 1887- Bibliothèque de l'école des Hautes Etudes)
[2] De Gelderlander van 24 en 25 oktober 1955

Het werd, ofwel weggewuifd, ofwel doodgezwegen. Héél wat universiteitsbibiliotheken mochten van de hooggeleerde opponenten het boek zelfs niet aanschaffen! "Vraagstukken ..." bevatte in essentie het volledige onderzoek. Bepaalde hoofdstukken konden echter nog dieper uitgewerkt worden.

Onder andere de Noormannen bleken zo een aparte studie waard. In 1977 publiceerde Albert Delahaye "De Mythe van de Noormannen in Nederland" waarin **alle** teksten over de Noormannen, die door de gangbare geschiedschrijving werden toegepast op Nederland, onderling en in hun geografische context werden bestudeerd. Het resultaat van dit onderzoek loog er niet om. Ook hier was sprake van een gigantische interpretatie-verwarring. Ook hier werden **dezelfde teksten** door de Nederlandse en de **Duitse historisch op Nederland**, en door de **Franse op Frankrijk** toegepast!

Dit bewijst twee dingen:

1. dat er inderdaad een constante spraakverwarring bestaat, en niet alleen inzake Nijmegen-Noyon. Dat historici er blijkbaar **moeilijk** toe komen om over de landsgrenzen heen elkanders werk te bestuderen.

Aangezien het fysiek onmogelijk is dat dezelfde Noormannenbenden –onder dezelfde leiders- in dezelfde jaren gelijknamige steden aanvielen en plunderden, op 300-400 kilometer afstand van elkaar gelegen, is het duidelijk dat ook hier iets niet in de haak is met de gangbare geschiedkundige opvattingen.

Wanneer men er bovendien van uit gaat dat Noord-Nederland ten tijde van de Noormannen ten gevolge van de Duinkerkse transgressie (zie verder) een onherbergzaam delta-gebied moet zijn geweest -veengrond waar men niet kon op wonen, niet op staan, waar boten onherroepelijk op vastliepen- kan men veronderstellen dat de Nederlandse hypothese onjuist moest zijn.....De Noormannen zijn met een grote boog óm Nederland heen gegaan; ze interesseerden zich meer in het rijke Frankrijk.

In 1979 volgde weerom een kleinere publicatie, getiteld "Van Dorestad tot Waterlo" als reactie op de rapporten verschenen bij de gelegenheid van de opgravingen te Wijk bij Duurstede.

In 1980 verscheen "Holle Boomstammen", met als ondertitel "de historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans-Vlaanderen". Dit boek beoogde een eenvoudige, en voor iedereen begrijpelijke samenvatting te geven van het gehele onderzoek.

Het boek "Holle Boomstammen" haalde de Nederlandse televisie in een bijna drie kwartier durende documentaire onder gelijkluidende titel.

In dat zelfde jaar schreef Albert Delahaye nog zijn "Memoires van een archivaris" en ging vervolgens met pensioen. Weliswaar brak daarmee een vruchtbare periode van onderzoek aan, maar waarin echter ook zijn gezondheid ieder jaar steeds meer te wensen overliet. Zoals hij het zelf omschreef *"holde hij achteruit"* en voelde zijn einde naderen, waarna hij vaak relativerend, op troostende en humoristische wijze preludeerde.

Als antwoord op het zogenaamde "Bronnenboek van Nijmegen", uitgegeven onder auspiciën van de plaatselijke Alma Mater (de katholieke Universiteit Nijmegen) en het gemeentearchief te Nijmegen, verscheen in 1982 "De Bisschop van Nijmegen". Het was een persiflage op de meer dan 400 fouten (zelfs een pertinente tekstvervalsing) in het "Bronnenboek", het presenteren van bisschop Harduinus van Noyon als bisschop van Nijmegen!

Dit "Bronnenboek was duidelijk polemisch bedoeld contra Delahaye.

De samenstellers begingen echter -in hun ijver zoveel mogelijk teksten te citeren ten voordele van Nijmegen- de blunder een vermelding van een "episcopus (....) Noviomagi", die optreedt in 1024 bij de verkiezing van Koenraad II tot koning, tesamen met de bisschoppen van Keulen, Verdun, Utrecht

en Luik, te vertalen met "Bisschop van Nijmegen".
Dat Nijmegen **nooit** een bisschopsstad is geweest, weten alle kinderen van de lagere school in Nederland. De Bisschop van Noyon was toen een zekere Harduinus van Croy (1015-1030), die zich wel in zijn graf moet hebben omgedraaid.

In feite hebben de samenstellers van het "Bronnenboek van Nijmegen" Albert Deleahaye een uitstekende dienst bewezen. Met deze blunder (en met andere fouten, waaronder de tekstvervalsing) hebben zij overduidelijk aangetoond dat er inderdaad een verwarring bestaat tussen Nijmegen en Noyon, een verwarring waarvan zij zelf het slachtoffer werden.

Ten slotte verscheen in 1984 het eerste deel van het standaardwerk "De Ware Kijk Op", waarvan bij het overlijden van Delahaye, nog twee delen klaar lagen voor publicatie. In dit "magnum opus" citeert hij intergraal álle teksten (en dat zijn er honderden!) die op de kwestie betrekking hebben, vermeldt hij de vindplaats en verstrekt de nodige uitleg. Het boek wordt op de titelpagina gepresenteerd als een "herbewerking (met aanvullingen)" van het boek "Vraagstukken". Dit is natuurlijk wél, maar ook niét waar, immers er zullen veel dingen in staan die ook in eerdere publicaties stonden, maar anderzijds bevat het boek ook tal van nieuwe teksten. Alleen al deel I van de "Ware kijk op..." telt bijna evenveel bladzijden als de twee delen van "Vraagstukken" samen.

Zijn laatste levensjaren bracht Albert Delahaye door in studie van de teksten, en met het schrijven van deze laatste boeken. Er werd hem de tijd gegund om zijn levenswerk te voleindigen. Ondanks zijn zeer slecht gezondheidstoestand kon hij nog de oprichtingsvergadering van de "Stichting Albert Delahaye" bijwonen. Deze stichting werd speciaal opgericht met het doel de publicatie van zijn werk voort te zetten, en te ijveren naar erkenning van zijn theorie. In de periode van zijn overlijden tot heden heeft de stichting dan ook reeds een vijftal boeken uitgebracht en een viertal nieuwsbulletins uitgegeven.

Albert Delahaye overleed op maandag 19 januari 1987 bij het vallen van de avond. Hij werd -op zijn uitdrukkelijk verzoek- in alle stilte begraven in zijn geboortedorp Klimmen op Franse aarde, afkomstig van de kust van Wissant (F)

Het grote aantal boeken, geschreven in de lange publicatieperiode van dertig jaar wijst er reeds op dat hij –zeker in het begin- niet de omvang van het onderzoek overzag. Hoe dieper hij spitte, hoe meer hij ontdekte. In 1958 meende hij nog met het opruimen van de Karolingische traditie uit Nijmegen de kwestie afgesloten te hebben. Dat hij zich daarmee danig misrekend had, wordt wel bewezen door zijn latere publicaties.

Onderzoekers die de tijd hebben, raad ik dan ook aan om het oeuvre van Albert Delahaye in chronologische volgorde te lezen, om zodoende te ontdekken hoe, in zijn onderzoek, het ene probleem zich na het andere aandiende, opgelost werd, en een logische verklaring vond in het geheel. Het is zelfs nuttig hierbij de reacties van de geachte opponenten te betrekken, die –afgezien van de felle vaak onbehoorlijke bewoordingen waarin ze gesteld waren- Albert Delahaye een zéér goede dienst bewezen hebben.

Immers, ze hebben hem ongenadig gewezen op de zwakke plekken in zijn bewijsvoering of op de consequenties die hij nog niet zag. Geen enkel argument van zijn opponenten heeft hij weggewuifd of naast zich neer gelegd: hij heeft alles onderzocht, zoals duidelijk blijkt uit zijn publicaties. Soms moest hij zelfs toegeven dat hij op bepaalde punten de plank had misgeslagen. Een in 1959 uitgegeven brochure situeert de bisschopszetel van Sint Willibrord in Arras (Atrecht). Deze publicatie heeft hij al snel afgezworen bij de vordering van zijn onderzoek nadat hij ontdekte dat de bisschopszetel eigenlijk diende gesitueerd in Tournehem-sur-la Hem.

Er vond dan ook een evolutie plaats in de methodiek van zijn werk. Meende hij in het begin nog dat het volstond een aantal bewijzen bijeen te brengen om een stelling te staven, in de loop van de jaren

kwam hij steeds meer tot de overtuiging dat deze werkwijze, weliswaar methodologisch juist, niet voldoende was. Een ingewikkeld complex van zaken moet in zijn geheel, en in zijn onderlinge samenhangen bestudeerd worden. Het is noodzakelijk **alle** teksten te lezen en ze **volledig** te lezen. Zelf verweet hij zijn tegenstrevers herhaaldelijk dat ze slechts enige uit hun verband gerukte zinnen uit de teksten plukten – die hen ogenschijnlijk van pas kwamen- en de rest van de tekst onvermeld lieten.

Men moet bij historische geografie uitgaan van volledige teksten en zeker van volledige geografisch-historische complexen en toponiemen-bestanden. Een voorbeeld: in het boek "Holle Boomstammen" staat geheel het namenmateriaal bij elkaar dat uit de geschreven bronnen over Saksen, Friezen, Sint Willibrord en diens medewerkers en opvolgers bekend is. Het zijn er ruim 600 die naar de gangbare opvattingen in of vlakbij Nederland gelegen zouden moeten hebben. Kan men alle toponiemen van dit complex op etymologisch duidelijke of acceptabele gronden in een beperkte regio traceren, dan zit men in de juiste streek te zoeken. Blijven meer dan de helft of het overgrote deel van de plaatsnamen raadselachtig, dan zoekt men waarschijnlijk in het verkeerde gebied.

Het oorkondenbestand van het klooster van Werden (D) geeft 103 plaatsnamen. Van dit aantal plaatst prof. D.P. Blok er 33 in Duitsland en 12 In Nederland. Totaal 45. Met 58 namen weet hij geen raad. Wanner een echte historisch geograaf op een dergelijke uitkomst stuit, gaat hij zich toch afvragen of hij wel in de juiste streek bezig is.

Eén van de meest interessante ontdekkingen van deze studie naar toponiemencomplexen, is het gigantisch aantal doublures van plaatsnamen in Noord-West-Frankrijk en Noord Nederland. Er bestaan tientallen toponiemen die in beide landen, op 400 km afstand, volstrekt of praktisch identiek zijn.

HOE IS DE MYTHE TOT STAND GEKOMEN ?

Bij een onderzoek naar foutieve historische opvattingen behoort ook de vraag hoe en vooral wanneer deze opvattingen de geschiedschrijving zijn binnengeslopen.
Het is even belangrijk te bewijzen **dat** een bepaalde opinie een historische misvatting is, als aan te tonen **wanneer** deze opvatting post heeft gevat.

Het proces van mystificatie is ingezet in de 12° eeuw, en duurde tot de 17° eeuw. De heden gangbare opvattingen over de oudste geschiedenis van Nederland en Noord-Europa werden dus pas 4 tot 8 eeuwen na de feiten voor het eerst opgeschreven! Eénmaal geponeerd, werden die betreffende interpretaties door **alle** historici ijverig nageschreven! Alles **leek** zo waterdicht dat niemand het ooit gewaagd heeft aan de zogenaamde zekerheden, **die immers algemeen aanvaard waren**, te twijfelen.

De naam Willibrord komt vóór de 12°eeuw in geen enkel Nederlands geschrift voor. Pas nadien beginnen het Klooster van Echternach en het bisdom Utrecht de Heilige Willibrord te claimen. Utrecht ging zich identificeren met het Traiectum van St. Willibrord. Zelfs etymologisch! Men begreep later niet dat de naam Utrecht niet van Traiectum komt, maar dat omgekeerd, Traiectum een latinisatie is van Utrech of Uit-rek, de oorspronkelijke Germaanstalige benaming, die toen door de geleerden en de officiële secretarissen gelatiniseerd werd tot Ultraiectum en later verkort is tot Traiectum.

Wijk bij Duurstede heette eerst Wic of Wijk en kreeg het achtervoegsel "bij Duurstede" er pas in de 14° eeuw bij. Pas daarna in het kader van Traiecum is men voor deze plaats het Merovingische en Karolingische Dorestad gaan maken. (Iedere leerling van het middelbaar weet dat de Merovingers en de Karolingers rond Doornik leefden!)

De traditie van de landing van Willibrord bij Katwijk, en de traditie van de Bataven in Nederland zijn er vóór de 17° eeuw niet bekend.

De historische verwarringen zijn gedeeltelijk veroorzaakt door de verplaatsingen van de kloostergemeenschap van St. Willibrord, die op de vlucht geslagen voor de Noormannen, zich vestigde in het binnenland nabij de Sure, de naam van hun klooster (Aefternacum) hun archief en hun kostbaarheden meenamen. Hierdoor kwamen er archiefstukken, eigendomstitels, e.d. in geheel andere streken terecht. (de naam Aefternacum evolueerde later naar Echternach). Honderden jaren later, na de latinisatie van Utrecht naar Traiecum probeerden de monniken van Echternach (Aefternacum) de rechten van de goederen te *"traiectum"* te verwerven. Dat de monniken daarbij niet zo kritisch waren, behoeft geen betoog: het was immers voor de meerdere eer en glorie van God. Omdat het Klooster en het bisdom op 300 à 400 km van elkaar lagen is heden in de geschiedenis St. Willibrord gekend als "**de vliegende Bisschop**".

De latinisaties, in de kanselarijtaal gebruikt, zoals Traiectum voor Utrecht en Noviomagus voor Nijmegen, hebben sterk bijgedragen tot de verwarring. Zo is men de Kanselarij-latinistatie Noviomagus gaan identificeren met het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Noviomagus. **De spitsvondigheid van een secretaris mondde rechtstreeks uit in een historische misvatting, die nu wél in de schoolboekjes staat!**

Draadje voor draadje is in de loop van zo'n vijf eeuwen een spinrag van misvattingen gegroeid, dat door een aantal ogenschijnlijke overeenkomsten ze mooi leek te kloppen. Het was slechts schijn, want er bleven genoeg zaken over die niet klopten, en die Albert Delahaye op het spoor brachten van de mystificatie.

Wanneer men in deze wetenschap de oudste Nederlandse kroniekschrijvers herleest, dan vallen de schellen van de ogen. De eersten Nederlandse schrijvers: Alpertus van Metz en de Annalen van Egmond, raken nergens de tradities van Utrecht, van Dorestadum, van Nijmegen of van de Bataven.

Bij de latere schrijvers beginnen de mythen door te dringen, druppelsgewijs met half of geheel onjuiste feiten.

Melis Stoke is de eerste die St. Willibrord als bisschop van Utrecht noemt, al is die nog niet heel los van diens missiegebied aan de Schelde. Geen wonder dat hij de eerste was, omdat tussen hem en de vorige schrijvers de traditie van het klooster van Echternach is ingevoerd. Van de indrukwekkende serie berichten over de Noormannen vermelden Melis Stoke en de Clerc uten Laghen landen hoogstens één feit. De latere mystificaties waren dus de eerste schrijvers over Nederlandse geschiedenis nog niet bekend. Ze leveren ons daarmee het bewijs dat deze misvattingen pas later in de geschiedschrijving zijn doorgedrongen.

PITTIG HEDENDAAGS DETAIL

In een nummer van het ANWB-blad De Kampioen (okt. 1984 pagina 43) staat een klaarblijkelijk door de plaatselijke VVV geïnspireerd artikel over toeristisch Nijmegen? De kapel op het Valkhof staat hier aangeprijst als "Karolingisch of Sint-Nicolaaskapel". Karolingisch is de kapel natuurlijk niet. Dat weet iedereen, ook de schrijver van het artikel die de kapel enige regels verder aanduidt met de benaming: **"Karolingische kapel die stamt uit ca 1030".** Hoe een Karolingische kapel uit de 11° eeuw kan stammen ligt natuurlijk niet op het vakgebied van de Nederlandse Toeristenbond. Bedoeling van de Nijmeegse lobby is slechts te blijven hameren op het woordje "Karolingisch", terwijl algemeen bekend en algemeen aanvaard is dat de H. Nicolaas de oude patroon van het kerkje was, hetgeen Albert Delahaye als eerste schreef en wel 1954 (Religieuze betekenis van het Nijmeegse Valkhof in verband met de Karolingische kapel, De Gelderlander 19 okt. 1954)
In dit artikel werd reeds openlijk twijfel uitgesproken over de burcht van Karel de Grote, en werd gesteld dat de kapel niet Karolingisch was doch uit de 11° eeuw dateerde en toegewijd was aan de Heilige Nicolaas.

1954-1984: een wetenschappelijke vondst, een nieuwe ontdekking heeft dus een incubatieperiode van 30 jaar nodig om algemeen aanvaard te worden. Als we hier nog 30 jaar bijdoen dan mag verwacht worden dat Albert Delahaye over geheel zijn onderzoek tegen 2014 in wetenschappelijke middens in het gelijk zal zijn gesteld.

In navolgend betoog wordt geprobeerd de mystificaties te ontkrachten. Wees indachtig dat, in dit kort overzicht, slechts summier op de details kan worden ingegaan en dat enkel de bedoeling is een globaal overzicht van de spraakverwarring en de ontdekkingen van Albert Delahaye te geven.
Het is noodzakelijk de bestaande publicaties te raadplegen wil men klaar en wetenschappelijk gefundeerd bewijsmateriaal verifiëren.

[Noot van de samenstellers van deze reader: zie voor de publicaties van Albert Delahaye de bibliografie elders in deze reader.]

NIJMEGEN

Komen we nu terug op het begin van het onderzoek: **"de Karolingische residentie van Nijmegen"**. Zoals reeds gezegd, past deze residentie in het geheel niet in de stedelijke ontwikkeling van Nijmegen. Ten tweede, kan het bestaan ervan archeologisch op geen enkele manier aangetoond worden. Het ontbreken van Karolingisch archeologische vondsten kan praktisch als een bewijs 'ex silentio' opgevat worden, daar in Nijmegen kosten noch moeite zijn gespaard om Karel's paleis terug te vinden.

Sinds het bombardement van 1944 is de binnenstad van Nijmegen geheel en al omgespit. In de jaren 85 is ook de oude wijk aan de Waaloever afgebroken en door nieuwbouw vervangen. Nieuwbouw hier, een parkeergarage en een Casino daar, opgravingen aan de Waaloever.....er werd, behalve karrenvol Romeins, geen spoor van bewonig gevonden uit de Karolingische periode.

Als het paleis van Karel de Grote er inderdaad geweest is, moet er een overvloed aan archeologische vondsten uit de Karolingische tijd zijn: fundamenten, resten van gebouwen, gebruiksvoorwerpen, putten, begraafplaatsen en dergelijke. Vindt men die archeologische relicten niet –zoals in Nijmegen het geval is- dan is twijfel over het bestaan van dat paleis gerechtvaardigd.

Kan men daarenboven nog aantonen dat er een constante verwarring is geweest, bij alle historici, al eeuwen lang, met betrekking tot de uitleg van de naam Noviomagus in laat-Romeins en vroeg-middeleeuwse bronnen, dan is er wederom minstens reden tot twijfel.

Wanneer men bovendien nog constateert dat het andere Noviomagus, waarmee Nijmegen verward wordt, Noyon, een zeer bekende Merovingische en Karolingische residentie is, gelegen midden **in het thuisland** van de Karolingers, **midden in de latere kroondomeinen van de Capetingers**. Noyon de stad waar Karel de Grote tot koning der Franken gekroond werd en waar, in 987 Hugo Capet nog tot koning gekroond werd (waarmee hij symbolisch een claim op de Karolingische legitimiteit legde), dan wordt het voor een eerlijke historicus tijd om de zaak te gaan onderzoeken, en zich af te vragen of de gangbare opvattingen niet foutief zijn. Bij de bestudering van de bronnen over het paleis van Noviomagus in de Karolingische periode komt Delahaye tot de conclusie dat deze palts niet in Nijmegen, maar in Noyon stond, en slechts per vergissing aan Nijmegen toebedeeld is.

De palts van Noviomagus werd tegen het jaar 777 gebouwd, bleef enige eeuwen in gebruik en werd uiteindelijk in 1046 door **de graaf van Vlaanderen** verwoest. De vermeldingen van dit paleis in de kronieken en oorkonden zijn talrijk.

Een aantal van de meest overtuigende bewijzen voor de identificatie met Noyon vond Albert Delahaye in eigentijdse, 11°-eeuwse Franstalige teksten die, handelend over dezelfde gebeurtenissen als parallelle Latijntalige teksten en deze op de voet volgend (zodat iedere vergissing uitgesloten is), de residentie Noviomagus als **Noyon** aanduiden.

In 1155 bouwde Keizer Frederik Barbarossa op het Valkhof te Nijmegen een groot paleis. Dit bouwwerk werd in 1796 gesloopt, maar de oprichtingssteen bleef bewaard. Daarop staat te lezen dat Barbarossa zijn burcht bouwde **op Romeinse ruïnes**. Geen spoor van enige Karel-de- Grote-Traditie, anders had Barbarossa zich daar zeker op beroemd, groot bewonderaar als hij was van Karel de Grote. Nijmegen, waar de Duitse keizer zijn potjeslatijn schrijvende secretarissen wel eens mee naar toe nam, kreeg van hem in de officiële oorkonden de gelatiniseerde naam Noviomagus.

Daarmee stichtten zij de verwarring, maar dat wisten zij toen nog niet.

Enige eeuwen na de bouw van de burcht van Barbarossa is men die in verband gaan brengen met Karel de Grote, en is de Karolingische traditie van Nijmegen post gaan vatten.

HET EILAND VAN DE BATAVEN

Wanneer men aanneemt dat het Karolingische paleis van Noviomagus niet in Nijmegen naar in Noyon stond, dan dient men er zich van bewust te zijn dat deze interpretatie heel wat gevolgen heeft voor een aantal andere gangbare opvattingen inzake de geschiedenis van Westelijk-Europa. Deze gevolgen heeft Albert Delahaye in eerste instantie ook niet gezien. Zijn geachte opponenten echter wel: Deze sloegen hem dan ook om de oren met teksten over de Rhenus, Traiectum, het Eiland van de Bataven, enz.

Heel wat geografische gegevens zitten vast aan Nijmegen. Ten eerste het eiland van de Bataven.

Einhard schrijft in zijn leven van Karel de Grote dat Karel een paleis bouwde
"Noviomagi super Vahalem fluvium, qui Batavorum insulam aparte meridiana praeterfluit"
(Te Noyon aan de Oise die het eiland van de Bataven aan de zuidkant voorbij stroomt". Deze tekst (en nog vele andere) leggen een directe band tussen de Karolingische palts van Noviomagus en het woongebied van de Bataven.

De Bataven dienden al lang vóór de bezetting van Nederland in de Romeinse legers.
Keiser Octavianus (44 vóór. Chr. –14 na Chr) had een lijfwacht van Bataven. Ze dienden nog in de Romeinse legers lang nadat de Romeinen het kikkerlandje Nederland, tegen het eind van de 3° eeuw, verdreven door de opkomende transgressie (Duinkerken II), al lang hadden verlaten. Maar de berichten over de het woongebied van de Bataven lopen gewoon door!
Wie de Bataven dan nog in Nederland wil plaatsen moet wel sterke argumenten hebben.

Etymologisch komt het woord "Betuwe" dan ook zeker niet van de Bataven, maar is het een ter plekke ontstane, veel recentere benaming, die een tegenhanger vormt met Veluwe.

Betuwe = betere grond; Veluwe = slechtere grond

In het geval van de Betuwe en in nog vele andere gevallen hebben de naamkundigen zich verkeerd laten inlichten door de historici en zich een foutieve etymologie laten aanpraten.

Ook de Bataven horen thuis in Noord-Frankrijk. Dit is al duidelijk bij de lezing van de klassieke schrijvers die vermelden dat Julius Caesar circa 50 vóór Chr. (dus een eeuw vóórdat de eerste Romein voet op Noord-Nederlandse bodem zette), in het eiland van de Bataven kwam, om **vandaar uit** naar Engeland (of Bretagne?) over te steken.

Iets dergelijks zegt ook Orosius, een klassiek schrijver uit het begin van de 5° eeuw, wanneer hij over **Engeland** schrijft:*" Op de kust (van Britannia) aan de overkant van de zee en het dichtst bij Gallië gelegen, bevindt zich de stad Rutupi-portus (Richborough), vanwaar men de Menapiërs en de Bataven ziet, niet ver van de Morini die in het zuiden wonen".*
Dit geografische detail is alleen toepasbaar op **Het Kanaal**, waar men ij helder weer inderdaad de kust aan de overkant kan zien. Ook de vermelding van de Bataven als buren van de Morini laat niet de minste twijfel bestaan.

De opvatting dat de Betuwe het eiland van de Bataven was, is overigens pas ca. 1600 ontstaan, toen de identificatie van het Karolingische Noviomagus met Nijmegen ingeburgerd raakte. Het leek allemaal zó mooi te passen dat men niet verder heeft gekeken dan deze haastige interpretatie.

DE RHENUS

In samenhang met de palts van Noviomagus en het eiland van de Bataven staat het vraagstuk van de Rhenus. Moet de in de bronnen genoemde Rhenus altijd met de Duitse en Nederlandse Rijn vertaald worden, of verstonden de klassieke schrijvers misschien iets anders onder de benaming Rhenus? Of misschien **óók** iets anders? Strabo (65 vóór – 20 na Chr. –dus toen er nog geen Romein in Nederland geweest was-) schrijft dat de monden van de Rhenus tegenover Engeland lagen, **dat men vanaf de monden van de Rhenus Kent kon zien.** Zo bestaan er meerdere teksten die bij een rechtgeaard historicus al lang twijfels hadden moeten doen rijzen over de gangbare opvattingen omtrent de Rhenus.

Op de tweede plaats moet men zich de vraag stellen (deze vraag zal aanstonds nog aan de orde komen) 'zag het Nederlands landschap er in de Romeinse tijd precies zó uit als nu?

Dat het landschap ingrijpende wijzigingen heeft ondergaan is wel zeker. Vooral de rivierendelta, een gebied met langzaam stromende rivieren en een vaak oprukkende zee. Een met de Nederlandse Biesbosch en het Vlaamse Zwin vergelijkbare situatie, waarin de getijdenwerking vrij spel had.

Wanneer men in bepaalde streken in Nederland de Romeinse archeologische vondsten aantreft op een diepte van 2, 4, zelfs 8 meter, en de Nehallennia-altaren[3] uit de diepte van de Schelde-monding moet opvissen, dan is het voor éénieder duidelijk da de Romeinen hun voorwerpen niet 8 meter diep hebben ingegraven, maar dat er 8 meter alluviale grond overheen gespoeld is, en dat ze niet de altaren in de Scheldemonding hebben gedropt, maar dat ook daar het landschap ingrijpend gewijzigd is

De bevindingen van Albert Delahaye, met betrekking tot het vraagstuk van de Rhenus zijn, dat bij de klassieke schrijvers **nimmer** sprake is van de Duitse en de Nederlandse Rijn, maar **altijd** van de Schelde. De "Geograaf van Ravenna" (7° eeuw) is de eerste schrijver die nadrukkelijk het onderscheid maakt tussen de Duitse Rhenus = Rijn en de Franse Rhenus = Schelde (Bicornis = tweehoornige). Wanneer de Romeinse schrijvers gewag maken van de Rhenus in Germania, bedoelen zij steeds diezelfde Bicornus....de Schelde.

[3] Nehallennia-altaren Sten restanten van een Romeinse tempel welke 350 jaar geleden gevonden zijn bij de Zeeuwse Kust nabij Domburg.

DE PEUTINGERKAART

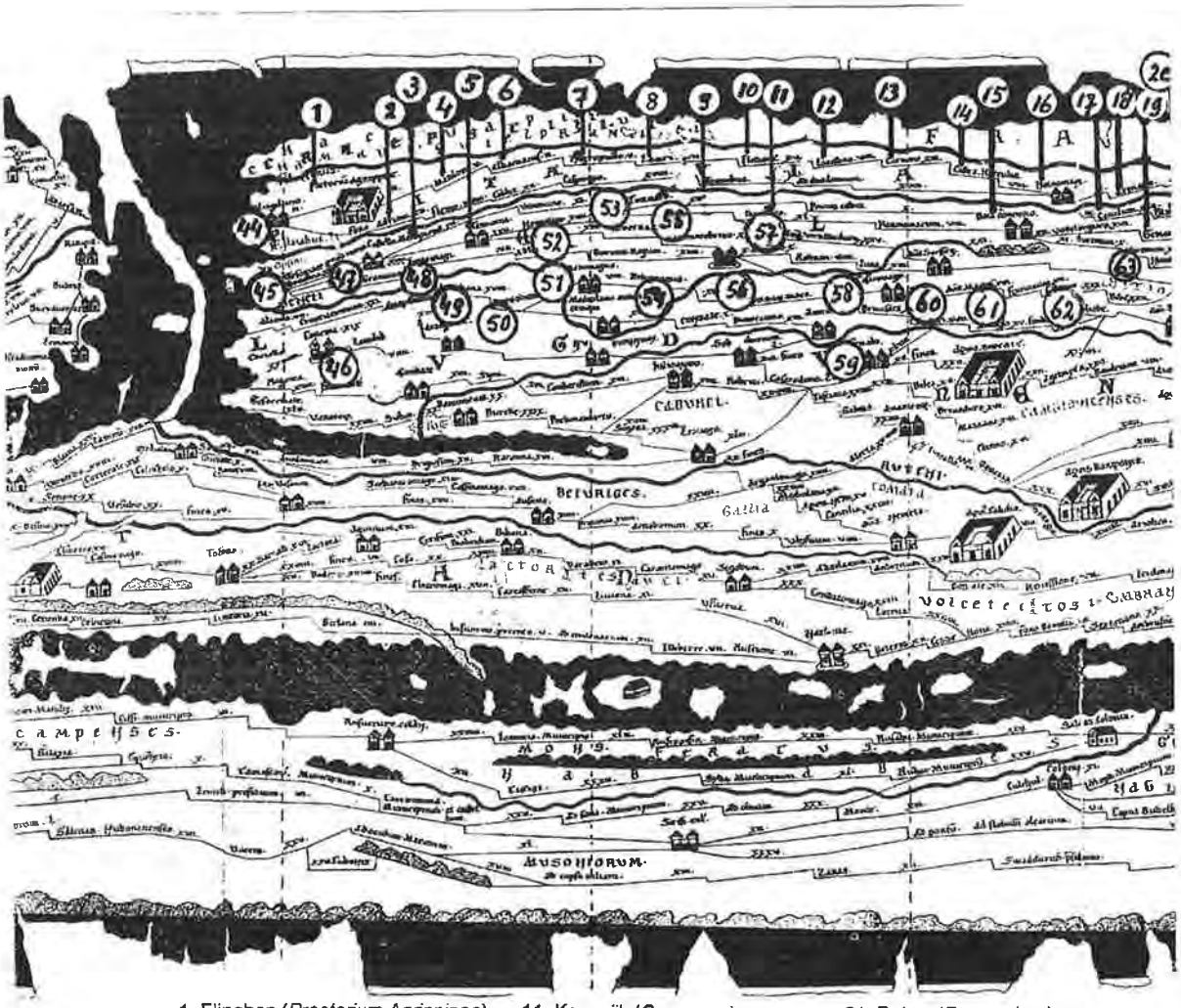
De Peutingerkaart is een kopie uit de Middeleeuwen van een schematische wegenkaart uit de tweede helft van de vierde eeuw, waarvan een klein gedeelte wel eens ip Nederland is toegepast.
Al om reden van de datering van de kaart in de 4° eeuw is de interpretatie op Nederland uitgesloten, zo niet verdacht. De Romeinen hadden het gebied immers al sinds een eeuw prijs gegeven Bovendien is het meer dan eigenaardig dat tussen de twee zogenaamde Nederlandse wegen en het op de kaart aansluitende gebied in Noord-Frankrijk, een territorium van ongeveer 300 km zou zijn overgeslagen.

De Nederlandse lezing van de twee wegen is opgehangen aan de interpretatie Nijmegen voor Nonimagus. De rest moest hier dus aanworden aangepast. Het lukte nauwelijks, en dat kon ook niet anders. Hoede diverse voorgestane indentificaties met de etymologie gerijmd kunnen worden, mag u zelf beoordelen: Lugdumum : Leiden... later werd het Katwijk. Beiden hebben archeologische noch historische contiuïteit sinds de Romeinse periode, zodat ook de Romeinse naam Lugdunum niet kan zijn overgeleverd.

Delahaye interpreteert Noviomagus uiteraard als Noyon, en plaatst de twee bovenste wegen van de Peutinger-kaart in Noord-Frankrijk. Zowel wat betreft de afstanden die tussen de plaatsen staan aangegeven (die globaal kloppen) als de etymologie van die plaatsen, lijkt de interpretatie veel waarschijnlijker.

De bovenste weg: Lugdunum (Leulinghen), Praetorium Agrippinae (Elinghen), Matilone (Le Mat), Albanianis (Alembon), Nigropullo (Noires-Terres bij Ardres) Lauri (Lumbres), Fletione (Fléchin), Levefano (Laventie), Carvone (Carvin), Castra Herculis (Arleux) en tenslotte Noviomagus (Noyon)

De bovenste weg: Lugdumum (Leulinghen), Forum Hadriani (Hardinghen), Flenio (Elnes), Tablis (Etaples, *een in de historische geografie unieke naam, waarvan de identificatie nimmer serieus is aangevochten*), Caspingio (Campigneulle) Grinnibus (Grincout-les-Pas), Ad Duodecim (Dochy-les-Ayette) en ten slotte Noviomagus (Noyon)

1. Elinghen (*Praetorium Agrippinae*)
2. Hardinghen (*Foro Adriani*)
3. Cassel (*Castellum Menapiorum*)
4. Le Mat (*Matilone*)
5. Terwaan (*Tervanna*)
6. Alembon (*Albanianis*)
7. Noires-Terres (*Nigropullo*)
8. Lumbres (*Lauri*)
9. Grincourt-lès-Pas (*Grinnibus*)
10. Fléchin (*Fletione*)
11. Kamerijk (*Camaraco*)
12. Laventie (*Levefano*)
13. Carvin (*Carvone*)
14. Arleux (*Castra Herculis*)
15. Bavay (*Baca Conervio*)
16. Noyon (*Noviomagi*)
17. Chevilly (*Cevelum*)
18. Antoing (*Arenatio*)
19. Gommegnies (*Geminico Vico*)
20. Berlancourt (*Blariaco*)
21. Reims (*Durocortoro*)
22. Tressin (*Colonia Traiana*)
23. Visterie (*Veteribus*)
24. Haulchin (*Asciburgia*)
25. Feignies (*Novesio*)
26. Avesnes-sur-Helpe (*Agripina*)
27. Ohain (*Bonnae*)
28. Regniowez (*Rigomagus*)
29. Audun-le-Roman (*Autunnaco*)
30. Conflans-en-Jarnisy (*Confluentes*)

UITTREKSEL VAN DE PEUTINGERKAART

DORESTADUM

Bij het Rhenus-probleem behoort ook het vraagstuk van Dorestadum, door de gangbare historische interpretatie als "Wijk bij Duurstede" opgevat. Dorestadum bestond reeds in de 7° eeuw.

Dorestadum is gekend als één van de toenmalige grootste havensteden en wordt voor het eerst genoemd door de Geograaf van Ravenna die tussen 636 en 378 werkte. Hij schrijft:*"De rhenus stroomt in de Oceaan onder Dorestate in het land van de Friezen"*. In 695 overwon Pepijn (de korte) de Friezen nabij Dorestadum. Bij Dorestadum landde omstreekst 713 St. Bonifatius. Dorestad had een eigen muntslagerij en had tussen de 55 en 60 kerken. In 834 (bron: akten van St-Frederik) werd de stad door de Noormannen vernietigd en in bezit genomen. In 857 regeerde Roerik de Noorman over Dorestadum.

De gangbare interpretatie situeert Dorestadum als Wijk bij Duurstede (Nederland)

De opgravingen van de R.O.B (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek) te Wijk-bij-Duurstede verricht, hebben geen enkel bewijs geleverd voor de identiteit van het opgegravene met het oude Dorestad, laat staan ook maar enig spoor van ook maar één kerk te hebben gevonden. Zoals de R.O.B. zelf volmondig toegeeft in "Spiegel Historiaal april 1978, waarin prof. Dr. W.A. van Es, directeur van het R.O.B., schrijft: *"Het kan geen kwaad er op te wijzen dat een strikt bewijs ten dezen door de opgravingen nooit geleverd is"*
Overigens heeft diezelfde **Rijksambtenaar** –weliswaar binnenskamers- onder druk van de bij de opgravingen betrokken technici van het Biologisch-Archeologisch Instituut van de Groningse Universiteit, moeten toegeven "dat hij zich, voor wat betreft de identificatie van Wijk bij Duurstede met het oude Dorestad, vergist had, doch daaraan toevoegde *"Maar wat wil je; dat ik nu het publiek niet meer verkopen!"*

Te Wijk bij Duurstede heeft de R.O.B. een nederzetting van boeren, visser en jagers opgegraven uit de 9° en de 10° eeuw. Uit de 7° eeuw, toen Dorestadum reeds vermeld werd is niets gevonden, evenmin als uit de 11°eeuw, toen Dorestadum nog altijd in de bronnen voorkwam, terwijl het einde van de door de R.O.B. opgegraven nederzetting omstreeks het jaar 1000 ligt.

De opgegraven nederzetting in Nederland was **Munna** en helemaal niet Dorestadum. Munna werd in opdracht van de keizer in1018 ontruimd en verwoest door aartsbisschop Heribert (van Keulen) en Gerard van de Moezel en vele andere: *"ze hebben alle gebouwen met de grond gelijk gemaakt en verbrand en iedereen de hoop ontnomen daar ooit nog een nederzetting te bouwen"* (bron: Alpertus Mettensis, De diversitate temporum.) Rond de 14°eeuw verschijnt de naam Duurstede en wordt gegeven aan een kasteel van de Bisschop van Wijk. De naam is volledig toepasselijk in de zin van duurzaam, duurzame stede (in analogie van het bij ons bekende woord "blauwhuis" dat huis uit steen bedekt met leien in plaats van met stro betekent) en heeft etymologisch helemaal niets te maken met het eigenlijke Dorestadum, omdat etymologische continuïteit nu eenmaal moet steunen op historische continuïteit, en deze is er –zoals boven gezien- gewoonweg niet.

De naam Dorestadum werd op Wijk bij Duurstede toegepast toen men in de bronnen is gaan lezen dat St. Willibrord zijn zetel had bij de plaats Dorestadum, die ook "**Wic**" genoemd werd.

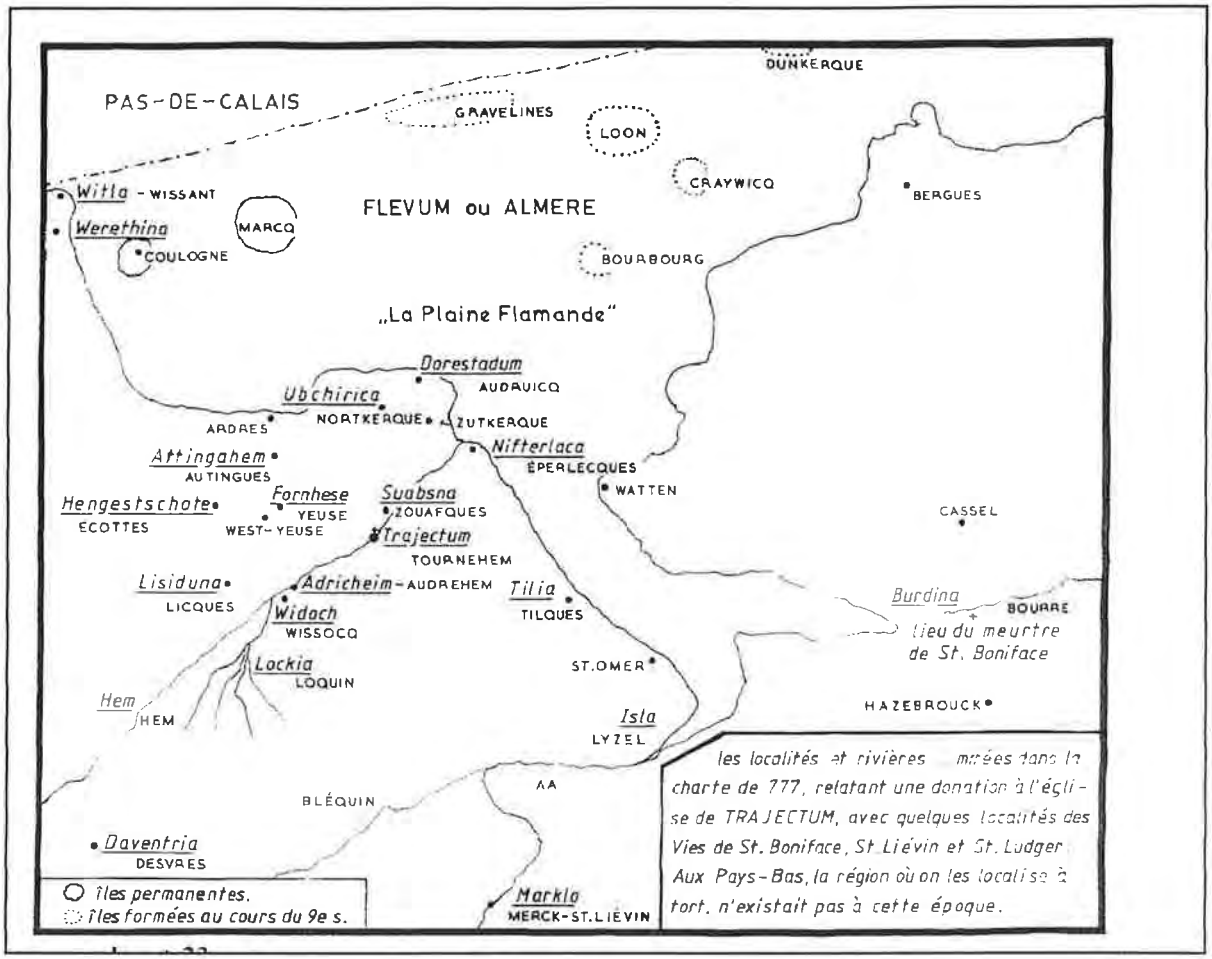
Het oude Dorestad bestaat nog steeds zij het onder een andere naam waarin men het op het eerste niet herkent. Dat Dorestadum ook Wic heette is genoegzaam bekend. In Noord-Frankrijk vindt men tal van plaatsnamen waarin dit woord aanwezig is, zoals Wicquinghem, Salperwic, Badewic, Ostrewic, Craywick enz. Dit achtervoegsel "wic" afgeleid van "vicus" (plaats of vlek) is in Frankrijk in nog meer plaatsnamen bewaard gebleven. Ook op de kust van Engeland recht tegenover Frans-Vlaanderen treft men verschillende toponiemen met "wich"zoals Santwich e.d. aan.

De bekendste"wicus"-stad is Quentovicus, ook **Wicus** of **Vicus** genoemd (de juiste ligging van de plaats is voorlopig onbekend. Echter is de stad wel te situeren in de omgeving van Montreuil-sur-Mer nabij de rivier de Canche)
Quentovic wordt in verschillende oorkonden samen met Dorestadum genoemd als gelijkwaardige haven waar **dezelfde tolprivileges** golden. Dit is een aanwijzing dat beide steden in dezelfde streek lagen.
Het voorbeeld van Quentovicus laat zien dat de plaatsen soms met de volle naam werden geschreven en gesproken, en enkel met Wicus werden aangeduid. Dit was ook het geval met Dorestadum.
Derhalve is het geen vergezochte veronderstelling dat de plaats ook **DOREWIC** is genoemd, want deze vorm is nodig om Dorestadum van de andere "Wicus"-plaatsen te onderscheiden, in de geschreven bronnen is de naam **OUDRUICH** (12° eeuw), dat door omzetting van de letters (**dore** in **odre)** als een afleiding van Dorewic kan worden beschouwd. Het woord Odrewic is tenslotte verfranst tot **AUDRUICQ**. Een thans nog bestaande plaats west van St. Omaars aan de rand van de Aa-vallei. Audruicq is via Odrewic en Dorewic een rechte afleiding van Dorestadum.

Het oude Dorestad is na de invasie van de Noormannen blijven bestaan; geen enkele bron zegt trouwens dat het van de aardbodem verdwenen zou zijn. Er is nog een oorkonde beschikbaar uit het jaar 947, die verwijst naar vroegere akten over dezelfde zaken zodat de historische continuïteit in de authentieke streek vaststaat. De naam van de stad is verder blijven bestaan onder verschillende vormen zoals: Olderwic en Olderwich (1117) Ouderwich (1130) Alderwic (1155) Aldrewic (1182) Oudruich (1377) Audruick (16° eeuw)

In een te Noyon uitgegeven oorkonde van het jaar 777 schonk Karel de Grote verschillende goederen aan het bisdom van St. Willibrord. (De heilige was toe al overleden.) De passages waar het op aankomt, luiden in vertaling:

*"aan de basiliek van St. Martinus, die gebouwd is in **Vetus Trajectum**, waar de priester Albricus rektor en bestuurder is, de villa **Lisiduna**, gelegen in de gouw **Flehite** aan de riveir de **Hem**... en de bossen, geheten **Hengestschote, fornhese, Makoroth, widoch** aan beide zijden van de **Hem** gelegen. Ook de kerk, die onder **Dorestad** is gebouwd, en die **Ubkirica** heet, en ook de oever van de **Lockia** en het eiland bij de kerk in het oosten tussen de **Renus** en de **Lockia**...."*

TRAIECTUM

Ook het Traiectum van Sint Willibrord ligt in Noord-Frankrijk. Het verhaal dat Willibrord aan land kwam in 690 te Katwijk aan Zee is een late legende die pas in de 17° eeuw zijn ontstaan vond en op geen enkele historische tekst steunt.

In zijn Kalendarium, een kerkelijke kalender met vermelding van de dagen van het jaar, de heiligenfeesten en enkele persoonlijke aanmerkingen, geeft St. Willibrord eigenhandig bericht over zichzelf; *" In de naam van de heer kwam **Clemens Willibrordus** in 690 na de geboorte van de Heer van over de zee **naar Francia**..."* Theofried van Echternach, die in de 12° eeuw een leven van St. Willibrord schreef, plaatst zijn landing te **Gravelines** een stadje aan de **Franse (Francia)** kust gelegen.

Niet ver daarvandaan, te Tournehem, vestigde hij zijn missiebisdom. Dit stadje was het oude laat-Romeinse en vroeg-middeleeuwse **Traiectum**. Wat niet meer dan rivierovergang betekent die er toen bestonden. Tournehem-sur-le-Hem was vroeger een belangrijke stad in het dal van de Hem, de rivier die in het Almere uitstroomde. Tournehem ligt op het kruispunt van verschillende Romeinse wegen. Eén weg kwam er rechtstreeks van Thérouanne (Terenburg). Op korte afstand loopt de **Leuléne** de verbindingsweg tussen Terenburg en Boulogne. Die weg was zó belangrijk dat hij een eigen naam

had die tot in de Middeleeuwen in gebruik is gebleven. In de huidige kadastrale kaarten is het tracé nog te volgen. De rivier de Hem heeft er een doorwaadbare plaats, bestaande uit twee op enige afstand van elkaar liggende paveisels van vierkante stenen ter groote van een halve meter bij een dikte van 30 à 40 cm, wat op een kunstmatige aanleg wijst. Het perceel ernaast heet kadastraal *"La Leulène"* en dat ernaast gelegen *"La haute Leulène"*. Het mag hoogst eigenaardig heten dat dit spoor van het **oude Traiectum** en de **toepasselijkheid van die naam** (= overgang) na ruim 15 eeuwen nog bestaat. St. Willibrord was tevens aartsbisschop en abt van het klooster van Aefternacum. (Eperleques)

Door de voortdurende aanvallen van de Noormannen is dit klooster in de 9° eeuw met have en goed vertrokken richting binnenland en heeft zich hervestigd bij de Sure. De naam van het klooster "Aefternacum" heeft zij behouden. (Dit fenomeen komen wij ook tegen in de recente geschiedenis waar de Nederlanders "Nieuw Amsterdam" stichtten in Amerika. Nieuw Amsterdam, het huidige "New York"). Aefternacum is geëvolueerd tot Echternach.

Pas in de 12° eeuw is men begonnen Sint Willibrord te plaatsen in Utrecht, omdat de abdij van Echternach, als rechtsopvolger van de abdij van Eperlecques, toen goederen begoen te claimen in Brabant, Holland, Friesland en Zeeland, op grond van verkeerd begrepen of opzettelijk vervalste archiefstukken (aktes van schenking).

De cultus van St. Willibrord (die in Vlaanderen veel ouder is) begint in Noord-Nederland pas in de 14° eeuw aan te slaan, dus 7 eeuwen na datum. De Heilige Willibrord is pas in 1940 uitgeroepen tot patroon van de Nederlandse kerkprovincie.

Parallel aan de kwestie Willibrord loopt ook het vraagstuk van de oudste geloofverkondigers, die de traditionele geschiedschrijving Nederland toebedeelt;St-Lebuinus, St- Ludger, St-Willehad en St-Anskarius. Allen hebben eigenlijk in onze streken gekerstend.
Voor de huidige Friezen mag het een troost zijn dat Delahaye ze vrij pleit van de moord op de Heilige Bonifatius, die immers niet plaats had in Dokkum –dat toen nog niet bestond! - maar nabij "Dockynchiria", in de omgeving van Duinkerke.

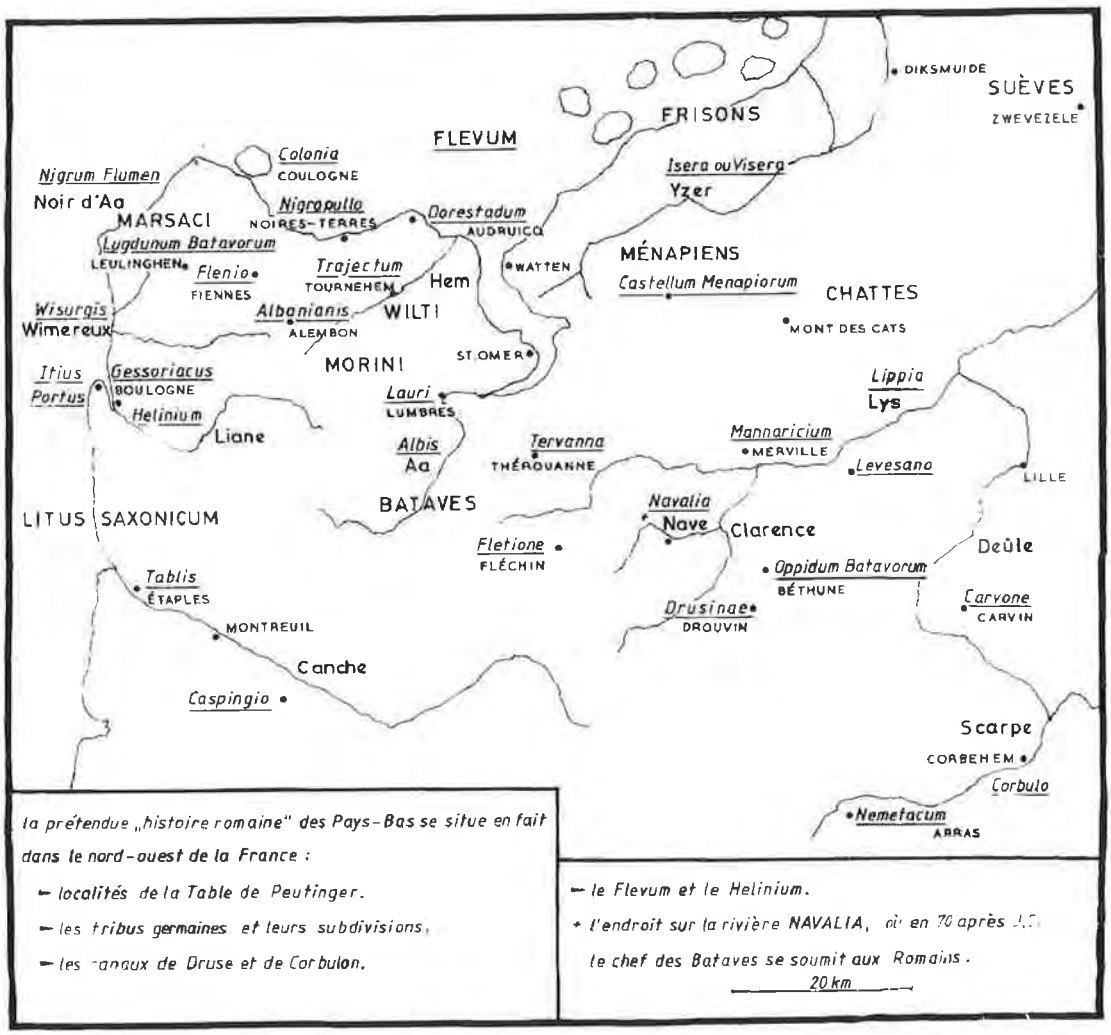
FRISIA

In de 10° eeuw gaf een Arabisch reiziger een beschrijving van het land der Friezen, dat hij tekende als een drooggevallen zoutmeer, waarop geen zaden of plantengewassen groeiden. De Nederlandse historici noemen deze tekst *"eigenlijk nogal verdacht"* omdat hij zó slecht op Nederland past.

De wetenschappelijke benadering staat hier op haar kop: onze opvattingen worden niet meer getoetst aan de bronnen, maar de bronnen aan de opvattingen.

Zet men deze tekst in de juiste streek, Vlaanderen en het noorden van Frankrijk, dan schiet men raak, omdat de winning van zout in de zoutpannen (lage uitgravingen in het zand, waar het zeewater deels in de grond zakte, deels verdampte en het zout neersloeg) eeuwenlang beoefend is geweest. Denk maar aan De Panne in België en La Panne in Frankrijk, de diverse zoutwinningsplaatsen die recentelijk ontdekt werden bij de aanleg van autosnelweg Brugge-Duinkerke, het plateau van Leisele, enz.

In het leven van St. Wulfram, bisschop van Sens, staat met klare woorden dat de Friezen buren van de Moriniërs waren. Dat de Morini in Noord-Frankrijk (Frans Vlaanderen) thuishoren, betwist niemand. Met deze teksten wordt het Francia uit de bronnen van de Merovingische en Karolingische periode op de goede plaats gebracht: het huidige Vlaanderen.

DE MYTHE VAN DE NOORMANNEN

De kwestie van de invallen van de Noormannen dient volledig apart behandeld te worden in het complex van de Nederlandse mythen. De berichten over de Noormannen zijn pas eeuwen na datum op Nederland toegepast. Daarenboven worden deze jaarberichten door de huidige historici, **naar gelang de nationaliteit**, zowel geclaimd door de **Franse** als door **Nederlandse** historici.

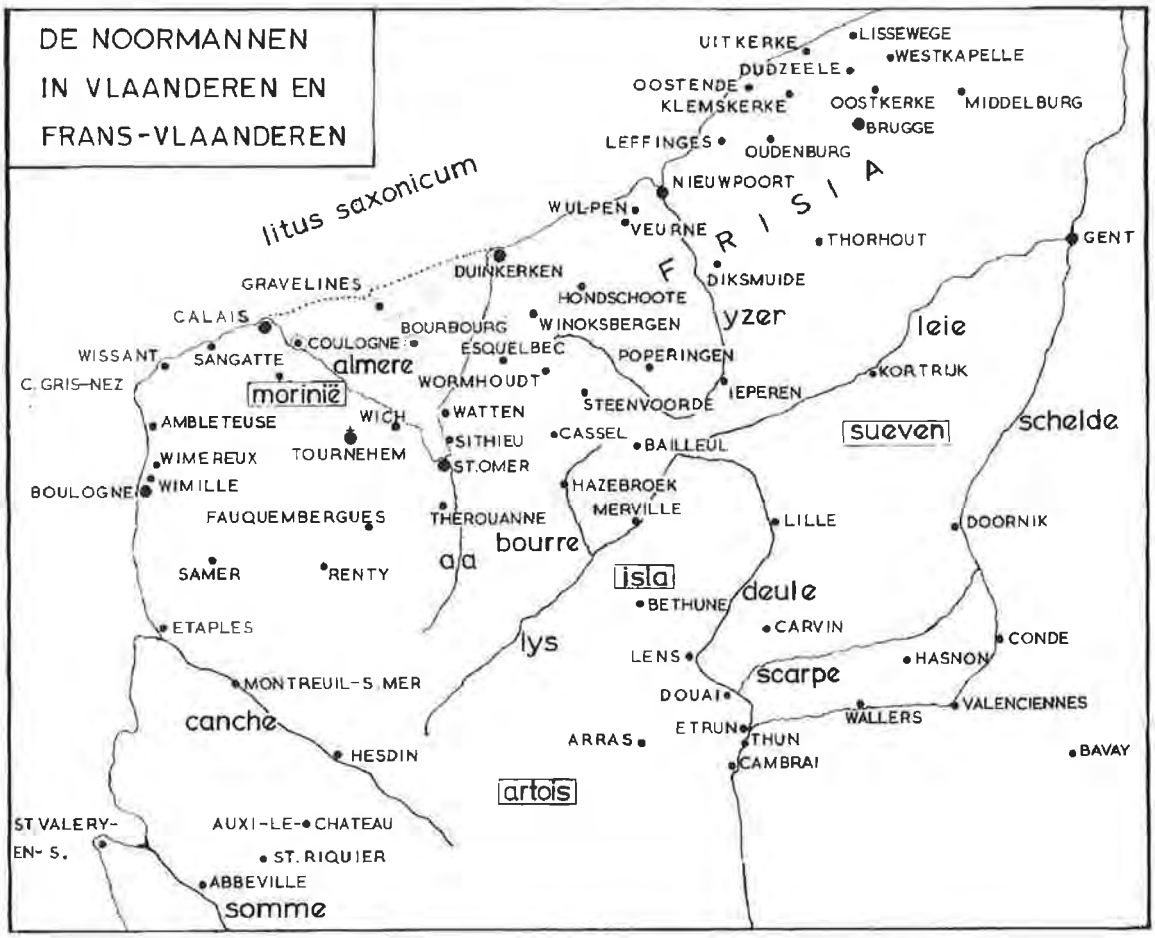
De steden **Noviomagus, Trajectum, Dorestadum** en de streek **Frisia, Batua** en **Walacria** keren immers geregeld terug in de berichten over de Noormannen die tussen 799 en 925 invallen deden in het **Frankische** rijk.

De gebeurtenissen in Nederland (?) verhalen de kroniekschrijvers samen met de feiten , die ver daarvandaan voorvielen. Van Amiens, Beauvais, St Riquier, het land van Boulogne, de streek van de Oise en de Schelde vallen zij ineens op Noviomagus en de Batua.

Volgens de berichten kregen enige aanvoerders van de Noormannen gebieden in leen, die, volgens de huidige opvatting in Nederland waren gelegen, zoals Frisia, of delen ervan, Walacria, Dorestadum en andere graafschappen. Dit belangrijk gegeven is in de Nederlandse geschiedenis altijd een vage zaak geweest, zonder kiem of spoor, zonder begin en zonder einde. Men weet integendeel waar de Noormannen zich tegen het einde van de 9° eeuw blijvend gevestigd hebben; daar was geen meter Nederlands grondgebied bij. In 911 kreeg de Noorman Rollo een grondgebied aan de Seine, dat het begin werd van het hertogdom Normandië.

De Noormannen hebben enkele tientallen jaren Frisia, Dorestadum "**en andere graafschappen**" (welke waren dat in Nederland ?) blijvend of langdurig in bezit gehad. Een volk in de strikte zin hebben zij in de 9°eeuw nog niet gevormd. (Rorick de Noorman bewoonde onder andere een domein in Gysfrighovem. Iedere rechtgeaarde westhoeker weet dat de familienaam Rorick **nu nog** veelvuldig voorkomt in de omgeving van.....Gijverinkhove bij Veurne!)

Vrij vlug na hun eerste invasies op de westkust van het Frankische rijk wilden de Noormannen een eigen grondgebied hebben. Wat zij koningen tenslotte afdwongen. Dit was niet bedoeld om zich in vrede te vestigen maar eerder als steunpunt voor nieuwe strooptochten. Hun aandacht was voortdurend gericht op de rijkdommen in het hart van het Frankische rijk. Het valt buiten enkele rede, dat zij de basis voor hun verdere acties in Nederland gelegd zouden hebben, een gebied dat nauwelijks te bewonen was!!! Als basis voor overland-tochten naar het Frankische rijk kan het helemaal niet dienen, omdat delta's van Schelde, Rijn, Maas en Ysel het ongeschikt maakten als uitvalsgebied. Zou men willen aannemen, dat de Noormannen er een vlootstation hadden, om van daaruit over zee streken aan te vallen, dan vindt deze veronderstelling geen enkele steun in een tekst. Merkwaardig is zelfs, dat die hypothese nooit is gesteld; blijkbaar heeft iedereen geconstateerd, dat de berichten wel zeggen dat de Noormannen **over de Renus** binnenkwamen, maar nooit dat zij door de Renus naar buiten voeren om bijvoorbeeld Vlaanderen en Frankrijk aan te vallen. In de berichten blijkt integendeel telkens, dat zij de Batua, Walacria en Dorestadum over land bereikten, soms over met name genoemde rivieren zoals de Renus, de Schelde en de Seine, **maar altijd nadat hun landing en hun aanwezigheid in Frankrijk al vast staan.** Het Almere en de befaamde daarin aanwezige "mondingen van de Renus" laten er trouwens niet meer de minsten twijfel over bestaan waar de Noormannen **door de Renus** het Frankische rijk binnenvielen. Het is dan ook duidelijk waarom in de berichten over **het opvaren van de Renus meteen details volgen van aanvallen op Morinië en Frisia (Vlaanderen)**.

DE TRANSGRESSIES

Bij historisch onderzoek in Noord-Frankrijk en de lage gronden van Vlaanderen moet men er rekening mee houden dat dit landschap sinds 20 eeuwen meerdere malen ingrijpend is gewijzigd. Er zijn periodes geweest waarin de bewoonbare oppervlakte va Nederland groter was dan tegenwoordig, waarin het land veel droger was omdat het peil van de zee lager lag, maar er waren ook periodes waarin Nederland minstens voor de helft onder water stond. Wanneer een historicus bepaalde feiten in een bepaalde periode wil situeren, dan zou hij een geoloog en een oceanoloog in de arm moeten nemen, om na te gaan of die plaatsen toen werkelijk konden bestaan.

In de Romeinse periode liep de kust van Nederland verder door de zee. De Brittenburg, een Romeinse vestiging, bevindt zich op enige afstand van de huidige kust meters onder water. Het maaiveld was aanzienlijk lager, wat blijkt uit het feit dat in het midden en westen van Nederland de Romeinse resten

op 2 tot 6 meter diep worden aangetroffen. Omstreekst 250 na Chr. hebben de Romeinen alle burgerlijke en militaire nederzettingen van Nederland verlaten. De archeologie toont dit einde zo abrubt aan, alsof het met een mes gesneden was. Een geringe verhoging van het zeeniveau was al funest voor dit gebied, dat nog geen enkele kuntmatige bescherming had en geen duinenrij: De duinen zijn er pas in de 11° en de 12° eeuw ontstaan.

Tussen de 3° en de 9° eeuw zijn de lage gronden aan de kusten van westelijk Europa (van Denemarken tot ver in Frankrijk) ten prooi gevallen aan de transgressies. Dit zijn periodieke en langdurige overstromingen, niet te wijten aan springvloeden of eenmalige natuurrampen, maar aan een geleidelijke verhoging van het gemiddelde zeeniveau. De geologen en natuurkundigen wijten dit aan betrekkelijk kleine maar langdurige verhogingen van de temperatuur, waardoor enorme massa's water uit het poolijs vrij kwamen die het niveau van de zee verhoogden.

Het verschijnsel is het eerst in Vlaanderen opgemerkt en daar diepgaand bestudeerd zodat de term "Duinkerkse transgressies" met haar onderscheiden periodes, die in het onderzoek te voorschijn kwamen, de algemeen aanvaarde benaming van deze transgressies is geworden.

Wanneer in Vlaanderen zulke grote veranderingen in het landschap zijn geconstateerd, met waterstanden van meters boeven het huidige zeepeil, hoe ingrijpender moeten die dan niet zijn geweest in het veel lage Nederland ?

Tengevolge van de langdurige transgressies is de bodem geleidelijk opgehoogd, door afzettign van rivier – en zeealluvium, zodat het uiteindelijke beeld uit de 10° eeuw beslist niet dat van de 3° eeuw was. In die transgressieperiode moet minstens alle gebied lager dan 2 meter boven N.A.P. =Normaal Amsterdams Peil onder water hebben gestaan.

Hoe het landschap er precies uitzag zullen de geologen moeten bestuderen. Deze zullen zich echter niet inter-disciplinair moeten laten beïnvloeden door de historici die vertellen dat Nederland in die eeuwen een bloeiende Merovingosche en Karolingische cultuur kende.

Tijdens de Duinkerkse transgressies stand het lage land van Nederland ofwel volledig blank, ofwel was het een onherbergzaam moerassen- en waddengebied waar men zich niet zonder levensgevaar in waagde.

Wanneer de lage gronden gedurende de vroege Middeleeuwen inderdaad blank stonden, dan is ineens duidelijk dat hetgeen beschouwd werd als de oudste geschiedenis van Nederland daar niet thuis hoort.

Tussen de 3° eeuw en de 9° eeuw komen er ingrijpende veranderingen in het landschap. Tengevolge van vervening, sedimentatie en tenslotte door aanslibbing en verlanding wordt het land opgehoogd.

Circa 850 zakt in Nederland het niveau van de zee. Langzaamaan komen er grote gebieden droog te liggen, die geleidelijk in cultuur gebracht worden, want de nieuwe alluviale grond is natuurlijk zeer vruchtbaar. Deze gefaseerde ingebruikname van het land ziet men in de namen van de rivieren aldaar: stukjes opeenvolgende waterlopen krijgen andere namen, een procédé van naamgeving dat men ook in polderlandschappen aantreft.

In de 9° eeuw beginnen de gronden van 2 meter en hoger vrij te komen. In de 11° en de 12 ° eeuw vormen zich de duinen, waarna een begin wordt gemaakt met de bedijkingen.

In de 10° eeuw ontstaat het graafschap Holland. In die periode ontstaat ook het bisdom Utrecht, dat zijn territorium krijgt op de **nieuwe, recentelijk** drooggevallen gronden. Deze uitleg verklaart ook de eigenaardige territoriale ligging van het oude bisdom Utrecht. De huidige provincies Brabant en

Limburg behoorden in de 10° eeuw tot het bisdom Luik, terwijl de oostelijke gedeelten van Nederland behoorden tot de bisdommen Osnabrück, Münster en Keulen. De territoria van de drie laatstgenoemde bisdommen zijn doorgaans de hogere gronden.

bewerker
Mark Paelinck
Mei 1998

Met dank aan de lectoren: Janus Johems,Tom Dickman, Alex Laenen

HET KAROLINGISCHE PALEIS OP HET VALKHOF

door Prof. Dr. R. R. POST

De ruïnen van het paleis op hel Valkhof, de sfeer van het mooie park, het ruime en betoverende uitzicht op de Betuwe en de brede rivier, wekken bij de bezoeker romantische dromen op en doen hem het verre verleden met het heden verbinden. Het Latijnse opschrift over Civilis' knarsetanden bij het zien van de Romeinse legioenen, de zogenaamde Karolingische kapel, en de absis van de kapel van keizer Frederik Barbarossa, de grandioze Waalbrug, brengen Oudheid en Middeleeuwen, de klassieke beschaving en haar gevaren alsmede het christendom in verband met de moderne tijd.

Overeenkomstige overwegingen hebben de samenstellers van de academische zitting bij gelegenheid van het 1850-jarig bestaan van de stad Nijmegen er toe gebracht, de geschiedenis van Nijmegen uit het jaar 105 even te vervolgen tot de Middeleeuwen en uitzicht te bieden op de nieuwe tijd. Korte flitsen op de Nijmeegse geschiedenis tonen, dat Nijmegen in de vroege en hoge Middeleeuwen evenals in de Oudheid tot een groot Rijk behoorde. Dit Rijk kan vergeleken worden met het Romeinse Rijk, doch had een ander karakter. Het beleed en propageerde uitdrukkelijk het christendom. Dit Rijk, het Rijk der Karolingers en later het Heilige Roomse Rijk, kende Nijmegen zelfs als een der middelpunten. Er stond aan de Waal een paleis, een staatspaleis (palatium publicum), dat herhaaldelijk tot residentie strekte van het hof, en daarmede op zulk een ogenblik een regeringscentrum vormde, waar rijksdagen en rechtszittingen werden gehouden en gezanten ontvangen. De voordracht in de bovengenoemde academische zitting vestigde uiteraard niet voor de eerste keer op dit feit de aandacht. H. W. Klewitz vermeldt in een artikel van 1939, verschenen in het „Zeitschrift für Rechtsgeschichte [1] en behandelend de „Pestkrönungen" van de Duitse koningen, ook enkele

[1]Kan. Abt. 28 (1939) 48 vlg.

feestelijke bijeenkomsten van het Duitse keizershof te Nijmegen. Daarna behandelde I. Rieckenberg in het Archiv für Urkundenforschung de koningswegen en het koningsgoed onder de Saksische en eerste Salische keizers (919—1056) en brengt daarbij Nijmegen herhaaldelijk ter sprake[2]. Bovendien heeft Guido Rotthoff in 1953 een boek gepubliceerd[3] over de rijksgoederen in Neder-Lotharingen en Friesland gedurende de Saksische en Salische keizerstijd. Daarbij behandelde hij ook die te Nijmegen en het Rijk van Nijmegen, waarvan de opbrengsten gewoonlijk ter plaatse werden gebruikt. Een deel er van viel sinds Lotharius II aan de O. L. Vrouwekerk te Aken. Een ander deel kwam de beheerders van het paleis ten goede. Wat overbleef heet in een lijst van tafelgoederen van 1065 acht servitia. Hoeveel dit volgens moderne maten bedroeg, geeft Guido Rotthoff niet aan. Maar in 1247 werd het geheel aan keizerlijke goederen aan de hertog van Gelre verpand voor 10.000 Mark. De politieke voordelen waren voor de Hertog veel waard, maar de materiële waren beter in geld om te zetten.

Opvallend is, dat deze en andere moderne auteurs bij het opsporen van dergelijke berichten altijd hebben gezocht naar de namen Numaga of Noviomagus en daaronder altijd Nijmegen hebben verstaan, zonder ook maar te twijfelen, dat een andere plaats in Neder-Lotharingen, d.i. in het onder de keizer staande gebied, met de genoemde namen zou kunnen worden aangeduid. Zij handelen daarin op gelijke wijze als alle andere vakgenoten in Duitsland, Frankrijk, België, Nederland en elders, die zich met de studie van de achtste tot de dertiende eeuw hebben bezig gehouden. Desondanks zijn er in de vergadering van de Nijmeegse historische vereniging Numaga, gehouden in de herfst van 1955, enige twijfels geuit over de identiteit van Numaga — Noviomagus — Nijmegen. De oude namen zouden veel eerder identiek zijn met het in Frankrijk liggende Noyon. Daar was immers ook een Karolingische palts. Indien deze twijfel gegrond zou zijn, zou de naam van de vereniging en van haar orgaan onjuist zijn, ja belachelijk schijnen en de Nijmeegse Karolingische traditie een fantoom blijken.

Op grond van de moderne wetenschappelijke literatuur moet

[2] 17 (1942) 32 vlg. Vgl. 51 en 52, 81, 103.

[3] Studiën zur Geschichte des Reichsguts in Niederlothringen und Friesland wahrend der sächsisch-salischen Kaiserzeit. Rheinisches Archiv 44, Bonn 1953.

ik verklaren, dat er geen enkele reden tot twijfelen bestaat. Ofschoon het dus uilen naar Athene dragen is, het boven omschreven, zogenaamd probleem te onderzoeken, heb ik het terwille van mijn vrienden in Numaga gedaan en geef hiervan het resultaat. Echter dit laatste vooral met de bedoeling om ook iets bij te dragen tot de geschiedschrijving van onze stad. Daaraan zijn immers de vereniging Numaga en haar tijdschrift gewijd.

Nijmegen heeft inderdaad in de vroege Middeleeuwen glorie-dagen gekend. Toen ontving het paleis op het Valkhof bij herhaling een zeer hoog gezelschap : de hoogste staatkundige gezagdragers van West-Europa, Karel de Grote, Lodewijk de Vrome, Lotharius I en II en hun rechtsopvolgers de Duitse koningen en keizers met hun hofhouding, hun hoge geestelijke en wereldlijke raden, bisschoppen, hertogen en graven, gezanten van de paus, de vorsten uit het Oosten, Noorden en Westen. De lezer moge er zich niet aan stoten, dat hier het verband tussen Nijmegen en het Rijk, d.i. Heilige Roomse Rijk, later Duitse Rijk, breed wordt uitgemeten. Tien jaar na een bezetting, waarvan Nijmegen meer dan andere steden heeft geleden, zou het opkomen van zekere wrevel niet onverklaarbaar zijn. Maar deze historie valt niet te ontkennen, het feit is er. Bovendien was het toenmalige Rijk een geheel ander dan het zogenaamde moderne derde Rijk. Het eerste Rijk was de erfgenaam en directe voortzetting van het Karolingische Rijk, waartoe ons land had behoord. Toen dit grote Rijk in de negende eeuw door verschillende verdelingen werd gesplitst kwam ons land tenslotte bij het oostelijke stuk. Nijmegen behoorde daartoe even goed als Keulen en Mainz. Ik verheerlijk die tijd niet! Onze voorvaderen hebben zich daaraan langzamerhand ontworsteld, nadat het Rijk overigens evenveel van zijn Europese positie verloren had als het aan nationalisme had gewonnen.

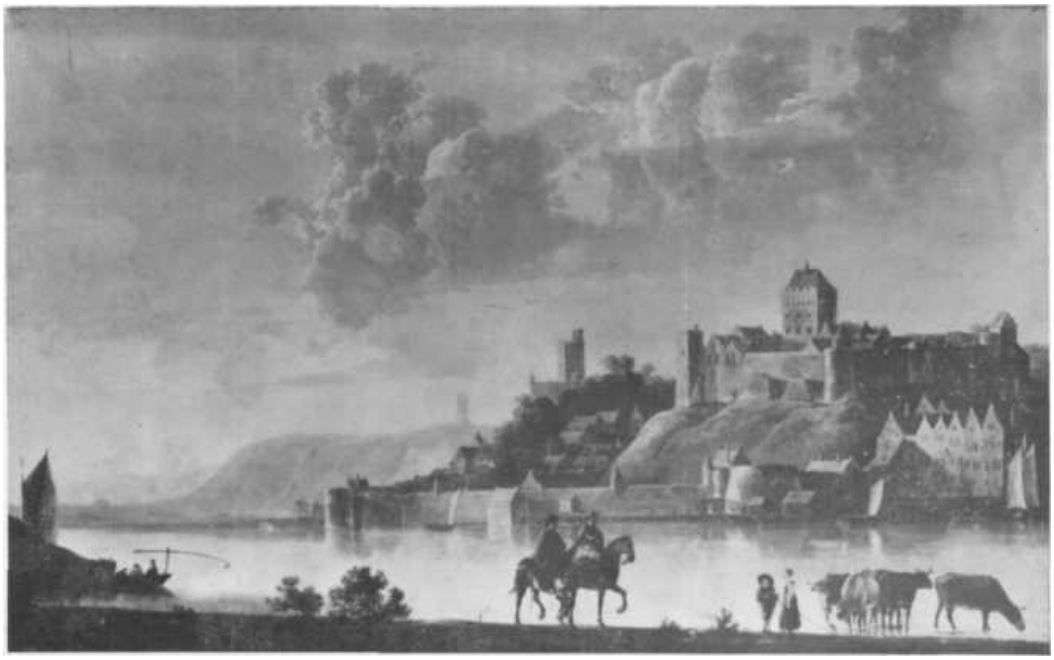
Er moet worden aangetoond, dat er inderdaad een koningsburcht, een palatium in Nijmegen heeft gestaan. Nu wordt in verscheidene oorkonden en kronieken gesproken van een paleis in de plaats die met verschillende namen wordt aangeduid, n.1. Numaga (met verschillende wijze van spelling Niumaga, Neumaga etc.) en Noviomagus. Aantonen dat met deze naam Nijmegen bedoeld werd, is onze taak. De moeilijkheid bestaat hierin, dat de Noord-Franse stad Noyon in middeleeuwse bronnen ook met gelijke of ongeveer gelijke namen (Noviomum, Noviamacum, Novionam, Novianam) wordt aangeduid. Daardoor wordt de

opgave meer gespecialiseerd : we moeten aantonen dat met de genoemde namen de Waalstad en niet de stad aan de Oise, Noyon, is bedoeld. Deze Franse stad heeft een zekere voorkeur omdat Karel de Grote in die stad tot koning is uitgeroepen en gekroond (768), gelijk zijn broer Carloman in het naburige Soissons. Deze gebieden werden toen als het oude kernland der Franken beschouwd en het versterkte het gezag en aanzien van het jonge geslacht der Karolingers, indien zij daar hun regering aanvingen. Later had Karel de Grote dergelijke gevoeligheden niet meer te ontzien en hij verbleef bij voorkeur in Germaans sprekende gebieden, met name in Aken en in de Ardennen. Uit deze streken was zijn familie afkomstig. Hij was meer Karel de Grote dan Charlemagne. Dal zulk een man geneigd was in het nog verder naar het Noorden gelegen Nijmegen een verblijf te bouwen, dat dan natuurlijk onmiddellijk de weidse titel van paleis ontving, is toch niet zo vreemd. Dat met Numaga niet Noyon doch Nijmegen wordt aangeduid, is na 843 in de regel zeer gemakkelijk aan te tonen, omdat toen een zodanige verdeling in het Rijk is aangebracht, dat sindsdien Noyon tot een ander Rijk behoorde dan Nijmegen en onder een andere heerser stond, met uitzondering van een korte tijd onder Karel III (de Dikke 885—887). Het gebied ten Oosten van de Schelde behoorde eerst tot het Midden-Rijk, weldra Lotharingen genoemd. Nadat dit Midden-Rijk in de tweede helft van de negende en begin van de tiende eeuw een bewogen geschiedenis heeft doorgemaakt, is het omstreeks 925 geheel bij Oost-Francië (later Heilige Roomse Rijk en Duitse Rijk, of het Rijk) gevoegd.

Het is duidelijk dat de vorst van dit Rijk binnen zijn gebied rechtshandelingen stelde en Rijksdagen bijeen riep. Wanneer dit derhalve in Numaga of Noviomagus gebeurde is dit Nijmegen en zeker nooit Noyon.

Er zijn echter ook andere bewijzen, dat Nijmegen in bepaalde gevallen bedoeld is. Soms staat er duidelijk Numaga of Noviomagus aan de Waal. Soms valt Nijmegen op de reisroute van het hof, b.v. als de keizer met zijn hof ging van Aken over Numaga naar Saksen. Ook dan moet Nijmegen bedoeld zijn en zeker niet Noyon.

Feitelijk is slechts één bewijs, dat Numaga Nijmegen was en dat daar een koninklijk paleis (palts) lag, voldoende om het gestelde probleem op te lossen. Immers dan staat datgene, waarover getwijfeld is, absoluut vast. Alles is in orde, er behoeft niet meer

Aelbert Cuyp. Gezicht op de Valkhofburcht en de Waal, 17e eeuw.
Bezit van de hertog van Bedford.

over gesproken te worden. Daaruit volgt eigenlijk, dat ik uit de vele gegevens één zou kunnen uitkiezen, het meest sprekende, het meest duidelijke en meest overtuigende en de uiteenzetting daartoe beperken. Ik meen echter, zoals gezegd, dat dit artikel levens beoogt, enige flitsen uit de vroegere stadsgeschiedenis te geven. Daarom geef ik verscheidene tafereeltjes, die allen dezelfde strekking hebben. Ofschoon zij dus in zich bewijskrachtig zijn, het ene sterker dan het andere, is het wel van belang op het geheel te letten. Tenslotte vullen de gegevens elkander aan. Hieruit volgt weer, dat degene die eventueel van andere mening zou zijn, niet volstaan kan, met aan een of ander van de hier volgende taferelen een andere verklaring te geven. Hij zou ze allen een voor een moeten weerleggen. Ook doet het helemaal niet ter zake of er in Noyon ook een koninklijk paleis heeft gestaan of niet, en nog veel minder of dat groter of kleiner, rijker of eenvoudiger was dan het Nijmeegse. Aangetoond moet worden dat het Numaga, waar een koninklijk paleis stond, werkelijk Nijmegen is. Misschien kan men ook taalkundige argumenten ten voordele of ten nadele van Numaga-Nijmegen aanhalen. Maar dit moet ik aan taalkundigen overlaten, gelijk ik ook de argumenten uit de bouwgeschiedenis en uit de overblijfselen van het gebouw op het Valkhof hier terzijde laat.

Het eerste bericht over de stad in kwestie is uit het jaar 777. Het voorafgaande jaar 776 was een emotievolle tijd voor Karel geweest. Hij was het jaar 776 begonnen met een krijgstocht naar Italië, vernam daar van een opstand van de Saksen en van een overval op de legerplaatsen van de Franken. Hij trok toen over de Alpen, hield een volksverzameling (Meiveld) te Worms, behaalde verschillende overwinningen op de Saksen, herstelde de legerplaatsen in het opstandige gebied en trok naar zijn land terug. Hij vierde Kerstmis 776 te Herstal en Pasen van 777 op zijn landgoed dat Niumaga heet, en vertrok van daar naar Paderborn[4]. Einhard die de Rijksannalen later iets bewerkt heeft, zegt hetzelfde met wat andere woorden : Karel trok van Saksen terug in Gallië, overwinterde in Herstal (Villa Heristallio). Toen het voorjaar werd, vertrok hij naar Noviomagus, en na het Paasfeest daar gevierd te hebben trok hij naar Paderborn, waar hij de eerste volksvergadering binnen Saksen hield [5].

Deze berichten van de Annalen worden bevestigd door de oorkonden. In de winter 776-777 vaardigde Karel verscheidene oorkonden uit te Herstal, een voor het klooster Fulda, een voor het klooster Lorsch, en een voor abt Fulrad van Sint Denis van 7 Januari 777[6]. In de andere plaats Niumaga schonk Karel 8 Juni 777 aan de Sint Maartenskerk te Utrecht de villa Leusden en vier bossen aan de Eem en aan de bovenkerk te Duurstede honderd roeden grond, het ripaticum op de Lek en een eiland tussen Rijn en Lek [7]. Deze oorkonde werd uitgevaardigd in het rijkspaleis te Niumaga (Actum Niumaga palacio publico). Drie zaken worden hier onmiddellijk duidelijk, ten eerste dat de namen Niumaga en Noviomagus voor dezelfde plaats gebruikt worden. Dit is iets wat we telkens weer zullen ontmoeten, afgezien van allerlei spellingsvariaties die ik hier veronachtzaamde. "Waarschijnlijk hebben de toenmalige auteurs Noviomagus voor een Latijnse omschrijving van de naam in de volkstaal Niumaga of Numaga gehouden. Ten tweede is duidelijk, dat Karel de Grote lang op deze plaats verbleef, n.1. minstens van Pasen, toen 30 Maart, tot 8 Juni, dat is ongeveer twee en een halve maand. Dit schijnt niet ongewoon, want hij verbleef de

---

[4] Annales Regni Francorum, Scr. rer. Germ. 1895, 48. [5] Aldaar 49. [6] Die Urkunden der Karolinger, ed. E. Mühlbacher, MG. Dipl. Karolingorum 1906, no. 117, blz. 163.

[7] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht. I. no. 48.

hele winter van Kerstmis tot voorjaar in Herstal. Ten derde, dat in de plaats Numaga een koninklijk paleis, palatium publicum stond; d.w.z. een palts, een kasteel, of burcht, die als rijksgoed gold en dus door koning Karel kon gebruikt worden en daarom ook koninklijk paleis mag heten.

Wat was dit Numaga of Noviomagus ? Ofschoon alle uitgevers van oorkondenboeken en ook die van de beide genoemde kronieken dit eenstemmig als Nijmegen opvatten, is het bewijs daarvoor niet doorslaggevend. Afgezien van de taalkwestie kan men redeneren : waarschijnlijk zal het niet Noyon doch Nijmegen zijn, want ten eerste : Karel kwam van Herstal en was op weg naar Saksen. Ten tweede hij was in Nijmegen dichter bij de roerige Saksen dan in Noyon en kon er gemakkelijker contact houden met de legerkampen in het land. Ten derde de schenking betrof de kerken van Utrecht en Duurstede. Dit alles wijst op Nijmegen eerder dan op Noyon. Maar zeker is dit niet, ofschoon ik moet bekennen, dat ik geen enkele reden kan bedenken, waarom het wel Noyon en niet Nijmegen zou zijn. Persoonlijk geef ik alle auteurs gelijk. We moeten echter de kwestie zien in verband met wat nog komt.

Het jaar 777 was zeker niet de laatste keer, dat Karel de Grote Numaga bezocht. Sinds 800 gold Aken wel als de voornaamste residentieplaats, maar van daar uit ondernam hij verschillende tochten. Hij overwinterde van 803-804 volgens de Annales Regni Francorum wederom te Aken[8]. Maar mogen we de schrijver van de Annales Mettenses geloven, dan begaf de keizer zich in het voorjaar naar het paleis, dat Niumagum heet (ad palacium quod dicitur Niumagum). Hij vierde daar het Paasfeest (31 Maart) en keerde in het begin van de zomer naar Aken terug, om van daar het leger over Keulen naar het land der Saksen te voeren [9]. De Annales Regni Francorum (Einhard) vermelden wel het winter-verblijf te Aken, maar niet het bezoek aan Niumagum in het voorjaar [10]. Maar indien de samensteller van de Annales Mettenses gelijk heeft, dan zal hij zeker Nijmegen bedoelen en het paleis aldaar, aangezien dit niet te ver van Aken lag. Het verblijf van 804 wordt niet door een oorkonde bevestigd.

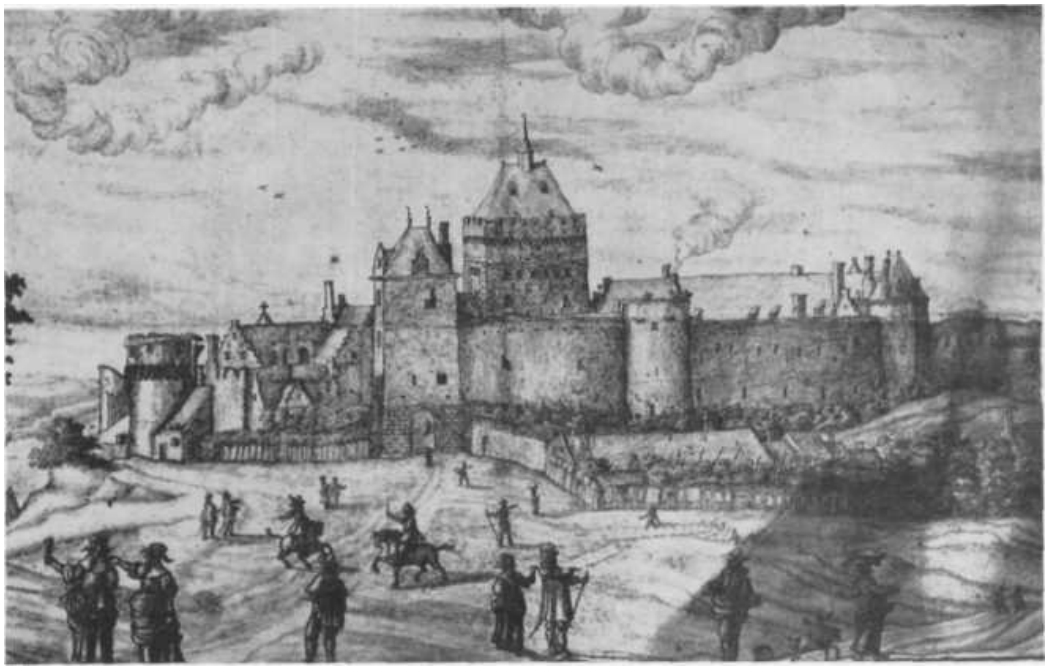
Veel betrouwbaarder en naar mijn mening volkomen overtuigend is het bericht over 's keizers bezoek aan Noviomagus in

[8] o.c. p. 118. [9] Annales Mettenses priores, Scr. rer. Germ. 90—91. [10] o.c. p. 118.

het jaar 806. In dat jaar hield hij een rijksdag te Diedenhofen (Thionville) en maakte daar de verdeling van het rijk onder zijn drie zonen Karel, Lodewijk en Pepijn bekend. Aldus wederom de Annales Regni Francorum (Einhard)[11], terwijl de tekst van hel stuk, zij het ook ongedateerd, is overgeleverd[12]. Het moet gedagtekend worden op 6 Februari 806. Na het ondertekenen van het stuk zond de keizer zijn zonen Lodewijk en Pepijn naar de hun toegewezen gebieden en reisde zelf van de palts van Thionville per schip over de Moezel en Rijn met gunstig water naar Noviomagus. Daar bracht hij de vastentijd door en vierde er Pasen 12 April[13]. Dit Noviomagus is blijkens de opgegeven reisroute duidelijk Nijmegen. Regino van Prüm nam het gehele bericht in zijn Chronicon over en voegde er ten overvloede aan toe : ad Niumagam *in Batua* [14]. Opvallend is weer het door elkaar gebruiken van Noviomagus en Niumaga. Dit verblijf van de keizer in Niumaga, dat ik hier nu als Nijmegen mag vertalen, duurde minstens zes weken en is ook in een oorkonde vermeld : nl. in het capitulare, bestemd voor de missi, gegeven in Maart 806 Niumagae[15]. Karel keerde van Nijmegen naar Aken terug en zond zijn zoon Karel met een leger tegen de Slaven bij de Elbe. Zelf bleef hij thuis. Een deel van de zomer van 807 bracht hij op zijn palts in Ingelheim bij Mainz door, doch Kerstmis vierde hij weer in Aken. In het begin van het voorjaar echter van 808 na een zachte winter vertrok de keizer naar Noviomagus, hield er zich in de vastentijd op en vierde er Pasen[16]. Tijdens Karels verblijf in Nijmegen kwam daar de verdreven koning Cardulf van Northumberland op weg naar Rome [17]. Op weg naar Engeland deden gezanten van de paus eveneens Noviomagus aan en blijkens een brief van de toenmalige paus Leo III liet Karel deze begeleiden tot aan de haven en het scheepgaan[18]. Daarna keerde Karel naar Aken terug. Kan men twijfelen of het Noviomagus van de geciteerde berichten Nijmegen is ? Men moet letten op de vorige mededeling, op het herhaaldelijk verblijf van de keizer in het voorjaar te Nijmegen, op de nabijheid van Aken en op de gemakkelijkheid een zeehaven te bereiken.

[11] Aldaar 121. [12] A. Boretius, Capitularia Regnum Francorum I 126, no. 45.
[13] Annales Hegni Francorum 121. [14] Scr. rer. Germ. 1890, 66. [15] A. Boretius, o.c. I 130-32, no. 46. [16] Annales Regni Francorum 125. [17] Aldaar 126.
[18] Leonis III epistolae, MG. Ep. Kar. Aevi III 91. S. Abel, Jahrbücher des frankischen Reiches II. Lz. 1884, 379-380.

Derhalve woonde Karel de Grote — voor zover, we thans nog kunnen nagaan — vier malen geruime tijd in zijn palts te Numaga. Dit bleek Nijmegen te zijn — eenmaal met grote zekerheid, eenmaal met iets minder grond van stelligheid, en tweemaal met

Onbekende meester. De Valkhofburcht, ged. 1662. Collectie Gemeente-museum.

grote waarschijnlijkheid. Vandaar komt het volgende bericht van Einhard, de tijdgenoot en biograaf van Karel de Grote, ons zeer geloofwaardig voor. Karel begon, zo vertelt hij, met het bouwen van zeer fraaie paleizen, één niet ver van de stad Mainz, bij het landgoed Ingelheim ; het ander te Noviomagus aan de rivier de Waal, die aan de Zuidzijde van het eiland der Bataven stroomt[19]. Duidelijker en precieser kan het wel niet aangegeven worden. De mededeling staat in een samenvatting van hetgeen Karel had tot stand gebracht: o.a. de Onze Lieve Vrouwekerk te Aken en de Rijnbrug te Mainz. De toenmalige lezers konden de waarheid van dat alles gemakkelijk constateren.

Na de dood van Karel de Grote (f 814) volgde zijn enig overgebleven zoon Lodewijk de Vrome hem op. Ook hij verbleef zeer dikwijls in Aken en in Noviomagus of Numaga. Dat dit Nijmegen

[19]Einhardi Vita Karoli Magni, Scr. rer. Germ. ed. 6a, 1911, 20.

is, moet evenals bij Karel de Grote ten dele worden afgeleid uit de reisroutes van de keizer, terwijl een enkele keer duidelijk wordt gezegd, dat inderdaad Nijmegen is bedoeld. Ook hier kan het ene bericht het andere versterken en moet alles weer gezien worden in verband met wat voorafgegaan is en wat hier nog volgen gaat. Feit is dat Numaga opnieuw een belangrijke residentie van het hof is geweest.

De zomer van 815 heeft keizer Lodewijk de Vrome deels in Saksen doorgebracht. Hij hield 1 Juli 815 een volksvergadering in Paderborn [20]. Van daar ging hij terug naar Aken om te overwinteren. Hij was er zeker van 11 November tot 20 December 815 blijkens de oorkonden van de genoemde data [21]. Waarschijnlijk deed hij op reis van Saksen naar Aken Noviomagus aan, waar hij nl. 26 October 815 een oorkonde uitvaardigde [22].

Op Witte Donderdag 9 April 817 was Lodewijk nog te Aken en werd er gewond bij het instorten van een houten gaanderij, maar twintig dagen later was hij weer zover hersteld, dat hij naar Noviomagus kon gaan om te jagen[23]. Hij vaardigt er een oorkonde uit op 19 Mei 817 [24]. Enige tijd later, nl. tegen begin Juni 817[25] in Aken teruggekeerd, hield hij een zeer vermaard geworden rijksdag. Hij vaardigde nl. de bekende kloosterregel en de voorschriften voor kanunniken en kanonikessen uit en maakte zijn (eerste) Rijksverdeling bekend. Zijn oudste zoon Lotharius zou medekeizer zijn en Pepijn en Lodewijk koning over bepaalde gebieden [26].

Het bericht betreffende het jaar 821 is veel duidelijker. In Februari van dit jaar hield de keizer een vergadering te Aken en riep toen de heren op om een grote vergadering in Mei in Noviomagus te houden, waarheen de keizer zich na Pasen begaf en wel per schip over de Maas. Waarschijnlijk trok van Nijmegen uit het leger naar Pannonië, de keizer zelf keerde echter naar Aken terug [27].

Minder belangrijk was het bezoek aan Noviomagus in 825. De keizer was met Pasen (9 April 825) in Aken en begaf zich

---

[20] Annales Regni Francorum 142.
[21] Mühlbacher, Reg. Imp. blz. 256, no. 595. [22] Aldaar, blz. 256, no. 594.
[23] Annales Regni Francorum 146.
[24] Th. Sickel, Regesten der Urkunden der ersten Karolinger, Wien 1867,
II, no. 106 (dep.) blz. 115. [25] Aldaar, no. 107.
[26] Annales Regni Francorum 146.
[27] Annales Regni Francorum, 154-155.

naar Noviomagus om te jagen, maar liet de gezanten van de Bulgaren in Mei rustig in Aken komen. Daar is hij spoedig teruggekeerd hetgeen wederom duidelijk maakt, dat Noviomagus niet te ver ligt en Nijmegen moet zijn [28]. In de zomer ging hij in de Vogezen jagen en hield midden Augustus opnieuw in Aken een plechtige bijeenkomst. Toen daar de zaken waren afgewikkeld, ging hij met zijn oudste zoon Lotharius naar Noviomagus, jaagde daar in de herfst en keerde naar Aken terug [29]. Ook hier is het een uitstapje van af Aken, hetgeen op Nijmegen wijst. In 827 werd dit bezoek herhaald (Niumaga) [29a].

Moge men dit voor onzeker houden, de berichten omtrent de belangrijke samenkomst te Noviomagus (Numaga) in 830 sluiten naar mijn mening alle twijfel buiten. Het was de tijd, waarin Lodewijk met zijn zonen Lotharius, Pepijn en Lodewijk in strijd geraakte wegens de invloed van de tweede vrouw des keizers Judith, die voor haar zoontje Karel opkwam. Aanleiding tot officieel verzet bood het plan om de krijgstocht naar Bretagne te ondernemen. Dit werd afgelast en een samenkomst van rijksgroten werd gehouden te Compiègne (nota bene niet in het naburige Noyon). Hier moest de keizer zich vernederen, zo zelfs dat zijn vrouw Judith te Poitiers werd ingesloten. De keizer deed toen een tegenzet en beriep een nieuwe Rijksdag te Neomaga voor de aanstaande herfst en wel omdat hij de Franken wantrouwde en zijn hoop gesteld had op de Germanen. Hij moest dus verder naar het Noord-Oosten[30]. De tijdgenoot Theganus geeft het in zijn Vita Hludovici imperatoris nog duidelijker aan [31]. De keizer ging naar de burcht Niwimagum, dat gelegen is aan de rivier de Waal. Ook de schrijver van de Annales Bertiniani vermeldt de samenkomst te Noviomagus, waar de Saksen en de Oost-Franken samenkwamen: hij stelt deze samenkomst op I October 830 en noemt de plaats iets verder Niumagum [32]. Een oorkonde bevestigt het verblijf des keizers aldaar op 11 November 830 [33]. Inderdaad verliep de samenkomst zoals de keizer verwacht had. Hij had trouwens nog enkele voorzorgsmaatregelen getroffen. Het volk kwam zelfs in opstand tegen Lotharius, die waarschijn-

[28] Aldaar 167. [29] Aldaar 168. [29a] Aldaar 173.

[30] Vita Hludovici imperatoris, MG. SS. II 633.

[31] MG. SS. II 508 : quod situm est super fluvium quod dicitur Wal.

[32] Scr. rer. Germ. 1883 2-3.

[33] Th. Sickel, Regesten der Urkunden der ersten Karolinger, Wien 1867, II no. 272.

lijk in een kamp zijn intrek had genomen. Er kwam een verzoening tot stand en de keizerin werd vrijgelaten.

Niet minder duidelijk is wat van het jaar 837 verteld wordt. De keizer hield 2 Februari een bijeenkomst van de bisschoppen te Aken en bereidde zich voor op een tocht naar Rome. Tegen de steeds dreigende invallen der Noormannen had hij in Friesland enige versterkingen gemaakt en bezetting gelegd. Maar toen hij op het punt stond naar Italië te vertrekken, bereikte hem het bericht van een inval der Noormannen op Walcheren. Zij hielden er vreselijk huis en kwamen zelfs tot Duurstede. De keizer gaf zijn reisplannen op en trok naar de burcht Noviomagus dicht bij Duurstede, ad Noviomagum castrum vicinum Dorestado[34]. De reeds vermelde Theganus sluit zijn Vita Hludovici imperatoris met hetzelfde verhaal en eindigt: Lodewijk kwam met een leger naar de burcht Noviomagus, dat gelegen is aan de rivier de Waal [35].

Het jaar daarop heeft de keizer nogmaals te Noviomagus een rijksdag gehouden, nu vooral om zijn zoon Lodewijk, die ten Oosten van de Rijn regeerde, tot orde te brengen. Aangezegd in de week van 21 tot 27 April 838 kwam de vergadering eerst in Juni bijeen. Twee oorkonden, nl. van 7 en 14 Juni 838 vermelden daar 's keizers verblijf [36]. Aan Lodewijk werd het bestuur over verschillende gebieden ontnomen en tevens werden maatregelen getroffen tegen de Noormannen [37]. Twee feiten die opnieuw aangeven dat hier van Nijmegen sprake is. Sindsdien duurde de strijd van keizer Lodewijk met zijn zonen voort tot aan zijn dood in 840. Drie van dezen streden nog drie jaar over de erfenis. Tenslotte kwam men tot het verdrag van Verdun 843, dat voor ons onderzoek van grote betekenis is. Aan Karel werd het Westelijk gebied toegestaan tot aan een grens, lopende langs de Schelde, van daar ten Zuiden van Cambrai tot aan de Maas en verder iets Westelijk van de Maas. Noyon hoorde tot dit gebied. Het middenstuk strekte zich uit van de Schelde tot de Rijn. Het Noordelijkste deel van dit Middenrijk, dat weldra de naam Lotharingen ontving, bevatte de steden Luik, Aken, Keulen en Nijmegen. Aan de andere kant van de Rijn begon Oost-Francië. De palts van Nijmegen moet dus aan de heer van het Midden-rijk,

[34] Aldaar Prudentius in de Annales Bertiniani. Scr. rer. Germ. 13.
[35] MG. SS. II 604. [36] Sickel, Regesten. II. no. 360-361.
[37] Prudentius, auteur van de Annales Bertiniani, 15.

keizer Lotharius gekomen zijn, terwijl Noyon onder Karel de Kale ressorteerde. Inderdaad vermelden de Annales Xantenses op het jaar 846 het verblijf van Lotharius in de burcht in Noviomago. Met dit bericht is zonder twijfel Nijmegen bedoeld, gelijk nog om andere reden duidelijk is. De Noormannen, zo lezen we er, verwoestten Oostergo en Westergo (in Friesland) en staken Dorestadt (Duurstede) met andere dorpen in brand voor het oog van Lotharius, daar hij in Noviomago castro verbleef. Hoe dichtbij hij ook was, hij kon de misdaad niet straffen [38].

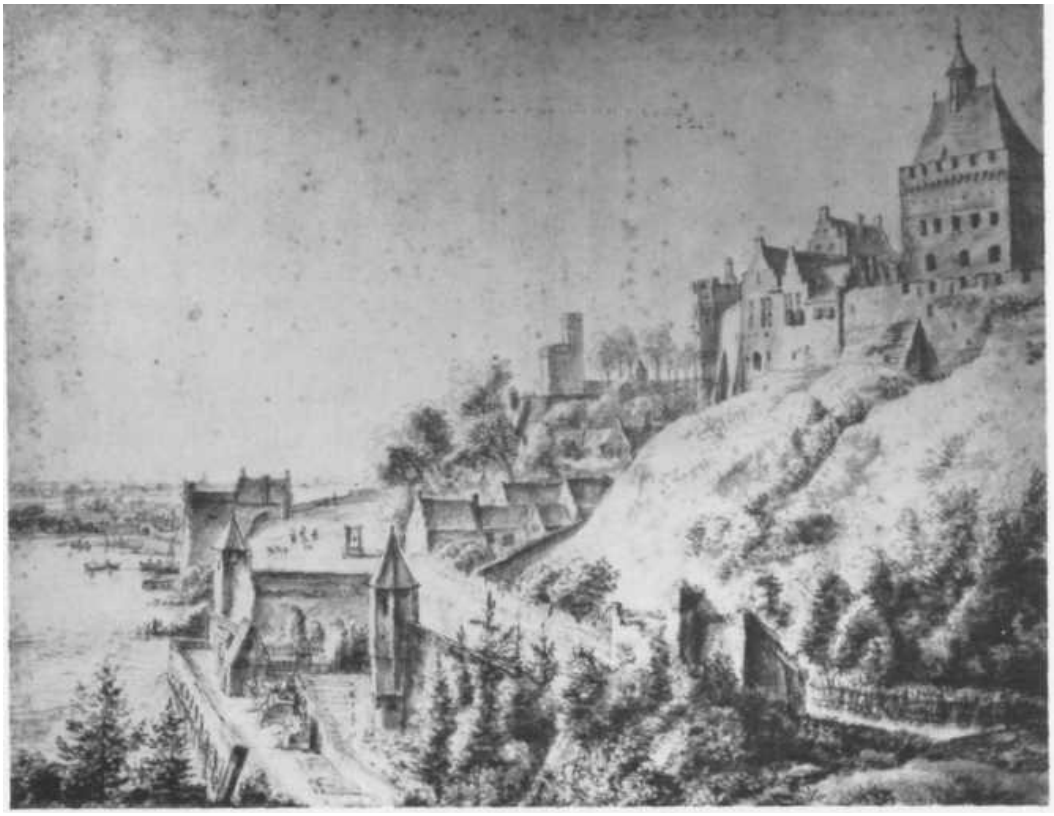
Toen nu de zoon en opvolger van Lotharius I, Lotharius II, wiens naam aan het hier bedoelde gebied de naam Lotharingen heeft gegeven, in 869 onverwachts gestorven was, viel Karel de Kale van Frankrijk Lotharingen binnen om het te veroveren. Hij drong diep in het land door en begaf zich zelfs naar Aken en Noviomagus, waarmede duidelijk Nijmegen is bedoeld. In de laatste plaats had hij op het eind van 869 of begin van 870 een onderhoud met de Noorman Rorik, toen de heerser van het Nederlandse kustgebied [39]. Maar toen kwam Lodewijk de Duitser opdagen en dreigde met oorlog als Karel niet onmiddellijk Aken en geheel Lotharingen zou verlaten. Beide koningen zijn tot overeenstemming gekomen n.1. door het land Lotharingen onder elkaar te verdelen. Bij dit verdrag (van Meersen) kwam Nijmegen aan Lodewijk de Duitser. Het paleis wordt echter niet afzonderlijk genoemd ; wel echter het graafschap Teisterbant en de Betuwe [40].

Bij de dood van Lodewijk de Duitser (28 Augustus 876) deed Karel de Kale van West-Francië een nieuwe vergeefse poging om geheel Lotharingen te bemachtigen (October 876). De zoon van Lodewijk de Duitser, ook Lodewijk genaamd, kon zijn vader opvolgen ook in dat gedeelte van Lotharingen, dat zijn vader bij het verdrag van Meersen had verkregen. Zelfs kon hij in 879 ook de andere helft veroveren, gebruik makend van de moeilijkheden waarin West-Francië zich na de dood van Lodewijk de Stamelaar (+ 10 April 879) bevond. In 880 was dus geheel Lotharingen in handen van Lodewijk de Jongere, koning van Oost-Francië — en de Schelde was de grens.

Toen nu de Noormannen na de tocht in Gallië en de verwoesting van Birten (d.i. Xanten), waar zeer veel Friezen

---

[38] Annales Xantenses, ed. B. de Simson, Scr. rer. Germ. 1909, 15.
[39] Annales Bertiniani auctore Hincmar, Scr. rer. Germ. 1883, 108.
[40] Aldaar 111.

A. Waterloo. De Valkhof burcht, 17e eeuw. Crayontekening. Collectie Gemeente-museum.

woonden, zich terugtrokken in het koninklijke paleis Noviomagus, dit met een sterke wal en muur omringden en aanstalten maakten om daarin te overwinteren, was het de taak van genoemde koning Lodewijk en niet van die van West-Francië om hen uit het paleis en de sterkte te jagen. Lodewijk trok er dan ook met een leger heen, maar moest onverrichterzake terugtrekken[41]. Als dit in Noyon en niet in Nijmegen was gebeurd, had de koning van West-Francië moeten optreden en niet Lodewijk van Oost-Francië. Sterfgevallen in het huis der Karolingers brachten een snelle verschuiving. Karel III (De Dikke) verenigde nog even het rijk in 885, maar in de zomer van 887 maakte zijn neef Arnulf van Karinthië in Oost-Francië opstand. Deze werd koning van Oost-Francië, waartoe ook Lotharingen behoorde. Arnulf gaf nu Lotharingen in 895 aan zijn zoon Zwentibold, die het als een afzonderlijk koninkrijk zou besturen, hetzij om de Lotharingse

[41] Annales Fuldenses, Scr. rer. Germ. 1891, 96, die in dit hoofdstuk uitsluitend over de Oostfrankische koning handelen.

adel tevreden te stellen, hetzij om ze beter in toom te kunnen houden. Deze koning Zwentibold regeerde derhalve over een rijk, waarvan de grenzen precies bekend zijn. Het was het land tussen Schelde en Rijn. Noyon lag daarin niet, doch Nijmegen wel. Toen hij dan ook in 896 regeringshandelingen stelde en daarvoor oorkonden uitvaardigde in het koninklijk paleis te Niumaga (Niumaga regali palatio)[42], moet dit noodzakelijk Nijmegen zijn. Dit wordt nog hierdoor bevestigd, doordat de ene oorkonde een gunst voor de Utrechtse Sint Maartenskerk bevatte, nl. een bevestiging van bezit van enkele goederen en rechten, en de andere een vrijmaking van een horige van de kerk van Elst, kwesties die in de buurt van Nijmegen opkwamen.

Zwentibold had echter moeilijke jaren, want de leider van de Lotharingse adel, Reinier Langhals, erkende Lodewijk de Eenvoudige, koning van West-Francië (Frankrijk), als koning van Lotharingen, die meer Karolingisch bloed in de aderen had dan koning Zwentibold. Deze Franse koning liet zich overhalen onverwachts Lotharingen met een leger binnen te dringen. Hij hoopte blijkbaar koning Zwentibold te overvallen. Hij trok nl. regelrecht naar Aken en van daar naar Niumaga [43] d.i. wel zeer duidelijk Nijmegen. Zwentibold ontkwam echter, verzamelde in het Zuiden een leger, trok tegen de indringers op en bracht het voorlopig tot een schikking. Hij stierf echter reeds in 900 en werd in Susteren begraven.

Daar Zwentibold geen kinderen naliet, viel Lotharingen aan zijn naaste erfgenaam, Lodewijk het Kind, de laatste Karolingische koning in Oost-Francië (Duitsland). Feitelijk was Reinier Langhals meester in het land, en bij de dood van Lodewijk het Kind in 911 erkende de Lotharingse adel onder Reiniers invloed Karel de Eenvoudige van Frankrijk als koning. Deze Karolinger wilde inderdaad zijn rechten doen gelden en marcheerde nogmaals Lotharingen binnen. Hij bracht het tot een voorlopige schikking met de nieuwe niet-Karolingische koning van Duitsland Koenraad I, en kon feitelijk zijn bezit behouden. Van daar begaf hij zich naar het paleis van Neumaga, waar hij 12 April 912 een oorkonde uitvaardigde ten bate van de abdij Stavelot[44].

---

[42] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht. I. no. 88, 89.

[43] Regino van Prüm, Chronicon, ed. Kurze, Scr. rer. Germ. 1890, 146.

[44] A. Wauters, Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant de la Belgique I, 327.

Hij was waarschijnlijk de laatste Karolinger, die het paleis in Nijmegen bezocht. Hij bleef er niet lang, doch keerde spoedig naar zijn gebied, West-Francië terug. De Oost-Duitse koning beschouwde zich als erfgenaam van Lotharingen en daarmede van het koninklijk paleis van Nijmegen. Nog in hetzelfde jaar 912 begon Koenraad zijn actie in Lotharingen. Moge hij al enige successen behaald hebben, algemene erkenning vond hij niet[45].

De koning van Frankrijk, Karel de Eenvoudige, bleef door de meeste Lotharingse hoge heren erkend. Tekenend voor deze toestand is, dat de Franse koning een vorstendag van Lotharingen (generale placitum) hield in het oude Karolingische paleis te Herstal, 19 Januari 916[46]. Hier was o.a. Waldger, graaf in Nifterlake, aanwezig. De Utrechtse bisschop Radboud schijnt eerder toenadering tot de Duitse koning hebben getoond, waarin zich misschien al de toekomstige rijkskerk met rijksbisschoppen aankondigde. Maar zijn opvolger, bisschop Balderik, en graaf Waldger worden beiden in 921 vermeld als getuigen bij de vrede tussen Karel III van Frankrijk en de Duitse koning Hendrik I, die daar Koenraad was opgevolgd, en wel aan de zijde van Duitsland. Al heeft de Duitse koning de erfrechten op geheel Lotharingen niet opgegeven, graaf Dirk van het Westelijk kustland (later Holland) vroeg en verkreeg nog in 922 gunsten van koning Karel III van Frankrijk[47]. Maar toen hertog Giselbert, zoon van de bovenvermelde Reinier Langhals, de Duitse koning als koning van Lotharingen erkende (± 925), was de Lotharingse kwestie beslist. Daarmede waren de moeilijkheden van de overgang van het Karolingische koningschap naar een gekozen koning overwonnen. De Duitse koning beschikte in het vervolg over de Lotharingse Rijksgoederen, die eenmaal aan de Karolingers hadden behoord : o.a. het palatium publicum te Nijmegen en de opbrengsten van tol en land aldaar. Deze omstandigheden, de moeilijkheden tussen 911 en 924, mogen verklaren waarom van een verblijf van Koenraad I (911—918) of van Hendrik I (919—936) op de palts van Nijmegen niets bekend is. Eerst Otto I, koning en in 962 keizer (936—973), vatte de oude traditie weer op, ofschoon de bisschopsstad Utrecht hoe langer hoe meer de aandacht en de vriendschap van de Duitse koningen genoot. De

[45] E. Dümmler, Geschichte des ostfränkischen Reiches. III. Leipzig 1888, 582. [46] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 95. [47] Fontes Egmundenses 213.

bisschopsstad werd tot zekere hoogte een concurrent van de oude keizersstad. De vermelde Utrechtse bisschop Balderik (918—976) had reeds goede betrekkingen tot het koninklijk hof onder Otto I.

Koning Otto werd inderdaad heerser over Lotharingen. Zijn rijk reikte tot aan de Schelde. De Franse stad Noyon lag er buiten. Als deze koning dus rijksdagen hield of rechtshandelingen stelde te Niumaga of Noviomagus kan niet Noyon doch moet Nijmegen bedoeld zijn [48]. Inderdaad deed koning Otto I dit te Nijmegen op dezelfde wijze als zijn Karolingische voorvaderen het hadden gedaan. In het jaar 949 was Otto I op 15 Mei in Aken[49]. Van daar trok hij naar Nijmegen, waar hij 1 Juni een rijksdag hield (generale placitum apud Niumagam) van bisschoppen, graven, edelen en rechters [50]. Onder anderen werden er de aartsbisschoppen van Keulen en Trier, de bisschoppen van Utrecht, Metz, Paderborn en Luik vermeld; verder twee hertogen en vier graven. Op het eind van de maand (30 Juni) was de koning nog steeds in Nijmegen. Op die datum schonk hij aan de Sint Maartenskerk te Utrecht de visserij te Muiden en de opbrengsten van een bepaalde belasting. Gegeven te Niumaga, zegt de oorkonde[51]. De koning vertrok van Nijmegen naar Saksen [52].

Tien jaren later hield koning Otto I een hofdag te Keulen. Hij vierde er Pasen 6 April 956. Blijkens een oorkonde verbleef hij 2 Juli 956 te Deventer. Welnu in de tussentijd heeft hij een tijdlang doorgebracht in Nijmegen. Dit steunt op een mededeling van het klooster Sithieux in België. De abt van dat klooster, nl. Regenoldus (954—961) liet relieken brengen van St. Audemarus naar het koninklijk paleis te Nijmegen (Neumaga), waar Otto, de koning van Oost-Gallië, toen gekomen was. De abt hoopte daardoor connecties in het Over-Rijnse gebied te krijgen[53].

Merkwaardig is, dat de naam Niumaga (Neumaga) die het meest op Nijmegen gelijkt, nog altijd gebruikelijk is. Dit was nog het geval tien jaren later toen Otto I, intussen keizer geworden, van Aken (aanwezig op 17 Januari 966[54]) en van Maastricht

[48] In het vervolg spreek ik dus van Nijmegen, en niet meer van Numaga of Noviomagus. [49] MG. Diplomata, Urkunden der deutschen Kaiser und Könige. I (Voortaan geciteerd als D. I). No. 110.

[50] D. I, no. 111. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 112.

[51] D. I, no. 112. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 113.

[52] R. Köpke-E. Dümmler, Kaiser Otto der Grosse, Lz. 1876, 174.

[53] R. Köpke, o.c. 283 op grond van Folquini Chartularium Sithiense, ed. Guerard p. 148. [54] D. I, no. 316, blz. 429.

(aanwezig 22 en 24 Januari 966[55]) naar Nijmegen reisde. Hier vaardigde hij drie oorkonden uit, een op 6 Februari 966 ten gunste van de aartsbisschop van Trier gegeven te Noviomagus [56] en een voor het Mariastift te Aken, 16 Februari 966 [57], gegeven te Niumaga, en een zonder datum voor de aartsbisschop van Trier, gegeven te Noviomaga[58]. De namen Noviomagus en Niumaga blijken naast elkaar bestaan te hebben en worden tegelijkertijd in de koninklijke kanselarij gebruikt. De keizer reisde van Nijmegen over Duisburg, waar hij zeker 1 Maart 966 [59] verbleef, naar Saksen [60].

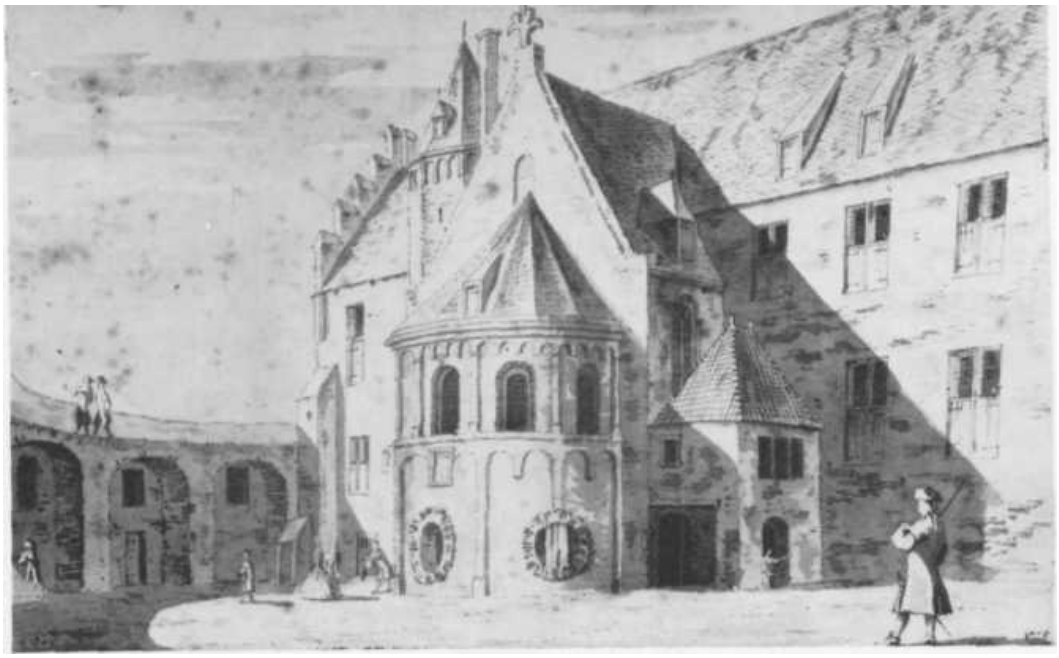
Na de dood van Keizer Otto I (7 Mei 973) hebben de leden van de oude familie van Reinier Langhals en Gisebert gepoogd het verloren terrein terug te winnen. De toenmalige hoofden van dit geslacht, Reginar IV en Lambert, deden van Frankrijk uit een inval in Lotharingen, zodat keizer Otto II een krijgstocht naar die streken moest voorbereiden en uitvoeren. Daartoe trok hij over Duisburg (waar hij 22 November 973 gesignaleerd wordt) en Nijmegen (Noviomagus) naar Utrecht. In Nijmegen ontving hij 14 December 973 graaf Wichman. Op diens verzoek en dat van zijn dochter, de abdis van het door Wichman gestichte klooster te Elten, nam hij het klooster onder zijn bescherming en verleende daaraan het verlof om vrij de abdis te kiezen. Verder schonk hij de immuniteit en een bepaalde tol. Actum Noviomago is het slot van de oorkonde [61]. De keizer reisde daarop verder en bracht de Kerstdagen te Utrecht door[62]. Van daar trok hij tegen de opstandelingen op, die weldra over de grens van Frankrijk vluchtten. Na afloop begaf de koning zich naar Quedlinburg in Saksen, waar hij vlak voor Pasen 12 April 974[63] aankwam. Ofschoon de bisschopsstad Utrecht de keizer bijzonder trok, vooral tegen hoge kerkelijke feestdagen, verbleef hij herhaaldelijk betrekkelijk lange tijd te Nijmegen. Het koninklijk paleis moet daar aan de hofhouding een passend onderkomen hebben geboden. Slechts één jaar na de vermelde krijgstocht begaf Otto zich eerst

---

[55] D. I, no. 317, blz. 431 en no. 318, 319, blz. 432, 434. [56] D. I, no. 321, blz. 435. [57] D. I, no. 323, blz. 437. [58] D. I, no. 324, blz. 439. [59] D. I, no. 325, blz. 439. [60] R. Köpke-E. Dümmler, o.c. 404-405. [61] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 129. [62] Annales Lobienses SS M.S. XIII 234.

[63] M. Uhlirz, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto II und Otto III. lster Band. Otto II, Lz. 1902, 60.

langs de Rijn, toen over Dortmund — waar hij 25 Januari 975 een oorkonde uitvaardigde [64] — naar Nijmegen. Hier was hij zeker van 16 Februari tot 11 Maart 975. Hij vaardigde er drie oorkonden uit, waarin de naam van de plaats met Noviomagus wordt aangeduid (Actum Noviomago) nl. op 16 Februari, 3 Maart en 11 Maart [65]. Hij verliet Nijmegen kort er op, want 18 Maan was hij te Bonn [66].

C. Pronk, Kapel van Barbarossa, ged. 1728. Tekening in sepia. Collectie Gemeente-museum.

Otto II schijnt zelfs een voorliefde voor deze streken te hebben gekoesterd. Vertrok hij eerst half Maart 975 van Nijmegen, in November van het jaar daarop keerde hij er terug. Hij kwam toen van Saksen, reisde over Lingen en Duisburg — 15 November 976 [67] — naar Nijmegen. Hij was er zeker nog 22 November 976, toen hij aan de bisschop van Pavia bevestiging van zijn bezit verleende[68]. Hier duikt de naam Niumaga nogmaals in de koninklijke oorkonden op (Actum Niumaga). De keizer bleef in West-Duitsland, bracht Kerstmis te Keulen door en begaf zich op het eind van de winter over Nijmegen en Tiel naar Utrecht. In Nijmegen vaardigde hij 23 Maart 977 een oorkonde voor het

[64] D. II, no. 95, blz. 109. [65] D. II, nos. 96-98, blz. 110-112. [66] D. II, no. 99, blz. 112. [67] D. II, no. 143, blz. 100. [68] D. II, no. 144, blz. 161.

klooster Blandigny te Gent in België uit, Actum Noviomago [69]. Hij was waarschijnlijk op zijn terugreis van Utrecht, die over Tiel [70] naar Nijmegen liep. Van die plaats uit voer de keizer de Waal en de Rijn op naar Mainz. Of de keizerin , de Griekse prinses Theophanu, zich in dit land thuis zal gevoeld hebben, mag met recht betwijfeld worden. Maar de omstandigheden ontwikkelden zich zó, dat zij de troonopvolger Otto III in deze streken heeft ter wereld gebracht. Het was overigens drie jaren na het laatstgenoemde verblijf. De keizer had intussen allerlei grote Rijkskwesties te behandelen gehad, o.a. een oorlog tegen de Franse koning Lotharius van Frankrijk (954—986), nog altijd een Karolinger, die een begeerlijk oog op Lotharingen gevestigd hield. Otto trok met een leger op naar Parijs, maar na de terugtocht had hij een onderhoud met de Franse koning te Margut-sur-Chiers (24 Mei 980) op de grenzen tussen beide landen. Hier werd de vrede hersteld. Van Margut-sur-Chiers trok Otto II met zijn hof over Aken (16 Juni 980) [71] naar Nijmegen. Op het laatste gedeelte van deze reis gaf de keizerin het leven aan een zoon (Otto III) waarschijnlijk in een of ander jachthuis op de rand van het Reichswald bij Gennep of Kessel bij Cleve. Dit deed de reis enige dagen vertragen. De keizer schijnt spoedig naar Nijmegen doorgereisd te zijn. Daar was de keizerin 27 Juli 980 weer bij hem. Zij intervenieerde o.a. ten gunste van het klooster Nijvel in Brabant. Die dag werden er te Nijmegen twee oorkonden uitgevaardigd, beide met de opgave van plaats te Noviomagus [72]. Toen de keizerin weer reisvaardig was, reisde de keizerlijke familie naar Maagdenburg (25 Augustus 980) [73].

Keizer Otto zag Nijmegen niet meer terug. Hij vertrok tegen de winter naar Italië, leed ten Zuiden van Rome een grote nederlaag en bovendien allerlei andere tegenslagen. Hij stierf te Rome 7 December 983.

Het zoontje (Otto III) was toen ruim 3 jaar. Toch werd deze al spoedig door het Rijk gevoerd om de trouw der grote hertogdommen te verzekeren. Hij kwam aldus in 985 van Keulen (8 Aug. 985) naar Nijmegen. Hier vaardigde hij minstens twee oorkonden uit, een op 20 Augustus 985 voor het klooster Corneli-

---

[69] D. II, no. 148, blz. 116. [70] Aldaar 1 Maart. D. II, rio. 146, blz. 164.
[71] D. II, no. 220, blz. 248. [72]D. II, nos. 221, 222, blz. 251-252.
[73] Aldaar no. 224, blz. 252. M. Uhlirz, Jahrbücher des deutschen Reiches. III. Exc. I, blz. 425.

munster bij Aken [74] en een op 25 Augustus 985 voor graaf Dirk II (van het westelijk kustland, later Holland genaamd). Actum Noviomago [75].

De keizerin Theophanu leidde in deze tijd grotendeels de Duitse politiek. De gespannen verhouding met Frankrijk ontspande zich wat tengevolge van de snel op elkander volgende dood van de beide laatste Karolingische koningen aldaar, Lotharius (f 2 Maart 986) en Lodewijk (f 21 Mei 987). In de laatste tijd van deze koningen en ook nog na hun dood was er een sterke Karolingische partij in dat land geweest. Deze groep wist o.a. een hunner op de stoel van Reims te krijgen. Zij zocht steun bij de Duitse keizerin en de onderhandelingen daarover in Februari en Maart 987 werden te Nijmegen gevoerd [76]. Daar vaardigde koning Otto III 27 Febr. 987 een oorkonde uit voor de abdij Malmedy-Stavelot [77], alweer met de oude benaming : Niumagum. De keizerin zette het regeringswerk voort en kwam in 991 nogmaals naar Nijmegen. Terwijl zij met de elfjarige koning 1 Mei 991 nog in Merseburg verbleef [78], vaardigde de koning reeds 28 Mei 991 in Nijmegen (Noviomago) een oorkonde uit[79]. De keizerin werd er echter ziek en stierf er 15 Juni 991, op jonge leeftijd tussen 30 en 35 jaar. Thietmar van Merseburg, die ons dit feit verhaalt, sprak nog van Niumagum[80]. De keizerin werd echter niet te Nijmegen, maar te Keulen begraven en wel in de kerk van St. Pantaleon.

De koning was nog te jong om persoonlijk de regering waar te nemen. Hij woonde veelal met zijn zuster bij zijn grootmoeder. Op het laatst van 994 verbleef deze te Ernstein, maar in het begin van 995 trok hij over Boppard naar de Nederrijn (29 Januari 995)[81]. Waarschijnlijk heeft hij toen lange tijd in Nijmegen verbleven, waar hij 31 Maart 995 een oorkonde uitvaardigde en daarin de plaats Niumagum liet noemen [82]. Otto III, intussen vijftien jaar geworden, trok toen naar Rome om de keizerskroon te ontvangen. De vacature van de pauselijke zetel loste hij eigenmachtig op, zoals hij in Duitsland gewoon was te doen met bisschopszetels. Hij benoemde zijn neef Bruno tot paus,

[74] D. II, no. 18, blz. 4.
[75] Aldaar no. 19, blz. 417. Oppermann, Fontes Egmundenses 217.
[76] M. Uhlirz, o.c. 79. [77] D. II, no. 33, blz. 433. [78] D. II, no. 71, blz. 478.
[79] D. II, no. 72, blz. 480.
[80] Thietmari chron. IV, c. 15, hrsg. R. Holtzmann, Scr. rer. Germ. 1935, 149.
[81] D. II, no. 162, blz. 574. [82] D. II, no. 163, blz. 575.

die de naam van Gregorius V aannam. Toen dit alles geregeld en de koning tot keizer gekroond (31 Mei 996) was, trok hij naar het Rijk terug. Met het oog op de moeilijkheden met Frankrijk en in Lotharingen vertoefde hij bij voorkeur in het Westen van het Rijk. Midden December (996) was hij zeker te Nijmegen en hield er een rijksdag (Concilio indicto Noviomago [83]) en vaardigde 18 December 996 een oorkonde uit : in palacio Noviomagii[84]. Hij regelde er de geschillen die Balderik en zijn vrouw Adela hadden met het klooster Elten, gesticht door Adela's vader Wichman, en waar haar zuster Lutgardis de eerste abdis was geweest. Al heeft de keizer een uitspraak gedaan, het genoemde echtpaar heeft de gehele omgeving nog een twintigtal jaren in spanning gehouden en onveilig gemaakt, 's Keizers opvolger zou daarbij meermalen tussenbeide moeten komen. Otto III kon er niet meer voor zorgen. Hij vierde Kerstmis 996 in Keulen en vertrok van daar opnieuw naar Italië, om de door hem zelfbenoemde maar door anderen verdreven paus weer op de troon te brengen. Onder invloed van Gerbert van Reims geraakt, die in 987 herhaaldelijk aan het hof te Nijmegen was geweest, liet hij zich tot wat fantastische plannen overhalen. Hij is slechts eenmaal in het Duitse Rijk terug geweest, maar was 1 Nov. 1001 weer in Rome, waar hij in de nacht van 23 op 24 Jan. 1002 overleed.

Daar Otto III geen zoon naliet, openbaarden zich bij de opvolging enige moeilijkheden. Maar in April 1002 werd iemand uit de Ottoonse familie gekozen, nl. Hendrik II. Hij zette de traditie van zijn stam voort, verbleef veelal in Saksen, maar bezocht ook andere delen van het Rijk. Met name is hij herhaaldelijk in Lotharingen geweest, waar hij de bisschopssteden bezocht, doch ook het koninklijk paleis te Nijmegen niet vergat. In zijn tweeentwintigjarige regering heeft hij daar zeven maal voor kortere of langere tijd zijn intrek genomen, d.i. dus gemiddeld elke drie jaar eenmaal. Soms was dit naar aanleiding van belangrijke gebeurtenissen ; soms was het een simpel bezoek omdat Nijmegen op zijn route lag. Twee maanden na zijn koningskroning (7 Juni 1002) reisde Hendrik II van Paderborn (10 Augustus) over Duisburg (18 Augustus) naar Nijmegen (24 Augustus)[85]. Zeer

---

[83] Alperti Mettensis De diversitate temporum, ed. C. Pijnacker Hordijk.
W.H.G. 3e serie, 37, 1916, 9.

[84] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 146.

[85] D. III, no. 12, blz. 13.

kort er op moet hij verder naar Utrecht doorgereisd zijn, aangezien hij daar 27 Augustus vertoefde[86]. Ook daar was het een kortstondig verblijf, want 3 September verbleef hij te Elsloo aan de Maas, en 8 September reeds in Aken. Hier werd hij op de troon van Karel de Grote geheven. Nog geen half jaar later verbleef hij opnieuw in Lotharingen. Na een synode te Diedenhofen of Thionville te hebben bijgewoond, vierde hij te Aken de jaargetijden van zijn voorgangers en trok over Keulen naar Nijmegen, waar hij wegens ziekte een wat langer oponthoud moest nemen. Hij vaardigde daar 23 Februari 1003 een oorkonde uit ten voordele van het klooster Essen [87] en 28 Februari een voor de bisschoppelijke kerk van Parma [88]. Hij was echter 13 Maart weer in Saksen.

De eerste jaren daarop had hij handen vol werk in Polen en in Lombardije en hij zal blij geweest zijn, dat hij 20 April 1006 rustig in het paleis te Nijmegen, Nuvimago, de Paasdagen kon doorbrengen[89]. Enige jaren later had de koning een zijner kapelaans Gerard tot bisschop van Cambrai (Kamerijk) op de uiterste grenzen van het Rijk benoemd, hopend daar een krachtige verdediger van de centrale regering te krijgen. Nadat deze zich nog vóór de bisschopswijding op de hoogte gesteld had van de toestand van zijn diocees bezocht hij de keizer in Maart 1012 te Nijmegen (Noviomagus) [90].

Na een nieuwe tocht naar Italië en de keizerskroning te Rome (14 Februari 1014) kwam de keizer in 1015 weer naar Lotharingen en verbleef o.a. einde November te Nijmegen. Hier vaardigde hij 28 November 1015 een oorkonde uit voor hel klooster Sithiu in België[91].

In die tijd moest de keizer hier zijn taak als handhaver en stichter van de vrede in de landen aan de Nederrijn vervullen. Daar ontbrandde telkens weer een strijd tussen Balderik en zijn vrouw aan de ene kant en Wichman, graaf in Hameland aan de andere kant; beiden met een aantal bondgenoten. Het ging over eigendomsrechten, wraakneming en de opvolging in de prefectuur. Al greep de keizer niet zo snel in, het verhaal van Alpertus

---

[86] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 152.

[87] D. III, no. 39, blz. 44-47.

[88] D. III, no. 41, blz. 48. S. Hirsch, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich II, I. 1862, 249 ff.

[89] AnnalesHildesheimenses, Scr. rer. Germ. 1878, 29; S. Hirsch, o.c. 373.

[90] Gesta Cameracensium, III 2, MG. SS. VII 466.

[91] D. III, no. 339, blz. 430 ; vgl. de ongedateerde oorkonde no. 340, blz. 431.

Mettensis maakt wel duidelijk, dat de strijdende partijen rekening met hem hielden. Ten slotte riep hij in April 1018 een grote vergadering te Nijmegen bijeen om de geschillen op de lossen, de schuldigen te straffen en vrede te stichten[92]. Intussen zette

H. Hoogers. Valkhofkapel, ged. 1809. Tekening in 0.1. inkt en sepia. Collectie Gemeente-museum.

Dirk III van het westelijke kustland zijn offensief naar het Zuiden voort en viel op de stromen en riviermondingen de Tielse kooplieden lastig. De keizer trok van Bamberg over Mainz naar Nijmegen en verbleef daar bijna twee maanden. Thietmar van Merseburg deelt ons er iets van mee. Hij noemde de stad weer met de oude naam Niumagum. Allerlei rijkskwesties werden opgelost, o.a. die in de lage landen hangende waren : de bestraffing van Balderik voor zijn moord op Wichman [93], de verzoening tussen de hertog Godfried en graaf Gerard [94], de bestraffing van de aanvaller van Munnat[95], de opdracht aan de hertog en de bisschop van Utrecht om Dirk III tot de orde te brengen [96]. Het

[92] Alpertus Mettensis, o.c. 47.

[93] Die Chronik des Bisschofs Thietmar von Merseburg, hrsg. R. Holtzmann. MG. Scr. rer. Germ. 1935, 500 vlg. [94] Aldaar 502. [95] Aldaar 514. [96] Aldaar 526 vlg.

verblijf van de keizer te Nijmegen is ook nog vastgelegd in een oorkonde voor de bisschoppelijke kerk te Paderborn van 12 April 1018 [97].

Na het nemen van al deze maatregelen en een langdurig verblijf verliet de keizer Nijmegen en nam aan de kruisdagen (12—14 Mei) te Aken deel. Het ten uitvoer leggen van de Nijmeegse besluiten was niet gemakkelijk. Dat ondervonden hertog Godfried en bisschop Adelbold van Utrecht tegenover Dirk III, zoals bekend is uit de bekende slag van Vlaardingen. De keizer bleef eerst op enige afstand, maar in de zomer van 1021 is hij opnieuw in Nijmegen geweest, nl. na de wijding van bisschop Pilgrim van Keulen op Petrus en Paulus te Keulen te hebben bijgewoond. Hij vaardigde te Nijmegen 28 Juli 1021 een oorkonde uit voor Gandersheim [98]. Ook nu werd er een hofdag in het Nijmeegse paleis georganiseerd [99].

Keizer Hendrik II heeft nog een lange en moeilijke tocht naar Rome ondernomen. Hij stierf 13 Juli 1024. Zijn oorkonden noemden nooit meer de naam Numaga, doch altijd Noviomagus. De kronieken echter, met name die van Thietmar en de Annalen van Hildesheim handhaafden nog het oud gebruik Numaga.

De opvolgende koning Koenraad II, in de verte familie van de overleden koning, maar feitelijk erfgenaam van het hertogdom Franken, werd stichter van een nieuwe dynastie, de zogenaamde Salische keizers. Niet zonder moeite kwam hij aan de regering, met name werkte Goselo, hertog van Lotharingen, hem tegen. Daarmede hangt waarschijnlijk samen, dat Koenraad zeer kort na de keuze en kroning naar Lotharingen trok om de huldiging der vorsten aldaar in ontvangst te nemen. Hij werd begin September 1024 te Kamba gekozen, 8 September te Mainz en 21 September opnieuw te Keulen gekroond. Van daar ging hij onmiddellijk naar Aken, verbleef 2 October te Luik en reisde naar Nijmegen, Neomagus, zeggen de Annales Quedlinburgenses [100]. Hij vaardigde hier 17 October 1024 een oorkonde uit voor de bisschoppelijke kerk van Bamberg; actum Noviomago [101]. Gelijk bij zijn voorganger werd Nijmegen in alle oorkonden als

---

[97] D. II, no. 385, blz. 484. Hier wordt de plaats aangeduid met Tritile Noviomago, hetgeen ik niet verklaren kan. [98] D. III. no. 444, blz. 566.

[99] Gesta episcoporum Cameracensium III, 17. MG. SS. VII, 470.

[100] H. Breslau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Konrad II, I. 39.

[101] D. IV, no. 7, blz. 8.

Noviomagus aangeduid. Na deze zogenaamde „Königsritt" door Lotharingen heeft hij Nijmegen nog vier malen bezocht, zoals zowel uit oorkonden als kronieken kan worden bewezen. Vijf malen een bezoek aan Nijmegen in een vijftienjarige regering toont een bezoek gemiddeld om de drie jaren, gelijk ook bij zijn voorganger het geval was. Koenraad was na de eerste huldiging in 1024, te Nijmegen in 1031, 1033, 1036 en 1039. Er is echter iets meer te constateren : een bepaalde voorliefde voor de koninklijke palts aldaar. Hij vierde er nl. in 1031, 1036, 1039 Pasen en in 1036 het verlovingsfeest van zijn oudste zoon en opvolger Hendrik III. Dat hij er in 1031 de Paasdagen passeerde, nl. 11 April, wordt vermeld door de Annales Hildesheimenses[102]. Het wordt bevestigd door de twee oorkonden, die de keizer resp. 20 en 23 April te Nijmegen heeft uitgevaardigd [103]. Hij kwam toen van Saksen en reisde van Nijmegen door naar Worms.

Het vieren van Pasen in 1033 te Nijmegen (Neumago) 22 April steunt op dezelfde Hildesheimer Annalen[104] en de keizerlijke oorkonden van 28 April en 13 Mei 1033, uitgevaardigd in Nijmegen [105]. Hij kwam toen van Zürich, voer de Rijn af en trok van Nijmegen naar het Zuiden naar Deville aan de Maas [106].

Was dit reeds een verblijf van enkele weken in het paleis op het Valkhof, in 1036 vertoefden de keizer, de keizerin en de toekomstige koning Hendrik III er nog langer. De keizer verliet Paderborn kort na de inwijding van de kerk aldaar, op weg naar Nijmegen (Niumaga) om er o.a. Pinksteren (6 Juni) en St. Jan Geboorte (24 Juni) te verblijven [107]. Verder had hier (Niumago) in die dagen de verloving plaats van de prins met de prinses Cunihild, dochter van de Deense koning. Op Petrus en Paulus (29 Juni 1036) werd zij tevens tot koningin gekroond door aartsbisschop Pilgrim van Keulen en haar naam in die van Cunigund veranderd[108]. De keizer vaardigde 4 en 5 Juli oorkonden uit[109]. Te midden van de feestelijkheden en het ontvangen van gasten werden allerlei staatszaken afgehandeld. De markgraaf Bonifacius

---

[102] Annales Hildesheimenses, ed. Waitz, Scr. rer. Germ. 1878, 36. 1031 : Nuvimago feriavit. Breslau I. 331.

[103] D. IV, no. 165, 166, blz. 217, 219.

[104] Breslau II, 72. Annales Hildesheimenses, 37.

[105] D. IV, nos. 187, 188, blz. 248, 250.

[106] Breslau II, 72. Annales Hildesheimenses, 37.

[107] Breslau II, 169. Annales Hildesheimenses, 40.

[108] Breslau II, 169. [109] D IV, nos. 230, 231, blz. 313, 315.

van Toscana lichtte de keizer in over de toestand in Italië en waarschijnlijk besloot hij hier tot een tweede tocht naar Rome. De keizer zelf moet kort na 5 Juli Nijmegen verlaten hebben, maar zijn familie bleef er een paar weken langer. De keizerin en het jonge paar volgden de keizer eerst 10 Augustus naar Paderborn [110].

Tenslotte heeft de keizer op het laatst van zijn leven (1039) Nijmegen bezocht. Hij kwam opnieuw van Saksen, reisde wegens zijn ziekte langzaam van palts tot palts en kwam in het begin van de vasten (28 Februari) te Nijmegen (Nuvimagon), zeer lijdend aan podagra. Hij bleef er de vastentijd, vierde er Pasen (15 April 1039) en Hemelvaart (24 Mei 1039) en verzamelde de familie rond zich[111]. Op 1 en 4 Mei vaardigde hij er oorkonden uit[112]. Tegen Pinksteren trok hij naar Utrecht en overleed daar op de tweede Pinksterdag 4 Juli 1039.

Zijn zoon Hendrik III volgde zonder grote moeite op (1039). Wel had hij eerst veel te doen in Bohemen, Hongarije en Italië, maar Nijmegen bleef evenals onder zijn voorgangers een zeer geliefde residentieplaats, telkens als de koning in Lotharingen vertoefde. Nog binnen het eerste jaar van zijn regering reisde de koning van Ingelheim over Keulen (7 Mei 1040) naar Nijmegen (Niumago), waar hij 15 Mei 's Heren Hemelvaart vierde [113] en waar hij (of op de weg daarheen) reeds 13 Mei een oorkonde ten gunste van Vecelin van Hamburg uitvaardigde[114]. Zijn verblijf duurde slechts enkele dagen, daar hij 21 Mei reeds in Utrecht vertoefde en er drie schenkingen aan de kerk van de stad gaf, waar zijn vader was gestorven[115]. Van Utrecht reisde hij waarschijnlijk over Nijmegen naar Luik, om daar tegen Pinksteren (25 Mei) te zijn[116]. Na krijgstochten in Midden-Europa volvoerd te hebben bracht hij de winter van 1040-1041 voornamelijk in Saksen door, maar in Februari 1041 ging hij opnieuw naar de Nederrijn. Er is echter geen teken, dat hij toen te Nijmegen geweest is. Maar in 1044 kwam hij van Saksen tegen Pasen naar

[110] Breslau II, 216.
[111] Annales Hildesheimenses 1039, 43. Breslau II. 334.
[112] D. IV, nos. 279, 280, blz. 385-386.
[113] Analista Saxo 1040, MG. SS. VI, 684.
[114] Steindorff, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich III, I, Leipzig 1874, 85.
[115] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, nos. 192-194.
[116] Analista Saxo, MG. SS. VI, 684.

Nijmegen [117] en blijkens oorkonden verbleef hij er 26 April en 2 Mei nog in dezelfde plaats [118].

Vóór zijn Rome-reis om de keizerskroon te ontvangen kwam Hendrik III in het voorjaar van 1046 nogmaals naar Lotharingen, hetgeen waarschijnlijk in verband stond met opstandige bewegingen aldaar. Vooreerst deed Dirk IV van Holland een aanval op Utrecht en vervolgens was Goselo II de Jongere gestorven. Zijn dood zette de in 1044 getroffen verdeling van Opper- en Neder-Lotharingen op losse schroeven. Toen had Hendrik Goselo II tot hertog van Neder-Lotharingen aangesteld, hetgeen geleid had tot een vijandige houding van Godfried, de oudere broer van Goselo II en hertog van Opper-Lotharingen, die beide hertogdommen had verlangd. Wegens de opstandige houding van Godfried ontnam de koning hem ook Opper-Lotharingen. Hendrik trok naar Utrecht, waar hij bij bisschop Bernulf Pasen (30 Maart 1046) vierde [119]. Hij ondernam een krijgstocht in het kustgebied en wist Dirk IV spoedig tot onderwerping te brengen. Na deze militaire actie trok hij over Nijmegen naar Aken, waar hij de Pinksterdagen (18 Mei) doorbracht en 22 Mei 1046 oorkonden ten gunste van Utrecht uitvaardigde [120]. Het verblijf in Nijmegen wordt ook door een oorkonde vermeld, 16 April 1046. Hier komt de naam Niumago nogmaals in een koninklijke oorkonde voor [121]. In Aken had een grote verzameling van vorsten plaats. Hertog Godfried verzoende zich met de koning, ontving Opper-Lotharingen terug, maar niet het verlangde Neder-Lotharingen. Hierover beschikte de koning geheel vrij. Om deze reden ontwikkelde zich een groot conflict in Lotharingen. Toen de koning op het laatst van 1046 naar Rome trok, was de tijd rijp voor intrigue en strijd. Een ogenblik scheen de Franse koning zich er ook mee te zullen bemoeien. Maar ten slotte werd het een opstand van de grote feodale heren tegen de keizer, die door de rijksbisschoppen van Verdun, Cambrai, Luik en Utrecht bijgestaan werd. Boudewijn van Vlaanderen sloot zich bij Hertog Godfried aan en Dirk IV van Holland zag een schone gelegenheid om zijn verlies te herwinnen. In het voorjaar van 1047 was de keizer

---

[117] Annales Altahenses Maiores, ed. v. E. ab Oefele, Scr. rer. Germ., Hannover 1890, 34 (in Noviomago).

[118] D.V, blz. 153-155, nos. 122, 124. Steindorff, I, 201.

[119] Annales Altahenses, blz. 41.

[120] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 200-201.

[121] D. V, blz. 191, no. 151.

zelf weer op het toneel, maar zijn krijgstocht in Holland tegen Dirk IV liep thans op een fiasco uit[122]. Daarop gingen de feodale heren gezamenlijk tot het offensief over en trokken naar de keizerlijke residentie Nijmegen (domus regia) en staken daar de palts in brand, die naar het schijnt bijna geheel in vlammen opging[123]. Er bleven slechts ruïnen over. Een verwoesting, die diepe indruk op tijdgenoten heeft gemaakt.

Daarmede was het voorlopig uit met de bezoeken der keizers aan Nijmegen. De palts op het Valkhof kon niet voldoende onderdak aan het hof bieden. Noch Hendrik III na 1047, noch Hendrik IV (1056—1106), noch Hendrik V (1106—1125), noch Lotharius (1125—1137) is voor zover we kunnen nagaan in Nijmegen geweest. Dit is niet hieraan toe te schrijven, dat deze keizers zozeer in de Italiaanse politiek opgingen, dat zij Lotharingen vergaten of aan zijn lot overlieten. Integendeel de vorsten van dit land bleven nog langere tijd ijverig deelnemen aan de Duitse politiek, met name de zogenaamde rijksbisschoppen. De keizer en het hof kwamen dan ook herhaaldelijk naar de lage landen. Zij begaven zich dan hetzij naar Utrecht, hetzij naar Aken, hetzij naar allebei. In plaats van Nijmegen als residentieplaats schijnt de palts van Sint Suibertwerth — later Kaiserwerth (thans deel van Düsseldorf) genoemd — gekomen te zijn [124]. Ik mag hier nog heel kort de keizerlijke bezoeken aangeven. In 1057 (23 April) vaardigde koning Hendrik IV te Kaiserwerth een oorkonde uit voor Utrecht[125]. Op 4 Maart 1059 was de koning in Aken, 14 Maart van hetzelfde jaar in Kaiserwerth. Hij vierde Pasen in Utrecht (4 April) en vertrok van daar naar Saksen [126]. In 1062 ging de tocht in omgekeerde richting van Paderborn, over Utrecht (Pasen 31 Maart) naar Kaiserwerth [127]. Twee jaren

---

[122] E. Steindorff, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich III,
II, Leipzig 1881, 18.

[123] E. Steindorff, II. 19. Annal. Altah. blz. 44. Sigebert, Chronografia,
SS. VI 358 ; op grond daarvan enige Luikse kronieken en ook de Annales
Egmundenses : Anno MCMLVIII (sic) Godefridus Neumaga palacium irre-
parabiliter destruxit. Oppermann, Fontes 131.

[124] Waarschijnlijk werden de opbrengsten van de Nijmeegse goederen ook
daarheen gebracht en gebruikt. G. Rotthoff o.c. 113.

[125] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 214. Zie ook Rieckenberg.
Archiv für Urkundenforschung 17 (1942), 103.

[126] G. Meyer von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter
Heinrich IV und Heinrich V, I. 1890, 152-153. Oorkondenboek van het
Sticht Utrecht, nos. 221-222. [127] G. Meyer von Knonau, I 266.

later passeerde de koning de Paasdagen in Luik en vertrok van daar naar Kaiserwerth [128]. Weer twee jaren later (1066) was hij met Pasen (16 April) te Utrecht [129]. In 1071 kwam Hendrik IV wel te Luik, doch niet te Utrecht of Nijmegen [130], maar het jaar daarop vierde hij Pasen te Utrecht (8 April 1072) [131]. Dan volgde de investituurstrijd, die Hendrik IV elders bezig hield. Maar de spectaculaire gebeurtenissen na het bekend maken van de eerste excommunicatie van de koning, de preek van bisschop Willem van Utrecht, de brand in de Sint Pieterskerk aldaar, hadden te Utrecht plaats op Pasen 1076 [132].

Voor zover we kunnen nagaan verbleef keizer Hendrik V voor het eerst in 1110 in Utrecht en wel met Pasen 10 April. Met grote feestelijkheid geschiedde daar de verloving van de keizer met Mathilde[133] — een feest, dat de voorganger Hendrik III als prins onder keizer Koenraad II in Nijmegen had gevierd. In Nijmegen was er thans geen gelegenheid de gasten te ontvangen. Op het laatst van zijn leven scheen keizer Hendrik V zelfs een bijzondere liefde voor Utrecht getoond te hebben. Hij verbleef er op Pinksteren (14 Mei) in 1123 en stierf er 23 Mei 1125 [134] dal is een week na de daar doorgebrachte Pinksterdagen (17 Mei— 20 Mei).

Maar onder keizer Koenraad III (1138—1152) kwam er een omkeer. Nog vóór zijn bekende en mislukte kruistocht vaardigde Koenraad een oorkonde uit te Nijmegen : Actum Niumaga, waarschijnlijk in 1145, ofschoon de datum niet geheel vaststaat[135]. Er moet toen in Nijmegen weer verblijfsgelegenheid zijn geweest, hetgeen wijst op een herstel of herbouw van de palts op het Valkhof. Inderdaad wordt enkele jaren later het koninklijke paleis weer genoemd, altijd nog onder keizer Koenraad. Deze had in 1151 een beslissing te nemen in een geschil over het bisdom Utrecht. Reeds te Spiers kwamen de partijen voor hem. Hij legde aan deze een wapenstilstand op tot aan de eerstkomende kruisdag (13 Mei 1151), wanneer hij afgevaardigden van beide groepen in het paleis te Nijmegen (palatium Noviomagum) zou ontvangen. Over Keulen (26 April) kwam hij inderdaad naar Nijmegen. Een

[128] Aldaar 372. [129] Aldaar I 524.
[130] Aldaar II 67-68. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 230.
[131] Aldaar II, 151. [132] Aldaar II, 615; C. v. Kieft, Bisschop Willem en de Utrechtse synode van 1076, Tijdschrift voor Geschiedenis 68 (1955), 70
[133] Aldaar VII, 119. [134] Aldaar VII 193-194, 251-252, 322-323. [135] W. Bernhardi, Konrad III, Leipzig 1883, I. 448.

der partijen, die vreesde bij de keizer in het ongelijk te zullen gesteld worden, kwam met veel schepen de Waal opvaren (cum magna multitudine navium a Rheno per Gual fluvium .. .venit) [136]. Ofschoon het de koning niet gelukte, de vrede te herstellen, is dit duidelijke bericht voor ons onderzoek van belang. Op het slot van deze uiteenzetting wordt nog eens met evenveel woorden gezegd, dat de palts in Noviomagum aan de Waal gelegen is. De schrijver is goed van de aardrijkskundige verhouding op de hoogte. Van Utrecht moest men immers eerst de Rijn en verder de Waal op.

Zo zijn we gevorderd tot aan de regering van keizer Frederik I Barbarossa, die 9 Maart 1152 Koenraad opvolgde. Dat onder hem de koninklijke palts in Nijmegen stond, of althans hersteld werd, betwijfelt geen van de leden van Numaga. De nog bestaande ruïnen van de kapel van zijn paleis wordt door de kunsthistorici aan de tijd van Frederik I Barbarossa (1152—1190) toegeschreven. Toch toonde deze veel reizende en haastige keizer aanvankelijk geen bijzondere voorkeur voor de oude Nijmeegse residentie-plaats. Op zijn „Königsritt" enkele dagen na zijn kroning te Aken begaf hij zich op 14 Maart van Aken naar Utrecht[137]. Misschien is hij toen langs Nijmegen gereisd en heeft er een kort oponthoud gehad, maar het blijkt niet. Op de terugreis naar het Duitse land ging hij over Deventer en niet over Nijmegen naar Keulen, waar hij op Pasen (30 Maart 1152) verbleef. Daarna trok hij door Duitsland, herstelde er de geleden orde en ondernam een tocht naar Italië. Eerst in het voorjaar van 1151 kwam hij opnieuw naar de lage landen, zonder dat hij Nijmegen blijkt aangedaan te hebben. Hij bevond zich 4 Maart 1156 te Luik. Vandaar begaf hij zich naar Utrecht, waarschijnlijk naar aanleiding van de dood van bisschop Herman (gestorven op 27 of 30 Maart 1156). Hij zorgde er voor, dat Godfried van Rhenen zonder moeilijkheden werd gekozen en vaardigde er een oorkonde uit ten gunste van de Utrechtse kapittelkerk van Sint Marie, waarbij echter geen dag werd op-gegeven [138]. Hij vertrok vóór Pasen nog naar Munster en vierde daar (15 April) het hoge kerkelijke feest[139]. Het jaar daarop

---

[136] Otto Fris., Gesta Frederici I, 62 MG. SS. XX 388; W. Bernhardi, Konrad III, II 872—876.

[137] Otto Fris., Gesta Frederici II, 4 MG. SS. XX 392 ; H. Simonsfeld. Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I, Leipzig 1908, 68-69.

[13S] Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, no. 414. [139]

Simonsfeld, 420.

vertoefde hij wel te Nijmegen. Toen hij met Pasen (31 Maart 1157) in Worms zeer vele Duitse vorsten om zich heen verzamelde, maakte hij ook plannen om de landen aan de Nederrijn voor de derde maal in zijn regering, die nog slechts vijf jaren geduurd had, te bezoeken. De keizer schreef vanuit Worms aan Wibald, abt van Stavelot, en beval hem een stempel voor zijn gemalin Beatrix te laten maken en dit naar Aken te zenden, terwijl hij Wibald zelf opriep om de keizer op 21 April 1157 te Nijmegen te bezoeken. Deze brief is weer een overtuigend bewijs, dat Nijmegen bedoeld is. De keizer schrijft nl.: „Omdat wij direct na Pasen naar de lage landen zullen reizen (versus inferiores partes) en daar met U verscheidene kwesties willen behandelen, verzoeken wij U op de derde Zondag na Pasen, d.i. 21 April, bij ons te Nijmegen (Noviomagum) te komen" [140]. De keizer ging er werkelijk heen, maar hij arriveerde er eerst enige weken later. Over Keulen (15 April) en Aken (6 Mei) kwam hij tenslotte 3 Juni 1157 in Nijmegen. Hier voegden zich bij hem bisschop Godfried van Utrecht, proost Albert van Aken, de graven Hendrik van Gelre, Diederik van Cleve, Dirk V van Holland en zijn zoon Floris. In een oorkonde, daar uitgevaardigd op 3 Juni 1157, heet het weer: gegeven in Noviomagensi palatio[141]. Aldus bevestigen de oorkonden het bericht van de kroniekschrijver Otto von Freising, dat het paleis te Nijmegen weer was opgebouwd. Het verblijf van de machtige keizer bewijst dat overigens even zeer.

Hiermede kunnen we het betoog en het verhaal gevoeglijk beëindigen. De gegevens, dat met Numaga en Noviomagus Nijmegen bedoeld is, zijn zo overvloedig, dat redelijke twijfel niet mogelijk is. Absoluut staat vast, dat Numaga op grond van de opgegeven ligging, reisroute of rijksgrenzen minstens gewoonlijk Nijmegen betekent en dat te Nijmegen van Karel de Grote af een koninklijk paleis heeft gestaan. Daar resideerden herhaaldelijk de Karolingische vorsten : Karel de Grote (768—814), Lodewijk de Vrome (814—840), Lotharius I (840—855) en II (855—869), Lodewijk de Duitser (870—876), Lodewijk de Jongere (876—882) en Zwentibold (895—900). Daar vinden we ook hun rechtsopvolgers de Duitse koningen en keizers : Otto I (936—973), II (973—983) en III (983—1002), Hendrik II (1002—1024), Koenraad II (1024—1039) en Hendrik III (1039—1056). Onder deze keizer

[140] Brief uitgegeven MG. Constitutiones I 223 ; zie Simonsfeld 521-522.
[141] Simonsfeld, 529, noot 53.

werd de palts verwoest, met het gevolg dat de eerste opvolgers Hendrik IV (1056—1106) en V (1106—1125) en Lotharius (1125—1137) niet in Nijmegen aan te wijzen zijn, hoe vaak zij ook de Nederrijnse streken hebben bezocht. Eerst onder Koenraad III (1038—1152) moet het paleis zó ver hersteld zijn, dat het de koning kon ontvangen. Deze heeft er op het eind van zijn regering verbleven, gelijk ook zijn opvolger keizer Frederik I Barbarossa (1152—1190). Dan wordt het „palatium" palts of paleis in oorkonden en kroniek weer genoemd op dezelfde wijze als vóór de verwoesting van 1047.

Dit feit staat vast en daaraan mag men niet meer twijfelen. Indien er moeilijkheden zouden opkomen, bijv. het feit of de veronderstelling, dat er te weinig overblijfselen uit de Karolingische tijd in de grond zijn gevonden, of dat Nijmegen geen kerkelijk of wereldlijk middelpunt is geworden — evenmin overigens als Aken —, of dat de stad Nijmegen weinig in de vroege bronnen wordt vermeld, dan moet men daarvoor een verklaring trachten te zoeken ; maar nooit mag op grond van dergelijke twijfels of onbekendheden omver geworpen worden, wat als absoluut zeker op vaste grondslag is gebouwd. Dit strijdt tegen de wetenschappelijke methode en uiteraard ook legen het gezond verstand.

ao
Losse nummers f 0.50/B. fr. 7.—
Nr 678
27 september 1957
Friezen
Saksen
Franken
. . . klopt dat?
AO-REEKS, verschijnt wekelijks - Stichting IVIO, Amsterdam

Een kleine scherf ergens gevonden . . . kan soms aanleiding zijn — gecombineerd met een aantal reeds eerder bekende gegevens — dat de vroegste geschiedenis van een volk opnieuw moet worden geschreven.
Reeds lang waren de geschiedkundigen het er over eens dat onze mening over de vroegste geschiedenis van deze lage landen moest worden herzien. (Zie over deze scherf pag. 9).

Friezen, Franken en Saksen . . . klopt dat?

door Dr. W. J. de Boone

Niet alleen, dat ons wereldbeeld in deze eeuw telkens verandert door de steeds meer voorwaartschrijdende techniek, ook onze inzichten in de ontwikkeling van de historie veranderen door de bodemvondsten en de op grote schaal plaatsvinde opgravingen.

Friezen, Franken, Saksen — voor ons, wanneer we ons verdiepen in onze oudste geschiedenis, een welbekende trits van namen. Toch is de opvatting dat ons volk in oorsprong is samengesteld uit déze drie groepen nog nauwelijks een eeuw oud. Voordien sprak men algemeen van „*onze voorouders, de Batavieren*". Herinnert u zich nog wel dat — niet eens zo heel erg oude — schoolliedje, dat zo trots sprak van:

„. . . *Daar eens woonden de Bataven,*
Zo eenvoudig en zo vrij.
't Nakroost dier gespierde braven,
. . . zijn wij!"

Dus toen golden, ten onrechte overigens, de BATAVEN (een betrekkelijk kleine stam in de Betuwe, die naar hen heet) als de voorvaderen van alle Nederlanders.

Wanneer we dus zien dat algemeen aanvaarde voorstellingen soms blijken in werkelijkheid foutief te zijn of — wat eigenlijk hetzelfde is — niet geheel de waarheid weergeven, krijgen we de moed om ook eens na te gaan of het geschiedkundig juist is, (wanneer we het hebben over de oudste geschiedenis van onze landen) te spreken van drie groepen: **Friezen Franken en Saksen.**

Terug

Om ons een juist beeld van toen te vormen zullen wij terug moeten grijpen naar de berichten van de oudste schrijvers, Romeinen en Grieken, of in elk geval mensen die Latijn en Grieks schreven. En dan blijkt al dadelijk een merkwaardig verschijnsel. De drie namen die ons zo vertrouwd in de oren klinken blijken bij de oude schrijvers helemaal niet **in dezelfde tijd** voor het eerst genoemd te worden!

Friezen en Franken

De Friezen — beroemd is hun naam, zegt de Latijnse schrijver TACITUS — worden ruim 250 jaar eerder genoemd dan de Franken en Saksen in onze streken! En wat nog interessanter is, het blijkt dat de Friezen een wezenlijk kleinere eenheid vormen dan de latere Franken en Saksen.

De stam van de Friezen is te vergelijken met b.v. die van de Bataven en CANNINEFATEN of de CHATTUARIËRS of de CHAMAVEN, betrekkelijke kleine stammen, terwijl de Franken — alles volgens de oude teksten — een naam is geworden voor talrijke van die kleine stammen tezamen; juist zoals later ook met de naam Saksen verschillende andere, kleinere stammen worden bedoeld.

Zoals lange tijd de Hollanders hun vermeende voorvaderen de Bataven — denk maar aan de fraaie, maar verkeerde naam die zij gaven aan de universiteitsstad Leiden, *Lugdunum Batavorum* — belangrijker hebben voorgesteld dan met de werkelijkheid strookte, juist zo schijnen sommige historieschrijvers, bewust of onbewust, de oude Friezen in rang gelijk te hebben gesteld met de Franken en Saksen.

Nu is dit ook verleidelijk. Het spreekt wel vanzelf, dat men zijn eigen familie, zijn eigen stam en volk graag hoog houdt. **De wetenschap vraagt echter naar feiten en teksten en wanneer men die niet wil verdraaien komt men tot een iets andere gevolgtrekking**! Al blijven er nog verschijnselen die om een definitieve oplossing vragen.

Waren de Friezen ook Franken?

De verhouding Friezen - Franken is zodanig, dat men èn volgens de schriftelijke bronnen èn volgens een gedeelte van het archeologisch mate-

TAAL EN NAAM

Waarschijnlijk moeten wij ons inzicht in de woonplaatsen (en namen) van de oude bewoners van ons land herzien. Dit heeft evenwel — voorlopig — niet veel te maken met de taalkundige begrippen zoals wij deze onder Saksisch, Frankisch en Fries samenvatten en evenmin met de latere, middeleeuwse onderscheidingen op staatkundig gebied.

Dit boekje gaat uitsluitend over volkeren en stammen

Deze week weer actueel:

AO 629 . . . Als de druiven rijpen (Herfst)
AO 630 . . . Klimaat en welzijn (Het weer)

Beide nummers zijn nog verkrijgbaar.

riaal — d.w.z. de muntschatvondsten waar we dadelijk nog op zullen terugkomen — moeten vaststellen *dat de oude Friezen op een gegeven ogenblik, toen de naam van de Franken opkwam, óók tot de Franken zijn gerekend*! Met andere woorden, de oude Friezen, evenals de Chamaven en de Chattuariërs zijn in de IIIde eeuw opgegaan in een grotere eenheid, die der Franken!

Het is merkwaardig, dat men in het buitenland bij de bestudering van deze problemen al geruime tijd andere inzichten huldigt dan hier te lande. Zo ziet de Fransman C. JULLIAN de Friezen als een zeer belangrijk deel van de Franken.

De twee belangrijkste teksten waarop deze nieuwere opvatting steunt luiden in vertaling:

„*Constantius Chlorus heeft vele duizenden Franken, die Batavia en de andere aan deze zijde van de Rijn gelegen landen* (o.a. het Scheldegebied) *binnen waren gedrongen, gedood, verdreven, gevangen en weggevoerd*".

Het resultaat van het laatste deel van deze actie en de gedwongen kolonisatie van de overwonnen Franken bespreekt een andere — voor onze voorouders echt geen vleiende — tekst:

„*Nu ploegt dan de Chamaaf en de Fries voor mij* (een bewoner van Gallië) *en die beruchte zwervers, die rovers, tobben zich nu af in modderig landwerk*".

Legt men deze twee teksten naast elkaar dan blijft er geen twijfel over: men moet de gevolgtrekking maken dat in de ogen van de auteur, die uit Gallië (het tegenwoordige Frankrijk) stamde, zowel de Chamaven als de Friezen, dus de bewoners van de Veluwe evengoed als de bewoners van de Noordzeekust, beschouwd worden als Franken.

Als ik mij niet vergis zal het echter nog wel even duren vóór men in ons land déze voorstelling van zaken wil aanvaarden! Het is niet gemakkelijk om een eenmaal gevestigde overtui-

Een Frankische boerenhoeve.

ging te verbeteren en te trachten een andere voorstelling ingang te doen vinden.

Gevangengenomen

Destijds heeft een jonge Fransman Nicolas Fréret (1688-1749), dit ook gemerkt toen hij met wetenschappelijke geestdrift in zijn intree-rede in de Academie des Inscriptions had durven beweren dat de naam van de Franken niet „*Vrijen*" betekende, maar... „*Wilden*"! En dàt in het Frankrijk der koningen, die zich als lijnrechte afstammelingen beschouwden van deze „Franken"!

Fréret is dan ook ten spoedigste via een *lettre de cachet*, opgeborgen om erover na te denken hoe gevaarlijk het is een vertrouwde en geïdealiseerde voorstelling van het voorgeslacht te verbeteren!

De grafsteen van een Fries gevonden in Engeland (Watermore); pl.m. IVde eeuw.

De Friezen in Engeland

Een bijkomende merkwaardigheid van de aangehaalde teksten is, dat ná deze vermelding de naam van de Friezen gedurende geruime tijd uit de teksten verdwijnt... totdat we weer opnieuw Friezen ontmoeten als kolonisten in Brittannië, samen met de ANGELEN en Saksen. Dan zijn we al midden in de Volksverhuizingstijd en het interessante is, dat we dan in de provincie Friesland talrijke archeologische vondsten kennen, die men sinds het midden van de vorige eeuw in verband heeft gebracht met de Saksen.

Het lijkt er dus wel op of alles samenspant om de Friezen weg te dringen. Eerst zouden zij beschouwd zijn als een van de stammen die samen bekend zijn geraakt onder de naam Franken, enkele eeuwen later blijkt hun Friese land in een gebied te liggen, dat archeologisch Saksisch schijnt te zijn, of dat althans te lijden heeft gehad van een niet onbelangrijke Saksische invasie, al tracht men dit nog wel eens op onvoldoende gronden tegen te spreken.

Een NAAM blijft bewaard.

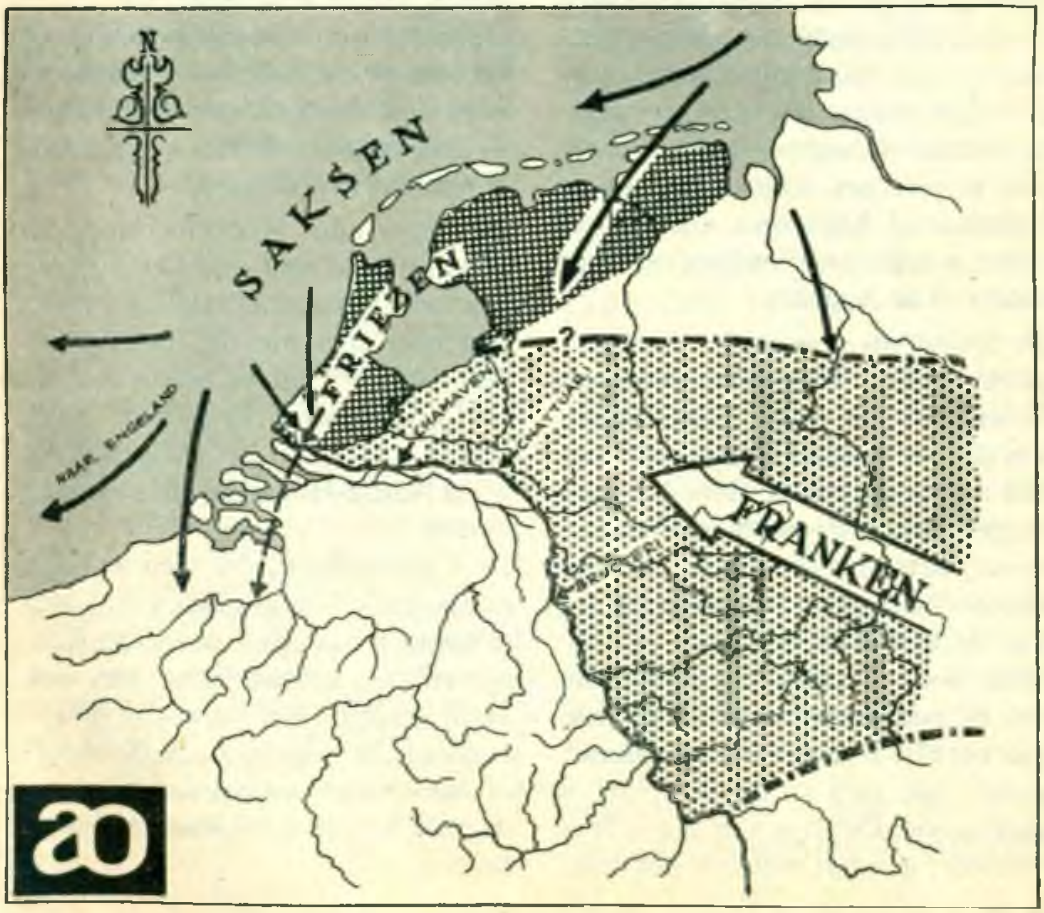
Wanneer nu alles wat hiervoor staat waar is — en teksten en vondsten wijzen onomstotelijk in deze richting —, wanneer dus de Friezen in de IIIde eeuw een onderdeel vormen van de Franken en wanneer ze daarna misschien een deel zijn geworden van de Saksen, hoe is het dan mogelijk, dat de naam „Friezen" bewaard is gebleven? Een naam blijft echter vaak bestaan, ook al verandert soms de inhoud en de betekenis. Friesland en Friezen zal een aardrijkskundig begrip zijn geworden, zoals b.v. Brittannië.

Bewoners van een bepaald land, wie dat ook zijn, vluchtelingen of overheersers, worden tenslotte doorgaans genoemd naar het land waar zij *komen* te wonen. De Hugenoten werden Nederlanders. De bewoners van de U.S.A. kwamen — vooral in de vorige eeuw — vooral uit de Europese staten.... toch zijn het nu allemaal Amerikanen! *De naam van een land is minstens even belangrijk als de etnografische afkomst van het volk dat daar woont!*

Het stamland

Als we erkennen dat de naam van een land zo belangrijk is, zullen wij er

Zo kan men de situatie in ons land in de eerste eeuwen van onze jaartelling voorstellen. Duidelijk zien we dat de Friezen naar het zuiden wilden, de Franken uit het oosten kwamen en de Saksen langs de kust hun weg kozen.

In de tijd waarvan dit boekje spreekt, beefde het eertijds geweldige Romeinse rijk op zijn grondvesten. Hier zien we hoe keizer Valerianus door een Perzische koning is gevangen genomen en voor deze neerknielt.

dus goed aan doen het oude land van de Friezen in de eerste eeuwen van onze jaartelling uit de teksten zo goed mogelijk te bepalen. Dit lijkt niet moeilijk. Immers we hebben de naam Friesland tot op de huidige dag en deze naam kan ons een duidelijke aanwijzing geven... maar we moeten er toch op bedacht zijn, dat toestanden uit later tijd nooit zo maar overgedragen mogen worden op vroegere tijden! Het tegenwoordige Frankrijk is niet het oude land van de Franken al heeft men dit wel gedacht, evenmin is Engeland het oude land van de Angelen.

De historische bronnen

Alleen onze historische bronnen kunnen op de vraag „waar localiseerde men vroeger Friesland?" ons een antwoord geven. Deze bronnen zeggen, dat in de eerste eeuwen van onze jaartelling de Friezen „*transrhenani*" zijn d.w.z. aan de overkant van de Rijn wonen.

Men heeft meestal verondersteld dat de oude schrijvers met de Rijn hier het Flie zouden hebben bedoeld, maar voor zo'n veronderstelling is geen grond. De Rijn van Katwijk is versterkt geweest met een geduchte reeks van forten, die wij door opgravingen hebben leren kennen (Vechten, Utrecht, Valkenburg). Bovendien noemen de klassieke schrijvers deze stroom dé Rijn. Behalve dat ze „transrhenani" zijn wonen de Friezen ook aan zee van de Rijn tot aan het gebied van de Chauken.

Op grond van deze vaststelling heeft het oude Friese land dus — behoudens misschien een strook voor de Rijngrens — gelegen langs de kust van Katwijk af naar het noordoosten.

Zo zijn dus Kennemerland en Westfriesland echt oud Fries gebied geweest. Deze gevolgtrekking strookt zeer goed met wat de oudheidkundige vondsten uit de eerste eeuwen na Chr. ons leren: er is maar bitter weinig verschil in het materiaal dat wij in Noord-Holland en in Friesland vinden.

De Canninefaten, die men als „konijnevatters" steeds maar tracht over te brengen naar de duinen van Kennemerland, hebben daar dan ook nooit gezeten. *Wij moeten ze veeleer zoeken in de omgeving van Dordrecht of daaromtrent, waar de schrijvers van de oude teksten deze kleine stam localiseren.*

Een nieuwbedachte stam

Hoe vreemd men soms omspringt met de oudste geschiedenis van onze landen, blijkt wel uit een ander voorbeeld.

Niemand minder dan de schrijver van „*Ons Voorgeslacht*", een veel gelezen populair geschiedenisboek, geschreven door de romantische historicus Willem Hofdijk, heeft destijds een hele volksstam uitgevonden! Compleet met beschrijving en afbeelding vindt u de stam der *Quenen* genoemd... een volk dat echter — in werkelijkheid — nooit ergens heeft gewoond!

Boze tongen beweerden dat deze schrijver geen Latijn kende, maar uit een niet-begrepen passage bij Tacitus deze stam heeft „gefabriceerd". In dit geval lag de onzin er blijkbaar te dik bovenop. Het roemruchte volk der Quenen is maar een kort leven beschoren geweest. Maar niet *altijd* wordt een fantasie zo snel aan de kaak gesteld!

In beweging

Om weer terug te komen op de Friezen, die stam is dus zijn loopbaan als het ware begonnen in Katwijk, maar toen de volken aan de Rijn in de IIIde eeuw de een na de ander in beweging raakten kwamen weldra ook de Friezen in de landen ten zuiden van de Rijn.

Het is dan ook niet te verwonderen dat CONSTANTIUS CHLORUS (de vader van Constantijn de Grote) zoals wij boven al zagen „Franken" — dat wil dus zeggen Friezen en Chamaven — verslaat en gevangen neemt „*in het land waar de Schelde doorheen stroomt en het land dat de Rijn met zijn twee armen omvat*".

Zeevaarders

Het is zeer opmerkelijk dat in de IIIde eeuw de Franken steeds weer worden genoemd als onverschrokken zeerovers en buitengewoon vaardige zeelui. Een enkele tekst moge dit verduidelijken:

„*De ongelofelijke stoutmoedigheid en het onverdiend geluk van enkele Frankische krijgsgevangenen, die zich meester hebben gemaakt van schepen, uit de Zwarte Zee zijn gevaren, Griekenland en Klein-Azië hebben geplunderd, die niet zonder schade aan te richten het Libysche strand op verschillende plaatsen hebben aangedaan en tenslotte zelfs Syracuse, eens beroemd door zegenrijke zeegevechten, hebben ingenomen. Na een geweldige reis te hebben afgelegd, zijn ze de oceaan opgevaren, daar waar deze in het land doordringt en zo hebben ze met hun succes getoond, dat niets onbereikbaar is voor vertwijfelde zeerovers.*"

Mensen die zó ervaren zijn op zee moeten wel van-huis-uit vertrouwd

Willem Jacob Hofdijk was een schrijver die in de vorige eeuw vrij veel roem oogstte. Hij is geboren in Alkmaar op 27 juni 1816 en overleed te Arnhem op 29 augustus 1888.
Hij behoorde tot de romantische school en deed veel om onze geschiedenis weer „levend te maken." Zo is zijn boek (hoe verouderd ook) „Ons Voorgeslacht in zijn dagelijksch leven geschilderd" (6 dln.) een respectabel werk; evenals zijn (geschreven in samenwerking met mr. J. van Lennep) „Merkwaardige kastelen in Nederland".

Elke stip geeft een muntschatvondst aan uit de tijd van 253-268. Men ziet duidelijk dat het Vlaamse land, blijkbaar van zee uit, erger is getroffen door invallen van de Franken dan het gebied aan de Rijn.

zijn geweest met het water. Men kan ze in onze streken moeilijk ergens anders denken dan aan onze kust, dus in het Friese land... maar ze heten Franken!

Muntvondsten

Nog van een heel andere kant krijgt men steun. Wanneer men op kaart brengt alle gevonden *muntschatvondsten* uit de periode waarin de schriftelijke bronnen spreken over invallen van Franken op Romeins gebied — dus op land ten zuiden van de Rijn — dan blijkt iets heel eigenaardigs. In het land van Friezen en andere Franken vindt men vrijwel niets, hoewel ui det tijd daarvoor ook in die landen muntschatten zijn gevonden. **Maar in Vlaanderen, het land waar de Schelde doorheen stroomt en in het overige België ziet het zwart van de vondsten.**

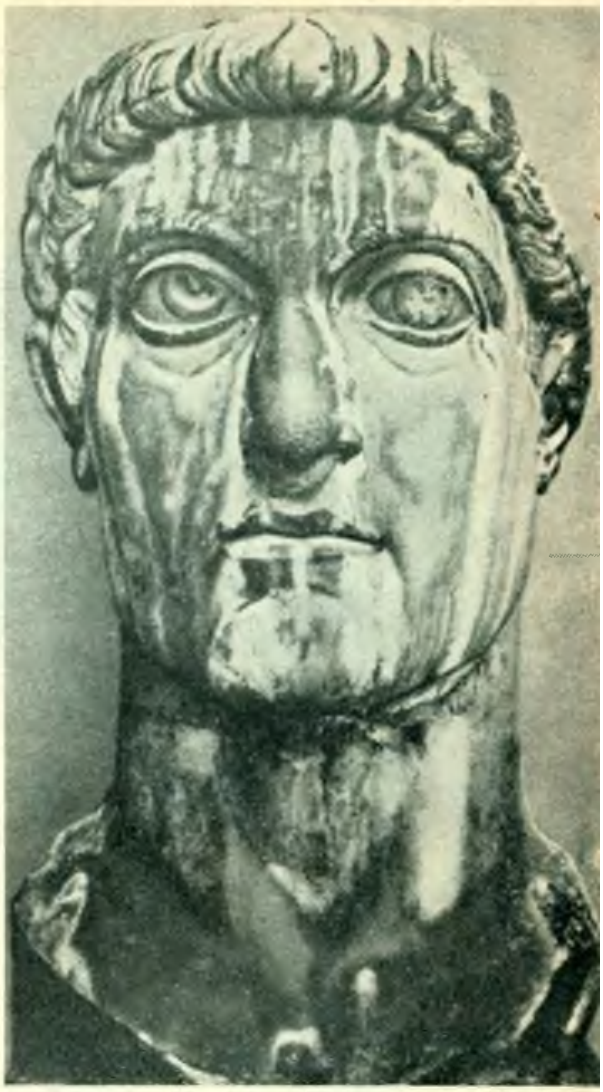
Deze schatvondsten moet men voornamelijk zien als het haastig weggeborgen bezit van de geromaniseerde bevolking, toen er moeilijkheden dreigden door de Franken, de „zwervers en rovers".

Ook uit later tijden — uit de 80-jarige oorlog — wijzen schatvondsten vaak de streek en de weg aan, waarlangs vijandelijke troepen zijn getrokken! Het feit dat de weggeborgen schat niet meer is gelicht, dat dus de bezitter niet meer in staat is geweest zijn bezit op te graven wijst erop dat de troepen — naar toenmalige maatstaven gemeten — „grondig" voorbij waren getrokken. De bezitter was gevangen of gedood.

Uit de verspreiding van de muntschatvondsten — niets in het land ten noorden, veel in het gebied ten zuiden van de Rijn — valt af te leiden, dat de vijanden van Vlaanderen in die tijd zijn gekomen uit de streken van Friezen en Chamaven... precies zoals de teksten het ons zeggen.

Op de oudste Romeinse kaart (Tabula Peutingeriana) komt de naam „FRANCIA" voor; dit volk woont dan ten oosten van de Rijn, ergens achter Nijmegen en Keulen.

Een beeld van Constantijn de Grote, vervaardigd omstreeks 327 n. Chr.

Het Frankische land

Trachten wij op grond van de oude teksten de grenzen van het Frankische land vast te stellen, dan komen wij tot een betrekkelijke ruim gebied waarvan alleen Noordzee en Rijn duidelijke grenzen zijn. In het oosten gaat hun gebied op zijn hoogst tot aan de Elbe. In het zuiden is de grens volkomen hypothetisch, tenminste volgens de teksten. Het is mogelijk dat zich in de aldus vaag omschreven ruimte nog andere, niet-Frankische elementen hebben bevonden. Maar het is uiterst onwaarschijnlijk dat zich er buiten óók nog Franken hebben bevonden.

Archeologisch onderscheidt men in dit zo ruim omschreven gebied voorzover Duitsland betreft drie grotere groepen. Een groep woont bij de Elbe. Deze kan men, voorzichtig, beschouwen als de ANGOBARDISCHE GROEP Eén woont meer in het gebied dat tegen de kust aan is gelegen en één bij de Rijn.
De grote autoriteit op het gebied van de inheemse cultuur in de tijd van de Romeinen, R. von Uslar constateert dat er tussen de laatste twee groepen een duidelijke verbinding bestaat. De Rijngroep wil hij in verband brengen met de Franken, omdat volgens de schriftelijke bronnen juist uit deze streken de Franken zijn gekomen. *Te betreuren is het intussen dat het Nederlandse materiaal nog niet volledig is bewerkt, zodat men juist over de grenzen van verschillende groepen in ons eigen land nog niet veel met zekerheid weet.*

Nieuwe vondsten

In dit verband zijn de vondsten van de heer A. VAN SPRANG op de Veluwe van groot belang. Hij vond inheems materiaal op een plek waar óók Romeins geïmporteerd aardewerk werd gevonden. Oorspronkelijk meende men te doen te hebben met scherven uit een veel vroegere periode, maar bij nader inzien blijkt dat het inheems en het Romeins qua tijd heel goed bij elkaar passen en dat verschillende stukken even-goed over de Duitse grens zouden kunnen zijn gevonden, zó gelijk zijn de vormen daar en hier.
Archeologisch moeten wij ons dus voorstellen dat de Frankische groep

Typisch aardewerk voor de Friese streken tussen Rijn en Eems. Deze vaas met kenmerkende oren komt uit Dorregeest bij Uitgeest (NH).

in elk geval naar het westen in ons land doorgaat tot de Veluwe.
Aangezien men aanneemt dat de vroegere bewoners van de Veluwe, de Chamaven, eveneens Franken waren, klopt dit precies. Soortgelijke vormen van het aardewerk schijnt men ook in Drente te kunnen vinden. Zeer beslist wijkt echter het materiaal aan de kust op sommige punten af van dit materiaal op de Veluwe. Het kustgebied, het Friese gebied, staat archeologisch vrij zelfstandig tegenover het binnenland.

Met zevenmijlslaarzen

Wij zullen, om niet te veel in bijzonderheden te raken, met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis moeten benen en alleen even aanstippen dat het herstel van de Romeinse macht in Gallië omstreekts 300 werd begonnen onder Constantius Chlorus en voortgezet onder diens beroemde zoon keizer Constantijn de Grote (306 - 337).

Buitenlandse aanvoerders

Merkwaardig is dat tegelijk en juist onder zijn heerschappij de vreedzame penetratie van de Franken zich ook krachtig heeft voortgezet, zodat hoe langer hoe meer Franken in het Romeinse leger werden opgenomen, tot zelfs in de allerhoogste rangen. Van nationale tegenstellingen, zoals wij die nu wel kennen was in die vroege tijden vrijwel nog geen sprake. *Wij weten zelfs van een Frankisch koning die tegelijk over zijn eigen volk re-*

geerde en opperbevelhebber van het Romeinse leger in Gallië was.

Moeilijkheden tussen Franken en Romeinen hangen zeer vaak samen met binnenlandse opstanden, ook achtten de Franken zich slechts gebonden aan een verdrag zolang de keizer, met wie zij een verdrag hadden afgesloten in leven was. Met zijn opvolger moest opnieuw een verdrag worden gesloten en de Franken stelden aan een zwakke opvolger vaak hogere eisen.

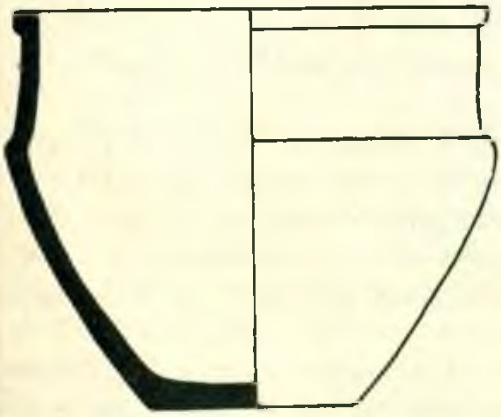
Beslissingen

In beide jaren, waarin werkelijk van een belangrijke beslissing gesproken kan worden, in 406 en in 451 in de strijd tegen de binnenvallende SUEVEN VANDALEN en ALANEN en later tegen de HUNNEN, verdedigden de Franken echter de eertijds Romeinse bodem uit welbegrepen eigenbelang!

Het een of het ander?

Het spreekt wel vanzelf dat die Franken die zich in de loop van de IVde eeuw en later in dienst hebben gesteld van de Romeinse macht steeds meer onder de invloed zijn geraakt van de materiële beschaving van die Romeinen. Het is dan ook vaak lastig te beslissen of men ergens, bijvoorbeeld te Nijmegen, te doen heeft met Gallo-Romeinen of met geromaniseerde Franken.

Slechts de militaire eenheden gevormd uit Franken, en mogelijk ook

Links de aardewerk pot die kenmerkend is voor de Frankische groep. Deze is afkomstig uit Rheindorf (Dl.) Rechts een foto van het profiel van de scherf waarvan ook op pag. 1 een afbeelding staat. We zien duidelijk de overeenkomst.

andere volken van over de Rijn, blijven zich enigszins onderscheiden van de Romeinse burgerlijke bevolking. Naar men aanneemt hebben deze militaire groepen dan ook uiteindelijk de verbinding gevormd tussen de stervende Romeinse cultuur en de nieuwe Merovingse beschaving, wanneer de Frankenmacht in Gallië, dat nú naar hen Frankrijk gaat heten, zich volkomen heeft gevestigd.

Voor ons is het wel belangrijk te weten, dat in de tijd dat de Franken hun macht in Gallië uitbreiden toch in het noorden, aan de Waal, nog gestreden wordt door hun achterhoede, tegen elementen, die men kortweg samen mag vatten onder de naam „Saksen".

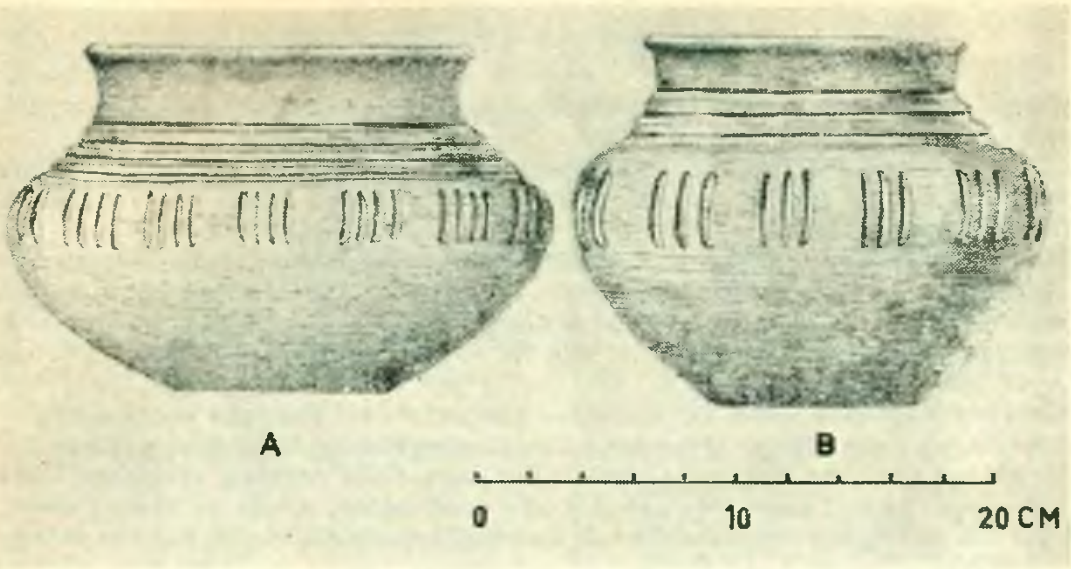
BRIEF VAN THEODERIK DE GROTE AAN DE KONINGEN VAN THURINGEN, HERULEN EN WARNEN

Overeenstemming van allen moet overmoed, steeds door God verafschuwd, tegengaan. Immers wie een roemrijk volk door willekeur en onrecht wil ten onder brengen, is niet van plan tegenover anderen zich aan recht te houden. Het is een verderfelijke gewoonte de ogen te sluiten voor de waarheid: indien het de overmoedige lukt in een afschuwelijke strijd te overwinnen, gelooft hij dat alles voor hem zal wijken. Daarom moet gij, die door het bewustzijn van Uw dapperheid gesterkt en door het aanschouwen van de schandelijke aanmatiging vertoornd wordt, Uw gezanten samen met die van mij en van onze broeder Gundobad zenden tot Ludvin koning der Franken, opdat hij, ófwel billijkheid betrachtende zich onthou devan een conflict, ófwel door het oordeel van zo velen te versmaden de aanval van allen te doorstaan krijge!

Wat toch wil hij meer, hij aan wie volkomen recht wordt aangeboden? Laat ik U zeggen, wat mijn mening is: wie naar willekeur wil handelen, is van plan de heerschappij van allen te vernietigen. Maar het verdient de voorkeur, dat men verderfelijke machtsaanmatiging dadelijk in het begin smoort, zodat zonder grote moeite van allen gezamenlijk wordt bereikt, wat anders een harde strijd voor de enkeling zou zijn.

Herinner U de genegenheid van de grijze Eurik. Hoe groot waren de diensten, die hij U heeft bewezen! Hoe vaak heeft hij dreigende oorlogen met naburige volkeren van U afgewend? Bewijst toch aan zijn zoon een wederdienst voor die vriendschap, waarvan gij toch erkent, dat zij U tot voordeel is geweest, want als de vijand iets vermag tegen een zo groot rijk, dan is hij zeker van plan U aan te vallen.

Om deze redenen hebben wij, Uwe Majesteit schriftelijk groetend, opdracht gegeven mondeling U enige dingen te doen opmerken door middel van onze gezanten, als brengers van dit schrijven, opdat een eensluidend oordeel U verbinde, die, zo God het wil, op ons plan moogt ingaan en zo, om niet in Uw eigen landen te moeten strijden, buiten Uw rijk dit moogt ondernemen!

„Saksisch" aardewerk (wsch. uit iets latere tijd). Daar A afkomstig is uit Beetgum (Fr.) en B uit Sancton (Engeland) illustreren deze vormen de nauwe betrekkingen die er hebben bestaan tussen onze landen en Brittannië na de volksverhuizing der Angel-Saksen.

Saksen

Dit is dan de derde groep! Wanneer de naam van de Saksen het eerst wordt genoemd blijken zij te wonen ergens in de buurt van Sleeswijk-Holstein. Later schijnt deze naam gebruikt te zijn voor allerlei kleine stammen als HERULEN en AVIONEN, die één ding gemeenschappelijk hebben: *dat zij komen uit de streken van de Elbemond en uit de landen ten oosten en ten noorden daarvan.*

Een zeevolk

Het is met de Saksen in ons land eigenlijk een merkwaardige zaak. In de gangbare voorstelling geldt vooral het oosten van ons land ten noorden van de rivieren als Saksisch, **maar de oude Saksen waren op en top een zeevolk.**

De wetenschap zowel van historische kant als van archeologische zijde, heeft reeds herhaaldelijk geprotesteerd tegen de voorstelling van het z.g. saksische noordoosten. Maar wat ons op de lagere school wordt geleerd heeft meestal een hardnekkig leven!

Archeologisch kent men ook inderdaad vondsten die in verband kunnen worden gebracht met de vormenwereld van het noordoosten (d.w.z. het Elbemondingsgebied en daaromtrent). Die vondsten beperken zich in ons land tot de provincies Groningen, Drente en Friesland. Terwijl er in Overijssel één enkele geïsoleerde vondst bekend is aan de IJssel en in Gelderland alleen vergelijkbare voorwerpen zijn gevonden ten noorden van de Rijn! Ook in Utrecht en Holland kent men slechts dergelijk materiaal aan de Rijn... totdat kort geleden ook een grafveld werd gevonden niet ver van de oude monding van de Maas bij Monster!

Naar Engeland

Ongeveer een eeuw geleden heeft

(doorlezen op pag. 15)

HET HUWELIJK VAN DE KONING DER WARNEN

Bij de Byzantijnse geschiedschrijver Procopius lezen wij het volgende verhaal, dat wij gedeeltelijk weergeven.

„Over de Warnen heerste, niet lang geleden, een man, Hermegisclus genaamd. Deze was erop uit zijn koningschap te versterken en huwde de zuster van Theudebert, heerser over de Franken.

De vrouw, waarmee hij eerder gehuwd was geweest namelijk, was kort tevoren gestorven en had hem een zoon, Radagis, nagelaten. Hermegisclus als vader had voor dien zoon moeite gedaan een huwelijk tot stand te brengen met een prinses uit het Brittenland, wier broeder toen vorst was over het volk der Angelen en hij had haar grote schatten geschonken met het oog hierop".

Deze Hermegisclus meent nu, dat hij — gewaarschuwd door een voorspelling — binnenkort moet sterven. Hij neemt zijn maatregelen en laat het aanstaande huwelijk van zijn zoon met de prinses uit het Brittenland ongeldig verklaren. Deze zoon moet na zijn dood trouwen met zijn stiefmoeder, omdat de koning meent *„dat voor de Warnen het aanhouden van verwantschapsbanden met de Franken politiek voordeliger is dan een verbinding met eilandbewoners. Immers de Britten kunnen alleen met u strijden na lange tijd van intense voorbereiding, maar Warnen en Franken hebben slechts het water van de Rijn tussen zich, zodat de Franken, zeer nabije buren die geweldig machtig zijn, u gemakkelijk kunnen helpen — maar ook benadelen, al naar het hun zint.*

En zeker zullen zij tegen u optrekken, tenzij verwantschap hen hierin tegenhoudt. Immers in de mensenwereld is het zo gesteld, dat de macht van een buurvolk, als die groter is dan de eigen macht gevaarlijk is. Die macht leidt zeer gemakkelijk tot onrecht, daar het voor een machtig nabuur gemakkelijk is een aanleiding te vinden om oorlog te voeren tegen zijn buren, ook al doen die niets".

De Koning overlijdt en zijn zoon Radagis volgt hem op en huwt — naar het gebruik van die dagen - zijn stiefmoeder.

Maar de uit staatsredenen zo wreed verstoten Britse prinses nam daar geen genoegen mee.

„Ze bracht onmiddellijk 400 schepen bijeen en bemande die met niet minder dan 100.000 strijders en persoonlijk leidde zij dit leger tegen de Warnen.

Nadat ze geland waren op het vasteland liet de prinses, die het bevel over hen voerde een versterking bouwen vlak bij de monding van de rivier de Rijn en zelf bleef zij daar met een klein aantal manschappen, maar ze beval haar broer met het hele verdere leger tegen de vijanden op te trekken.

Beide partijen raakten slaags en de Warnen leden een volslagen nederlaag.

De prinses zocht de dappersten onder haar strijders uit en zond ze dadelijk heen met de opdracht Radagis onder alle omstandigheden levend gevangen te nemen en voor haar te brengen. En dezen volvoerden haar opdracht.

Radagis stond daar dan voor haar, bevend en overtuigd, dat hij dadelijk een allersmadelijkste dood zou sterven. Maar tegen alle verwachting in, doodde zij hem niet en deed verder ook niets onvriendelijks, maar ze verweet hem zijn beledigend optreden tegen haar door te vragen, waarom hij de verloving had verbroken en waarom hij een andere vrouw had getrouwd, terwijl zij, zijn verloofde, hem toch trouw gebleven was.

Hij van zijn kant trachtte zich te verdedigen tegen haar aanklacht en wees op de wens van zijn vader en het belang van zijn onderdanen. — Tenslotte zei hij, dat, als zij hem wilde trouwen hij van hetzelfde gevoelen was en dat hij de dingen die hij voordien ten onrechte had gedaan, zou goedmaken door zijn daden in de toekomst.

Dit beviel het meisje en Radagis werd van zijn boeien bevrijd en men bewees hem verder eerbied. Hij van zijn kant stuurde de zuster van Theudebert weg en huwde met de Britse prinses.

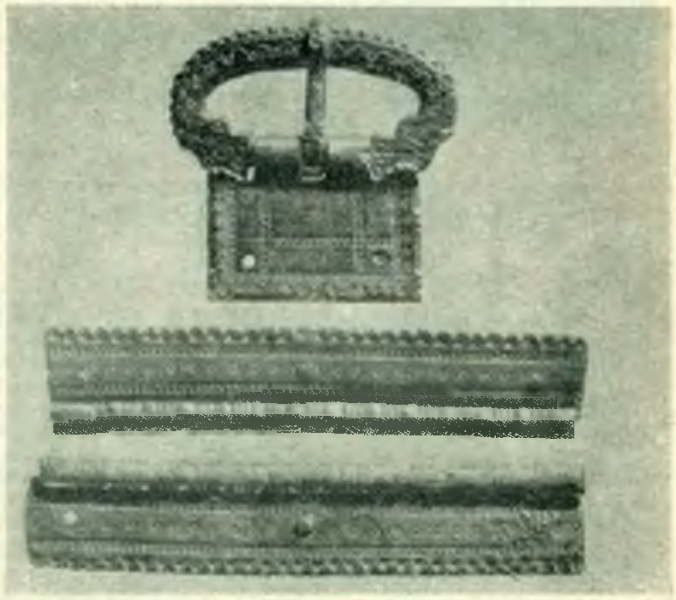
de Engelsman Kemble, getroffen door de gelijkheid van het aardewerk in zijn eigen Angel-Saksisch land en dat uit de grafvelden aan de mond van de Elbe, geconcludeerd dat dit moet hebben toebehoord aan de oude Saksen. *Vóór hem pleegde men hetzelfde materiaal wel Slavisch te noemen.* Ook in de archeologie geldt de spreuk: het kan verkeren.

Zoals reeds gezegd wordt onder de naam Saksen, juist zoals dat het geval is met de Franken, verschillende kleinere eenheden begrepen, die elk afzonderlijk ook een naam dragen, maar **die stuk voor stuk** — en dit in tegenstelling tot de Franken — **uit het noordoostelijk gebied aan de Noordzee komen.**

De Warnen

In de gebrekkige berichtgeving over de toestanden in ons land in deze vroege middeleeuwen wordt enkele keren gesproken over een volk van de „Warnen", bij de oude Nederlandse geschiedschrijvers ook wel „Warenaers" genoemd. De tegenwoordige geschiedvorsing weet er blijkbaar niet goed raad mee, men pleegt dit volk nauwelijks te noemen. Toch zijn de bronnen ofschoon niet talrijk, wel vrij uitvoerig.

Ten eerste is er de brief (pag. 12) van THEODERIK DE GROTE, koning der GOTEN, (454 - 526) gericht aan de koningen van de Thuringen, de Warnen en de Herulen om samen met de koningen van Bourgondië en het Westgotenrijk te komen tot een actie tegen Chlodwig I beter bekend als CLOVIS. Daar blijkbaar Theodorik bedoeld heeft een ring te leggen om het machtsgebied van Clovis, en daar de andere gebieden in het Zuiden en Oosten bekend zijn, blijft slechts de noordgrens van het Frankenrijk over voor de Warnen en Herulen, dus deze stammen moeten

Bronzen gordelbeslag en gesp uit de vierde eeuw.

áán of bij de Rijn of Rijnmonden hebben gewoond.
Ten tweede lezen wij nog een belangrijk bericht bij PROCOPIUS (490 - 562) over verbindingen tussen de Warnen en de andere volkeren (zie pag. 14).

En zeer toevallig is ons ook een notitie bekend over het einde van de Warnenmacht.
FREDEGARIUS vermeldt in zijn kroniek op het jaar 594 — een jaar dat bovendien vaststaat doordat er een komeet in verscheen—: het leger van CHILDEBERTUS heeft gestreden met de Warnen die getracht hadden in opstand te komen en de Warnen zijn zó geslagen en overwonnen dat er maar weinig van hen is overgebleven! Dit was het einde van de Warnse overheersing in Friesland, in 594. Hun naam bleef alleen over. De overlevenden zullen opgegaan zijn in... de Friezen... de Saksers... de Franken? Wie weet het. Hier is veel nog ongewis.

Eén ding staat echter vast. Dat wat wij vroeger op school leerden, en dat nog steeds opgeld doet, is niet juist!
Zoals ik u nu vertelde is de geschiedenis van de Friezen, Franken en Saksen, zó... of anders!

Deze AO werd voor u geschreven door:
Dr. W. J. de Boone. Hij is in 1915 te Amsterdam geboren en is nu leraar klassieke talen aan het Amersfoorts Lyceum S.M.L. Hij promoveerde in 1954 te Groningen op een proefschrift getiteld „De Franken van hun eerste optreden tot aan de dood van Childerik". Overtuigd van het grote belang van een goede verstandhouding tussen belangstellende leken en vakarcheologen hielp hij mee de Archaeologische Werkgemeenschap voor Westelijk Nederland tot bloei te brengen. Talrijke bijdragen van zijn hand verschenen in het tijdshcrift van de A.W.W.N. „Westerheem".

Als u meer over dit onderwerp wilt lezen kunt u zich wenden tot de AO-Redactie, die Uw vragen aan de auteur zal doorgeven.

Op aangename en verantwoorde wijze krijgt u door de wekelijks verschijnende AO-boekjes een dieper inzicht in alle actualiteiten én in de ontwikkeling van de wetenschap en de kunst. De geïllustreerde AO-REEKS is de enige encylopedie die elke week „bij" blijft en die u steeds zult raadplegen.
Hoofdred.: C. J. J. Wiedhaup. Red. Secr.: Theo de Vries.
De abonnementsprijs bedraagt per jaar f 13,90, per half jaar f 7,40 en per kwartaal f 3,85. Losse exemplaren kosten f 0,50 of Brf. 7.— en kunnen rechtstreeks bij de stichting worden besteld.
Deze prijzen gelden ook voor de Ned. Antillen, Suriname, Nieuw-Guinea en Indonesië.
Voor België, Luxemburg en Belgisch-Kongo is de abonnementsprijs per jaar fr. 182,—, per half jaar fr. 98,— en per kwartaal fr. 50,—.
Voor het buitenland gelden verder de volgende abonnementsprijzen: per jaar f 15,05. per half jaar f 8,— en per kwartaal f 4,15 (porto inbegrepen).
RED. en ADM. AO, Stichting IVIO, Westeinde 13-15, Amsterdam-C.
Tel. (020) 32607 en 34245. Postgiro 287924, Gem. giro 1 422. Bank: Ned. Handel Mij. N.V. Amsterdam.
Copyright. Nadruk verboden. Overname alleen met schriftelijke toestemming van de Stichting IVIO.

Drukkerijen vh Ellerman Harms nv

HET MYSTERIE VAN DE KEIZER-KAREL-STAD EN HET EILAND DER BATAVEN

Bij Winants in Heerlen is een boek van A. Delahaye verschenen, dat alles op zijn kop zet. Uitgaande van enige juiste betogen over Noyon als het Karolingische Noviomagus en over de Noormannen-tochten naar Noyon, draait hij tenslotte alles naar Noord-Frankrijk toe: 't eiland der Bataven, de Rijn, de Waal, de Drususgracht, Castra Vetera etc. etc. Dat gaat zomaar niet! Hij kent blijkbaar niet alle teksten van Griekse en Latijnse schrijvers, die over deze streken geschreven hebben. Zodoende bouwt hij een kaartenhuis op, erg hachelijk, waarvan de hoogste troef Hartenkoning is, bijgenaamd Kareltje, die erg beteuterd zit te kijken en zijn hart vasthoudt!

Laat ons trachten enige kaarten onder uit dit bouwsel te trekken, kaarten, die hij niet had mogen gebruiken.

Hij beweert blz. 27 dat er voor 1200 geen Vahalis (Waal) genoemd wordt bij Nijmegen.

Tacitus, die 100 jaar na Christus leefde, noemt de Vahalis in zijn Annalen (II 6). Caesar noemt de Waal ook, maar Delahaye beweert, dat die Waal in Frankrijk ligt. Daar de Waal vermeldt wordt in verband met het Bataveneiland, zullen we nu aantonen, dat dit Bataveneiland in de buurt van Nijmegen moet gelegen hebben. Staat dit vast, dan moet de Waal ook in Nederland gezocht worden. De Waal stroomde immers langs 't Bataveneiland.

Bij Cassius Dio, die omstreeks 200 leefde, vinden we vermeld, hoe Drusus in 't jaar 12 voor Christus optrok tegen het land der Usipeten. En hoe trok hij? (Vanaf Vetera:) Eerst stroomopwaarts op de linker Rijnoever, dan *langs het eiland der Bataven* en daarna de Rijn over. Vervolgens ging hij stroomopwaarts langs de rechter Rijnoever naar de Usipeten, die toen ten noorden van de Lippe woonden. Daarna trok hij af op het land der Sugambren en verwoestte daar hele streken. (54, 2)

In 't jaar 11 trok hij weer de Rijn over en onderwierp de Usipeten. Hij sloeg een brug over de Lippe, viel in het land der Sugambren en trok daardoor naar 't land der Cherusken tot aan de Wezer (33, 1).

Volgens Delahaye zou Drusus een omweg hebben gemaakt langs het gebied tussen Somme en Seine. En als de Cherusken bij de Wezer wonen, kunnen zij niet in Frankrijk zitten, zoals Delahaye beweert (blz. 125) naar aanleiding van de Peutingerkaart. Plinius IV 99 noemt onder de Hermionen, een der drie Westgermaanse volkengroepen, de Sueben, de Hermunduren, de Chatten en... de Cherusken.

Tacitus, Annalen II 19 noemt een wal als scheiding tussen de Angrivarii en de Cherusken. De Angrivarii zaten ten westen van de Wezer; dus...

Tacitus, Germania 36 1, noemt de Cherusken tussen de Chauken in 't

noorden en de Chatten in 't zuiden.

Cassius Dio 55, 1, 2 verhaalt, hoe Drusus in 9 voor Christus in 't Chattenland viel en verder trok naar Suebië; en vandaar ging hij over naar 't land der Cherusken en na de Wezer overgestoken te hebben trok hij tot aan de Elbe.

Florus II 30, 23 verhaalt dit als volgt: Drusus... primos domuit Usipetes, inde Tencteros percucurrit et Catthos;... inde Cheruscos Suebosque et Sygambros pariter aggressus est.

Hierdoor is 't duidelijk, dat de Cherusken niet in Frankrijk, maar langs de Duitse Wezer woonden. Ook de Chamaven zaten niet in Frankrijk, maar in de Gelderse Achterhoek. Ze worden op de Peutingerkaart „Franci" genoemd, omdat zij ook behoorden tot de Frankische volkengroep. Vandaar dat op de Peutingerkaart „Francia" staat achter de Rijn. Want de stammen, die tussen de Gelderse Achterhoek en Nassau woonden, krijgen later de verzamelnaam Franken. Dat „Francia" is dus geen opschrift van 't bovenste stuk van de Peutingerkaart, zoals Delahaye beweert. Vast staat dus, dat het eiland der Bataven in Nederland lag in de Rijndelta; dat de Cherusken langs de Wezer zaten; en dat de uitleg van de Peutingerkaart die Delahaye probeert, verkeerd is.

Waar lag Castra Vetera?

In de Geographia van Claudius Ptolemaeus, die in de 2e eeuw na Christus te Alexandrië leefde, vinden we verschillende plaatsnamen, vergezeld door lengte- en breedtegraden.

De breedtegraden komen ongeveer overeen met de huidige; de lengtegraden verschillen van de tegenwoordige, omdat hij een ander uitgangspunt heeft dan nu.

Vetera lag volgens Ptalemaeus 27°30′ L. en 51°50″ Br.

De huidige ligging is 6°28′ L. en 51°38′ Br.

Agrippinensis (d.i. Keulen) lag volgens hem 27°40′ L. 51°30′ Br., en nu: 6°57′35″ L. en 50°56′33″ Br.

Als we deze gegevens met elkaar vergelijken, blijkt wel, dat Castra Vetera inderdaad bij Xanten moet gelegen hebben, en niet in Frankrijk, zoals Delahaye beweert.

Noyon ligt ongeveer op 3° L. 49°32′ Br.

Het Seine-Somme-Oise-Marnegebied ligt ten westen van 5° L. en ten zuiden van 50° Br.

Vetera moeten we dus daar niet zoeken.

Maar als nu vaststaat, dat Vetera inderdaad bij Xanten gelegen heeft en dat het Bataveneiland inderdaad in de Nederlandse Rijndelta te zoeken is, dan heb ik mijn taak volbracht: ik heb enige kaarten uit het kaartenhuis getrokken. Kan het nog standhouden?

Ik laat het oordeel aan de lezer over.

F. W. SMULDERS

BOEKBESPREKING

ALBERT DELAHAYE, *Het Mysterie van de Keizer-Karetstad,* N.V. Boekhandel en Uitgeverij Winants, Heerlen 1958.

Met enige aarzeling kondigen wij een sensationeel werk aan, dat zich nauwelijks voor een ernstige bespreking in een tijdschrift als Numaga leent. De overweging, dat het in ieder geval in dit meer destructieve dan instructieve boek over de geschiedenis van Nijmegen gaat, de uitgever ons een exemplaar ter bespreking toezond en de lezer het recht heeft door middel van ons tijdschrift op de hoogte te blijven van recente publicaties betreffende onze stad, heeft het uiteindelijk van onze tegenzin gewonnen. Bovendien is het wenselijk, dat argeloze lezers, die niet geheel ter zake kundig zijn en zich mogelijk door een stortvloed van bronnen, citaten en jaartallen gewonnen geven, tijdig gewaarschuwd worden voor een studie, die op wankele gronden met eenzijdige redenering en uiterst subjectieve interpretaties van benutte bronnen tot de verbijsterende conclusie komt, dat de controleerbare geschiedenis van Nijmegen pas in de 12e eeuw aanvangt en door een tragische mystificatie de historie van het Franse Noyon op de naam van Nijmegen is komen te staan. Zelfs de geografie van een groot deel van Noord-Frankrijk moet door Nijmegen en omgeving geannexeerd zijn, want door een grootscheepse volksverhuizing tracht de schrijver zijn hypothesen aannemelijk te maken en het door hem ontdekte mysterie van de Keizer-Karelstad te onthullen.

Maar het grootste mysterie blijft de auteur zelf. Hij beschikt over zulk een overvloed van gegevens, dat hem een gedegen kennis na uitgebreid en intensief onderzoek niet mag ontzegd worden; hij weet zijn materiaal zo habiel voor zijn doel te benutten, dat het hem blijkbaar niet schort aan gezond verstand en scherpzinnigheid, al is zijn dilettantisme, dat zich niet door deskundigen wil laten voorlichten, op vele terreinen der wetenschap als dat der archeologie en linguistiek apert. Men vraagt zich derhalve af, waarom een man, die bij zijn uitgebreid onderzoek herhaaldelijk op gegevens moet zijn gestuit, die zijn betoog verzwakken (men denke bijvoorbeeld aan de Nijmeegse vondsten, die betrekking hebben op het 10e legioen), dit materiaal nonchalant als niet ter zake dienende op zij schuift; waarom hij

zo'n felle, opstandige toon aanslaat en als het ware met de vuist op tafel slaat, waardoor het geschrift het karakter van een ongenietbaar pamflet aanneemt en alle kenmerken van een rustig, zakelijk-wetenschappelijk betoog ontbeert; waarom hij zich tegen geleerden van naam keert, die zich niet aan zijn zijde plaatsen en daarom beschuldigd worden van sofisterij en ondeskundigheid ; waarom hij tenslotte op de laatste pagina van het boek als een smakeloze reclame voor eigen standje citaten afdrukt van auteurs, in wie hij zijn achtervolgers ziet. Hij heeft Tacitus niet begrepen of niet willen begrijpen en daarom zal hij ook niet verstaan hebben, wat de befaamde Romeinse geschiedschrijver bedoelt, wanneer hij in het eerste hoofdstuk van zijn *Annales* als een credo van de waarachtige historicus vooropstelt, dat hij *sine ira et studio* geschiedenis schrijft.

Het is ergerlijk en betreurenswaardig, dat een historicus, verstrikt in zijn apriorismen en slachtoffer van een idee fixe, de historie verkracht om ongezonde sensatie te verwekken, terwijl dezelfde man — mits „sans rancune" — over voldoende talent en kennis beschikt om waardevolle positieve bijdragen tot de geschiedenis van Nijmegen te leveren. Nogmaals : niet de Keizer-Karelstad, maar de auteur is voor ons een ondoorgrondelijk mysterie. Br.

BOEKBESPREKING

Albert Delahaye. Het Mysterie van de Keizer Karel-stad. Heerlen z.j. (1958). — 212 blz.

Men heeft ons medelid Delahaye onder meer leren kennen als de bewerker van de zorgvuldige inventaris der Nijmeegse rechterlijke archieven. Hierbij moet in hem een kritische stemming zijn opgewekt ten aanzien van de tendentieuze historiebeschouwing zoals men deze in deducties en memories van vroeger tijd kan aantreffen; dat de aloudheid meermalen van stal werd gehaald om huurdienst te doen, is onweerlegbaar. Voeg hierbij het opgesmukte historiebeeld der oude geleerden, als „versunkenes Kulturgut" bij voortduring van invloed. Dan de stedelijke jubileumviering, die de stadshistorici onder druk moet hebben gezet; hoe vaak worden niet de gemeente-archivisten misbruikt tot het leveren van galanterieën voor feestviering. Wij vermoeden, dat dit alles bij onze auteur een zekere spanning heeft opgewekt, een reaktie veroorzaakt, een geestelijk proces ontketend waarvan men uit de dagbladpers het een en ander kon vernemen, tot men nu het betoog, definitief (?) uitgewerkt, in boekvorm voor zich ziet.

De primaire vragen waarvoor D. zich stelde en waarvoor hij zijn lezers stelt, zijn reëel genoeg. De twijfelachtige continuïteit van de nederzetting Nijmegen heeft ook Gorissen in diens Stede-atlas (1956) bezig gehouden, niet minder dan thans weder prof. Franz Petri. Het kerkelijke vacuum hier is inderdaad bevreemdend. Na verwijdering van het vulsel door vroegere schrijvers aangebracht staat men inderdaad voor moeilijk te verklaren leegten.

Maar in zijn opruimingsijver laat de schrijver dan een slagveld achter waar vrijwel niets meer overeind staat; erger, om tot dit resultaat te komen, bouwt hij op constructies, nog veel minder aannemelijk dan die welke hij van zijn tegenstanders bestrijdt.

We geloven onze ogen niet als we zien, dat hij in alle kalmte de naam van Rijn voor de Seine, de Oise en andere Franse rivieren opeist, omdat er thans kanaalverbindingen tussen die rivieren zijn (kanalen die n.b. de waterscheidingen door reeksen van sluizen overklimmen) en er dus van de Romeinse tijd af wel Rijnwater langs die weg gestroomd zal zijn, zóveel zelfs, dat dit een ontlasting voor Nederland had betekend. Omdat dus, zegt Delahaye, in de oude berichten met de namen Rijn en Waal niet de wateren die thans zo heten bedoeld kunnen zijn, daarom moet ook de Betuwe met zijn Bataven niet op de (totdusver veronderstelde) plaats, maar in Frankrijk tussen Seine en Somme hebben gelegen. De Tabula Peutingeriana moet dit vooral bewijzen; deze plaatst aan de Rhenus weliswaar zowel Strasbourg, Mainz en Köln als Noviomagus, maar toch kan de Rhenus de Rijn niet zijn. Een vorst uit Northhumberland kan niet, door „onze Rijnmond, de Karolingische vorst

te Noviomagus = Nijmegen bereikt hebben. Dorestad kan niet Duurstede zijn. Van de oorkonden betreffende Elst moet maar eens bewezen worden, hoe ze in het register van de Utrechtse domkerk zijn terecht gekomen. Met het Trajectum der oude berichten zal ook wel, zo niet Maastricht, dan veeleer Atrecht bedoeld zijn — Atrecht, dat immers (Arras) naar de stam der Atrebaten heet en dat in oorsprong in 't geheel geen -trecht-naam is, laat staan dat het ooit Trajectum genoemd zou zijn. Zo kan men bladzijden lang doorgaan. Men staat sprakeloos van verbazing over zo'n ophoping van gewaagde, zo niet apert onjuiste, stellingen. De drukfoutenduivel heeft een duivels pleizier erin gehad, Delahaye te doen zeggen, dat de Betuwe tot de 21e eeuw nooit onder deze naam bekend is geweest: *dit* zal hij toch wel niet geschreven hebben?! Als gezegd wordt, dat het land der Friezen aan het eiland der Batavieren grenst, volgt daaruit, dat Friesland dus ook niet in Nederland gezocht kan worden. De Noormannen moeten uit de Franse Normandie komen, lang voordat de Noormannen daar hun staat hadden gevestigd. Maar in Nijmegen kunnen geen Noormannen zijn geweest, al is het zeker genoeg, dat deze wèl hogerop langs de (thans zo genaamde) Rijn hebben geopereerd. De vorst slaat van Noviomagus af de Noormannen-brand van Dorestad gade, zonder er iets tegen te kunnen doen; een gewoon mens zou menen, dat dit wel op de aanwezigheid van een vorstelijk verblijf te Noviomagus = Nijmegen (vanwaar een brand te Wijk bij Duurstede immers zichtbaar kan zijn) wijst, maar neen, juist het tegendeel volgt hieruit! De dam van Drusus, de grachten van Drusus en Corbulo, ze moeten beslist in Frankrijk zijn geweest. Noyon moet in het Lotharingse rijk hebben gelegen; en, zegt de schrijver, het kan ook heel wel nog lange tijd als Duits Rijks-goed zijn beschouwd. Natuurlijk kan de auteur lang niet al hetgeen hij de Fransen thuis wil brengen daar plaatsen; doch dit moeten de Franse geleerden verder maar doen.

En met dit alles menen we toch, dat de grondgedachte van de schrijver niet onvruchtbaar is. Men kan er niet genoeg van doordrongen zijn, dat de naam Noviomagus zeer algemeen is. Een eenvoudig handboekje als Perthes' Atlas Antiquus noemt er al zes; en in de volledige reeks behoort ook Noyon, dat men vaak als Noviodunum, maar ook als Noviomagus vindt. Een volledige studie van Nijmegens voortijd kan aan dit verschijnsel niet voorbij gaan. Maar het kan minder iconoclastisch geschieden dan D. doet. Is het zo'n baarlijke nonsens (D's woorden), aan te nemen, dat èn Noyon èn Nijmegen een vorstelijke zetel hadden? Voor de op expansie-oostwaarts gerichte Karel de Grote was een stichting te Nijmegen niets minder doelmatig dan die te Aken of Ingelheim. De strategische ligging van Nijmegen, waar (van de zeekant af) de vaste grond het eerst aan de Rijnstroom raakt, moet voor een tijd die aan de waterwegen voor massaverkeer overwegende betekenis toekende, wel zeer luide hebben gesproken.

Delahaye noemt de voormalige Boddelpoort het oudste bouwwerk van oud-Nijmegen. De bouw dier poort in de jaren 1538-1540 is genoegzaam gedocumenteerd; haar oeroudheid kan naar de romantiek verwezen worden. Maar de zg. Karolingische kapel? Haar wijding aan St-Nicolaas (inderdaad hoogst bevreemdend voor een burchtkapel) brengt D. ertoe, haar als een burger-kerk uit de 12e eeuw te beschouwen. Een vreemde burger-kerk ook

weer, zo polygonaal (maar men had de Groninger St-Walburg erbij kunnen halen, hetgeen schr. evenwel niet doet). Is er niets Karolingisch meer aan dit gebouwtje, dat zo sterk met de Akense Munster samenhangt? De bouw in tuf wordt door de tijdgenoot vermeld; o, dat kan best in Noyon, meent de schrijver, maar hier dient de geografie van de tufsteenbouw toch even bekeken te worden.

We moeten tot de bevinding komen, dat de schrijver aanmerkelijk is losgeslagen van het wetenschappelijk anker waaraan we elkander graag zoeken vast te houden. Ook, en dit bemerken we met spijt, waar hij is op het eigen terrein der archivisten, de beoordeling der schriftelijke bewijsstukken. Hij is te gemakkelijk in het vals-verklaren van stukken die hem niet passen in zijn betoog, zonder de redenen op te geven. Alles wat hem niet zint is geinterpoleerd, bewust of onbewust vervalst, of de schrijver wist niet waarover hij het had. Ook op dit gebied komt de lezer voor pijnlijke verrassingen te staan.

Of is het allemaal maar een grap? Zoals van die beroemde Franse schrijver, die heel scherpzinnig betoogde, dat Molière niet bestaan kon hebben en dat al diens comédies van de hand van Louis XIV waren? Of van die snaakse landgenoot, die „bewees", dat Goethe een Nederlander was geweest? Volgt er een démasqué en is het alleen maar bedoeld om eens te zien hoe de grote Men hierop reageert? Zo ja, dan is het een in zekere zin geslaagde, maar geen aardige grap. De stedelijke historie-koestering en jubileumlust mag onzentwege wel eens in het zonnetje worden gezet. *Als* Nijmegen een beeld uit zijn Walhalla zou verliezen — welnu, Leiden heeft van Lugdunum Batavorum tenslotte ook afscheid kunnen nemen. Ook dit bedrijf echter vereist zelfbeheersing. Deze eigenschap vertoont Delahaye bepaald niet, waar hij zich uitlaat over zijn opponenten Post en Gorissen. Zijn laatdunkende toon tegenover anderen gepaard aan een mateloos zelfbesef betreuren wij oprecht.

Terwijl we ons voorstellen, op enige der door D. opgeworpen vragen elders uitvoeriger in te gaan, willen we deze bespreking besluiten met een vindicatie voor de vrijheid van het historische onderzoek en de vrijheid van publikatie (uiteraard ook weer onderworpen aan ànderer oordeel). Laat het onder ons nooit zo worden, dat niemand meer iets durft zeggen.

S. J. FOCKEMA ANDREAE

724
Nijmegen
is tóch
Noviomagum
ao
AO-REEKS Verschijnt wekelijks
STICHTING IVIO Westeinde 13-15, AMSTERDAM telefoon 32607

Nijmegen is tóch NOVIOMAGUM

Een slag dreigt onze vaderlandse trots te verpletteren! Het kan een „ramp" worden van zo'n omvang, dat elke vergelijking mank moet gaan. Onze hele vaderlandse geschiedenis van vóór het jaar 1000 moet worden herschreven . . . àls er tenminste geen mystificatie in het spel is.
Wij hebben ons schuldig gemaakt aan „roof" . . . indien de beweringen in het boek van de heer ALBERT DELAHAYE „*Het Mysterie van de Keizer Karel Stad*" juist zouden blijken te zijn.

En de heer Delahaye is toch heus niet de eerste de beste. Hij was tot voor kort tweede archivaris van dezelfde stad die hij nu zo aanvalt, die hij nu een stuk van haar prille jeugd — en misschien wel het interessantste deel — wil ontnemen.
In het bovengenoemde boek (hier nu kort samengevat; zie verder de tien punten op pag. 14) wordt dan gezegd: „*De Bataven hebben nooit in de Betuwe gewoond. Het Insula Batavorum — het eiland der Batavieren — werd niet omspoeld door de Rijn en Waal, maar . . . (wees moedig, o lezeres of lezer) . . . door de Seine, Oise en Somme. De Bataven waren de voorouders der Fransen . . . . Wij komen er helemaal niet aan te pas! Met de stad Noviomagum, ons bekend uit de Tabula Peutingeriana en inscripties, werd niet Nijmegen bedoeld, maar de Noordfranse plaats Noyon!*"
En alsof dit allemaal nog niet genoeg is, moet ook keizer Karel de Grote nooit in Nijmegen verblijf hebben gehouden en is de "Karolingische kapel" slechts humbug!
Daar staan we dan . . . Op de laatste beweringen is door Professor Dr. R. R. POST afdoende geantwoord in „*Numaga, tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen en omgeving*".
Ons rest dus na te gaan wat er van de andere „bewijsvoering" overblijft als we deze nader onderzoeken.
Nu is het moeilijk een boek van 212 pagina's te bestrijden in een AO-boekje van 16 bladzijden. Maar gelukkig, de heer Delahaye is ons ter wille geweest. In de eerste 120

De heer A. Delahaye. AO wilde hem enkele pag. ter beschikking stellen om zijn mening te verdedigen, doch de heer D. wilde van het aanbod geen gebruik maken.

bladzijden van zijn boek tracht hij ons met een overstelpend aantal citaten en gevolgtrekkingen te overtuigen, dat wij ons — evenals de vele historieschrijvers die ons vaderland in de loop der eeuwen heeft gekend — iets hebben laten wijsmaken. Hij haalt hierbij de oudste bronnen aan, van de Peutingerkaart — de oudste Romeinse kaart die er bestaat — tot de middeleeuwse kronieken.
Van het hele betoog is dan de — nu al bekende — slotsom:
„Noviomagum*) is geen Nijmegen; de Batavieren woonden niet in de Betuwe."
En dan, zijn eigen „bewijsvoering" geheel ondergravend, zegt de heer Delahaye letterlijk op pag. 121 het volgende: „*Was de Peutinger-kaart er niet geweest, dan hadden wij hoogstwaarschijnlijk onze theorie in ons hart kunnen opbergen, hoezeer wij van de juistheid ervan overtuigd waren. Onze nieuwe interpretatie der bronnen, voor het merendeel negatief voor Nijmegen en Nederland, zou moeilijk dwingend gemaakt kun worden, omdat er een eeuwenoude historische mening tegenover staat, die niet makkelijk aan het wankelen te brengen is. Nu echter worden onze opvattingen door de Peutingerkaart, een eigentijdse bron uit de romeinse periode, op waarlijk afdoende wijze tot historische zekerheid verheven.*"

Het fundament
Zonneklaar blijkt dat de heer Delahaye deze oude kaart dus als een fundament beschouwt. Hiermee staat of valt zijn hele theorie. Laten we deze kaart dus in alle rust eens gaan bekijken. Onze gids hierbij is Dr. B. H. STOLTE, die in 1949 in Amsterdam is gepromoveerd op de met de Tabula nauwverwante *Anonymus Ravennas*.

De Peutinger Kaart door Dr. B. H. Stolte

In zekere zin is 1958 een jubileumjaar voor de „*Tabula Peutingeriana*" — zoals de Latijnse naam voor de Peutinger kaart luidt. Het is immers 450 jaar geleden, dat de humanist CONRAD CELTES bij testament aan zijn vriend CONRAD PEUTINGER (nu weet u meteen hoe de kaart aan zijn naam komt) een kaart vermaakte, die een van de merkwaardigste documenten is, die de oudheid ons heeft nagelaten.
Waar Celtes de kaart heeft gevonden, is niet bekend. Het moet tussen 1502 en 1508 zijn gebeurd, mogelijk in een Zuidduits klooster. De bedoeling van Celtes was, dat Peutinger de kaart zou uitgeven. Deze heeft dit inderdaad willen doen. Hij heeft tenminste van een deel van het eerste blad twee proeftekeningen laten maken, maar verder is hij door drukke ambtsbezigheden — hij was lid van

Ofschoon Noviomagus beter is dan Noviomagum meent de AO-red. dat de laatste naam bekender klinkt.

Conrad Peutinger, de man die zijn naam aan een kaart gaf.

de regering van Augsburg — niet gekomen.

Zo werd dan voor het eerst deze kaart bekend. Een kaart die heel wat eeuwen geleden moet zijn gemaakt en er heel wonderlijk — in onze ogen hans — uitziet.

Zo ziet de kaart er uit

De Tabula Peutingeriana is getekend op elf bladen perkament, die aan elkaar waren geplakt tot een reep van 6,82 m lengte en 34 cm breedte. Het is een copie uit de jaren 1200 na Christus, van een kaart uit de late Romeinse keizertijd.

Hoeveel copieën er hebben bestaan tussen het origineel en het bewaard gebleven exemplaar, weten we niet zeker, maar het zullen er minstens twee zijn geweest. Dat kan men opmaken uit de fouten, die in de namen op de kaart voorkomen.

De verhouding

Het is een kaart met geheel vertekende verhoudingen. De toen bekende wereld is zo voorgesteld, dat oost-west tot zuid-noord zich verhouden als twintig staat tot één!

Eigenlijk is de verhouding nog wat ongunstiger, want het westelijke einde van de kaart ontbreekt: van Engeland en Spanje is bijna niets bewaard en ook van West-Afrika is niet veel overgebleven. Het eerste stuk was al verloren gegaan voordat onze copie werd vervaardigd. Dat bewijzen een dikke verticale lijn die het eerste blad links afsluit, en de verminkte namen aan de rand. Men vindt daar b.v. van Aquitania, de naam van Zuid-west-Frankrijk, nog slechts . . . ITANIA.

De Tabula is dus allereerst een kaart waarop de ons vertrouwde verhoudingen zoek zijn. In de lengte, oost-west, is alles uitgerekt en in de breedte, noord-zuid, samengeperst. (Vergelijkt u eens de tekening van het Paleis op de Dam die wij op gelijke wijze behandelden! Het gebouw wordt onherkenbaar!)

Hier ziet u het Paleis op de Dam normaal getekend, en daarnaast normaal in de hoogte getekend . . . maar de breedte 5× vergroot. Reeds nu is het gebouw onherkenbaar . . . laat staan als de breedte 20× zou worden vergroot.

Verder is al het land door zee omgeven. Het is de oude voorstelling van de *oikoumenè* (de bewoonde wereld) omringd door de oceaan.

Vertekeningen

De zuidkust van Afrika staat op de Peutingerkaart aangegeven als een zuiver rechte lijn, waarlangs een gebergte loopt.

De Rode Zee is vrijwel verdwenen; men herkent evenwel nog het schiereiland Sinai, maar Arabië is weggesneden. De kust van Azië verloopt in een golvende lijn oostwaarts, onderbroken door een inham, die de Perzische Golf voorstelt.

Een vage voorstelling van China vindt men in de naam *Sera Maior*, het zijde-land, die aan deze kust staat geschreven.

De noordrand van de bewoonde wereld is weer een licht golvende lijn, die over de volle lengte van de kaart Azië en Europa afsluit. De enige onderbreking vormt de Kaspische Zee, die volgens de in de oudheid heersende voorstelling een inham was van de Noordelijke Oceaan.

In West-Europa

In West-Europa zien we gelijke — alhoewel niet zúlke grove — vertekeningen. Engeland is naar links omgeklapt voorgesteld, omdat het anders niet kan worden getekend in de smalle ruimte. Van de rijke geleding van Frankrijks kust is niet veel overgebleven. De Middellandse Zee is een smalle strook geworden. Italië is naar rechts gedraaid, zeer lang uitgerekt, maar de vorm is nog wel te herkennen.

De geschiedenis van de Tabula Peutingeria

Mogelijk gecopieerd naar een in marmer gegraveerde kaart uit het be[illegible] der derde eeuw en vervormd op een papyrusrol overgebracht, bewerkt (o.a.) in de eerste helft van de vierde eeuw. In de middeleeuwen twee of meer keren gecopieerd. Het thans bestaande exemplaar is uit ± 1200 en (waarschijnlijk) in de jaren 1502-'08 ontdekt in een Zuidduits klooster door Conrad Celtes.

Deze vermaakte de kaart aan zijn vriend Conrad Peutinger met de bedoeling dat deze de kaart zou uitgeven. Peutinger laat twee tekeningen maken, doch overlijdt (1547) voor hij verder kan gaan. De kaart verdwijnt. Marcus Welser, een bloedverwant van Peutinger, ontdekt de twee tekeningen (1587) en publiceert deze. Dan krijgt hij de volledige kaart in handen en geeft deze in het jaar 1598 uit bij de beroemde drukkerij Plantijn-Moretus in Antwerpen.

De orginele kaart verdwijnt opnieuw en komt pas weer te voorschijn in het jaar 1714 in de boekerij van een nakomeling van Peutinger. Voor [illegible] ducaten krijgt de grote veldheer [illegible] genius van Savoye de kaart in handen. Na diens dood koopt keizer Karel VI zijn boekerij en zo komt de kaart dan eindelijk tot rust in de keizerlijke hofbibliotheek te Wenen.

In het jaar 1753 wordt door F. C. von Scheyb een nieuwe uitgave verzorgd. (Belangrijk omdat hier voor het eerst beschadigingen op voorkomen, die de kaart in de loop der tijden had opgelopen. Al het water is namelijk aangegeven met een groene verf die door oxydatie hier en daar zwart is geworden en het perkament heeft aangetast. Door het oprollen brokkelen soms stukjes af. Het eerste blad heeft het meest geleden.)

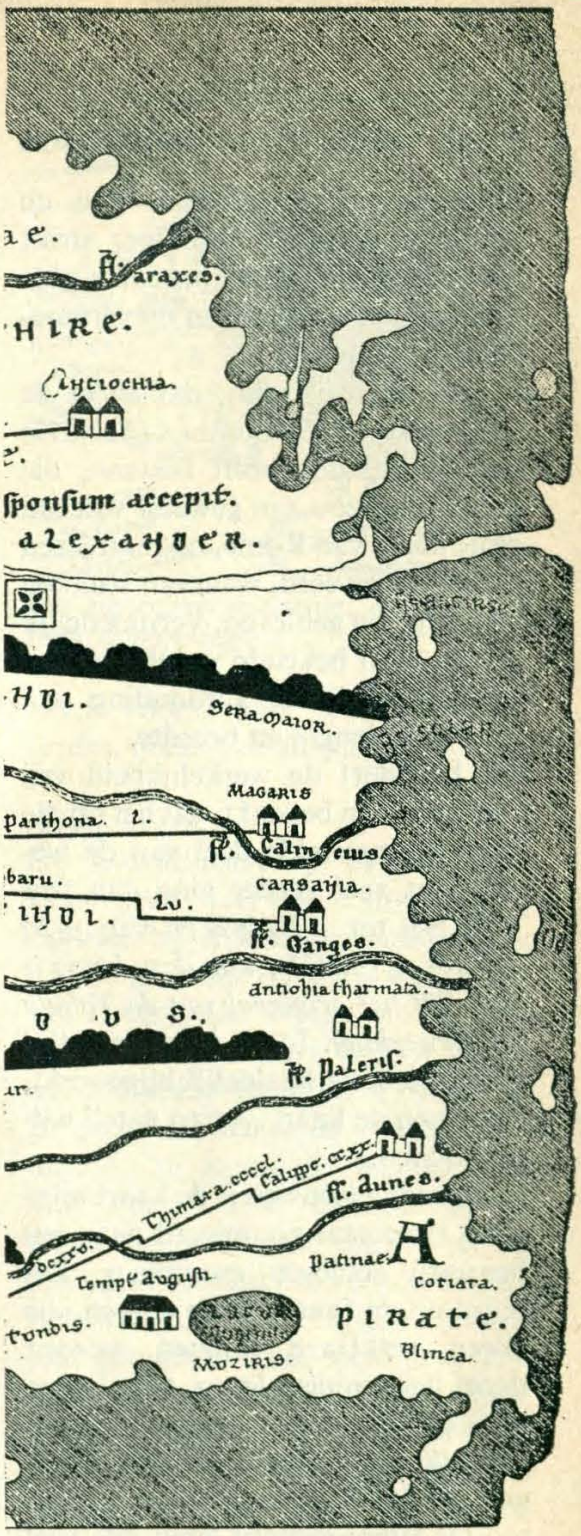
In het jaar 1888 werd een fotografische uitgave verzorgd. (We kunnen op deze wijze zien welke beschadigingen er zijn bijgekomen in de 135 jaren na Von Scheijbs editie.)

Gevolgen van de vertekening

Het is duidelijk, dat deze krasse verkeningen van het beeld der kusten ook *voor het binnenland gevolgen moesten hebben.* Zo stromen Rijn, Maas en Donau in een bijna rechte lijn voort; van de bochten is niets overgebleven.
Men kan zich voorstellen, wat dat voor de streken langs deze rivieren en de daar weer aangrenzende gebieden betekent.
Slechts hier en daar vindt men nog sporen van een beter beeld *dat de oorspronkelijke kaart moet hebben gekend.*
Behalve in Italië en Griekenland ziet men dat ook in sommige details.

Weinig houvast

Men heeft overal bitter weinig houvast aan de aardrijkskundige tekening van de Tabula, als men de namen op een moderne kaart wil thuisbrengen. Het enige *werkelijke* houvast daarvoor bieden de wegen. Over de hele kaart lopen rode lijnen, waarin telkens knikken voorkomen. Bij vrijwel elke knik staat een plaatsnaam en tussen de plaatsnamen getallen, die de afstand tussen twee plaatsen aangeven. De rivieren slingeren zich vrij willekeurig door dit wegennet heen.
Men kan er lang niet altijd zeker van zijn, dat plaatsen die boven een rivier zijn getekend, ook werkelijk op de noordelijke oever of ten noorden van die rivier liggen.
Zo is Parijs op de noordelijke oever van de Loire getekend en Orleans een eindje ten zuiden van deze rivier.

„Het verre Oosten" op de Peutinger kaart. Bij de derde rivier zien we de naam „Ganges" staan. Iets daarboven staat „Sera Maior". Wat denkt u van de kustlijn?

De (vermoedelijke) geschiedenis van de Peutinger kaart

Veel in de geschiedenis van de Peutinger kaart is onzeker; strikt bewijsbaar is er weinig, en maar al te vaak is men aangewezen op vermoedens en gissingen.

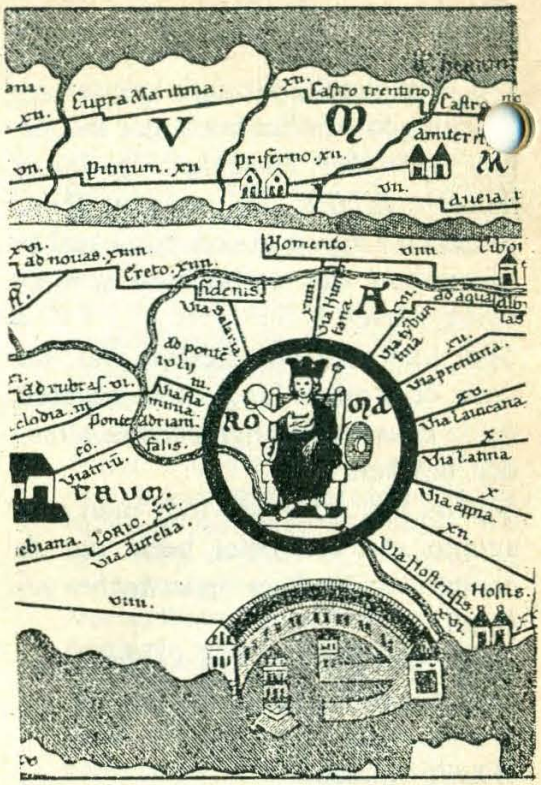
Er zijn aanwijzingen, dat er in de tijd van keizer CARACALLA (211-217) een wereldkaart heeft bestaan, die de pendant zou zijn geweest van een grote kaart van Rome, op marmeren platen gegraveerd, waarvan stukken bewaard zijn gebleven. Vermoedelijk was de toen bekende wereld daarop voorgesteld in de verhouding van 5 : 1 voor lengte en breedte.

Dit benadert de werkelijkheid vrij goed, als men bedenkt, dat het op die kaart voorgestelde deel van de wereld niet veel verder ging dan van ±55 NB tot ±20 NB en van ±20 WL tot ±100 OL. *Van deze kaart is mogelijk het origineel van de Tabula een bewerking.* In de Romeinse tijd is deze copie herhaaldelijk bijgewerkt, daar men de kaart „up to date" wilde houden.

In de middeleeuwen is de kaart minstens tweemaal gecopieerd naar een bewaard gebleven exemplaar. Dit blijkt uit de fouten in de namen, die alleen verklaard kunnen worden door het onjuist lezen van lettervormen die in de loop der tijden in gebruik zijn geweest. De toevoegingen uit de Romeinse tijd en de fouten uit latere eeuwen leren ons veel over de geschiedenis van de kaart.

Plaatsen als vignetten

Zo werden vele plaatsen aan de wegen nader aangeduid door vignetten. Welk systeem daarbij is gevolgd is nog altijd een onopgelost probleem. Men mag wel aannemen, dat de plaatsen met vignet om een of andere reden belangrijk waren. Maar niet alle plaatsen waar wij een vignet zouden verwachten, hebben er één.

Het vignet van Rome, dat op de kaart thuishoort.

Drie steden zijn op zeer opvallende wijze voorgesteld: *Rome*, *Constantinopel*, en *Antiochia* in Syrië. Daar zitten verpersoonlijkingen van de steden op tronen. *Alleen die van Rome is origineel. Dit vignet vertoont dan ook een duidelijk verband met het wegennet.*

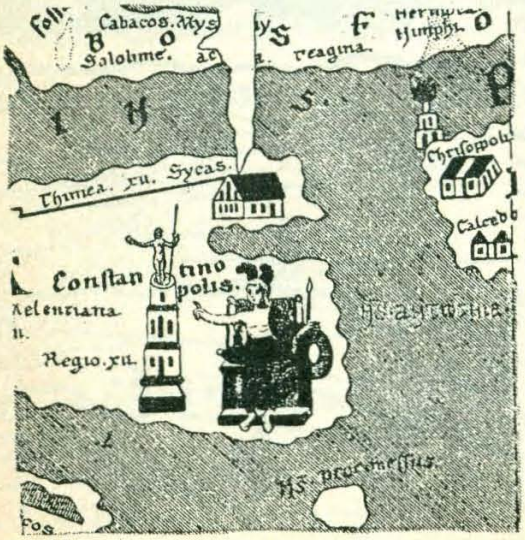
De tekening van Constantinopel lijkt vrij veel op die van Rome, maar verstoort de kaart ter plaatse geheel.

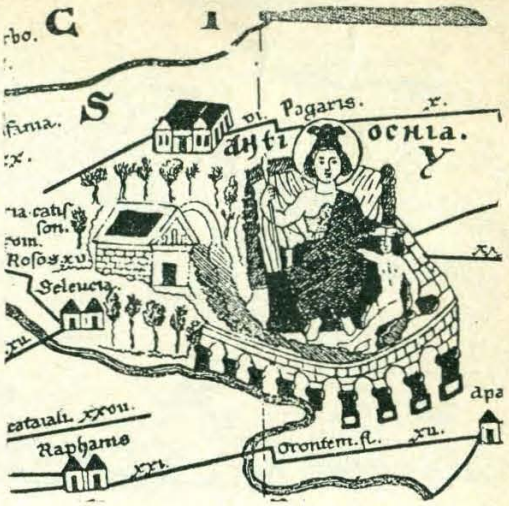
De wegen reiken niet eens tot het vignet. Het is kennelijk een latere toevoeging, evenals Antiochia.
Men heeft wel eens getracht op grond van deze en andere invoegingen het jaar vast te stellen, waarin de Peutinger kaart zou zijn vervaardigd. Men dacht dan aan het jaar 365, doch de aanwijzingen voor dit jaartal zijn van zeer twijfelachtige aard.

Andere vignetten

Zes andere steden, t.w. *Aquileia*, *Ravenna*, *Thessalonice*, *Nicomedia*, *Nicea* en *Ancyra*, hebben een uitvoerig vignet, met muren en torens, die met vrij veel details zijn weergegeven. Ook zij zijn — misschien — latere invoegingen, uit de vierde eeuw waarschijnlijk, omdat deze steden toén pas op de voorgrond traden.
De grote meerderheid der overige vignetten valt in twee typen uiteen: een eenvoudig tekeningetje van twee torens, en een door gebouwen omsloten binnenplaats. Het laatste vig-

Het vignet van Constantinopel.

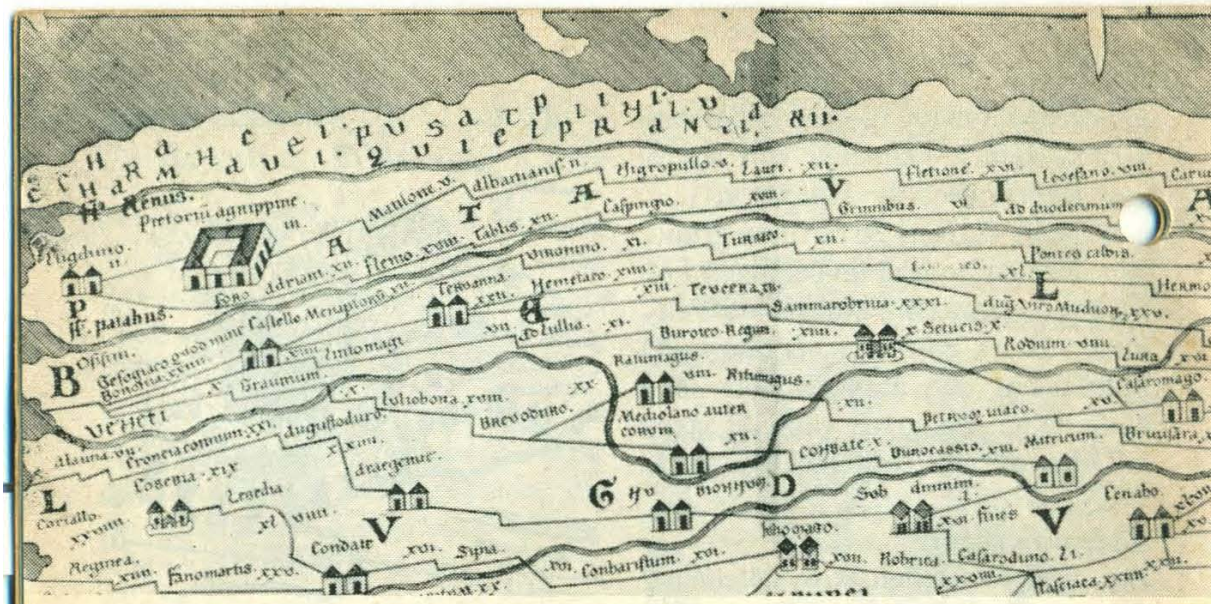

Het vignet van Antiochia, dat kennelijk later is bijgevoegd.

net is vooral voor badplaatsen gebruikt, maar niet uitsluitend.

Aanvullingen

De aanvullingen op de Peutinger kaart geven ons ook aanwijzingen. Zo staat bij de Sinaï de aantekening: „*Woestijn, waar veertig jaar de zonen van Israël onder Mozes' leiding hebben gezworven. Hier hebben zij de wet ontvangen op de Berg Sinaï.*"
Bij Jeruzalem staat de Olijfberg getekend, bij Rome de Basiliek van Sint Pieter, door Constantijn de Grote gebouwd. Dit alles wijst op een copie gemaakt in een tijd ná deze keizer, toen het Christendom dus had gezegevierd (zie ook pag. 15).
Daar staat tegenover, dat in Gallië de hoofdsteden nog hun oude namen hebben: daar heeft namelijk de naam van de volksstam op de duur die van de hoofdstad verdrongen. Bijvoorbeeld *Lutetia*, hoofdstad van de Parisii, werd Parijs. Deze naamsverandering kreeg in ± 300 haar beslag. Men zal daarom wel niet te ver

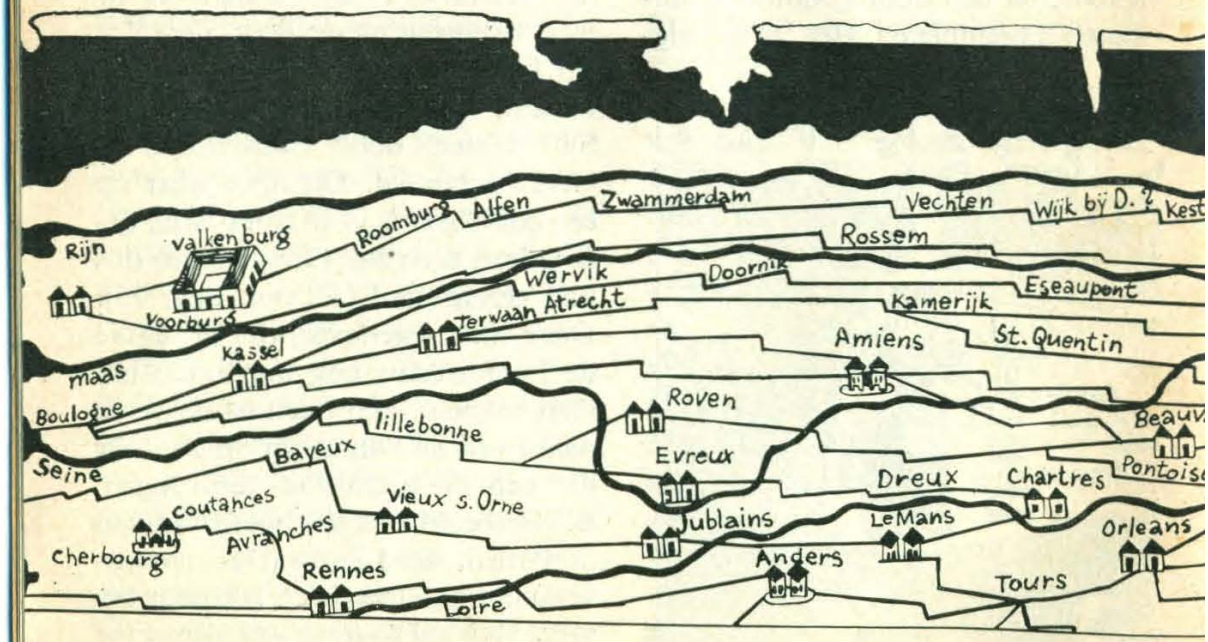
Een foto van de Peutingerkaart. Links het eind stromen uit — voor zover het onze streken be Waal). De getekende kaart hieronder wijst u zover bekend.

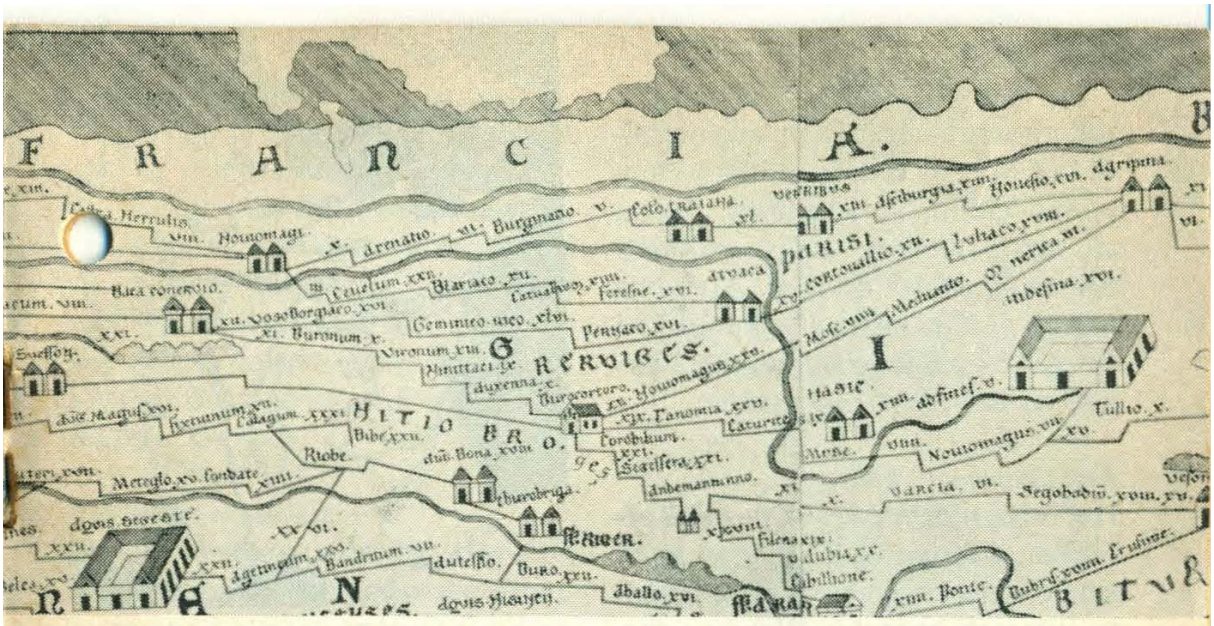
na 300 de Tabula moeten dateren. Nader preciseren lijkt mij echter niet verantwoord.

Andere exemplaren

Het is duidelijk, dat het veel moeilijker is gegevens aan een kaart te ontlenen als men slechts één exemplaar bezit, dan als men over verschillende exemplaren de beschikking heeft. Gelukkig zijn er ook nog andere aanwijzingen om de Tabula een weinig te controleren.

De Tabula is namelijk niet helemaal uniek. In het eerste kwart van de achtste eeuw heeft een onbekende schrijver uit Ravenna (daarom *Anonymus Ravennas* genoemd) een beschrijving van de wereld samengesteld, die op *vele punten een me*

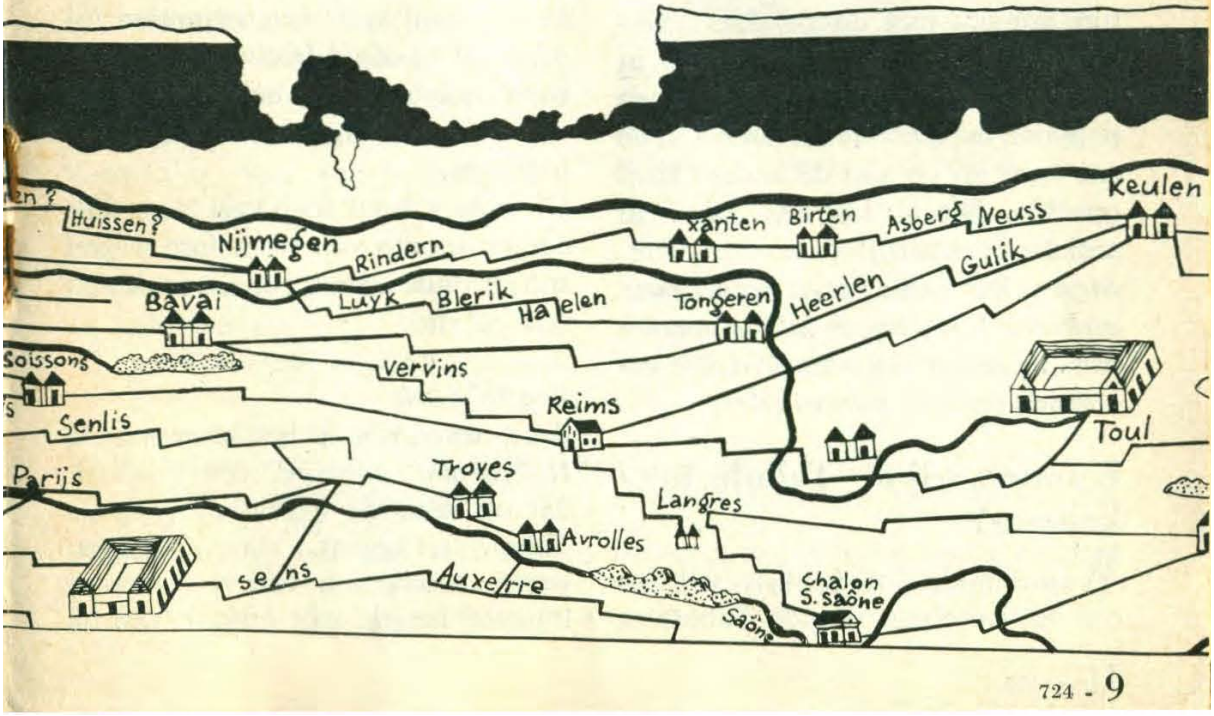

van de huidige kaart. De zee is donker en daarin reft — de fl. Renus (Rijn) en fl. patabus (Maas, e weg van de verschillende plaatsen . . . voor

waardige overeenkomst met de Tabula vertoont.

Erg leesbaar is zijn werk overigens niet. Het bestaat grotendeels uit eindeloze reeksen plaatsnamen. Die blijken zeer vaak in dezelfde volgorde a[illegible] wegen te liggen, die op de Tabu- [illegible]zijn getekend.

Blijkbaar heeft de Ravennas bronnen gebruikt die op een aan de Tabula verwant exemplaar teruggaan. We kunnen dit vaststellen aan de hand van de — bij het copiëren — op bijzondere wijze verminkte namen. De verklaring hiervan is deze, dat op de oorspronkelijke kaart — waarop déze beschrijving én de Peutinger kaart teruggaan — vooral de wat langere namen over twee of meer regels waren verdeeld.

Latere gebruikers wisten lang niet altijd of in landen die niet binnen hun onmiddellijke gezichtskring lagen, *de delen van de aldus gesplitste namen bij elkaar hoorden.* Als ze de namen van de kaart afschreven kon het gemakkelijk gebeuren, dat stukken en brokken zoek raakten.

Een „vreemde" kaart

Het is begrijpelijk dat we ons ook afvragen, *waarom* de Tabula zo in de lengte werd uitgerekt en in de breedte tezamen gedrukt. Waarom vertoont de Tabula dit vreemde beeld; wat is het doel hiervan?

De meest plausibele verklaring is deze: *men wilde in een gemakkelijk mee te nemen en te hanteren formaat het voornaamste van het wegennet voorstellen! De Tabula is dus een soort van reiskaart of wegenkaart!*

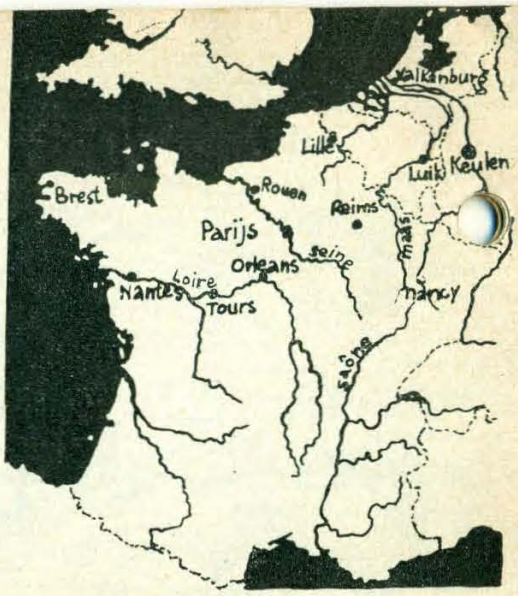
De vorm die men hiervoor heeft gekozen, is die van het antieke boek: de papyrusrol.

Men kende tot ver in de Romeinse tijd immers niet de gewone boekvorm, maar schreef alle werken in kolommen naast elkaar op een reep papyrus, die men bij het lezen aan de ene kant af- en aan de andere kant oprolde. Dit is dus een kaart in antieke-boekvorm!

Men wilde beslist geen nauwkeurig verkleind beeld van de landen optekenen . . . alleen een overzichtelijk geordende reisgids samenstellen!

Kunnen wij de Tabula herkennen?

Welke middelen hebben wij nu om het wegennet van de Tabula te reconstrueren en de plaatsnamen te identificeren?

Dit is de landstreek die op de afgebeelde foto van de Peutingerkaart staat . . . maar dan op de ons bekende wijze getekend.

Op de eerste plaats zijn daar natuurlijk de Romeinse wegen zelf, waarvan in alle delen van het Romeinse Rijk resten zijn gevonden. Dan zijn daar de mijlpalen, die langs de wegen stonden en waarvan er e[illegible] duizenden bewaard zijn gebleven. In ons land is er één gevonden bij *Monster in Zuid-Holland*, brokken van drie exemplaren bij Nijmegen en van twee in Eygelshoven in Zuid-Limburg.

Uit België, waar toch veel meer duidelijke sporen van Romeinse wegen zijn gevonden dan bij ons, is er slechts één bekend.

Een reisboek

Zeer belangrijk is het zogenaamde *Itinerarium Antonini*, een reisboek dat op dezelfde wereldkaart als de Tabula teruggaat. Hierin worden wegen beschreven van zeer uiteenlopende lengte, met opgave van de

plaatsnamen en de afstanden daartussen. Tabula en Itinerarium vullen elkaar aan, ofschoon ze niet altijd dezelfde wegen aangeven, en aan de wegen die beide vermelden niet altijd dezelfde pleisterplaatsen noemen. Verder zijn er nog enige kleinere documenten die ons kunnen helpen.

Plaatsnaamkunde

De plaatsnaamkunde kan ons ook gegevens leveren. Namen als Straat, Steenstraat,Steenvoorde,Hoogstraat, Koningsstraat, *kunnen* op Romeinse wegen wijzen. Oude pelgrimswegen, gemeentegrenzen en perceelscheidingen bewaren soms sporen van deze oude wegen. Luchtfoto's laten soms zulke wegen zien, die op de grond niet meer zijn te vinden.
Het is dus niet zo erg eenvoudig een weg van de Tabula te reconstrueren. Als de weg zelf niet wordt teruggevonden, hetgeen in ons rivierengebied tot nu toe niet altijd met zekerheid is gelukt, is men op een reeks vermoedens aangewezen, die niet steeds een afgerond resultaat geven. Dikwijls moet men zich met een aanwijzing van een mogelijkheid tevreden stellen.

Romeinse wegen in ons land

In ons land zijn geheel of gedeeltelijk zes Romeinse wegen bekend uit

De bekende mijlsteen van Monster. Op een mijlpaal stond vaak de naam van de stad, die de steen had opgericht en de afstand van die steen tot de stad.

de Tabula en het Itinerarium Antonini: de twee wegen van Nijmegen naar de kust, de weg van Nijmegen langs de Rijn naar Keulen, de weg langs de Maas van Nijmegen naar

Om de Peutingerkaart te controleren . . .
We hebben nog andere werkjes om de Peutingerkaart te controleren. Er bestaat een beschrijving van een pelgrimsreis over land van Bordeaux naar het Heilige Land en terug, uit het jaar 333.
Merkwaardig is ook een vondst van vier zilveren bekers in Italië. Deze bekers hebben de vorm van mijlpalen. Daarop zijn in kolommen alle plaatsen aan de weg van Gades (Cadiz in Spanje) tot Rome met de onderlinge afstanden gegraveerd.

Een zilveren beker in de vorm van een mijlpaal, met namen van pleisterplaatsen en afstanden.

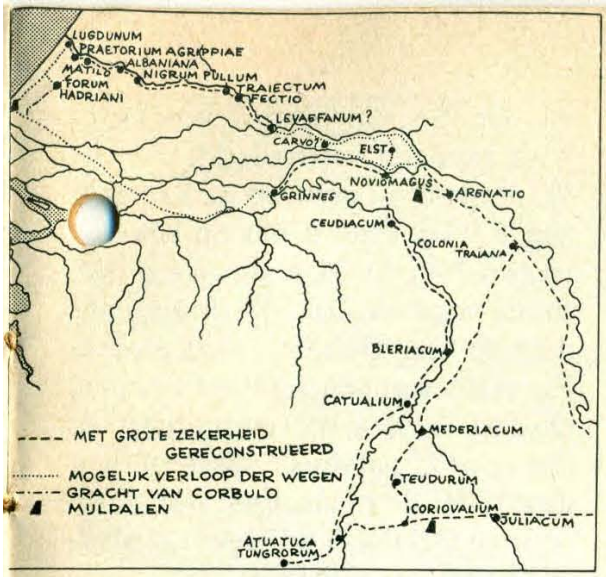
Tongeren, de weg van Tongeren over Heerlen naar Keulen en de weg van Heerlen naar Xanten aan de Rijn. De laatste vier zijn gedeeltelijk teruggevonden, en de plaatsnamen kunnen ook met vrij grote zekerheid gelocaliseerd worden.
De meeste zekerheid heeft men, als de naam uit de Romeinse tijd is blijven voortleven, zoals bij Blerick-Bleriacum en Nijmegen-Noviomagus, en als de door de oude documenten opgegeven afstanden goed uitkomen.

Vechten
Het ideale wordt bereikt als bovendien nog **ter plaatse een inscriptie is gevonden** die de plaatsnaam noemt. In ons land is dat alleen het geval voor **Vechten bij Utrecht.** Op de Tabula leest men **Fletione.**
De Anonymus Ravennas laat ons zien, hoe die naam moet worden verbeterd: daar vindt men namelijk Fictione. Ter plaatse is een inscriptie gevonden die „*cives Tungri et Nautae qui Fectione consistunt*", d.i. „Tongerse burgers en schippers die te Vechten zijn gevestigd" noemt.

Uit Tabula en Itinerarium kan men berekenen dat de afstand van Traiectum (Utrecht) tot Fectio (Vechten) twee Gallische mijlen of $4^1/_2$ moet bedragen . . . hetgeen juist de afstand Utrecht-Vechten is.

De wegen in het land der Bataven
De grootste moeilijkheid bezorgen nog altijd de wegen door het land der Bataven. Alleen het stuk tussen Utrecht en Vechten en de kust bij Katwijk langs de Oude Rijn is redelijk goed reconstrueerbaar, vooral ook omdat de afstanden van de Tabula en het Itinerarium Antonini geheel overeenkomen.

Is de Tabula een bruikbaar document?
Als er iets duidelijk is voor 'n ieder, die aandachtig de Tabula, de *hele* Tabula, en niet één stukje ervan, bekijkt, dan is het wel dat men bij de interpretatie van het kaartbeeld zeer voorzichtig te werk moet gaan.
Men moet niet verwachten een volledig Romeins wegenstelsel te vinden. De Tabula was bruikbaar, maar niet om als een *tegenwoordige* kaart te worden bekeken.
De man die de Tabula heeft ontworpen, heeft met de ruimte moeten woekeren. Wat hij niet belangrijk vond liet hij weg. De kopiisten kunnen ook nog weglatingen op hun geweten hebben. Het is echter zeer onwaarschijnlijk, dat daar opzet bij in het spel is geweest. De middeleeuwse kopiisten misten eenvoudig de kennis om veranderingen op de kaart aan te brengen.

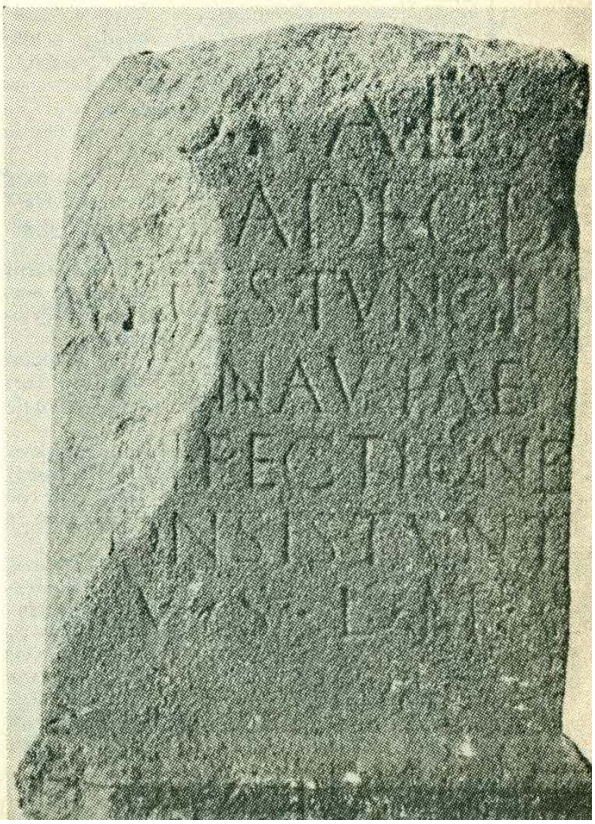

En nu de „bewijzen"

Nu we iets meer weten van de Tabula, keren we terug tot de heer Delahaye. Op de Tabula Peutingeriana met zo'n onduidelijke voorstelling van zaken "grondt" hij zijn hele hypothese. Een zwak argument! Op deze — zo mistekende — kaart kan hij „zien" dat de Romeinen met „PATAVIA" een streek in de buurt van Noyon hebben bedoeld.

Hij verdedigt zijn stelling met 16 „bewijzen". Want volgens zijn boek *„geeft de horizontale doorsnede der kaart de geografische werkelijkheid vrij benaderend weer; er kan niet verondersteld worden, dat de verticale doorsnede zo sterk samengeperst zou zijn, dat de Betuwe op korte afstand van de streek Parijs, Beauvais en Reims zou liggen"*.

We weten nu, dat dit wél kan. Op hetzelfde eerste blad immers, waarover de heer Delahaye steeds schrijft, liggen **Foro Segustavarum** en **Arelato** ook vlak boven elkaar. In werkelijkheid liggen echter **Fleurs** bij Lyon en **Arles** ongeveer *twee breedtegraden van elkaar af!* Dan moet dit ook fout zijn . . . evenals op het tweede blad Agrippina (Keulen) en Tullio (Toul)! Zo kan men op elk blad krasse afwijkingen vinden. Maar de heer Delahaye heeft zich blind gestaard op het eerste blad . . . en dan nog slechts op een klein gedeelte ervan. Anders zou hij ook niet zoveel overdreven waarde hechten aan de naam FRANCIA (zie AO 678: „Friezen, Franken, Saksen . . . klopt dat?") boven het eerste blad. Hij meent dat het een „opschrift" is voor dit eerste blad. Maar op het tweede blad staan nog SUEVIA en ALAMANNIA, die onmogelijk als opschriften kunnen worden verklaard. FRANCIA is dan ook

De inscriptie van Vechten die zonder meer aangeeft waar „fletione" op de Peutingerkaart (bij de „I" van PATAVIA) moet worden gezocht. Deze inscriptie met de plaatsnaam op de kaart is verpletterend voor de stelling van de heer D.

alleen maar een aanduiding van de volkeren, die aan gene zijde van de Rijn woonden.

„Een overzichtelijke en duidelijke kaart"

De heer Delahaye beweert, dat *„uit talloze details* (!) *blijkt, dat de globale geografische situatie over het algemeen vrij goed wordt weergegeven, dat deze zelfs eenvoudiger, overzichtelijker en duidelijker is dan hetgeen wij aan middeleeuwse en latere kaarten gewoon zijn"*.

Als dat zo is, dan heeft de heer Delahaye zich zelf veroordeeld.

Want als u nu even op de kaart op pag. 8/9 kijkt ziet u, dat op het c[illegible] waarin PATAVIA staat — een deel steeds voor ons land versleten maar door de heer Delahaye naar Noord-Frankrijk verplaatst, tussen Somme, Oise en Seine — boven de rivier de naam „Fl. patabus" staat, terwijl deze rivier de Maas moet zijn, zoals de heer Delahaye zelf zegt op bladzijde 123 van zijn boek.

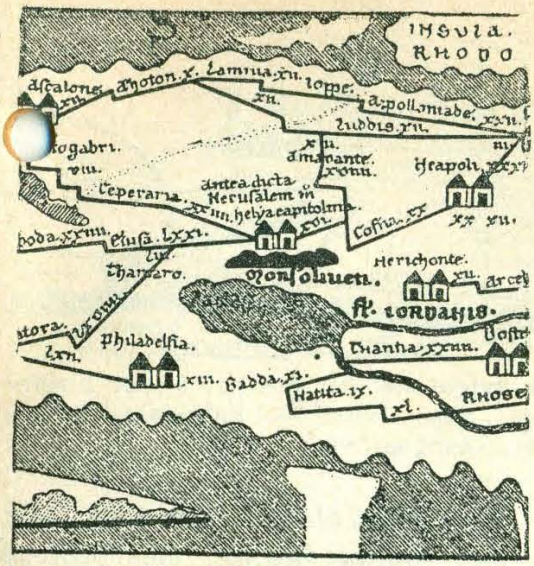
Maar dan . . . is de kaartentekenaar

DESTELLINGEN VAN DE HEER DELAHAYE

1. In de Frankische annalen wordt gesproken over de residentie Noviomagus, waar Karel de Grote omstreeks het jaar 777 een nieuw en groot paleis liet bouwen. Deze residentie en het paleis zijn ten onrechte in Nijmegen verondersteld. Het moet voor zeker worden gehouden, dat Noyon in Noord-Frankrijk de plaats der residentie Noviomagus is.
2. Noyon werd vóór de 12de eeuw Noviomagus genoemd [gelijk Nijmegen in de Romeinse tijd, AO]. De gelijknamigheid van beide steden is een der oorzaken van de grandioze verwarring tussen Noyon en Nijmegen, waardoor een groot aantal gegevens over Noyon naar Nijmegen werd overgeplant.
3. Deze interpretatie kreeg een volledige schijn van zekerheid door de bouw van een burcht te Nijmegen door Frederik Barbarossa omstreeks het jaar 1155, welke burcht algemeen als de opvolger werd beschouwd van de residentie Noviomagus van Karel de Grote.
4. De mededelingen van Caesar en Tacitus over het Eiland der Bataven, zijn volkomen correct en zonder dat zij in een bepaalde richting gedrongen behoeven te worden, toepasselijk op het landschap in Frankrijk, dat begrensd wordt door de Somme, de Oise, de Seine en de zee. Hierdoor staat de ligging der residentie Noviomagus te Noyon buiten enige twijfel.
5. Nijmegen heeft vóór de 12e eeuw niet de naam Noviomagus gedragen; dit kan bewezen worden uit de totale afwezigheid van de stad in de historische bronnen.
6. De talloze teksten over de Noormannen, waarin Noviomagus in verband met de Batua wordt genoemd, zijn evenzoveel bewijzen voor de juiste ligging van het karolingisch paleis te Noyon.
7. In de teksten van voor de 12de eeuw betekent de Vahalis de Oise. De latijnse naam veranderde in Frankrijk in Oise; in Nederland evolueerde hij tot Waal. Dat de Vahalis de Oise is, staat onomstotelijk vast uit teksten van Caesar en Tacitus. De Rijn, als volkerengrens tussen Gallië en Germanië door Caesar en Tacitus genoemd, liep niet vanuit Zuid-Duitsland naar het noorden, maar naar het westen. Een historisch relikt van deze volkerengrens is ongetwijfeld de nog bestaande taalgrens, die opmerkelijkerwijs dezelfde richting behouden heeft.
8. Uit een gedetailleerde vergelijking tussen Aken en Nijmegen blijkt, dat te Aken historische relikten aanwezig zijn, rechtstreeks voortgekomen uit de aanwezigheid van een karolingisch paleis.
   Te Nijmegen ontbreken alle relikten die uit de aanwezigheid van een paleis van Karel de Grote verklaard zouden kunnen worden. Vanaf het begin der 13de eeuw heeft Nijmegen er welbewust naar gestreefd, dit onder invloed van de inmiddels ingewortelde mystificatie, een volledige gelijkenis met Aken te ber[illegible] op het puntvan stadrechten, vrijhede[illegible] rechtspraktijken.
9. Er blijft geen enkele presumptie meer, dat de stad Nijmegen vóór de 12e eeuw anders dan als complex van enige romeinse ruïnen heeft bestaan. Mogelijk is, dat er in de tussentijd een geringe bewoning te Nijmegen is geweest. De afwezigheid van voorwerpen uit de post-romeinse periode en de frankische tijd bevestigt, dat te Nijmengen vóór 1200 geen belangrijke nederzetting heeft bestaan. Het oudste Nijmeegse archiefstuk dateert uit 1196.
10. Uit de topografie van Nijmegen kan met vrijwel volledige zekerheid worden afgeleid, dat de stad vóór de 12de eeuw geen burcht of een paleis gehad kan hebben. De burcht en de stad werden gesticht als twee onderscheiden en van elkaar verwijderde territoria.

Conclusie

Ondanks de zo diepgaande consequenties moet het voor zeker worden gehouden, dat de Karolingische residentie Noviomagus niet te Nijmegen gelegen heeft. Evenmin is Nijmegen gelijk te stellen met de romeinse stad Ulpia Noviomagus, die zonder enige twijfel, op grond van diverse grafschriften van militairen, wier afkomst o.a. aangeduid wordt als „Ulpia Noviomagi Batavus", te Noyon heeft gelegen. Het paleis van Karel de Grote voor Nijmegen, de Batua voor Nederland, zijn derhalve de vruchten ener mystificatie.

In het midden „Herusalem" en daaronder „Mons oliveti" (de Olijvenberg).

plotseling op hol geslagen. Hij moet — volgens de heer Delahaye — twee stroken over elkaar getekend hebben. *Zo is deze fout ontstaan.*

Wanneer het in de beweringen past is door deTabula de *„geografische situatie vrij goed weergegeven"*; en dan, a[illegible]de situatie niet meer zo in de „bewijsvoering" past, *„heeft de tekenaar twee kaartgedeelten dwars over elkaar gedacht"!*

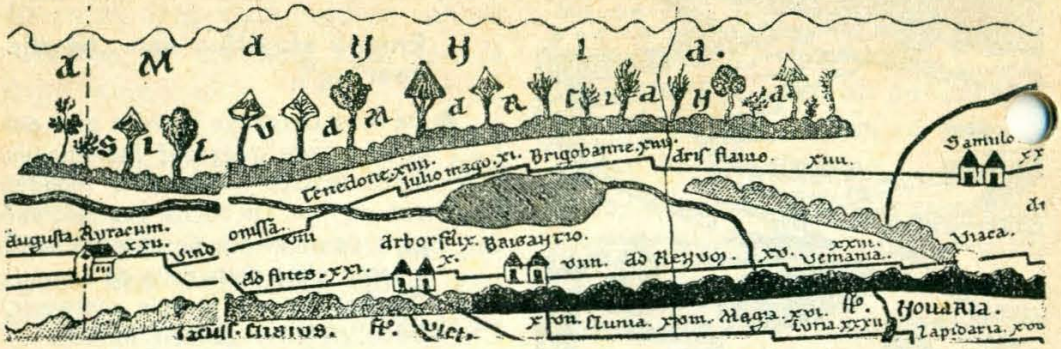
Het gehalte

Van een dergelijk gehalte zijn nu alle 16 „bewijzen" van de heer Delahaye. Alles wordt gedraaid en gewrongen in de richting die bij zijn uitspraak past . . . en het overige verwaarloost hij. In het aparte kader hiernaast stel ik nog enkele „argumenten" aan de kaak.

De stelling dat het eiland der Bataven dus tussen Seine, Oise en Somme moet hebben gelegen is onhoudbaar. Wanneer de heer Delahaye zijn sterkste argument moet halen uit de

Enkele staaltjes van „bewijsvoering".

- *De heer Delahaye beroept zich ook op de oude geograaf Ptolemaeus. Deze laatste noemt drie monden van de Rijn. De eerste zou dan volgens de nieuwe hypothese de Seine moeten zijn; de tweede de Somme. Dit past in de theorie nietwaar? Déze rivieren zouden immers — althans volgens D. — het „eiland" der Bataven moeten omspoelen. Maar in werkelijkheid noemt Ptolemaeus achtereenvolgens aan de Frans - Belgisch - Nederlandse kust op: de mond van de Seine, de mond van de Phroudis (waarschijnlijk Somme), kaap Itium (Kaap Grinez), de haven van Gesoriacum (Boulogne), de mond van de Taboula (Schelde?), de mond van de Maas, Lugdunum Batavorum . . . EN DAN PAS de drie monden van de Rijn. Dit alleen al veegt de gehele theorie van de heer D. finaal van de — Peutinger — kaart!*
- *Waarom noemt D. de Bataven Kelten, terwijl Tacitus in zijn Germania de opsomming der Germaanse stammen in het Romeinse rijk begint met de Bataven de dappersten van al deze stammen te noemen. (Het is overigens wel begrijpelijk waarom D. hen Kelten noemt. Germanen toen in die streek in Frankrijk was onmogelijk!)*
- *D. citeert zelf Tacitus' Germania om deze Romeinse auteur te laten zeggen, dat de Rijn in de zuidelijke Oceaan uitstroomt. Dat klopt met zijn theorie. Vervelend is het echter voor hem, dat bij Tacitus duidelijk NOORDELIJKE Oceaan staat! En zo zouden we door kunnen gaan met de „bewijzen" van D. te ontzenuwen . . ., maar we menen voldoende aangetoond te hebben, dat op alle 212 bladzijden van zijn boek van WERKELIJKE B E W IJ Z E N geen sprake is!*

De tekenaar van de Tabula was niet op de hoogte met het feit dat in het Zwarte Woud geen palmen groeiden. Het plaatsje „Arbor Felix" — links-onder in het midden — is het huidige Arbon aan het meer van Constanz.

Tabula .... dán is zijn zaak reeds verloren voor hij begon. In de Tabula kan men duidelijk mistekeningen zien ... maar RIJN en MAAS (WAAL) lopen op hun plaats, al zijn ze rechtgetrokken.

Alles klopt als men deze oude kaart met overleg bekijkt. Het plaatsje „Noviomagi" IS TOCH HEUS NIJMEGEN ... daar helpt geen tegensputteren aan. Wat de heer Delahaye ook moge beweren ...

Nijmegen blijft dus Noviomagum, de hoofdstad der Bataven. Dit feit is niet weg te praten ... en zeker niet op de slordige, onwetenschappelijke manier van de heer Delahaye.
Gelukkig ... we kunnen weer gerust zijn. We kunnen trots blijven op de roemrijke Bataven uit onze geschiedenis. Zij hébben in de Betuwe gewoond!

Als u meer over dit onderwerp wilt lezen:

Prof. A. W. Byvanck, Hist. Atlas van Nederland
„ „ „ Exc. Romana III
„ „ „ Nederland in Rom. tijd
K. Miller, Itineraria Romana
J. Mertens, Les Routes Romaines d.l. Belgique

Deze AO werd voor u geschreven door:

Dr. B. H. Stolte. Hij is geboren in 1912 te Magelang. Promoveerde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam in 1949 op een proefschrift getiteld „De Cosmographie van den Anonymus Ravennas, een studie over de bronnen van boek II-V". Thans is hij leraar te Roosendaal.
De omslagtekening is van Will v/d Pal.

De abonnementsprijs bedraagt per jaar f 13,90, per half jaar f 7,40 en per kwartaal f 3,85. Losse exemplaren kosten f 0,50 of Bfr. 7.— en kunnen rechtstreeks bij de stichting worden besteld. Deze prijzen gelden ook voor de Ned. Antillen, Suriname, Nieuw-Guinea en Indonesië.
Voor België, Luxemburg en Belgisch-Kongo komt thans de abonnementsprijs overeen per jaar fr. 182,—, per half jaar fr. 98,— en per kwartaal fr. 50,—.
Voor het buitenland gelden verder de volgende abonnementsprijzen: per jaar f 15,40, per half jaar f 8,15 en per kwartaal f 4,25 (porto inbegrepen).
RED. en ADM. AO, Stichting IVIO, Westeinde 13-15, Amsterdam-C.
Tel. (020) 32607 en 34245. Postgiro 287934. Gem. giro I 422. Bank: Ned. Handel Mij. N.V. Amsterdam.
Copyright. Nadruk verboden. Overname alleen met schriftelijke toestemming van de Stichting IVIO.

Drukkerijen vh Ellerman Harms nv

III. Middeleeuwen

Nijmegen of Noyon. *Albert Delahaye, Het mysterie van de Keizer Karel-stad.* Heerlen, Winants, z.j., 211 blz.

Vele belangstellenden - amateurs en historici van beroep - hebben zich in de afgelopen jaren beziggehouden met het in de aanhef genoemde boek, dat zich, dankzij de pers in velerlei vormen, in de aandacht van zeer velen mocht verheugen. Feitelijk zou een laat recensent dan ook mogen aannemen dat de inhoud van het boek langzamerhand bekend is, maar hij zou zich daarin licht vergissen. Velen die op „horen zeggen" afgaan zullen van het werk niet veel anders kunnen vertellen dan dat het betoog bedoeld is het bestaan van Nijmegen vóór de 12de eeuw te ontkennen en zulks op grond van het feit dat de plaatsnaam Noviomagus in teksten van vóór c. 1100 steeds zou duiden op Noyon aan de Oise. Nu is dit inderdaad de conclusie uit het boek die ons Nederlanders het meest interesseert. Vandaar dat er dan ook in de meeste recensies die ik onder ogen kreeg de grootste nadruk op valt. Het is echter geenszins de enige conclusie.

De inhoud kan men het best en het eerlijkst resumeren aan de hand van D's eigen samenvatting, die men in het boek kan raadplegen in het Nederlands, het Frans of het Duits.

De geschiedbeoefening is sinds eeuwen op een dwaalspoor doordat men lichtvaardig Karel de Grotes residentie Noviomagus heeft gelocaliseerd te Nijmegen in stede van te Noyon. Nijmegen heet pas sinds het midden van de 12de eeuw ten onrechte ook Noviomagus. Niet alleen Nijmegen is zodoende „misplaatst", het Nederlands rivierengebied eveneens: Batua (vóór de 12de eeuw) is „het oude Eiland der Bataven in Frankrijk". Vahalis is de Oise, de Rijn was niet alleen „de huidige Duitse Rijn", maar de Romeinen gebruikten die naam ook voor Franse rivieren, „die via de Drususgracht een verbinding hadden met de Rijn en zonder meer als Rijnarmen werden beschouwd". Zodat de door Caesar en Tacitus genoemde Rijn (grens tussen Germanië en Gallië) vanuit Zuid-Duitsland niet naar het noorden, maar naar het westen stroomde. Dit heeft voor Nijmegen en omgeving tot gevolg dat er de continuïteit tussen het Romeinse Nijmegen en het middeleeuwse gedurende ongeveer acht eeuwen is verbroken. Het is, zoals de schrijver opmerkt, een geval van mystificatie, dat nu eindelijk uit de doeken wordt gedaan.

In een bespreking die ik schreef in de N.R.C. (14 juni 1958, bijvoegsel, blz. 2) ging ik vooral in op het bronnenmateriaal dat ons uit de periode van de Karolingen tot c. 1100 iets over Nijmegen en het Nederlandse rivierengebied zou kunnen leren. Met de conclusies van D. kon ik mij niet verenigen. Ik was, en ben, van mening, dat het zacht gezegd vreemd is dat de Duitse Rijks- of vorstendagen, die nogal eens te Noviomagus werden belegd, steeds in Noyon, binnen het Franse Rijk, zouden zijn gehouden. Dit immers is een van de consequenties van D.'s argumentatie en zijn verdediging tegen de opvattingen van Post (blz. 71) is zwak. Uit een aanzienlijke hoeveelheid fiches, die ik dank aan de kandidaten in de geschiedenis te Leiden en te Utrecht, doe ik nog een enkele greep: In de Annales Regni Francorum (MGH, SS rer. Germ, ed. Kurze, 1895, blz. 121) lezen wij op het jaar 806 dat de keizer „de villa Thiodoni palatio per Mosellam et Renum secunda aqua Noviomagum navigavit"; dat kan toch wel niet anders betekenen dan dat hij stroomafwaarts Moezel en Rijn bevaart en zo te . . . Nijmegen arriveert.

Uit een ander voorbeeld proeft men tevens de wonderlijke wijze waarop D. met zijn bronnen omgaat (blz. 76/7). In 830 is Lodewijk de Vrome in strijd met zijn zoons, hij lijdt een nederlaag op een rijksdag in Compiègne, doch roept een nieuwe rijksdag bijeen in Noyon, waar men zich verzoent. Dat lijkt redelijk, niet waar, temeer wanneer D. nog zegt dat het bijeenroepen van een rijksdag te Nijmegen in de gegeven omstandigheden een vlucht zou hebben betekend; integendeel, hij blijft in de buurt en roept in alle rust de groten van het rijk naar Noyon. Zo zou men inderdaad de bronnen kunnen interpreteren, maar dan ziet men, verblind door zijn vooropgezette mening, een paar dingen over het hoofd: De Annalen van St. Bertijn (MGH, SS rer. Germ. in us.schol., 1883, blz. 2) vertellen dat na de slechte afloop van de bijeenkomst te Compiègne de keizer een tweede bijeenkomst belegt tegen 1 oktober te Noviomagus, „ubi Saxones et orientales Franci convenire potuissent". Deze toevoeging is belangrijk. De vertaling van Noviomagus door Noyon geeft hier onzin, want wat zou er de oorzaak van zijn dat de oostelijke stammen beter in Noyon dan in

Compiègne zouden kunnen komen? De afstand is nauwelijks 30 km tussen beide plaatsen. De Vita Hludowici imperatoris (MGH, SS, II, blz. 633) geeft nog een bijzonderheid die men bepaald niet over het hoofd mag zien: Keizer Lodewijk wantrouwt de Franci en vertrouwt de Germani. Zou het Lodewijk in dit opzicht veel gebaat hebben de rijksdag van Compiègne naar Noyon te verplaatsen? Maar ja, als men dergelijke mededelingen in de bronnen ook over het hoofd ziet . . .!

Mijn recensie in de N.R.C. heeft de heer D. ontstemd (zie N.R.C. 9 augustus 1958, bijvoegsel, blz. 2): Ik zweeg volgens hem bij die gelegenheid de voornaamste argumenten dood; met name ging ik niet in op het grote hoofdstuk III van zijn boek, getiteld Het Insula Batavorum. Ik beloofde toen dat alsnog en te dezer plaatse te doen. Ik had trouwens toch wel enige aandacht aan dat hoofdstuk besteed door op te merken dat er iets niet klopte op blz. 97, waar wij verondersteld werden te geloven dat Caesar (gest. 44 voor Chr.) de gracht van Corbulo (47 na Chr.) in ogenschouw zou hebben genomen.

D. bewijst in dat hoofdstuk op grond van de klassieke schrijvers en de Tabula Peutingeriana dat het Insula het eiland was dat gevormd wordt door het Kanaal, de Somme, de Oise en de Seine. Allerlei mededelingen moeten nu zo geïnterpreteerd worden dat zij die opvatting steunen. Dat doet de schrijver bijvoorbeeld op de volgende wijze. Tacitus, Annales, XIII, 53, wordt zó gelezen dat Corbulo Moezel en Saône verbond door een gracht. Ieder die de moeite neemt Tacitus op te slaan leest aldaar tot zijn verbazing niets over Corbulo, wel een en ander over Paullinus Pompeius en L. Vetus, *welke laatste* „Mosellam atque Ararim (Saône) . . . connectere *parabat*". Hij leest ook in hetzelfde caput dat het hele plan *niet doorging* wegens de tegenstand van Aelius Gracilis, stadhouder van Belgica. Dit nu is, volgens D., een „tekst, die het kanaal van Corbulo toch stringent tussen Saône en Moezel localiseert" blz. 101). Tacitus zegt in hetzelfde caput dat dit (dus niet gegraven) kanaal ten doel had een gevaarloze verbinding tot stand te brengen tussen de (Middellandse)zee en de oceaan. D. meent dat Tacitus met die oceaan eerder het Kanaal bedoelt dan de Noordzee; Tacitus verschaft immers zelf in zijn Germania, I, daarover nadere inlichtingen. Daar zegt hij namelijk (in de vertaling van Delahaye) dat „de Rijn in de Raetische Alpen ontspringt . . . naar het Westen afbuigt en in de *Zuidelijke* oceaan stroomt". Hier bezondigt zich D. aan een vertaalfout, en niet zo'n geringe; er staat „*septentrionali* oceano", hetgeen helaas juist *Noordelijk* placht te betekenen. D. worstelt nogal eens met dit moeilijke woord: In een alweer belangrijke passus van Plinius vertaalt hij „a septentrioni" met „vanaf het Zuiden" (blz. 117).

Uit deze voorbeelden van bronbehandeling volgt ofwel dat de schrijver met opzet de teksten heeft vervalst, ofwel dat hij ongeschikt is voor historische arbeid. Het behoeft geen betoog dat de lezer, na op een dergelijke wijze te zijn misleid, het slot van dit hoofdstuk (waarin de schrijver de driehoeksmeting gaat toepassen en de afstanden van de Peutingerkaart gaat uitmeten in Noord-Frankrijk — het klopt allemaal als een bus) en het hele boek „verder wel gelooft".

Laat mij eindigen met een positief geluid: D.'s boek is een ideaal uitgangspunt gebleken voor een kandidaten-college.

F. W. N. Hugenholtz.

DEMYSTIFICATIE VAN HET MYSTERIE VAN DE KEIZER KAREL-STAD

door Dr. B. H. STOLTE

Ieder, die zich met de geschiedenis van ons land in de Romeinse tijd en de vroege Middeleeuwen bezig houdt, weet hoe talrijk en groot de lacunes in onze kennis van deze tijdperken zijn. Het is dan ook begrijpelijk, dat er problemen in overvloed zijn te vinden en dat men blij is het op bepaalde punten eens te kunnen zijn. Zo'n punt is de localisering van het Romeinse Noviomagus Batavorum en de karolingische palts Noviomagus, Niumaga, Numaga — of welke andere vorm deze naam in oude geschriften mag hebben — in Nijmegen. Toen A. Delahaye de eensgezindheid op dit punt kwam verstoren met zijn theorie, dat deze identificatie onjuist is en dat Noyon de plaats van ons Nijmegen dient in te nemen[1], was de afwijzing algemeen. Zozeer was men van de juistheid van de gelijkstelling Noviomagus - Numaga - Nijmegen overtuigd, dat weerlegging van Delahaye's beweringen onnodig en overbodig scheen. „Uilen naar Athene dragen" noemde professor Post het onderzoek van het door D. opgeworpen probleem[2]. Dat is zeker waar, maar toch kan het zijn nut hebben ook eens op ongerijmde stellingen in te gaan. Het dwingt ons alle bronnen opnieuw te bekijken en de conclusies daaruit nog eens helder te formuleren. Zo kunnen wij Delahaye indirect dankbaar zijn voor het fraaie overzicht van Nijmegen's middeleeuwse geschiedenis in het reeds geciteerde artikel van professor Post.

Berichten uit de Oudheid, die op dit vraagstuk betrekking hebben, zijn door mij besproken in *Nijmegen is tóch Noviomagum*[3]. Volledig kon ik daar niet zijn en in dit artikel wil ik de nadere bewijzen brengen, dat D.'s stelling niet juist kan zijn.

---

[1] Albert Delahaye, *Het mysterie van de Keizer Karel-stad,* Heerlen z.j.

[2] Prof. dr. R. R. Post, *Het Karolingische paleis op het Valkhof,* Numaga III, 1956, p. 39.

[3] AO-Reeks 724, 1958. Gelukkig heeft de redactie van de AO-Reeks duidelijk laten uitkomen, dat zij voor de zonderlinge titel met de onverdedigbare vorm *Noviomagum* verantwoordelijk is en niet ik.

Het uitgangspunt van D. was de bekende plaats uit Einhard's Leven van Karel de Grote[4], waar de ligging van Karel's paleis wordt beschreven : *Noviomagi super Vahalem fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit.* Aangezien D. Noviomagus met Noyon identificeert, was hij gedwongen ook de Bataven en de Vahalis naar Noord-Frankrijk te laten verhuizen. Volgens D. werd het eiland der Bataven omsloten door de Oise, Seine, Somme en de zee. De Oise zou dan de Vahalis der oude en middeleeuwse schrijvers zijn. Deze bewering tracht D. te bewijzen met een vloed van argumenten uit de oude auteurs. Dit alles te weerleggen zou een boek van groter omvang dan het zijne eisen en dat heeft weinig zin. Ik zal mij daarom bepalen tot de voornaamste tegenargumenten.

Een Rhenus Gallicus zoals D. postuleert, een stromende Rijntak dwars door het Rijnland en Noord-Frankrijk naar het Kanaal heeft nooit bestaan, omdat deze volstrekt onmogelijk is. Het water zou vanuit de Rijn enige malen bergop-bergaf hebben moeten stromen over alle waterscheidingen heen en het hoeft geen betoog, dat dit uitgesloten is. "Wat D. heeft beweerd over de kanalen van Drusus en Corbulo, is een aaneenschakeling van vergissingen en verwarringen, waarover al voldoende is geschreven[5].

De Oise heeft in de Oudheid Isara geheten. In het *Itinerarium Antonini* komt aan de weg van Beauvais naar Parijs Briva Isarae voor, d.i. brug over de Oise[6]; op de Tabula Peutingeriana is dit

---

[4] *Einhardi Vita Karoli Magni* 17.

[5] O.a. door A. G. Weiler in zijn bespreking van D.'s boek, *De Gelderlander* 19-6-1958. Volgens D. verbond Corbulo Moezel en Saöne. Dit *trachtte* L. Vetus te doen (Tacitus, *Annales* 13, 53). De tekst van Tacitus over de gracht van Corbulo laat D. op de Drususgracht slaan *(Ann.* 11, 20), evenals die van Cassius Dio *{Hist. Rom.* 60, 30). Op p. 101 citeert D. Tacitus *(Germania* 1) om de Rijn in de *zuidelijke* Oceaan te laten uitstromen, terwijl er bij Tacitus *noordelijke* staat *(septentrionali Oceano).* Deze zelfde vreemde fout maakt D. bij de vertaling van Plinius *(Naturalis Historia* IV, 101), waar D. vertaalt *(a.w.,* p. 117): „Dit zijn de havens, waar de Rijn zich van af het *zuiden* in een meer uitstort ; in het westen echter stort de Rijn zich in de rivier de Maas uit". Er staat echter : „Zo worden de mondingen genoemd, waarin de Rijn zich in het *Noorden* in meren, in het Westen in de rivier de Maas uitstort, terwijl hij bij de middelste daartussen een bescheiden bedding voor zijn eigen naam bewaart". Waarom heeft D. het slot van het citaat weggelaten ?

[6] 384, 8—12. Waarom vermeldt D. nergens, dat in het *It. Ant.* Novioma-gus-Noyon voorkomt aan de weg van Soissons naar Amiens ? 362, 2 Suesso-nas ; 3. *Noviomago;* 4. Ambianis.

verworden tot Brunsara. Deze plaats heet nu Pontoise[7]. In het *Chronicon van Fredegarius* vindt men (4, 20): *Per Secona* (Seine) *et Esera ; inter Esara et Secona.* In de *Vita S. Medardi* (7, 21) leest men : *inter castellum quod fertur Noviomagum* (Noyon) *et Isara fluvium.* In de *Acta Fiacrii: Apud Noviomum* (Noyon) *in flumine, quod dicitur Ysara.* Nergens vindt men de Oise Vahalis genoemd. De citaten uit de *Vita S. Medardi* en de *Acta Fiacrii* bewijzen duidelijk, dat in de Merovingische tijd Noviomagus-Noyon aan de Isara-Oise was gelegen, lang voordat de „verhuizing" van de Batua en Vahalis naar ons land volgens D. had plaats gehad[8].

Veel werk heeft D. gemaakt van de Bataafse opstand van 69-70 om die als bewijs voor zijn stelling te gebruiken. Het heeft geen zin op de soms verbijsterende behandeling van Tacitus' bericht hierover *(Historiae* IV-V) in te gaan, die men in D.'s boek kan lezen[9]. Het zij genoeg op de plaatsnamen te wijzen, die men bij Tacitus vindt, om aan te tonen dat de strijd zich niet heeft afgespeeld tussen Mainz en de Franse kust, zoals D. beweert, maar langs de Rijn van Mainz tot aan de monding van deze rivier in ons land: Treviri-Trier, Bonna-Bonn, Colonia Agrippinensium - Keulen, Novaesium - Neuss, Gelduba - Gellep, Asciburgium[10] - Asberg, Marcodurum - Duren, Vetera - Birten bij Xanten. D. beweert wel, dat Vetera daar niet lag, doch ergens in België en wel bij Virton. Maar volgens Tacitus *(Annales* I, 45) lag het 60 mijl van Keulen af en op de Tabula is de afstand 43 leugae of ruim 64 mijl. Bij Tacitus is het getal dus afgerond. De werkelijke afstand Keulen-Birten is daarmee in overeenstemming: ongeveer 95 km. Het reusachtige kamp voor de twee legioenen: het vijfde en het vijftiende, die daar volgens Tacitus waren gelegerd, heeft men daar op de Fürstenberg teruggevonden. Het bleek in 70 geheel te zijn verwoest, juist zoals Tacitus het vertelt. Langs de Rijn liep de

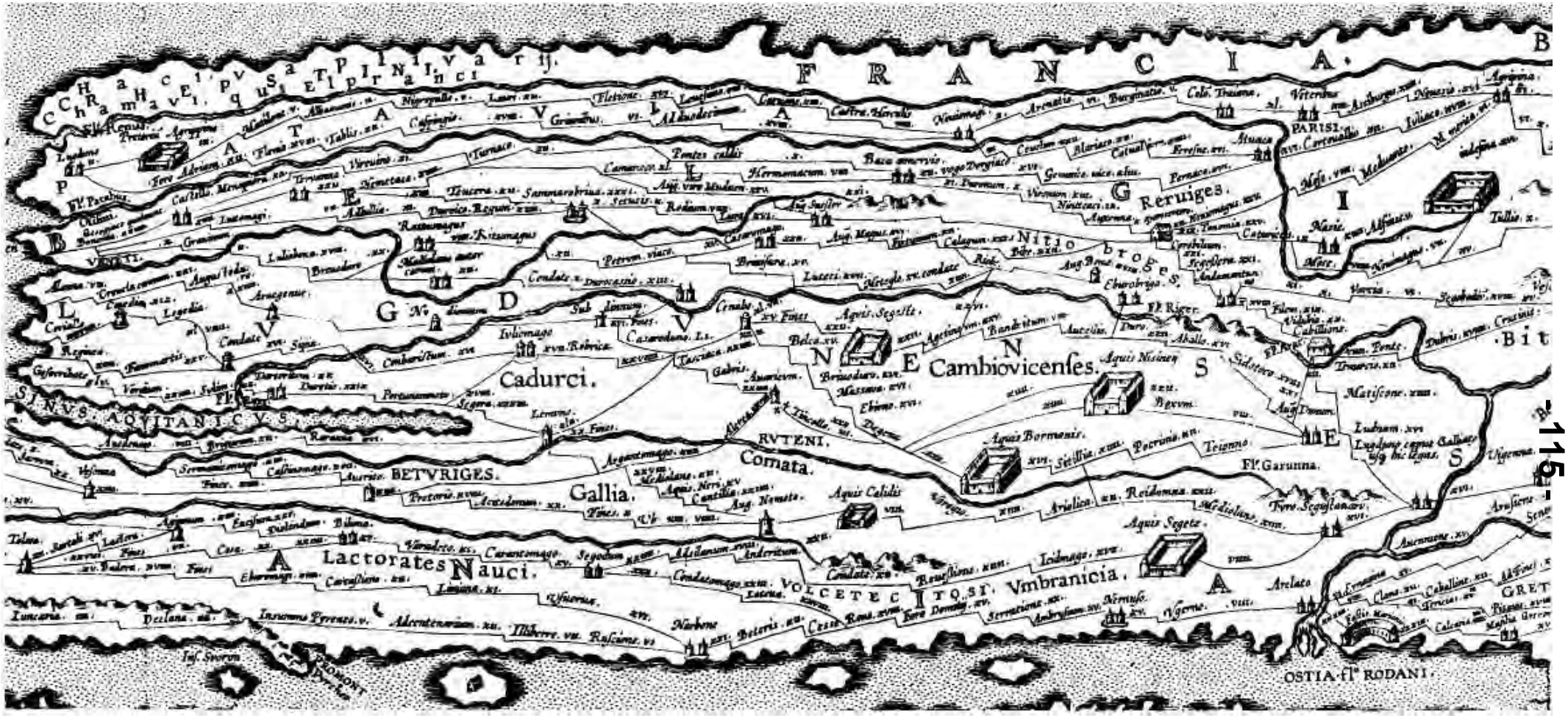
---

[7] In de Vita Audoeni 3, 18: *usque ad pontem Ysarae.*

[8] Voor andere plaatsen, waar de Isara-Oise voorkomt, zie men A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz,* Leipzig 1896—1904 sub voce : Isara. Oise heeft zich ontwikkeld uit Esia, een vorm, die al bij Vibius Sequester voorkomt (± 400): *Esia Galliae in Sequanam fluit* (p. 148 R)'.

[9] *A.w.,* p. 105—112. Het merkwaardigste staaltje is wel de verklaring van Hist. V, 23: *spatium velut aequoris eleetum, quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit* op p. 112. Even erg is de bewering, dat de Sequani aan de benedenloop van de Seine woonden. Zij woonden integendeel in Oost-Frankrijk bij de Zwitserse grens.

[10] Ook door Tacitus in de *Germania* genoemd (3, 3): *Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm.*

Tabula Peutingeriana, deel van segment I uit A. Ortelius, Theatri orbis terrarum parergon, ed. novissima van B. Moretus, Antverpiae 1624 (met de kopergravures van : Tabula Itineraria ex Peutingerorum bibliotheca quae Augustae Vindel, est beneficio Marci Velserie Septemviri Augustani in lucem edita, Antverpiae 1598 [ed. princepsj). Aan de bovenzijde bevindt zich Romeins Nederland ; dit betreft vooral het gebied tussen de naar het westen stromende Rijn ('FI. Renus') en Maas ('Fl. Patabus') met de noordelijke en zuidelijke weg door het land der Bataven ('Patavia').

Cliché R.O.B. Amersfoort

Romeinse weg verder naar het Noorden naar ons land. Voor de reconstructie van die weg mag ik wel verwijzen naar mijn artikel over de Romeinse wegen in het land der Bataven[11].

Wie woonden nu omtrent het begin van onze jaartelling tussen Seine, Oise en Somme, waar D. de Bataven wil localiseren ? Daar woonden (geheel of gedeeltelijk) de Ambiani, Caleti, Viromandui, Veliocasses en Bellovaci, wier hoofdsteden Amiens, Lillebonne, St-Quentin, Rouen en Beauvais daar nog liggen. Waar is dan plaats voor de Bataven, een sterke en volkrijke stam? En als deze daar woonde, waar moet men de genoemde stammen dan laten ?[12] Samen konden zij 140.000 man op de been brengen in Caesar's tijd[13], veel meer dan de Bataven, die waarschijnlijk niet meer dan 100.000 mensen, mannen, vrouwen en kinderen, hebben geteld[14].

Waar de Bataven wèl woonden, weten wij uit verschillende schrijvers : Plinius Maior[15] noemt als Germaanse stammen langs de Rijn de Nemetes (bij Spiers), Triboci (noordelijke Elzas), Vangiones (bij Worms), Ubii (bij Keulen), Guberni (bij Xanten) en de Batavi. Deze kunnen dus niet in Noord-Frankrijk wonen. Plinius beschrijft het woongebied der Bataven aldus[16]: „In de Rijn zelf echter is het zeer befaamde eiland der Bataven en Canninefaten, bijna 100 mijl in lengte, en andere (eilanden) der Frisii, Chauci, Sturii en Marsaci; die liggen tussen Helinium en Flevum. Zo worden de mondingen genoemd, waarin de Rijn in het Noorden in meren, in het Westen in de rivier de Maas uitstroomt, terwijl hij bij de middelste daartussen een bescheiden bedding voor zijn eigen naam bewaart" [17]. Het is duidelijk de Rijn in ons land, die Plinius beschrijft. Het sterkste bewijs ligt in de gezamenlijke Maas-Rijn-monding, die alleen in ons land is te vinden. De naam Flevum leeft nog voort in het Vlie en Vlieland[18].

---

[11] *De Romeinsche wegen in het land der Bataven en de Tabula Peutingeriana,* Tijdsch. Kon. Aardr. Gen. 55, 1938, p. 700—716.

[12] Voor de woongebieden van deze stammen zie men Ptolemaeus, *Geographica* II, 9, 4—6 en Strabo, *Geographica* IV, 5.

[13] Caesar, *Bellum Gallicum* II, 4, 8-9.

[14] Zie mijn artikel : *De getalsterkte der Salische Franken,* Wetenschappelijke Tijdingen 17, 1957, 489—493.

[15] *Nat. Hist.* IV, 106.

[16] IV, 101 ; reeds gedeeltelijk geciteerd in noot 5.

[17] Men vergelijke de beschrijving bij Mela, *De Chorographia* III, 24.

[18] Voor de vroeg-middeleeuwse vormen Fle, Fleo, Flehi, Flehum, Fli zie : L. Ph. C. van den Bergh, *Handboek der Middelnederlandse Geographie,* 3e dr., aangevuld en omgewerkt door A. A. Beekman en H. J. Moerman, 's-Gravenhage 1919, p. 21-22.

Tacitus noemt de Maas-Rijn-mond tweemaal in het land der Bataven *immensum os*[19] en *spatium velut aequoris ____quo Mosae fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit* [20]. Hoe D. hierin de Seine kan zien is mij volkomen onbegrijpelijk.

Volstrekt dodelijk voor D.'s stelling is Ptolemaeus' beschrijving van de Frans-Belgisch-Nederlandse kust van de Seine tot de Rijn en van de provincies Germania Superior en Inferior. Aan de kust noemt hij achtereenvolgen [21]: de mond van de Seine, de mond van de Phroudis (waarschijnlijk de Somme), kaap Itium (Grisnez), Gesoriacum (Boulogne)[21a], de mond van de Taboula (de Schelde ?)[22], de *mond van de Maas, Lugdunum Batavorum, de westelijke, de middelste en de oostelijke mond van de Rijn*[23]. In het land der Bataven ligt behalve Lugdunum ook nog Batavodurum[24], dat bij Tacitus kennelijk aan de zuidelijke oever van de Waal is gelegen[25]. Ptolemaeus beschrijft de provincie Belgica in hoofdstuk 9 van boek II als volgt: na de grenzen behandeld te hebben (de kust is daarbij voor ons het belangrijkst) somt hij de stammen op, die deze provincie bewonen :

Atribatoi met (Ne)metakon - Atrecht
Bellovakoi met Kaisaromagos - Beauvais
Ambianoi met Samarobriva - Amiens

---

[19] *Ann.* 2, 6.

[20] *Hist.* V, 23, 2.

[21] *Geogr.* II, 9, 1.

[21a] Volgens D. *(a.w.,* p. 140) is Bononia, dat op de Tabula Peutingeriana als een andere naam voor Gesoriacum wordt opgegeven *(Gesogiaco quod nunc Bononia)* ,,een duidelijk middeleeuws toponiem". Maar D. diende toch te weten, dat Bononia al voorkomt in de *Panegyrici Latini,* bij Eutropius, Ammianus Marcellinus, Zosimus en in de *Excerpta Valesiana.* Het is zelfs al bekend uit een inscriptie ter ere van Tiberius. De *Excerpta Valesiana (Origo Conslantini Imperatoris* 4) is een regelrechte parallel voor de Tabula: *venit apud Bononiam, quant Galli prins Gesoriacam vocabant.*

[22] Zie hierover mijn artikel: *De zuidelijke weg van de Tabula Peutinge riana door het land der Bataven,* Berichten van de R.O.B. 9, 1959, p. 57—67, vooral p. 62.

[23] Bij Ptolemaeus verloopt de kust van Boulogne tot de Rijn vrijwel West-Oost. D. heeft *(a.w.,* p. 133) wel geweten, dat Ptolemaeus dodelijk gevaarlijk voor zijn theorie was. Hij probeert er met beweringen en vaagheden uit te komen, maar moet zelf toegeven, dat de derde Rijnmond toch mogelijk de Nederlandse Rijn is geweest. Hoe het dan met de *volgorde der mondingen* vanaf de Seine zit, vertelt hij niet.

[24] Ptolemaeus, *Geogr.* II, 9, 8.

[25] Tacitus, *Hist.* V, 20, 1-2.

Morinoi met Tarvanna - Terwaan
Toungroi met Atouakouton - Tongeren
Menapioi met Kastellon - Kassei
Nerousioi (= Nervii) met Bagakon - Bavay
Soubanektoi (= Silvanectes) met Ratomagos (= Augustomagus) - Senlis
(Vi)romandues met Augousta (Vi)romandön - St. Quentin
Remoi met Dourokottoron - Reims Triberoi Treveri) met Augousta Triberón - Trier Leukoi met Toullion en Nasion - Toul en Naix

Hierna volgt de beschrijving van *Germania hè kató* = Germania Inferior, en *Germania hè anó* = Germania Superior. Ptolemaeus kent nog niet de *provincies* Germania Inferior en Superior, maar beschrijft ze wel duidelijk als afzonderlijke gebieden, militaire districten. Volgens Ptolemaeus strekte Germania Inferior zich langs de Rijn uit van de zee tot aan de rivier de Obrincas, waarmede de kleine Vinxtbach is bedoeld tussen Remagen en Andernach. In dit gebied lagen: Batavodurum, Vetera, Keulen en Bonn[26]. Op de kaarten, die in verschillende Ptolemaeus-codices zijn opgenomen, kan men zien hoe volgens Ptolemaeus de woongebieden der stammen ten opzichte van Seine, Maas en Rijn waren gelegen[27]. Het is zonder meer duidelijk, dat de Bataven in ons land in het gebied der grote rivieren woonden in Germania Inferior. Waar deze provincie is te zoeken wordt ten overvloede nog eens bewezen door de talloze stempels van de Exercitus Germanicus Inferior, de Romeinse troepenmacht in deze provincie, op bakstenen en dakpannen, die in de rij forten en versterkingen langs de Beneden-Rijn zijn gevonden (zie afb.). Tacitus deelt mede, dat op bevel van keizer Claudius deze rivier de definitieve grens van het Rijk werd[28] en werkelijk zijn dan ook bijvoorbeeld de castella van Valkenburg bij Leiden en van Utrecht onder de regering van Claudius gesticht.

Professor Post[29] heeft op de legio X gewezen als bewijs, dat

---

[26] gjj ptolemaeus ligt ook nog Mainz in Germania Inferior, een vreemde vergissing, daar het de hoofdstad van Germania Superior was. Zie voor deze steden *Geogr.* II, 9, 8.

[27] Zie hiervoor de atlas bij de fotografische reproductie van de Codex Urbinas 82, uitgegeven door J. Fischer S.J., Leiden, 1932. De codex is in de elfde eeuw geschreven en is dus ouder dan de „mystificatie" Nijmegen.

[28] *Ann.* XI, 19.

[29] *De Tijd,* 10-5-1958.

Stempel van de Exercitus Germanicus lnferior. Foto R.O.B. Amersfoort.

Nijmegen inderdaad het antieke Noviomagus is, omdat dit legioen bijna 35 jaar bij Nijmegen op de Hunerberg in garnizoen heeft gelegen en uit Tacitus bekend is [30], dat dit legioen bij de demping van de Bataafse opstand betrokken is geweest. Om dat argument te ontzenuwen beriep D. zich op het bestaan van een tweede tiende legioen, de legio X Fretensis, dat evengoed door Tacitus bedoeld zou kunnen zijn[31]. Het was beter geweest, als D. eerst even had nagegaan, wat er omtrent dit legioen bekend is, voordat hij met dit argument kwam aandragen. Het is namelijk absoluut zeker, dat dit legioen „spatestens seit dem J. 6 n. Chr., wahrscheinlich aber weit früher"[32] tot het Syrische leger heeft behoord en altijd in het Oosten is gebleven. In de tijd van de Bataafse opstand was het bezig met de demping van de *opstand der Joden* in Palestina en „nach Eroberung Jerusalems und bei endgültiger Ordnung der Verhaltnisse des Landes wurde die X Fretensis zur

---

[30] *Hist.* V, 19.

[31] *Brabants Nieuwsblad,* 7-6-1958.

[32] Artikel *Legio* van Ritterling in Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie* XII, 1925, kol. 1672.

standigen Besatzung der Provinz Judaa bestimmt" [33]. Was het nu ook niet beter geweest, dat D. het nare grapje : „Professor Post toont zich hier, zoals in zijn vroegere betogen over deze kwestie, weer sterk in postulaten" achterwege had gelaten?

Bepaald merkwaardig is D.'s behandeling van teksten, die zijn theorie tegenspreken. Lastige elementen heten dan al gauw geïnterpoleerd door een latere copiïst, onder invloed van de mystificatie Noviomagus-Nijmegen, die ± 1150 was ontstaan. Wat D. echter onveranderlijk nalaat, is zijn lezers inlichten over de *ouderdom der handschriften.* Het is immers duidelijk, dat een handschrift uit de negende eeuw geen interpolatie kan bevatten als gevolg van een mystificatie uit de twaalfde eeuw[34]. Twee krasse voorbeelden zijn de volgende : D. heeft zelf al bij zijn uitgangspunt, de tekst van Einhard, gevoeld, dat er iets aan zijn theorie haperde. De Oise, die de Vahalis moet zijn, stroomt nu eenmaal niet aan de *zuidkant* van zijn „eiland", maar aan de *oostzijde.* Om dit lastige element uit te schakelen beweert D.[35]: „De mededelingen van de klassieke en vroegere schrijvers over de kompasrichting kunnen immers nimmer dwingend zijn ; op dit punt is hun voorstelling zelden geheel juist of bestaat een grote kans op verschrijvingen door latere afschrijvers. Zeer waarschijnlijk heeft Einhard wél juist geschreven, maar werd zijn tekst door een kopiist verminkt, die al de nu bekende mystificatie in het hoofd had en dit detail van Einhard meende te moeten corrigeren. Dit is uit de medievistische teksten het enige woord, dat zich tegen onze interpretatie verzet: wij menen niet tegen de historische kritiek te handelen door de juistheid van dit woord te verwerpen". D. verzuimt door het aanhalen van duidelijke voorbeelden te bewijzen, dat wij niet kunnen vertrouwen op de mededelingen van klassieke en vroege schrijvers over de kompasrichting. Dat blijft daardoor een onredelijke en onbewezen *bewering.* Van *verschrijving* kan geen sprake zijn, daar het paleografisch onbegrijpelijk is, dat men in plaats van *orientali* — wat D. nodig heeft — *meridiana* zou gaan schrijven. Maar vernietigend voor D.'s theorie is, dat de oudste handschriften van Einhard's *Vita Karoli Magni* al uit de *negende eeuw* dateren en

---

[33] *ibid.,* kol. 1673.

[34] D. veronderstelt interpolatie onder invloed van de mystificatie zelfs bij het *Itinerarium Antonini,* waarvan het oudste handschrift al uit de VlI-de eeuw dateert *(a.w.,* p. 139).

[35] *A.w.,* p. 148.

dus ongeveer 300 jaar zijn geschreven vóór het tijdstip ± 1150, waarop de mystificatie kon ontstaan.

Het tweede geval betreft de bekende tekst van Regino van Prüm[36] over de moord op de Noorman Godfried in 885, die plaats had *ad locum, qui dicitur Herispich, in quo Rheni fluenta et Wat uno se alveo resolvunt et ab invicem longius recedentes Batuam provinciam suo gurgite cingunt.* D. vertaalt *(a.w.,* p. 31-32): „waar de rivieren Rijn en Waal zich in één stroom oplossen / en verder van elkander afstromend het land Batua met hun armen omvatten". D. gaat dan verder : „Tussen de eerste en de tweede halfzin is een aperte tegenspraak ; in de eerste wordt gezegd, dat de rivieren Rijn en Waal samenvloeien ; in de tweede wordt dit aldus gecorrigeerd, dat de rivieren van elkaar afstromend worden voorgesteld. De tweede halfzin (na de streep) is evident een interpolatie, ingeslopen toen de Batua reeds in Nederland werd gedacht". Dit kan weer niet juist zijn om de simpele reden, dat de oudste handschriften van Regino's Chronicon al uit de *tiende eeuw* dateren. De tekst is dus geheel van Regino en moet als een logisch samenhangend geheel worden vertaald: „bij de plaats waar de stromen van Rijn en Waal zich uit één bedding losmaken en verder van elkaar afstromend de streek Batua met hun wateren omringen"[37]. Grammaticaal is D.'s vertaling onmogelijk, omdat wat hij ervan wil maken alleen al op de ablativus *uno alveo* — kennelijk een separativus — afstuit[38].

---

[36] *Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon* op het jaar 885.

[37] Is het toeval, dat de passage in hexametrisch metrum eindigt: *gurgite cingunt ?* De hele passage is poëtisch gekleurd ; gaat Regino's bericht misschien terug op een in latijnse hexameters geschreven lied, dat de moord op de gevreesde Noorman bezong ?

[38] A. G. Weiler heeft in zijn bespreking van D.'s boek *(De Gelderlander* 19-6-1958) terecht de vertaling van D. „grammaticaal onmogelijk ' genoemd. D. beweert in zijn repliek *(De Gelderlander* 31-7-1958), dat Latijn nu eenmaal een elastieke taal is. Wat bedoelt D. daar eigenlijk mee? Dat men een Latijnse zin naar believen kan vertalen ? Zou Latijn dan wel een bruikbare taal zijn geweest, als de Romeinen elkaar nooit met enige zekerheid hadden kunnen begrijpen, de Romeinen, die de scheppers zijn van het voorbeeldig helder geformuleerde recht? D. zegt, dat *resolvere* „samenbinden" kan betekenen, maar dat is beslist niet waar, omdat de eerste en voornaamste betekenis van *resolvere* nu eenmaal „losmaken" is, zoals men in elk Latijns woordenboek kan lezen. Het is een goede gewoonte, dat als men een zeer ongewone vertaling van een woord voorstelt, men daarvoor enige duidelijke parallelplaatsen opgeeft ; ik durf te beweren, dat D. er niet in zal slagen er ook maar één te vinden.

Ook uit de ontwikkeling, die de naam Noviomagus heeft doorgemaakt in Germaans en in Romaans taalgebied, en die ook de andere samenstellingen met -magus vertonen, blijkt dat D.'s theorie onhoudbaar is.

In de mond van Germanen bleef -magus in de vorm van -magen of -megen bewaard:

Noviomagus aan de Waal	—	Nijmegen
Noviomagus bij Trier	—	Neumagen
Durnomagus	—	Dormagen
Marcomagus	—	Marmagen
Rigomagus	—	Remagen

Geheel anders is de ontwikkeling bij de Romanen; daar slijt juist het tweede deel van de namen, -magus, snel af in de spreektaal:

Argantomagus	—	Argenton, Argentan
Carantomagus	—	Charenton, Carenton
Cassinomagus	—	Chassenon
Eburomagus	—	Bram
Icciomagus	—	Usson-en-Forez
Mosomagus	—	Mouzon[39]
Noviomagus	—	Nijon, Noyen, Noyon
Rigomagus	—	Rion, Rom, Ruoms etc.
Rotomagus	—	Rouen
Salomagus	—	Salles[40]

Dat -magus al vroeg afsleet, bewijzen de Merovingische munten, die in verschillende van deze steden zijn geslagen. Daar is -magus dikwijls al verworden tot -mo, bijvoorbeeld: Icciomo, Noviomo, Rotomo. Van andere zijn uit vroeg-middeleeuwse bronnen al dergelijke vormen bekend zoals Mosomo, Argantomao, Carantomio[41].

Er zijn van Noviomagus in hoofdzaak drie vormen te onderscheiden :

---

[39] Volgens D. is Mouzon het Mediolano van het *It. Ant.* aan de weg van Xanten naar Heerlen, Colonia Traiana tot Coriovallo. Het is intussen volstrekt zeker, dat de oude naam van Mouzon Mosomagus is geweest.

[40] Voor al deze namen zie men A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz.*

[41] Ook van Noyon. Aanvaardde Karel de Grote niet na de dood van zijn vader te Noviomo de regering? *(Annales Regni Francorum* 768: *Karolus in Noviomo civitate, Karlomannus in Suessona insignia regni susceperunt)*

1. de officiële, „wetenschappelijke" kanselarij-vorm: Noviomagus.
2. de vorm in de Romaanse spreektaal: Noviomum.
3. de vorm in de Germaanse spreektaal: Niumaga, Numaga etc.

Als er Noviomagus is overgeleverd, kan men uit de *vorm* niets afleiden. Als er een *vulgaire* vorm is, die -magus heeft bewaard, dan is het Germaanse Nijmegen bedoeld. Als een *vulgaire* vorm dit tweede lid heeft verloren, dan moet men de naam in het Romaanse taalgebied localiseren.

Alle vormen dus als Numaga, Niumaga etc. *kunnen beslist niet* met Noyon worden vereenzelvigd. Die gelijkstelling is taalkundig volstrekt onmogelijk.

D. heeft wel iets vermoed van de bezwaren, die de vormen als Numaga etc. voor zijn theorie meebrengen. Hij tracht het nu zo voor te stellen, dat de ± 1150 ingevoerde naam Noviomagus snel tot Nijmegen evolueerde[42]. Hij heeft zich niet afgevraagd of dit taalkundig mogelijk is. Ik betwijfel zeer of hij het aannemelijk zou kunnen maken. De verandering van het eerste lid Novio- was al vroeg aan de gang; op de munten uit de schat van Escharen komt al de vorm *Niumago, Niumag* voor en deze munten dateren uit de zesde eeuw[43].

Er is nog een vorm, die tot nu toe onopgemerkt is gebleven en die toch niet zonder belang is, aangezien die uit een bron stamt, waarvan het oudste handschrift weer vroeger is dan 1150. Het is de befaamde *Anglo-Saxon Chronicle*[44], waarin de verwoesting van het Nijmeegse paleis in 1147 aldus wordt vermeld (Handschrift C): *„Her on pisum geare se casere gaderode unaridmedlice fyrde ongean Baldewin of Brycge purh P.P. he braec Paene palant aet* Neomagan" (handsch. D: Neomagon). „In dit jaar verzamelde de keizer een ontelbaar leger tegen Boudewijn van Brugge, omdat hij het paleis te Nijmegen had verwoest". De expeditie van Lotharingen, Vlaanderen en Holland naar dit paleis was dus niet tegen de koning van Frankrijk gericht, zoals D. beweert[45], maar

---

[42] *A.w.*, p. 25. Hier *beweert* D. ook, dat de vorm, waarin Nijmegen in 1147 voorkomt : Niumaga, een „kleine variatie" van de klassieke naam is. Dit is uitgesloten. Het is een ontwikkeling van de naam, geen variant.

[43] A. N. Zadoks-Josephus Jitta, *Nijmeegse munten uit de vroegste Middeleeuwen,* Numaga VIII, 1961, p. 101—105.

[44] C. Plummer, *Two of the Anglo-Saxon Chronicles parallel,* Oxford 1892—1899. I, p. 166-167. Voor de handschriften vergelijke men vooral II. XXXI-XXXIV.

[45] *A.w.*, p. 21.

tegen de keizer; het paleis stond niet in Noyon, maar in Nijmegen, zoals de vorm van de naam duidelijk bewijst.

Alle argumenten tegen D.'s theorie, die ik heb gegeven, zijn zakelijk en direct controleerbaar. Wil D. zijn stellingen handhaven, dan zal hij ze moeten weerleggen. Negeren kan hij ze niet.

Is er dus geen probleem? Toch wel. Hoe wist Einhard, dat de plaats, die in de volksmond al in de zesde eeuw Niumago heette, als officiële naam Noviomagus had? Ik acht het vrijwel uitgesloten, dat hij de Tabula Peutingeriana onder ogen heeft gehad, maar het is misschien niet onmogelijk, dat hij de *Mosella* van Ausonius heeft gekend. Daar wordt Neumagen bij Trier genoemd (vers 11): Nivomagum of Noiomagum. Heeft hieruit Einhard de „wetenschappelijke" naam Noviomagus gereconstrueerd? Of kende hij nog documenten, die hem deze vorm hebben overgeleverd, maar die ons verloren zijn gegaan?

Delahaye heeft zijn boek een motto meegegeven, een citaat uit Thomas a Kempis: „De boecken spreecken aen eenieder gelyckelyck, doch sy en worden niet gelyckelyck van eenieder verstaan" (III, 43, 17).

Inderdaad! Maar zou een ander citaat uit de Imitatio niet beter zijn? 1, 2,12: *Si tibi videtur, quod multa scis et satis bene intelligis, scito tamen, quia simt multo plura, quae nescis.* „Als gij vindt, dat gij veel weet en nogal goed begrijpt, weet dan, dat er nog veel meer is, dat gij niet weet".

Moet niet iedereen, bij de behandeling van welk probleem ook, dit wijze woord indachtig zijn?

OVERBODIGE VRAAGSTUKKEN IN DE HISTORISCHE GEOGRAFIE VAN NEDERLAND

door Dr. B. H. STOLTE

Het is onbegonnen werk een weerlegging te schrijven van alle argumenten die A. Delahaye in zijn nieuwste boek: *Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland,* Deel I (1965) aanvoert om zijn stelling te bewijzen, dat Nijmegen nooit een residentie van de Karolingen is geweest, dat de Bataven in Noord-Frankrijk woonden en al wat daar mee samenhangt. Meer dan tweehonderd bladzijden lang wordt men bedolven door een ware wolkbreuk van citaten uit alle mogelijke bronnen. Het controleren alleen al van alle aanhalingen kost dagen, temeer omdat de schrijver het zijn lezers niet gemakkelijk heeft gemaakt. Om te beginnen verklaart hij zijn afkortingen niet en als men de meest gebruikte heeft opgelost, nl. R.H.F., begint de ellende pas goed, want achter deze letters verbergt zich het *R*ecueil des *H*istoriens des Gaules et de la France van Dom. M. Bouquet, een in vele opzichten rijkelijk verouderde uitgave, die - en dat is het ergste - alleen in grote bibliotheken is te vinden. Wil men de citaten nagaan, dan moet men zo'n bibliotheek bezoeken, want Delahaye heeft de onaangename gewoonte zeer dikwijls alleen de naam van de schrijver te noemen en verder te volstaan met: deel zoveel en pagina zoveel van het Recueil. Ook naar de betekenis van de afkorting M.G.S. moet de argeloze lezer maar raden. Ingewijden begrijpen wel, dat hiermee de *M*onumenta *G*ermaniae Historica, normaliter afgekort M.G.H., worden bedoeld. De S staat dan voor *S*criptores. Waarom D. nu eens R.H.F, en dan weer M.G.S. citeert, is mij niet duidelijk geworden.

Heeft men alles nagekeken, dan heeft men meteen D.'s boek veroordeeld. Elke wetenschappelijke bewerking van het verzamelde materiaal ontbreekt immers. De gegevens worden niet naar waarde gerangschikt; de herkomst, de eventuele onderlinge afhankelijkheid wordt niet nagegaan. Elk gegeven is goed om als „bewijs" te dienen. Een frappant staaltje van dit dilettantisme is het volgende: Professor Post heeft D. er indertijd op gewezen, dat Duitse keizers en koningen geen oorkonden uitgaven in het westelijk deel van het Frankische Rijk, dat later Frankrijk zou worden. Leest men dus in hun oorkonden als plaats van uitgifte Noviomagus of Numaga etc, dan is daar ongetwijfeld ons Nijmegen mee bedoeld. Delahaye weet beter. Het kan best Noyon zijn en ten bewijze geeft hij op p. 113, noot 106 een hele reeks namen, die moeten aantonen, dat Duitse vorsten wel degelijk in West-Francië oorkonden uitgaven. Nu had D. eerst moeten aangeven, waar de grens tus-

sen het westelijk en het oostelijk deel van het Rijk liep. Grosso modo vormden Schelde en Maas die grens. Zo lag bijvoorbeeld Vlaanderen in het Franse deel, Henegouwen, Namen, Luik en Lotharingen in het Duitse. Gaat men nu na waar de door D. genoemde plaatsen liggen, dan blijken zij alle in het oostelijke deel van het Rijk te liggen, met uitzondering van Parijs, Soissons en Wicus. Hiervan kan ieder zich overtuigen, die de moeite neemt de delen Diplomata van de M.G.H, na te slaan. Parijs en Soissons noemt D. voor het jaar 886; toen was Karel III vorst van het *hele* Frankische Rijk, zoals D. zelf op p. 83 zegt. Deze namen missen dus alle bewijskracht. Wicus lag in Italië, zoals blijkt uit het itinerarium van Otto III in 996 (Diplomata II, nos 217-220). Van al de namen blijft niets over.

Is D.'s geografische kennis niet groot, met zijn historische kennis is het ook niet best gesteld. Een paar voorbeelden: op p. 86 noemt hij een oorkonde van *keizer* Lodewijk uit 845. Dat kan niet, want keizer Lodewijk stierf in 840. Noot 8 (p. 117) verwijst naar R.H.F. 8, p. 474. De oorkonde blijkt te zijn van *Carolus Calvus*, de vorst van West-Francië. Op p. 87 laat D. *keizer* Lodewijk in 878 een schenking doen; n. 99 verwijst naar R.H.F. 9, p. 400. Daar blijkt de oorkonde te zijn van Lodewijk de Stamelaar, *koning* van West-Francië; deel 9 van R.H.F, spreekt van de Diplomata *Regum* Francorum en D. citeert zelf in n. 99 Diplomata Ludovici Balbi! Op p. 91 leest men dat *keizer* Lodewijk tussen 936 en 950 een oorkonde uitgeeft en *keizer* Lotharius in 982. Gaat men weer de in de noten 120 en 121 genoemde bewijsplaatsen na, dan blijken we te doen te hebben met *koningen* van West-Francië, Lodewijk van Overzee en Lotharius; D. citeert zelf: Ludovici Transmarini en Lotharii Regis Diplomata.

Maar niet alleen geografie en geschiedenis van de Middeleeuwen baren D. moeilijkheden; met de antieke is het al even erg. Als kaart II geeft D. een reconstructie „naar Ptolemeus" van de kaart van wat nu Noord-West-Frankrijk is. Deze reconstructie bewijst volkomen „dat hij (Ptolemaeus) Noviomagus, Lugdunum Batavorum, Vetera, Pretorium Agrippinae, derhalve de Patavia, het eiland der Bataven, de Maasmond, de drie bekende Rijnmonden, in Noord-Frankrijk lokaliseert". Maar ach, wat leert een beschouwing van kaart II? D. heeft de *lengte- en breedtegraden verwisseld!* En dat nog wel, terwijl hij beter kon weten, want op p. 61, noot 21 citeert hij een hele reeks gegevens uit Ptolemaeus (mirabile dictu in het Latijn, weer uit R.H.F, i.p.v. uit een moderne editie), waaraan hij een N.B. toevoegt, waaruit duidelijk blijkt, dat hij wel degelijk weet, welke cijfers de lengte- en welke de breedtegraden aangeven. Dank zij deze salto kan hij een Noviomagus bij Ptolemaeus, dat hij met Noyon wil vereenzelvigen, ten noorden van Parijs brengen; maar hij heeft de tekst van de Griekse geograaf niet goed gelezen of begrepen, want volgens Ptolemaeus lag dit Noviomagus in het gebied der

Vadicassii in Gallia Lugdunensis, terwijl Noyon in Gallia Belgica lag. Uit alles blijkt, dat D. niet de nauwste notie heeft van de vele problemen, die de Geographica van Ptolemaeus biedt en ook niets weet van de litteratuur, die daarover bestaat. Hij heeft zich nooit de moeite getroost de afstanden uit de door Ptolemaeus opgegeven posities te berekenen. Hem zou dan gebleken zijn, dat de Griek een zeer goede beschrijving van de Atlantische kust moet hebben bezeten. De afstanden van de Seinemond tot kaap Griz-Nez, vandaar tot de westelijke Rijnmond (het Helinium) en vandaar tot de Eemsmond zijn verrassend goed: 244, 254, 252 km; in werkelijkheid: 225, 273, 270 km. Deze afstanden laten niets van D.'s theorie over.

Waarom citeert D. de Griekse auteur Ptolemaeus in het Latijn? Ik vrees, omdat op D. toepasselijk is, hetgeen een criticus eens van Shakespeare heeft gezegd; deze zou „little Latin and less Greek" hebben gekend. Een voorbeeld: tweemaal citeert D. Griekse schrijvers, die de Rijn het epitheton δυσγεφύρωτος geven. Dat zijn Strabo en Eusthatius. De laatste heeft kennelijk Strabo als bron gebruikt. Daarom is het des te zonderlinger, dat D. het woord bij Strabo vertaalt: *met weinig bruggen,* en bij Eusthatius: *met slechte bruggen.* Beide vertalingen zijn fout; de betekenis is: *moeilijk te overbruggen.* Bijna overal, waar men de citaten uit Griekse schrijvers controleert, stuit men op verkeerde of slordige vertalingen.

Maar ook de zakelijke gegevens kloppen niet. Op p. 49 beweert D. het volgende: ,,In zijn geografie somt Ptolemeus de provincies van Gallië op (74). Een ervan noemt hij de Provincia Maxima Sequanorum, welke volgens de stammen, die hij daarin rangschikt, identiek is met de elders als Provincia Belgica Secunda voorkomende (75)". Noot 74 is niet erg duidelijk en luidt: Notitia Galliarum M. G. Chronica Minora. Noot 75 verwijst naar noot 8, waar we een opsomming van de twaalf civitates van Belgica Secunda lezen. Het geschrift heet in de tekst van D. nu Notitiae veterae (sic!) provinciarum et civitatum Galliae. Vergelijkt men de tekst van n. 8 met die in A. W. Byvanck's Excerpta Romana I, p. 560, dan blijkt, dat D. citeert naar een zeer laat handschrift; dat geeft hem de gelegenheid de notitie: civitas Veromanduorum *quae nunc Noviomagus* in de tekst te brengen om te bewijzen, dat Noyon in de Romeinse tijd belangrijk was. Dit is een volslagen onaanvaardbare methode; met late interpolaties in late handschriften kan men niets beginnen. Maar dat is nog het ergste niet. Waarom verwijst D. voor de provincies van Gallië bij Ptolemaeus naar de Notitia Galliarum, een geschrift dat ruim twee eeuwen jonger is dan Ptolemaeus? Waarom beweert hij, dat onder die provincies Maxima Sequanorum voorkomt, die pas meer dan een eeuw na Ptolemaeus onder Diocletianus is opgericht? Hoe kan hij beweren, dat Maxima Sequanorum en Belgica Secunda identiek zijn, terwijl beide provincies naast elkaar in Diocletianus' herindeling thuishoren? D. citeert

zelf in n. 73 de Notitia Dignitatum; in dit geschrift had hij de beide provincies naast elkaar kunnen vinden (Byvanck, Exc. Rom. I, p. 566). Voor een dergelijk geschrijf van D. past maar één qualificatie: erbarmelijk geknoei.

Een paar voorbeelden van D.'s gebrekkige kennis van het Latijn: D. vertaalt Tacitus' Germania 1: „Renus Raeticarum Alpium inaccesso ac praecipiti vertice ortus" door „De Renus ontspringt als een onstuimige en ontoegankelijke stroom in de Raetische Alpen". De juiste vertaling is: „De Rijn ontspringt op een ontoegankelijke en steile top van de Raetische Alpen". Uit zijn volkomen foutieve vertaling trekt D. dan nog de waarlijk komische conclusie: „Tacitus noemt de rivier onstuimig en ontoegankelijk. Misschien mag men hierin een aanwijzing zien, dat de Romeinen bepaalde delen van de Rijn niet nauwkeurig hebben gekend, waardoor het denkbeeld is kunnen ontstaan, dat de Franse Renus in direct verband met de Rijn stond" (p. 185). En dat N.B. over de Rijn, de grens van het Rijk, die door een keten van vestingen werd beschermd!

Bij het verhaal over de Drusus-gracht (p. 186) blijkt, dat D. hiervan nog steeds niets heeft begrepen. Hij komt weer aandragen met het kanaal, dat de commandant van het Bovenrijnse leger, L. Antistius Vetus, wilde laten graven en dat *niets* heeft te maken met de Drusus-gracht. Alle fouten in D.'s vertaling van de passage van Tacitus' Annales (XIII 53) op te sommen zou te ver voeren. De ergste wil ik signaleren. De Latijnse tekst luidt: „Vetus Mosellam atque Ararim facta inter utrumque fossa conectere parabat". D. vertaalt: „Hij liet de Oude Moezel en de Saöne door een kanaal aan elkaar verbinden". Het moet zijn: „Vetus was van plan de Moezel en de Saöne met elkaar te verbinden door de aanleg van een kanaal tussen beide (rivieren)". D. heeft de naam van de generaal, Vetus, als adjectief bij Mosellam gevoegd en er de *Oude Moezel* van gemaakt!

Merkwaardig, dat D. volledig zwijgt over mijn aan Ptolemaeus ontleende argument betreffende de woonplaats van de Bataven. Ik wees er op (Numaga X, 1963, p. 15), dat Ptolemaeus de Bataven lokaliseert *aan de Rijn in Germania Inferior* en dat wij uit de talloze stempels op dakpannen en tegels precies weten, waar wij Germania Inferior moeten zoeken: *langs de Rijn in Duitsland en Nederland.* Geen wonder. Dit argument alleen al maakt zijn dwaze theorie onmogelijk. En zo iemand durft te schrijven, dat ik hardnekkig verzwijg, dat de legio X Gemina vóór haar komst naar Nijmegen in Noord-Frankrijk verbleef (n. 72, p. 65). *Hier* valt niets te verzwijgen. D. laat alleen maar voor de zoveelste maal zijn onkunde blijken, nu op het gebied van de epigrafie. Het te Norroy gevonden altaar, gewijd door M. Vibius Martialis aan Hercules Saxsanus, bewijst volstrekt niet dat de legio X daar ooit gelegerd is geweest, zoals D. op p. 49 beweert. Vibius Martialis was centurio van het tiende legioen en commandant van een *vexillum* of *vexilla-*

tio, een detachement van de legio X, belast met het halen van Franse kalksteen uit de steengroeven van Norroy. Meer bewijst de inscriptie op het altaar niet. Ook van de legio XXI was een vexillatio in Norroy werkzaam, maar de legio zelf lag aan de Rijn in Bonn en Mainz. Maar dergelijke zaken interesseren D. niet; hij draaft alleen in zijn eigen straatje. Ik had hem er op gewezen, dat de legio X Fretensis tijdens de Bataafse opstand niet in ons land kan zijn geweest, omdat dit legioen toen bezig was met de demping van de Joodse opstand (Numaga X, p. 16-17) en verwees hem daarvoor naar het artikel Legio in Pauly-Wissowa, Realencyclopaedie XII, kol. 1672. Maar dat is voor D. geen argument. „Er moet een sluitender bewijs gevorderd worden dan de mededeling van een modern auteur" (p. 65, n. 69). Heeft D. ooit een deel van Pauly-Wissowa in handen gehad? Als hij nu eens dat artikel van Ritterling had gelezen, zou hij gemerkt hebben, dat Ritterling echt niet de eerste de beste was en dat in de artikelen van de Realencyclopaedie niet zomaar wat wordt „medegedeeld", maar dat men daar bewijsplaatsen in overvloed kan vinden.

Het is op den duur vervelend telkens weer op vreemde aberraties te moeten wijzen, maar één is toch te mooi om onvermeld te blijven. Op p. 119 lezen wij: „Een dichter legt verband tussen de Sambre en de Vahalis. „De geknipte" of „afgesneden" Sambre, zegt hij, „drinkt de Vahalis". Erg duidelijk is het D. niet geworden; hij vervolgt: „Wat de dichterlijke beeldspraak precies betekent, is ook uit de contekst niet duidelijk". Noot 2 (p. 124) luidt: Apollinari Sidonio de Gallis, R.H.F. 1, blz. 812 „Detonsus Vachalim bibat Sicamber". Deze noot is een fraai staaltje van D.'s dilettantische manier van citeren. Slaat men R.H.F. 1 op, dan vindt men ter plaatse fragmenten „Ex Apollinari Sidonio de Gallis", fragmenten uit Apollinaris Sidonius over de Galliërs. Het citaat is ontleend aan Sidonius Apollinaris' Carmen XIII 31, Ad Imperatorem Maiorianum (Deze tekst ontbreekt in Byvanck's Exc. Rom.). De detonsus *Sicamber* is niet de Sambre, maar de Frank! D. weet blijkbaar niet, dat Sicamber de poëtische naam van de Franken is.

Natuurlijk opereert D. ook weer met de Tabula Peutingeriana, door hem afgekort: P.K. Op p. 33 zegt hij, dat ons Noviomagus op de Tabula zo mooi ligt ten opzichte van Parijs, Soissons, Beauvais, Terwaan, Cassel en andere plaatsen, „dat er weinig afwijkingen te vinden zijn tussen deze close-up uit de P.K. en een moderne kaart". Dus moet dit Noviomagus Noyon zijn. Wel ligt Noviomagus op de Tabula *boven* de weg van Boulogne over Bavay naar Tongeren en Keulen, terwijl het er *onder* zou moeten liggen om Noyon te kunnen zijn, maar *deze* afwijking van de „close-up" deert D. in het geheel niet. Men leert het wel af zich bij D. ergens over te verbazen. Lichtelijk meewarig volgt men de vreemde capriolen, die D. vertoont bij de identificatie van de namen op de Tabula. Twee namen hoeven maar met dezelfde

letter te beginnen om identiek te worden verklaard. Lugdunum is Leulinghen, Matilone Le Mat, Albanianis Alembon enz. Al dit moois kan men lezen op p. 39-44. Dat de identificaties taalkundig volstrekt onmogelijk zijn, weerhoudt D. niet steeds te verklaren, dat het „etymologisch" verband aanvaardbaar, aannemelijk, duidelijk, juist, etc. is. Wat D. onder „etymologie" verstaat, is zeer duister. Ik dacht dat dit soort „etymologie" nu wel uit de tijd was; honderd jaar geleden geloofden alleen nog dilettanten in dergelijke grapjes. Nu haalt men er zijn schouders voor op. Iemand, die met zulke „argumenten" werkt, veroordeelt zichzelf. Het is gewoon komisch dat dezelfde heer D. vermanend spreekt over *lukraak lokaliseren* van toponiemen en op p. 25 verklaart, dat „een etymologisch bewijs op meer dan oppervlakkige klankovereenkomst" moet steunen; historische continuïteit moet aantoonbaar zijn. Merkwaardig, dat dit voor Nederland per se moet, maar voor Frankrijk niet nodig is. Wat D. daar als „bewijzen" opdist, is een aaneenschakeling van blote beweringen, die gesteund moeten worden door „franse historici" en „franse archeologen", die vrijwel nooit bij name worden genoemd. Geeft D. al eens een oudere vorm van een naam, dan wordt nooit de bron opgegeven. We moeten alles maar op zijn gezag aannemen en eerbiedig murmelen: „Ipse dixit". Ik zal een paar gevallen kort bespreken. *Fletione* is Fléchin (p. 41). De etymologie wordt „duidelijk" genoemd. D. kan toch weten, dat Fletione een verschrijving is voor Fictione, zoals blijkt uit de vergelijking met de Anonymus Ravennas; dat er in Vechten een inscriptie is gevonden, waarop de plaatsnaam Fectione voorkomt; dat vroegmiddeleeuwse oorkonden de continuïteit bewijzen en Vechten taalkundig precies uit Fectione voortkomt. *Flenio* is Fiennes (p. 43), „dat in zijn oudst bekende vormen etymologisch zeer goed met Flenio in verband kan worden gebracht". Welke die vormen zijn, horen wij niet. Maar weet D. niet, dat Brunsting de bijzonder fraaie en overtuigende emendatie van Flenio in Elenio-Helinio heeft gegeven? Wij hebben hier te doen met een plaats aan het Helinium, de gemeenschappelijke Maas-Waal-mond. *Tablis* is Etaples (p. 43); „de identiteit staat als een paal boven water. Zelfs in Middeleeuwse bronnen komt de plaats als Tablis voor". Welke die bronnen zijn, wordt weer niet gezegd. D. citeert zelf in n. 53 (p. 63) als oude vorm voor Etaples: Stapulae. Klankwettig echter komt uit Stapulae Etaples voort, maar Etaples kan nooit uit Tablis zijn ontstaan. Men vergelijke: tabula-table, doch stabula-étable. De mooiste „etymologische" stunt is wel te vinden op p. 121. Daar schrijft D.: „Vahalis betekent: kleine rivier, klein water. Het woord is samengesteld uit: Ach = aqua = water; met het verkleinende achtervoegsel: alis". Waar haalt hij het vandaan? In welke taal is -alis een verkleinend achtervoegsel? D. maakt het ons wel moeilijk in zijn oprechtheid te blijven geloven. Dit ziet er toch wel bedenkelijk uit als een verzinsel „pour besoin de la cause". Voor

zo'n totaal nieuwe verklaring van het suffix -alis was enig nader bewijzend materiaal toch wel op zijn plaats geweest. Maar niet tevreden met deze schone „etymologie" gaat D. verder: „Verondersteld moet worden, dat de Nederlandse Waal vóór circa de 11de eeuw geen eigennaam heeft gehad". Het is evenwel algemeen bekend, dat van rivieren en vooral van grote rivieren de namen zeer oud plegen te zijn.

Is het wonder dat iemand, die koelbloedig zulke kolder neerschrijft, ook de kolossale flater begaat (p. 46) het Kapitool van Rome te laten redden door het gesnater der ganzen uit Morinië? De overlevering verhaalt, dat in 387 vóór Chr. ganzen het Kapitool redden tijdens een nachtelijke bestorming door de Galliërs, omdat zij door hun gesnater de Romeinse bezetting waarschuwden. Plinius (Naturalis Historia X 53) vertelt, dat ganzen te voet uit Morinië, dus uit Noord-Frankrijk naar Rome werden gevoerd. Plinius schreef in de tweede helft van de eerste eeuw na Chr. Gelooft D. nu werkelijk, dat in 387 vóór Chr. de nog kleine Romeinse staat ganzen importeerde uit Noord-Gallië, in een tijd dat de Romeinen zich nog van een zeer primitief bronzen geld bedienden en Gallië voor hen nog terra incognita was?

D. beweert maar wat. Ik heb hem er indertijd op gewezen, dat in de bekende tekst van Regino van Prüm over de moord op de Noorman Godfried in 885 *resolvere* losmaken betekent en de passus vertaald moet worden: „ . . . waar de stromen van Rijn en Waal zich uit één bedding losmaken ...". D. heeft de zin aan classici voorgelegd (p. 222, n. 192). „Unaniem en spontaan vertaalden zij: „waar de twee rivieren zich tot één stroom verenigen". De mogelijkheid der andere vertaling laten zij wel open, doch achten zij zeer onwaarschijnlijk; sommigen menen zelfs, geheel onmogelijk. „Het klinkt enigszins ironisch, dat Stolte in zijn bewering, met felheid gedebiteerd, niet gesteund wordt door collegae-classici. Resolvere is geen klassiek Latijn". Wel, wel. Wie zijn die collegae-classici? Mogen hun namen niet genoemd worden? Wie zij ook zijn, grote eerbied voor hun kennis van het Latijn kan ik niet opbrengen; men mag toch wel van een classicus verwachten, dat hij een ablativus separativus kan herkennen. En *resolvere* geen klassiek Latijn? Het komt voor, om maar enige schrijvers te noemen, bij Lucretius, Vergilius, Ovidius, Livius, Tibullus en Plinius. In elk groot woordenboek kan ieder zich daarvan overtuigen.

Eén dwaasheid heeft D. tenminste laten varen. In zijn nieuwe boek vinden wij niet meer een Rijntak, die stroomt naar de Franse kust. Hij gooit het nu over een andere boeg. Renus betekent rivier, stroom, groot stromend water. Wel moet men er in de meeste gevallen de duitse Rijn onder verstaan, maar als het in D.'s kraam te pas komt, is het de benaming van een rivier in Frankrijk. Immers: „de mogelijkheid moet geheel open gelaten worden, dat de oorspronkelijke schrijver het woord Renus niet als eigennaam ge-

bruikte, doch als algemene term voor rivier ... Zuiver taalkundig en tekstkritisch gezien is de simpele vertaling van Renus door Rijn, in alle gevallen, zeer aanvechtbaar" (p. 170). Men ziet het: In de meeste gevallen is Renus de duitse Rijn, maar in alle gevallen is die simpele vertaling aanvechtbaar. Kan D. één plaats noemen, bij welke schrijver maar ook, waaruit blijkt dat de Ouden wisten, dat de oorspronkelijke betekenis van Renus stroom was? Als de Ouden over Renus spraken, bedoelden zij de Rijn, gewoon de Rijn; ware dit niet het geval, dan zouden zij deze krasse afwijking van het gewone spraakgebruik zeker duidelijk hebben aangegeven.

Welke rivier de Ouden met Renus bedoelden, blijkt het duidelijkst uit Plinius IV 101 en Tacitus, Annales II 5, waarin wordt gezegd, dat de Rijn met drie monden in zee valt; de westelijke daarvan, door Tacitus Vahalis genoemd, loost zijn water via de brede Maasmond. D. glijdt over deze teksten geruisloos heen, zonder van die gemeenschappelijke Maas-Rijn-(Waal-)mond te kikken. Natuurlijk, hij kan dit gegeven niet gebruiken; het brengt zijn theorie om hals. Waar anders immers dan in ons land is die gemeenschappelijke monding te vinden?

Zo kan men eindeloos voortgaan. Men kan haast blindelings prikken in dit boek en men vindt op bijkans iedere pagina wel een grotere of kleinere blunder. Op één hinderlijke hebbelijkheid van de schrijver wil ik nog wijzen: fouten uit D.'s vorige boek zijn geruisloos verbeterd. Argeloze lezers, die alleen het nieuwe boek kennen, merken er niets van. Een kras voorbeeld is de beroemde passage uit Einhard's Vita Karoli Magni over de paleizen, door Karel gebouwd. Eerst noemde D. deze geïnterpoleerd onder invloed van de „mystificatie" van ± 1150. Zij heette: „de enige die zich tegen onze interpretatie verzet". In mijn artikel in Numaga X wees ik D. er op, dat van interpolatie geen sprake kan zijn, omdat van de Vita Karoli al handschriften uit de negende eeuw bestaan. Nu schrijft D.: „De kroniek (sic) van Einhard wordt door vaklieden als historisch goud aanvaard. Zijn tekst is overgeleverd in zeer oude codices, zodat het uitgesloten moet worden geacht, dat de oorspronkelijke dictie en versie van de schrijver op essentiële punten zou zijn aangetast", (p. 21) En dit geval staat waarlijk niet alleen. Hardleers is D. anders wel; in zijn nieuwe boek wordt op p. 204 een passage uit de Annales Xantenses, die D. niet kan gebruiken, weer geïnterpoleerd genoemd, doch de enige codex van deze Annales is uit de elfde eeuw, dus vóór 1150.

Delahaye's boek had beter ongeschreven kunnen blijven. Het is een product van slecht dilettantisme, het wemelt van slordigheden en onnauwkeurigheden, van barre fouten en onbewezen beweringen, van blijken van schrikbarende onkunde op elk gebied, dat D. betreedt. Het is een „rudis indigestaque moles", een monumentale illustratie van het spreekwoord: Schoenmaker, blijf bij je leest.

BRABANTIA jan.'66

Dr H. P. H. CAMPS

Het boek van Albert Delahaye

Ofschoon het boekdeel waaraan de hier volgende beschouwingen gewijd zijn, in het geheel niet op Brabant betrekking heeft, zal er in deze en volgende nummers een vrij uitvoerige analyse van gegeven worden. Immers, in het aangekondigde tweede deel van het werk zullen de goederen van St. Willibrord en van Echternach ter sprake komen, en daarmee hangt een belangrijk deel van de oudste geschiedenis van Noord-Brabant samen. De opvattingen van de auteur over het vraagstuk Echternach zijn slechts in het complex van de andere vraagstukken te begrijpen en te waarderen.

Waar het eerste deel over gaat, kan ik het best aangeven door de inhoudsopgave over te nemen. Deze vermeldt, dat gehandeld gaat worden over de residentie Noviomagus, Dorestad en zijn raakpunten (deze raakpunten zijn: "Walacria" en de "Batua", welke namen de schrijver anders opvat dan gewoonlijk gebeurt), en tenslotte het Renus-Rijnprobleem. Weinigzeggende aanduidingen, als men het zeer radicale standpunt van de schrijver niet kent en de zeer verreikende gevolgtrekkingen die hij maakt.

Een jaar of acht geleden heeft Delahayes theorie over de vroege geschiedenis van Nijmegen heel wat beroering verwekt en nogal wat mensen aan het schrijven gezet. Voor zover mij bekend, heeft niemand zich bij hem aangesloten. Wel hebben de talloze op- en aanmerkingen Delahaye er toe gebracht zijn theorie op enkele, niet essentiële, punten te herzien, maar tevens heeft hij aan het oorspronkelijke probleem een zodanige uitbreiding gegeven, dat vrijwel alle belangrijke vraagstukken van de vroeg-middeleeuwse geografie van Nederland erbij betrokken zijn.

Noviomagus

Noviomagus — we zullen nog even in het ongewisse laten, wat daaronder verstaan moet worden — is intussen, als ik wel zie, het centrale vraagstuk gebleven. Bekend is, dat er te Nijmegen een belangrijke Romeinse vestiging heeft bestaan. Volgens de algemeen gangbare opvatting droeg deze vestiging de naam Noviomagus, welke naam in de middeleeuwen onder verschillende varianten voorkomt, als Numaga, Niumaga, Neomagus, Novimagium en ook wel de klassieke vorm Noviomagus, welke sinds de humanisten de gebruikelijke vorm blijft. Er is dus een doorlopende lijn vanaf de Romeinse tijd tot heden, ook al is Noviomagus — zwaar geteisterd door de barbareninvallen sinds de derde eeuw — in de late oudheid en vroege middeleeuwen geen belangrijke plaats meer. Maar Noviomagus kreeg nieuwe betekenis, toen Karel de Grote er in het begin van zijn

regering een palts bouwde, die volgens Einhard een der mooiste was van het hele rijk. Deze palts is de geliefde verblijfplaats gebleven, ook van latere keizers. Barbarossa liet hem in de twaalfde eeuw herbouwen.

Deze opvatting nu wordt door Delahaye ongeveer in haar geheel bestreden. De Romeinse vestiging (waarvan hij het bestaan natuurlijk niet ontkent) droeg niet de naam Noviomagus of Ulpia Noviomagus. Zij ging in de derde eeuw te niet. Pas in de elfde eeuw is er weer een vestiging en deze heeft door een samenspel van toevalligheden en vergissingen de naam Noviomagus gekregen. Alle vermeldingen voor de twaalfde eeuw van een Noviomagus of varianten van die naam hebben niet, meent hij, op Nijmegen betrekking, maar op Noyon. De vergissing zou dateren van de tijd van Barbarossa, toen de gehele traditie omtrent de residentie van keizer Karel en zijn opvolgers, die eigenlijk in Noyon thuis hoort, ten onrechte op Nijmegen werd overgeschreven.

Nu wil ik gaarne toegeven, dat het bewijsmateriaal voor de traditionele opvatting niet overvloedig is. Geen enkele antieke auteur, en zelfs geen vroeg middeleeuwse auteur of oorkonde voor Einhard, noemt een Noviomagus dat Nijmegen zou kunnen zijn. De identificatie van de Romeinse vestiging aan de Waal op de plaats van het tegenwoordige Nijmegen met het in laat antieke bronnen genoemde Noviomagus berust dan ook enerzijds op een tekst bij Einhard, de tijdgenoot en biograaf van Karel de Grote, anderzijds op het getuigenis van de tabula Peutingeriana.

Inderdaad is — zoals schrijver gezien heeft — de tekst van Einhard de kroongetuige voor de traditionele opvatting, want deze tekst noemt niet alleen Noviomagus, maar lokaliseert het ook aan de rivier de *Waal*, die ten zuiden van het *eiland der Bataven* stroomt. Het woord Vahalis, dat Einhard gebruikt, is nooit anders verstaan dan als Waal. De naam komt al bij Caesar voor en de lokalisatie past precies, zoals we zien zullen, in het kader van zijn beschrijving van zijn veldtocht tegen de Germanen over de Rijn. En al noemt ook geen enkele antieke auteur een Noviomagus dat Nijmegen kan zijn, er is toch een getuigenis uit de oudheid: de tabula Peutingeriana, de bekende wegenkaart, die consensu omnium de toestand van de vierde eeuw na Christus weergeeft. Op deze kaart staat een Noviomagus getekend aan dezelfde rivier waaraan ook Keulen ligt en deze rivier draagt ten overvloede de naam Rhenus.

Men ziet, het bewijs is — wat Delahaye op pag. 26 ook moge beweren — wel degelijk geleverd, en dat het bewijsmateriaal niet overvloedig is, mag geen reden zijn tot skepticisme: van weinig steden in Gallië en Germanië weten we meer dan over Noviomagus-Nijmegen. Wie het bewijs wil aanvechten, komt dan ook aan lang gevestigde en nooit betwiste overtuigingen, en dit aanvechten zal bovendien ingrijpende consequenties hebben. Het getuigt van moed en doorzettingsvermogen, dat de schrijver dit gewaagd heeft, van zeer veel moed zelfs en nog meer doorzettingsvermogen, maar dat is dan ook haast het enige dat ik aan zijn poging waarderen kan.

Noviomagus — Noyon?

Het is bekend dat er heel wat steden geweest zijn die de naam Noviomagus gedragen hebben en een van de belangrijkste daarvan was Noyon. Het is dan ook aprioni mogelijk dat bij interpretatie van geschiedbronnen misverstand ontstaat, waar het twee gelijknamige steden betreft, zoals Nijmegen en Noyon in de oudheid en de vroege middeleeuwen. Dit is ook inderdaad gebeurd, en Delahaye geeft daarvan ook voorbeelden. Wanneer hij nu

De Peutingerkaart, waarvan in nevenstaand artikel bij herhaling sprake is, werd ontleend aan „Noviomagus Batavorum" van prof. dr. F. de Waele.

elk van deze gevallen systematisch had onderzocht, zou hij niet onverdienstelijk werk hebben kunnen leveren, maar in plaats daarvan geeft hij één radicale oplossing: er heeft nooit een Noviomagus-Nijmegen bestaan, en alle teksten die op deze hypothetische antieke vroegmiddeleeuwse stad zijn toegepast, slaan in werkelijkheid op Noyon.

Nu zal niemand beweren, dat er voor de aanhangers van de traditionele opvatting geen moeilijkheden bestaan. Van de twee wegen, die volgens de tabula Peutingeriana vanaf Nijmegen naar het westen door „Patavia" (het bekende „eiland der Bataven" blijkbaar) liepen, is geen spoor gevonden, en van het paleis van Karel de Grote — geen klein gebouw nochtans — al evenmin. Het is echter bekend, dat historische teksten en archaeologische vondsten elkaar wel vaak ophelderen, maar lang niet altijd. Niet zelden schept juist het samenbrengen van schriftelijke en archaeologische gegevens juist nieuwe problemen. Het ontbreken van een archaeologisch bewijs kan in geen geval de onjuistheid van een historisch bericht bewijzen. Wanneer bepaalde wegen, wanneer een bepaald gebouw, waarvan betrouwbare historici getuigen dat ze bestaan hebben, niet zijn gevonden, dan betekent dat ook niet meer dan dat ze niet gevonden zijn. Men kan er niet uit concluderen, dat ze niet bestaan hebben, en het antwoord op de vraag: waarom er niets gevonden is, blijft aan de archaeologen. Trouwens, zoals men weet, zijn er van de vele paltsen van Karel de Grote slechts enkele terug gevonden, en met de romeinse wegen is het juist eender. We zullen dus de archaeologie de archaeologie laten en ons bepalen tot wat de teksten leren. Dit doet trouwens ook Delahaye.

Francia

Om te bewijzen dat alle teksten die spreken van een Noviomagus aan de Vahalis en in het gebied der Bataven, op Noyon betrekking hebben en niet op Nijmegen, poogt de schrijver eerst aan te tonen, dat de streek die in antieke en vroeg-middeleeuwse bronnen bekend stond als het „eiland der Bataven" in Noord-Frankrijk is te zoeken. Ik citeer, pag. 28: „Boven het bewuste blad „(van de tabula Peutingeriana, C.)" staat Francia. Dit vatten sommige historici aldus op, dat de tekenaar heeft willen aanduiden, dat dáár, derhalve boven Patavia, de Franken woonden. Ik meen evenwel, dat het woord Francia op te vatten is als een opschrift, dat evenals in onze moderne kaarten op het daaronder staande betrekking heeft. De term Francia voor Frankrijk zou in de eerste en tweede eeuw moeilijk te aanvaarden zijn; in de vierde eeuw echter, de tijd der P.K. (= Peutingerkaart), is hij geheel aannemelijk". Nu, voor mij is dat niet alleen niet aannemelijk, maar zelfs onbegrijpelijk. De naam Francia voor Frankrijk wordt pas in de middeleeuwen gebruikt, en dan nog gedurende de eerste helft van de middeleeuwen nu eens voor deze, dan weer voor die streek in Noord-Frankrijk, maar pas veel later voor het gehele land dat wij onder die naam kennen. Voor de vierde eeuw Francia aan te zien als een benaming van heel Frankrijk is een anachronisme van de grofste soort. In de tijd van Constantijn de Grote, van Julianus en

van Theodosius zouden de Romeinen er eenvoudig niet aan hebben gedacht Gallië en de annexe Germaanse provincies op de linker Rijnoever de facto of de iure prijs te geven. Een tekst van Sidonius Apollinaris — door de schrijver wel geciteerd, maar niet begrepen — wijst er zelfs op, dat men rond 460, dus een eeuw later, het gezag van de keizer nog als vanzelfsprekend erkende, en dat men toen nog in de verwachting leefde dat men de door Gallië trekkende barbarenhorden nog eenmaal over de Rijn zou kunnen terugwerpen, zoals dat al zo vaak was gebeurd. Er is geen enkele reden om de naam Francia op de tabula anders op te vatten dan de overige geografische namen: er is integendeel alle reden aan te nemen dat de kaart de Franken daar situeert waar zij volgens alle berichten toen gewoond moeten hebben, aan de rechteroever van de beneden-Rijn. Ik zou Delahaye willen vragen mij één plaats te noemen bij een laat-antieke auteur, waar Francia gelijk staat met Gallië.

Driehonderd km overgeslagen

Het eerste argument is al bijster ongelukkig, maar het volgende is niet beter. „Tussen Noord-Frankrijk, eindigend op de lijn van Boulogne, Cassel, Bavay en Reims en de Nederlandse Waal zou op de P.K. een ruw vierkant met zijden van plm. 300 km zijn overgeslagen. Welk redelijk motief kan er aangevoerd worden, dat de tekenaar dit werkelijk zo heeft bedoeld?" Welnu, afgezien hiervan dat de maten wel rijkelijk overdreven zijn, er was een redelijk motief. De tabula Peutingeriana was een wegenkaart, een soort complement bij de talloze itineraria, geen geografische kaart. En in dit „overgeslagen" gebied liepen geen wegen. Er was een soort vacuüm tussen het noorden van Frankrijk en de streek langs de Maas, Waal en Rijn, waarvan de kolonisatie pas in de middeleeuwen begint. De tekenaar van de Peutingeriana, die wel meer oversloeg, had alle reden om dit gebied over te slaan.

Noyon

Een volgend argument verdient meer consideratie. Noyon was in de vierde eeuw, toen het origineel van de tabula werd getekend, een belangrijke stad, Nijmegen was dat al lang niet meer. „Als volgens de Nederlandse opvatting", zo meent Delahaye, pag. 32, „Nijmegen en verschillende onbelangrijke Nederlandse dorpen op de P.K. vermeld staan, dan moet het als vanzelfsprekend beschouwd worden, dat Noyon op de kaart van Romeins Frankrijk voorkomt. De Nederlandse interpretatie veegt Noyon volledig van de kaart, door op zijn plaats een andere stad van een veel lagere orde te veronderstellen." De redenering lijkt plausibel... op het eerste gezicht. De schrijver maakt hier stilzwijgend een paar veronderstellingen die voor de moderne cartografie wel, maar voor de oudheid niet waar zijn. Van een moderne kaart kan als vanzelfsprekend verwacht worden dat zij up to date en daarbij volledig is, volledig althans in die zin dat het gegeven materiaal zorgvuldig is geselecteerd en naargelang de importantie is verwerkt of weggelaten. Dit kan omdat de moderne cartograaf zich alle benodigde gegevens gemakkelijk kan verschaffen: de drukpers levert hem die. Maar in de oudheid was het er verre van dat alle geografische kennis gemeengoed was. Elke cartograaf werkte met naar onze maatstaven gebrekkig en daarbij meestal ten dele verouderd materiaal. De Peutingeriana moge over het algemeen de toestand van het rijk in de vierde eeuw weergeven, het detailonderzoek heeft een reeks merkwaardige anachronismen aan het licht gebracht. In dit verband wil ik opmerken, dat Noviomagus-Nijmegen oudere papieren schijnt te hebben dan Noviomagus-Noyon. Want de oudste vermelding van Noyon vindt men pas in het itinerarium Antonini, circa 300, terwijl het bestaan van Noviomagus-Nijmegen zeker twee eeuwen vroeger kan worden aangenomen.

Het is ook merkwaardig, dat de oudste Romeinse weg die Reims met Amiens verbond niet door Noyon liep, maar er langs. Dat Nijmegen wel op de Peutingerkaart voorkomt, ondanks het feit dat de Romeinse beschaving er had opgehouden, en dat anderzijds Noyon, waarvan de indrukwekkende Romeinse vestingmuren in de vierde eeuw gebouwd zullen zijn, er niet op voorkomt, betekent alleen dat de kaart niet bij was: een verschijnsel dat we ongetwijfeld heel wat vaker zouden constateren, als ons materiaal niet zo gering was.

De kaart lezen....

Natuurlijk kan men dit alleen zo aannemen, als de traditionele interpretatie van de Peutingeriana juist is, en daarom dient nauwkeurig te worden nagegaan, hoe de kaart tot dusver gelezen is en hoe Delahaye haar leest: de weg van Soissons naar Amiens via Noyon en Roye is, zoals op een moderne routekaart te zien is, een vrijwel rechte lijn; alleen de eerste dertig kilometer achter

Soissons zijn nogal kronkelig. Deze verbinding bestond ook in de oudheid, zoals èn de Peutingerkaart èn de itineraria ons leren. De lengte van de moderne weg bedraagt 98 kilometer en aangezien hij vrijwel recht loopt, is hij meteen de kortste. De weg getekend op de Peutingerkaart meet in totaal 44 leugae, dat is 99 kilometer. Het verloop van de twee wegen, de oude en de moderne, kan dus onderling niet veel hebben afgeweken. Op de tabula kruist de weg een rivier, die geen andere kan zijn dan de Oise, die zich voortzet in de Seine. Bij de overgang van de weg over de rivier staat de naam Lura, die ik niet heb kunnen identificeren. Mogelijk is het een van de vele fouten, die de kopist heeft gemaakt. De plaats ligt op 16 leugae van Soissons, dat is dus 36 kilometer. Deze afstand komt overeen met de lengte van de hedendaagse rechtstreekse weg tussen Soissons en Noyon (37 km). Dicht bij dit punt zou dan ook Noyon getekend hebben moeten zijn, als het er getekend stond.

En zien we dan op de Peutingerkaart naar het Noviomagus dat tussen „Rhenus" en „Patabus" staat getekend, dan is het spoedig duidelijk dat dit in elk geval Noyon niet kan zijn. Er staat geen weg getekend van Suessiones (Soissons) naar dit Noviomagus, terwijl we toch weten dat tussen Soissons en Noyon een belangrijke weg gelopen heeft. Het ligt ook in een heel andere richting: Noviomagus-Noyon zou tussen Rodium (Roye) en Suessiones (Soissons) hebben moeten liggen, dus links van Suessiones op vrijwel dezelfde hoogte. Noviomagus staat echter rechts boven Suessiones. Verder liggen op de Peutingerkaart Suessiones, Baca Conervio (verkeerde transscriptie voor Baguco Nerviorum = Bavay) en Noviomagus op een lijn. Trekt men op een moderne kaart een lijn van Soissons via Bavay naar Nijmegen, dan wordt dat wel geen zuiver rechte lijn, maar de hoek komt toch dicht bij de 180°. Ook de Peutingerkaart levert dus een krachtig argument — men kan wel zeggen: een bewijs — voor de identificatie van Noviomagus met Nijmegen.

Waarom zou trouwens de tekenaar van de Peutingeriana Noyon zo ver uit de buurt hebben willen plaatsen? Het komt wel voor, dat wegen die in werkelijkheid niet recht liepen op de kaart, zijn rechtgetrokken. Maar het omgekeerde komt niet voor, en dit zou in de gedachtengang van Delahaye nu juist gebeurd zijn. Als we met Delahaye zouden aannemen dat Noviomagus toch Noyon is en dat dit wegstuk voor de eenvoudigheid zou zijn weggelaten — wat heeft een reiziger aan zo'n kaart? —, dan zou een onwaarschijnlijke zigzaglijn het gevolg zijn. Men construeert bovendien dan op de kaart wegkruisingen die in werkelijkheid niet bestaan, een verschijnsel zonder weerga. Ook zou de weg rechts komen te lopen van de weg van Soissons naar Kamerijk in plaats van links. En zo zou men verder kunnen gaan.

Eiland der Bataven

Ik ben hier uitvoerig geweest omdat deze analyse van de Peutingerkaart de traditionele opvatting alleen maar bevestigt. En daarmee is de these van Delahaye, althans voor wat de kwestie Noyon-Nijmegen betreft, van de baan. Wat de schrijver nog aanvoert om te argumenteren dat het eiland der Bataven in Noord-Frankrijk te zoeken is, is waardeloos. Hij beroept zich op de plaatsbepalingen van Ptolemaeus, maar deze metingen zijn zo onnauwkeurig dat er niets mee aan te vangen is. En deze gegevens heeft Delahaye zo willekeurig uitgezet op zijn kaart VI dat deze niet eens representatief is voor de opvatting van Ptolemaeus. Schrijver spreekt zich in dit verband (pag. 36, alinea 2) op een frappante manier tegen, terwijl hij beweert dat Ptolemaeus Noviomagus even ten noorden van Parijs plaatst, tekent hij het op de kaart overeenkomstig de aanduidingen van Ptolemaeus vrij nauwkeurig op een plaats die in ons lengte en breedtegraden-stelsel overeen zou komen met ongeveer 5° 40' W.L. en 46° 30' N.B. Deze plaats is zeker niet Nijmegen, maar even zeker ook niet Noyon. Klaarblijkelijk is het Nyon aan het meer van Lausanne, een van de minstens dertien andere Noviomagi, die ons uit de bronnen bekend zijn: lengte en breedte komen vrij nauwkeurig overeen.

En de mening van de elfde-eeuwse chronist van het klooster Watten, die meende dat de oude Bataven zich met de bewoners van Watten hadden vermengd en Menapiërs en Bataven door elkaar haalde, is alleen merkwaardig, omdat dit laat zien, dat men ook toen al probeerde om hetgeen niet bekend is af te leiden uit wat wel bekend is. En men wist toen aanzienlijk minder dan nu.

Daarmee vervalt dan ook de reconstructie van Delahaye met betrekking tot de twee wegen, die op de Peutingerkaart van Noviomagus naar het Westen lopen en in Lugdunum samenkomen. Als Lugdunum beschouwt Delahaye Leulinghen, tussen Calais en Boulogne. Een gedetailleerde weergave van deze reconstructie zou, nu is aangetoond dat Delahayes uitgangspunt foutief is, alleen

tijd- en plaatsrovend zijn. Ik wil alleen opmerken dat schrijvers etymologieen, zacht gezegd, weinig kritisch zijn. Om bij Leuinghen te blijven: de oudste vorm die we kennen is Loningahem. Men hoeft geen groot taalkundige te zijn om te constateren dat dit een germaanse vorm is, terwijl Lugdunum een zuiver keltisch woord is. En wie het verloop van de wegen, zoals dat door Delahaye op zijn kaarten is geschetst, probeert te volgen en daarbij de afstanden zoals die op de Peutingeriana staan aangegeven vergelijkt, zal moeite hebben de eenvoudige voorstelling van de oude kaart in de reconstructie terug te vinden. En ik moet zeggen dat ik de verklaringen die de schrijver op pag 44-46 geeft van wat hij zelf noemt „de vrij grote afwijkingen in de door de P.K. vereiste, en in mijn (Delahayes) reconstructie gegeven afstanden" niet kan volgen.

Nog eenmaal keer ik terug tot het vraagstuk van de woonplaats der Bataven. Het staat vast dat er Bataven hebben gewoond in Noord-Frankrijk. En dan niet als eenlingen, maar in groepen. Het zijn de laeti Batavorum, die we daar tegen het einde van de romeinse heerschappij in Gallie aantreffen. Maar de naam laeti bewijst juist, dat zij hier niet inheems waren. Want de laeti — we kennen hun status vrij nauwkeurig — waren vreemdelingen, meest van Frankische of Friese origine, erfelijk gevestigd op hun in Gallie toegewezen gronden onder verplichting, eveneens erfelijk, tot de krijgsdienst. Een tekst uit de vierde eeuw, de panegyricus van Eumenius op Constantijn, geeft de verklaring van de aanwezigheid van Bataven in Noord-Frankrijk. Daar is te lezen dat tussen 286 en 289, na een strijd van drie jaren, de Franken de Bataven van hun eiland verdreven, zodat het rijk voor nieuwe woonplaatsen moest zorgen.

Hun aanwezigheid in de buurt van Atrecht, Noyon en wellicht ook elders, bewijst dus juist dat we daar het „eiland der Bataven" niet moeten zoeken. Waar het wel te zoeken is, zeggen Caesar en Tacitus ons ondubbelzinnig: men leze de teksten Bellum Gallicum IV 10, Annales II 6, Germania 29 en 32 en Historiae IV 12 er op na. Caesar spreekt voor het eerst van de Bataven in verband met zijn veldtocht over de Rijn in 55 v. Chr. De oorlog tegen de „Belgische" volken in noord-Frankrijk ligt dan al twee jaren terug en is geeindigd met een pacificatie. Zijn expeditie van het jaar 55 is gericht tegen de Usipetes en de Tencteri, die aan de overzijde van de Rijn tegenover de Menapiers wonen. Hij beschrijft dan ook de ligging van „eiland der Bataven", in het stroomgebied van beneden-Maas, Waal en Rijn. Tacitus zegt uitdrukkelijk, dat het eiland der Bataven daar begint waar Waal en Rijn zich splitsen. Het verhaal van de voorbereidingen voor de expeditie tegen de Germanen van het jaar 16 (Ann. II 6) zou alleen al volstaan om aan alle onzekerheid een einde te maken: de vloot kreeg bevel om zich te verzamelen bij het eiland der Bataven omdat, zoals Tacitus zegt, dit het meest geschikt was om voorraden in te nemen en over te brengen naar het oorlogsterrein (in Noord-west-Duitsland). Het komt mij voor, dat een concentratie in de buurt van Noyon, honderden kilometers van het punt verwijderd waar het landleger zijn operaties beginnen moest, waarbij de vloot eerst westelijk moest varen om dan verder na een onnodig lange tocht door het Kanaal en over de Noordzee weer contact te kunnen maken met het landleger, militair gezien niet verstandig was.

Leest men de teksten zoals ze tot nu toe altijd gelezen zijn, d.w.z. geeft men aan woorden en namen dezelfde betekenis die men er altijd aan gegeven heeft, dan spreekt alles tegen de opinie van Delahaye. Uit de moeilijkheden kan Delahaye zich dan ook alleen redden door te poneren, dat door de namen Vahalis of Vacalus in geen geval de Waal en door de naam Rhenus meestal niet de Rijn wordt aangeduid. En aangezien het toch moeilijk te loochenen valt, dat met de rivier Rhenus, die in de Lepontische Alpen ontspringt, door het gebied der Helvetiers, Sequaners, Treverers (bij Trier) stroomt, de Rijn bedoeld is, verbindt hij hieraan de gevolgtrekking, dat de Romeinen van de benedenloop van Rijn en Maas geen juiste voorstelling meer hadden en meenden dat „een of meer rivieren in Noord-Frankrijk in direkte verbinding stonden met de Rijn" (pag. 168). Dit gaat aanzienlijk verder dan wat Delahaye al over Noyon en Nijmegen heeft beweert, en wie de these van het „Mysterie van de Keizerstad" al stoutmoedig vond, zal niet zo gauw woorden vinden om de zo juist genoemde gedachte te typeren. De kwestie Noyon-Nijmegen op zich zelf heeft weinig consequenties, zelfs al zou Delahaye gelijk hebben. Maar met de uitbreiding die hij nu aan het probleem gegeven heeft, komt de hele historische geografie van het gebied tussen Duitsland en Frankrijk in beweging.

Maar dit is een kapittel op zich zelf, dat ik in een volgende aflevering dacht te behandelen.

„Brabantia" mrt. '66

Dr H. P. H. CAMPS

Het boek van Albert Delahaye

De Vahalis

Wij keren terug tot de tekst van Einhard: er was sprake van een paleis „Noviomagi super Vahalem fluvium qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit". Over de ligging van het (noordelijke) Noviomagus en het eiland der Bataven is het nodige gezegd; er rest nog slechts één element: de Vahalis. Welnu, de enige rivier waarvan wij expliciet weten dat zij deze naam gedragen heeft, is onze Nederlandse Waal. En aangezien Noviomagus aan deze rivier lag en bovendien vlak bij het eiland der Bataven, dat, zoals is aangetoond, in het stroomgebied van Maas, Waal en Rijn lag, is het voor geen redelijke twijfel vatbaar dat het hier over Nijmegen gaat. Dat Einhard zo nauwkeurig de ligging aangeeft, komt ongetwijfeld doordat Nijmegen in de woelige tijden sedert de derde eeuw ietwat in vergetelheid was geraakt. Door een precieze situering wilde de biograaf van Karel de Grote verwisseling met andere nog bestaande Noviomagi voorkomen.

De poging van Delahaye om dit argument te ontkrachten is een sprong in het ongewisse. Oorspronkelijk, zegt hij, heette onze Waal niet Vahalis. Tot de elfde eeuw had deze rivier zelfs in het geheel geen naam (p. 121). De echte Vahalis was een kleine stroom, heden de Gouelle genaamd, die oostelijk van Noyon lopend uitmondt in de Verse, een zijrivier van de Oise. Een van zijn argumenten is het citaat uit Sidonius Apollinaris, boven reeds terloops vermeld, dat vollediger dan de schrijver het citeert luidt:

> Sic duplicis ripae tumore fracto
> detonsus Vahalim bibat Sicamber.

Van de laatste regel krijgen we de volgende verklaring.

„Een dichter legt verband tussen de Sambre en de Vahalis. De „geknipte" of „afgesneden" Sambre, zegt hij, drinkt de Vahalis. Wat de dichterlijke beeldspraak precies betekent, is, ook uit de contekst, niet duidelijk. Er wordt echter tussen de twee rivieren een zodanig verband gelegd, dat het als een geografische nevenschikking moet worden opgevat".

Wat men al niet kan afleiden uit een onbegrepen tekst! Een gymnasiast die Caesar gelezen heeft, kan weten dat de Sambre Sabis heette en dat de Sicambri een germaanse volksstam waren, toen nog aan de overzijde van de Rijn. Het is een van de stammen waaruit later het volk der Franken is gegroeid. En wat de zogenaamd onduidelijke contekst aangaat, ik ben er zeker van, dat Delahaye die niet heeft gezien en dat zijn kennis zich beperkt tot deze ene regel die hij in het Recueil geciteerd vond. Want de contekst is in het minst niet onhelder.

In dit gedicht (Carmen XIII, Patr. Lat. 58 kol. 710) richt Sidonius, ter gelegenheid van een bezoek van keizer Maiorianus aan Lyon, zich tot de keizer met het verzoek een bepaalde belasting af te schaffen. Wil de keizer dit verzoek inwilligen, dan wenst Sidonius hem een lange, voorspoedige regering en in het bijzonder: sic duplicis ripae tumore fracto detonsus Vahalim bibat Sicamber. Letterlijk vertaald: dan moge de Sicamber, kaalgeschoren, aan de Waal gaan drinken, nadat zijn hoogmoed wegens het bezit van beide oevers gebroken is.

Om deze regels te verstaan moet men zich indenken in de toestand van Gallie rond 460, wanneer het gedicht geschreven moet zijn. Barbaarse volksstammen trekken door het land op zoek naar nieuwe woonplaatsen. Maar het gezag van de keizer wordt als vanouds erkend, en wat meer zegt, ook uitgeoefend, al was het maar op de nooit zo populaire manier van belastingheffing. De Gallo-romein

Sidonius voelt zich dan ook allerminst een Frank, ook al wil Delahaye, dat de bewoners van Gallie zich al twee eeuwen lang als Franken dienden te beschouwen. Hij wenst dat deze langharige, gebaarde en gesnorde indringers — daarop slaat het detonsus —, die er groot op gaan, dat zij nu aan beide zijden van de Rijn wonen, terug verwezen zullen worden naar hun oorspronkelijke woonplaatsen op de rechteroever van de Waal.

De identificatie Vahalis = Gouelle werpt overigens een reeks van vragen op. Als Vahalis inderdaad, zoals Delahaye beweert, „kleine rivier" zou betekenen, dan zou dit uitstekend passen bij de Gouelle, die zo klein is dat zij alleen op een stafkaart te vinden is. Maar hoe komt het dan dat Caesar, Tacitus e tutti quanti de Waal beschrijven als een grote, brede stroom? En wat te denken van een bericht bij Regino van Prüm bij het jaar 881: per idem tempus Nordmannorum classis Wal fluvium ingressa Niumagae palacio regio applicuit? Moeten we geloven dat hier de Gouelle is bedoeld en dat een vloot van zeegaande schepen voor anker ging op een stroom ter grootte van een beek?

Het „Renusprobleem"

En wordt de Vahalis niet door alle auteurs beschreven als een der armen van de Rijn? Het antwoord van de schrijver komt hierop neer, dat het woord Renus geen eigennaam, maar een soortnaam was (p. 169), en dus voor elke rivier gebruikt kon worden. Verder poneert hij, dat de Romeinen „in de overtuiging leefden dat een of meer rivieren in Noord-Frankrijk in direkte verbinding stonden met de Rijn". Er heeft dus een Renus door Noord-Frankrijk gestroomd, zij het dan ook maar alleen in de verbeelding van de Romeinen. Wat is hierop te antwoorden? Zal het helpen als ik opmerk, dat nooit één lexicograaf — ondanks het ontzaglijke en minutieuze werk van honderden jaren — een soortnaam renus op het spoor is gekomen, en dat b.v. Caesar (B.G. IV 1, 1) spreekt van een flumen Rhenum? Wil de schrijver ons werkelijk doen aannemen, dat de Romeinen voorbij Keulen de Rijn geheel en al uit het oog verloren, ondanks het feit dat archeologische vondsten ten duidelijkste bewijzen dat Nijmegen en de gehele Rijndelta Romeins gebied waren? En dat Noord-Frankrijk, waar het wegennet zo dicht was als waar ook, zo zeer terra incognita voor hen was dat zij in hun geografisch beeld een dergelijke onwaarschijnlijke verbinding tot stand brachten?

De Romeinse beambten, militairen en handelaars, moeten beter geweten hebben. Hoe is dan deze massale black-out ontstaan en in stand gehouden?

Maar hoe dan ook, volgens Delahaye kon dit blijkbaar. Alle Romeinse auteurs zijn dus steeds in de waan gebleven, dat de Rijn vanaf Keulen verder zijn loop door Noord-Frankrijk nam, voorbij Noyon stroomde en vermoedelijk tussen Calais en Duinkerken in zee viel. Deze misvatting is de wetenschap duur te staan gekomen. Te kwader ure werd de aandacht van de Nederlandse humanisten getrokken op dat Noviomagus, dat zo verleidelijk veel op Nijmegen leek, welke stad trouwens reeds in de latere middeleeuwen steevast Noviomagus werd genoemd. „Toen bepaalde historische zaken eenmaal naar Nederland getrokken waren, bleken door een bijna duivels toeval de geografie en de topografie van Nederland tot in de kleinste details een volmaakte doublure van de authentieke streek. Dit had dan ook tot gevolg, dat vrijwel alle teksten zonder bezwaar in Nederland gelokaliseerd konden worden". Ik kan met deze simpele verklaring geen genoegen nemen. Dat de geografie en topografie van Nederland tot in de kleinste details een volmaakte doublure vormen van de authentieke streek (d.i. Noord-Frankrijk), is beslist een understatement. De beschrijvingen van laat-antieke en vroeg-middeleeuwse auteurs passen zelfs oneindig veel beter op het z.g. plagiaat.

Noyon een duitse residentie?

De ontkenning van het bestaan van een Noviomagus-Nijmegen sluit voor Delahaye de ontkenning in, dat er ooit in Nijmegen een keizerpalts heeft gestaan. Wordt er gesproken van een palatium in Noviomagus — de teksten zijn legio —, dan slaat dat op Noyon. Nu hebben de eerste Karolingen inderdaad vaak in Noyon vertoefd. Karel de Grote is er zelfs gekroond. Dat hij in Noyon een palts zou hebben gehad, wordt waarschijnlijk geacht, al is het niet te bewijzen. Maar na de delingen van het rijk in elk geval is er geen aanwijzing meer voor het bestaan van een franse koningspalts. Integendeel, het latere droit de gite, d.i. de verplichting van de burgers van Noyon om de koning te herbergen tijdens zijn verblijf in de stad, is veeleer een argument contra. A fortiori moet dan een duitse keizerpalts in Noyon voor onmogelijk gehouden worden. Want dat Noyon sedert 843 een franse stad was, en dus buiten het

Duitse rijksterritoir lag, is zo zonneklaar dat het nooit door iemand in twijfel is getrokken. Behalve dan, pour le besoin de la cause, door Delahaye. Dat Hugo Capet in Noyon gekroond is, dat de burgers van Noyon heervaart en het droit de gite verschuldigd waren aan de Franse koning, dat in de oorkonden van de bisschoppen van Noyon in hun datering de Franse koning, noemen en niet de Duitse keizer, dat alles bewijst afdoende dat Noyon werkelijk tot het Franse territoir behoorde. Er is geen enkele keizerlijke oorkonde bekend die op de stad zelf, op de bisschop of op de abdijen in de stad betrekking heeft. Want de beide oorkonden voor het klooster van St. Eligius, de eerste daterend uit de jaren tussen 936-950, de andere van 982, die Delahaye toeschrijft aan de keizers Lodewijk en Lotharius (p. 91 en p. 114 n. 120 en 121) zijn in werkelijkheid van de Franse koningen Lodewijk van Overzee (936-954) en Lotharius (954-986), zoals hij zelf had kunnen zien, als hij zijn bronnen met wat meer aandacht had gelezen. Hij had zich ook kunnen herinneren, dat in deze tijd over Duitsland de Ottonen regeerden.

Dorestad en Walcheren, Saksen en Friezen

Ik kan niet in bijzonderheden ingaan op de nieuwe lokalisatie van Dorestad en van Walcheren. Dat laatste moet volgens Delahaye in het tegenwoordige Frans-Vlaanderen gezocht worden, waar men ook een plaats Westkappel en drie plaatsen met de naam Millebrugge vindt. Dorestad zou thans door de zee verzwolgen zijn en in de buurt van Sangatte (Pas de Calais) gelegen hebben. Maar dit is nog niets. En passant vernemen wij, dat de woonplaatsen der Saksen ook al in deze buurt hebben gelegen. Want met de Wisara is niet de Weser, maar de Wimereux (in de buurt van Boulogne-sur-Mer) of de Vezere bedoeld (p. 199). De Friezen woonden in de buurt van Atrecht (p. 136). We zullen nog even moeten wennen aan de voorstelling, dat de Friezen dus oostelijk van de Saksen woonden en niet westelijk, en dat Dorestad ten noorden van het gebied van de Saksen en der Friezen lag.

Ook de delingen van het Karolingische rijk zullen moeten worden herzien. Daarbij wordt een Renus als grens genoemd, maar dat is — voor deze keer — de Seine. Hij vormde de zuid-westgrens van het middenrijk van Lotharius, terwijl de Schelde dan de oostgrens aanduidde.

Delahayes werkwijze

Ik moet het hierbij laten voor wat de zakelijke inhoud betreft. Het zou maar al te gemakkelijk zijn als antwoord op de theorieën van Delahaye een boek te schrijven dat vijfmaal zo dik was als het zijne. Maar de werkwijze van de schrijver is al even ongebruikelijk als zijn uitkomsten opzienbarend zijn. Citeert hij een bron, dan doet hij dat „uiteraard in vertaling". Waarom? Als hij de aanhangers van de „traditionele" zienswijze verwijt dat zij hun bronnen interpreteren en deze interpretaties als bewijzen beschouwen, ziet hij dan niet dat elke vertaling per se een interpretatie is? Bij degenen die hij bestrijdt is het althans gewoonte de bronnen taliter qualiter te geven, met de interpretatie afzonderlijk. Daarbij komt dat ik geen volledig vertrouwen heb in de vertalingen van Delahaye. Voor zover ik deze heb kunnen controleren waren zij hier en daar, op zijn zachtst gezegd, nogal vrij. En zou iemand die geen raad weet met een uitdrukking als „ad opus nostrum" (p. 130), die in het middeleeuws latijn zo gewoon is, niet goed doen zijn taalkennis nog wat te perfectioneren? Vreemd doen ook aan de namen van sommige auteurs en de titels van werken, die hij citeert. Ik heb even moeten nadenken voor ik begreep wat met de „perochiae" van Livius bedoeld moest zijn. Otto van Frisingen is Otto van Freising. En wat te denken van de verwijzing: „Apollinari Sidonio de Gallis" (p. 124, n. 2)? Het gedicht van deze auteur, waarvan hij blijkbaar maar één regel kent, heet niet zo en handelt trouwens ook niet over de Galliers. Een groot deel van zijn materiaal heeft de schrijver kennelijk zonder meer ontleend aan het Recueil des historiens de la Gaule, en met alle respect voor deze gigantische en ook nu nog wel bruikbare excerptenverzameling uit de achttiende eeuw moet men toch zeggen dat wij tegenwoordig betere uitgaven bezitten, die men niet mag verwaarlozen. Een aantal niet te pardonneren slordigheden ga ik voorbij.

Men kan zeggen dat dit alles de kern van de zaak niet raakt. Soit. Maar erger dan dit alles is het gebrek aan historisch inzicht en historische kritiek. Voor het natuurlijk verband van de feiten en hun relativiteit heeft hij weinig begrip. Wanneer hij b.v. zegt dat tot 777 de geschiedenis van Nijmegen na de Romeinse periode „een onbeschreven blad" is (p. 76), dan is dat voor wat de schriftelijke bronnen betreft natuurlijk waar, maar wie de toestand van het bronnenmateriaal voor de vroegste middeleeuwen kent, weet dat daaruit hoegenaamd niets te concluderen valt.

Ook in de Oudheid was het stedelijk leven in wat nu Noord-Frankrijk, België en Nederland is, niet bijzonder ontwikkeld. Het ging in de volksverhuizing vrijwel geheel te niet. De meeste plaatsen die stedelijke allure bezeten hadden, vegeteerden verder als obscure lokaliteiten, om eerst veel later — en dan veelal met een geevolueerde naam — weer in de historische litteratuur op te duiken. Als in de vroege middeleeuwen een plaatsnaam genoemd wordt, dan is het doorgaans niet, omdat de plaats zelf belangrijk was, maar omdat er een of andere gebeurtenis plaats greep die het vermelden waard was. Om maar een bekend voorbeeld te nemen: dat Dokkum in de achtste eeuw zijn naam al had, weten we enkel doordat Bonifatius er vermoord is. Met Noyon is het niet anders. We horen voor het eerst in de middeleeuwen van Noyon, wanneer St. Medardus er zijn bisschopszetel vestigt. Dat is in het jaar 530 of iets later. En dan duurt het meer dan een eeuw, voordat de naam Noyon weer genoemd wordt: toen een van de grootste figuren van de zesde eeuw, St. Eligius, er bisschop werd (641). Was Noyon geen bisschopszetel geworden, het zou waarschijnlijk even lang geduurd hebben voor we er iets van hoorden als met Nijmegen het geval is geweest.

Schrijvers beschouwingen over het wezen van de souvereiniteit in de middeleeuwen (p. 83-86, in verband met zijn bewering dat Noyon een Duitse residentie was) missen elke zakelijke fundering. Een beter inzicht in de lang niet eenvoudige betrekkingen tussen het Romeinse rijk en de barbaren zou hem voor verschillende blunders hebben kunnen behoeden. Hij schijnt in geheel niet te begrijpen, welk gevaarlijk terrein de historische geografie is. Wie zich daarop waagt, moet beschikken over de bekwaamheden van een goed beslagen en veelzijdig taalgeleerde, samen met die van historicus en een geograaf. De identifikaties van plaatsnamen die Delahaye ons voorstelt, berusten enkel op een oppervlakkige gelijkenis. Alle plaatsen die hij in Noord-Frankrijk lokaliseert, zou men op deze wijze overal elders in Europa kunnen terugvinden.

Theorieen en redeneringen zijn noodzakelijk, als gevolg van het feit dat wij nu eenmaal weinig expliciet weten. Weten en redeneren zijn zelfs in ons denken moeilijk precies gescheiden te houden. Maar op een gegeven moment moet men kunnen zien, dat men het contact met de werkelijkheid verloren heeft. Dit is een zaak van bon sens. Het begin was de constatering, dat er soms verwisseling heeft plaats gehad tussen Noyon, het ene Noviomagus, en Nijmegen, het andere. Maar dit is, helaas, het enige reële van het boek. Dat deze verwisseling mogelijk is geweest, is een gevolg van gebrekkig bronnenmateriaal: meest kronieken en dus summiere aantekeningen. De onzekerheid bestaat ook slechts hier en daar, en zij is niet van invloed op het totale beeld van de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van het Westen. Wanneer op grond van één en dezelfde tekst in een kroniek de ene geleerde een feit uit de geschiedenis van Noyon registreert, en de andere een feit uit de geschiedenis van Nijmegen, dan is het duidelijk dat in dit en in soortgelijke andere gevallen ofwel de één, ofwel de andere zich vergist. Maar te stellen dat alle historici zich ten aanzien van de Noviomagus-teksten over de hele lijn hebben vergist, is toch wel een hele andere zaak.

Wie deze stap zet — men kan ook zeggen: wie deze sprong waagt — moet ontkennen wat altijd als vaststaande feiten aanvaard is. De ontkenning van het ene brengt weer de ontkenning van het andere mee, usque ad infinitum. Delahaye is nu al zó ver, dat hij de hele geschiedenis van Noord-Frankrijk en West-Duitsland op zijn kop gezet heeft. En daar deze geschiedenis onlosmakelijk verbonden is met de geschiedenis van West-Europa, zal ook deze wel geheel herschreven moeten worden. Het is onvermijdelijk dat dit alles tot contradictoire uitkomsten moet leiden. Ik vraag me af, wat er nu eigenlijk nog overblijft van de historische traditie betreffende ons land. Chinheim is ook al geen Kennemerland meer, en in het volgende deel van het boek van Delahaye zal blijken dat Traiectum, waarvan we niet beter wisten dan dat het Utrecht was, ook al in Noord-Frankrijk ligt: het is dan Tournehem, halverwege tussen Calais en St. Omer. De Noormannen hebben in onze streken nooit een voet gezet. Dat is toch wel enigszins opmerkelijk, gezien het efficiënte gebruik dat deze welbevaren lieden wisten te maken van grotere stromen. En toch hebben er blijkens de archeologische vondsten in onze streken mensen gewoond. Wat is dat dan voor een geheimzinnig slag van lieden geweest, dat daar eeuwen en eeuwen blijkbaar onopgemerkt heeft gewoond? Er is een opvallende leegte tussen Schelde en Eems, als we Delahaye moeten geloven, zo al niet in werkelijkheid, dan toch in onze kennis. En hoe komt het, dat we in het noorden en oostelijk van deze leegte later twee volken vinden die zich Friezen en Saksen noemden, terwijl de authentieke Friezen en Saksen honderden kilometers zuidwestelijk in romaans gebied woonden? Is het weer een

„duivels toeval", dat het plagiaat is gebleven, terwijl het echte zonder sporen achter te laten verdween?

De schrijver zegt het te betreuren dat zijn studie voor Nederland slechts destructief is. Het spijt mij van mijn kant oprecht voor mijn confrere, de zeer verdienstelijke streekarchivaris van Nassau-Brabant, dat mijn oordeel over zijn werk juist even destructief is. Maar het boek leent zich niet voor een vruchtbare discussie. Delahaye heeft geen problemen opgelost, hij heeft zelfs niet een reëel probleem gesteld. Het enorme werk van het verzamelen van al zijn materiaal heeft dan ook tot niets gediend. Uit deze verwarring is geen enkel positief gezichtspunt naar voren gekomen. En het enige dat hij bewezen heeft, en maar te goed bewezen, is: dat een voortreffelijk archivaris niet noodzakelijk een goed historicus moet zijn.

BRABANT EN ECHTERNACH

Het is treurig, dat men nog in deze eeuw zo erg knoeit met plaatsnamen, zoals A. Delahaye doet in zijn geschrift van 580 bladzijden: Vraagstukken in de Historische geografie van Nederland. (uitg. Vorsselmans, Zundert 1965). Het is ook een anti-nederlands boek, daar het een hele periode van de nederlandse geschiedenis ongedaan probeert te maken op een franskiljonse manier. Als alles waar is, wat hij beweert, waarom hebben de Fransen al niet veel vroeger dat alles voor zich opgeeist, (zoals zij dat gewoon zijn in hun geografische en kulturele annexatie-zucht)? Anderen zullen zich wel bezig houden met het weerleggen van de averechtse opvattingen van Delahaye over Nijmegen, Utrecht, Bonifatius etc. Ik wil mij slechts bezig houden met de bezittingen van de abdij van Echternach in deze Brabantse streken. Delahaye beweert, dat die goederen in noord-west Frankrijk lagen; maar Echternach wist in 1200 niet meer, waar ze lagen, en zocht ze in Brabants gebied.

Hoe is 't mogelijk over Echternachse goederen in onze streken te spreken, zonder de *omvang* en 't *aantal* van die rechten en goederen te kennen? 't Is wel nodig eens een volledige lijst van die rechten en bezittingen op te stellen. Als men daarvan op de hoogte is, moet men het volstrekt onaannemelijk achten, dat een Luxemburge abdij omstreeks 1200 of in de 12e eeuw al die rechten en bezittingen (kerken, tienden en grondheerlijkheden) heeft kunnen opeisen op grond van vermeende rechten uit de 8e eeuw; want al die goederen zouden in 't bezit geweest zijn van andere mensen! Het is al heel moeilijk, zo niet onmogelijk, dat een vreemde abdij omstreeks 1200 in *een dorp* een grondheerlijkheid met kerk in beslag zou genomen hebben, daar de familie, die die goederen toen al eeuwen in bezit had, gemakkelijk met akten zou kunnen bewijzen dat zij de rechtvaardige bezitter was. Maar dat Echternach op zoveel plaatsen tegelijk op bezittingen zou aanspraak gemaakt hebben – en met goed gevolg –, dat is onmogelijk. Dan weet men weinig van de geschiedenis van het grondbezit, als men dat zou kunnen denken.

Maar laat ons eens zien, hoe Delahaye aan 't knoeien gaat met plaatsnamen. Op blz. 552 vereenzelvigt hij Epternacum met Eperlecques: „De oudste bronnen spreken altijd van Epternacum; etymologisch is de identiteit van de twee namen geheel te aanvaarden". Hieruit blijkt, dat hij geen verstand heeft van etymologie, want de oudste vorm van Eperlecques is SPIRLIACUS in de 9e eeuw, later SPERLECA, SPERLACA. (zie Gijsselings Toponymisch woordenboek). Delahaye kent Gijsselings werk en haalt ook dikwijls oude vormen van plaatsnamen aan; maar hier bij Eperlecques *juist niet!!* Dat is niet eerlijk. Alleen domme journalisten kan men aldus om de tuin leiden! Trouwens Epternacum zou in die N.W. hoek van Frankrijk geen naam

geworden zijn eindigend op -ecques of -aques, maar een naam op -ai, zoals Douai, Cambray, Courtai, Tournai. Delahaye heeft dus Epternacum (Echternach) niet nagewezen in Frankrijk; en evenmin de Brabantse plaatsnamen. Want voor Alfen kan hij geen plaats in Frankrijk vinden (blz. 520); de namen die hij opgeeft, zijn etymologisch geheel-verschillende namen. Diessen (Deosne) is een andere naam dan Thiennes (< Teones). Voor Eersel, Bakel, Deurne, Vlierden kan hij geen etymologisch-gelijke plaatsen aanwijzen evenmin voor Waalre. Dit laatste deel van zijn geschrift is wel het ergste geknoei op toponymisch gebied, dat ik ooit heb gelezen. Delahaye heeft de Brabantse Echternach-traditie niet kunnen weerleggen.
Maar er staan nog meer onjuistheden in dit geschrift. Vóór de 17e eeuw (blz. 478) vindt men al St. Willibrorduputjes vermeld, bijvoorbeeld in Oss in de 14e en 15e eeuw; apud puteum sancti Willebrordi (in 't Bosch Protokol).
Leuetlaus is niet Luissel bij Boxtel, want daar is nooit iets te vinden van Echternachs bezit. Gijsseling leest Lendlaus.
Schrijver beweert dat de kerk van Alfen slechts tot 1287 (blz. 483) een Echternachs leen was. Hij weet er niet veel van, want die kerk van Alfen met onderhorigheden is tot het einde der 18e eeuw een Echternachs leen geweest. Elke nieuwe abt van Tongerlo moest die kerk te leen houden van Echternach. De laatste leenverheffing is op 25 april 1781 van Godefridus Hermans, abt van Tongerlo (Commissie van Breda, 190 Echternachs Leenboek blz. 253-253v). Tevens betaalde Tongerlo tot eind 18e eeuw jaarlijks een vazalcijns aan Echternach. 't Goed der Tempeliers onder Alfen (483) was een Echternachs cijnsgoed tot eind 18e eeuw (Comm. van Breda, 193 Echternachs cijnsboek van de cijnskring Diessen fol. 43v).
In Bakel, Milheze, Deurne, Liessel, Vlierden en Gemert zijn de tienden van Echternach, meest Echternachse lenen (zie 't Leenboek in de Comm. v. Breda 190, fol 91-200).
Dat goed in Diessen (491-492) was geen hertogelijk leengoed, maar een cijnsgoed, want er treden cijnsmannen bij op.
Het werkwoord „tenere" wordt niet alleen bij leengoederen, maar ook bij cijnsgoederen gebruikt. In Diessen en Hilvarenbeek zijn trouwens cijnsgoederen van de hertog van Brabant *én* de abt van Echternach, evenals in Deurne en Bakel en Eersel. Het is normaal, dat er twee of drie grondheren zijn in een dorp.
Echternach beurde heerlijke grondcijnsen in Rijthoven, Eersel, Valkenswaard en Waalre (Comm. v. Breda. 192: Cijnsboek Waalre).
Echternach beurde cijnzen in de Hees bij Eersel. (Comm. v. Breda 193: Cijnsb. Diessen fol. 8). Dit zal dus Hezia zijn. Delahaye denkt, dat het *Hées* in Frankrijk is, maar dat is in 869 *Hadas* (!!). Etymologische nonsens.
De Duitse Orde was leenman van Echternach wegens de tienden van

Milheze, 1/3 deel der tienden van Bakel en wegens de kerk van Gemert en tienden aldaar tot eind 18e eeuw. (Comm. v. Breda 190: Leenboek fol. 96-101-106).
In Reppel stelde de abt van Echternach de pastoor, de meier, de sekretaris en enige schepenen aan tot in de 18e eeuw (Comm. v. Breda 189, blz. 106-109) Delahaye beweert, dat de identifikatie van Replo met Reppel (blz. 496) door geen enkel gegeven bevestigd wordt en dat Echternach niet de kerk van Reppel bezeten heeft. Boude Beweringen...! Echternach beurde er ook cijnzen (ibid. blz. 106). De abt van Echternach benoemt Pierre Leeman te Bree tot notre sergeant de notre cour de Reppel op 26 juni 1760 (ibid fol. 107); en François Coemans als meyer van Reppel in 1760 (ibid. fol. 109).
Met Vlierden beweert Delahaye, heeft Echternach geen andere relatie gehad dan de tussen 1242 en 1269 vermelde Johannes, ridder van Vlierden, die als getuige optreedt (blz. 496) En: „anderzijds heeft Echternach in Vlierden geen bezit gehad".
Maar de tienden in Vlierden zijn Echternachse lenen tot eind 18e eeuw (Comm. v. Breda 190, Leenboek fol. 178-200).
De voogdij over Echternachse goederen ging *over een heel gebied*, dus niet alleen over Waalre, Deurne en Diessen, maar over alle onderhorige goederen! Schrijver begrijpt niet, hoe een graaf van Namen een tijdje voogd is geweest (497). Die eetwaren (waaruit het voogdschot bestond) dienden om de voogd en zijn gezelschap te eten te geven. Dit is overal, bij andere kloostervoogden, zo! De Heer van Herlaar (499) was ook voogd van Echternach, dat staat trouwens duidelijk in die akte (ratione advocatie), en niet alleen in Waalre-Valkenswaard en omgeving, maar ook in Deurne en Diessen met hun onderhorigheden. Delahaye vat de voogdij op als een inbreuk op de rechten van Echternach. De voogd voerde juist de rechtsmacht van de abt uit. Later ontstaat uit die voogdij de heerlijkheid; dat is overal zo!
In 1326 gaf de abt van Echternach de gemeynt van Waalre en Valkenswaard uit (499). Met „cultivatie", zoals Delahaye denkt, heeft dit niets te maken; het gaat over de gemeynt, dus over 't gebruik van woeste, ongecultiveerde gronden!
Nog veel meer zou er in te brengen zijn tegen dit dom geschrijf. Maar ik ben het zat.

F.W.SMULDERS.

„TRITILE" NOVIOMAGO = IN HET „VERGANKELIJKE" NIJMEGEN

door Prof. Dr. ARTHUR SCHRIJNEMAKERS

De oorkonde van 12 april 1018, waarin keizer Hendrik II enige goederen aan de bisschopskerk van Paderborn schonk, werd in *„Tritile Noviomago'"* uitgevaardigd. Het merkwaardige van deze plaatsaanduiding is nu, dat enerzijds alle uitgevers dier oorkonde het erover eens zijn, dat hier met *Noviomago* Nijmegen bedoeld wordt, terwijl het anderzijds tot nog toe aan geen hunner „gelungen ist, *Tritile* zu erklaren"[1].

Sedert enkele jaren is er echter een nieuwe zienswijze naar voren gebracht. De heer Albert Delahaye houdt namelijk, tegen alle traditie in, staande, dat *Noviomago* hier niet op Nijmegen maar op Noyon in Noord-Frankrijk zou slaan, terwijl hij bovendien voor *Tritile* de betekenis van „drie-eiland", „drie-hoekig eiland" of „waterland gevormd door drie rivieren" tracht aannemelijk te maken.

Schrijver dezes sluit zich, wegens gegronde en overtuigende redenen, bij de traditie aan (d.w.z. *Noviomago* betekent hier: te Nijmegen), en hij ziet in het Middel-Latijnse woord *Tritile* geen andere dan de in de Middeleeuwen gangbare betekenis, nl. „verslijtbaar, vergankelijk".

Het voorspel tot de status quaestionis

Volgens een bewering van Delahaye zou de bekende burcht van Karel de Grote niet te Nijmegen maar te Noyon in Noord-Frankrijk gestaan hebben[2]. Aangezien zowel Nijmegen als Noyon in de geschreven bronnen als *Noviomagus* voorkomen, had men volgens hem vele feiten (waaronder ook de bouw van de Karolingische burcht), die te Noyon hadden plaats gehad, te Nijmegen gelocaliseerd. Kort daarop wist hij door een paar krantenartikelen meer ruchtbaarheid aan zijn stelling te geven[3].

Dr. Friedrich Gorissen, archivaris te Kleef[4], antwoordde reeds spoedig in een artikel, waarin hij aantoonde, dat „Het Karolingisch paleis te Nijmegen

---

[1] *Monumenta Germaniae Historica,* Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae, III, nr. 385, pp. 489-490.

[2] *Numaga, Tijdschrift gewijd aan Heden en Verleden van Nijmegen en Omgeving,* Jrg. III, nr. 2 (mei 1956), p. 38.

[3] *De Gelderlander,* 24 en 25 oktober 1955.

[4] Men zie zijn mooie en degelijke publicaties: *Heimat im Reichswald* (Kleve 1950), *Stede-Atlas van Nijmegen* (Brugge 1956) en *Rhenus bicornis* (Sonderdruck aus *Brückenschlag am Niederrhein).*

een onwrikbaar feit" is[5]. Hij noemde Delahaye's bewering een vorm van Herostratisme[6], d.w.z. eerzuchtige brandstichting. In feite kwam deze bewering immers hierop neer,

dat niet slechts enkele tientallen ijverige en nauwkeurige geschiedschrijvers zich vergist hebben (wat immers mogelijk zou zijn), maar dat ook heel de eigentijdse Europese geschiedschrijving sedert de tijd van Karel de Grote aan een reusachtige mystificatie ten prooi geworden is.

Ofschoon hij het „uilen naar Athene dragen" noemde, stelde ook Prof. R. R. Post nogmaals de historische waarheid van „Het Karolingische Paleis op het Valkhof" vast[7]. Hij maakte op grond der bronnen duidelijk, dat de plaatsnamen *Noviomagus* en *Niumaga* equivalent waren, d.w.z. voor dezelfde plaats gebruikt werden, en dat *Niumaga* identiek was met Nijmegen. Verder besteedde hij aandacht aan de verschillende plaats-bepalingen, die in de bronnen te vinden zijn. Daarbij vermeldde hij vooreerst de directe aanduidingen, zoals *„ad Niumagam in Batuca", „ad Noviomagum castrum vicinum Dorestado"* en de verschillende vermeldingen, dat *Noviomagus* of *Niumaga* aan de Waal lag.

Vervolgens ging hij de indirecte aanduidingen na, zoals die blijken uit de reisroutes der Duitse keizers en koningen[8]. De sterkste bewijzen vond Prof. Post in de verschillende rijksverdelingen en grensbepalingen, zoals bv. in 843 en 870, waardoor Noyon en Nijmegen - behalve in de jaren 885-887 - door rijksgrenzen gescheiden werden en dus verschillende landshoofden kregen. Zodoende lost het verblijf van een Duitse monarch te *Noviomagus* het probleem ten gunste van Nijmegen op, terwijl het zeldzame geval van de aanwezigheid van een vreemde heerser - bv. het verblijf van de Franse koning te *Niumaga* in 898 - op een andere wijze, bv. oorlogshandelingen, te verklaren valt.

Voor een goed begrip van het probleem, waarmee wij ons in dit artikel speciaal bezig houden, zij medegedeeld, dat Prof. Post in een voetnota verklaarde: „Hier (d.w.z. in de oorkonde van 12 april 1018) wordt de plaats aangeduid met *Tritile Noviomago,* hetgeen ik niet verklaren kan" [9].

Een ongelooflijke geschiedenis

Door deze reacties meer geprikkeld dan ontmoedigd, verwerkte Delahaye

---

[5] *De Gelderlander,* 5 november 1955.
[6] Herostratus stak rond 356 v.Chr. de tempel van Diana te Ephese in brand.
[7] *Numaga,* III, 2 (mei 1956), pp. 37-71.
[8] Men zie vooral HANS JÜRGEN RIECKENBERG, „Königsstrasse und Königsgut in Liudolfingischer und Frühsalischer Zeit (919-1056)", *Archiv für Urkundenforschung,* Bd. XVII (Berlin 1942), pp. 32-154.
[9] *Numaga,* III, 2 (mei 1956), p. 63, nota 97.

zijn opvattingen in een uitvoerige tekst, die hij in 1958 onder de titel *Het Mysterie van de Keizer Karel-Stad* in boekvorm uitgaf[10]. Het is een in alle opzichten „uitzonderlijk" werk, dat zijn weerga enkel gevonden heeft in de andere publicaties, die er sedertdien van de hand van de heer A. Delahaye verschenen zijn[11].

In een hoofdstuk, getiteld „Dwaalwegen der geografie", werden Prof. Post en Dr. Gorissen van antwoord gediend. Delahaye verklaarde, dat hij, om de residentie van Karel de Grote voor Nijmegen te behouden, desnoods over veel onwaarschijnlijkheden wilde heenstappen[12], doch deze opponenten hadden hem nu toch wel iets voorgeschoteld, dat „beslist te zwaar" was om te verteren. Hij wilde derhalve vooral „de leken op historisch gebied" en „de niet met de historische kritiek vertrouwde lezers"[13] attent maken op het feit, dat deze historici (d.w.z. Post en Gorissen) slechts de gevestigde mening hadden aangevoerd „zonder nader bewijs" (sic!). Ja erger nog:

> Voor Post en Gorissen sprak de traditie zó sterk, dat zij zich zelfs niet veronderstellenderwijs hiervan los hebben kunnen maken; vandaar dat zij geen bewijzen doch slechts sofismen produceerden[14].

De „kapitale denkfout", die deze historici volgens hem begaan hadden, zou hierin bestaan hebben, dat zij er geen moment aan zouden getwijfeld hebben, dat het Karolingische paleis van *Noviomagus* te Nijmegen gelegen had, en dat ze daarna deze stelling zouden gebruikt hebben om de in de bronnen rond-dit-paleis vermelde feiten eveneens te Nijmegen te localiseren. Ze zouden dus het sophisme gepleegd hebben van als reeds bewezen te veronderstellen wat nog bewezen zou moeten worden. Zo zouden ze bv. op de uitdrukking *„ad Noviomagum castrum vicinum Dorestado"* de cirkel-redenering toegepast hebben van eerst Duurstede bij Nijmegen te zoeken en daarna Nijmegen bij Duurstede te plaatsen. Ze hadden toch moeten zien, dat ingeval *Noviomagus* hier Noyon mocht zijn, *Dorestado* hier niet op Duurstede kon slaan!

Iedereen zal het met Delahaye eens zijn: „Ook een historische argumentatie moet wijsgerig zuiver zijn"[15]. Doch we kunnen het gerust aan „de leken

---

[10] ALBERT DELAHAYE, *Het Mysterie van de Keizer Karel-Stad* (Heerlen 1958, 212 pp.).

[11] *Was St. Willibrord werkelijk Aartsbisschop van Utrecht?* (Zundert 1959), 36 pp., en *Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland, 2* delen (Zundert 1965), 222 en 580 pp. Gezien de steeds verder om zich heen grijpende mystificatie, zal Delahaye het wel niet bij deze publicaties kunnen laten. Het zou ons geenszins verbazen indien Delahaye vroeg of laat openlijk zou verklaren, dat de hele affaire zijnerzijds een kostelijke grap is geweest.

[12] *Het Mysterie* etc, p. 77.

[13] *Op. cit.*, p. 70.

[14] *Op. cit., p.* 75.

[15] *Op. cit., p.* 69.

op historisch gebied" overlaten om uit te maken wie hier drogredenen gebruikt heeft[16].

Repliek en uitdaging

Spoedig reageerde Prof. Post met een bespreking van het boekwerk onder het opschrift: „Een opzienbarend boek: Het Mysterie van de Keizer-Karelstad. Vaderlandse en Franse geschiedenis op de kop gezet"[17]. Zijn critiek was vernietigend en hij noemde het geheel een „tragisch raadsel". Ook Drs. (thans Prof. Dr.) A. G. Weiler nam het werk op de korrel; hij voegde aan de door Post gesignaleerde fouten nog enkele toe[18].

---

[16] In *Vraagstukken* etc., I, p. 20, nota 5 wil Delahaye aan Prof. Post een les in Logica geven. Over het syllogisme sprekend, zegt hij o.a.: „Staat de conclusie, die zou moeten volgen, bij de betoger al bij voorbaat vast, of slaat hij er geen acht op, dat de conclusie in de premissen ingeslopen is (dit laatste is namelijk bij Post duidelijk het geval), dan levert hij geen bewijs, doch gaat hij zich te buiten aan een sophisme".

Nu is het inderdaad waar, dat een verkeerde conclusie - onder voorbehoud, dat de redenering juist is, d.w.z. de wetten der formele Logica geëerbiedigd worden - op een of meer onware premissen wijst. Maar als de premissen wel juist zijn en de redenering correct is, volgt de juiste conclusie met logische noodzakelijkheid. Dit laatste is namelijk het geval met het volgende syllogisme.

Praemissa maior:

Als alle ons bekende gegevens van geographische, topographische, toponymische, geschiedkundige en taalkundige aard even zo vele aanwijzingen zijn voor de juistheid der premissen, en twijfel aan haar juistheid *enkel en alleen* gebaseerd is op de eventuele mogelijkheid van de onjuistheid der conclusie, terwijl anderzijds de mogelijke twijfel aan de juistheid dier conclusie *enkel en alleen* gebaseerd is op een onvoldoende vertrouwdheid met of een verdraaiing van de gegevens, die borg staan voor de juistheid der premissen, dan is het volkomen in strijd met de regels der gezonde Logica te eisen, dat de premissen op grond der conclusie in twijfel moeten worden getrokken.

Praemissa minor:

Welnu, dit is het geval met Delahaye's eis ten aanzien van de procedure, die hij door Post en Gorissen wenst gevolgd te zien. Waar zij, geheel volgens de wetten der Logica en der wetenschappelijke historische critiek, aanvankelijk ten aanzien der conclusie een *methodische* a priori twijfel hadden aangenomen en deze daarna systematisch hadden weggewerkt, daar eist Delahaye niet alleen, dat ze de conclusie in *absolute* zin betwijfelen, maar deze twijfel ook uitbreiden tot de premissen. Zijn motief voor deze eis drukt hij als volgt uit: „Zolang de noodzakelijke correcties niet zijn aangebracht, biedt de gevestigde historische mening een onuitputtelijke bron voor opwerpingen tegen onze stelling". *{Mysterie,* p. 69).

Conclusio:

Derhalve is het duidelijk, dat niet Post en Gorissen maar Delahaye zelf zich aan deze „kapitale denkfout" van de conclusie in de premissen op te nemen, schuldig maakt.

De „verhelderende, doorbrekende gedachte" *{Mysterie,* p. 69) is dus niet, dat er een mystificatie heeft plaats gevonden, maar dat Delahaye deze eerst wenst in te voeren, om daarna de „logische" consequenties daaruit te trekken en tenslotte deze (zelf-gefabriceerde) consequenties als bewijzen te gebruiken voor het „feit" der mystificatie.

[17] *De Tijd,* 10 mei 1958.

[18] *Dagblad voor Nijmegen,* 19 juni 1958.

Delahaye diende spoedig van repliek. In het eerste van een serie van drie artikelen[19] durfde hij het aan te beweren: „Op onnavolgbare wijze hebben zij aangetoond, dat de karolingische traditie niet op historisch-wetenschappelijke grondslag bevestigd kan worden". In een naschrift bleef Drs. Weiler bij zijn afbrekende critiek en voegde hij er zelfs aan toe, dat Delahaye het hoe langer hoe erger maakte; twee instanties, die hij in zijn boek als „waarschijnlijk" had verondersteld, werden in de krant als „volstrekt zeker" geponeerd. Drs. Weiler besloot met de uitdaging:

Tenslotte blijft ons aller vraag aan D. nu eindelijk positief materiaal (oorkonden, opgravingsresultaten etc.) voor Noyon aan te voeren. Tot heden moeten wij die missen.

In alle geval „Drie"?

In het tweede van zijn bovengenoemde drie artikelen[20] maakte Delahaye de lezer opmerkzaam op het *„Tritile Noviomago"* der oorkonde van 1018. Ofschoon hij moest toegeven, dat *Tritile* hem niet geheel en al duidelijk was, hield hij het toch voor waarschijnlijk, dat het een „paleografisch niet geheel juist opgeloste contractie" was, „waarin de betekenis gezocht moet worden van: drie oevers, drie rivieren of drie eilanden". En zijn zekerheid hernemend stelde hij vast:

Aan het drie, aangeduid door het begin van het woord Tri-, bestaat in elk geval niet de minste twijfel. Het Noviomagus wordt nader aangeduid door: aan drie oevers, aan drie rivieren gelegen, of samengesteld uit drie eilanden. Zulk adjectief past volkomen op Noyon en in het geheel niet op Nijmegen.

Hij hechtte aan deze verklaring zo'n grote overtuigingskracht, dat hij er tenslotte „het doorslaggevende bewijs" voor zijn stelling in meende gevonden te hebben. De rhetorische vraag stellend: „Was Karel de Grote wel in Nijmegen?", schreef hij een artikel in *Elseviers Weekblad*[21], waarin het thema *Tritile Noviomago* de hoofdrol speelde. De reacties der lezers bleven niet uit, zodat Delahaye andermaal de gelegenheid kreeg om zijn visie op „Karel de Grote, Nijmegen en Noyon" uiteen te zetten[21a].

De tijd rijp?

Op 28 mei 1960 schreef Delahaye:

De vele aanwijzingen, motieven en adstructies voor mijn theorie wil ik hier niet

[19] *Dagblad voor Nijmegen,* 31 juli 1958.
[20] *Dagblad voor Nijmegen,* 29 augustus 1958.
[21] *Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960.
[21a] *Elseviers Weekblad,* 2 juli 1960.

herhalen. Ik meen echter, dat de tijd rijp is, om het doorslaggevende bewijs voor mijn stelling, dat de residentie Noviomagus niet Nijmegen doch Noyon in Frankrijk was, bekend te maken[22].

De vraag dringt zich onmiddellijk op: Waarom was toen de tijd rijp? Het antwoord is heel eenvoudig. In zijn boek en de daarop volgende krantenartikelen had hij de Peutingerkaart zijn „belangrijkste argument en bewijs" genoemd[23]. Maar zijn behandeling en interpretatie van dat document was niet bestand gebleken tegen een analyse door de deskundige Prof. Dr. Stolte. Deze laatste verklaarde o.a.: „Wanneer de heer Delahaye zijn sterkste argument moet halen uit de Tabula... dan is zijn zaak reeds verloren voor hij begon"[24]. In een tweetal artikelen[25] en in zijn *Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland* zou Delahaye op de Peutingerkaart terugkomen, maar ook deze *orationes pro domo* hebben geen zoden aan de Noyonse dijk gezet.

Het was dus veiliger een tekst naar voren te brengen, waarvoor tot nog toe niemand een verklaring had kunnen vinden. Maar daarmee gaf Delahaye tevens toe, dat hem tijdens de redactie van *Het Mysterie der Keizer Karel-Stad* nog steeds „het doorslaggevende bewijs" ontbroken had. Er werd namelijk in dat werk met geen woord over *Tritile Noviomago* gerept.

Één bewijs voldoende?

Teruggrijpend op een uitspraak van een zijner opponenten, schreef Delahaye:

In het begin van zijn artikel[26] zet de heer Post uiteen, dat men de Latijnse naam Noviomagus inderdaad als Noyon en Nijmegen kan verklaren. Voor hem lijdt het geen twijfel, dat de interpretatie Nijmegen gekozen moet worden, telkens als er sprake is van de residentie. Feitelijk, zegt Prof. Post - en ik val hem hierin geheel bij - zou één bewijs voldoende zijn, om de zaak van de twijfel op te lossen. Kan er nu één oorkonde, één tekst met volledige zekerheid op een der twee plaatsen, Nijmegen of Noyon, exclusief de andere, verklaard worden, dan is de zaak inderdaad opgelost[27].

Aldus presenteerde Delahaye zijn *status quaestionis* en hij deed het voorkomen alsof Prof. Post het ook zo opvatte. Doch dit laatste was geenszins het geval. Het probleem, zoals Prof. Post het zag, was aan te tonen, dat er te Nijmegen een Karolingische koningsburcht of palatium heeft gestaan, of

[22] *Elseviers Weekblad*, 28 mei 1960.
[23] *Het Mysterie etc*, p. 121; *Dagblad voor Nijmegen*, 31 juli en 29 augustus 1958.
[24] *Nijmegen is toch Noviomagum*, Brochure der Stichting I.V.I.O., Actueel Onderwerp (AO) reeks, nr. 724 (Amsterdam 1958), 16 pp. Zie ook: STOLTE, „Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karel-stad", *Numaga*, X, 1 (febr. 1963), pp. 9-21.
[25] *De Gelderlander*, 16 en 23 september 1961.
[26] *Numaga*, III, 2 (mei 1956), pp. 39-40.
[27] *Elseviers Weekblad*, 28 mei 1960.

zo men wil, dat het paleis van *Niumaga-Noviomagus* te Nijmegen en niet te Noyon lag. Post schreef uitdrukkelijk:

Ook doet het helemaal niet ter zake of er in Noyon ook een koninklijk paleis heeft gestaan of niet, en nog veel minder of dat groter of kleiner, rijker of eenvoudiger was dan het Nijmeegse. Aangetoond moet worden, dat het Numaga, waar een koninklijk paleis stond, werkelijk Nijmegen is[28].

Het is van belang naar voren te brengen, dat Prof. Post niet zozeer probeerde *Noviomagus* dan wel *Niumaga (Numaga)* met Nijmegen gelijk te stellen. Letterlijk schreef hij:

Feitelijk is slechts één bewijs, dat Numaga Nijmegen was en dat daar een koninklijk paleis (palts) lag, voldoende om het gestelde probleem op te lossen[29].

Maar dat Prof. Post met dit ene bewijs niet alles op het spel zette, blijkt uit zijn nadrukkelijke waarschuwing:

dat degene die eventueel van andere mening zou zijn, niet volstaan kan, met aan een of ander van de hier volgende taferelen een andere verklaring te geven. Hij zou ze alle een voor een moeten weerleggen [30].

---

[28] *Numaga,* III, 2 (mei 1956), p. 41. Deze uitspraak van Post toont de onjuistheid aan van hetgeen Delahaye hem in dit verband in de schoenen schuift. Deze laatste schrijft: „Door Prof. Post, die zich het felst tegen mijn stellingen verzet, wordt de één- en onverdeelbaarheid van de residentie tenminste zonder meer aangenomen. Hij is van mening, dat één bewijs voldoende is, om het gehele probleem over de juiste plaats van de residentie op te lossen. Kan er één afdoend bewijs voor Nijmegen worden aangevoerd, dan acht de hoogleraar de zaak beslist en Noyon definitief uitgeschakeld. Dan kan Noyon geen aan spraak maken op het bezit van het paleis" *(Vraagstukken* etc, I, p. 18).

Door de zaak aldus voor te stellen, probeert Delahaye om Prof. Post in de valstrik te lokken. Reeds eerder schreef hij: ,,De suggestie, in verband met dit vraagstuk gedaan, als zouden er onder Karel de Grote en diens opvolgers best twee residenties Noviomagus kunnen hebben bestaan, is uit het oogpunt van tekstkritiek en op grond van een gezonde en kritische historisch-wetenschappelijke methodiek zó onzinnig, dat zij geen serieuze weerlegging verdient" *(Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960).

Nogmaals herhaalt hij: „Het is volkomen onredelijk te veronderstellen, dat Karel de Grote en zijn opvolgers twee residenties met dezelfde naam zouden hebben gehad" (*Vraagstukken* etc, I, p. 17).

De lezers zouden het zeker gewaardeerd hebben, indien Delahaye het niet bij deze categorische uitspraak zou hebben gelaten. Het zou zeker verhelderend gewerkt hebben, indien Delahaye had aangetoond „waarom" een dergelijk feit met de Logica, de historische kritiek en de wetenschappelijke methodiek in strijd zou komen. Zolang er gelijkluidende plaatsnamen bestaan - en de kaart van West-Europa krioelt er van - is het geenszins te verwonderen, dat keizers en koningen in twee ver van elkaar gelegen, maar toevallig gelijkgenaamde, plaatsen een palts lieten bouwen.

[29] *Numaga,* III, 2 (mei 1956), p. 40.

[30] *Op. cit.,* p. 41. In *Het Mysterie* etc. had Delahaye de vormen *Niumaga- Numaga* zo veel mogelijk vermeden. In zijn *Vraagstukken* worden alle Germaanse vormen zonder bedenken op Noyon toegepast (Vooral I, pp. 73 en 109, nota 57). Wat zouden de Franse toponymisten hiervan zeggen?

De ware betekenis en draagwijdte van de stelling, dat één bewijs voldoende is, komt dus hierop neer: Zolang er zich ook maar één enkel overtuigend en onwrikbaar bewijs ten gunste van Nijmegen kan handhaven, strijdt Delahaye voor een verloren zaak, zelfs al zou hij er in slagen (wat ondenkbaar is) om al de andere argumenten ten gunste van Nijmegen te ontzenuwen of te weerleggen, of in argumenten ten gunste van Noyon te veranderen.

De oorkonde van 1018 en de bekentenis van Prof. Post

Delahaye meende, dat „het doorslaggevende bewijs" voor zijn stelling „min of meer verborgen" lag in de keizerlijke oorkonde van 12 april 1018. Hij verklaarde:

In het tijdschrift Numaga[31] haalde prof. dr. R. R. Post deze oorkonde aan; hij concludeerde er een verblijf uit van de keizer in dat jaar *te Nijmegen.* „Hier", zo schrijft prof. Post letterlijk, „wordt de plaats aangeduid met *Tritile Noviomago,* hetgeen ik niet verklaren kan" [32].

Delahaye deed het hier dus voorkomen, alsof Prof. Post zich zelf de historische en logische das zou hebben omgedaan door te beweren, dat hij *Tritile Noviomago* niet verklaren kon, maar desondanks toch tot Nijmegen besloten had. Deze suggestie vastknopend aan zijn opvatting omtrent het éne bewijs, wekte Delahaye de indruk, dat het nu een gemakkelijk spelletje zou zijn om de zaak te zijnen gunste te keren. Derhalve schreef hij:

Prof. Post verklaart onomwonden, dat hij de term niet kan verklaren. Er kan moeilijk verondersteld worden^ dat deze eminente historicus klakkeloos over deze toponiem zou zijn heen gewipt. Dit Tritile moet hem geïntrigeerd hebben. Dat hij desondanks geen kans heeft gezien, zelfs een mogelijke hypothese op te stellen voor de verklaring van de naam op Nijmegen, mag opgevat worden als een bewijs, dat die naam niet toepasselijk is op Nijmegen. Waaruit dan weer met mathematische zekerheid de conclusie moet volgen, dat het in die oorkonde bedoelde Noviomago dus Nijmegen niet was. Andere historici, die de oorkonde van het jaar 1018 toch ook gesignaleerd hadden, zijn eveneens aan Tritile stilzwijgend voorbijgegaan. Dit woord is voor Nijmegen zó vreemd, dat er werkelijk geen touw aan vast te knopen is[33].

Wat nu van deze voorstelling van zaken te denken? Komen Prof. Post en Nijmegen hier werkelijk in het gedrang? Een analyse van de gewraakte passage zal duidelijk maken, dat dit geenszins het geval is.

---

[31] *Op. cit.,* p. 63. Delahaye slaat dit advies als volgt in de wind: „Van mijn kant mag ik evenwel stellen, dat als er één bewijs ten gunste van Noyon gevonden kan worden (het zullen er meer dan *twaalf* zijn!), er geen drogredenen gezocht moeten worden om het bestaan van het Karolingisch paleis te Nijmegen te blijven volhouden" *{Vraagstukken,* I, p. 18).

[32] *Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960.

[33] *Loc. cit.*

Over keizer Hendrik II sprekend, legde Prof. Post uit, dat deze monarch in de landen aan de Nederrijn de taak van handhaver en stichter van de vrede te vervullen kreeg. Niet alleen had hij heel wat te stellen met Balderik en zijn vrouw Adela, die de omgeving van het klooster Elten onveilig maakten, maar ook was Dirk III van Holland, in zijn strijd tegen de bisschop van Utrecht, begonnen de Tielse kooplieden lastig te vallen. Ten einde deze en andere geschillen op te lossen, de schuldigen te straffen en vrede te stichten, riep de keizer in het voorjaar van 1018 een grote vergadering bijeen. Zelf trok hij van Bamberg via Mainz naar de plaats van samenkomst. Alpertus Mettensis wijdde er over uit, en Thietmar van Merseburg noemde de plaats *Niumagun*[34]. Deze laatste schreef onder het jaar 1018:

Mense eodem (februari) *et 17. kalendas Aprilis* (16 maart) *magnus fit in Niumagun sinodus...*
Imperator autem in predicto loco palmas (30 maart) *et sanctum pascha* (6 april) *celebravit...*
Imperator... post longam inhabitacionem a Niumagun discedens solempnes rogacionum dies (12-14 mei) *in Aquisgrani... celebravit*[35].

Dit betekende dus, dat de keizer op 16 maart, 30 maart en 6 april te *Niumagun*, d.w.z. te Nijmegen, was, en dat hij, na een langdurig verblijf in deze plaats, naar Aken terugkeerde om er de Kruisdagen (van 12 tot 14 mei) te vieren. Aangezien de keizer op zijn tocht van Nijmegen naar Aken toch moeilijk een omweg via Noyon kon maken[36], is er niets logischer dan de oorkonde, welke door diezelfde keizer op zaterdag vóór Beloken Pasen van dat jaar (12 april 1018) te *Noviomago* werd uitgevaardigd, te Nijmegen te plaatsen.

Het feit, dat de plaatsnaam *Noviomago* door het adjectief *Tritile* werd voorafgegaan, kan deze zekerheid niet wegnemen. Daarom kon Prof. Post dan ook met een gerust hart en zonder verdere consequenties te vrezen, in een voetnota schrijven, dat hij dit adjectief niet verklaren kon.

Geen latijn?

Delahaye verklaarde, dat de betekenis van *Tritile* op het eerste gezicht in het geheel niet duidelijk is. Dit achtte hij vooral toe te schrijven aan het feit, dat men in een overigens geheel Latijnse contekst een Latijns woord verwacht aan te treffen. Doch volgens hem kan men dit *Tritile* lang en van alle

---

[34] *M. G. Scr. rer. Germ.*, 1935, p. 500 vv.
[35] GORISSEN, *Stede-Atlas van Nijmegen*, p. 72. Zie ook: *Vraagstukken* etc, I, p. 8 en p. 12, notas 9, 10 en 11.
[36] *Archivfür Urkundenforschung*, XVII (Berlin 1942), p. 145.

kanten bekijken zonder er enig verband met het Latijn in te ontdekken, en hij concludeerde: „Als Latijn is het niet te begrijpen".

Desondanks hield hij de eerste drie letters toch voor een bijvorm van het Latijnse *tres* (drie), zoals we die ook in de Latijnse woorden *Trinitas, triformis* en *tripartitus* en in het Franse woord *tri*colore aantreffen. En evenals het Latijnse *tritavus* (betovergrootvader) uit *tri* en *avus* ontstond en een phonetische *t* inlaste, zo ontstond, volgens Delahaye, *Tritile* uit *Tri-t-ile.*

Zo gezien is het dan „meteen duidelijk, dat het geen Latijns, doch een Frans woord is, hetwelk betekent: drie-eiland". Bovendien ziet men dan, aldus Delahaye, „dat de toepasselijkheid ervan op Noyon zó duidelijk en afdoende is, dat elke verdere twijfel moet worden uitgesloten". En tenslotte: „Op taalkundige gronden moet het reeds uitgesloten worden geacht... dat deze toponiem op Nijmegen slaat. Een zuiver Frans toponiem kan onmogelijk op deze afstand van de Romaans-Germaanse taalgrens zijn ontstaan".

Onnauwkeurige Middeleeuwers?

Na nogmaals herhaald te hebben, dat *Tritile* op Noyon toegepast zó overtuigend ter plaatse valt, dat er geen twijfel meer over de juiste localisatie kan bestaan, haalde Delahaye er een eigentijdse getuige bij, nl. Radboud II, die tussen 1068 en 1098 bisschop van Noyon was. Deze schreef:

De stad zelf bevindt zich tussen twee kleine rivieren, in het oosten de Gouelle, in het westen de Marguerithe. Een derde rivier, de Verse, ontvangt de beide eerste en voert hun wateren aldus vermengd tot in de grote rivier de Oise, niet ver van de muren der stad[37].

De Middeleeuwers waren, volgens Delahaye, gauw tevreden. Het kwam er voor hen niet op aan, dat ze met *Tritile* eigenlijk geen drie *eilanden,* maar drie, of beter gezegd vier, *rivieren* aanduidden. Iedereen weet toch: „de klassieke schrijvers en de middeleeuwers waren in het gebruik van de term eiland niet zo strikt als wij; zij noemden een gebied een eiland, ook als het niet geheel door water omsloten werd, maar met een betrekkelijk klein deel aan het overige land vast zat"[38].

De bewering, dat de Middeleeuwers het met de toponymie niet zo nauw namen, is niet alleen zonder grond, maar is ook onjuist. Wie, zoals schrijver dezes, de problemen der toponymie ernstig bestudeert, wordt telkens weer getroffen door de nauwkeurigheid en de rijkdom aan variaties, waarmee de Middeleeuwers de geographische situaties aanduidden.

[37] *Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960. We volgen Delahaye's vertaling *(Vraagstukken,* I, p. 92) uit A. LEFRANC, *Histoire de la ville de Noyon et de ses institutions jusqu'd la fin du XHIe siècle* (Paris 1887), p. 26.

[38] *Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960. *Vraagstukken* etc, I, pp. 93 en 149.

Stukken land, die bijna geheel door water omgeven werden, maar nog met een kleine hals aan het overige gebied vastzaten, werden *ham* genoemd, terwijl men als „eiland, isle of insel" uitsluitend die gebieden aanduidde, die langs alle zijden door water omgeven waren. Het Nederlandse woord „eiland" betekent niets anders dan „water-land", d.w.z. land in het water; *ei* is hier een Umlauts-vorm van *A* of *Aa,* een oud Germaans woord voor water[39].

Nadat Delahaye aldus de Middeleeuwers van onnauwkeurigheid beticht had, beweerde hij zelf: „Het stadsgebied (van Noyon) is *duidelijk* een drieeiland, een driehoek, gevormd door drie rivieren"[40]. Zoals we zullen zien, is het in werkelijkheid Delahaye, die zich hier aan een grove onnauwkeurigheid schuldig maakt.

Herhaling en uitbreiding van „Tritile"

In het eerste deel van zijn recente publicatie over *Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland*[41] zegt Delahaye nogmaals, dat de zinsnede *„Actum Tritile Noviomago"* uit de oorkonde van 1018, „een volkomen bewijs voor Noyon bevat"[42]. Volgens hem past deze term zo „volledig op Noyon", dat hij ter plaatse zelfs op de volgende drie verschillende manieren verklaard kan worden:

1. „Het kan hierom op Noyon toepasselijk zijn, omdat het grondgebied van de stad door de drie rivieren, de Verse, de Gouelle en de Marguerithe (tegenwoordig Marquais genoemd) in drie eilanden wordt verdeeld... Mogelijk is de term eiland hier in zeer brede zin van „waterland" gebruikt en betekent Tritile een waterland gevormd door drie rivieren".
2. „De Verse, die uit het noorden komend, door Noyon stroomt, verdeelt zich even buiten de vroegere stadsmuur van de Middeleeuwse stad in drie armen, die op enige afstand van elkaar door de stad stromen, en aan de andere kant, practisch ook op de plaats van de stadsmuur, zich weer tot één stroom verenigen. Tussen de *drie* armen zijn *twee* eilanden gevormd. Het Tritile kan alleen op de Verse slaan, die met haar drie armen een (feitelijk twee!) eiland vormt".
3. „De derde mogelijkheid is, dat de naam wel duidt op de twee eilanden, door de Verse gevormd, maar dat er nog als eiland het gebied tussen de Verse en de Gouelle wordt meegeteld"[43].

Tenslotte beweerde Delahaye: „Dat er in Noyon zelfs meerdere mogelijk-

[39] M. SCHÖNFELD, *Veldnamen in Nederland* (Amsterdam 1950[2]), p. 46. J. MANSION, *De Voornaamste Bestanddelen der Vlaamsche Plaatsnamen* (Brussel 1935), p. 36.
[40] *De Gelderlander,* 23 september 1961.
[41] Zundert, 1965.
[42] *Op. cit.,* p. 92.
[43] *Op. cit.,* p. 93.

heden van interpretatie liggen, stelt helder in het licht, dat de toponiem te Noyon op zijn juiste plaats is"[44].

De plattegrond van Noyon

Ofschoon Delahaye verschillende afbeeldingen in zijn boeken en artikelen inlaste, ontbreekt er toch elk spoor van een plattegrond van Noyon. Dit is niet alleen vreemd, het is verdacht.

Delahaye had echter een goede reden om een plattegrond van Noyon achterwege te laten. Wie de situatie ter plaatse kent, weet immers, dat de kwalificatie „drie-eiland" of „driehoekig eiland" helemaal niet op Noyon past. De plaats ligt tegen een heuvel aan en de Verse stroomt er voorbij. Momenteel loopt die rivier door de zuid-west-hoek dier stad, maar de oude middeleeuwse kern werd er nauwelijks door geraakt[45]. Men kan hoogstens zeggen, dat Noyon in 1018 *aan* de Verse lag.

De plaats ligt niet en lag vroeger al evenmin in een bocht, laat staan op een schiereiland. De beide riviertjes, de Gouelle en de Marquais, zijn in het stadsplan niet te ontdekken, en de Oise passeert Noyon op een afstand van meer dan een kilometer. Derhalve kan *Tritile,* in de betekenis van „drie-eiland" of iets dergelijks niet op Noyon slaan.

Het Franse ile

Een lezer van *Elseviers Weekblad* wierp op, dat het Franse *ile* in de I1e eeuw als *isle* geschreven en uitgesproken werd. Delahaye antwoordde, dat hij de uitspraak betwijfelde en dat *ile* een klank-weergave was. En toch had die briefschrijver gelijk. Het dichtbij gelegen Rijssel (uit „to der IJssel"), in het Frans Lille (uit L'isle) genoemd, bewijst, dat de *s* van *isle* eertijds werd uitgesproken.

Het Franse *ile* is namelijk ontstaan uit het Latijnse *insula;* via het volkslatijnse *isula,* het Italiaanse *isola* en het Provencaalse *isla* werd *isle* het gangbare woord. Deze vorm hield stand tot in de 16e eeuw, en pas in de 15e eeuw kwam *ile* voor het eerst op. Het accent circonflexe op de i geeft juist het wegvallen van de s aan[46].

Delahaye wierp bovengenoemde briefschrijver tegen: „Meent hij, dat ik mij in de vertaling en interpretatie van *Tritile* vergis, dan geve hij de juiste

---

[44] *Loc. cit.*

[45] Delahaye tekent over het huidige verloop aan: „Wie de loop der rivieren te Noyon ter plaatse wil controleren, zij erop geattendeerd, dat deze in de stad niet meer zichtbaar zijn, daar zij bij de aanleg van enige boulevards overkluisd werden" *(Vraagstukken* etc, I, p. 114, nota 129).

[46] PAUL ROBERT, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue francaise,* t. 3 (Casablanca-Paris 1957), p. 611. E. LITTRE, *Dictionnaire de la langue francaise,* t. 3 (Paris 1885), p. 11.

betekenis". En hij voegde eraan toe: „Eenieder zal er zeer benieuwd naar zijn, hoe hij dit woord op Nijmegen verklaart"[47].

Klassiek en middeleeuws Latijn

Eenieder, die Latijn gestudeerd heeft, is bekend met het werkwoord *tero,* dat „wrijven" betekent. Het verleden deelwoord *tritus* betekent dus: gewreven, versleten. Vandaar het Engelse *trite* in de betekenis van: versleten, afgesleten, gemeenplaatselijk.

In het Laat-Latijn vindt men verschillende afleidingen van *tero,* zo bv. *trito* (malen), *trituro* (dorsen), *tritura* (kneuzing, schuring), *trituratio* (dorsing), *triturator* (dorser), *triticus* en *triticum* (tarwe)[48]. Een andere meer bekende afleiding is *contritio* (wroeging, berouw).

Ook in het Middel-Latijn vindt men *tritare* als *frequenter terere.* Het verspreidde zich van Italië uit in de speciale betekenis van *dissecare, comminuere, in pulverem redigere,* d.w.z. doorsnijden, klein maken, fijn malen, tot poeder maken, tot gruis slaan. In dit verband kreeg het in de Middeleeuwen gangbare *tritile* de betekenis van *quod teri potest,* d.w.z. verslijtbaar, verwoestbaar, vergankelijk[49].

Een latere toevoeging

Het origineel van de oorkonde van 12 april 1018 wordt in het Staatsarchiv te Munster bewaard. Daar kan men zich er van overtuigen, dat de schrijver dier oorkonde aanvankelijk de datum en de plaats van uitvaardiging niet had ingevuld. Dit wijst erop, dat de oorkonde vóór de dag der uitvaardiging geschreven werd.

„Spater erst (d.w.z. op of vlak na de dag der uitvaardiging) fügte er selbst den Schluss des Contextes in den dafür leer gelassenen Raum ein, ohne ihn ganz auszufüllen... Dagegen ist die Schrift des in die Lücke zwischen *actum* und *Noviomago* eingetragenen TRITILE von derjenigen des G.B. (de oorkonde-schrijver) so verschieden, dass sie nicht von ihm herrühren kann"[50]. Derhalve heeft een *vreemde* hand het woord *tritile* er *later* tussengevoegd.

Ook Delahaye stelde vast „dat het *Tritile* waarschijnlijk niet tegelijk met de andere tekst is geschreven, doch eer als een latere toevoeging moet worden gezien"[51]. Ook dit aspect wist hij zodanig voor te stellen, dat het zijn thesis scheen te begunstigen. Hij liet er immers onmiddellijk op volgen:

Misschien kan moeilijk worden aangenomen, dat het Romaanse woord „insula"

[47] *Elseviers Weekblad,* 2 juli 1960.
[48] ALEXANDER SOUTER, *A Glossary of Later Latin to 600 A.D.* (Oxford 1949), p. 431.
[49] Du CANGE, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis,* t. 8 (Niort 1887), pp. 188-189.
[50] *M.G.H.,* Dipl. Reg. et Imp. Germ., III, nr. 385, pp. 489^*90.
[51] *Vraagstukken* etc., I., p. 93.

omstreeks 1018 al(s) tot het Franse ïle zou zijn geëvolueerd. Is Tritile echter een latere toevoeging bij de oorkonde (wat vrijwel zeker is), dan is er in het geheel geen bezwaar om aan te nemen, dat het een Frans woord is, hetwelk in deze oorkonde slechts op Noyon kan wijzen[52].

De laatste zinsnede van dit citaat heeft, volgens Delahaye, een dubbele betekenis. Niet alleen op geographische maar ook op taalkundige gronden ziet hij *Tritile* als uitsluitend op Noyon toepasselijk. Hij schreef immers: „Een zuiver Franse toponiem kan onmogelijk op deze afstand (Nijmegen) van de Romaans-Germaanse taalgrens zijn ontstaan"[53].

In dit verband dringt zich nu vanzelf de vraag op: „Wanneer en waar werd *Tritile* aan de oorspronkelijke tekst toegevoegd?" De eerste helft dier vraag wordt door de schrijftrant als volgt beantwoord: „wird sie kaum in erheblich spaterer Zeit erfolgt sein". Het lijkt dus volkomen verantwoord om die latere hand in of kort na de l1e eeuw te plaatsen. In elk geval valt ze te vroeg (vóór de 15e eeuw) om aan de interpretatie van Delahaye ook maar de minste kans te geven.

Delahaye schijnt vergeten te hebben, dat de oorkonde van 12 april 1018 een schenking van goederen aan de bisschopskerk van Paderborn bevatte. Derhalve werd ze spoedig na haar uitvaardiging in het archief van die kerk opgeborgen. En zodoende is het o.i. aan weinig twijfel onderhevig, dat *Tritile* te Paderborn aan de tekst werd toegevoegd. Gezien de afstand van de Romaans-Germaanse taalgrens en op grond van Delahaye's eigen stelling, moet derhalve ook het Franse karakter van *Tritile* ontkend worden. Trouwens, wie zou er in de Middeleeuwen een Frans woord in een volkomen Latijnse tekst hebben ingelast!?

Tenslotte zijn we de lezer een toepassing op Nijmegen verschuldigd. Wij zien die als volgt. Wanneer men bedenkt, dat het Karolingische paleis van Nijmegen in 1047 verwoest werd en meer dan een eeuw lang in puin bleef liggen, krijgt de toevoeging van *Tritile* een betekenisvol historisch perspectief. We kunnen ons gemakkelijk voorstellen, dat een der „klerken" of „kanunniken" van de bisschopskerk van Paderborn deze oorkonde later in handen kreeg, en toen onwillekeurig moest terugdenken aan het tragische feit, dat had plaats gegrepen op de plek waar dit document werd uitgevaardigd. Hij kon natuurlijk niet weten, dat keizer Frederik Barbarossa in 1155 het paleis van zijn voorganger, zij het ook op een andere plaats „te Nijmegen"[54], glansrijk zou herstellen.

Voor deze „klerk" of „kanunnik" was de naam Nijmegen een symbool

---

[52] *Loc. cit.*

[53] *Elseviers Weekblad,* 28 mei 1960.

[54] Aldus de veronderstelling van PROF. DR. F. J. DE WAELE, in *De Gelderlander* van 16 juli 1962.

van „vergane" grootheid en roem. En aangezien er tussen de woorden *actum* en *Noviomago* nog juist genoeg ruimte was om een woordje van weemoedig commentaar te krabbelen, schreef hij *Tritile* daartussen.

De verschillende handen verklaren wellicht ook het feit, dat *Tritile* en *Noviomago* grammatisch niet zo best overeenkomen. Men zou bij de ablatief van de eigennaam *(Noviomago)* eerder een ablatief van het adjectief *(Tritili)* verwacht hebben. Ingeval de schrijver van *Tritile* geen grammatische fout mocht begaan hebben, blijven de theoretische mogelijkheden over, dat *Tritile* ofwel bijvoeglijk bedoeld werd, ofwel als onverbuigbaar aangezien werd.

Lag Nederland in Frankrijk ?

Dr. Maurits Gysseling
Rijksuniversiteit Gent
Sint-Amandsberg (B)

Naar aanleiding van:
Albert Delahaye, *Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem (De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français,* 1979, 197-218).

In bovenvermeld artikel en ook in zijn lijvig boek *(Albert Delahaye, Vraagstukken in de historische geografie van Nederland,* Zundert 1965, 580 blz.) stelt de auteur dat de vele honderden plaatsnamen, riviernamen enz. die in de Oudheid en de Middeleeuwen tot de 11de eeuw vermeld worden in Nederland en (in zijn boek) in Noord-Duitsland, te kwader trouw daar gelokaliseerd werden en in werkelijkheid in Noord-Frankrijk lagen, vooral geconcentreerd in de streek van Calais-Sint-Omaars, met als centrum Tournehem. Het traditionele geschiedenisbeeld van Nederland in die vroege tijd is dus vervalst; in werkelijkheid lag alles en gebeurde alles in Noord-Frankrijk.
Het werk van Delahaye is hopeloos verouderd, omdat hij de *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta* van A.C.F. Koch en mijzelf, Tongeren 1950 (waarin een veel betere uitgave is bezorgd van de oude oorkonden van o.m. Utrecht en Sint-Bertijns te Sint-Omaars) en mijn *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226),* Tongeren

1960, waarin hij de oude grafieën en de preciese lokalisering van de plaatsnamen had kunnen vinden, slechts bij hoge uitzondering heeft geraadpleegd. Zijn betoog steunt voor een aanzienlijk deel op achterhaalde uitgaven en verouderde toponymische werken. Toch voelt hij zich genoodzaakt om op haast elke bladzijde zijn gal te spuwen tegen alle historici en alle toponymisten, die hij zonder onderscheid het etiket aartsvervalsers opplakt. Dat deze grootinquisiteur in de inleiding tot zijn boek voorwendt te zoeken naar „God, die de Absolute Waarheid is", werkt irriterend.
De methode die Delahaye zelf toepast, herinnert aan die van de schijngeleerde Becanus uit de 16de eeuw, die beweerde dat het Nederlands de oertaal is van de mensheid en reeds in het Aards Paradijs gesproken werd. Want *Duits* (zoals de Hollanders in die tijd hun taal noemden) klimt op tot *d'oudste,* Adam is hetzelfde als *adem* (God blies hem leven in), enz.
Het is voldoende dat een plaatsnaam in Nederland of Noord-Duitsland één of twee letters gemeen heeft met een plaats naam in Noord-Frankrijk, opdat het voor Delahaye „als een paal boven water" zou staan dat we „met zekerheid of met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid" tot identiteit zouden mogen besluiten. De Wezer is, als ze in de Oudheid of de vroege Middeleeuwen vermeld wordt, niet de Wezer, de grote stroom in Duitsland, maar de Wimereux in Noord-Frankrijk, enz.
Als Delahaye gelijk heeft, dan lagen de talrijke gouwen waarin Nederland en Noord-Duitsland in de merovingische en karolingische tijd territoriaal verdeeld was, niet geografisch naast elkaar maar waren zij verticaal boven elkaar opgestapeld. Een toren van Babel.
Als Delahaye gelijk heeft - en zelf hamert hij voortdurend op deze conclusie - dan zijn Nederland en Noord-Duitsland in de Oudheid en de vroege Middeleeuwen een gat, een onopvulbaar gat. De lectuur van zijn boek wekt de indruk dat de ijstijd in Nederland en Noord-Duitsland tot de 10de eeuw geduurd heeft; tot de 10de eeuw was de huidige Belgisch-Nederlandse rijksgrens de grens tussen de Siberische toendra en de bewoonde, zelfs zeer dicht bewoonde wereld.

De kernvraag, waar zijn hele betoog om draait, is deze: was de *R(h)enus*, die in teksten uit de Oudheid en de vroege Middeleeuwen zo vaak vermeld wordt, de Rijn (zoals de geschiedenisvervalsers, die de toponymisten en de historici zijn, voorhouden), dan wel de Hem, een zuidelijke bijrivier van de Aa, waaraan Tournehem ligt?
In de optiek van Delahaye hield de Rijn onmiddellijk ten noorden van Keulen op. Onze voorvaderen en ook de Romeinen hadden van de geografie van onze gewesten geen groter kennis dan wij hier thans hebben van de binnenlanden van Nieuw-Guinea, beweert hij meermaals in zijn boek. Daardoor hebben zij in de waan geleefd dat de Hem de benedenloop was van de Rijn. Aan de stelling, dat Rijn en Hem identiek zijn, verspilt Delahaye in zijn boek 57 bladzijden. Hoe de Romeinen er dan in slaagden om zulke pijlrechte wegen aan te leggen, en hoe zij de noordelijke rijksverdediging organiseerden, zijn vragen die Delahaye liever niet beantwoordt.
Het artikel dat ik nu schrijf betekent voor mij een groot tijdverlies en zonder het aandringen van de redactie van *De Franse Nederlanden* zou ik mij met dergelijke pietluttigheden nooit hebben beziggehouden. Ik heb geen lust om te bewijzen dat de Rijn de Rijn is en niets anders dan de Rijn.
De naam *la Hem* verschijnt volgens De Flou voor het eerst op de laat-18de-eeuwse kaart van Cassini. Vervolgens zijn er in de 19de eeuw talrijke vermeldingen. Hoogstwaarschijnlijk is de vorm *Hem* ontstaan door verkeerde splitsing van de naam *rivière de Tournehem*. Aan dergelijk geknoei met namen hebben de makers van onze eerste stafkaarten en hun voorlopers zich meermaals bezondigd. Er is geen enkel verband tussen de *R(h)enus* uit de Oudheid en de vroege Middeleeuwen en de Hem.
Delahaye identificeert namen van Romeinse versterkingen aan de Rijngrens met plaatsen gelegen zowel ten oosten als ten westen van de Hem. Daaruit volgt dat het Romeinse rijk zich noordwaarts uitstrekte zowel tot de oostelijke als tot de westelijke oever van de Hem. Het is gewoon krankzinnig.
Hoe Delahaye zich de geografie van Noord-Gallië in de Romeinse tijd voorstelt, illustreert hij door een natekening, op

de kaft van zijn boek en ook op een losliggend kaartje, van de Peutingerkaart, met daarop zijn interpretatie van de namen. De Peutingerkaart is een lang uitgerekte reiskaart, met vermelding van de belangrijkste rivieren, wegen en halteplaatsen, samengesteld omstreeks 365 maar alleen bewaard in een vaak corrupte kopie uit de 13de eeuw. Een getrouwe reproduktie van het Noordgallische deel van de Peutingerkaart kan men o.m. vinden in *Twintig Eeuwen Vlaanderen,* I, 50, en bij D.P. Blok, *De Franken in Nederland,* Bussum 1974, 2de druk, 14-15. Op de Peutingerkaart vormt de *fl(uvius) Renus* de noordelijke grens van het Romeinse rijk. Ten noorden van de *Renus* wonen Germaanse volkeren als Franken, Chamaven enz. Jammer genoeg heet de Maas op de Peutingerkaart niet *Mosa,* maar *fl(uvius) Patabus,* een verwarring met de naam van de Batavi in de Betuwe. Tussen Rijn en Maas lopen twee Romeinse wegen, die aan de Hollandse kust samenkomen te *Lugduno,* en in het oosten te *Noviomagi* (= Nijmegen). Van *Noviomagi* gaat een weg zuidoostwaarts naar *Agripina* (= Keulen). Een andere weg steekt de Maas over bij *Ceuclum* (lees *Ceucium,* = Kuik); hij gaat via *Blariaco* (= Blerik) en *Catualium* (= Heel) naar *Atuatuca* (= Tongeren).

Tussen Maas en Seine lopen diverse wegen, die aan de kust samenkomen te *Bononia* (= Beunen, Boulogne). De meest noordelijke daarvan loopt van *Bononia* via *Castello Menapiorum* (= Kassel), *Virovino* (lees *Viroviaco,* = Wervik), *Turnaco* (= Doornik) en *Pontescaldis* (= Escautpont) naar *Bacaco* (= Bavay). Een andere loopt van *Bononia* via *Tervanna* (= Terenburg, Thérouanne), *Nemetaco* (= Atrecht, Arras) en *Camaraco* (= Kamerijk, Cambrai) naar Reims. De meer zuidelijke wegen zijn voor onderhavig betoog van geen betekenis.

Bij Delahaye blijft de *Patabus* de Maas. De *Renus,* van Keulen zuidwaarts, blijft de Rijn, maar ten noorden van Keulen wordt hij een denkbeeldige rivier waarvan de benedenloop, blijkens zijn tekst, de Hem is. Voor de van Boulogne uitgaande wegen behoudt hij de traditionele identificaties: Kassel, Wervik, Doornik enz. liggen immers in België of Frankrijk. Voor de twee wegen tussen *Renus* en Maas stelt hij echter geheel

nieuwe identificaties voor. Hij laat beide wegen uitgaan van Leulinghen, welke naam volgens hem ontstaan is uit *Lugduno.* In het oosten laat hij ze samenkomen niet te Nijmegen maar te Noyon. Aan de noordelijke weg plaatst hij Élinghen, Le Mat, Alembon, Fouqueselles, Lumbres, Fléchin, Laventie, Carvin en Roye. Aan de zuidelijke weg Ardres, Fiennes, Étaples, Campagne-lès-Hesdin en Montdidier.
Dit leidt Delahaye tot de absurde opvatting dat bv. Noyon, Montdidier, Étaples en Ardres ten noorden van de Maas liggen, en Noyon ten noorden van Bavay, Montdidier ten noorden van Escautpont, Étaples ten noorden van Wervik. Delahaye weet zelf wel dat het onzin is, maar wuift alle kritiek weg met de goedkope bewering dat de Romeinen nu eenmaal van Noord-Gallië een geografische kennis hadden die gebrekkiger was dan de onze van het binnenland van Nieuw-Guinea.
Een andere bron uit de Romeinse tijd is het itinerarium Antonini, samengesteld omstreeks 300 en bewaard in kopieën vanaf de 7de eeuw, die minder corrupt zijn dan die van de Peutingerkaart. Ook voor het itinerarium Antonini verzint Delahaye valse identificaties.
Grotesk is Delahayes identificatie van *Flevum* en *Almere,* vroegere benamingen van de Zuiderzee, met een persoonsnaam *Almarus.*
Het grote meer dat thans IJselmeer genoemd wordt. heette in de Romeinse tijd *Flevum* en van ten laatste de 8ste eeuw tot in de 14de eeuw *Almere.*
De naam *Flevum* is een latinisering voor *Flewa(n)* en dit is gegermaniseerd uit *Pelewon,* hetgeen betekent „het overvloedige (water)".
Pomponius Mela schrijft in 44 n.C. dat een rechterarm van de Rijn via een reusachtig meer *(ingens lacus)* dat *Flevo* genoemd wordt en na vervolgens een gelijknamig eiland (= Vlieland) omvat te hebben, naar zee stroomt. In 77 n.C. schrijft Plinius dat een noordelijke arm van de Rijn naar het meer *(lacus) Flevum* en een zuidelijke naar de Maas vloeit. De omstreeks 802 opgestelde Lex Frisionum verdeelt het Friese rechtsgebied in drie delen: tussen *Sincfala* (bij Kadzand) en *Fli,* tussen *Fli* en Lauwers, tussen Lauwers en Wezer. De *vita*

sancti Liudgeri, eerste helft 9de eeuw, gewaagt van een *Fleo fluvius;* de vita sancti Odulfi, begin 11de eeuw, van een *flumen quod dicitur Fle.* In Hollandse oorkonden vanaf de 14de eeuw wordt het water tussen de Zuiderzee en Vlieland, het Vlie genoemd. De naam is bewaard in die van het eiland Vlieland (1245, kopie 2de helft 13de, *Fle).*
Sedert ten laatste de 8ste eeuw wordt de Zuiderzee *Almere* genoemd, hetgeen „groot meer" betekent.
Volgens de vita sancti Bonifatii, geschreven 755-768, vaart de H. Bonifatius van *Trehct* (= Utrecht) via een Rijnarm (ongetwijfeld de Vecht) en vervolgens een *stagnum* of *fretum* dat *Aelmere* genoemd wordt, naar Friesland, waar hij te Dokkum vermoord wordt. In de Utrechtse goederenlijst uit de 9de eeuw wordt het Almere vermeld tussen *Amuthon* (= Muiden) en de *Feht* (= Vecht) (Diplomata Belgica, 339). In 953 schenkt koning Otto I aan de Sint-Maartenskerk te Utrecht de tol te *Amuda* (= Muiden), de visserij in het Almere, landerijen langs de *Feht* (= Vecht) en te *Lona* (= Loenen) en *Eki* (= Ek).
Volgens de vita sancti Odulfi uit het begin van de 11de eeuw vaart de H. Odulfus van *Traiectum* (= Utrecht) via de *sinus maris qui nuncupatur Almere* naar Staveren in Friesland. Het Almere wordt in de 10de eeuw en volgende eeuwen nog herhaaldelijk vernoemd als naam van de Zuiderzee. Deze laatste benaming duikt voor het eerst in 1340 op.
Delahaye diept de zaak niet uit maar identificeert het Almere zonder bronvermelding, naar „oude teksten" (boek p. 173, artikel p. 217), met een *Almari vallum* in het Land van Bredenarde. De verzwegen bron is de *Historia comitum Ghisnensium* van Lambertus van Ardres, geschreven tussen 1194 en 1206 (1). Daarin wordt verhaald hoe een zekere Almarus een kasteel bouwde op een mote te Audruicq, die nog steeds Almaars wal genoemd wordt *(Unde ... locus ille Almari vallum vel agger ... appellatus est).* Almarus (uit *Athalmar)* is uitsluitend een persoonsnaam en wordt dan ook uitdrukkelijk als naam van een persoon vernoemd door Lambertus.
Flevum wordt door Delahaye, weer zonder bronvermelding, geïdentificeerd met *la Fleur,* waarmede volgens hem de streek van Calais-Duinkerke zou aangeduid worden. Ook dit komt

uit Lambertus van Ardres, die schrijft dat de burggraaf van Broekburg, naar het model van *Almari vallum*, een kasteel bouwde te Broekburg, het bemande met de bloem der ridderschap en het daarom ter bloem noemde *(Munitionis autem illius castrum ad Florem nominavit ... quia in illius castri munitione militum et sagittariorum aliorumque bellatorum florem et electuarium ... intromisit.)*

In zijn artikel (p. 217) beweert Delahaye dat de Moeren op de Frans-Belgische grens een overblijfsel zouden zijn van dit Almere. Het is hem dus onbekend dat de Moeren, voorheen een gebied met hoog opgegroeid veen, pas in de jaren volgend op 1166 door de abdij ter Duinen uitgeveend werden en dat eerst als gevolg van die uitvening een waterplas ontstond, die in 1620-'27 drooggelegd werd door Wenceslas Coberger (2).

Traiectum, reeds in de Romeinse tijd en verder in talrijke Middeleeuwse bronnen vermeld, is volgens Delahaye niet Utrecht, maar Tournehem.

Traiectum verschijnt voor het eerst in het itinerarium Antonini (±300) als naam van een plaats aan de Rijnroute tussen *Albanianis* (= Alfen) en *Mannaricium* (= Maurik). Het Latijnse woord *traiectus* betekent „overzetplaats, veer". Tot hetzelfde woord klimmen Maastricht en Tricht onder Buurmalsen, Gelderland, op. In de vroegste Middeleeuwse vermelding is de umlaut *o* nog niet aangeduid: 723, kopie eind 11e, *Traiectum.* De umlaut is immers een verschijnsel uit de 8ste eeuw: 753, kopie eind 11de, *Treiecto* 755-68, kopie 9de, *Trehct.* De karolingische renaissance steekt de namen van belangrijke, reeds in de Romeinse tijd bekende plaatsen, in een klassiek Latijns kleedje: vanaf 874 opnieuw *Traiectum.* De huidige vorm verschijnt voor het eerst in 1023, vervalsing 12de eeuw: *Uttret, Utrect.* Dit is een samenstelling met Middelnederlands *ute,* uit, in toponymisch gebruik: buitenwaarts, stroomafwaarts, zeewaarts, zulks ten einde Utrecht te onderscheiden van Maastricht. Cf. Uitbergen naast Destelbergen, Uitkerke, in Friesland Olterterp naast Ureterp.

Delahayes bewering, dat er geen taalkundig verband mogelijk is tussen *Traiectum* en *Utrecht,* raakt dan ook kant noch wal.

Zijn bewering dat ook topografisch *Traiectum* niet Utrecht kan zijn, is eveneens uit de lucht gegrepen. Hij stelt dat ten tijde van het itinerarium Antonini (±300, door hem gepostdateerd in de 4de eeuw) de Romeinen Nederland reeds meer dan een eeuw hadden verlaten. Nochtans is de 2de-3de eeuw de bloeiperiode van het Romeinse rijk, ook in Nederland. Dat sedert de laat-romeinse transgressie, die een aanvang neemt ±270 en door Delahaye geantedateerd wordt midden 3de eeuw, Utrecht overstroomd was door de zee, is eveneens onjuist. Utrecht lag integendeel op de rand van het overstroomde gebied.

Delahaye zelf identificeert *Traiectum* met 877 *Turringahem,* hetgeen een niet te identificeren plaats is in de Terwaangouw, en met Tournehem (1105 kopie 1775 *Turnehem,* ±1190 kopie ±1215 *Thornehem).* Nochtans klimt *Turringahem* op tot *Thurninga haim* „woonplaats van de lieden van Thurno", en Tournehem tot *Thurnahaim* „woonplaats bij de doornen (of bij de grafheuvel?)". Delahayes identificatie is volstrekt onmogelijk.

Dat *Traiectum* wel degelijk Utrecht is, blijkt uit de identificatie van de vele samen met Utrecht vermelde plaatsnamen in talrijke oorkonden vanaf 753. Indien Delahaye een wetenschappelijk verantwoord werk wilde schrijven, had hij zich wel de moeite mogen getroosten mijn identificaties in de Diplomata Belgica en in mijn Toponymisch Woordenboek na te gaan en ze desnoods te weerleggen. Zwartmakerij is geen argument.

Noviomagus, een Keltisch woord *(novio-magos)* dat „nieuwe markt" betekent, is volgens Delahaye in bronnen van vóór de 12de eeuw steeds Noyon, nooit Nijmegen. Natuurlijk klimt ook Noyon op tot *Noviomagos* en wordt in menige oude tekst met deze benaming Noyon bedoeld. Er zijn zelfs veel meer gelijknamige plaatsen, bv. Nouvion-en-Ponthieu, dat toch veel dichter bij Delahayes kerngebied ligt dan het verre Noyon. Het Romeinse *Noviomagum* aan de Rijnroute tussen Utrecht en Keulen is echter zeer zeker Nijmegen, en alles wijst erop dat ook de karolingische keizerpalts van die naam Nijmegen is.

Mannaricium lag blijkens het itinerarium Antonini aan de

noordelijke Rijnroute tussen Utrecht en Nijmegen. Het is een Germaanse nederzettingsnaam *(Manna-rik-jan)* afgeleid van een Germaanse persoonsnaam *Manna-riks,* hetgeen betekent „rijk aan manschappen" of „machtig bij de mensen". Via 997 *Maldericke,* 1222 *Maldrike* is dit Maurik geworden.

Delahaye verwart met *Minariacum*, door hetzelfde itinerarium Antonini vermeld tussen Kassel en Atrecht, en dat een Gallo-Romeinse naam op *-iacum* is, afgeleid van een inheemse persoonsnaam *Minaros* „de kleine". Delahaye identificeert verder met Meregem = Merville, weer een geheel andere naam (10de *Manrivilla,* 11de *Merengehen),* opklimmend tot *Manahariaca villa* resp. *Manaharinga haim* „woonplaats van de lieden van Manahari" (een Germaanse persoonsnaam). M.i. is *Minariacum* te lokaliseren te Estaires, welke naam betekent „aanlegsteiger" of „trappen".

Het Romeinse *Lugdunum* lag aan zee, blijkbaar in de buurt van Katwijk. Het is een Keltische naam *(Lugu-dunon);* Lugus is een god en *dunon* betekent „burg op een berg" (hier: in de duinen?). Een naamgenoot is Lyon.

Delahaye identificeert met Leulinghen, hetgeen een geheel andere naam is (844-64 kopie 961 *Loningahem)* en opklimt tot *Launinga haim* „woonplaats van de lieden van Launo".

Albanianis lag blijkens het itinerarium Antonini en de Peutingerkaart aan de noordelijke Rijnroute tussen *Lugdunum* en Vechten. Het is een Gallo-Romeinse naam, afgeleid van een Latijnse persoonsnaam *Albanus* die betekent „afkomstig van Alba Longa". Het is thans Alfen-aan-de-Rijn. Delahaye identificeert met Alembon (±1073 kopie ±1215 *Elembom),* hetgeen een geheel andere naam is met onduidelijke etymologie.

Carvone lag blijkens het itinerarium Antonini en de Peutingerkaart aan de noordelijke Rijnroute tussen Utrecht en Nijmegen. Op grond van de afstanden pleegt men *Carvone* te lokaliseren te Kesteren, Gelderland, waarvan de naam (±850, copie ±1170 *Castra)* opklimt tot Latijn *castra* „versterking". Mogelijk is *Carvone* een diminutief op *-one* van *Carvio,* nu Herwen, Gelderland (1ste eeuw *Carvio,* 897 kopie ±1191 *Harawa),* welke naam via gegermaniseerd *Harwjan* opklimt tot

Belgisch *Karwion,* hetgeen een afleiding is van een persoonsnaam *Karwos* „hert".
Delahaye identificeert met Carvin (994 kopie midden 11de *Carvin),* hetgeen opklimt tot *Karwinion,* afgeleid van de persoonsnaam Karwinios waarin hetzelfde woord *karwos* „hert" schuilt. Carvin ligt echter niet tussen Utrecht en Nijmegen.
Dorostate was een bloeiende koophandelsstad met een muntatelier van internationale betekenis. In 777 wordt *Traiectum* = Utrecht gesitueerd *subtus* „stroomafwaarts" *Dorestato.* In dezelfde oorkonde schenkt koning Karel de Grote aan de Sint-Maartenskerk te Dorestad die *Upkirika* genoemd wordt, het *ripaticum* op de *Lokkia* = Lek, alsmede landerijen bij dezelfde kerk gelegen *inter Hrenum et Lokkiam,* d.i. tussen Rijn en Lek. In de 9de-eeuwse goederenlijst van de Sint-Maartenskerk te Utrecht volgt op de vermelding van *Dorstado* die van *Buosinhem* = Beuzekom en *Riswic* = Rijswijk onder Maurik. In 948 wordt aangestipt dat *Dorsteti* nu *Wik* heet. Het lijdt geen twijfel dat het gaat om Wijk-bij-Duurstede, gelegen aan de Lek tegenover Beuzekom en Rijswijk. Momenteel zijn daar grootscheepse opgravingen aan de gang, die Delahaye zeer ten onrechte belachelijk tracht te maken; ze strekken Nederland integendeel tot roem.
Delahaye identificeert de Upkirika met Nortkerque. Volgens hem is *kirika* in *Upkirika* een Romaanse vorm, die dus past in de streek van Audruicq. Delahaye weet dus niet, dat men in de streek van Audruicq tot in de 17de eeuw Nederlands sprak. Hij weet evenmin dat *kirika* (uit Grieks *kyriakon*) de oudere vorm is van Nederlands *kerk,* Duits *kirche.* In het Frans zegt men niet *kirika* (het woord bestaat zelfs niet in het Romaans), maar *église,* uit *ecclesia.*
Denkelijk is *Upkirika* zo te interpreteren, dat deze kerk tijdelijk als tweede bisdomszetel heeft gefungeerd. Want Theudbertus, bisschop van Utrecht, 784-790, heet in een gelijktijdige aantekening *episcopus de Dorostat* (foto; Blok, opus cit., 112).
De naam *Dorostate* klimt op tot Belgisch *Dur-ust-ate,* waarin *dur-* ofwel gelijk te stellen is met Keltisch *duron* „poortgebouw, vesting", ofwel met *dur-* „duren, oud", dus „oude nederzetting".

Delahaye identificeert *Dorostate* met Audruicq (1164 *Alderwic),* dat via *Dorewic* zou opklimmen tot Dorestat, telkens met vervanging van een woorddeel. Met evenveel recht kan men beweren dat Londen via Londijs opklimt tot Parijs.

In een Utrechtse oorkonde van 777 identificeert Delahaye *Lisiduna* (= Leusden) met Licques. Dat Leusden bedoeld is, blijkt hieruit dat in een Utrechtse oorkonde van 838 *Lisidinon* onmiddellijk volgt op Zeist, in dezelfde provincie Utrecht. Leusden klimt, evenals Lesdain in Henegouwen en Lesdain in het dep. Nord, op tot Belgisch *Lisidinion,* hetgeen afgeleid is van de persoonsnaam *Lisidinios* „hij die gevolgd wordt, de aanvoerder". Licques daarentegen (1119 kopie 1775 *Liskes)* klimt op tot Belgisch *Lisikos,* afgeleid van de persoonsnaam Lisikos „de magere".

De *alveus Hemi* in dezelfde oorkonde van 777 wordt door Delahaye geïdentificeerd met de Hem in Noord-Frankrijk. Zoals boven aangetoond, verschijnt de naamvorm Hem echter niet vóór de late 18de eeuw. Het is evident dat de Eem bedoeld is, opklimmend tot *Amis.*

Nog in dezelfde oorkonde van 777 is *Hengistscoto* nu Henschoten onder Woudenberg, prov. Utrecht. De naam klimt op tot *hangista-skaut* (hengst + schoot „beboste hoek hogere grond"). Delahayes identificatie met Écottes onder Licques (1164 *Aicotha)* is taalkundig onmogelijk.

Eveneens in dezelfde oorkonde zou *Fornhese* volgens Delahaye Le Fertin zijn. *Mokoroth* (een collectief op *-ôthu-)* Mottehault te Wissocq, en *Widoc* (een diminutief op *-ok* van *widu* „bos") Wissocq onder Audrehem (1164 *Wescoth).* Allemaal taalkundig onmogelijk.

Wat Keulen betreft, dient men volgens Delahaye een onderscheid te maken tussen *Colonia Agrippina,* dat inderdaad Keulen was, en *Colonia* zonder meer, dat niet Keulen maar Coulogne (bij Calais) was, welke plaats volgens hem als zeehaven diende voor Keulen en er door een Romeinse weg mee verbonden was. Nu komt in de Romeinse tijd nagenoeg uitsluitend *Agrippina* en verwanten voor, vanaf de vroege Middeleeuwen uitsluitend *Colonia.* Logisch doordenken in de

lijn van Delahaye leidt tot de conclusie dat Keulen gesticht werd in de 11de-12de eeuw.
Een van de hoofdstellingen van Delahaye is dat de vroege (Angelsaksische) missionering van Nederland naar het rijk der fabelen verwezen dient te worden. Al die geloofspredikers (Willibrordus, Bonifatius, Lebuinus, Liudgerus enz.) waren uitsluitend in Noord-Frankrijk bedrijvig. Het oude bisdom Utrecht is een verzinsel van geschiedenisvervalsers.
In 690 landde de H. Willibrordus, van wie totnogtoe aangenomen werd dat hij bisschop van Utrecht geworden is, op zijn tocht van Engeland naar Dorestat op een niet nader bekende plaats aan de Rijnmond *(ostia Reni).* Volgens Thiofrid van Echternach (†1116) in zijn vita sancti Willibrordi, die daarbij steunt op een mondelinge traditie uit Grevelingen (= Gravelines), landde Willibrordus, varend op een steen, te Grevelingen. Aangezien Grevelingen in Frankrijk ligt, tilt Delahaye niet zwaar aan de tijdslacune van vier eeuwen maar hecht een onvoorwaardelijk geloof aan het verhaal van Thiofrid. De vraag rijst daarom of een landing te Grevelingen in 690 mogelijk was.
De kustvlakte, de latere polders, was overstroomd sedert ±270. Toch moet er een bewoningscontinuïteit geweest zijn op de duineilanden aan de kust. Dit blijkt vooral uit de naam Marck (938 kopie 961 *Merki),* die opklimt tot Belgisch *Markion,* afgeleid van een hydroniem *Marka* „de moerassige". In het zuidwesten wijst ook de naam Guemps (826 copie 961 *Ganape)* uit Belgisch *Ganuapion,* plaats waar twee waterlopen samenkomen, op bewoningscontinuïteit. Vroege bewoning moet er eveneens geweest zijn op enkele verhevenheden in de polders: Loon (877 kopie 961 *Loom*), uit *lauhum,* datief meervoud van *lauha-* „bosje op hoge zandgrond", alsmede Broekburg (988-94, vervalsing vóór ±1035, *Brucburgh)* „burg in de broeken of moerassen".
De aanvankelijk brede Aa-golf lijkt geleidelijk verzand te zijn in de 11de-12de eeuw. In die tijd duiken daar de eerste vermeldingen van nederzettingen op. Grevelingen zelf verschijnt voor het eerst in teksten uit 1040 kopie 1775: *Gravenenga* (betreft dit Saint-Folquin?) en 1097 kopie 1775: *Graveninga.*

De naam *gravaning,* datief *gravaninga,* lijkt afgeleid te zijn van *grava* en moet een zandbank of kiezelzandbank aangeduid hebben (cf. Frans *grève).* Het woord verschijnt voor het eerst als naam van een plaats te Utrecht: 723 kopie eind 11de *cum illo pascue graveningo.* Vermoedelijk ligt deze vroege tekst betreffende een *gravening* te Utrecht ten grondslag aan de legende van de landing van Willibrordus te Grevelingen, toen eenmaal Grevelingen was ontstaan.

In de 11de-12de eeuw is er in de voormalige Aa-golf een systematische benoeming van nederzettingen naar kerkpatronen. In chronologische volgorde verschijnen:

1040 kopie 1775 *aecclesia sancti Folquini,* 1119 kopie 12de *Sancti Folquini kerca;*
1113 kopie ± 1220 *Sancti Petri bruch;*
1114 kopie 1775 *apud Sanctum Willebrordum,* 1125 kopie 1775 *in parrochia Sancti Willibrordi* (= Grevelingen);
1114 kopie *ecclesiola sancti Nicolai;*
1117 *ecclesia sancti Audomari,* 1119 kopie eind 12de *Sancti Audomari kerca;*
1119 kopie *de Sancto Georgio.*

Het betreft: Saint-Folquin, Sint-Pietersbroek = Saint-Pierre-Brouck, Grevelingen, Saint-Nicolas, Saint-Omer-Capelle, Sint-Joris = Saint-Georges-sur-l'Aa. Later komt daar nog Sainte-Marie-Kerque bij.

Het lijdt geen twijfel dat het om een naamgevingsmode gaat, oorspronkelijk gepropageerd vanuit de Sint-Bertijnsabdij. Sint Joris, sint Nikolaas, sint Pieter, Onze Lieve Vrouw en hoogstwaarschijnlijk sint Audomarus en sint Folquinus hebben in deze parochies nooit een voet gezet. Sint Willibrord behoort tot dezelfde namenmode.

Het lijkt uitgesloten te zijn dat er te Grevelingen bewoning was vóór de 11de eeuw en dat Willibrordus daar voet aan wal zette in 690.

Over de vroegste geschiedenis van Grevelingen zijn we thans goed ingelicht (3). Er is al een haven te Grevelingen in 1101. Een grafelijke tol wordt er vermeld in 1107 en in 1127. In 1109-'11 schenkt graaf Robrecht II aan de Sint-Bertijnsabdij een

stuk grond te Sint-Willibrord Grevelingen; het wordt in 1159 een berquaria genoemd en is dan al gedeeltelijk door duinzand overstoven. In de 12de eeuw (dus ten vroegste in 1109-'11) bezit de Sint-Bertijnsabdij te Grevelingen een cella, waarin monniken verblijven; deze cella wordt kort vóór 1186 parochiekerk van Grevelingen. In 1163 sticht graaf Filips van de Elzas de stad Grevelingen.
Het Willibrorduspatrocinium te Grevelingen bewijst niets voor een lijfelijke aanwezigheid van Willibrordus. Andere Willibrorduspatrocinia in dezelfde streek, door Delahaye aangehaald, berusten op verwarring met Grevelingen. Poperinge zou, beweert hij, oorspronkelijk sint Willibrord als patroonheilige gehad hebben, die vervolgens de plaats moest ruimen voor sint Bertijn, nadat de kerk in het bezit was gekomen van de Sint-Bertijnsabdij. Evenwel verschijnt Poperinge en de kerk aldaar voor het eerst in een goederenlijst van de Sint-Bertijnsabdij van 844-64: *in Pupurninga villa habet ecclesiam* ... (Diplomata Belgica, 60). *Pupurningahem* wordt dan nogmaals vermeld in een opsomming van bezittingen van dezelfde abdij in 877 (Diplomata Belgica, 77). In geen van beide teksten wordt het patrocinium opgegeven. De oorkonde van 1159, door Delahaye aangehaald, betreft niet Poperinge maar Grevelingen, en Delahayes vertalingen van passussen uit deze oorkonde bewijzen dat hij van het Latijn bitter weinig snapt. Ook wat hij in verband met Marck en Broekburg meedeelt, slaat in werkelijkheid op Grevelingen.
Klemskerke zou, beweert Delahaye, zijn naam danken aan de H. Willibrordus, die hier een kerk gesticht zou hebben. Inderdaad kreeg de H. Willibrordus bij zijn bisschopswijding als tweede naam die van Clemens mee. Net als Grevelingen ligt Klemskerke in de kustvlakte, die van de late 3de eeuw tot in de 9de eeuw voor ebbe en vloed lag. Te Klemskerke kan in de 7de-8ste eeuw geen nederzetting en nog minder een kerk geweest zijn. De vele dorpsnamen op *-kerke* en *-kapelle* in de Westvlaamse polders verschijnen pas in de 11de-12de, soms zelfs eerst in de 13de eeuw. Wel is Klemskerke er het vroegste voorbeeld van (1003 kopie midden 11de *Clemeskirca).* De persoonsnaam in deze plaatsnamen is bijna altijd die van

de plaatselijke heer die de kerk stichtte en er dan ook de eerste eigenaar van was, zelden (behalve in de streek van Grevelingen) de patroonheilige. Klemskerke behoort tot de laatste categorie: de kerk is gewijd aan de H. Clemens, paus en martelaar, die leefde ± 100 en wiens feest in de Nederlanden gevierd werd op 23 november. Enig verband tussen Klemskerke en Willibrordus is er niet.

In zijn kalendarium, dat bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Parijs, heeft Willibrordus eigenhandig genoteerd dat hij in 690 aangekomen is in het Frankische rijk; een foto van deze bladzijde bij Blok, op. cit., 48. Delahaye stelt dat dit kalendarium uit de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars afkomstig moet zijn, niet uit Echternach (hetgeen een van de bewijzen zou moeten zijn dat Willibrordus in de streek van Sint-Omaars thuishoort, niet te Echternach), omdat, zo beweert hij, het archief en de bibliotheek van de Sint-Bertijnsabdij tijdens de Franse Revolutie overgebracht werden naar Parijs. Het is net andersom. De handschriften van de Sint-Bertijnsabdij zijn toen deels naar de Stadsbibliotheek te Sint-Omaars, deels naar die te Boulogne overgebracht; het archief van de Sint-Bertijnsabdij werd toen te Sint-Omaars zelf vernietigd. Daarentegen werden de meeste handschriften van Echternach eerst naar Luxemburg en vandaar in 1801 naar de Nationale Bibliotheek te Parijs overgebracht (4).

Het kalendarium van Willibrordus is wel degelijk te Echternach ontstaan. Het werd geschreven tussen 703 en 709 en is volgens Bernhard Bischoff, de gezaghebbende specialist in karolingisch schrift, van dezelfde hand als het Maihinger evangeliarium, waarin Oudengelse en Oudhoogduitse glossen aangebracht zijn en waarin ook een opdracht voorkomt aan een scribent Laurentius, die van 704 tot 721 vermeld wordt te Echternach (5).

Een in dit kalendarium optredende tweede hand wordt door Delahaye, artikel p. 200 regel 27, gedateerd kort na 846, en op dezelfde bladzijde regel 48 kort na de dood van Willibrordus, d.i. kort na 739. De bedrijvigheid van deze scribent zou zich dus over een periode van ten minste 107 jaar uitgestrekt

hebben, zodat de man meer dan 125 jaar oud zou zijn geworden.

Een aantekening van deze tweede hand, namelijk *Bertuini presbyteri,* zou volgens Delahaye op abt Bertinus van Sint-Bertijns betrekking hebben. Deze wordt nochtans in teksten uit Sint-Bertijns, waar volgens Delahaye het kalendarium Willibrordi zich bevond, steeds *Bertinus abba* genoemd. Nergens komt bij mijn weten als naam van deze heilige *Bertuinus* voor. Overigens zijn *Bertinus* en *Bertuinus* twee verschillende namen. *Berthin* is een diminutief van *berht* „schitterend", *Berhtwini* is een compositum van dezelfde stam met *wini* „vriend".

Bedoelde aantekening staat naast 11 juli. Dit zou volgens Delahaye de translatio van de H. Bertinus zijn. Eg. Strubbe en L. Voet geven als feest van de translatio sancti Bertini evenwel 16 juli op (6).

Willibrordus stichtte zijn abdij te *Epternacum.* Deze naam, afgeleid van Keltisch *epatos* „ruiter", leidt via 698 *Epternacus,* 704 *Epternacum,* 895 *Efternaca* tenslotte tot Echternach. De evolutie van *pt* via *ft* tot *cht* is normaal in het Rijnlands en het Zuidnederlands.

Delahaye daarentegen identificeert *Epternacum* met Éperlecques = Sperleke, waar volgens hem de abdij oorspronkelijk zou zijn gesticht en later, met behoud van de naam, naar Echternach zou zijn overgebracht. Éperlecques (9de kopie 11de *Spirliacus,* 1069 kopie ± 1215 *Sperleca)* is echter een geheel andere naam, opklimmend tot Gallo-Romeins *Spurilíacum,* afgeleid van de persoonsnaam *Spurilius,* bij Latijn *spurius* „buitenhuwelijks kind"; voor de ontronde umlaut *i* uit *u* cf. Latijn *puteus* dat Westvlaams *pit* geworden is, enz.

Willibrordus stierf in 739 en wel, volgens een ononderbroken Echternachse traditie, te Echternach. In 1712, schrijft Delahaye, werden te Abbeville zakken met beenderen ontdekt die het corpus van de H. Willibrordus zouden zijn. Omdat Abbeville in Frankrijk ligt, is Delahaye er stellig van overtuigd dat de relikwieën van Abbeville echt zijn en die van Echternach vals. Dat men de beenderen van Abbeville, gesteld dat ze nog

bestaan, eens aan een C-14 proef onderwerpe om de ouderdom ervan vast te stellen.

Volgens Delahaye zou er in Nederland en in het Rijnland vóór de 14de eeuw geen enkel spoor aan te wijzen zijn van een verering van de H. Willibrordus; in Vlaanderen en in Noord-Frankrijk daarentegen zou die verering overvloedig voorkomen. Het is opnieuw net andersom. In het oude graafschap Vlaanderen zie ik alleen Hulst (in het bisdom Utrecht!), Knesselare, Middelkerke, Wulpen en Grevelingen. Talrijk zijn daarentegen de Willibrordus-patrocinia in Holland, Utrecht, Noord-Brabant en het Rijnland.

Maurice Coens heeft bewezen dat de vita Lebuini als model gediend heeft voor de vita Livini (7). De H. Livinus, vereerd op dezelfde dag (12 november) als de H. Lebuinus, is een fictief personage uit de 11de eeuw, gecreëerd in de Gentse Sint-Baafsabdij. In zijn boek beweert Delahaye dat Coens zich vergist heeft en dat integendeel de vita Livini als model gediend heeft voor de vita Lebuini. Maar in zijn artikel insinueert Delahaye dat Coens bewezen heeft dat Lieven echt en Lebuinus vals is.

Volgens de vita sancti Liudgeri (eerste helft 9de, kopie eerste helft 11de eeuw) lag *Daventre* aan de IJsel. Een doorlopende reeks attestaties bewijst dat dit Deventer is. Zo bv. worden in 896 *Davantre* en *Tiale* (= Tiel) vermeld samen met *Dorestadio.* De naam klimt op tot Belgisch *Dabandra* „het geschikte, goede water", gegermaniseerd als *Davantrô.* Delahaya daarentegen identificeert met Desvres (1172 kopie 1775 *Deverna,* 1215 *Divernia),* hetgeen opklimt tot Belgisch *Diwiarna* „het heilige water". Te Desvres ontspringt een beek waarvan de bron thans de naam draagt van Fontaine-Dieu. Identificatie van *Daventre* met Desvres is taalkundig onmogelijk.

Delahaye omzeilt de moeilijkheid door te stellen dat 896 *Tiale,* door hem *Tilia* gespeld, Tilques is. Tilques (1139 *Tilleke)* klimt evenwel op tot Gallo-Romeins *Tilliacum,* van de Latijnse persoonsnaam *Tillius. Tiale* daarentegen, waarvan een ononderbroken reeks attestaties bewijst dat het Tiel is, is afgeleid van hetzelfde woord *teul* dat ook in Tielt schuilt en dat een

substraatwoord is uit het Belgisch, verwant met Nederlands *(bloemen)tuil.*

De gouw *Islo* is genoemd naar de (Gelderse) IJsel. De lokalisatie wordt bewezen door vermeldingen in deze gouw van o.m. 794 *Withmundi* = Wichmond onder Warnsveld, 797 *Ocanni* = Oeken onder Brummen, 838 *Ductinghem* = Deutekom. Delahaye daarentegen identificeert met „het land van Lijzel". Hij zegt niet waar dit ligt, maar ik vermoed dat hij de kasselrij Rijsel bedoelt. Rijsel = Lille (1063 *Insula,* 1066 *Isla)* is genoemd naar een eiland (Latijn *insula)* in de Deûle *(ter Isel, à l'Ile).* De kasselrijen ontstaan eerst in de 11de eeuw; voordien lag Rijsel in de gouw Mélantois. Een identificatie van *Islo* met Rijsel is absurd.

Huilpa, waar Liudgerus een kerk bouwde, lag volgens zijn vita aan de IJsel. Het is Wilp (1225 *Wilpe),* onder Voorst, Gelderland. De naam klimt op tot *Hwilapô,* germanisering van Belgisch *Kwilapa* „rustig water". Wulpen is etymologisch hetzelfde. Delahaye daarentegen identificeert met Oppy (1104 kopie 12de *Wlpi),* hetgeen opklimt tot Gallo-Romeins *Ulpiacum,* van de Latijnse persoonsnaam Ulpius.

En zo kan men verder gaan. Alle identificaties van Delahaye zijn onmogelijk. Geen enkele bewering van Delahaye bevat waarheid. Hij houdt zijn lezers, met een beroep op de Absolute Waarheid die God is, op een grandioze manier voor de gek. Ik heb mijn tijd nodig voor creatief wetenschappelijk werk.

Noten:

(1) Uitgave Ioh. Heller in *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum,* tomus XXIV, Hannover, 1879, 550-642. Zie p. 589.

(2) Adriaan Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief,* Antwerpen, 1965, 43-44.

(3) Adriaan Verhulst, *Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163),* in *Cahiers de civilisation médiévale* 10, Poitiers, 1967, 15-28.

(4) Rolf Bergmann, *Mittelfränkische Glossen,* Bonn, 1966, 87.

(5) Rolf Bergmann, *Zur Stellung der Rheinlande in der althochdeutschen Literatur aufgrund mittelfränkischer Glossen,* 316 (*Rheinische Vierteljahrsblätter* 31, 1966-'67, 307-321).

(6) Eg. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden,* Antwerpen, 1960.

(7) M. Coens, *L'auteur de la Passio Livini s'est-il inspiré de la Vita Lebuini?,* in *Analecta Bollandiana* 70, 1952, 285-305.

Résumé:

Dans l'article cité, l'auteur croit pouvoir démontrer que l'histoire des Pays-Bas septentrionaux et de l'Allemagne du Nord avant le XIe siècle, telle qu'on la présente habituellement, est une falsification. En réalité, tous les toponymes cités dans des textes de l'Antiquité et du haut Moyen Age se rapporteraient à des lieux situés dans le nord de la France, tout particulièrement dans la région de Calais-Saint-Omer. C'est ici que tous les événements se seraient passés. Pour avancer cette thèse, l'auteur se base sur des éditions souvent défectueuses et n'a consulté qu'exceptionnellement les *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta,* édités par A.C.F. Koch et moi-même, et mon *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226).* Ce sont ces deux livres qui auraient pourtant dû fournir la base pour le travail entrepris par M. Delahaye.

Dans l'opinion de M. Delahaye, le Rhin ne serait pas le Rhin mais au contraire la Hem, affluent de l'Aa, qui, sous ce nom, n'apparaît toutefois que depuis la fin du XVIIIe siècle. Dans son opinion, *Traiectum,* dont on ne saurait douter qu'il s'agit de la forme ancienne du nom de la ville qui s'appelle actuellement Utrecht, serait au contraire Tournehem, dont l'étymologie est pourtant tout à fait différente. La frontière nord de l'empire romain ne se situerait pas sur le Rhin, mais sur la Hem et dans une région mal définissable de la France du Nord.

Le *Flevum* de l'Antiquité et l'*Almere* du haut Moyen Age ne seraient pas la Zuiderzee (IJselmeer). Ce seraient au contraire d'anciens noms de la région de Calais-Dunkerque. Pour avancer ceci, il s'appuie sur «d'anciens textes» qu'il n'ose nommer. Or, il s'agit de la *Historia Comitum Ghisnensium* de Lambert d'Ardres. Dans cette chronique figure en effet un certain Almarus, mais Lambert d'Ardres dit expressément que c'est un seigneur habitant Audruicq. La Fleur, avec laquelle M. Delahaye identifie le *Flevum* de l'Antiquité, est citée également dans cette chronique, mais c'est le nom d'un donjon érigé à Bourbourg et appelé ainsi parce qu'il hébergeait la fine fleur de la chevalerie.

Saint Willibrord, le futur évêque d'Utrecht, n'aurait pas débarqué en 690, en venant d'Angleterre, près de l'embouchure du Rhin, mais au contraire à Gravelines, où il est patron d'église. Toutefois, Gravelines était situé alors en plein golfe de l'Aa et celui-ci ne s'est desséché qu'au cours du XIe siècle. L'introduction de noms de saints dans la nomenclature des paroisses situées dans l'ancien golfe de l'Aa (Saint-Pierre-Brouck, etc.) appartient à une mode onomastique qui ne date que des XIe-XIIIe siècles et qui ne prouve nullement la présence corporelle de ces saints à ces endroits au temps passé. M. Delahaye multiplie les lieux du nord de la France où saint Willibrord aurait été vénéré, en faussant des textes qui, en réalité, ne se rapportent pas à Poperinge etc., mais à Gravelines. *Epternacum,* où saint Willibrord a fondé une abbaye, ne serait pas Echternach mais au contraire Éperlecques, dont les formes anciennes (IXe siècle *Spirliacus* etc.) sont pourtant tout à fait différentes.

Le champ d'action des autres missionnaires des Pays-Bas septentrionaux (les saints Boniface, Lebuinus, Liudgerus etc.) se serait également restreint au nord de la France. Deventer, en effet, ne serait pas Deventer mais Desvres, bien que les formes anciennes diffèrent totalement. Et ainsi de suite.

Les nombreuses nouvelles identifications proposées par M. Delahaye sont toutes impossibles. Son article fourmille d'assertions non véridiques. Cet article est une falsification grossière d'un bout à l'autre.

NASCHRIFT

Spinrag der Middeleeuwen
De Geschiedenis van het Frankenvolk
J.W. Bronkhorst

In het WOORD VOORAF werd gesteld dat archeologen, naamkundigen, onderzoekers der streekgeschiedenis en muntdeskundigen elkaar nog steeds aanvullen bij het ontwarren van het vroeg-Middeleeuwse spinrag. Dat zij nog steeds verrassende ontdekkingen doen werd een dezer dagen opnieuw bewaarheid, toen de naam De la Haye in pers en media opdook.
Albert De la Haye is streekarchivaris in noordwest Brabant, ook wel Nassau-Brabant genoemd. Dat is het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom, waar je het provinciebordje van Zeeland nog net niet kunt zien, maar waar je wel de invloed van Antwerpen al kunt opsnuiven. Albert De la Haye is een forsgebouwde man, die in woord en geschrift de laatste jaren in het wereldje van onze geschiedvorsers met niet aflatende ijver heel wat heeft losgemaakt. Hij trapt met groot geduld in boek, radio en televisie tegen de scheenbenen van enige hooggeleerde professionele beoefenaars van deze wetenschap, die hij vakblindheid en napraterij verwijt. Die op hun beurt zien hem – het is hard om het te zeggen – feitelijk niet staan en vinden het eigenlijk beneden hun waardigheid om met een niet standgenoot over historische waarheid of onwaarheid te discussiëren.
Objectief bezien zijn de stellingen, die de streekarchivaris en de ere-archivaris van Tournehem sur la Hem (bij Calais in Frankrijk) tot waarheid erkend willen zien lang niet mis. Al liggen ze er in Nijmegen niet wakker van, Albert De la Haye zegt toch maar, dat Karel de Grote nimmer zijn residentie in dat Nijmegen heeft gehad. Het Noviomagus van Karel de Grote zou de Franse stad Noyen geweest zijn. Noyen ligt een beetje ten noorden van Parijs. Indien Albert De la Haye gelijk zou hebben dan zou dat betekenen, dat onze goede oude Betuwe ook niet het eiland van de Bataven zou zijn geweest. En de woorden Renus en Vahalis voorkomende op de copy van de oudste (Romeinse) kaart van deze gebieden, zeker niet vertaald mogen worden met de de Betuwe omgrenzende rivieren Rijn en Waal. Had Albert De la Haye zich tot deze stellingen beperkt, dan was er voorwaar al genoeg wetenschappelijk porcelein gebroken.
Met de glimlach van een Bourgondische wijnboer en af en toe een ironisch grapje deponeert hij nog een paar tijdbommen onder professorenzetels.
De meest explosieve hiervan is wel, dat onze archivaris stelt dat het Romeinse Trajectum niet met ons Utrecht „vertaald" mag worden en de bij Wijk bij Duurstede opgegraven Karolingische nederzetting zeker niet Dorestad geheten heeft.

Dat zou o.a. betekenen, dat Willibrord nooit bisschop van Utrecht geweest zou zijn en volgens De la Haye moeten we de heidense Friezen dan ook niet zoeken in onze Hollanden en misschien Zeeland, maar veel zuidelijker, in Frans-Vlaanderen. Sterker nog, de archivaris tovert ons twee lijken van Willibrord voor, waarbij de vereerde relieken, bewaard in het Luxemburgse Echternach, in zijn ogen maar een zeer geringe kans maken de echte te zijn. De echte zouden in Abbeville gevonden zijn. Willibrord zou ook niet in ons Katwijk geland zijn, maar in Gravelines bij Calais in het Franse departement Nord.
Een klein bommetje ligt verder onder ons Almere. Ook dat water ligt volgens De la Haye in Frans-Vlaanderen, bij Duinkerken en Sint Omaars.

De zaken, die Albert De la Haye op tafel heeft gelegd kunnen dus moeilijk gebagatelliseerd worden. Het is de zoveelste maal dat een „amateur" de beroepsdeskundigen in onze geschiedenis aanvalt. Die discipline is er niet mee gebaat, dat bij de vraag naar gelijk of ongelijk wederom een „onbetwist" valt. De zaak Vermaning heeft al een duidelijke deuk nagelaten. Welke kant het bij een onderzoek naar de waarheid uitgaat, vonden we reeds aangeduid in het Nieuwsblad van de Universiteit van Amsterdam. Het citeert uitspraken van prof. F.W.N. Hugenholtz (hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis Utrecht), prof. B.H. Stolte (hoogleraar oude geschiedenis Nijmegen), prof. D.P. Blok (plaatsnaamkundige en nederzettingshistorisch hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam) en Dr. W.A. van Es (directeur van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort). „Wij hebben hier te doen met een te laag wetenschappelijk interpretatievermogen om erover door te discussiëren," aldus prof. Hugenholtz. Prof. Stolte begreep niet waarom de archivaris een soort samenzwering van de historici tegen zijn zienswijze veronderstelt. De heren Blok en Van Es kwamen wat minder fel uit de hoek, maar waren toch ook van mening, dat er uit de stellingen van De la Haye geen plaatsnaamkundig of archeologisch hout te snijden viel.
Hoe het ook zij, het bovenstaande illustreert opnieuw de levendige belangstelling waarin DE GESCHIEDENIS VAN HET FRANKENVOLK zich tot op de dag van vandaag mag verheugen.

Uit: J.W. Bronkhorst: Spinrag der Middeleeuwen
De Geschiedenis van het Frankenvolk (Den Haag 1980)

„de Vacature" nr. 16, di 8.6.1982

a.

Delahaye en onze vaderlandse geschiedenis

„De geschiedenis van Nederland zoals wij die tot nu toe geleerd hebben, steunt op het napraten en overschrijven van wat voorgangers verhaald hebben. Zo goed als geen van de geschiedenisschrijvers heeft zich ooit de vraag gesteld of dit alles wel juist is, wat toch de houding van elke onderzoeker dient te zijn. Die vraag heeft Albert Delahaye wel gesteld."
Aldus H. J. A. van Beckum in het artikel „Nijmegen in de vroege middeleeuwen" in De Vacature van 27 mei 1982, blz. 2 en 3.
Zijn alle of zo goed als alle Nederlandse historici nu inderdaad zulke naïvelingen? Men zou het uit dit artikel wel opmaken; de schrijver deelt in hetzelfde artikel tenminste ook nog mee, dat een aantal Nederlandse historici, door hem als de club van Nijmegen aangeduid, van A. Delahaye behoorlijke vegen uit de pan hebben gekregen. En volgens hem zal iedereen, die les geeft in onze vaderlandse geschiedenis voortaan in de werken van Delahaye vinden „wat hij over dit vak kan laten vervallen en waar hij de feiten over een aantal personen en plaatsen uit de vroege middeleeuwen moet plaatsen."
Laten we beginnen met te constateren, dat geen sterveling, ook niet de meest begaafde historicus, ooit een voor 100 % juiste voorstelling van het verleden kan geven. In de eerste plaats hebben we nooit de beschikking over alle gegevens, die we zouden moeten kennen; er zijn natuurlijk in het verleden gedachten gedacht, daden verricht, die hun invloed hebben gehad op de loop van de gebeurtenissen, maar die niet opgetekend zijn en waarvan wij geen weet meer hebben. Er zijn allerlei aantekeningen, geschriften enz., die nog nooit voldoende bestudeerd zijn. En bovendien hebben we allemaal onze eigen opvattingen over politiek, godsdienst, vanuit onze nationaliteit, vanuit onze eigen tijd; en deze opvattingen beïnvloedden onze kijk op het verleden. Een calvinist zal de reformatie anders beschouwen dan een katholiek, een Nederlander zal van de Oostindische Compagnie een andere beschrijving geven dan een Indonesiër, wij in de 20e eeuw kijken anders aan tegen de 80-jarige oorlog dan iemand uit de vorige eeuw enz. Niemand kan een objectieve beschrijving geven van het verleden; we zijn allemaal subjectief en moeten ons daarom juist inspannen het verleden zo objectief mogelijk weer te geven.
De heer Delahaye beschouwt een belangrijk deel van onze vaderlandse geschiedenis, althans wat de oudheid en vroege middeleeuwen betreft, zoals die tot nu toe onderwezen wordt, als historische mythen; allerlei gebeurtenissen, die men in ons land laat afspelen, hebben volgens hem niet hier maar in Noord-Frankrijk plaats gevonden. Een uitvoerige uiteenzetting van zijn denkbeelden treffen we aan in zijn boek „Holle Boomstammen", dat in de zomer van 1980 is uitgekomen. Dit boek is door de schrijver opgedragen aan zijn vrouw en kinderen „Mijn eerste forum, dat klapte bij elke nieuwe vondst. Wat hebben zij afgelachen om de doorzichtige drogredenen, waarmee de gevestigde historici kwamen aanzetten. „Met alle respect voor de echtgenote en de kinderen van de schrijver lijken me dat klappen en aflachen nog geen overtuigend argument.
Delahaye heeft in dit boek een rubriek „De schoolboekjes zeggen", waarin dan de zogenaamde mythen opgesomd worden; deze rubriek eindigt met de zin:
De waarheid vindt u rechts. de waarheid is dan de uiteenzetting van de heer Delahaye. Zo vinden we in deze rubriek op blz. 70:
„De schoolboekjes zeggen...
dat omstreeks 100 vóór Chr. de Bataven in uitgeholde boomstammen de Rijn afvoeren, komend uit een onbekende streek van Duitsland, om bij Lobith ons land binnen te varen, zich hier te vestigen en onze voorouders te worden."
Ik zou wel willen vragen in welk schoolboekje, dat nu nog gebruikt wordt, komen we een dergelijke voorstelling tegen. Het moet dan wel een sterk verouderd schoolboekje zijn en die opvatting bestrijden lijkt me het willen open trappen van een deur, die al lang open staat. De algemeen aanvaarde voorstelling is, dat de Bataven in het tijdvak van 50 tot 12 v.C. uit het gebied van de boven Weser naar de Betuwe gekomen zijn. Maar ook van deze opvatting moet Delahaye niets hebben; de Bataven hebben volgens hem nooit hier gewoond, maar in het noorden van het tegenwoordige Frankrijk. En de historici, die menen, dat de Bataven in 69 in de Betuwe in opstand kwamen tegen de Romeinen zijn er volgens Delahaye helemaal naast.
„Er is evenwel geen excuus te bedenken voor de totaal onkritische instelling van de historici en de archeologen wanneer zij de opstand van de Bataven tussen 68 en 70 na Chr. klakkeloos aan de bevolking van de Betuwe toeschrijven. Ieder zinnig historicus die hierover geschreven heeft en van wie verondersteld moet worden dat hij de oorspronkelijke teksten onderzocht had, moesten door deze zaak de ogen geopend zijn geworden. De meest intrigerende vraag is, hoe de Betuwe de mankracht en het materiaal had kunnen opbrengen om in een verbeten strijd van bijna drie jaren lang, vol veldtochten en veldslagen, ongeveer 10 Romeinsche legioen bezig te houden. De Betuwe zou in één dag door één legioen onder de voet zijn gelopen, en volledig platgewalsd wanneer het leger terugkeerde."
En door deze voorstelling van de gang van zaken is, volgens Delahaye, de dwaze traditionele voorstelling van de opstand van de Bataven in de Betuwe van de tafel geveegd.
Maar waarom vermeldt Delahaye niet, dat in 68 na de dood van Nero het keizershuis van Augustus uitgestorven was; legeraanvoerders werden nu tot keizer uitgeroepen en trokken met hun beste troepen naar Rome. Zo trok ook Vitellius, de aanvoerder van de Rijnlegers, met zijn beste legioenen uit onze stroken weg, zodat de garnizoenen langs de Rijn ernstig verzwakt werden.

Daardoor kwam voor de Bataaf Julius Civilis juist de kans, om in opstand te komen; bovendien was hij nog zo politiek door aanvankelijk te verklaren dat hij niet in opstand kwam tegen de Romeinen, maar als aanhanger van Vespasianus de strijd aanbond tegen de troepen van Vitellius. Waarom vermeldt Delahaye niet, dat bij de opgravingen van de Romeinse legerkampen te Valkenburg (bij Leiden), Zwammerdam en Utrecht duidelijk de brandsporen gevonden zijn, die getuigen van de opstand van de Bataven van 69 en 70. In Utrecht werden bij de opgravingen op het Domplein in 1933 in deze brandlaag zelfs een aantal gouden munten gevonden; de jongste van deze 50 munten waren in Gallië geslagen in het midden van het jaar 68 tijdens de burgeroorlog.
En als die opstand, dank zij de verwarring in het Romeinse rijk, aanvankelijk groot succes heeft, is het dan zo dwaas te veronderstellen, dat er ook onrust kwam onder enkele Gallische stammen? Delahaye is echter van mening, dat ook hier de opvattingen van andersdenkenden absurd is en hij stelt dan ook, de volgens hem rhetorische vraag: „Moet de absurde consequentie nog nader weerlegd worden, dat de Betuwe, een onbelangrijk Germaans landschapje met in het gunstigste geval een bevolking van enkele dorpjes, verschillende Gallische stammen zou hebben kunnen meeslepen in een opstand tegen de Romeinen?"
Maar was de Betuwe en het omliggende gebied nu inderdaad zo'n onbelangrijk landschapje; lag hier bij de splitsing van Rijn en Vecht niet de belangrijke vloothaven Fectio, die tevens een belangrijke handelshaven was. Hier is immers nog gevonden een altaarsteen „ge-

wijd aan de godin Viradecdis door Tongerse burgers en schippers, die te Fectio wonen." Als zelfs burgers en schippers helemaal uit Tongeren zich hier gevestigd hadden was dit gebied toch niet zo onbelangrijk. Was dit gebied niet de uitvalbasis voor de Romeinse legioenen geweest, die Germanië waren binnengedrongen?

Delahaye sluit nu wel uit, dat de Drususgracht, die men 8 v.C. begon te graven, in ons land gelegen was, omdat voor deze opvatting, althans volgens Delahaye, „een bijzonder soort fantasie nodig is, om de Romeinen een groot werk te laten uitvoeren in een vreemd land, dat zij nog niet veroverd en onderworpen hadden waar zij steeds nog geen voet hadden gezet. „Volgens de traditionele opvatting trok Drusus, de stiefzoon van Augustus, echter mede 12 v.C. vanuit het eiland der Bataven op tegen de Friezen en Chauken en hadden de Romeinen hier dus in 8 v.C. wel een voet gezet. Maar Delahaye is het hier natuurlijk niet mee eens, omdat hij het eiland der Bataven in het noorden van Frankrijk wil plaatsen.
Ook de voorstelling, dat Willibrord zijn kerken in Utrecht gebouwd zou hebben is volgens Delahaye onjuist, omdat het bewuste Trajectum volgens hem niet Utrecht is, maar ergens in het noorden van Frankrijk moet liggen; Willibrord zelf deelde immers mee, dat hij naar Francia kwam en met dit woord is, volgens Delahaye elke discussie uitgesloten. Delahaye vertaalt hier namelijk Francia met Frankrijk; een vertaling met het Frankische rijk lijkt me hier echter juister. En juist na de overwinning van de Frankische hofmeier Pippijn de Middelste bij Dorestad in 689 breidden de Franken hun macht verder uit over het Friese gebied o.a. over Utrecht, maar ook deze opvatting behoort volgens Delahaye tot de mythen. En als Alcuinus meedeelt, dat Willibrord en zijn gezellen naar Frisia voeren, dan zet Delahaye achter Frisia tussen haakjes Vlaanderen, omdat dat beter in zijn opvatting past dan door het te vertalen met het Friese gebied.
Als Theofried van Echternach in de 12e eeuw schrijft, dat Willibrord van Ierland naar Gravelines overstak, dan moet de lezer de landing te Gravelines als een waardevolle mededeling waarderen, want die komt met de opvattingen van Delahaye overeen. De foutieve mededeling, dat Willibrord uit Ierland in plaats van uit Engeland overstak mag ons echter aan de geloofwaardigheid van Theofried niet doen twijfelen, want deze foutieve mededeling mag men „een landrot uit Luxemburg" niet aanrekenen.
Als men zijn geloofwaardigheid in twijfel zou gaan trekken zou de theorie van Delahaye weer een steunpilaar moeten missen.
In tegenstelling met de Heer Van Beckum zou ik iedereen „die, in welke hoedanigheid en op welke hoogte dan ook, les geeft in de geschiedenis van ons land" dan ook de raad willen geven niet allereerst de werken van Delahaye te gaan raadplegen, maar bijvoorbeeld voor de Romeinse geschiedenis het boek van Prof. W. A. van Es, De Romeinen in Nederland te raadplegen. Deze schrijver gaat er niet van uit, dat hij de waarheid in pacht heeft; hij werkt meer met vermoedelijk en waarschijnlijk. En in het Woord vooraf eindigt hij zelfs met de zin: „De onzin, die er ondanks aller hulp in staat, komt natuurlijk uitsluitend voor rekening van de auteur."

Wanneer een schrijver uitgaat van het betrekkelijke van zijn opvattingen wekt het, althans bij mij, meer vertrouwen dan wanneer hij naar zijn opvattingen verwijst met de woorden: De waarheid vindt u rechts.

Dr. A. van Hulzen

Nijmegen en de dooddoeners van Delahaye

I. Noviomagus

„ Gewiß, in uns allen gibt es eine vorsieh hin brodelnde Grundsuppe der Bosheit und des Neides; aber unter zivilisierten Menschen unterdrückt man sie. Man bedenke doch, daß jeder, der seine Aggressivität nicht unter Kontrolle hält, nicht nur dem Anderen schadet, sondern vor allem sich selbst". R. Merkelbach in: Zeitschrift für Papyrolo-gie und Epigraphik 44, 1981, 136

In februari 1982 verscheen het boek „De Bisschop van Nijmegen" van de hand van A. Delahaye. Sinds oktober 1955[2] tracht deze met tal van woorden en in menig geschrift zijn opvattingen over de Romeinse en vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Nederland en Noord-Frankrijk aan de mens te brengen, tot nu toe naar het schijnt zonder veel succes. Zijn tegenstanders plegen bij D. geen voet aan de grond te krijgen; hij loopt om hen heen, nu en dan heel lelijke woorden schreeuwend, verzwijgt hun argumenten of weigert er serieus op in te gaan en meent nu al meer dan 25 jaar dat beweringen identiek zijn met bewijzen. In Numaga hebben de hoogleraren R.R. Post[3] en B.H. Stolte[4] reeds velejaren geleden waardevolle bijdragen geleverd ter afdoende bestrijding van D.'s denkbeelden. Een en ander heeft bij D. geen merkbaar resultaat opgeleverd. In „De Bisschop van Nijmegen", D.'s achtste boek, gaat de schrijver onvermoeibaar te keer tegen anderen, die het evenmin met hem eens zijn. De lectuur van dit werk - een zeer afmattende bezigheid, vooral wanneer de lezer, ondanks zeer veel, oprecht zijn best wil doen om in alle opzichten kritisch te blijven - heeft enige verrassingen opgeleverd die het wellicht de moeite waard maken om in Numaga nogmaals op de zaak D. terug te komen. Op grond daarvan lijkt het thans namelijk mogelijk, D.'s opvattingen met behulp van D. zelf te weerleggen.

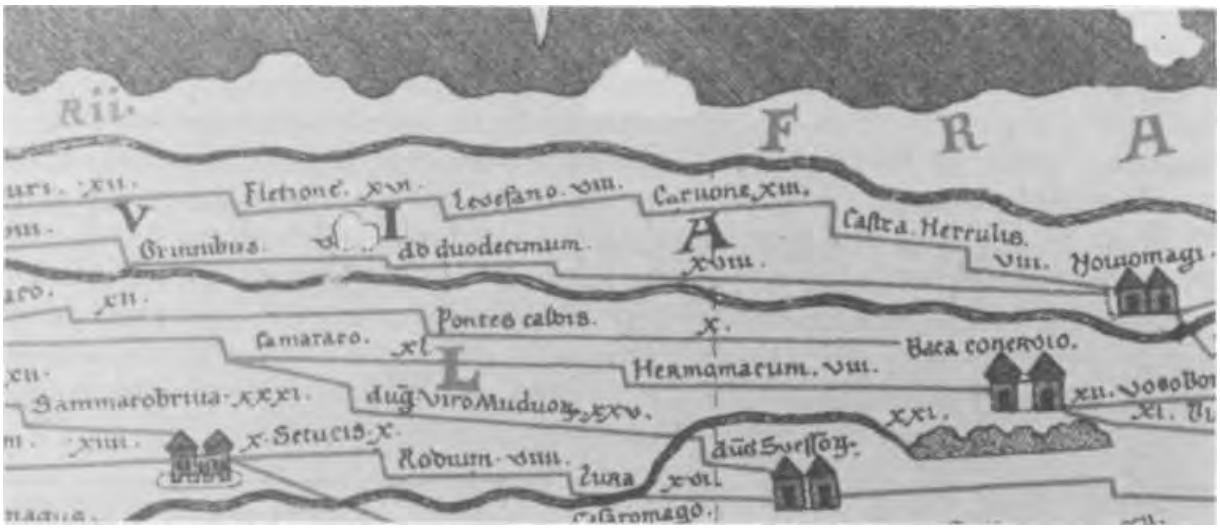
Zoals bekend heeft volgens D. te Nijmegen geen palts bestaan vóór Frederik I Barbarossa (1152-1190). In alle bronnen uit de tijd daarvoor, waarin sprake is van Noviomagus, Niumaga, Numaga e.d., zou Noyon en niet Nijmegen bedoeld zijn. Karel de Grote heeft dus geen paleis in Nijmegen gehad, maar in Noyon, ook al bericht diens tijdgenoot en biograaf Einhard dat Karel „begon (...) met de bouw van schitterende paleizen, één niet ver van de stad Mainz, bij de villa genaamd Ingelheim, een ander te *Noviomagus* aan de rivier de Waal, die aan de zuidelijke kant langs het eiland der Bataven stroomt."[5] Ook in de Romeinse tijd zou Nijmegen naar de mening van D. niet Noviomagus hebben geheten: „Ptolemeus, de Peutinger-kaart en het Itinerarium Antonini leveren (...) **zes bewijzen** dat het Noviomagus van de Peutinger-kaart Noyon is. De kaart is de enige bron waarop de stelling gebaseerd was dat Nijmegen in de Romeinse tijd Noviomagus heeft geheten. Die naam dient men geheel te vergeten, wat grondig moet gebeuren anders blijft men, wat

helaas het geval was bij de historici, nog eeuwenlang gehinderd door de mythologische naam van Nijmegen vóór de 1 Ie eeuw. De eveneens ten onrechte aangenomen naam **Ulpia Noviomagus** was een volgende, even onaanvaardbare deduktie. Eigenlijk zou ik hier een punt achter mij n betoog kunnen zetten, daar eenieder het erover eens is dat het Romeinse en het Karolingische Noviomagus één en dezelfde plaats is. Doch laten wij het verhaal helemaal afmaken, anders blijft Nijmegen toch nog zeuren over zijn Karolingisch luchtkasteel."[6]

De *zes bewijzen,* die op de bladzijden 22-37 gezocht moeten worden, blijken onvindbaar; in plaats daarvan wemelt het er van de beweringen (of liever decreten) van D., die vooral betrekking hebben op de lokalisatie van plaatsen waarvan de namen uit de Romeinse oudheid bekend zijn.

Een indrukwekkend voorbeeld treft men aan op p. 30: „De plaats Gelduba,doorTacitus verschillende malen genoemd in zijn verhaal over de Opstand van de Bataven (...), was natuurlijk **GULPEN** in Zuid-Limburg. De doorzichtige letteromzetting tussen de oudeen de nieuwe naam (een bekend verschijnsel in historische naamkunde) toont aan dat de twee namen identiek zijn." Van dit Gelduba wordt echter ook melding gemaakt door de Romeinse schrijver Plinius (Naturalis Historia XIX, 90); deze vertelt dat het een castellum is, gelegen aan de *Rijn.* Bovendien bedroeg de afstand tussen Gelduba en Novaesium (Neuss) volgens het Romeinse reisboek Itinerarium Antonini[7]91eugaeofGallischemijlen, d.i. ca. 20 km. Daarom kan men Gelduba toch maar beter overeenkomstig de „normale" opvatting identificeren met het castellum te Krefeld-Gellep, dat ten noorden van Neuss aan de Rijn was gelegen[8].

Alle plaatsen die op segment II, 1-4 van de Tabula Peutingeriana zijn ingetekend ten westen van Noviomagi (Noviomagus-Nijmegen/„Noyon"; zie afb. l[9]), in PATAVIA (het land van de Bataven), heeft D. reeds langgeleden verhuisd naar Noord-Frankrijk[10]. Vanuit Noviomagi lopen op de Tabula twee wegen naar rechts; deze komen in Agripina (Agrippina-Keulen) bijeen (afb. 2[11]). „De juiste lokalisatie" van deze wegen is thans te

Afb. 1. Tabula Peutingeriana, gedeelte van segment 1, 2-4

vinden op p. 30-34 van „De Bisschop van Nijmegen". Zij blijken elkaar in de visie van D. tweemaal te kruisen (zie vooral de kaart op p. 30, hier afb. 3), hetgeen apert in strijd is met de feiten die de Tabula biedt. Een dergelijke - voor zijn opvattingen beslist dodelijke - tour de force laat D. ook meermalen uitvoeren door wegen die op de door hem zo misbruikte kaart links van Noviomagi lopen (zie vooral p. 26).

Er zijn gelukkig nog enige plaatsen op de Tabula ten aanzien waarvan D. en al zijn tegenstanders het met elkaar eens zijn: Agripina = Keulen; Novesio =Neuss; Iuliaco — Jülich; Cortovallio[12] = Heerlen; Atuaca = Tongeren[13]. Agripina-Keulen en Novesio-Neuss zijn gelegen aan de Rijn (een rivier die op de Tabula - ter plaatse waar deze in de Noordzee uitstroomt - Fl(uvius) Renus is geheten). Om van Agripina-Keulen naar Atuaca-Tongeren te kunnen komen moet men volgens de Tabula tussen Cortovallio-Heerlen en Atuaca-Tongeren een grote rivier oversteken. Dit kan vanzelfsprekend alleen maar de Maas zijn (die op de Tabula, bij haar monding in de Noordzee, Fl(uvius) Patabus, de Bataafse rivier, wordt genoemd). Conclusie: Noviomagi, de plaats die volgens D. geïdentificeerd zou moeten worden met het huidige Noyon in Noord-Frankrijk, was volgens de Tabula gelegen in het land tussen de Rijn en de Maas; vgl. afb. 2 en 4.

De „bovenste" weg van de Tabula tussen Agripina-Keulen en Noviomagi-Nijmegen/ „Noyon" loopt o.a langs Novesio-Neuss, Asciburgia, Veteribus en Colo(nia) Traiana (afb. 2).

Asciburgia is volgens D. niet Moers-Asberg (Asciburgium)[14], aan. de Rijn, maar Aken[15]. Zie echter Tacitus, Germania 3: „Asciburgium (...) in ripa Rheni situm" = Asciburgium (...) aan de oever van de Rijn gelegen.

D. is verder van mening dat Veteribus niet Xanten (Vetera)[16] is, maar Verviers[17]. Ook dit kan niet juist zijn. Tacitus deelt in zijn Annales (1,45) mee dat in 14 na Chr. het 5de (Legio V Alaudae) en het 21 ste legioen (Legio XXI Rapax) hun vaste legerplaats hadden te Vetera. Van beide legioenen zijn te Xanten op en bij de Fürstenberg tal van (ook epigrafische) sporen aangetroffen. De Legio XXI Rapax is omstreeks 46 na Chr. te Vetera (I)-Xanten

Afb. 2. Tabula Peutingeriana, gedeelte van segment II, 4 - III, I.

vervangen door de Legio XV Primigenia. Het dubbele, stenen kamp van de legiones V Alaudae en XV Primigenia, dat te Xanten op de Fürstenberg heeft gelegen en in het voorjaar van 70 tijdens de opstand der Bataven werd verwoest, is door opgravingen zeer bekend geworden.

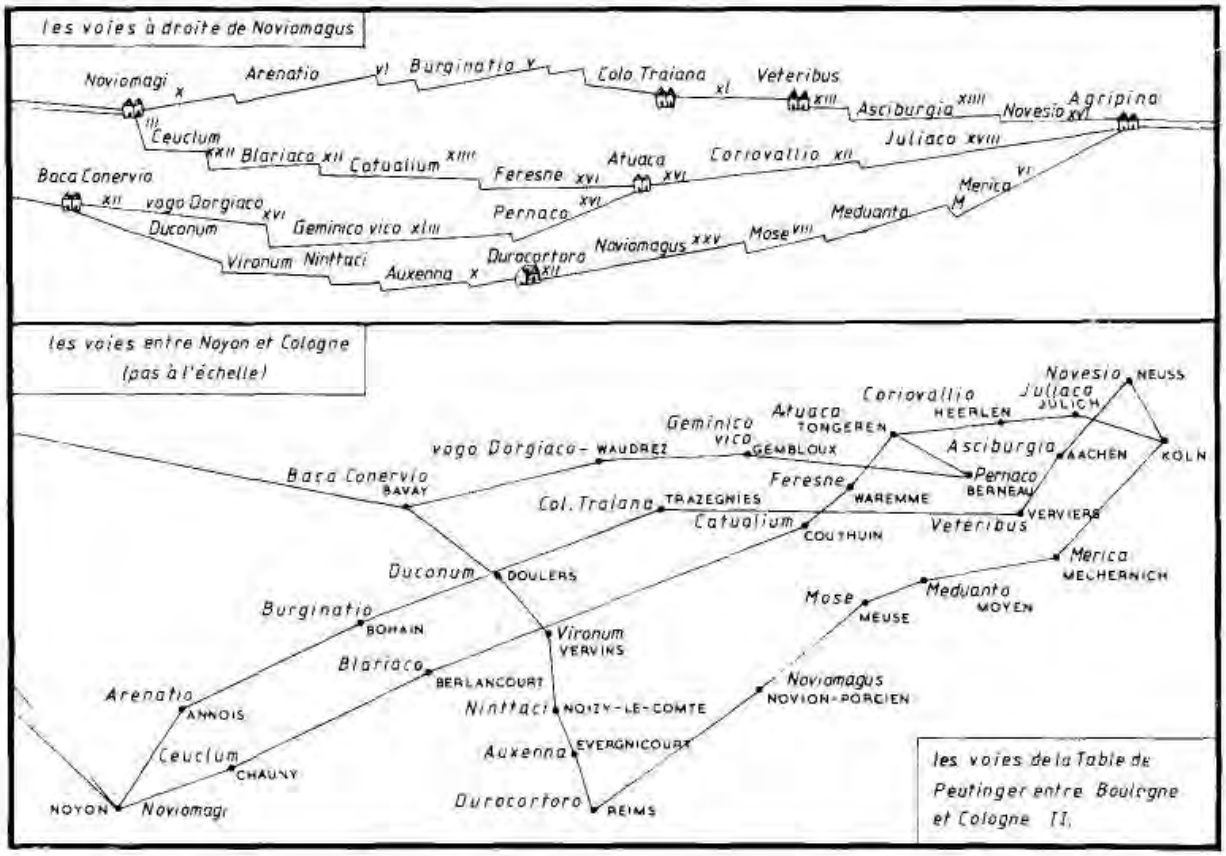
In Verviers daarentegen zijn tot nu toe slechts enige schamele vondsten gedaan die uit de Romeinse tijd dateren. In 1907 zijn er enkele graven ontdekt „avecossementsincinérés, charbons de bois et poteries gallo-romaines"[18].

„Colonia Trajana is Trazegnies (B.), op 10 km noord-west van Charleroi. De naamkundige identiteit is evident."[9] Te Trazegnies, dat gelegen is in de Belgische provincie Henegouwen (Hainaut), is van de Romeinse stad die zich daar zou hebben uitgestrekt, geen spoor aan het licht gekomen; in Trazegnies(-Thiripont) zijn alleen overblijfselen gevonden van een Romeinse villa[20].

Tegenover de mening van D. staat de algemeen aanvaarde opvatting dat Colonia (Ulpia) Traiana gelegen heeft te Xanten. Van de daar ontdekte en grotendeels opgegraven Romeinse stad[21] is een gedeelte gereconstrueerd en te bezichtigen in het „Archeologische Park".

Op de Tabula Peutingeriana is tussen Veteribus en Colo. Traiana als afstand aangegeven „xl." (afb. 2). Volgens D.[22] zouden „de kaart èn het Itinerarium Antonini 40 mijlen [= Gallische mijlen of leugae ter lengte van ca. 2.22 km], nota bene ruim 80 km! tussen de beide plaatsen leggen." In het reisboek, het Itinerarium Antonini is de afstand tussen Colonia Traiana en Veteribus echter niet x 1 „maar *m.p.* [= leuga] °°", althans volgens de meest waarschijnlijke lezing[23]. De„gekantelde" 8 is door de Romeinen gebruikt als variant van de M als teken voor het getal 1000[24]. In het Itinerarium Antonini is daarmee vermoedelijk 1000 passus (dubbele schreden) of 1 leuga (m.p.) aangegeven[25]. Het getal tussen Veteribus en Colo. Traiana op de Tabula is kennelijk corrupt, d.i. door een der kopiisten verkeerd overgeschreven. De x moet naar alle waarschijnlijkheid een °° voorstellen; de afstand tussen beide plaatsen zou dan ook volgens de kaart 1000 passus of 1 leuga (1.) hebben bedragen[26].

In het Itinerarium Antonini is een weg opgenomen die van Durocortoro (Durocortorum Remorum-Reims) via Suessonas (Augusta Suessionum-Soissons), Noviomago (Noviomagus-Noyon) naar Ambianis (Ambiani/Samarobriva-Amiens) loopt[27]; vgl. afb. 4. Dit traject komt ook voor op de Tabula Peutingeriana (zie achtereenvolgens afb. 2 en 1): vanuit Agripina-Keulen kon men naar Durocortoro-Reims reizen en vandaar naar Aug(usta) Suessor(um) (Augusta Suessionum-Soissons) en - via Lura, Rodium en Setucis[28] - naar Sammarobriua (Samarobriva-Amiens). De conclusie is duidelijk: Noviomagus-Noyon heeft volgens het Itinerarium Antonini gelegen aan de weg die een verbinding vormde tussen Reims en Amiens; dezelfde weg is te vinden op de Tabula, maar daar wordt geen melding gemaakt van Noviomagus-Noyon. De weg van het Itinerarium Antonini komt ook voor in het boek van D.[29], maar hierin is met geen woord melding gemaakt van het traject Reims - Amiens van de Tabula, als deel van de weg die Keulen via Reims met Soissons en Amiens verbond[30].

Afb. 3. Wegen van de Tabula Peutingeriana tussen Boulogne en Keulen; de wegen rechts van Noviomagus volgens A. Delahaye.

Op grond van de gegevens van het Itinerarium Antonini en de Tabula Peutingeriana te zamen is het natuurlijk volkomen onmogelijk dat Noviomagus-Noyon op de Tabula zou zijn ingetekend - zoals D. dat wil - langs een (verkeerde) weg die vanuit Keulen liep doorde streek tussen de Rijn en de Maas, op grote afstand van Soissons en Amiens en van de verbindingsweg tussen deze twee plaatsen, waaraan Noviomagus-Noyon in werkelijkheid was gelegen.

Onvervaard beweert D. verder: ,,Op een andere plaats noemt hij [Ptolemaeus] **Neomagus**[31]**,** dat door zijn juiste situering ten opzichte van Parijs, Reims en Soissons met absolute zekerheid als Noyon moet worden opgevat. Een ander Noviomagus vermeldt Ptolemeus niet."[32]

De desbetreffende passage heeft D. aangetroffen in de Geographica van de mathematicus en astronoom Ptolemaeus, die in dat in het Grieks geschreven werk nota bene minstens zes verschillende plaatsen noemt die Noiomagos of Noviomagos heten. In de Geographica komt een groot aantal namen van plaatsen voor waarvan de geografische lengte en breedte worden opgegeven. Om nog altijd duistere redenen verwisselt D. in zijn betogen over Ptolemaeus reeds vele jaren de lengte- en breedtegraden, ofschoon

Ptolemaeus zelf uitdrukkelijk verklaart dat hij bij zijn plaatsbepalingen eerst de lengte en daarna de breedte heeft vermeld[33]. Wat hiervan ook zij, D.'s bewering over Ptolemaeus' Neomagus-Noyon raakt kant noch wal.

Wanneer men op de hoogte is van de ligging van Noviomagus-Noyon (afb. 4 en Itinerarium Antonini[34]: tussen Soissons en Amiens, ten noordwesten van Soissons en zuidoostelijk van Amiens), biedt de kaart op p. 22 van de „De Bisschop van Nijmegen" een schokkende verrassing: op de „Rekonstruktie naar PTOLEMEUS" blijkt *Neomagus*-NOYON te liggen ten noordoosten van Reims, Parijs, Soissons en Amiens....

Een nadere bestudering van Ptolemaeus maakt de zaak (voor D.) nog erger. Noch Noviomagus-Nijmegen noch Noviomagus-Noyon komen in de Geographica voor. Het door D. „gebruikte" Noiomagos, dat gelokaliseerd zou moeten worden te Noyon, was volgens Ptolemaeus de hoofdplaats van het gebied der Vadicassii en lag in de provincie Gallia Lugdunensis, bij (de provincie Gallia) Belgica[35]. Tot Gallia Lugdunensis behoorde ook het land van de Parisii, waarvan Parijs (Lutetia Parisiorum[36]) de hoofdplaats was. Van Gallia Belgica maakten volgens Ptolemaeus o.a. deel uit de gebieden van de Bellovaci (hoofdplaats Caesaromagus[37]-Beauvais), de Ambiani (hoofdplaats Samarobriva[38]-Amiens), de Viromandui (hoofdplaats Augusta Virumanduorum[39]-Saint-Quentin[40]), de Suessiones (hoofdplaats Augusta Suessionum[41]-Soissons) en de Remi (hoofdplaats Durocortorum Remorum[42]-Reims). Noviomagus-Noyon (dat naar alle waarschijnlijkheid behoorde tot het land van de Viromandui[43]) moet - te oordelen naar Ptolemaeus - eveneens in de provincie Gallia Belgica hebben gelegen; vgl. afb. 4.

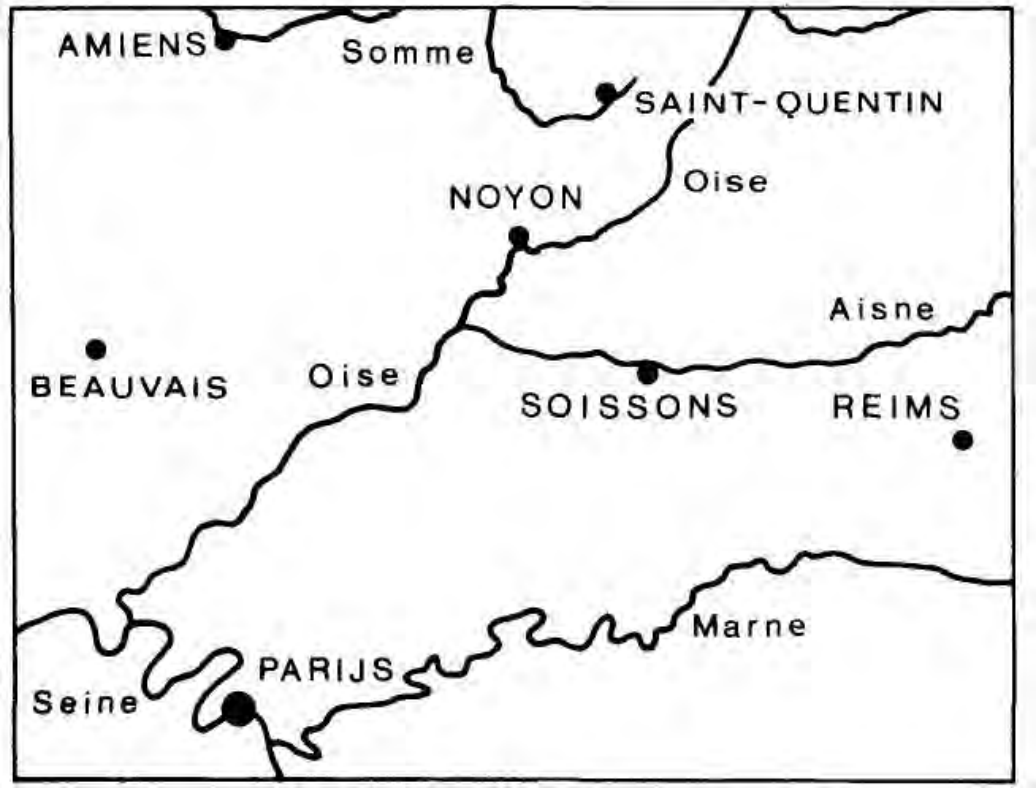
Het bovenstaande is geschreven om aan te tonen dat de „bewijzen"die D. meent te kunnen ontlenen aan de Tabula Peutingeriana, het Itinerarium Antonini en Ptolemaeus, op grond waarvan volgens hem „Het Noviomagus van de Peutinger-kaart Noyon is"[44], volstrekt niet bestaan. Zou het veel helpen?

De schrijver, die nu meer dan 27 jaar het in menselijk en wetenschappelijk opzicht zo droeve drama Delahaye heeft doorleefd, weet wel beter. Met Stolte[45] mag hij zeggen: „Alle argumenten tegen D.'s theorie, die ik heb gegeven, zijn zakelijk en direct controleerbaar. Wil D. zijn stellingen handhaven, dan zal hij ze moeten weerleggen. Negeren kan hij ze niet." Helaas staat daar een andere uitspraak tegenover: „de pseudo-wetenschappers beschouwen iedere oppositie als het bewijs van hun eigen gelijk (het feit dat ze genegeerd worden trouwens ook)."[46]

Wanneer „het Noviomagus van de Peutinger-kaart" niet „Noyon is"- zie boven -, dan „zou" D. nu toch eens eindelijk„een punt achter"zijnblijkbaareindeloze„betoogkunnen zetten, daar eenieder het erover eens is dat het Romeinse en het Karolingische Noviomagus één en dezelfde plaats is."[47]

De slotconclusie mag wel luiden: wat Delahaye ons reeds zo lang over Nijmegen te geloven voorhoudt, is inderdaad nog steeds klinkklare kletspraat.

J.E. BOGAERS

Afb. 4. Situatiekaart van Noyon en omgeving. Schaal 1:1.500.000. Tek. E.J. Ponten.

II. De bisschop van Nijmegen

Wie in het Bronnenboek van Nijmegen zoekt naar een passage waarin een bisschop van Nijmegen optreedt, zal deze vinden onder het jaar 1024[48]. Wie iets afweet van de vaderlandse geschiedenis van de middeleeuwen, zal dan vreemd opkijken. Uit geen enkele andere bron, geen enkel ander gegeven blijkt immers dat in Nijmegen ooit een bisschop geresideerd heeft. In de tekst is sprake van *Noviomagi,* de tweede naamval van *Noviomagus:* een veel voorkomende plaatsnaam in West-Europa, binnen de grenzen van het Romeinse Rijk. Als men gaat zoeken naar plaatsen met deze naam die bovendien ook bekend staan als bisschopsstad, stuit men als enige mogelijkheid op Noyon. Daarmee is voor D. de kwestie afgedaan: in de passage van 1024 wordt niet over Nijmegen, maar over Noyon gesproken.

Waarom echter hebben de uitgevers van het Bronnenboek deze passage over de bisschop van Nijmegen gehandhaafd, ook al wisten zij heel goed dat de stad aan de Waal nooit bisschopsresidentie is geweest?[49] Het antwoord luidt: wie dat wil weten, zal aandachtig naar de bewuste tekst en de context moeten kijken en zich vervolgens behoren af te vragen: in wat voor soort bron komt deze passage voor?

Uit het in het Bronnenboek opgenomen gedeelte blijkt dat de hertog van Lotharingen het niet eens was met de verkiezing van Koenraad (II) tot koningvan het Heilige Roomse

Rijk (1024-1039). Hij slaagde er in enige Lotharingse bisschoppen zo ver te krijgen dat zij zonder zijn toestemming geen contact met de koning zouden opnemen. Met een eed werd deze belofte bekrachtigd. Deze bisschoppen worden in de tekst met name genoemd: het zijn die van Keulen, *Noviomagus,* Verdun, Utrecht en Luik; Metz, Toul en Trier ontbreken, evenals Kamerijk. Eén ding is in ieder geval duidelijk: we hebben te maken met Lotharings verzet tegen een nieuw gekozen koning van het Duitse Rijk. Het hertogdom Lotharingen was het meest westelij ke deel van dit Rij k. Dat betekent dus dat de voor de hand liggende identificatie *Noviomagus* = Noyon grote problemen oplevert. Waarom? Na de negende-eeuwse delingen van het rijk van Karel de Grote en zijn oudste zoon Lotharius gingNoyon met het bijbehorend diocees deel uitmaken van het Westfrankische rijk en later van het koninkrijk Frankrijk. De Franse koningen benoemden er de bisschoppen. De visie van D. is echter anders: „Noyon is tot ver in de 12e eeuw een **Duitse stad** gebleven, met een burcht van **het H. Roomse rijk.** Zij lag **territoriaal** wel in Frankrij k, maar heeft door haar bijzonder statuut van vrij en onafhankelijk bisdom bereikt, dat zij nog lang **institutioneel niet bij en zeker niet aan** Frankrijk behoorde. "[50] Hoe men de zaak ook wendt of keert, de bisschop van Noyon was geen onderdaan van de Duitse koning; noch wat er aldaar restte van het paleis van Karel de Grote, noch de stad zelf of het bisdom behoorde tot het hertogdom Lotharingen.

In de elfde eeuw waren de bisschoppen van Terwaan en Noyon-Doornik[51] onderworpen aan het gezag van de graaf van Vlaanderen, hoewel de Franse koning in naam deze prelaten benoemde, omdat hun bisdommen nu eenmaal - evenals het grootste gedeelte van het graafschap Vlaanderen - tot het koninkrijk Frankrijk behoorden; zie afb. 5.

Nu het tweede punt, de aard van de bron. Het betreft hier een kroniek van de bisschoppen van Kamerijk, geschreven omstreeks 1024-1025, dus kort na de hierboven vermelde gebeurtenis van 1024. We weten niet wie de auteur was, zijn relaas wordt over het algemeen als betrouwbaar bestempeld[52]. Hij is goed op de hoogte van regionale omstandigheden, die op kerkelijk gebied nogal ingewikkeld lagen, omdat het bisdom Kamerijk weliswaar in Lotharingen en in het Duitse Rijk lag maar tegelijkertijd deel uitmaakte van de kerkprovincie Reims, die grotendeels tot het koninkrijk Frankrijk behoorde. Aan deze moeilijke positie van de bisschoppen van Kamerijk werd pas in 1093 een einde gemaakt, toen Kamerijk binnen de kerkprovincie Keulen werd getrokken.

In de kroniek is de neerslag te vinden van de pogingen om de in 1023-1024 in het Franse gedeelte van de kerkprovincie Reims ingevoerde Godsvrede ook af te kondigen in het bisdom Kamerijk. Een Godsvrede was een door de kerk opgelegd gebod om vijandelijkheden en veten gedurende bepaalde dagen van de week en in bepaalde perioden van het kerkelijke jaar te staken. Waar het wereldlijk gezag niet sterk was, bij voorbeeld in de gebieden die onder de Franse koning stonden, was een Godsvrede het middel bij uitstek om orde en rust te handhaven. Bisschop Gerard van Kamerijk (1012-1051) vond de vrede in zij n bisdom voldoende gewaarborgd door de Duitse koning; uiteindelijk moest hij zich echter gewonnen geven en zich aansluiten bij zijn Franse collega's. Op grond van het bovenstaande is het dus niet zo verwonderlijk als we in de kroniek regelmatig de bisschoppen van

Noyon-Doornik en andere diocesen ontmoeten; de bisschop van Noyon, Harduinus, wordt zelfs met name genoemd. Overal in deze bron worden, waar onmiskenbaar sprake is van Noyon, de stad en de inwoners als *Noviomus* en *Noviomenses* aangeduid. Daarnaast komt ook driemaal *Novi(o)magus* voor, in twee passages die achtereenvolgens betrekking hebben op gebeurtenissen in 1012[53] en 1021[54], en de laatste maal in de bewuste tekst van 1024.

De inhoud van de passage van 1012 kan als volgt worden samengevat: *In 1012 begeeft de kandidaat-bisschop Gerard van Kamerijk zich naar zijn keizer, die toen te* Novimagus *vertoefde. In zijn tegenwoordigheid werd hij vervolgens tot priester gewijd. Aldaar gaf de keizer de* villa *Walcheren aan graaf Boudewijn IV van Vlaanderen in leen.* De letterlijke vertaling van de Latijnse tekst in het Bronnenboek leidt bij D. echter tot het volgende verbijsterende commentaar: „Dat Walcheren nooit bezit van Kamerijk is geweest, vormt voor hem (= Leupen) geen punt, nog minder de onvoorstelbare grap dat daar een bisschop van Kamerijk tot priester wordt gewijd.""Hierbij gaat D. volstrekt voorbij aandefeiten: in tegenwoordigheid van de Duitse keizer wordt een kandidaat-bisschop voor het tot het Duitse rijk behorende bisdom Kamerijk tot priester gewijd in Novimagus; te zelfder tijd

Afb. 5. Bisdommen en A bdijen vóór 1559 in de Zuidelijke Nederlanden (naar Hettema 's Grote Historische Atlas, 21ste druk, Den Haag-Hasselt 1977, 14). De dikke lijn geeft de grens aan tussen het Koninkrijk Frankrijk en het Duitse Rijk.

geeft de Duitse keizer Walcheren, een tot zijn rijk behorend gebied, in leen aan de graaf van Vlaanderen. De conclusie is onontkoombaar dat in dit geval Novimagus in het Duitse rijk moet hebben gelegen en dat daarmee Nijmegen en niet Noyon bedoeld is.

Wie de context van de tweede passage - die van 1021 - goed leest, constateert dat de keizer na zijn bezoek aan *Noviomagus* bisschop Gerard van Kamerijk met zich mee liet reizen tot *monasterium Sanctas.* Volgens D. luidt de vertaling: „De keizer was in Keulen aanwezig bij de wijding van Peregrinus tot bisschop. Na de wijding vertrok hij **naar Noviomagus.** Hij nam **de bisschop van Kamerijk** met zich mee. Samen reisden zij tot **Monasterium Sanctas** (Sains-les-Marquion vlakbij Kamerijk), waar de bisschop **afsloeg naar zijn stad** en de keizer verder reisde" (nl. naar Noviomagus = Noyon)[56]. In de uitgave van de desbetreffende kroniek wordt *monasterium Sanctas* geïdentificeerd met Sains-les-Marquion, waarvan eerder in de kroniek sprake is. Zoeken wij deze laatste passage op[57], dan zien we dat de plaats aangeduid wordt als *villa Sanctis.* De kroniekschrijver vermeldt dat aldaar naar verluidt het lichaam van de H. Saturnina gerust heeft in een nonnen-klooster, maar het is duidelij k dat dit klooster in de tijd waarin de schrijver leefde, niet meer bestond *(apud Sanctos - id loco vocabulum -puellarum basilica* (...) *traditur extitisse).* De naam geeft dit trouwens aan; er wordt slechts gesproken over een *villa,* niet over een *monasterium* Sanctis. Het is dus zonneklaar dat *monasterium Sanctas* niet deze villa is, maar niets anders kan zijn dan het in die tijd beroemde stift St. Victor te Xanten. Dit wordt in 866 voor de eerste maal genoemd[58]. D. daarentegen beweert: *„„Monasterium Sanctas* "is tekstkritisch niet in Xanten te plaatsen, al wil Leupen **het latere seculiere stift** Xanten voor dat klooster laten doorgaan om zodoende de abdij van Sains-les-Marquion van tafel te vegen."[59] Desondanks is het zeker dat bisschop Gerard van Kamerijk behoorde tot het gevolg van de keizer toen deze in juli 1021 vanuit Keulen zijn residentie *Noviomagus,* dat is ongetwijfeld Nijmegen, bezocht en vandaar naar Xanten reisde.

De derde en laatste maal is er sprake van *Noviomagus,* en niet van *Noviomus,* in de passage over de bisschop van 1024. We zagen hierboven dat de kroniekschrijver *Novi(o)-magus* reserveert voor Nijmegen, *Noviomus* voor Noyon. Bovendien bleek dat in de passage die betrekking heeft op 1024, gesproken wordt over Lotharingse, en niet over Franse bisschoppen. Het is dus duidelijk dat ook in dit geval de auteur naar het schijnt Nijmegen op het oog heeft gehad. „Onze conclusie kan derhalve alleen maar luiden, dat of de schrijver van de *Gesta* zich hier vergist heeft, of dat de bron niet ongeschonden is over-geleverd. Aan de identificatie van *Noviomagus* met Nijmegen valt dus niet te twijfelen, aan de combinatie van Nijmegen met een bisschop wel."[60]

„Doch wanneer Leupen er maar niet achter wil komen dat Noviomus en Noviomagus zelfs bij één schrijver dezelfde plaats is, kan 't niet uitblijven dat er **één bisschop te veel** uit zijn pen vloeit."[61] Voor alle duidelijkheid: de uitgevers van het Bronnenboek zeggen niet dat Nijmegen ooit bisschopsstad geweest is. Zij constateren slechts dat de anonieme auteur van de Kamerijkse kroniek blijkbaar onderscheid maakt tussen *Noviomus* in Frankrijk en *Novi(o)magus* in Lotharingen (Duitse Rijk), d.i. - menen zij - tussen Noyon en Nijmegen.

Ongeveer een vergelijkbare problematiek doet zich voor bij de passage over het sneuvelen van de graaf van Holland op een tournooi in 1234. Deze tekst komt uit de Annales Stadenses, een als betrouwbaar bekend staande kroniek, die geschreven is omstreeks 1240-1256[62]. *Dux Brabantiae et comes Hollandiae primo congressupestilentes Mos super agrum Oldenesche ubi convenerant, viriliter invaserunt, sed ipsi summo conamine se defenderunt. Statim comes de Clivo cum suis a latere irruens super illos, ipsorum aciem dissipavit.* Samengevat komt deze passage hierop neer: de hertog van Brabant en de graaf van Holland leverden strijd met de Stedingers in de buurt van Altenesch aan de Oechte; daarop wist de graaf van Kleef met zijn mannen de Stedingers uiteen te jagen. Vervolgens wordt onder andere beschreven waarheen zij vluchtten en wie aldaar gesneuveld zijn: *Comes Heinricus de Oldenburch ibidem cecidit, et cum eo peregrini aliqui circiter novem.* En dan volgt: *Sed comes Hollandiae domum veniens, in torniamento apud Novimagium est occisus*[ti]*,* d.i.: Maar op weg naar huis werd de graaf van Holland in een tournooi te Novimagius gedood. Als graaf Floris IV van Holland vanuit het land van de Elbe naar huis *{domum veniens),* d.i. naar zijn eigen graafschap Holland wilde gaan, ligt het veel meer voor de hand dat hij over Nijmegen reisde dan over Noyon.

Het is niet uitgesloten dat abt Albertus, de auteur van deze annalen van Stade, het niet bij het rechte eind heeft; andere bronnen maken als plaats waar Floris IV gedood is, gewag van Corvey aan de Weser (Corbeia Nova), Noyon of Corbie (Corbeia Vetus, ten noordwesten van Noyon, bij Amiens). Niettemin is het duidelijk dat Albertus aan Nijmegen, en niet aan Noyon gedacht heeft.

Aan de hand van deze voorbeelden, die ongetwijfeld nog zijn aan te vullen, kan men opmaken dat wij getracht hebben bij de verhalende bronnen allereerst de mening van de auteurs van deze bronnen weer te geven. Bij de onderhavige voorbeelden ligt de zaak gecompliceerder dan men op het eerste gezicht zou kunnen denken. Wij zijn ons hiervan terdege bewust geweest. Tenslotte ontkomt niemand er aan, stelling te moeten nemen: de lijst in het Bronnenboek is een bewuste keuze, tegen Noyon en voor Nijmegen. Laat het iedereen duidelijk zijn dat deze keuze gemaakt is op grond van ons onderzoek en op grond van door ons vastgestelde criteria. In grote lijnen - niet voor iedere vermelding afzonderlij k, daar viel niet aan te beginnen - hebben wij hierover verantwoording afgelegd in de inleiding tot het Bronnenboek. Wij hebben in een aantal gevallen -190-voor Nijmegen gekozen en dus tegen Noyon, en zijn er van overtuigd dat deze lijst in hoofdzaak beantwoordt aan de huidige stand van de wetenschap.

P. LEUPEN

Noten

1 *De Bisschop van Nijmegen* [afgekort: *BvN\oftewel:hoede Keizer Karel-Universiteit van Nijmegendoorhet jeugd-elftal haar roemruchte titel op het toernooi van Noyon hel eigen doel in liet knallen,* door Albert Delahaye, Ere-Archivaris van Tournehem-sur-la-Hem, Frankrijk, Pas-de-Calais, Noyon/Nijmegen, Sprokkelmaand, 1982.

2 A. Delahaye, „Heeft keizerlijk paleis van Karel de Grote wel te Nijmegen gestaan?", *De Gelderlander,* 24 October 1955; id., „Stond paleis van Keizer Karel de Grote, Numaga genoemd, te Noyon?", *De Gelderlander,* 25 October 1955.

3 R.R. Post, „Het Karolingische paleis op het Valkhof", *Numagai,* 1956, 37-71.

4 B.H. Stolte, „Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karel-stad", *Numaga* 10, 1963,9-21; id.,,, Over bodige vraagstukken in de historische geografie van Nederland", *Numaga* 13,1966,1 l-18.Zieookid., *Nijmegen is tóch Noviomagum* [lees: Noviomagus], Amsterdam 1958, AO-reeks 724.

5 P. Leupen - B. Thissen, *Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr. -1247),* Nijmegen 1981, 18, nr. 22.

6 *BvN 31.*

7 O. Cuntz, *Itineraria Romana,* I, *Ilineraria Antonini Augustiet Burdigalense,* Lipsiae 1929,36:225,2-3; A.W. Byvanck, *Excerpta Romana,* I, 's-Gravenhage 1931, 535.

8 Zie I. Paar in: J.E. Bogaers - C.B. Rüger (eds.), *Der Niedergermanische Limes - Materialien zu seiner Geschichte,* Köln/Bonn 1974, 135-138.

9 Naar K. Miller, *Die Peutingersche Tafel,* Stuttgart 1962.

0 Zie nu *BvN*26 (kaart).

1 Zien. 9.

2 In *BvN* 30 (hier afb. 3) en 32 ten onrechte Coriovallio genaamd.

3 Zie afb. 2 en Bv/V 30 (hier afb. 3).

4 Zieo.a. H. von Petrikovits in: Bogaers-Rüger 1974(n.8) 128v.enT. Bechert, *Asciburgium- Ausgrabungenin einem römischen Kastellam Niederrhein,* Duisburg 1974.

5 *BvN* 30 (hier afb. 3) en 32 **(„Asciburgia** is Aken. Zo is de eeuwenlange reden tot verwondering opgeheven waarom Aken, de beroemde badplaats met haar heetwaterbronnen, niet op de Peutinger-kaart stond. ‚Ja natuurlijk', zij staat er wèl op.").

6 ZieM.Gechterin: Bogaers-Rüger 1974(n. 8) 106-111.

7 £v/V30 (hier afb. 3) en 32 **(„Veteribus** is Verviers (B.). De naamkundige identiteit is duidelijk.").

8 A.M. Defize-Lejeune, *Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de laprovince de Liège (depuis l'Age du Bronzejusqu'aux Normands),* Bruxelles 1964, 91.

9 flvJV 32; zie ook 30 (hier afb. 3).

20 R. De Maeyer, *Romeinsche villa's in België,* Antwerpen/'s-Gravenhage 1937, 256, 272 en 276; id., *De over blijfselen der Romeinsche villa 's in België, De archeologische inventaris,* 1, Antwerpen/ 's-Gravenhage 1940,99 v. - Een „Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de la province de Hainaut"(vgl. n. 18) is nog niet verschenen.

21 Zie o.a. H. von Petrikovits, *Das römische Rheinland - Archeologische Forschungen seit 1945,* Köln/ Opladen 1960,96-102; H. Hinz, *Xanten zur Römerzeit,* 4de dr., Xanten 1971, 24 vv.

22 *BvN2\.*

23 1 n handschrift L uit de 8ste eeuw; vgl. Cuntz 1929 (n. 7) 56:370,3, en Byvanck 1931(n.7)536 v. In handschrift P (uit de 7de eeuw) leest men: m. p. I, en in handschrift D (uit de 1 Ode eeuw): m. p. CC; in de overige handschriften ontbreekt het getal achter m. p.

24 R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine,* 4de dr., Paris 1914, 31.

25 Zie voor de daarmee min of meer overeenkomende afstand tussen Vetera I (voor 70; Fürstenberg) of 11 (na 70; Bislicher lnsel) en Colonia UlpiaTraiana in Xanten: von Petrikovits 1960(n. 21)39, Abb. 11; Hinz 1971 (n. 21)4.

26 Vgl. Byvanck 1931 (n. 7) 546, 26; B.H. Stolte, „De Romeinsche wegen in het land der Bataven en de Tabula Peutingeriana", *Tijdschr. v. h. Kon. Nederlandsch Aardrijksk. Genootschap,* 2de reeks, 55, 1938(700-718)704, n. 1; E. Weber, *Tabula Peutingeriana, Codex Vindobonensis 324,* Graz 1976, Kommentar, 13.

23 Cuntz 1929 (n. 7)55:362, 1-4.

28 Zie over deze plaatsen R. Chevallier (ed.), *Tabula Imperii Romani, Lutetia-Atuatuca-Ulpia Noviomagus, M31 Paris,* Paris 1975, s.v.

29 5WV36(kaart)en37.

30 Vgl. de kaarten in *BvN* 26 en 30 (hier afb. 3).

[11] Lees Noiomagos (J.E. B.). ■"
BvN 23 v.
[11] *Geographica* II, 1,3; H. v. Mzik, *Des Klaudios Ptolemaios Einfü'hrung in die darstellende Erdkunde.* I.Wien 1938, 76 (mededeling van prof. dr. B.H. Stolte). Vgl. *BvN* 22: kaart met *„Rekonstruktie naar PTOLEMEUS (diens lengte- en breedtegraden zijn omgewisseld, omdat hij de* west-oriëntatie *hanteert)"; BvN* 16: „de vergissingen van Hugenholtz, Stolte en Blok, die niet eens zoiets simpels als de west-oriëntatie bij de klassieke en vroeg-middeleeuwse schrijvers wisten te ontdekken." Zie verder over Delahaye en Ptolemaeus Stolte 1963 (n. 4) 14 v. enid. 1966 (n. 4) 12-14.
[34] Zie n. 27.
[35] Stolte [1966 (n. 4) 12 v.] heelt hierop reeds gewezen, maar ook daarmee heeft hij blijkbaar geen succes geboekt bij D. Zie verder O. Cuntz, *Die Geographie des Ptolemaeus - Gallia, Germania, Raetia, Noricwn, Pannoniae, Illyricum, Italia- Handschriften, Text und Untersuehung,* Berlin 1923,51: *Geogr.* 11,8,11; vgl. E. Linckenheldin: Pauly-Wissowa, *Realenevelopadie* XVII (1937) 1195, s.v. Noviomagus 3).
«• Cuntz 1923 (n. 35) 50: II, 8, 10: Loukotekia.
[37] Cuntz 1923 (n. 35)52: 11,9,4: Kaisaromagos.
[311] Cuntz 1923 (n. 35) 53: II, 9,4: Samarobrioua.
•[w] Cuntz 1923 (n. 35) 53: II, 9, 6: Augousta Rhomandoon.
[40] Vgl. Chevallier 1975 (n. 28) 162, s.v.
"i Cuntz 1923 (n. 35) 53: II, 9, 6: Augousta Ouessonoon.
« Cuntz 1923 (n. 35) 53: II, 9, 6: Dourokottoron.
[43] Vgl. J. Heurgon in: Pauly-Wissowa, *Realenevelopadie* IX A (1961) 241 v., s.v. Viromandui/ Veromandui; Chevallier (n. 28) 138, s.v. Noyon.
[44] *BvN* 37.
« Stolte 1963 (n. 4)21.
[46] M. Graef in: *NRC Handelsblad* van 20 maart 1982.
[47] *BvN 7,1.*
[45] Leupen-Thissen 1981 (n. 5) 38, nr. 111.
[49] Leupen-Thissen 1981 (n. 5)7. Zie ook Bijlage I in: *Het Valkhof te Nijmegen*, uitgegeven tergelegenheid van de tentoonstelling „Het Valkhof en de vroegste geschiedenis van de stad Nijmegen" in het Nijmeegs Museum „Commanderie van Sint-Jan" van 11 oktober t/m 30 november 1980, 126-138, speciaal 134, nr. 109.
[50] *BvN* 44.
[51] Van 577 tot 1146 stond de bisschop van Noyon tevens aan het hoofd van het bisdom Doornik; zie L. Milis, „Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070". *Algemene Geschiedenis der Nederlanden,* 1, *Middel eeuwen,* Haarlem 1980, 269.
[52] *Gesta episcoporum Cameracensium abbreviala (Usque ad a. 1191),* ed. L.C. Bethmann, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 7, 402-489. Zie voor de datering E. van Mingroot, „Kritisch onderzoek om trent de datering van de Gesta episcoporum Cameracensium", *Tijschrift voor filologie en geschiedenis* 53 (1975) 281 vv.
[53] *Gesta episcoporum Cameracensium,* 466; Leupen-Thissen 1981 (n. 5) 34 v., nr. 98.
[54] *Gesta episcoporum Cameracensium,* 470; Leupen-Thissen 1981 (n. 5) 38, nr. 109.
[55] Bv/VllO.
[56] *BvNl* 14; vgl. 115:,,Op de eerste plaats draait hij (=Leupen) de volgorde van de plaatsen inde tekst handig om (...)". De Latijnse tekst luidt: *,,Post quam ordinationem imperator Noviomagum petiit, ibique suis* (...) *se subvectum iri disposuit. Paratis ergo viaticis iter arripiens, domnum Gerardum episcopum usque ad monasterium Sanctas secum adduxit, ipsumque magnis tt optimis muneribus* (...) *honoriftce domans, cum amore et benevolentio ad sua remeare permisil. "*
[57] *Gesta episcoporum Cameracensium,* 459.
[58] F.W. Oediger, *Das Bistum Köln von den Anfangen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts, 2.* Aufl., Köln 1972,
40
[59] *BvN] 16.*
[60] Leupen-Thissen 1981 (n. 5) 7.
[61] *BvN* 120.
[62] Albertus abbas Stadensis *Annales Sladenses,* ed. J.M. Lappenberg, Monumenta Germaniae Historica, *Scriptores 16,* 283-374. Vgl. Leupen-Thissen 1981 (n. 5) 53, nr. 180.
[63] *Annales Stadenses,* 362.

Holle boomstammen

Albert Delahaye, De historische mythen van Nederland ontleend aan Frans Vlaanderen (Tournehem/Zundert, juni 1980), beter bekend onder de omslagtitel Holle boomstammen.

Het levenswerk van een archivaris mag in het Nederlands Archievenblad niet onvermeld blijven, zeker niet als de landelijke pers en de televisie aan Holle boomstammen aandacht besteedden, en helemaal niet als in dat televisieprogramma collega Delahaye de Galilei van deze eeuw werd genoemd.
Delahaye is al geruime tijd bekend als de archivaris die niet langer gelooft in de oudste geschiedenis van ons land. Dat begon heel aarzelend toen hij nog adjunct-archivaris van Nijmegen was, dat doet hij zeer beslist nu hij ere-archivaris van Tournehem-sur-la-Hem (Pas de Calais) is. Hem is dat door de officiële wetenschap niet in dank afgenomen, zelfs niet toen hij aanvankelijk in 1955 aarzelend wat oneffenheden in de geschiedenis van Nijmegen signaleerde en vragenderwijs aan de geleerde heren voorlegde.
De heren raakten hierdoor zo opgewonden dat ze de verkeerde taktiek kozen. Ze wilden deze stem het volledige zwijgen opleggen. Dat dit niet lukte, is op zich zelf verheugend. Dat deze stem daarna oversloeg van stelligheid kan helaas niet altijd toegejuicht worden.
Het omvangrijke boek Holle boomstammen - meer dan 475 pagina's - geeft meer dan eens aanleiding tot ergernis, zodanig dat er enig doorzettingsvermogen voor nodig is om verder te lezen. Het meest irritant vind ik de verwijten voor 'de overgekookte Belg Gijsseling' (p. 450, 451 en 456, waar hij Gijsseling naast dat kleine Belgje in Brussel plaatst) en voor 'Dr. Gorissen uit Kleef, die ons eens zou komen leren hoe je de geschiedenis van Nijmegen moet schrijven' (p. 466), terwijl hij zelf dit dikke boek over de geschiedenis van Noord-Frankrijk schrijft!
Enerzijds is het boek niet dik genoeg: elke verwijzing naar bronnen wordt weggelaten met een beroep op een eerdere publicatie Vraagstukken in de historische geografie van Nederland (op p. 22), waarvan de auteur zelf beweert dat deze publicatie nergens te raadplegen is (p. 367).
Anderzijds is het boek veel te dik: Delahaye vervalt veelvuldig in herhalingen en wat vooral gemist kan worden zijn de - soms best amusant geschreven - schimpscheuten op zijn geleerde tegenstanders.
Holle boomstammen is een barok boek: het bevat 2 inleidingen, 9 hoofdstukken en 3 nabeschouwingen.

In de negen hoofdstukken worden de volgende stellingen geponeerd:
1. Noviomagus is niet Nijmegen, maar Noyon.
2. Batua is niet de Betuwe, maar een streek bij Noyon.

3. De twee wegen tussen Noviomagi en Lugduno op de Peutingerkaart, lopen niet van Nijmegen naar het westen, maar van Noyon naar het noordwesten, naar Leulinghen.
4. De Renus is niet de Rijn, maar een complex van rivieren in de omgeving van Grevelingen.
5. Dorestad lag niet bij Wijk van Duurstede, maar even ten zuiden van Grevelingen.
6. Trajectum is niet Utrecht, maar Tournehem.
7. De Noormannen hebben niet in onze streken geplunderd, maar in Noord-Frankrijk.
8. De zogenaamde Duinkerken-transgressies hebben niet de omgeving van Duinkerken onder water gezet, maar integendeel onze gewesten.
9. Tenslotte wordt aan de hand van de kroniek van Alpertus van Metz, de annalen van Egmond, de rijmkroniek van Melis Stoke en de kroniek van de Clerc uten Laghen Landen aangetoond op welke wijze al deze Nederlandse legenden gevormd zijn.

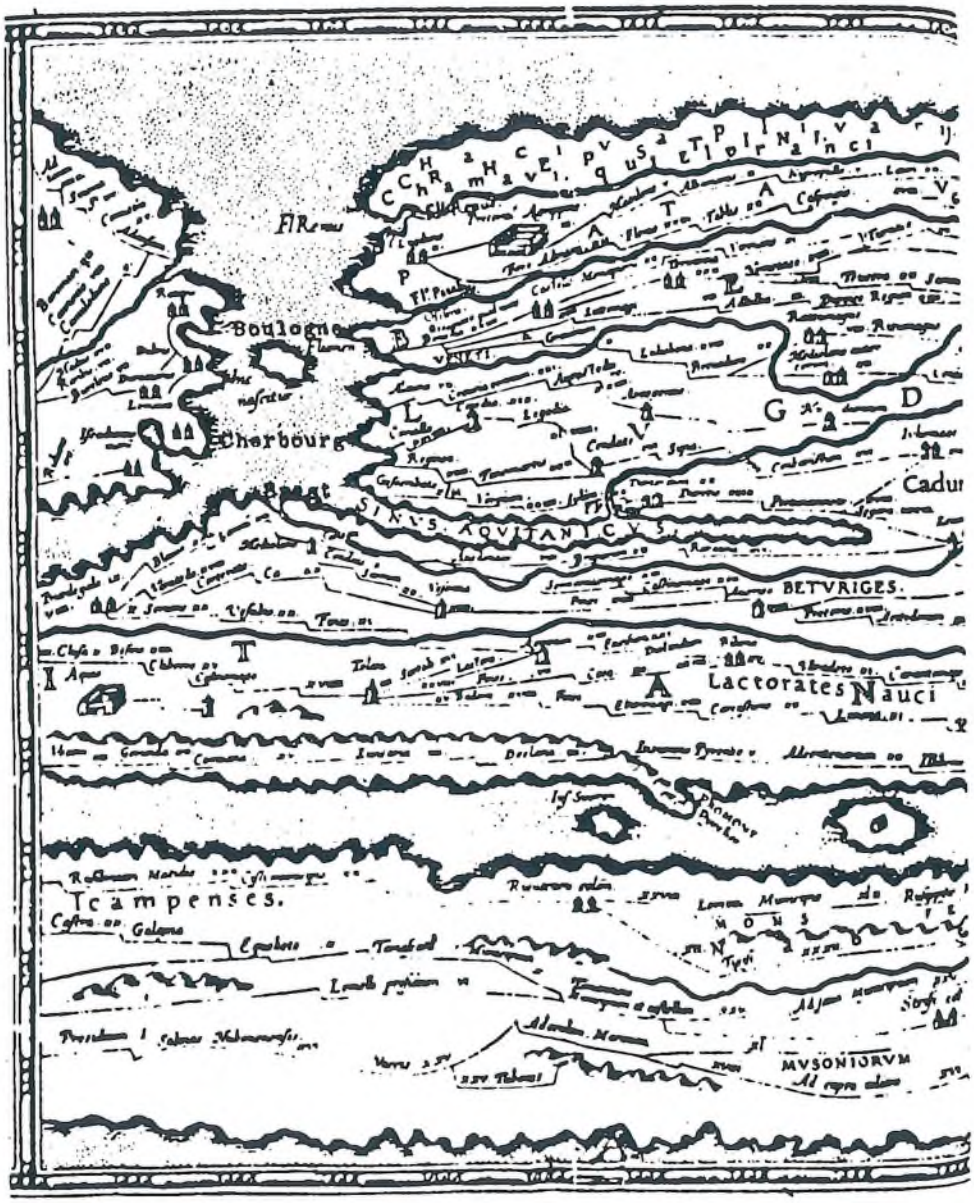
En passant worden ook andere culturele verworvenheden van tafel geveegd en nieuwe - dus betere - waarheden daarvoor in de plaats gesteld. De meest opmerkelijke wil ik u niet onthouden:

p. 159: Karel Martel versloeg in 732 bij Poitiers niet de Arabieren, maar de Friezen.
p. 176: Davantre en Tiala zijn niet Deventer en Tiel in 896, maar Desvres en Tilques nabij St. Omaars.
p. 268/9: De bisschopssteden Bremen en Hamburg lagen niet in Noord-Duitsland, maar op 9 km. afstand van elkaar even ten zuiden van Calais: Bremes en Hames-Boucres.
p. 306: De bisschopsstad Padrabrunna was niet Paderborn, maar Pierrefonds nabij Compiègne.
p. 332: Confluentes en Andrenacum zijn niet Coblenz en Andernach, maar Conflans en Andrésy, aan de Seine, 2½ meander beneden Parijs.
p. 351: Groningen, Drenthe en een deel van Overijssel behoorden tot het bisdom Munster. Ik heb de neiging te vragen: welk deel van Overijssel?
p. 360: Hameland = Haineland = Henegouwen.

Al deze stellingen worden dus geponeerd zonder verwijzing naar de bronnen. De deskundigen weten immers wel waar ze de bronnen kunnen vinden, en voor de niet-deskundigen zijn al die noten maar ballast. Helaas, ik heb de bronnen voor de nederlaag van de Friezen bij Poitiers niet kunnen vinden en ik ben toch ook een archivaris.

Ondanks mijn onvermogen om zelfs maar de bronnen van Delahaye volledig te kunnen traceren, wil ik trachten over elk van de acht grote stellingen enige opmerkingen te plaatsen.

1. *Noviomagus.* De strijd om Nijmegen wordt vooral in de laatste nabeschouwing geleverd met dr. P. Leupen, naar aanleiding van diens Bronnenboek van Nijmegen, verschenen in Het Valkhof te Nijmegen (Nijmegen 1980) 126-138. Beiden hebben gelijk: Noviomagum kan in het ene geval Noyon zijn, in het andere geval Nijmegen. Zelfs vóór 1046 toen het paleis van Noyon door de Vlamingen werd verwoest,

Afbeelding 1

aldus Delahaye. Leupen maakt hiervan een verwoesting in 1047 door de hertog van Opper-Lotharingen, maar dat zal een interpretatiefout zijn.
Dat Leupen de bronnen die duidelijk naar Noyon wijzen, weg laat, is geen 'fielterij' (p. 469), hij wil slechts de bronnen voor Nijmegen aanwijzen en begaat daarbij een blunder, waar Delahaye zo triomfantelijk over is, dat hij er twee paragrafen aan wijdt onder de titels: De bisschop van Nijmegen, en Amen zei de bisschop . . . .[1]
Vanzelfsprekend heeft Delahaye gelijk dat Nijmegen nooit een bisschopszetel was. Delahaye verwijt Leupen op diverse plaatsen dat hij essentiële onderdelen van teksten weglaat. Ik verwijt Delahaye het zelfde.
Als de keizer in 806 van Thionville naar Noviomagum gaat over water, dan construeert Delahaye om dat mogelijk te maken de kanalen van Drusus en Cobulo (p. 469/70, op p. 157 betwijfelt Delahaye overigens de bevaarbaarheid van de beide kanalen in die tijd); in de tekst zelf staat echter dat de keizer voer 'per Mosellam et Rhenum' (Bronnenboek nr. 25). Nog steeds stroomt de Moesel af naar de Rijn, ook al verzwijgt Delahaye dat. En waar hij de Moesel en de Rijn wel vermeldt (p. 150), verzwijgt hij het uitgangspunt Thionville. In 821 gaat de keizer van Aken naar Noviomagum 'per Mosam'. Hoe je via de Maas van Aken naar Noyon kunt komen, zelfs als een niet nader aangeduide Franse bron dat beweert, is mij een raadsel (p. 470). Het 'per Mosam' wordt door Delahaye verzwegen. Een tekst die Delahaye hier overslaat, is het verhaal van de bouw van het paleis te Noviomagum 'super Vahalem fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit'. Volgens Delahaye was in Noyon al een paleis vóór die tijd. Leupen dateert dit bericht overigens tussen 777 en 800, *omdat* de vroegste vermelding van een palacium publicum in Niumaga uit 777 dateert.
Na 843 hadden koningen en keizers als Lotharius I, Lotharius II, Lodewijk (de Jongere), Arnulf, Zwentibold, Hendrik I, de Ottonen, etc. niets meer in Noyon te zoeken. Toch is ook dan sprake van het palacium regium te Neomaga (856), het palatium regale in Niumaga (896), Neumago usque regio palatio (956). Welk belang kan Otto I gehad hebben bij een translatie van relieken naar Noyon, weliswaar een belangrijke stad, maar toch buiten zijn rijk gelegen?
Samenvattend: als in de bronnen sprake is van Noviomagum of Neomagum en dergelijke, zal van geval tot geval bekeken moeten worden of het Nijmegen, Nyon (in Zwitserland), Neumagen (aan de Moesel), Nyons (in Frankrijk) of Noyon is.

2. Batua. Ook hier geldt: als Nijmegen vóór 1046 met de naam Noviomagum aangeduidt kan worden, is er geen bezwaar onder Batua de huidige Betuwe te verstaan. Waarbij ik er van uit ga dat Delahaye voor de goederen van de abdij van St. Vaast

[1] Het Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr.-1247) door P. Leupen en B. Thissen, is in 1981 ook afzonderlijk verschenen als uitgave van het gemeentearchief van Nijmegen (Nijmeegse Studiën, deel X). Hierin handhaaft Leupen (en Thissen) de bisschop van Nijmegen in 1024, zij het dat hij in de inleiding uitlegt dat het toch geen bisschop was.
Voor Delahaye was dit aanleiding om een afzonderlijke publicatie samen te stellen onder de titel 'De bisschop van Nijmegen'. Deze nieuwe publicatie van Delahaye verscheen tijdens het corrigeren van de drukproeven van deze recensie. Daarom is hier noch aan het tweede Bronnenboek, noch aan de Bisschop van Nijmegen aandacht besteed.

te Atrecht in 'pago Baduano' (OSU 151) gelijk heeft, als hij stelt dat deze goederen tussen Atrecht en Noyon gesitueerd moeten worden. Het gaat mij echter te ver om Batavodurum tot Béthune (kaart p. 116) om te dopen. Bathuana (p. 391) is meer waarschijnlijk.

Het eerste deel van het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, uitgegeven door S. Muller Fzn. en A. F. Bouman in 1920, bevat wel meer oorkonden waarvan twijfelachtig is of ze er in thuis horen, maar er ontbreken nog meer, waarvan zeker is dat ze in dit oorkondenboek opgenomen hadden moeten worden. Een herziening van het eerste deel is dringend noodzakelijk!

Ook al zou Delahaye gelijk hebben dat de naam Betuwe niet is afgeleid van de volksstam der Batavi, dan nog acht ik het niet uitgesloten, dat beide namen in het zelfde gebied - weliswaar gescheiden door enkele eeuwen - thuis horen.

3. *De Peutingerkaart.* Wie deze kaart, afgebeeld op de bladzijden 104 en 105, goed bestudeert, ziet onder de A van Francia Noviomagi staan en rechts iets lager twee maal Noviomagus. Delahaye rept daar niet over en concentreert zich op het bovenste Noviomagi, waarvan hij wil aantonen dat dit Noyon is. Ik beweer dat het linkse van de beide 'Noviomagus' Noyon is, omdat het ligt tussen Durocortoro en Corobilium, dat zijn Reims (Durocortorum civitas, bij Graesse, Orbis Latinus, Dresden 1861) en Corbeil (Corbolium bij Graesse). Heel duidelijk is dat het bovenste Noviomagi tussen twee rivieren ligt, waarvan de onderste Mose wordt genoemd en de bovenste Renus. Delahaye beweert dat de streek tussen beide rivieren niet in Nederland gelegen kan zijn, omdat als dit wel zo zou zijn, daardoor een gebied van 400 km (van noord naar zuid) in België en Noord-Frankrijk verdonkeremaand zou worden. Ik deel zijn mening niet. Passen we een eenvoudige truc toe: we meten de afstand op de Peutingerkaart tussen Gesocribate (Brest, gelegen aan de kust boven de inham die Sinus Aquitanicus heet), Coriallo (Cherbourg) en Bononia (Boulogne, op de kaart boven Gesocribate gelegen; ik hoop dat Delahaye het met deze verklaringen eens is). We extrapoleren de gemeten afstanden naar Lugduno (nog weer iets daarboven gelegen) en kijken op de tegenwoordige kaart, waar we - ergens langs de kust - uit kunnen komen.

	Lugduno	Bononia	Coriallo	Gesocribate	in werkelijkheid hemelsbreed
Lugduno	—	x	y	z	
Bononia	15 mm	—	255 km	500 km	
Coriallo	24 mm	16 mm	—	245 km	
Gesocribate	39 mm	24 mm	8 mm	—	

(Op de Peutingerkaart)

Dat betekent een schaal van 1 : 15.937.500 tot 1 : 30.625.000 en gemiddeld 1 : 20.833.333. Laten we alle drie de schalen gebruiken voor het berekenen van de afstand van de drie zekere plaatsen naar het onzekere Lugduno, dan krijgen we

voor de afstand Bononia-Lugduno, x = 240 – 460 km, met een gemiddelde van 312,5 km;

voor de afstand Coriallo-Lugduno, y = 382,5-735 km, met een gemiddelde van 500 km;

voor de afstand Gesocribate-Lugduno, z = 620-1195 km, met een gemiddelde van 812,5 km.

Gaan we langs de kust voorbij Boulogne naar het noorden, dan ligt Lugduno ergens tussen Knokke en Greetsiel en gemiddeld bij Katwijk, in elk geval in het huidige Nederland.

Het Lugduno van Delahaye - Leulinghen - ligt ongeveer 14 km noordwestelijk van Boulogne in de richting Calais.

4. *De Renus.* Over Renus kunnen we kort zijn. Delahaye geeft zelf toe, dat deze rivier in de Alpen ontspringt (p. 136, 143), tot aan Neuss de huidige loop volgt (p. 152), om vervolgens langs de volkeren- en taalgrens (vrij naar p. 461, dus boven over de Ardennen heen) te vloeien en nabij Leulinghen in de zee uit te monden. Dat verschillende rivieren dezelfde naam dragen, *omdat* Drusus en Corbulo ze door kanalen met elkaar verbonden hebben (p. 164), vind ik op zijn minst een gewaagde theorie. Op p. 345 twijfelt Delahaye gelukkig zelf aan zijn theorie van de drie Rijnmonden nabij Calais.

Afbeelding 2

5. *Dorestad* lag in elk geval in het bisdom Traiectum en de stad Traiectum lag aan de Renus.
   Als we willen weten waar Dorestad lag moeten we dus aantonen waar Traiectum lag.
6. *Traiectum,* waar Bonifacius episcopus was, lag volgens Delahaye in Noord-Frankrijk. Vele goederen geschonken aan bisschop Willibrord en aan de kerk van Traiectum localiseert hij in de omgeving van Tournehem, St. Omaars, Rijssel, Boulogne, Atrecht en andere plaatsen. In deze streek waren echter andere bisdommen gelegen van oudere datum dan Traiectum, namelijk Atrecht, in de 6e eeuw al verplaatst naar Kamerijk en in 1094 heropgericht, en Terwaan, dat omstreeks 639 voor het eerst genoemd wordt en in 1559 gesplitst werd in de bisdommen Ieper, St. Omaars en Boulogne.
   De plaatsen Tournehem-sur-la-Hem (Traiectum volgens Delahaye) en Audruicq (Dorestad volgens hem) hebben vanaf hun ontstaan tot aan 1559 steeds in het bisdom Terwaan gelegen.
   De bisschop van Traiectum, suffragaan van de aartsbisschop van Colonia moet dus in de kerkprovincie Keulen gezocht worden, niet in de kerkprovincie Reims, waartoe het bisdom Terwaan altijd heeft behoord.
7. *De Noormannen* hebben alleen schriftelijke getuigenissen van plundering in onze streken nagelaten. Kennelijk hebben ze hier zo grondig geplunderd, dat zelfs alle archeologische sporen daarvan meegenomen zijn. Noch in Wijk bij Duurstede, noch in Souburg hebben de archeologen de aanwezigheid van de Noormannen kunnen aantonen. (Bloemers, Louwe Kooijmans en Sarfatij, Verleden Land (1981) 124, 134, 139).
8. Dat de zgn. Duinkerken-*transgressies* evenzeer in Noord-Frankrijk als in België, Nederland en Noord-Duitsland nogal wat gebied onbewoonbaar maakten tussen de 4e en de 10e eeuw behoeft geen betoog. Duingebieden langs de kust, oeverwallen langs de rivieren en andere natuurlijke hoogten bleven echter bewoonbaar. Ook bv. het hooggelegen Nijmegen, Dorestad en Utrecht, om maar een paar plaatsen te noemen. Het kaartje op p. 340 is schromelijk overdreven.

Samenvattend ben ik van mening dat Delahaye slechts enkele keren oorkonden aanwijst, waarvan het twijfelachtig is of de localisatie van de daarin genoemde plaatsnamen in het huidige Nederland thuis hoort. Meestal situeert hij echter plaatsen, die in ons land gezocht moeten worden ten onrechte in de Noord-Franse kuststreek. Zelfs als in het verouderde eerste deel van het Oorkondenboek van het Sticht Utrecht staat dat de plaats onbekend is.

Caspar van Heel.

RÉSUME

'Holle boomstammen', dont l'édition française paraîtra sous peu, est l'oeuvre capitale de l'archiviste néerlandais Albert Delahaye. L'auteur y attribue à la Flandre française

les faits historiques jusquà l'an 1000 environ, que l'histoire officielle réserve pour les Pays-Bas.
Voici les thèses principales de l'auteur:

1. Noviomagus est toujours Noyon, jusqu'à 1046 jamais Nimègue.
2. Batua est la région près de Béthune, non pas la 'Betuwe' néerlandaise.
3. Renus est un ensemble de rivières près de Gravelines.
4. Dorestad était situé près de Gravelines, et s'appelle actuellement Audruicq.
5. L'évêché Traiectum s'y trouvait également, Tournehem-sur-la-Hem en était le centre.
6. Les Normands ont surtout pillé la France, non pas le littoral néerlandais.
7. Du 4e au 10e siècle les transgressions de Dunkerque ont rendu inhabitable la quasi-totalité des Pays-Bas.

Dans l'article précédent chacune de ces théses est étudiée, elles sont rejetées pour la plupart.

De Bisschop van Nijmegen

Toen mij in het voorjaar van 1981 het *Bronnenboek van Nijmegen*[1] gewerd, heb ik de titel met enige interesse bekeken. Wij archivarissen kennen oorkondenboeken, repertoria, archiefinventarissen, regestenlijsten en catalogi, doch geen bronnenboeken, maar och, zo dacht ik, een mens is nooit te oud om te leren, noch kan hij alles bevatten, dus wie weet is, terwijl wij allen met onze dagelijkse zorgen en problemen in de weer waren, gelijk de roosvingerige Eos in de vroegte geboren, te Nijmegen het archivistische zwarte garen uitgevonden: het Bronnenboek. Pogend te ontdekken wat dit dan wel voor een boek mocht wezen, sloeg ik de inleiding op en las daar dat het Bronnenboek geen 'echte bronneneditie' is (want 'dit is, zonder raadpleging der originelen en afschriften, onmogelijk'), maar dat we hier te maken hebben met 'lijsten', welke fungeren als 'heuristisch apparaat'. Bij zoiets gaan bij de archivaris de haren overheid staan, doch hoe men het ook wendt of keert, een archivistisch novum is het wel.
Verder is de inleiding een nogal verward verhaal, waarin mensen worden bedankt en waarin hoog wordt opgegeven van het historisch onderzoek, de uitvoerige studie en de herhaalde contrôle, welke aan het bronnenboek ten grondslag zouden liggen. En ook treft men er een verhaal aan over een bisschop van Nijmegen, die weliswaar 'historisch gezien een onmogelijkheid' is, maar die men toch heeft gehandhaafd, omdat aan de identificatie van Noviomagus en Nijmegen 'dus' niet valt te twijfelen, doch aan de combinatie van Nijmegen met de bisschop daarentegen weer wel, zodat ik er totaal niets van begreep en me afvroeg of er nu wel of niet een bisschop van Nijmegen is geweest. Zo ja, waar is dat gezeur dan goed voor, en zo nee, wat doet de H. Harry dan in dat Nijmeegse Bronnenboek[2].
Rest de vraag, wat nu eigenlijk de bedoeling is van dit bronnenboek c.q. deze als heuristisch apparaat bedoelde lijst. M.i. wordt een tipje van de sluier opgelicht door de passa-

[1] *Bronnenboek van Nijmegen* (eerste eeuw na Chr.-1247) samengesteld door P. Leupen en B. Thissen, Nijmeegse Studiën deel X, uitgave van het Gemeentearchief Nijmegen 1981.

[2] Delahaye heeft inmiddels aangetoond dat bedoelde bisschop van Noviomagus een naam had en Harduinus heette. In Nijmegen werd hij uiteraard met de germaanse naam Harry aangesproken. Dat hij een heilige was staat zonder meer vast, aangezien hij over de gave van bilocatie beschikte, zodat hij tezelfdertijd als Harduinus te Noyon en als Harry te Nijmegen werkzaam was. De H. Harry wordt aangeroepen voor diverse oogkwalen, zoals scheelheid, kortzichtigheid en woordblindheid. Zijn ijver stelt echter teleur, vermoedelijk omdat het tot 1979 moest duren aleer men enige aandacht aan hem besteedde. Nu hoeft het voor Harry niet meer.

ge, luidende: 'Het zal duidelijk zijn dat wij niet twijfelen aan het bestaan van een palts te Nijmegen vóór Frederik Barbarossa. Ook een onlangs verschenen publicatie, waarin hardnekkig getracht wordt in alle door ons genoemde nummers tot ca. 1050 Noyon in plaats van Nijmegen te zien, heeft ons niet overtuigd.' Waarna een verwijzing volgt naar het boek *Holle Boomstammen* van collega Albert Delahaye. Het bronnenboek moet dus kennelijk het bewijs leveren dat de opgesomde stukken wel degelijk op Nijmegen betrekking hebben. Enfin, ik heb het eens doorgebladerd en me verbijsterd afgevraagd wat een mens dáár nu mee aan moet. Het gaat toch niet aan uit oorkonden en kronieken één of twee zinnetjes (of zelfs alleen de datumregel) te grabbelen waarin van 'Noviomagus' of een variant daarvan sprake is en boven dit fragmentje met vette letters 'Nijmegen' te laten drukken. Ik dacht namelijk dat dit nu juist bewezen moet worden, aangezien de vraag of 'Noviomagus' moet worden opgevat als 'Nijmegen' dan wel als 'Noyon' exact de kwestie is waar het in deze om gaat. Zijnde overigens een kwestie, die niet van vandaag of gisteren is, maar die als ik me wel herinner omstreeks 1955 ook al actueel was. Dit Bronnenboek toont m.i. aan dat men in zo'n kleine 30 jaar weinig is opgeschoten, want het bewijst helemaal niets. De auteurs kunnen nu wel verklaren dat ze alles nauwkeurig hebben onderzocht en gecontroleerd, maar sommige mensen – archivarissen b.v. – zien liever de gegevens in hun context, hetgeen des te klemmender wordt als ik constateer dat Leupen en Thissen graaf Floris IV in 1234 te *Nijmegen* in een tournooi laten sneven, terwijl ik op de lagere school reeds vernam dat dit betreurenswaardig ongeval te *Noyon* in Picardië plaatsgreep.

Wij hebben in Alkmaar ook een dergelijke kwestie gehad. In de thans verouderde bronnenpublicaties worden namelijk Alcmer en Alsmer herhaaldelijk door elkaar gehaald. Het is duidelijk dat er eerst van geschiedschrijving sprake kon zijn toen deze onduidelijkheid uit de wereld was geholpen. Hetzelfde zou uiteraard te Nijmegen moeten gebeuren, n.l. alle teksten, waarin Noviomagus en deszelfs varianten voorkomen, bij elkaar nemen en vervolgens bekijken tot welke conclusie dit leidt. En als men dan vóór pakweg 1100 niets overhoudt, tja, dan is dat jammer, maar een stad is meer gebaat bij de historische waarheid dan bij fabels. Maar hoe het ook zij, het bronnenboek had althans dit gunstig effect op mij, dat ik besloot *Holle Boomstammen* te lezen, zodat een verregende zeilvacantie toch nog gezellig werd. Tevens stond het voor mij vast dat dit ondermaatse Nijmeegse muisje een staartje zou krijgen.

Albert Delahaye is een merkwaardig man. Ik ontmoette hem meer dan dertig jaar geleden en in Brabant waren we vijf jaar collega's, en al die jaren heeft hij zijn eenzaam gevecht gevoerd. Ik heb me er altijd aan geërgerd als ik hem een maniak, fantast, warhoofd, onwetenschappelijke knoeier, gek enz. enz. hoorde noemen, want dit beeld klopt om verschillende redenen niet. Collega Delahaye is een zachtmoedig man met een groot gevoel voor humor (en dus verre van een verbeten chagrijn), die met een voor mij onbegrijpelijk geduld decennialang onvoorstelbare beledigingen heeft ondergaan vanwege het feit dat hij zich permitteerde een afwijkende historische visie te hebben. Daarnaast is hij een voortreffelijk archivaris, die keihard heeft gewerkt om de archieven van zijn streekarchivariaat toegankelijk te maken. Hij heeft een aantal uitstekende inventarissen op zijn naam staan en verder heeft hij ook ándere historische studies geschreven. Het lijkt me dan ook uitgesloten dat iemand, die als archivaris getoond heeft nauwkeu-

rig, methodisch en integer te werken, zijn goede naam op het spel zal zetten door in de Noviomagus-kwestie maar wat aan te rommelen. Ik heb ongeveer hetzelfde gezegd in een interview in het te Alkmaar verschijnend Stadsblad van 8 september 1981 naar aanleiding van het televisieprogramma over *Holle Boomstammen*. En ik wil het in deze kring best herhalen, al was het alleen maar om te voorkomen dat de jonge jeugd, die zoals wij weten tot ijdelheid, lichtvoetigheid en snel oordelen geneigd is, zich dingen in het hoofd haalt.

Ik weet te weinig van de vroege middeleeuwen om te kunnen beoordelen of Delahaye gelijk heeft als hij stelt dat de vaderlandse geschiedenis tot aan ongeveer het jaar 1000 herschreven moet worden, aangezien de meeste gegevens uit die periode niet op Nederland, maar op Noord-Frankrijk betrekking hebben. Na het boek *Holle Boomstammen* gelezen te hebben kan ik als archivaris echter wèl concluderen dat Delahaye over een enorme feitenkennis beschikt, dat hij zijn bronnen vakkundig behandelt en dat zijn betoog logisch in elkaar zit. Verder doet hij op het gebied van de archeologie, naamkunde en historische geografie een aantal suggesties, die elke vakman zich behoort aan te trekken. Ook al zouden zijn stellingen stuk voor stuk onwaar zijn (wat ik niet geloof), dan nog verdient deze man, die decennialang de verschillende wetenschappen diepgaand heeft bestudeerd en talrijke nieuwe gegevens heeft aangedragen, onze hoogachting en respect.

En nu is dan *De Bisschop van Nijmegen* verschenen. Ik moet bekennen dat ik het boek met ontzetting heb gelezen. Niet omdat de samensteller van het *Bronnenboek van Nijmegen* (dr. P. Leupen) een flessentrekker, oplichter en bedrieger wordt genoemd en de heren van de 'Club van Nijmegen' alias de 'Paladijnen van de Palts' eveneens weinig vleiend worden bejegend, maar omdat Delahaye m.i. overtuigend aantoont dat dit bronnenboek nog veel ondermaatser is dan ik me als leek voorstelde. Het wordt dan ook met een overvloed aan bewijsmateriaal weggeschreven op een wijze, zoals nog zelden in Nederland is vertoond. Men kan van mening verschillen over de vraag, of dit op zo'n genadeloze en honende manier moest gebeuren, doch tevens zal elke wetenschapper moeten beamen dat het bronnenboek een afstraffing verdiende. Een historicus kan nu eenmaal niet uit de bronnen pakken wat hem belieft en essentiële gegevens straal negeren omdat ze niet in het beeld passen; noch kan hij gegevens, welke altijd op Nijmegen zijn betrokken, zonder opgaaf van reden laten vallen[3]. Het kan dan ook niet anders, of de lezer moet wel de indruk krijgen dat de bedoeling om de Karolingische mythe te redden voorop heeft gestaan, zodat dit bronnenboek met objectief bronnenonderzoek weinig te maken heeft.

[3] Toen ik dit verhaal geschreven had was mij niet bekend dat mr. Caspar van Heel het boek *Holle Boomstammen* zou bespreken (zie hiervoor blz. 235-242). Van Heel was zo vriendelijk mij een copie van zijn drukproef toe te zenden, waarvoor mijn hartelijke dank. Ik ben het niet met Van Heel eens als hij Leupen in bescherming neemt door het voor te stellen alsof het vanzelfsprekend is dat deze de bronnen, welke altijd op Nijmegen betrokken zijn, zonder opgave van redenen weglaat. Men had toch op z'n minst een verantwoording mogen verwachten! Indien dit in het Bronnenboek niet mogelijk was, dan bewijst dit alleen maar dat in een zwaarwegende historische kwestie als de onderhavige het Bronnenboek een ondeugdelijk instrument is.

De boeken *Holle Boomstammen* en *De Bisschop van Nijmegen*[4] zijn om verschillende redenen belangwekkend. Allereerst om de historische visie die ze bevatten. Deze visie behoort m.i. wel degelijk serieus genomen te worden. Als de vakgeleerden dingen weten die Delahaye niet weet, laten ze er dan mee voor de draad komen. Als de vakgeleerden van mening zijn dat Delahaye weliswaar aardige dingen doet, maar op zeker moment ontspoort en raaskalt, laten ze dan vertellen wáár hij het rechte spoor verlaat. Kortom, degenen die Delahaye verwerpen moeten met zinnige tegenargumenten komen en niet met publicaties à la het *Bronnenboek van Nijmegen.*

Ook valt er in zijn boek voor de archivaris het een en ander te leren over methodiek van het onderzoek en bronnenbehandeling. Het is zeker niet zó dat zijn oeuvre een onwetenschappelijke hutspot is, zoals hem is verweten. Tenslotte zijn de boeken boeiend voor degene die van polemieken houdt. Delahaye heeft eindelijk zijn geduld verloren en gaat zijn belagers met grimmige humor, striemende hoon en niets aan de verbeelding overlatende kwalificaties (zeg maar scheldwoorden) te lijf. Men kan deze methode verwerpen (men kan immers op een nette manier precies hetzelfde zeggen), maar effectief schijnt zij wel te zijn. Althans, Delahaye schrijft: 'Een beetje triest vind ik wel dat vroeger, toen ik altijd netjes en zo beheerst mogelijk schreef, niemand naar mij luisterde en dat, toen ik eindelijk een grote mond opzette, opeens een openbaar debat nodig was... Men ging mij pas serieus nemen, toen ik hoogleraren van opzettelijke misleiding en bedrog begon te beschuldigen'. Zo gaat dat. Wie zich dus, zoals mr. van Heel, ergert aan de stijl van Delahaye, gelieve bovenstaand citaat mede in overweging te nemen en tevens te bedenken dat onze collega decennialang behandeld is op een wijze, die men niet voor mogelijk houdt. Ik doel hier niet zozeer op de artikelen van veelal volslagen onbenullen in tijdschriften en kranten, hoewel deze verre van mals waren. Deze reacties moet men kunnen verdragen; zo niet, dan kan men beter afzien van publiceren. Erger zijn de achterbakse en doorgaans anonieme pogingen om iemand z'n sollicitaties te torpederen of om hem bij zijn bestuur onmogelijk te maken. En dan praat ik nog niet eens over de manier waarop zijn vrouw en kinderen belachelijk werden gemaakt door leraren en andere geleerden uit de binnenlanden van Brabant. Voor mij mag Albert Delahaye dus best een beetje honend schrijven. Doch er daagt hoop voor degenen, die alleen van verstilde en irenische literatuur houden. Delahaye heeft namelijk een nieuw boek op stapel staan, geheten *De ware kijk op Nijmegen,* waarin geen onvertogen woord staat, doch dat wel enige verrassingen bevat.

W.A. Fasel

SOMMAIRE

L'auteur traite le livre 'Het Bronnenboek van Nijmegen' et conclue que ce livre est inférieur du point de vue scientifique; notamment en ce qui concerne certaines données re-

[4] De boeken *Holle Boomstammen* en *De Bisschop van Nijmegen* zijn te bestellen door storting van resp. *f* 56,— en *f* 22,50 op girorekening 11.68.964 t.n.v. A. Delahaye, Turnstraat 6 te Zundert.

latées ou bien à la ville de Nimègue ou à celle de Noyon. Il relate ces données sans preuve à Nimègue, tandis que d'autres données, relatées toujours dans le passé à Nimègue, sont relatées à Noyon sans raison spécifique.
Ensuite il loue le livre 'De bisschop van Nijmegen' par A. Delahaye, écrit en réponse à 'Het Bronnenboek'. Il lui semble exclu, que Delahaye connu comme un archiviste exacte, méthodique et intègre mettra sa réputation en jeu en écrivant un ouvrage scientifiquement inférieur en s'occupant de l'affaire Noviomagus.
Assi, il est d'avis que la vision historique de Delahaye mérite être étudiée sérieusement.

ALBERT DELAHAYE, WILLIBRORD EN WAALRE, DE ZWAKHEID VAN DELAHAYE'S BEWERINGEN

ARNOUD-JAN BIJSTERVELD

INLEIDING

Reeds jarenlang houdt de oud-streekarchivaris van Nassau-Brabant, de heer Albert Delahaye, de gemoederen in Nederland bezig. En lang niet alleen van historici, maar vooral ook van het grote publiek. Want Delahaye heeft zich tot taak gesteld juist voor dat publiek duidelijk te maken, dat het traditionele beeld van de geschiedenis van de vroege middeleeuwen in Nederland onjuist is.
Het is begonnen met Nijmegen: het oude Noviomagus zou niet met Nijmegen gelijkgesteld moeten worden, maar met het Franse Noyon. Delahaye speelt echter met dominostenen: als de ene steen valt, moeten ook de andere stenen vallen. Na Noviomagus ondergingen ook Trajectum (Utrecht), Dorestat (Wijk bij Duurstede) en vele grotere en kleinere plaatsen, die bekend waren uit de middeleeuwse geschiedenis zoals onderwezen op de lagere school, hetzelfde lot: niet Nederland maar het zuidelijk deel van België en Noord-Frankrijk zouden het werkelijke toneel zijn geweest van de „vader-

landse" geschiedenis. Ook rivieren, wateren en streken werden verschoven op de landkaart.
Om dit hele kaartenhuis van beweringen van Delahaye met één klap van tafel te vegen is in het bestek van één artikel niet mogelijk. Men is vroeger vaak te vlug geweest met het identificeren van plaatsnamen uit de oorkonden, maar dat neemt niet weg, dat serieuze historici het traditionele beeld, dat weliswaar is bijgesteld, voldoende bewezen en gefundeerd hebben.
Delahaye's beweringen zijn uiterst gekompliceerd: het ene is nauw verbonden met het andere en het ontrafelen is dan ook een zware taak. Niettemin zijn er vanaf zijn eerste uitlatingen in 1955 mensen geweest die op wetenschappelijke wijze het werk van Delahaye geanalyseerd en bekritiseerd hebben.[1])
Ik heb me vooral gericht op het hoofdstuk over Waderlo in Delahaye's „Van Dorestadum tot Waderlo".[2]) Dit boek noemt hij zelf een „vrij oppervlakkig werkje".[3]) Niettemin tracht hij hierin onder andere aan te tonen dat de zogenaamde „Brabantse dorpen van St.Willibrord" niets met Willibrord hebben uit te staan. Ik heb voor Waderlo (Waalre) gekozen omdat dit het belangrijkste dorp is in de reeks van dorpen die een band met Willibrord en Echternach hebben gehad. De eerste vermelding valt in 703-704. Van de sindsdien stammende band met de abdij van Echternach is een aantal oorkonden bewaard gebleven: meer dan van de overige dorpen. Bovendien is het een belangrijke, zo niet de belangrijkste schakel uit de keten van stellingen van Delahaye over de geschiedenis van Willibrord in Brabant.[4])
Aan de hand van dit voorbeeld zal in paragraaf IIb worden uitgewerkt en geïllustreerd op welke bezwaren men stuit bij de bestudering van het werk van Delahaye. Algemene bezwaren die aan het werk kleven zijn het ontbreken van noten of verwijzingen naar het gebruikte materiaal. Veel tijd gaat verloren met het opzoeken van de bedoelde oorkonden. Meer specifiek wordt men gekonfronteerd met vertaalfouten, fouten tegen de spelling van historische namen, gebrek aan historisch inzicht en tendentieuze en vaak tegenstrijdige bewijsvoering.

I. WILLIBRORD, UTRECHT EN ECHTERNACH

a. Konfrontatie van de opvattingen van Delahaye met die van Blok

Albert Delahaye identificeert het Trajectum uit de vroege middeleeuwen niet met het Nederlandse Utrecht, maar met het Noordfranse Tournehem aan de Hem. Ook is volgens Delahaye het bekende Echternach (Luxemburg) niet de oorspronkelijke plaats van het klooster van Willibrord. Volgens Delahaye stichtte Willibrord, kort nadat hij rond 690 met elf monniken in Trajectum (= Tournehem) was neergestreken, het klooster Aefternacum of Epternacum. Delahaye wijst dit aan als Eperlecques, op zeven km ten noordoosten van Tournehem gelegen.[1])
Hij doet dit, omdat hij het als een geografische en historische onmogelijkheid beschouwt, dat Willibrord zowel abt van een klooster te Utrecht, als abt van een klooster te Echternach is geweest. Hij interpreteert alle vermeldin-

gen van een klooster van Willibrord als betrekking hebbend op het eerste klooster dat hij stichtte, namelijk dat te Trajectum. De traditionele opvatting is, dat Willibrord twee kloosters onder zich had.[2]) Delahaye noemt dit een „kerkrechtelijke absurditeit".[3]) Dat is het niet. Evenmin is het een kerkrechtelijke absurditeit dat een bisschop tevens abt van een klooster was. Delahaye noemt het „voor Echternach niet te aanvaarden" dat Beornrad, bisschop van Sens, na Willibrord abt van het klooster is geworden, „omdat de abt tegelijkertijd bisschop is gebleven".[4]) Willibrord was zelf immers ook een bisschop, al was het zonder onderhorig bisdom. Zelfs in de zestiende eeuw kwam deze dubbelfunktie nog voor.[5])
Uit de brief van Bonifatius aan paus Stefanus II aangaande het konflikt met Keulen over de kerk van Utrecht[6]) blijkt dat ‚Wilbrord' in de burcht Traiectum (= Utrecht) het door de „heidenen" verwoeste kerkje uit de tijd van koning Dagobert (623-639), dat aan Sint Maarten gewijd was, herbouwde. Hij stichtte er een tweede, aan Sint Salvator gewijde kerk naast, waarbij een religieuze gemeenschap van broeders zich geheel op het zendingswerk toelegde.[7]) Er is sprake van een bekend verschijnsel uit de missiegeschiedenis: de jonge stichting onderhoudt nauwe banden met een klooster in oud-Frankisch gebied, een ruggesteun buiten het bereik van eventuele overvallen van de Friezen.[8]) Willibrord kan terugvallen op zijn klooster Echternach, dat hij rond 700 had gesticht.[9])
In 714, na de dood van de hofmeier Pippijn II, heroverde de Friezenkoning Redbad Utrecht. Hij verwoestte er de kerken en de clerus vluchtte.[10]) Redbad zetelde nu in Utrecht. Delahaye geeft dit feit niet genoeg aandacht. Hij zegt wel dat de „honkvastheid" van Willibrord „af en toe verbroken werd door het ingrijpen van de Friezenkoning Radboud".[11]) Dat moet dan voor Willibrord inderdaad op een „verbanning" zijn uitgedraaid. Want als Trajectum = Tournehem en Epternacus = Eperlecques, dan was Willibrord ten tijde van Redbads overheersing een ontheemd man, beroofd van zijn klooster. Delahaye lost dit probleem als volgt op:
„St.Willibrord (trok) zich niet terug naar zijn abdij van Echternach (dat kon overigens niet, omdat die nog niet bestond!), wat toch voor de hand had gelegen, maar hij (kreeg) de steun van Karel Martel en bisschop St.Wulfram van Sens en te Oust-Marest, het befaamde Helisthe-Marithaime, in Artois een eigenkerk".[12])

Volgens het Itinerarium van Willibrord[13]) verbleef hij in de jaren 715, 717 en 718 vermoedelijk wel in Echternach. Wulframnus, bisschop van Sens sinds 682 (?) en abt van Saint-Wandrille in Normandië, trachtte ook in ‚Frisia' te kerstenen. Hij doopte onder anderen een zoon van de Friezenkoning Redbad. Hij slaagde er niet in Redbad zelf te bekeren. Hij overleed echter in 695 of 700, zodat hij tijdens Redbads overheersing reeds jarenlang dood was.[14]) De opmerking over Heliste en Marit(h)haime raakt kant noch wal. De heerschappij van Redbad over Utrecht en omgeving duurde van 714 tot 718-719. Pas in 726 schonk Karel Martel aan de kerk van St.Salvator en St.Maria te Marit(h)haime in de Betuwe (Batuvua) de ville Heliste ten be-

hoeve van Willibrord.[15]) In 726 waren de Franken al weer heer en meester over Utrecht. Overigens identificeert Gysseling Marit(h)haim(e) als Merm bij Elst en (H)Eliste als Elst (Gld.).[16])
Misschien in 718, maar zeker in 719 heroverde Karel Martel volgens Alcuin in zijn Vita Willibrordi[17]) Utrecht en veroverde onder andere Holland tot het Vlie en de huidige provincie Utrecht.[18])
Trajectum (= Utrecht) moet gezien worden als een nederzetting in een perifeergebied, aan de uiterste rand van het Frankische gebied,[19]) waar door Willibrord en de zijnen het christendom slechts oppervlakkig kon worden gevestigd. Delahaye doet het vóórkomen alsof Willibrord in Tournehem en Eperlecques een degelijke machtsbasis had gevestigd van waar uit een gedegen dieptekerstening kon plaatsvinden. Daarom wijdt Delahaye ook zoveel ruimte in zijn boeken aan de Willibrord-verering en de traditie daarvan. Dit is een vergissing: er was geen basis en geen mogelijkheid om in zulke perifere gebieden, waar sinds jaar en dag het heidendom wortel had geschoten en die zo omstreden waren, meer te doen dan een kerstening die bij het minste of geringste weer ingeruild kon worden voor heidendom, en die zeker niet de basis kon vormen voor een sterke Willibrord-verering, zelfs al had Willibrord al zijn heiligheid in de strijd geworpen.[20]) Over deze verering straks meer.
Delahaye zegt zelf dat Willibrord als bisschop van een missiebisdom, „dat nog niet in de normale hiërarchie van de kerk was ingevoegd" van de paus de persoonlijke titel van aartsbisschop had gekregen „weliswaar zonder onderhorige bisdommen".[21]) Dit is waar en dit feit bewijst het louter formele karakter van dit „bisdom" en een „zetel" Utrecht.[22])
Utrecht (Trajectum) lag in een streek die regelmatig van eigenaar verwisselde en konstant bedreigd werd: onder koning Dagobert I (623-639) bereikten de naar het noorden oprukkende Franken het castellum Utrecht. Er werd een kerkje gebouwd dat met het castellum aan bisschop Kunibert van Keulen werd geschonken om te dienen tot missie onder de Friezen, de toenmalige bewoners van Nederland boven de grote rivieren.[23]) Maar omstreeks 650 werden de Franken weer uit Utrecht en Dorestat geworpen en het Utrechtse kerkje werd verwoest. Rond 690 vond dan het Frankische tegenoffensief plaats, maar in 714 was Redbad er weer heer en meester. In een zo roerige en gevaarlijke streek moet men noch een „vaste bisschopszetel" noch een stabiel klooster zoeken.
Men moet Willibrords basis verder in het zuiden zoeken, en wel in Echternach. Meteen na de herovering van Utrecht door Karel Martel in 718-719 keren Willibrord en de inmiddels uit een Angelsaksisch klooster gearriveerde Bonifatius terug naar Utrecht om de missionering te hervatten.
Delahaye probeert de theorie over het bestaan van een religieuze gemeenschap te Utrecht èn een klooster te Echternach te ontzenuwen door het als een onmogelijkheid te schetsen dat Willibrord als een „vliegende apostel" van hot naar her zou zijn gereisd.[24]) Hij zou, volgens Delahaye, integendeel zeer veel waarde gehecht hebben aan de stabiliteit, één van de deugden die Benedictus zijn kloosterlingen had voorgehouden.[25]) Men moest een een-

maal gekozen klooster niet dan om zeer gewichtige redenen verlaten.
Albert Delahaye vergist zich schromelijk in de aard van het Angelsaksisch monnikendom en het karakter van de vroeg-middeleeuwse samenleving.
1. Voor de Angelsaksische monniken was juist het „peregrinatio-ideaal" erg belangrijk. Deze ‚peregrinatio' kon inhouden een pelgrimage met een al dan niet boetvaardig karakter, maar ook, zoals in het geval van Willibrord en veel van zijn medebroeders, een tocht in het ongewisse om de heidenen op het vasteland te kerstenen.[26]) Bij mensen met zulke idealen kan men geen stabiliteit verwachten.
2. Niemand meent serieus dat Willibrord voortdurend heen en weer reisde tussen Echternach en Utrecht. Veeleer vertoefde hij gedurende langere periodes op één van beide plaatsen of ergens anders. Dit blijkt overduidelijk uit het boven al genoemde Itinerarium.[27]) Zelfs de opvatting dat Willibrord vooral de apostel van Brabant is geweest is niet steekhoudend.[28]) Hierover straks meer.
3. Men schrok ook in die tijd niet terug voor het afleggen van grote afstanden. Zie de twee reizen naar Rome van Willibrord zelf: de eerste in de zomer en herfst van 691, in opdracht van de hofmeier Pippijn. Van paus Sergius ontving hij toen de zendingsopdracht als missionaris van Rome.[29]) Zijn tweede reis naar Rome maakte hij in 695. Tijdens zijn slechts twee weken durende verblijf wijdde paus Sergius Willibrord op 21 november 695 tot bisschop en stelde hem aan als aartsbisschop der Friezen met als zetel Utrecht. Nog in de winter van 695-696 keerde hij terug.[30])
In dit verband is het ook goed het zogenaamde ambulante koning- of keizerschap niet uit het oog te verliezen: de koning c.q. keizer die van palts naar palts trok en daarbij forse afstanden niet schuwde.[31])
Een derde voorbeeld van het afleggen van grote afstanden treffen we aan bij de monniken van de Duitse kloosters Lorsch, Fulda en Werden.[32]) De abdij van Lorsch (bij Worms) bezat aan het einde van de achtste eeuw goederen op het eiland Walcheren. De abdij van Fulda bezat in Friesland belangrijke landerijen en het recht om cijnzen te heffen. Fulda ligt ten noorden van Frankfurt am Main, vlakbij de Oostduitse grens. Bekend is ook dat Werden (bij Essen) landgoederen bezat in het IJssel- en Zuiderzeegebied en in Friesland en Groningen. Deze kloosters bezaten dus zeer ver uiteenliggende goederen. De boden of monniken van de kloosters reisden deze bezittingen af om overal de verschuldigde goederen of geldsommen op te halen. Men overbrugde de enorme afstanden onderweg overnachtend op hoeven in het bezit van het klooster. Afstanden speelden toch niet zo'n grote rol als wij wel geneigd zijn te denken!
4. Bovendien was een reis van Utrecht naar Echternach geen „kwestie van maanden" zoals Delahaye beweert.[33]) Uit Willibrords Itinerarium blijkt, afgezien van Willibrords reislustigheid, ook in een enkel geval hoeveel tijd men nodig had om te reizen. De zomer en herfst van 691 had Willibrord nodig om naar Rome te gaan. Na zijn bisschopswijding in 695 keert hij nog in de winter van 695-696 terug naar zijn missiegebied. In het voorjaar van 704 bevindt Willibrord zich in Friesland. Op 1 mei 704 is hij in Würzburg. Ze-

ven dagen later, op 8 mei 704, is hij in Trier en in Echternach.[34]) De afstand tussen Trier en Würzburg is hemelsbreed ongeveer 240 km. Dat betekent dat men in een dag zo'n 35 km aflegde. De afstand tussen Trier en Echternach bedraagt nog eens 15 à 20 km. De afstand Echternach-Utrecht bedraagt hemelsbreed ongeveer 270 km. Langer dan een halve maand hoefde deze reis niet te duren. Willibrord kon door Brabant of Limburg reizen of gemakkelijker over Rijn en Moezel.[35]) Overigens is dit niet relevant, omdat men uit het Itinerarium kan opmaken dat zijn reizen eigenlijk nooit direkt van Echternach naar Utrecht of vice versa waren.
Zo is wat voor Delahaye een „merkwaardige nieuwigheid" is,[36]) voor Blok een „bekend verschijnsel uit de missiegeschiedenis",[37]) namelijk dat Willibrord zowel zendingsbisschop onder de Friezen als abt van het klooster te Echternach is geweest.[38])

b. Epternacus is niet Eperlecques[1])

Bekijken we de kwestie of Epternacus nu Eperlecques of Echternach eens nog wat nader. Delahaye heeft gelijk als hij zegt dat, ook in moderne tijden, kloosters vaak op een andere plaats hersticht zijn onder dezelfde naam. Het Duitse klooster Lorsch is daar een voorbeeld van: het werd in 764 gesticht en tien jaar later verplaatst.[2]) Ook het eerste klooster van de Cisterciënzer orde werd in 1098 gesticht te Cîteaux in Bourgondië, maar na een aantal jaren, met behoud van de naam, een kilometer naar het noorden verplaatst.[3]) De voorbeelden van Delahaye van dergelijke verplaatsingen zijn helaas aanvechtbaar omdat ze berusten op een ongebruikelijke etymologie en situering.
Delahaye zegt dat na de definitieve verwoesting van Trajectum = Tournehem door de Noormannen in 857[4]) de monniken van Willibrords klooster te Epternacus = Eperlecques voorgoed verjaagd werden en onder andere uitweken naar Luxemburg, naar het huidige Echternach. Volgens Delahaye vestigde het klooster zich te „Berg in de Maasgouw",[5]) oftewel „Berg aan de Rura".[6]) En dat „Rura" zou dan natuurlijk een verschrijving zijn voor „Sura" oftewel de Sauer aan welke rivier Echternach ligt. Het is toch wel typisch dat ook die streek „Maasgouw" zou kunnen heten. Traditioneel is Berg altijd opgevat als Sint Odiliënberg in Limburg.[7])
Delahaye geeft als oudste naam voor het klooster van Willibrord, dat bij Trajectum = Tournehem lag, de naam: Nifterlaca, in de „teksten" ook wel: Aefternacum of Afternacum.[8]) Echternach zou een rechtstreekse afleiding hiervan zijn, aangepast aan het Duits. De latere Latijnse vorm „Epternacum" zou door de kopiïsten in de oude oorkonden zijn ingevoerd en zodoende kwam „Epternacum" in de „akten" van vóór 857 terecht, waarin die naam volgens Delahaye dus chronologisch niet thuis hoort. Dit is typerend voor de tendentieuze manier waarop Delahaye geschiedenis bedrijft. Want wat doet hij: waar een naam in zijn theorieën niet klopt of past, daar is volgens Delahaye die naam verminkt door een kopiïstenfout of een moedwillige vervalsing. Voor Epternacus gaat dit echter niet op.
In de oorkonden waarin door de schoonmoeder van hofmeier Pippijn II, Ir-

mina, en haar familie aan Willibrord hun bezit (waaronder een kloostertje) te Echternach en de toebehorende dorpen worden geschonken, blijkt duidelijk waar „Epternacus" moet liggen. Het gaat om „Epternacus, sita super fluvio Sura"[9]) en een „basilicam" „in villa nostra Epternaco constructa, sita super fluvium Sura".[10]) Ook in latere oorkonden wordt vermeld dat Epternacus aan de Sura ligt.[11]) Later wordt nog toegevoegd dat Epternacus in de „pago Bedensi" (of Bedense) ligt.[12]) Dat is de Bitgau, de gouw rondom Bitburg.[13] (Ook in het zogenaamde testament van Willibrord uit 726-727 vermaakt Willibrord de in de loop van zijn leven aan hem geschonken goederen „ad monasterium Epternacum, quod est constructum super fluvio Sura in pago Bedense".[14])
Dit is vertaald: „aan het klooster Echternach dat gebouwd is aan de rivier de Sauer in de Bitgau".
Hiermee is Delahaye's these omtrent Eperlecques en de verplaatsing van het klooster naar Echternach na 857 afdoende ontkracht. Waarom, immers, zouden latere kopiïsten de nadere plaatsbepalingen bij Epternacus in de oorkonden hebben toegevoegd? Dit had noch voor hen noch voor hun klooster enige zin. Bovendien is „in de Maasgouw" toch iets heel anders dan „in de Bitgau".

Een ander argument tegen Delahaye's bewering, dat Aefternacum en Afternacum oudere Franse vormen zijn voor het meer Duitse Echternach en Epternacum[15]) is, dat ook in de oorkonden van na 857, dus van ná het zogenaamde uitwijken naar Echternach, de vorm Aefternacum voorkomt, in afwisseling met Epternacus. In de oorkonden die betrekking hebben op Waalre en die hieronder aan de orde zullen komen, vinden we na 857 de volgende vormen:[16])
- 914: Epternaco;
- 1069: Aefternacensis;
- 1100-1110: Efternacensis;
- 1147-1148: Epternacensi;

enzovoort. Het is dus onjuist uit de verandering in de schrijfwijze van de naam een onderbreking in de kontinuïteit van het klooster af te leiden, omdat die verandering in de schrijfwijze er niet is geweest: de zogenaamd oorspronkelijk uit het Noordfranse gebied afkomstige naam „Aefternacum" is nooit in de richting van het Duits veranderd.
Tenslotte verzet de fonetiek zich tegen de identifikatie met Eperlecques. Zoals ook Camps al aangeeft[17]) komt Eperlecques in de oorkonden voor als Spirliacus, Sperleca.[18]) Zoals veel Latijnse woorden die begonnen met sp- of sc- in het Frans met ép- of éc- (ésc-) beginnen, is ook hieruit de vorm Eperlecques ontstaan. Het is duidelijk dat de vorm Sperleca met Epternacus niets uitstaande heeft.
De konklusie kan alleen maar luiden dat Willibrord zijn klooster heeft gesticht te Echternach en niet in Eperlecques.

c. De onzinnigheid van het argument van de ontbrekende Willibrord-verering.

Delahaye hecht veel gewicht aan het „ontbreken" van een brede Willibrord-verering in de gebieden die traditioneel tot zijn missiegebied worden gerekend. Deze Willibrord-verering zou in de Nederlanden volgens Delahaye pas van na de dertiende eeuw stammen. Ik ben van mening dat hij in zijn hoofdstukken „De Noordelijke traditie"[1]) en „De Zuidelijke traditie"[2]) veel te veel nadruk legt op die verering. Als voorbeeld van een argument noem ik hier de mededeling van Delahaye dat het tot de veertiende eeuw duurde voordat Utrecht relieken had van de heilige Willibrord.[3]) Hij vindt het onbegrijpelijk dat Willibrords eigen bisdom geen relieken van hem bezat, zelfs al waren het maar liturgische voorwerpen die door hem gebruikt waren.

Ik wil hiertegen vier zaken inbrengen.

1. Delahaye overschat het effekt van Willibrords kerstening schromelijk. Nogmaals: het duurde nog eeuwen voordat de oppervlakkige kerstening door Willibrord en de zijnen een dieptekerstening was geworden.
2. We moeten ook vooral de gevolgen niet vergeten van anderhalve eeuw chaos als gevolg van de desintegratie van het Frankische rijk en de invallen van de Noormannen tussen 850 en 1000. Zij zullen van eventuele aanwezige materiële herinneringen aan en geestelijke verworvenheden door Willibrord niet veel over hebben gelaten, tuk als zij waren op rijke buit, die vooral was te vinden in kerken en kloosters. Men kan dus niet zeggen dat men in Utrecht in 1301 „opeens relieken verlangde waaraan men vijf eeuwen geen behoefte had gehad".[4])
3. Bovendien kan men van een in naam gekerstende bevolking, die echter in praktijk haar heidense gebruiken en opvattingen bleef behouden, niet verwachten dat zij degene die hen dat christelijk geloof heeft gebracht spontaan kan vereren. We moeten in dit verband goed voor ogen houden, dat de missionering door Willibrord parallel liep met de expansie naar het noorden van de Franken, ja, er zelfs een verlengstuk van was. En deze expansie was de autochtone bevolking vanzelfsprekend niet sympathiek.
4. Nog een argument voor het feit dat de Willibrord-verering in onze streken „zo laat" is begonnen, kan zijn dat de enige relatie die de Brabantse bezittingen van Echternach met Echternach onderhielden een tiendplichtige in plaats van een geestelijke is geweest: het enige dat de bewoners van de band met het klooster merkten, was wanneer het klooster jaarlijks de tienden kwam ophalen. Ondertussen was de zielzorg overgenomen door priesters van andere abdijen en het bisdom Luik. Ook dit zal een vroege opbloei van de Willibrord-verering niet bevorderd hebben. Daarentegen ontwikkelde zich al heel vroeg de verering van Lambertus en Hubertus, die later vanuit het bisdom Luik in Brabant en Texandrië de kerstening voltooiden.[5])

We mogen wel stellen dat na de woelige periode van de Noormannen, dus na 1000, het geloof pas echt en opnieuw gevestigd is, met name door de vestiging van talrijke kloosters. De herinnering aan Willibrord was toen niet meer dan marginaal.

Als Delahaye zegt[6]) dat het frappant is dat in Friesland, het zwaartepunt

toch van Willibrords missionering door zijn titel aartsbisschop van de Friezen, het patronaat van Willibrord over kerken en parochies ontbreekt, is hij volkomen anachronistisch bezig. Alleen al om te suggereren dat een „aartsbisschop van de Friezen" toch konkrete en tastbare bewijzen moeten hebben nagelaten in specifiek Friesland, getuigt van weinig historisch inzicht: de Friezen van toen hebben immers geen direkte binding met het Friesland van nu!
Kortom: Delahaye overschat het blijvend effekt van de missionering en juist deze overschatting is een belangrijk element van zijn argumentatie om de aktiviteiten van Willibrord te verplaatsen naar het Franse en Vlaamse gebied, waar de Willibrord-verering overigens bijna gelijktijdig groeide, temeer daar hij de oorkonden waarvan hij „aantoont" dat ze geen betrekking hebben op Nederlandse gebieden juist op die streek toepast. Hoe de bewijsvoering ten aanzien van die oorkonden verloopt zal ik straks illustreren aan de hand van Waalre. Delahaye's argumentatie met betrekking tot de Willibrord-traditie in Vlaanderen en Noord-Frankrijk is warrig en tendentieus: hij laat zich (te) vaak leiden door identifikaties en beweringen die op veronderstellingen en vage lokale tradities gebaseerd zijn.

Noten:

[1]) Bijvoorbeeld: R.R. Post, het Karolingische Paleis op het Valkhof, in: Numaga, III (1956), nr. 2, blz. 37-71; B.H. Stolte, Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karelstad, in: Numaga, X (1963), nr. 1, blz. 9-21; B.H. Stolte, Overbodige vraagstukken in de historische geografie van Nederland, in: Numaga, XIII (1966), nr. 1, blz. 11-18; H.P.H. Camps, Het boek van Albert Delahaye, in: Brabantia, 15 (1955), blz. 67-72; 16 (1967), blz. 134-138 en blz. 214-217; F.W. Smulders, Brabant en Echternach, in: Brabants Heem 18 (1966), blz. 50-52; J.E. Bogaers en P. Leupen, Nijmegen en de dooddoeners van Delahaye, in: Numaga, XXIX (1982), nr. 3/4, blz. 69-81.

[2]) A. Delahaye, Van Dorestadum tot Waderlo, Zundert 1977, blz. 101-104.

[3]) in: A. Delahaye, De Bisschop van Nijmegen, Noyon/Nijmegen 1982, blz. 153.

[4]) Een inleiding op deze problematiek heb ik trachten te geven in het Eindhovens Dagblad van 4 augustus 1981 onder de titel: „Vroege Middeleeuwen in Nederland". De kritiek daarop die op 21 augustus in dezelfde krant verscheen van H.J.A. van Beckum was op twee punten gerechtvaardigd: Tournehem ligt inderdaad niet in België maar in Noord-Frankrijk, en Waderlo (Waalre) is bij Delahaye niet Waterloo maar het Franse Wattrelos. Voor de rest blijf ik staan achter mijn artikel, geschreven naar aanleiding van een Tros-Aktua-special, die geen enkele reaktie van de kant van wetenschappelijke onderzoekers aan bod liet komen.

Noten bij paragraaf Ia:

[1]) A. Delahaye, Van Dorestadum tot Waderlo, Zundert 1977; blz. 23-24; en: A. Delahaye, Holle Boomstammen, De historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen, Tournehem/Zundert 1980; blz. 229-231.

[2]) Zie bijvoorbeeld: Kardinaal de Jong en R.R. Post, Handboek der Kerkgeschiedenis, 4 dln, Utrecht–Nijmegen–Antwerpen–Brussel–Leuven 1947, vierde herziende druk; tweede deel, De Middeleeuwen (692-1517), blz. 19: Willibrord stichtte op het hem door Pepijn gegeven terrein te Utrecht de Salvatorkerk en het St. Maartensklooster. Te Echternach stichtte hij een klooster, als steunpunt voor zijn werk, buiten het bereik van eventuele overvallen van de Friezen.

[3]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 23.
[4]) Ibidem; opvallend is hier het verschil in formulering van Delahaye in „Van Dorestadum tot Waderlo" (blz. 23) en zijn „Holle Boomstammen" (blz. 229-231). Overigens is hij in zijn „Boomstammen" over het algemeen veel voorzichtiger in zijn beweringen.
[5]) Eén van de aanleidingen tot de Tachtigjarige Oorlog was dit probleem: koning Filips II joeg de Staten van Brabant tegen zich in het harnas door bij de nieuwe kerkorganisatie van 1559 te bepalen dat de nieuw te kreëren bisschoppen tevens abt zouden worden van de drie grootste Brabantse abdijen, wier abten tot dan toe de machtigste positie innamen in de Brabantse Staten. De bisschop van 's-Hertogenbosch bleef tot 1590 abt van Tongerlo. Tot 1649 was de bisschop van Antwerpen tevens abt van de abdij van Sint Bernards. De eerste bisschop van Middelburg, die in 1561 werd gekonsakreerd, was tevens abt van de Lieve-Vrouwe-abdij te Middelburg. (L.J. Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw, Amsterdam/Brussel 1964, blz. 235-236, 269, 273 en 304).
[6]) R.Rau, Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius, in: Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Band IVb, Darmstadt 1968; brief 109, blz. 338-343.
[7]) Voor het volgende baseer ik me vooral op: D.P. Blok, De Franken in Nederland, Haarlem 1979 derde druk; blz. 49.
[8]) Zie noot 2.
[9]) Blok, blz. 50; zie ook: G.P.J. Bannenberg, St. Willibrord in Waalre en Valkenswaard, Ontstaan en ontwikkeling ener vroege Christengemeenschap tot parochie, Boxtel 1962 tweede druk; blz. 12.
[10]) Zie Rau, Willibalds Leben des Bonifatius, blz. 477.
[11]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 23.
[12]) Ibidem.
[13]) in: C. Wampach, Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter, Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des liber aureus Epternacensis (698-1222), I 1. Textband, Luxemburg 1929; (hierna: Wampach I 1.) blz. 62-63.
[14]) Blok, blz. 42; New Catholic Encyclopedia, New York etc. 1967; Vol. XIV blz. 1047.
[15]) S. Muller en A.C. Bouman, oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, Utrecht 1920 (hierna: OSU); nr 36 blz. 26-27.
[16]) M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), Brussel 1960; (hierna: Gysseling) resp. blz. 689 en 314.
[17]) J.-P. Migne, Patrologia latina, Paris 1851, deel 101, blz. 693 e.v., De Vita Sancti Willibrordi Trajectensis episcopi libri duo.
[18]) Blok, blz. 50.
[19]) R.R. Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, Utrecht/Antwerpen 1957; blz. 21.
[20]) Zie noot 10, blz. 477 r.22-23: Tijdens de heerschappij van Redbad in 714-718(719) „(war) der Götzendienst in den wiedererrichteten heidnischen Tempeln schreckbar erneuert".
[21]) Holle Boomstammen, blz. 229.
[22]) Post, Kerkgeschiedenis, blz. 20.
[23]) Voor het volgende zie Blok, blz. 36-37, 38, 43 en 50-51.
[24]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 23-24; Holle Boomstammen, blz. 231.
[25]) Post, Kerkgeschiedenis, blz. 20-21: In de door geestelijken bewoonde huizen bij de Utrechtse kerken werd de regel van Benedictus waarschijnlijk niet gevolgd.
[26]) Cf. Blok, blz. 42: „de vrijwillige ballingschap uit eigen land om door de wereld trekkend God en het geloof te dienen".
[27]) Zie noot 13.
[28]) Blok, blz. 53; ook: Post, Kerkgeschiedenis, blz. 28-29, Willibrord in Noord-Brabant?
[29]) Wampach I 1. blz. 31 en 60.
[30]) Blok, blz. 52 en Wampach I 1. blz. 61.
[31]) Zie in dit verband: P. Leupen en B. Thissen, Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr.–1247), Nijmegen 1981; een impliciet antwoord op de beweringen van Delahaye ten aanzien van Nijmegen.

[32]) W. Jappe Alberts en H.P.H. Jansen, Welvaart in Wording, Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de Middeleeuwen, 's-Gravenhage 1964; blz. 33, 34, 36, 41, 42, 59 en 64.
[33]) Holle Boomstammen, blz. 231.
[34]) Wampach I 1. blz. 61.
[35]) Post, Kerkgeschiedenis, blz. 21; Post noemt het daarom niet wonderlijk dat Willibrord in Brabant en Limburg goederen bezat.
[36]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 23; Holle Boomstammen, blz. 231.
[37]) Zie noot 9.
[38]) Blok, blz. 69 en Rau, brief 109, blz. 341, r. 12-14; Willibrords zetel was formeel Utrecht, maar zetel van een bisdom werd Utrecht pas definitief onder Bonifatius.

Noten bij paragraaf Ib:

[1]) Holle Boomstammen, blz. 229-233; Aefternacum is Eperlecques; Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 23-24 e.v.: Epternacum is Eperlecques.
[2]) New Catholic Encyclopedia, Vol. VIII onder: Lorsch, Abbey of.
[3]) L.J. Lekai, De Orde van Cîteaux, Cisterciënsers en Trappisten, Idealen en werkelijkheid, Achel 1980, oorspr. Kent State University Press 1977; blz. 18-21.
[4]) Holle Boomstammen, blz. 232-233.
[5]) Holle Boomstammen, blz. 233.
[6]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 25-26. Bemerk het verschil!
[7]) Gysseling, blz. 919.
[8]) Holle Boomstammen, blz. 232-233.
[9]) C. Wampach, Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter, Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des liber aureus Epternacensis (698-1222), I 2. Quellenband, Luxemburg 1930; (hierna: Wampach I 2.) nr 3 (697-698), blz. 19.
[10]) Wampach I 2. nr 4 (697-698), blz. 21.
[11]) Ibidem, nr 6 (699), nr 9 (704), nr 10 (704).
[12]) Ibidem, nr 14 (706), nr 15 (706), nr 23 (689-714), nr 25 (715-716).
[13]) Zie Gysseling, blz. 147-148.
[14]) Voor dit en het volgende zie:H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I De meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert), 2 dln, 's-Gravenhage 1979; (hierna: ONB), eerste stuk (690-1294), blz. 13-15.
[15]) Holle Boomstammen, blz. 233.
[16]) ONB, resp. nr 19 blz. 27, nr 31 blz. 50, nr 34 blz. 55, nr 51 blz. 84.
[17]) H.P.H. Camps, Het boek van Albert Delahaye, in: Brabantia 16 (1967) blz. 214-217; blz. 216.
[18]) Gysseling, blz. 323.

Noten bij paragraaf Ic:

[1]) Holle Boomstammen, blz. 238-241.
[2]) Ibidem, blz. 243-250.
[3]) Ibidem, blz. 239.
[4]) Ibidem, blz. 227.
[5]) Blok, blz. 53.
[6]) Holle Boomstammen, blz. 239.

ALBERT DELAHAYE, WILLIBRORD EN WAALRE, DE ZWAKHEID VAN DELAHAYE'S BEWERINGEN (vervolg)

A.J. BIJSTERVELD

II. WILLIBRORD EN BRABANT

a. De Frankische expansie naar het noorden

In de zevende eeuw begint de Frankische expansie naar het noorden vanuit Austrasië, het noordoosten van het Merovingische rijk, namelijk de Maasstreek ten zuiden van Maastricht.[1]) Het doel is de belangrijke waterwegen Maas en Rijn tot hun monding te beheersen. Op twee manieren vindt die expansie plaats. De oudste weg is de koninklijke en bisschoppelijke weg van de Merovingische koningen en Keulse bisschoppen, te beginnen met koning Dagobert I (623-639) en bisschop Kunibert van Keulen (623-ca. 650): langs de Rijn omhoog.[2]) Daarnaast is er de langzame en geruisloze penetratie van de adel. Deze is vanaf het einde van de zesde eeuw volop betrokken in de „Ausbau": de openlegging van woeste gronden ter uitbreiding van het grondbezit. Tijdens de zevende eeuw werden ook onze grensgebieden gepenetreerd. Na 698 treffen we in oorkonden grondbezitters in Noord-Brabant aan, die aan de Austrasische adel gelieerd zijn en reeds minstens een generatie in Noord-Brabant goederen bezitten. De Pippiniden hebben dan reeds belangrijke goederen langs de Maas in handen. Het enige dat we van deze penetratie weten is indirekt: de adel werkt namelijk mee aan de stichting, bevolking en verrijking van de kloosters en daarvan zijn oorkonden bewaard gebleven.

Zodra de expansie tot de grote rivieren is gevorderd, draagt de hofmeier Pippijn II in naam van de koning veel landerijen aan Frankische getrouwen over, om zodoende een betrouwbare heersende groep te vormen, die het nieuwe bewind zou schragen: de „homines Franci".[3]) In het rivierengebied worden zulke homines Franci aangetroffen, met bezit in Brabant, zodat deze groep de bovengenoemde adellijke penetranten in Brabant schijnt voor te zetten. We zitten dan in de achtste eeuw.

Het is opvallend dat Noord-Brabant slecht bedeeld is met zogenaamde koningsgoederen.[4]) Koningsgoed is het reëel ten bate van de koning geëxploiteerde bezit in het nieuw-veroverde gebied. Blok noemt voor Brabant slechts Budel en Bladel. Dit klopt met de veronderstelling dat de Frankische occupatie in de zevende eeuw vooral het privé-werk van de Austrasische adel is geweest. De verwante Pippiniden concentreren zich echter vooral op het gebied vlak langs de Maas.

Onder het Frankische bewind drong de feodaliteit door:[5]) de verbinding van vazalliteit en beneficium (= leengoed in ruil voor trouw aan de koning). Vervolgens ontstond een stand van militaire kolonisten, neergeplant in de nieuwe gebieden. De „ingenui Franci", de vrije Franken die schenkingen verrichtten aan Willibrord[6]) waren echter niets anders dan belangrijke heren: een heersende klasse van elders residerende, adellijke grootgrondbezitters

met verspreid bezit, die hun bezittingen in Noord-Brabant aan Willibrord schonken.[7])

Dit was de situatie in de tijd dat Willibrord als aartsbisschop der Friezen de missioneringsarbeid op zich nam. Wat was nu het geval? De Frankische machthebber Pippijn, afkomstig uit de Austrasische adel, zendt Willibrord naar de recent op de Friezen heroverde streken, dus naar het gebied boven de grote rivieren. De paus geeft er zijn „zegen" aan door Willibrord in Rome tot bisschop te wijden in 695. De wereldlijke en geestelijke expansie gaan hand in hand en Willibrord breidt door zijn aktiviteiten de invloed en macht van zowel de paus als van de wereldlijk heerser uit. Blok zegt dat in feite vanaf het eerste optreden van Willibrord de missionarissen in nauwe samenwerking met Karolingische hofmeiers en koningen te werk gaan.[8]) Tegelijkertijd bezitten leden uit dezelfde Austrasische adel waaruit Pippijn afkomstig is villae (hoeven) in Noord-Brabant. Zij zijn vanuit de omgeving van de koning daar „gedropt" om de Frankische macht te vestigen. Deze lieden doen schenkingen aan de bisschop die een beschermeling is van Pippijn, en Willibrord wijdt naar alle waarschijnlijkheid letterlijk „en passant" één of meer kerkjes bij of op de nieuw-verworven goederen.

De vele goederen die aan Willibrord door de Pippiniden en veel anderen waren geschonken, schonk Willibrord op zijn beurt aan zijn klooster Echternach. De schenkingsoorkonden van die goederen kwamen dan ook in Echternach terecht. Deze zijn ons deels overgeleverd in het Liber aureus Epternacensis. Er zijn dus nogal wat goederen in Brabant bij. Men heeft hieruit willen konkluderen dat Willibrord vooral de apostel van Brabant is geweest.[9]) Post heeft dit weerlegd.[10]) Enig positief bewijs dat Willibrord zelf in Brabant is geweest is namelijk nauwelijks aanwezig. Vier van de zeven schenkingsoorkonden van landerijen in Brabant zijn ook in Brabant uitgevaardigd. Willibrord zou hierbij aanwezig kunnen zijn geweest, maar zeker is dit allerminst. En aanwezig zijn bij de uitvaardiging van een oorkonde is nog niet hetzelfde als missiewerk verrichten. Zeker is wel dat Willibrord connecties had in Brabant, namelijk met de leden van aanzienlijke families, die in verband stonden met de hofmeier. Post acht argumenten als plaatselijke tradities en de kerkwijdingen van Ruimel en Waalre van nog minder betekenis. Hij noemt het „meer dan twijfelachtig" dat Rumleos en Vaedritlaeum, zoals de kerkwijdingen in Willibrords kalendarium vermeld staan, met Ruimel en Waalre geïdentificeerd kunnen worden, onder andere omdat Vaedritlaeum te weinig op Waderlo lijkt (de oude naam voor Waalre in de oorkonden). Dit waag ik te betwijfelen, als we kijken naar de schrijfwijze in de oorkonde van 703-704[11]): Waetriloe. Waalre blijft in aanmerking komen als het met Vaedritlaeum bedoelde dorp.

Delahaye snijdt de kwestie-Boeren aan op blz. 240 van zijn Holle Boomstammen. Hij roemt Dr. P.C. Boeren,[12]) de man die in 1939 de idee van Willibrord als Apostel van Brabant lanceerde, vanwege het feit dat hij het tenminste waagde de traditionele voorstellingen aan te vallen, waarbij hij door Noordnederlandse historici werd bestreden. Delahaye ziet in Boeren waarschijnlijk een lotgenoot, omdat ook hij de traditionele denkbeelden aanvalt

en door de historici wordt aangevallen! Overigens noemt Delahaye de titel „Apostel van Brabant" ook onjuist: „even onjuist als de titel „Apostel van Nederland". Inderdaad, en bovendien behoort Brabant later tot het bisdom Luik en het is van daar uit dat na Willibrord de bisschoppen Lambertus en Hubertus[13]) de kerstening van Brabant en Taxandrië voltooid hebben.[14])
Wat zijn nu de opvattingen van Albert Delahaye? In tegenstelling tot zijn „Holle Boomstammen", wijdt hij in zijn „Van Dorestadum tot Waderlo" een omvangrijk hoofdstuk aan de problematiek van Willibrord en zijn al dan niet vermeende goederen in Brabant. Delahaye zegt dat in Noord-Brabant 21 plaatsen met St.Willibrord in verband zijn gebracht.[15]) Volgens hem bestaat voor geen van de 21 plaatsen een bewijs dat de in de oorkonden genoemde plaatsen in de tijd van die oorkonden daar bestaan hebben: „gezien tegen de achtergrond van de bekende geschiedenis van Brabant is het bestaan van die plaatsen in de 7de eeuw al uitgesloten". Dit zou nog duidelijker dan door historisch door archeologisch onderzoek zijn aangetoond: „nergens (was) een kerk of bewoning in de tijd van St.Willibrord". Dit is een bewering die niet serieus genomen kan worden in het licht van de onomstotelijke bewijzen die juist de archeologie heeft geleverd.[16]) Delahaye zegt dat men het bestaan in de zevende eeuw met recht moet verwerpen indien dit historisch of archeologisch niet aan te tonen is. Inderdaad, maar die historische (en archeologische) bewijzen zijn er wèl!
Delahaye zegt verder dat een tweede, even noodzakelijke vereiste bestaat uit de historische kontinuïteit, die bewezen moet zijn of minstens zeer aannemelijk moet worden gemaakt: „tussen de tijd van St.Willibrord (7e, begin 8e eeuw) en de 12e eeuw vindt men niet de minste vermelding van die kerken en goederen". Ten eerste ondergraaft Delahaye hiermee zijn eigen stellingen, want de plaatsen die hij aanwijst als de in de oorkonden werkelijk bedoelde missen dan immers ook die noodzakelijke kontinuïteit. Maar ten tweede is de bewering niet waar. Beperken we ons tot de vermeldingen in oorkonden van Waalre:[17])
- 703-704;
- 712;
- 726-727;
- 914;
- 1069 (volgens Delahaye een vervalsing)[18]);
- 1100-1110 (volgens Delahaye eveneens een vervalsing)[19]);
- 1147-1148;
- 1161.

Het grootste gat is dan tussen 726 en 914: 188 jaar. Dat is in ieder geval al minder dan „meer dan 5 eeuwen".[20])
We zullen ook nog zien dat Echternach zich bij lang niet alle plaatsen beriep op een schenking aan Willibrord: dat is één van de meest grove misvattingen die Delahaye impliceert.
Tenslotte een verontschuldiging vooraf: volgens Delahaye zijn „alle namen uit de oude akten (. . .) Gallo-Romaans, die in Noord-Brabant eenvoudig niet kunnen hebben bestaan".[21]) Schrijver dezes is niet bij machte de geldig-

heid van dit argument te beoordelen. Wel rijst bij mij de vraag of een naam als „Waderlo" wel zo Gallo-Romaans is.[22]) De traditionele etymologie heeft het eerste deel, Wader, altijd in verband gebracht met „water", en het tweede, -lo, met het bekende woord voor bos. Bannenberg[23]) geeft de betekenis: „een doorwaadbare plaats bij een bos".

b. Delahaye woord voor woord; zijn visie op de identifikatie van Waderlo in twijfel getrokken[1])

De geschiedenis van Waderlo begint ook voor Delahaye met de oorkonde van 703 of 704. Hij meldt dat „Engilbold" (OSU en ONB: Aengilbald)[2]) in 704 „aan St.Willibrord landerijen in de villa Waderlo aan de rivier de Dudmala" schenkt. Allereerst is er geen zekerheid over de datering: 703-704. In de oorkonde staat bovendien geen Waderlo en geen Dudmala. Het ONB[3]) geeft als oudst geschreven plaatsnaam: Waetriloe super fluvium Dutmala. Boven Waetriloe staat in het afschrift uit het einde van de twaalfde eeuw in het Liber aureus Epternacensis met iets latere (twaalfde- of dertiende-eeuwse) hand: Waderlo.

De volgende opmerking van Delahaye is dat Theofried van Echternach, wanneer hij deze schenking vermeldt, er aan toevoegt dat Waderlo in Taxandrië ligt. Abt Thiofried van Echternach (overleden in 1110) vermeldt in zijn „Vita Willibrordi"[4]) dat aan Willibrord een schenking is gedaan „ab Angilbaldo" en wel de „villa Waderloe in Texandria super fluvium Dumella". De toevoeging „in Texandria" staat inderdaad niet in de oorkonde. Maar reeds in de volgende oorkonde waarin „Waderloe" voorkomt, in die van 712[5]), namelijk als plaats van oorkonde, gaat het expliciet over goederen „in pago Texandrie". En in het testament van Willibrord van 726-727[6]) is achter de vermelding van Waalre (als Wadradoch) „in pago Texandria super fluvio Duthmale" toegevoegd.

Delahaye vermeldt dan Willibrords optekening in diens kalender (of kalendarium) van de wijding van een Maria-kerk in juni te „Uaedritlaum". Het jaar van de wijding is onbekend. Bannenberg[7]) geeft voorzichtig als mogelijkheid het jaar 712. De datum is 26 mei volgens de oude Juliaanse kalender, en volgens Bannenberg luidt de formulering: „dedicatio basilicae s.Mariae in Uaedritlaeum". De twijfels van Post bij de identifikatie met Waalre zijn in de vorige paragraaf reeds behandeld. Het argument dat Vaedritlaeum „weinig gelijkenis vertoont" met Waderlo is niet doorslaggevend. De datering van de oudste kerk van Waalre moet na 703-704 vallen, aangezien, zoals Post terecht opmerkt, in de schenkingsoorkonden geen enkele kerk wordt genoemd, behalve die van Bakel in 721.[8]) Het is dus onjuist dat de Gemeente Waalre in een advertentie[9]) stelt dat het huidige Oude Willibrordus-kerkje in 712 door Willibrordus gesticht werd. Misschien bestond het kerkje al eerder, dat wil zeggen voordat het door Willibrord werd ingewijd, en bovendien is het precieze jaar niet bekend.

We weten al dat de oorkonde van 712[10]) van de schenking van „Ansbald monachus" niet opgemaakt is te Waderlo (aldus Delahaye) maar te: Waderloe. Dit letten op lettertjes is belangrijk, ten eerste om Delahaye's onderzoeks-

methode na te lopen (vanwege onjuistheden en/of gebruik van verouderde of verkeerde bronnenpublikaties), en ten tweede om zijn resultaten te kunnen weerleggen. Ook Bannenberg is hier en daar niet zo zorgvuldig met de spelling en de formulering in de bronnen. Zo noemt Ansbald zich in 712 in Waderloe geen „servus servorum Dei"[11]) (dat riekt veel te veel naar de titel van de paus sinds Gregorius I, 590-604), maar: „servorum Dei famulus".[12])
Delahaye's stelling is nu dat de villa Waderlo moet worden opgevat als Wattrelos bij Rijssel. Volgens Gysseling[13]) komt dit dorp in de bronnen voor als „UUaterlos" (1019-1030) en als „Waterlos" (1123, 1156, 1050-1066 en 1190). Deze namen passen niet in het lijstje van namen die traditioneel met Waalre geïdentificeerd worden. In die verzameling is er slechts in de eerste vermelding sprake van een „t" (afgezien van Vaedritlaeum) en nooit van een „-s". Delahaye noemt „Dutmale" „een tendentieuze vervalsing in de richting van de Dommel". Er wordt immers de Deûle mee bedoeld, waarvoor de juiste schrijfwijze „Duplao" was. Aan een zijarm van de Deûle ligt zijn Wattrelos. Afgezien van de zwakheid van dit laatste argument, is de vraag nu natuurlijk of dit „Dutmala" een vervalsing is. Volgens Gysseling[14]) komt de naam „Dutmale" voor in de oorkonden van 704 en 712, als „Dudmala" in de oorkonden van 710 en 718 en als „Duthmala" in het „testament" van 726. Een slimme vervalser om tijdens het kopiëren in 1191 tweemaal een „t" en tweemaal een „d" in te voegen! Bovendien zagen we in de Vita Willibrordi van Thiofried al de vermelding „Dumella".[15]) Ik heb Gysseling verder nog nageslagen op vermeldingen van de „Duplao". Ik vond er geen, wat wil zeggen dat die „rivier"-naam voor 1226 niet wordt vermeld.[16])
Nog een staaltje van Delahaye's redeneertrant is het volgende. Hij zegt dat „Waedritlaum", waar Willibrord de kerk ter ere van O.L.Vrouw konsakreerde, algemeen (sic!) als identiek met Waderlo wordt opgevat. Dat is volgens hem niet juist, want de kerk van Wattrelos is aan St.Maclou toegewijd. Dan komt ook Waalre niet in aanmerking, want dan zijn beide kerken aan St.Willibrord gewijd! Daarom is „Waedritlaum" volgens Delahaye: Vaudringhem, vlakbij Tournehem. Weer een voorbeeld van Delahaye's „territoriale kontraktie".
Waderlo heeft als Waalre voor de abdij van Echternach een grote rol gespeeld bij het terugzoeken van de verloren gegane goederen van St.Willibrord in Brabant. Dus is het inderdaad van belang om nauwkeurig na te gaan of de identifikatie van Waderlo met Waalre juist was.
Bij Delahaye komt nu de oorkonde van 914 aan de orde; het tussenliggende „testament" uit 726-727 komt later nog aan bod. De oorkonde van 914 is uitgevaardigd door Karel III, koning van West-Francië.[17]) (Delahaye dateert abusievelijk 915). Volgens Delahaye is de inhoud van de oorkonde dat Karel III aan de abdij van Epternacum, waarvan graaf Reginarius als lekenabt fungeerde, een uitbreiding van de stipendia (vaste inkomsten) der regulieren van het klooster verleende, en er de villa Waderlo in Taxandria aan toevoegde. Het ONB[18]) geeft echter als samenvatting van de inhoud, dat Karel III, koning van West-Francië, de schenking door graaf Reginar van drie plaatsen (waaronder Waalre) aan de abdij van Echternach gedaan bekrachtigde. Een

heel ander verhaal!
Delahaye merkt vervolgens op dat de koning enkel kon beschikken over een goed in zijn eigen rijk; en dat, daar Waalre niet tot zijn rijk behoorde, deze lokalisatie feitelijk al uitgesloten is. Dit lijkt een redelijk argument. Maar het tegendeel is waar. Karel III de Eenvoudige was koning van West-Francië van 898 tot 923. Inderdaad was bij het verdrag van Ribemont (880) de oorspronkelijk tot het Westfrankische rijk van Karel de Kale behorende westelijke helft van Lotharingen, waarin ook Waalre lag, aan Lodewijk II, koning van Saksen (876-882) afgestaan. Toen Karel III koning was van West-Francië, werd in het Oostfrankische rijk, na het uitsterven van de Karolingen in 911, Koenraad van Franken (911-918) tot koning gekozen. Deze stond toe dat Lotharingen onder kontrole viel van de koning van West-Francië. Het was dus wel degelijk Karel de Eenvoudige die van 911 tot 923 over Lotharingen heerste.[19])
Een derde kommentaar op Delahaye's opmerkingen over de oorkonde van 914 kan volgen op het volgende: Delahaye zegt dat Waderlo in één adem genoemd wordt met „Trinmitha", een schenking van Thiatbere. Deze plaats is in de verre omtrek van Waalre niet aan te wijzen aldus Delahaye en zou als „Trinmithi" genoemd worden in een „akte" van bisschop Hunger met Gallo-Romaanse plaatsnamen uit 850, die niet in Nederland gesitueerd kunnen worden. Dus zou de schenking of restitutie van 914 van „een goed in Noord-Frankrijk betrekking (hebben) op het bisdom van Trajectum" (= Tournehem). Ten eerste gaat het om Thrimnita, en niet om Trinmitha. Ten tweede staan in de oorkonde, vlak voor Waderlo, vermeld goederen te „Berge super fluvium Moselle et Rodemachkeren".[20]) Berg aan de Moezel en Rodemacher[21]) zijn toch moeilijk in Noordwest-Frankrijk te situeren. Zodat het argument dat Waderlo óók daar moet liggen ook al niet opgaat, aangezien Waderlo tussen Berg en Rodemacher enerzijds en Thrimnita anderzijds in staat. Het gaat in deze oorkonde dus om vier onafhankelijke en waarschijnlijk zelfs ver van elkaar liggende goederen.[22])
Delahaye zegt nu dat tussen de jaren 1100 en 1110 de abt van Echternach bij de aartsbisschop van Keulen een beklag indiende over de handelingen van een kloostervoogd. Als zodanig zou Hendrik van Namen fungeren. De aartsbisschop schreef in zijn „akte" dat „in Taxandria in de villae onder het recht van St.Clemens Willibrord: Waderlo, Thurne, Dissena de kloostervoogd misbruiken had ingevoerd". Daarentegen zegt het ONB over de oorkonde:
„Frederik, aartsbisschop van Keulen, oorkondt dat hij naar aanleiding van een klacht van de abt Thiofried van Echternach, door de voogd van Taxandrië, graaf Hendrik, een einde heeft doen maken aan de willekeur der voogden in de bezittingen van de abdij te Waalre, Deurne en Diessen, en bevestigt de overeenkomst aangaande de rechten der voogden".[23])

Delahaye vraagt zich af wat een graaf van Namen bewogen kan hebben om voor enkele luttele en belachelijke baten de voogdij op zich te nemen over de dorpen van de abdij van Echternach in Brabant: Waalre, Deurne en Diessen. Hier betrappen we de schrijver op een tegenstrijdigheid: volgens hem verval-

sten de monniken van Echternach de oorkonden opzettelijk om deze te kunnen toepassen op Brabant. Er viel dus toch wat te halen, meer dan „enkele luttele en belachelijke baten".
Delahaye zegt dat het „zonder meer onjuist" is, dat Deurne en Diessen aan Waalre onderhorig zijn geweest: dit zou al wegens de verre afstand niet aan te nemen zijn. Waalre ligt ongeveer 34 km van Deurne en hoogstens evenveel van Diessen. Met dien verstande, dat vanuit Diessen Waalre halverwege Deurne ligt. Dat betekent dat Waalre één, hoogstens twee dagreizen van Diessen en Deurne ligt. Verre afstand? Die „onderhorigheid" van Diessen en Deurne (de „appendiciis villulis")[24]) aan Waalre is geografisch niet minder dan logisch.
Delahaye komt dan met de konklusie ten aanzien van de oorkonde van 1100-1110: de „akte" zou gebaseerd zijn op de stelling, dat de abdij in de drie plaatsen de heerlijkheid en de rechtsmacht bezat. Dit zouden volkomen onjuiste beweringen zijn en dat zou het definitieve punt zijn om de „akte' als een vervalsing te verwerpen. De oorkonde zou duidelijk aantonen, welk doel de abdij van Echternach zich had gesteld met haar pretenties in Brabant, en tevens dat zij maar een deel van haar hoog gegrepen aspiraties zou hebben bereikt. Dit is op grond van het voorgaande nog nauwelijks serieus te nemen. En bovendien op grond van de overige oorkonden: de pauselijke bevestigingen van 1069 (Alexander II), 1147-1148 (Eugenius III) en 1161 (Victor IV). De onderhorigheid van Deurne en Diessen (en Bakel), zoals Delahaye interpreteert, is helemaal niet zo zeker. De formuleringen luiden namelijk:
- 1069: „Waderloe cum ecclesia et appendiciis suis, Dissina, Durna, Bacle, Os cum ecclesiis et appendiciis suis";[25])
- 1147-1148: „Waderle cum ecclesia et appendiciis suis, Dissina, Durna, Bacle, Os cum ecclesiis et appenditiis earum";[26])
- 1161: „Waderloe cum ecclesia et appendiciis suis, Dissina, Durna, Bacle, Os, cum ecclesiis et appendiciis earum".[27])

Het is dus een kwestie van interpunktie. Delahaye vertaalt de volgens hem door Echternach vervalste pauselijke bullen (hij spreekt van: „dezelfde tendens en dezelfde vervalsingstechniek") als volgt: de bul van 1069: „Waderloe met de kerk en zijn onderhorigheden: Dissena, Durna, Bacle, Oss met hun kerken en onderhorigheden". Het probleem zit in de dubbele punt. Delahaye zegt nu dat de tekst herinnert aan die van ongeveer 1110, maar vanaf Bacle is uitgebreid, „waarschijnlijk tegen het einde van de 12e eeuw, toen de vlotte Theoderich het Liber Aureus samenstelde en hij meende dat sommige plaatsen uit de oude akten in Brabant lagen".
Een drietal opmerkingen:
1. Naast de optekening in het Liber aureus Epternacensis (dat volgens het ONB niet tegen het einde van de twaalfde maar in het eerste kwart van de dertiende eeuw de afschriften van deze oorkonden opnam)[28]), bestaat er van de pauselijke oorkonde van 1069 een schijnbaar origineel in Trier: het is een natekening uit de twaalfde eeuw.[29]) Het ONB neemt de versie van dit „origineel" als uitgangspunt. En daarin staat ook: „Bacle, Os". Theoderik, de samensteller van het Liber aureus, is dus niet de grote vervalser. In de versie

van het Liber aureus staat overigens: „Os, Bachle".

2. Camps geeft in het ONB een uitweiding over de kwestie Oss.[30]) In de beide versies van de oorkonde van 1069 èn in de na-oorkonden van 1147-1148 en 1161 worden „Bacle os" (c.q. Os Bachle) als tweede woorden geschreven. Toch is het twijfelachtig of Oss in de bovengenoemde reeks van plaatsnamen thuishoort. In de oorkonde van 12 december 721[31]) heeft Baclaos duidelijk betrekking op één plaats, en de enige andere bekende schrijfwijze is Bagoloso. Volgens Camps was – os dus wel een integrerend deel van de naam Baclaos. Het inderdaad slimme spel dat Echternach in deze zaak heeft gespeeld (of was het een toevallige, voordelige vergissing?; Echternach verwierf volgens Delahaye in ieder geval de tienden in Oss)[32]), wil natuurlijk niet zeggen dat Echternach in alle overige gevallen hetzelfde heeft gedaan.

3. Het is goed hier even uit te weiden over Theoderik van Echternach. Veel is over zijn leven niet bekend.[33]) Waarschijnlijk had hij in Echternach de leiding over de wetenschappelijke aktiviteiten. Hij was een suksesvol voorvechter van de vrijheid van de abdij toen keizer Hendrik VI in 1191 overwoog de abdij onder de aartsbisschop van Trier te plaatsen. Hij is onder andere ook de auteur van de kroniek die Liber aureus Epternacensis wordt genoemd. In 1191 was hij ongeveer 60 tot 70 jaar oud. Hij stierf na 1192. Nu dateren volgens Gysseling[34]) de optekeningen van de oorkonden met betrekking tot Waalre in het Liber aureus van ofwel 1191 (oorkonden van 704 en 712), ofwel van 1222 (oorkonden van 726, 914, 1069 en 1148). Theoderik is dus niet verantwoordelijk voor de optekening van onder andere de pauselijke oorkonden in 1222, aangezien hij toen zeker overleden was. Delahaye zal proberen aan te tonen dat Theoderik de pauselijke oorkonden vervalst heeft opgetekend. Dat is dus chronologisch onmogelijk. De andere mogelijkheid is dan dat men te Rome vervalste oorkonden heeft laten uitvaardigen. Dit moet voor 1161 zijn gebeurd: van die datum dateert immers de oudst bewaarde originele oorkonde.

(wordt vervolgd)

Noten bij paragraaf IIa:

[1]) D.P. Blok, De Franken in Nederland, Haarlem 1979 derde druk; (hierna: Blok) blz. 33 en 35.

[2]) Zie ook: P. Leupen, Het oudste patrocinium van Nijmegens parochiekerk, in: Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, 21 (1979), blz. 131-145; blz. 135-139.

[3]) Blok, blz. 45.

[4]) Blok, blz. 82 en 74.

[5]) Blok, blz. 97 en 100.

[6]) H.P.H. Camps, Oorkondenboek voor Noord-Brabant tot 1312, I De meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert), 2 dln, 's-Gravenhage 1979; (hierna:ONB), eerste stuk (690-1294), nr 9 blz. 13-15, het „testament van Willibrord"; blz. 14 r. 34.

[7]) Blok, blz. 101.

[8]) Blok, blz. 42.

[9]) Blok, blz. 53.

[10]) R.R. Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, Utrecht/Antwerpen 1957; blz. 28-29: Excursie bij blz. 18: Willibrord in Noord-Brabant?

11) ONB nr 3 blz. 3-4.
12) P.C. Boeren, Sint Willibrord, Apostel van Brabant, Tilburg 1939.
13) G.P.J. Bannenberg, St. Willibrord in Waalre en Valkenswaard, Ontstaan en ontwikkeling ener vroege Christengemeenschap tot parochie, Boxtel 1962 tweede druk; (hierna: Bannenberg) blz. 10: Lambertus (669-705) werd reeds in 721 te Bakel vereerd. Hubertus was bisschop van Luik van 705 tot 727. Zie ook noot 10.
14) Blok, blz. 53.
15) A. Delahaye, Van Dorestadum tot Waderlo, Zundert 1977; (hierna: Van Dorestadum tot Waderlo) blz. 85.
16) We hoeven hierbij alleen maar te denken aan de recente opgravingen te Dommelen, waarbij vondsten zijn gedaan die dateren vanaf de zevende eeuw; zie H.H. van Regteren Altena en F. Theuws, Een middeleeuwse nederzetting onder de Kerkakkers van Dommelen, in: N. Arts e.a. (red.), Een pleintje met bomen, z.p. 1981.
17) ONB nrs 3, 6, 9, 19, 31, 34, 51 en 61.
18) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 102 en 103.
19) Ibidem.
20) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 85.
21) Ibidem.
22) M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), 2 dln, Brussel 1960; (hierna: Gysseling), blz. 1050 onder Waterlocio: samengesteld uit het Germaanse watar (water) en ?. Vergelijkbaar zijn Waterloo, Warloy, Warluis, Watrelot, Wattrelos, etc. Geen Gallo-Romaanse maar Germaanse namen dus!
23) Bannenberg, blz. 14.

Noten bij paragraaf IIb:

1) A. Delahaye, Van Dorestadum tot Waderlo, Zundert 1977; paragraaf 19, Waderlo, Waedritlaum, blz. 101-104.
2) OSU is: S. Muller en A.C. Bouman, Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301, Utrecht 1920; oorkonde nr 11 blz. 7; ONB is: H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I De meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert), 2 dln, 's-Gravenhage 1979; eerste stuk (690-1294), nr 3 blz. 3-4.
3) ONB blz. 4 r. 14-15.
4) in: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum, deel XXIII, L. Weiland (ed.), Hannover 1874 (hierna: MGH SS); Ex Vita Sancti Willibrordi auctore Thiofrido abbate, blz. 23-30; Over Thiofried zie New Catholic Encyclopedia, New York etc. 1967, Vol. XIV blz. 93.
5) ONB nr 6 blz. 8-10.
6) ONB nr 9 blz. 13-15; blz. 15 r. 2-3.
7) G.P.J. Bannenberg, St. Willibrord in Waalre en Valkenswaard, Ontstaan en ontwikkeling ener vroege Christengemeenschap tot parochie, Boxtel 1962 tweede druk; (hierna: Bannenberg) blz. 43.
8) R.R. Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen, Utrecht/Antwerpen 1957; blz. 28.
9) in: Noord-Brabant, officieel orgaan van het Economisch-Technologisch Instituut voor Noord-Brabant, 25 (1981) nr 6 blz. 362.
10) Zie noot 5.
11) Bannenberg, blz. 20.
12) ONB nr 6 blz. 9 r. 26-27.
13) M. Gysseling, Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226), 2 dln, Brussel 1960; (hierna: Gysseling) blz. 1051.
14) Gysseling, blz. 277.
15) Zie noot 4.

16) Wel bestaat er een „pagus Duplao": de Duffelgouw tussen Nijmegen en Kleef (Gysseling blz. 289). Deze streek wordt onder andere vermeld als de „pagus Dublensi" (721-722), „pagus Duplao" (751-752) en de „pagus Dubla" (793). Ook in deze streek had Echternach bezittingen.
17) ONB nr. 19 blz. 26-27.
18) Ibidem.
19) C.A.A. Linssen, Lotharingen 880-1106, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden (hierna: AGN), deel 1, Middeleeuwen, Haarlem 1981; blz. 305-353; blz. 306 en 317-318.
20) Zie noot 17; blz. 27 r. 5-6.
21) ONB bij oorkonde nr. 31 blz. 49 r. 27; Rodemacher ligt tussen Luxemburg en Metz.
22) ONB nr. 34 blz. 55-56.
23) Bovendien spreekt de oorkonde niet over Waderlo, maar tweemaal over Waderloe.
24) Zie noot 22, blz. 56 r. 2.
25) ONB nr. 31 blz. 48-50; blz. 50 r. 23-24.
26) ONB nr. 51 blz. 83-84; blz. 84 r. 21-22.
27) ONB nr. 61 blz. 97-98; blz. 98 r. 22-23.
28) ONB blz. 49 en 83.
29) ONB blz. 49.
30) ONB blz. 49-50.
31) ONB nr. 8.
32) Het enige bewijs hiervoor zijn twee oorkonden uit 1272 (ONB nr. 334 blz. 423 en nr. 335 blz. 424) waarin sprake is van een pachter, Gozewijn Kok, poorter van 's-Hertogenbosch, aan wie bij vererving twee delen van de tienden van Oss, in pacht gehouden van de abdij van Echternach, waren toegevallen. Abt Hendrik van Echternach geeft Gozewijn in de eerste oorkonde uitstel om naar Echternach te gaan ter voldoening van de heergewaden („opvolgingsbelasting").
33) New Catholic Encyclopedia, Vol. XIV blz. 22 onder: Theodoric of Echternach; zie ook: C. Wampach, Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frümittelalter, Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des liber aureus Epternacensis (698-1222), I 1. Textband, Luxemburg 1929; (hierna: Wampach I 1.) blz. 83 en elders.
34) Gysseling, blz. 1030 onder Waalre; zie ook noten 25 en 26.

ALBERT DELAHAYE, WILLIBRORD EN WAALRE, DE ZWAKHEID VAN DELAHAYE'S BEWERINGEN (slot)

A.J. BIJSTERVELD

De volgende opmerkingen van Delahaye zijn ook problematisch. Ze zijn namelijk volkomen in strijd met andere beweringen van de schrijver. Naar aanleiding van de samenstelling van het Liber aureus Epternacensis door Theoderik (dus niet slechts „tegen het einde van de 12de eeuw", maar juist voor wat betreft de pauselijke oorkonden in het eerste kwart van de dertiende) zegt hij: „In het echte Waderlo had de abdij geen bezit meer; zij kende de

juiste plaats niet eens". Is er in dat geval nog wel sprake van „tendentieus vervalsen"? Bovendien is dan de uitgebreide topografische kennis van de abten van Echternach verbazingwekkend:[35]) zij kenden blijkbaar binnen een straal van tweehonderd kilometer elk dorpje. En waarom vond de „herinbezitname" van goederen en rechten nu juist in Noord-Brabant plaats? Als de abdij van Willibrord, zoals Delahaye beweert, oorspronkelijk in Eperlecques had gestaan, moest daarvan in Echternach toch nog een traditie leven. Dan zou men zijn bezittingen toch eerst in Noord-Frankrijk zijn gaan zoeken, waar ze (volgens Delahaye) werkelijk gelegen zouden hebben.
De tweede tegenstrijdigheid heeft weer betrekking op de pauselijke oorkonden. Volgens Delahaye zegt de bul van paus Eugenius III uit 1147-1148: „Waderle met zijn kerken en hun toebehoren". De bevestiging van de rechten en bezittingen van de abdij van Echternach van tegenpaus Victor IV zou aldus zijn geformuleerd: „Waderle met de kerk en zijn onderhorigheden: Dissena, Durna, Bacle, Os met hun kerken en toebehoren". Deze vier plaatsen zouden hier voor het eerst opduiken. Hoe is het mogelijk? Tien regels hoger haalt Delahaye reeds de oorkonde van 1069 aan met nagenoeg dezelfde formulering. Daar was het echter nog een vervalsing door Theoderik. Delahaye heeft de oorkonde van 1147-1148 ook niet goed gelezen: want daarin treffen we ook weer ongeveer dezelfde formulering aan (zie boven). Ook in die oorkonde komen dus de vier plaatsen voor. Alleen is er sprake van de ecclesia (kerk) van Waalre, dus het meervoud kerken is niet op zijn plaats. Blijkbaar heeft Delahaye hier een verouderde bronnenuitgave gebruikt. De inmiddels door het ONB achterhaalde versie heb ik in Wampach gevonden:[36]) „Waderle cum ecclesiis et appendiciis earum". De theorie over de vervalsing door Theoderik zal aanstonds definitief ontzenuwd worden.
Delahaye haalt nu een „brief" aan van de abdij van Echternach aan de keizer uit het jaar 1191, waarin zij zou erkennen dat zij geen enkel goed meer bezat van datgene wat Willibrord eertijds in Brabant had gehad. Hij bedoelt hiermee waarschijnlijk het „Libellus de libertate Epternacensi propugnata" van Theoderik van Echternach.[37]) Dit is vrij vertaald: „geschrift ter verdediging van de vrijheid van Echternach". Theoderik schreef dit werk in 1192 ter verdediging van de direkte afhankelijkheid van zijn klooster van het Rijk tegen de pogingen van aartsbisschop Johann I van Trier om het klooster door een ruil tegen de burcht van Nassau van keizer Hendrik VI te verkrijgen.[38]) In zijn betoog geeft Theoderik onder andere een brief weer aan keizer Hendrik, waarin geklaagd wordt over het feit dat vanwege de invallen van de Noormannen vanaf keizer Arnulf (keizer van 887 tot 889)[39]) de Nederlotharingse vorstenhuizen zich tegoed hadden gedaan aan het kloosterbezit.[40]) Ook schenkingen door aanzienlijken gedaan aan de heilige Willibrord en de abdij van Echternach waren „propter incursionem Nortmannorum" „ab Arnoldo imperatore" in handen gekomen van hertogen, graven en burchtheren in heel Nederlotharingen.[41]) Onder andere wordt expliciet gezegd dat de hertog van Brabant en de graaf van Gelre goederen van de abdij usurpeerden „in Texandria, in Pedele, in Bethua": in Texandrië, de Peel en de Betuwe.[42]) Maar er wordt niet expliciet gezegd dat het klooster alle goederen in

die streken kwijt was. Overigens gingen de plannen van de aartsbisschop van Trier niet door, want nog in 1192[43]) bevestigde keizer Hendrik VI Echternach in al zijn rechten, vrijheden en bezittingen. Deze oorkonde was een „privilegium de non alienando ab imperio", een privilege dat het klooster niet „vervreemd" kon worden van het Rijk. Hiermee was de ruilhandel voor de aartsbisschop van Trier verloren.[44])

Beter dan door oorkonden wordt het bestaan van een band tussen Echternach en Waalre bewezen door de aanwezigheid van twee „Waalrenaren" in Echternach, in 1140-1179[45]) en in 1156.[46]) In het eerste geval is het de gefortuneerde „Frater Hazzo (. . .) ex familia sancti Willibrordi, natus de Waderle":[47]) broeder Hazzo uit de kloostergemeenschap van de heilige Willibrord, geboortig van Waalre, die bij zijn intrede in het klooster in 1140 en later grote geldsommen en goederen aan het klooster vermaakt, hoofdzakelijk om daarmee schulden van het klooster te kunnen inlossen. In 1156 tekent broeder „Hazo" een oorkonde waarin abt en monniken van Echternach in ruil voor grond op Schouwen afstand doen van de rechten van hun Hollandse kerken. Eén van de ministerialen die ook tekent is ene Aloldus de Waderlo.[48])

Bannenberg[49]) haalt beide oorkonden ook aan. Hij ziet een band van Hazzo met het voorname geslacht van Waderle. Eén van de voorvaderen van dit geslacht zou de Frank Aengilbald, de schenker uit de oorkonde van 703-704, zijn geweest. Dit lijkt mij te ver gaan: er zijn immers meer dan vier eeuwen verlopen.

Toch vormen deze Hazzo en Aloldus van Waalre een nieuw element in de argumentatie dat de werkelijke band tussen Echternach en Waalre hersteld was lang vóórdat Theoderik in het Liber aureus eventueel een kunstmatige (vervalste) band schiep. Opvallend is dat Delahaye Hazzo noch Aloldus vermeldt.

Het volgend punt is de oorkonde van 1175. Delahaye zegt dat de abdij van Echternach inmiddels in 1175 „iets" in Alphen had „afgedwongen", waarbij de bepaling was gemaakt, dat de abdij van Tongerlo haar recognitie (een erkenningscijns) te Waderlo moest betalen. De oorkonde is terug te vinden in Wampach.[50]) De samenvatting van de oorkonde luidt: Abt Lodewijk van Echternach staat de aan dit klooster behorende kerk van Alphen (bij Tilburg; in de oorkonde: Alfeim) met al het toebehorende af aan Abt Wibert van Tongerlo en zijn opvolgers tegen een jaarlijks te Waderlo te verrichten afdracht van een mark zilver. Wat nu het „iets" is dat Echternach in Alphen heeft afgedwongen is niet duidelijk.

Nu argumenteert Delahaye verder dat Alfeim niet in de pauselijke bullen voorkomt. Dat was volgens hem ook niet nodig, want „daar had Echternach het bereikbare binnen"! De andere plaatsen moesten echter volgens Delahaye wel in de bullen staan, want daar had de abdij van Echternach nog geen echte bezittingen. Op deze manier werden deze plaatsen opgeëist. Volgens Delahaye is het zeer goed mogelijk dat de abdij al de plaatsen, kerken en goederen ter bevestiging aan de paus heeft voorgelegd, want de pauselijke kanselarij kon al deze details toch niet weten. Het meest waarschijnlijk acht Dela-

haye het echter dat „Theoderich" deze namen uit de oude „akten" heeft binnengesmokkeld in de afschriften van de pauselijke bullen, die hij „tegen het einde van de 12e eeuw" zou hebben vervaardigd met de opzet de oude bezittingen van Willibrord op te sporen en terug te eisen. Theoderik is weer de zondebok, terwijl dat chronologisch helemaal niet kan.
Allereerst: nogmaals, de afschriften van de pauselijke oorkonden in het Liber aureus Epternacensis dateren uit het eerste kwart van de dertiende eeuw c.q. 1222.[51]) Theoderik was toen al overleden. Over het vermeende origineel van de oorkonde van 1069 hebben we het reeds gehad. Van de oorkonde van 1147-1148 bestaat geen origineel meer.[52]) Wèl van de oorkonde van 1161, dat te Trier bewaard wordt.[53]) Dáárin kan Theoderik niet geknoeid hebben. Zoals de zaken nu staan, neemt men aan dat voor deze oorkonde het privilege van paus Eugenius III (1147-1148) als vooroorkonde gediend heeft.[54]) En de oorkonde van 1069 is weer vooroorkonde geweest van de oorkonde van 1147-1148. Als de oorkonden van 1069 en 1147-1148 door Theoderik (of iemand anders) vervalst zouden zijn, zou dat betekenen dat er vóór 1161 een vervalsing aan Rome is geleverd, die men daar klakkeloos zou hebben overgenomen in de oorkonde van 1161. Delahaye zelf geeft het niet aan als het meest waarschijnlijke en het is ook heel onwaarschijnlijk, met het oog op het (vermeende) origineel van de oorkonde van 1069 (die natekening zou dan ook vervalst moeten zijn). Bovendien is er het optreden van Hazzo de Waderle in 1140. Het is in ieder geval duidelijk dat Delahaye zich volkomen op de verkeerde weg heeft begeven door Theoderik de schuld van alle vervalsingen in het Liber aureus in de schoenen te schuiven. Zijn konklusie: „De werkelijkheid van een relatie tussen Echternach en Waalre begint pas in de 13e eeuw", mogen we dan ook met een gerust hart terzijde schuiven.
We volgen Delahaye verder. Hij haalt nu een stuk aan dat „in het archief van de abdij van Echternach bewaard gebleven" is, en dat tussen 1242 en 1269 gedateerd wordt. Daarin worden de tienden van Waderlo genoemd.[55]) In datzelfde stuk zijn de tienden van Werde of Wederde[56]) (Valkenswaard)[57]) vermeld. Delahaye zegt dat het voor de hand ligt dat ook deze plaats tot St. Willibrord teruggevoerd moest worden. Volgens hem is dat gebeurd door middel van het testament van St. Willibrord uit 726-727,[58]) waarin zou staan „Wadradoch in de pagus van Taxandria aan de rivier de Dutmala".[59]) Delahaye zegt dat er in het Liber aureus naast het testament een nota uit de vijftiende eeuw staat met de tekst: „Dit is de schenking van Werdart (= Valkenswaard) nabij Walre". Wampach geeft in een voetnoot[60]) aan, dat er in de rand van de oorkonde met een hand uit de vijftiende eeuw wordt opgemerkt: „hic nota donationem ville Werdart prope Walre et donationem Repple". Inderdaad heeft Delahaye gelijk als hij zegt dat Echternach lichtvaardig is geweest bij de aanwijzing van dit goed als een schenking te Valkenswaard. Maar deze nota dateert uit de vijftiende eeuw en kan dus geen argument vormen ter ondersteuning van Delahaye's theorie van de vervalsingen door Echternach in de twaalfde en dertiende eeuw. Bovendien luidt de formulering in het dertiende-eeuwse afschrift van het testament van 726-727: „et Angilbaldus mihi condonabat vel tradebat villam que vocatur Wadradoch in pago Te-

xandrio super fluvio Duthmala".[61]) Dit verwijst zonder twijfel naar de schenking van Aengilbald uit 703-704, waarin Waetriloe wordt genoemd.[62])
De eerste keer dat Waalre en Valkenswaard samen in relatie tot Echternach worden genoemd, is in de lijst van hoeven en cijnzen van de abdij uit het eerste kwart van de dertiende eeuw.[63]) Daarin is sprake van Wederde en Wederze (Valkenswaard) als plaatsen waaruit tiendplichtigen afkomstig zijn.[64])
Het is volstrekt onwaar dat Echternach er op uit is te bewijzen dat deze goederen nog van St. Willibrord zijn geweest. St.Willibrord wordt in de lijst uit het begin van de dertiende eeuw slechts éénmaal genoemd in de volgende formulering:
„Ego Euerlinus pro fidelitate quam debeo domini meo abbati recapitulavi census fratrum serviencium sancto Willibrordo qui solvuntur in curia Waderlo: (. . .)".[65])
Vertaald betekent dit: „Ik Everlinus heb voor de trouw die ik verschuldigd ben aan mijn heer abt opnieuw opgesteld de cijnzen van de broeders die de heilige Willibrord dienen die worden betaald in de hof Waalre". In de oorkonde van 1242-1269,[66]) uitgevaardigd door abt Arnold van Echternach, komt Willibrord helemaal niet voor. Hierin wordt overigens bepaald dat een gedeelte van de tienden van Waalre, Eersel en Valkenswaard aan de monniken van Echternach zal worden uitgekeerd ter verbetering van hun verzorging in refter en ziekenzaal. Geen sprake dus van het „terugvoeren van de plaatsen tot St. Willibrord". Men mag aannemen dat Wederde (Valkenswaard) later (vanuit Waalre?) is toegevoegd aan de bezittingen van de abdij. Delahaye ziet spoken: achter elk nieuw door Echternach verworven goed ziet hij een vervalsing.
In de twee oorkonden van 1268[67]) wordt een regeling getroffen in het geschil tussen de abdij van Echternach en de pastoor van Waalre (rector ecclesie de Waderlo) Gerard van Hoegaarden. De oorkonde van 1276[68]) betreft een regeling tussen de abdij en de zonen van Hendrik van Waalre. De oorkonde van 1282[69]) tenslotte regelt de hoge en lage rechtspraak en de verdeling van de gerechtelijke boeten tussen de abdij van Echternach en ridder Diederik van Herlaar en zijn zoon Arnold. Deze oorkonden worden door Delahaye aangegrepen als bewijs voor het feit dat de abdij van Echternach in Waalre rechten van anderen heeft verdrongen. „Het is overal hetzelfde: er blijkt een eigenaar te zijn, die plotseling een recht van de abdij erkent". De zaak ligt echter iets meer gekompliceerd. Zoals we al zagen[70]) behoorde Waalre tot het bisdom Luik. Het is begrijpelijk dat er een geschil kon ontstaan tussen Echternach en Luik over de tienden en andere inkomsten in Waalre: dat is de achtergrond van het konflikt van 1268 tussen de abdij van Echternach en Gerard van Hoegaarden, die kanunnik van St. Maarten te Luik was. Volgens Bannenberg gaat het in het geval van de oorkonden van 1276 en 1282 om regelingen met de kloostervoogden,[71]) dus met de wereldlijke representanten van het klooster in Waalre. Overigens werd de regeling van 1276 gesloten tussen de abdij en de zonen van Hendrik van Waalre, niet met Hendrik zelf, zoals Delahaye schrijft.
Volgen we voor een moment Bannenberg:[72]) de kloostervoogden kwamen

volgens hem voor tot de dertiende eeuw; na die tijd hebben zij een andere titel en funktie aangenomen en ging de voogdij over in een heerlijkheid: „De voogden haalden het tijdelijk bestuur van een domein steeds meer naar zich toe en werden langzamerhand in feite heren van een heerlijkheid". Bovendien werd dè voogdij erfelijk: „de voogden werden feodale heren". Ook de funktie van voogd van Waalre is zo in de dertiende eeuw een leen geworden van de hertog van Brabant. Hierover zijn slechts enkele gegevens beschikbaar. Bannenberg zegt dat in 1276 als voogd van Waalre blijkt op te treden ridder Hendrik van Waalre, maar dat in 1281 (bedoeld is waarschijnlijk 1282) de voogdij overgaat op ridder Diederik, heer van Herlaar (Theodericus (1235-1282), heer van Herlaar en Ameide 1246-1282).[73]) Kuys[74]) geeft de zaken enigszins anders weer. Volgens hem fungeerde er in 1282 naast de heer van Herlaar als voogd van de abdij Echternach een door de abdij aangestelde „villicus" (meier) die in Waalre de hoge en lage jurisdiktie uitoefende, maar die de berechting van halsmisdaden aan de heer van Herlaar moest overlaten. Tot 1276 bekleedde Hendrik van Waalre de funktie van villicus. In dat jaar doen zijn zonen afstand van hun aanspraken op dat ambt ten behoeve van de abdij van Echternach. Er waren dus problemen over de erfelijkheid van het ambt! In de regeling van die kwestie treedt Diederik van Herlaar op als mede-oorkonder. Waarschijnlijk was hij toen reeds voogd van de abdij in Waalre. Of de heren van Herlaar reeds vóór 1276 voogd in Waalre zijn geweest is niet bekend. Kuys en Bannenberg verwijzen in dit verband beide naar de oorkonde van 1100-1110 over de voogdij van Echternach te Waalre, Deurne en Diessen.[75]) Er werd toen een regeling getroffen inzake „het wangedrag en de afpersingen van de voogden over het kloosterbezit van Waalre, Deurne en Diessen", zegt Bannenberg. Volgens Kuys worden geen voogden bij naam genoemd. Bannenberg zegt echter dat graaf Hendrik van Namen toen kloostervoogd was over Texandrië. Of hij formeel kloostervoogd was is uit deze oorkonde niet op te maken, aangezien hij slechts optrad als representant van de aartsbisschop van Keulen en de abdij van Echternach om een regeling te treffen met de kloostervoogden.
In de veertiende eeuw tenslotte komt de voogdij over Waalre in het bezit van het huis van Horne en de heren van Cuyk.[76])
Het is duidelijk dat er veel belangrijke gronden konden zijn voor konflikten tussen klooster, voogd, meier en pastoor, die regelingen als in de oorkonden van 1268, 1276 en 1282 noodzakelijk maakten. Delahaye's bewering dat de gang van zaken in bijvoorbeeld 1276 er bepaald niet op wijst, „dat de abdij van oudsher de jurisdictie" bezat, staat hiermee op losse schroeven.
Tenslotte komt Delahaye met zijn konklusie: „de ware ondergrond van de bemoeienis van de abdij van Echternach met de beide dorpen" Waalre en Valkenswaard. Veel abdijen en kloosters zouden zich in die tijd hebben ingezet voor de ontginningen van nieuw polderland of de kultivatie van heidegronden. Dit zou de eerste opzet van de abdij van Echternach zijn geweest en zij zou naar Brabant gekomen zijn met een geheel ander „inzicht" dan er de verloren goederen van St. Willibrord terug te vinden. Nu brengt Delahaye iets heel nieuws in: de monniken van Echternach zouden in Brabant hebben

willen ontginnen. Enig positief bewijs van die ontginning geeft Delahaye niet. Bovendien lijkt dàt juist geografisch onmogelijk: monniken die vanuit Luxemburg komen ontginnen. Van een filiaal van de abdij in onze streken is niets bekend. Uit de oorkonden blijkt slechts dat de abdij geïnteresseerd was in de opbrengsten van tienden en andere inkomsten.
Terug naar Delahaye's inleiding: hij begon met de bewering[77]) dat in Noord-Brabant 21 plaatsen met St. Willibrord in verband zijn gebracht. Dat Echternach dat gedaan heeft, ontkent Delahaye zelf: „De abdij van Echternach heeft slechts in vier van de 21 gevallen de oude akten gehanteerd, namelijk voor Waderlo, Dissena, Durninum en Baclaos".[78]) Het denkbeeld dat de oude plaatsen in Brabant lagen ontstond volgens Delahaye pas „in de loop van de 13e eeuw". We hoeven alleen maar aan de oorkonde van 1100-1110, aan Hazzo en Aloldus en aan de bepaling van 1175 te denken, waarbij een recognitie moest worden betaald te Waalre, om de onjuistheid hiervan in te zien.
We weten nu hoe bij Delahaye de „bewijsvoering" loopt en ik neem aan dat iedereen die de feiten naloopt tot de konklusie moet komen dat de bewijsvoering van Delahaye helaas verkeerd is. Zolang niet werkelijk bewezen is dat het oude Waderlo niet het huidige Waalre is, kunnen wij de traditionele visie handhaven. Delahaye's identifikatie van Waderlo met Wattrelos staat uiterst zwak en is dan ook niet serieus te nemen.
In alle literatuur die ik erop heb nageslagen wordt Waderlo geïdentificeerd met Waalre: bij Wampach, in het ONB, bij Gysseling, uiteraard bij Bannenberg, maar ook bij Lampen.[79]) Er wordt slechts getwijfeld aan de identifikatie Vaedritlaeum – Waalre. Het enige dat mogelijk meer licht op deze zeer interessante problematiek kan laten schijnen is de archeologie. Door opgravingen zou namelijk het bestaan van een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Waalre aangetoond kunnen worden. In dit verband is het ook uiterst zinnig om de opgravingen op de Kerkakkers in het naburige Dommelen in de gaten te houden.
Eén ding is zeker: Delahaye's „Holle Boomstammen" blijven met betrekking tot Waalre holle vaten, en het is bekend: die klinken het hardst.

Noten

35) Zie ook: H.P.H. Camps, Het boek van Albert Delahaye, in: Brabantia 16 (1967) blz. 214-217; Taxandria en Echternach blz. 214.
36) Wampach, Grundherrschaft, I 1. Quellenband, Luxemburg 1930; (hierna: Wampach I 2.) oorkonde nr. 205 d.d. 1148, blz. 337-341; blz. 339 r. 6.
37) in: MGH SS deel XXIII, blz. 63-72; en in: Wampach I 2. nr. 215 blz. 360-382.
38) Wampach I 2. blz. 360-361.
39) AGN deel 1, blz. 306.
40) Wampach I 1. blz. 285.
41) Wampach I 2. blz. 367 en 376; MGH SS blz. 67 e.v.
42) Wampach I 2. blz. 368; Dit fragment ook in ONB nr. 81 blz. 139-140; blz. 140 r. 13-14.
43) Wampach I 2. nr. 216 blz. 282-284.
44) Wampach I 1. blz. 286-287.
45) Wampach I 2. nr. 204 blz. 335-337.

[46]) Ibidem, nr. 206 blz. 342-343.
[47]) Ibidem, blz. 336 r. 1-2.
[48]) Ibidem, blz. 343 r. 28-29.
[49]) Bannenberg, blz. 24-26.
[50]) Wampach I 2. nr. 211 blz. 352-254; Waderlo blz. 353 r. 13.
[51]) Zie noot 28 en 34.
[52]) ONB blz. 83.
[53]) ONB blz. 97.
[54]) ONB bij nr. 51 (1147-1148) blz. 84.
[55]) ONB nr. 320 blz. 406-408.
[56]) ONB blz. 407 r. 29 en blz. 408 r. 20.
[57]) Gysseling, blz. 994.
[58]) Zie noot 6.
[59]) Er staat Duthmala in plaats van Dutmala en verder wordt het Liber aureus Epternacensis niet in Echternach maar in Gotha bewaard.
[60]) Wampach I 2. bij nr. 39 blz. 96.
[61]) Zie noot 6.
[62]) Het is eveneens onjuist wanneer de Gemeente Waalre in de eerder genoemde advertentie (zie noot 9) spreekt over „De watermolen van Waalre, reeds genoemd in het testament van de geloofsverkondiger Willibrord (. . .)"; een vermelding van die watermolen komt niet voor in de in het ONB als authentiek gepresenteerde tekstdelen.
[63]) ONB nr. 134 blz. 203-206.
[64]) Ibidem, blz. 205 r. 29, blz. 206 r. 23-24.
[65]) Ibidem, blz. 206 r. 19-20.
[66]) Zie noot 55.
[67]) ONB nr. 313 blz. 397-398 en nr. 314 blz. 399.
[68]) ONB nr. 352 blz. 442-443.
[69]) ONB nr. 385 blz. 480-482.
[70]) Zie paragraaf IIa noot 14.
[71]) Bannenberg, blz. 27.
[72]) Bannenberg, blz. 27-28.
[73]) J. Kuys, De Herlaars: van Brabantse tot Gelderse adel, in: Tijdschrift voor Geschiedenis, 83 (1980) blz. 377-390; blz. 389.
[74]) Kuys, blz. 380.
[75]) Kuys, blz. 380; Bannenberg, blz. 28-29.
[76]) Bannenberg, blz. 28; Kys, blz. 382-383; J.A. Coldeweij, De Heren van Kuyc (1096-1400), Tilburg 1981; blz. 234. Coldeweij zegt dat ridder Hendrik van Kuyc beleend werd met Eeckeren, Aalst en Valkenswaard. Dit is niet volledig. Het huis van Horne verkocht in 1368 zijn rechten op de heerlijkheid Waalre, Weerde (= Valkenswaard) en Aalst aan Hendrik van Kuyc (Bannenberg blz. 28).
[77]) Van Dorestadum tot Waderlo, blz. 85.
[78]) W. Lampen, Willibrord en zijn tijd, Amsterdam 1948, (serie Patria nr. XV), tweede druk van: Willibrord en Bonifatius, Amsterdam 1939. Zie verder ook:
[79]) C. Wampach, Sankt Willibrord, Sein Leben und Lebenswerk, Luxemburg 1953;
P.P.V. van Moorsel, Willibrord en Bonifatius, Bussum 1968.

Bijlage: Vermeldingen van Waalre tot 1312.

1. 703-704: Waetriloe (ONB nr. 3)
2. 712: Waderloe (ONB nr. 6)
3. 726-727: Wadradoch (ONB nr. 9)
4. 703/704-739: Uaedritlaeum (in het Kalendarium van Willibrord; Bannenberg blz. 43)
5. 914: Waderlo (ONB nr. 19)
6. 1027-1051: Waderloi (in de „Catalogus abbatum Epternacensium primus", opgesteld onder Abt Humbert (1027-1051, Wampach I 1, blz.229) waarin de oorkonde uit 914 wordt weer-

gegeven, in; MGH SS XXIII blz. 32 r. 10, MGH SS XIII blz. 739 r. 29 en in Wampach I 1. blz. 194.)

7. 1069: Waderloe (ONB nr. 31)
8. 1100-1110: Waderloe (in „Ex Vita Sancti Willibrordi auctore Thiofrido abbate" in MGH SS XXIII blz. 23 r. 41.)
9. 1100-1110: Waderloe; Waderloe (ONB nr. 34)
10. 1140-1179: Waderle (Wampach I 2. nr. 204)
11. 1147-1148: Waderle (ONB nr. 51)
12. 1156: Waderlo (Wampach I 2. nr. 206)
13. 1161: Waderloe (ONB nr. 61)
14. 1175: Waderlo (Wampach I 2. nr. 211)
15. eerste kwart dertiende eeuw: vijfmaal Waderlo (ONB nr. 134)
16. 1242-1269: tweemaal Waderlo (ONB nr. 320)
17. 1253: Waderde (als plaats van herkomst; ONB nr. 252 blz. 331-332; blz. 332 r. 8)
18. juni 1268: driemaal Waderlo (ONB nr. 313)
19. juli 1268: Waderle (ONB nr. 314)
20. 1276: driemaal Waderlo, eenmaal Waderle (ONB nr. 352)
21. 1282: zesmaal Waderle (ONB nr. 385)
22. 1297: Waderle (ONB nr. 556 blz. 670-671; blz. 671 r. 4)

De nrs. 4, 6, 8 en 16 tot en met 22 zijn niet opgenomen in Gysseling. Met uitzondering van de nrs. 6, 17 en 22 zijn alle vermeldingen besproken in mijn artikel.

*De bisschop van Tournehem, de abt van Eperlecques et de quibusdam aliis (ter attentie van Anton Fasel)**

Beste Fasel,

In aflevering 2/3 van de vorige jaargang heb ik je stukje 'De bisschop van Nijmegen' gezien. Ik heb moeite gehad er door heen te komen. Dat lag beslist niet aan overmatige lengte of onduidelijkheid, maar vier volle bladzijden met niets dan tirades is wat veel voor lezers die een behoorlijk onderbouwd en geargumenteerd betoog op prijs stellen. Het is niet om de inhoud van het stukje dat ik reageer, maar om het effect dat het, alles ten spijt, wel moest teweegbrengen.
Dat een dergelijk stukje in een vaktijdschrift niet thuis hoort, zal ook wel de mening van vele lezers van het Archievenblad zijn. Het heeft meer weg van een pamflet dan van een beredeneerd betoog. Maar ook als je bijdrage van meer studie en nadenken had getuigd, zou het niet in het Archievenblad thuis horen. Je noemt het Bronnenboek van Nijmegen, waartegen Delahaye het boek geschreven heeft dat dezelfde titel draagt als jouw artikel, een archivistisch novum. Maar je vergist je, het is noch archivistisch, noch novum. Een archivaris maakt (qualitate qua, wel te verstaan) geen bronnenboeken, omdat dat niet tot zijn werkterrein behoort. Een historicus doet het wel, omdat bronnenonderzoek het fundament is van elk geschiedkundig onderzoek. Een archivaris moet een historische scholing bezitten, evenals een zekere kennis van archieven voor de historicus van wezenlijk belang is, maar dit neemt niet weg dat archivistiek en historiografie twee verschillende disciplinen zijn. Wat de een niet doet, kan voor de ander juist heel geschikt zijn. En competentie op het ene gebied sluit niet automatisch competentie op het andere in. De taak van de archivaris is: ordenen en beschrijven van archieven, en daar houdt het strikt genomen mee op. Zelfs het maken van regestenlijsten van tot het archief behorende oorkonden valt buiten het eigenlijke archivistische werk, al zal ik de eerste zijn om te erkennen dat niemand beter dan de archivaris die het archief ordende hiervoor bekwaam is; het blijft niet meer dan een (hogelijk te waarderen) handreiking aan degenen die het archief gaan gebruiken. Het maken van algemene regestenlijsten, zoals de Boergoensche charters, de Regesten van de Keulse aartsbisschoppen van

* De discussie rond het oeuvre van de heer Delahaye is hiermede wat het Archievenblad betreft gesloten. Mr. Caspar van Heel (1982 blz. 235-242) heeft antwoord gekregen van Delahaye zelf (1982 blz. 359-368). Nu ontvangt drs. W. A. Fasel (1968 blz. 243-247) commentaar van dr. H. P. H. Camps. De huidige redacteur wil zijn opvolgers niet opzadelen met artikelen over deze materie, die met de belangen van het Nederlandse archiefwezen weinig te maken heeft.

Knipping e.d., is geen archiefwerk; en a fortiori is het maken van oorkondenboeken geen archiefwerk, maar behoort tot het terrein van de historicus en (meer nog) tot dat van de filoloog. De archivistiek moge dan deel uitmaken van de historische wetenschappen, elk vak heeft zijn beperktheid, en al mag de archivaris voor wat zijn vak betreft een passend zelfrespect hebben, het getuigt toch wel (zacht gezegd) van kortzichtigheid om zonder nadenken alles te veroordelen wat een archivaris niet doet.
Waarom je haren overeind zijn gaan staan, toen je las dat het Bronnenboek een heuristisch apparaat was, begrijp ik dan ook niet. Iedere historicus begint met het verzamelen van de voor zijn onderwerp belangrijke bronnen. Dit materiaal bestaat uiteraard uit zeer heterogene bestanddelen. Daarna komt het kritisch schiften en selecteren. En tenslotte komt de verwerking van het overgehouden materiaal tot het doel dat men zich gesteld heeft. Een materiaalverzameling is dus een instrument dat ad hoc is gecreëerd, en als het zijn diensten gedaan heeft, verdwijnt het doorgaans, hetzij door vernietiging, hetzij doordat het ad acta wordt gelegd. Maar soms heeft het zin het apparaat niet te vernietigen, omdat het nog voor andere doeleinden kan dienen; en dan kan men het apparaat bewerken en uitgeven. Het Bronnenboek is dan ook niet uniek en geen novum. Er zijn wel meer van die bronnenboeken, al dragen die gewoonlijk andere namen, en ze zijn hoogst nuttig gebleken, om niet te zeggen, onmisbaar. Ze besparen veel onnodig werk, doordat nu door één of een paar mensen werd verricht wat anders de taak van iedere nieuwe onderzoeker zou zijn. Twee van deze bronnenboeken noem ik je met bijzonder genoegen, want uit deze twee heeft Delahaye zelf een aanzienlijk deel van zijn kennis geput: de Excerpta Romana van Byvanck en het (uit de achttiende eeuw daterende en intussen toch wel wat verouderde) Recueil des historiens de la Gaule et de la France. Mij dunkt, zo verfoeilijk kunnen bronnenboeken dan toch niet zijn. En... zei je niet dat Delahaye nu zelf bezig is met een bronnenboek van Noyon?
Een bronnenboek, of het nu dat van Nijmegen is of welk ander, is een wegwijzer, niets anders, en als zodanig kan het zeer doelmatig zijn. Bewijzen kun je er inderdaad niets mee, maar daar is het ook niet voor gemaakt. De gebruiker wordt op weg geholpen. Wat voor gebruik hij er van maakt, is zijn zaak. Men kan het ook misbruiken, maar dat ligt dan aan de man die het hanteert.
Hoe een bronnenboek niet gebruikt moet worden, kan ik je duidelijk maken met twee voorbeelden, en wel de twee enige concrete casus die je zelf aanvoert: de *episcopus Noviomagensis* die in de Gesta episcoporum Cameracensium wordt genoemd, en de dood van Floris IV in een tournooi. Je vroeg je af, of er nu wel of niet een bisschop van Nijmegen was geweest, en zo neen, waarvoor al dat 'gezeur' nu goed was. Het antwoord is toch vrij simpel, en de vraag zou niet eens bij je opgekomen zijn, als je de inleiding op het Bronnenboek wat aandachtiger had gelezen en als je je gerealiseerd had, hoe historisch onderzoek nu eenmaal verloopt. Historisch onderzoek berust op getuigenissen (waarbij ook getuigenissen van z.g. stomme getuigen). Bij de sprekende getuigen doen zich drie vragen voor: eerstens, wat de getuige (de historische bron, verhalend of niet) letterlijk zei (of beter gezegd: schreef), tweedens, wat hij bedoelde, en tenslotte, of het waar was wat hij zei. Dat zijn drie verschillende dingen, die men dan ook goed uit elkaar dient te houden. Een bronnenboek stelt alleen maar de eerste twee vragen, maar daar is het dan ook een bronnenboek voor. Het stelt alleen het materiaal ter

beschikking, tel quel, en onthoudt zich principiëel van een oordeel over de historische waarheid, dit oordeel expresselijk aan de gebruikers overlatend. Het criterium voor al of niet opnemen is, of het getuigenis al dan niet onafhankelijk is (slechts getuigenissen die een ouder, nog bewaard, getuigenis weergeven, zijn geweerd).
Hoe zit het nu met de *episcopus Noviomagi?* In Bethmann's uitgave van de Gesta episcoporum Cameracenscium, afgedrukt in het Bronnenboek onder nr. 111, leest men dat de Saksische vorsten Koenraad (II) tot koning gekozen hadden, en dat *Gothilo, princeps Lothariensium,* aan de *episcopi Coloniae, Noviomagi, Virduni, Traiecti, Leodii* de eed afdwong dat zij Koenraad niet zouden steunen. Aangenomen dat de tekstoverlevering in orde is - wat niet zo paalvast staat, want dit deel van de tekst is alleen in afschriften overgeleverd, waarvan het oudste pas uit de veertiende eeuw dateert - dan komt de vraag aan de orde: wat bedoelde de schrijver met *Noviomagi?* Dat er nooit een bisschop van Nijmegen heeft bestaan, is duidelijk. Maar hieruit concluderen dat dus de bisschop van Noyon bedoeld is, is op zijn minst voorbarig. Noyon was - quoi qu'en dise monsieur Delahaye, we komen daar nog op terug - een Franse stad, en de bisschop van Noyon zal zich wel gewacht hebben zich te mengen in een aangelegenheid die hem niet aanging en waarbij hij niets te winnen en alleen maar te verliezen had. De auteur die zijn werk kort na 1044 voltooide, was een tijdgenoot van de verkiezing van Koenraad (1024). Hij kende zijn regio uitstekend en het bisdom Noyon grensde aan dat van Cambrai. Het is echter zeer goed denkbaar dat hij van het Nederrijnse gebied minder goed op de hoogte was, want per saldo schreef hij de geschiedenis van het bisdom Cambrai, en het overige interesseerde hem slechts zijdelings. Met Leupen houd ik dan ook voorlopig de interpretatie Nijmegen voor de juiste.
Het tweede geval, de dood van graaf Floris IV, is eenvoudiger, althans wat de historische waarheid betreft. Het fatale tournooi dat Floris het leven kostte, had niet plaats te Nijmegen, maar evenmin in Noyon; het had plaats in Le Corbie in Picardië. We hebben hier twee overleveringen. De ene is die van de Annales Stadenses, die luidt: *Sed comes Hollandiae, domum veniens, in torniamento apud Noviomagum est occisus.* Daartegenover staat het getuigenis van Melis Stoke, die het tournooi laat plaats hebben in Le Corbie. Men kan nu het voor en tegen tegen elkaar afwegen. De schrijver van de Annales Stadenses was een tijdgenoot, maar hij was in de Hollandse geschiedenis niet geinteresseerd. Melis Stoke schreef wel drie generaties ná de gebeurtenis, maar hij schreef de officiële geschiedenis van de Hollandse graven en kon uit de beste bronnen putten. Volledige uitkomst zou de (Frans) Vlaamse geschiedschrijver Philippe Mouskès kunnen brengen, ook een tijdgenoot. Jammer genoeg noemt deze geen plaats, maar de bijzonderheden die hij vermeldt wijzen er wel op dat Melis Stoke gelijk had. Niettemin het *domum veniens* (hij kwam uit de streek van de Elbe) in de tekst van de Annales Stadenses duidt er op dat deze zegsman meende dat het tournooi in Nijmegen had plaats gehad.
Uit de bestudering van deze twee détailkwesties kun je wellicht al vermoeden dat de problemen niet zo eenvoudig zijn als Delahaye ze voorstelt en dat men al zijn be-

weringen niet ongecontroleerd moet aanvaarden[1]. Maar het gaat om veel meer en veel belangrijker zaken. Waarom gaat het eigenlijk? Dat is moeilijk in één regel te zeggen, want Delahaye heeft gaandeweg zoveel onderwerpen bij zijn stellingen betrokken dat het haast onmogelijk is een goede titel te vinden voor wat ik nu behandelen ga. Ik heb me dan ook maar aangesloten bij vorige schrijvers, die spraken van Holle boomstammen en De Bisschop van Nijmegen, titels die de lading helemaal niet dekten, maar wel aandacht konden trekken. Om wat variatie te brengen heb ik dus maar gekozen voor: *De bisschop van Tournehem, de abt van Éperlecques et de quibusdam aliis.* Waarbij het venijn natuurlijk in de staart zit, want het gaat hoofdzakelijk *de quibusdam aliis.*
Je hebt drie dingen gesteld - en nu citeer ik je letterlijk: 'dat Delahaye over een enorme feitenkennis beschikt, dat hij zijn bronnen vakkundig gebruikt en dat zijn betoog logisch in elkaar zit'. Daarmee heb je dan de drie hoofdkarakteristika genoemd die de waarde van een werk bepalen. Of het werk van Delahaye deze eigenschappen heeft, daarover zal het nu verder gaan. Maar eerst moet me nog iets van het hart. Je hebt gezegd: 'Degenen die Delahaye verwerpen moeten met zinnige tegenargumenten komen en niet met publicaties à la het Bronnenboek van Nijmegen'. Het Bronnenboek terzijde gelaten (dat helemaal niet als tegenargument is opgezet) degenen die het niet met Delahaye eens waren, zijn wel degelijk met zinnige tegenargumenten gekomen. Post, Stolte, Bogaers en anderen hebben de publicaties van Delahaye op de korrel genomen en objectief beoordeeld. Ik zelf heb in Brabantia (jrg. 1966) een over vier afleveringen verdeelde bespreking gegeven van zijn Vraagstukken, het enige werk waarin verwijzingen naar bronnen voorkomen. Mag ik je nu eens vragen: had jij, toen je je stukje in het Archievenblad schreef, van al die publicaties één letter gelezen?
Ik vind overigens dat je met je beoordeling, ook van het werk van Delahaye, tamelijk globaal bent. Je zegt: 'Het lijkt me dan ook uitgesloten dat iemand, die als archivaris getoond heeft nauwkeurig, methodisch en integer te werken, zijn goede naam op het spel zal zetten door in de Noviomagus-kwestie maar wat aan te rommelen'. Dat klinkt heel aardig, maar het is een uiterst gevaarlijke redenering. Isaac Newton's prestaties op het gebied van de wiskunde en de natuurwetenschappen zijn onovertroffen, maar dezelfde Isaac Newton schreef (volkomen compos mentis) een commentaar op de Apocalyps, waarvoor de qualificatie 'waardeloos' te mild is (Renan noemde het dol). En wat te zeggen van Goethe's Farbenlehre, waarvan hij zelf dacht dat het het enige werk van hem was dat blijven zou, maar waarmee de natuurkundigen helemaal niets hebben kunnen aanvangen? Werkelijk beoordelen kan men pas door exact na te rekenen. Dat was ik dan ook van plan te doen.
Ik heb van Delahaye alleen zijn Vraagstukken en De Bisschop van Nijmegen gelezen. Maar ik neem aan dat ik me hiertoe beperken kan. Vraagstukken is, voor zover ik weet, het enige boek dat verwijzingen naar de bronnen heeft, en Holle boomstammen is, naar mij verteld is, daarvan een populaire bewerking zonder referenties. Dubbel werk dus,

[1] Eén voorbeeld: Delahaye zegt dat men slechts de eerste de beste encyclopaedie behoeft op te slaan om te zien dat Floris IV in Noyon werd gedood. Ik heb de grote Winkler Prins, de Oosthoek, de Katholieke encyclopaedie, de Nederlandse Larouse en de Historische W.P. nageslagen. Nergens staat Noyon genoemd.

en bovendien: quod gratis asseritur gratis negatur. De Bisschop is Delahaye's (voorlopig) laatste werk. Ik denk dan ook dat je er voldoende aan zal hebben om na te gaan, of Delahaye, zoals je bovenstaande citaat stelde, werkelijk die enorme feitenkennis heeft, de bronnen vakkundig behandelt en een logisch betoog kan opbouwen. Ik kan echter onmogelijk op alles wat Delahaye stelt, ingaan. Op elke regel die hij schrijft, zouden vijf regels kommentaar moeten komen. Ik moet me dus noodzakelijkerwijs beperken tot het belangrijkste.

Wat, allereerst, de enorme feitenkennis betreft die je Delahaye toeschrijft: ik kan me indenken dat je diep onder de indruk bent van die machtige reeks klassieke en middeleeuwse auteurs, van al die oorkonden en het andere materiaal dat hij aanvoert, maar ik kan je verzekering geven dat zijn kennis voor het overgrote deel uit de tweede hand is. Naast Byvanck's Excerpta en het Recueil des historiens de la Gaule et de la France, die ik al genoemd heb, zijn het de Monumenta Germaniae Historica geweest, waaruit hij geput heeft, en wat de Monumenta betreft is hij te werk gegaan op de indices. En daarmee heeft hij precies gedaan wat hij aan anderen verwijt. Als aanvulling heeft hij de (niet zo uitgebreide) literatuur over Noyon gebruikt, en daaruit heeft hij alleen dat genomen wat voor zijn theses scheen te pleiten. Had hij het grondige boek van Lefranc, Histoire de Noyon et de ses institutions jusqu'au 13e siècle, eens wat beter gelezen, dan zou hij van zijn theorie hebben afgezien.

Men kan trouwens bronnen alleen gebruiken, als men ze goed lezen kan. Dat wil zeggen: men leest ze volledig en met een degelijke kennis van de taal waarin ze geschreven zijn. Hoe veel latijn Delahaye precies kent, kan ik niet exakt beoordelen, maar in elk geval is het te weinig om een eenvoudige tekst foutloos te kunnen vertalen. Ik wil één voorbeeld aanhalen: het verhaal van de moord op de Noorman Godfried in 885. Deze had plaats, volgens de kroniek van Regino van Prüm *'ad locum qui dicitur Herispich, in quo Rheni fluenta et Wal uno se alveo resolvunt, et ab invicem longius recedentes, Batuam provinciam suo gurgite cingunt'*. Dat is vertaald: naar een plaats die Herispich genoemd wordt, waar de rivieren de Rhenus en de Wal zich uit één bedding losmaken en tamelijk ver zich van elkaar verwijderend, de provincie Batua met hun diepe wateren omsluiten. Delahaye (Vraagstukken pag. 207) maakt er dit van: 'naar een plaats die Herispich heet, waar de rivieren de Renus en de Wal *zich tot één stroom verenigen,* en zij verder van elkander aflopend, de provincie Batua met hun stroom (stromen) omvatten)'. Hij zet de zaak volledig op zijn kop: van scheiden maakt hij verenigen. Daarbij krijgen we dan de volgende toelichting: *'Se resolvere* betekent: zich oplossen in, opgaan in, overgaan in. *Mors qua corpus resolvitur:* de dood waardoor het lichaam wordt opgelost'. Nu, dat is nogal een vrije interpretatie. Als we bij ons eigen taalgebruik blijven - dat begripsmatig precies hetzelfde bevat als het latijnse *se resolvere* - het mag toch als bekend verondersteld worden dat een lijk zich niet 'oplost', maar *in ontbinding* overgaat. De grondbetekenis van resolvere is losmaken, en in alle afgeleide betekenissen vindt men dit begrip terug. Trouwens, als resolvere zou betekenen: opgaan in, overgaan in, dan zou daar nooit een ablativus bij kunnen staan. Want een ablativus - een eigenlijke ablativus, wel te verstaan, en die hebben we hier - geeft altijd een scheiding aan. Bij een woord dat 'overgaan in' zou betekenen, zou een accusativus moeten staan. 'Resolvere is geen klassiek latijn', zegt Delahaye in een noot (192, op pag. 222).

Nu, dan schreven Lucretius, Vergilius, Livius, Quintilianus, Tacitus e tutti quanti geen klassiek latijn. Sla eens de dictionnaire van Lewis en Short op onder het woord resolvo; er staat een hele kolom met een lange reeks auteursplaatsen.
'Op zijn minst had Regino, indien hij persé resolvere in de betekenis van losmaken uit wilde gebruiken, *ex uno alveo* geschreven: uit één stroom. In de zin met de betekenis, die Stolte eraan geeft, is het voorzetsel *ex* bepaald onontbeerlijk', gaat Delahaye verder. De klassieke auteurs dachten daar blijkbaar anders over. In de reeds genoemde dictionnaire van Lewis en Short kun je zien dat zij bij resovere niet *ab* of *ex* gebruikten. Dat is maar één voorbeeld, maar ik zou heel wat meer plaatsen kunnen opnoemen waar Delahaye een eenvoudige tekst niet begrepen heeft uit gebrek aan kennis van de taal. In het onderhavige geval beroept hij zich tevens op het oordeel van anderen: 'De zin waar het om gaat', zegt hij (Vraagstukken p. 222 noot 192), 'heb ik aan verschillende classici voorgelegd. Spontaan en unaniem vertaalden zij: 'waar twee rivieren zich tot één stroom verenigen'. De mogelijkheid der andere vertaling laten zij wel open, doch achten zij zeer onwaarschijnlijk, sommigen menen zelfs, geheel onmogelijk'. Welnu, als het werkelijk waar is wat Delahaye beweert - ik heb mijn twijfels - dan mogen deze spontaan vertalende classici wel blij zijn dat ze in de anonymiteit zijn gebleven, want van meer bedachtzame vakgenoten zouden zij hetzelfde te horen hebben gekregen als wat ik hierboven gezegd heb, met de dringende raad er bij om de elementaire grammatica te repeteren.
Ook in andere opzichten is ons voorbeeld typerend voor de manier waarop Delahaye harde feiten eenvoudig wegpraat en glasheldere zaken vertroebelt. Zoals hij zelf zegt, heeft Delahaye in vroegere publicaties (toen hij blijkbaar nog de gangbare interpretatie volgde van de tekst van Regino), aangenomen dat deze passus geïnterpoleerd zou zijn. Op grond waarvan? Blijkbaar alleen omdat hij niet paste in de visie van Delahaye. Er op attent gemaakt dat het oudste handschrift van Regino's kroniek nog uit de 10e eeuw dateert, laat hij deze bewering vallen, om ze te vervangen door een andere, waarbij alle resultaten van de grammatica en de lexicografie eenvoudig opzij gezet worden.
Iets dergelijks beleven we - en nu betreden we het terrein van de toponymie - met de naam *Herispich*. Zoals bekend, komt het woord Spijk als bestanddeel van plaatsnamen vaak voor[2], in zijn vroegste vormen geschreven als *spihc, spic, spiic* etc. Meestal komt het voor in samenstellingen, maar deze samenstellingen zijn - zoals ook bij b.v. *rode*-los-vast, zodat de enkele en de samengestelde vorm naast elkaar kunnen bestaan. Waar Rijn en Waal in vroeger eeuwen uit elkaar gingen - de oude loop is nog duidelijk zichtbaar in het landschap - ligt nu nog Spijk, aan de Rijn, dicht tegen de duitse grens. Spijk is een duidelijk germaans woord, maar dat is voor Delahaye geen beletsel om Herispich te identificeren met Quierzy[3], aan de Oise (dep. Aisne). De oudste vormen van die naam, *Caratiacum, Cariciacum,* zijn onmiskenbaar keltisch; en de uitgang -acus is hier, zoals overal in Noord-Frankrijk, overgegaan in -y. In zijn reactie op het artikel van Caspar van Heel zegt Delahaye dat deze van 'tekstkritiek en historische naamkunde'

[2] Een overzicht bij Moerman, Nederlandse plaatsnamen, in Nomina geographica Flandrica, Studiën VII p. 217. Zie ook Gijsseling, Top. Woordenboek s.v. Spijk.
[3] Ik weet niet, waarom Delahaye hardnekkig Quiercy schrijft.

nog nooit gehoord heeft. Van historische naamkunde - over de 'tekstkritiek' spreek ik straks nog - heeft Delahaye klaarblijkelijk wel gehoord. Maar heeft hij er ook iets van *gezien?* Zo ja, wat is dat dan voor een merkwaardig soort historische naamkunde waar hij zich mee bezig houdt? Bij wie is hij daarvoor in de leer gegaan? Hij roemt wel in het algemeen de Franse toponymisten, 'nog altijd grootmeesters in hun vak'[4], maar ik zie nergens een naam genoemd. Kent Delahaye de namen van Longnon, Dauzat, Vincent wel, om er maar een paar op te noemen? Maar wat gewichtiger is, evenmin kan ik bij Delahaye iets terugvinden van wat in de werken over historische toponymie wordt geleerd. De toponymie is een zeer complexe wetenschap, waarin de heterogene disciplinen van topografie, plaatselijke geschiedenis en linguistiek elkaar moeten treffen om gezamenlijk tot een resultaat te komen; geen geringe opgaaf, als men bedenkt, wat het kost om in elk van deze wetenschappen enigszins thuis te raken. Toponymie vraagt dan ook altijd een moeizaam en uitgebreid onderzoek. De terreinkennis is vanzelfsprekend onontbeerlijk. Archiefonderzoek - ik denk b.v. aan goederenlijsten van kloosters - is ook onmisbaar. Maar de taalkunde is misschien wel het belangrijkste van al. De eerste eis bij het toponymisch onderzoek is dan ook dat men de oudste vormen opspoort, en nagaat, hoe deze zich in de loop der tijden hebben ontwikkeld. Heeft Delahaye ooit van klankwetten gehoord? Die zijn nu ongeveer een eeuw geleden door Duitse geleerden ontdekt, en vormen de basis van elk toponymisch onderzoek. Delahaye doet het allemaal een beetje eenvoudiger. Als hij meent dat een historische plaatsnaam in een bepaald gebied gezocht moet worden, dan neemt hij een topografische kaart en zoekt net zo lang totdat hij daar een plaats op gevonden heeft die er wat op lijkt. Groot hoeft die gelijkenis niet te zijn, en of de historische naamsvormen met elkaar overeenstemmen, is voor hem een nutteloze vraag. Als hij vindt dat *Dorestadum* aan de Franse Kanaalkust gezocht moet worden, dan is het voor hem zonder meer duidelijk dat Dorestad Audruicq moet zijn. Dat de oudste vorm van Audruicq *Alderwik* was[5], hindert hem al evenmin als het feit dat (zoals we nog zien zullen) deze identificatie niet te harmoniëren valt met andere. Zo heeft Delahaye tientallen en tientallen plaatsnamen op zijn manier 'geïdentificeerd', zodat ik wel moet aannemen dat hij een geheel eigen toponymische wetenschap heeft uitgedacht, waarvan de beginselen en de methodiek voorlopig zijn geheim blijven.

Ik kom nog eens terug op de tekst van Regino van Prüm, want deze tekst vormt een uitstekende test case. Bij de interpretatie van deze tekst heeft Delahaye al afgerekend met de gangbare grammatica en lexicografie, alsook (wat Herispich aangaat) met de algemeen aanvaarde toponymische wetenschap. Het gaat nu nog om twee rivieren, de *Wal* en *Rhenus* (die niet de Waal en de Rijn mogen zijn, en die zo ver mogelijk uit de buurt van Nijmegen moeten liggen), die op één punt zouden samenkomen, en die (stroomopwaarts volgens Delahaye) de *provincie Batua* omvatten. Mij dunkt, zo'n geografisch beeld moet toch herkenbaar zijn. Maar zo eenvoudig is het niet. Wat Herispich betreft

[4] En passant mag wel worden opgemerkt dat op het gebied van de wetenschappelijke toponymie, evenals op dat van de vergelijkende taalwetenschap, Duitse geleerden de baanbrekers zijn geweest.

[5] Van oorsprong een germaanse naam dus; teken dat het Frans terrein gewonnen heeft.

heeft Delahaye zijn stelling al betrokken: het is Quierzy, zuidelijk van de Oise op zo'n tien kilometer oostelijk van Noyon gelegen. Maar wat is dan te verstaan onder *Wal* en *Rhenus?* Voor de Rhenus bestaat een probleem. Zo'n probleem, dat Delahaye in zijn Vraagstukken er een lang kapittel van 47 pagina's en 205 noten voor nodig heeft om het uit de doeken te doen. En dan betwijfel ik nog, of het voor iedere lezer duidelijk geworden is. Alleen één ding is duidelijk: wat wij tegenwoordig Rijn noemen, was de *Rhenus* niet, en kan het ook niet geweest zijn. Wat was de *Rhenus* dan wel? Het is blijkbaar niet mogelijk een bepaalde stroom daarvoor aan te wijzen. *Rhenus*, zegt Delahaye, had vroeger een veel wijdere betekenis. Goed, maar hoe wijd? Wanneer Caesar (wiens proza van een onnavolgbare precisie was) en al die auteurs na hem van de *Rhenus* spreken, moeten zij zich toch iets hebben voorgesteld. Was *Rhenus* een soortnaam? Zo ver wil Delahaye niet gaan, en dat kan hij ook moeilijk, want de vraag zou onmiddellijk opkomen, waarom geen enkele lexicograaf dit zou hebben opgemerkt, en wat b.v. *fluvius Rhenus* zou moeten betekenen. Maar hoe het woord Rhenus opgevat moet worden, blijft onhelder. Wel vernemen we dat er een Rhenus stroomde in het departement Pas-de-Calais. Maar hoe zit het nu hier? De tekst van Regino spreekt toch van Herispich als het punt waar Rhenus en Wal zich splitsen (of volgens Delahaye: zich verenigen, wat in dit geval geen verschil maakt). Als Herispich nu Quierzy is, wat is dan de Rhenus? Quierzy ligt iets ten zuiden van de Oise, en de antieke naam van deze rivier is Isara[6]. Moet dan de *Rhenus* soms hier de Oise zijn? En waar blijft dan die andere rivier, de *Wal*, die bij Quierzy met de Rhenus zou samenvloeien, volgens Delahaye? En waar is de *Batua* te zoeken, die tussen deze twee rivieren in lag? Voor *Wal* heeft Delahaye ergens anders een verklaring gegeven, maar een verklaring die toch moeilijk in zijn interpretatie van de tekst van Regino is in te passen. De *Wal* is volgens hem de Goèle, een beekje van een paar kilometer lang, dat op een heuvel (Mont St. Siméon), NNO van Noyon ontspringt en ergens in Noyon - onzichtbaar, want het is overkluisd - uitmondt in de Verse, een beek van 4 à 5 meter breed, die van noord naar zuid door Noyon stroomt (eveneens grotendeels overkluisd). De Verse op haar beurt mondt ongeveer een kilometer bezuiden Noyon uit in de Oise. Delahaye probeert de identificatie aannemelijk te maken door *Gouelle* te schrijven en daarbij te stellen dat gou- eigenlijk een w-klank is (zoals b.v. de germaanse naam Wilhelm in het Frans Guillaume werd). Maar de oudste schrijfwijze van Goèle - dit is de juiste schrijfwijze - was *Galliola* (Vita sanctae Godebertae, 11e eeuw); de g aan het begin is dus oorspronkelijk. En als we Delahaye verder moeten geloven, dan was dit nietige waterloopje beroemd in heel Europa, getuige de talloze vermeldingen bij schrijvers. We moeten zelfs aannemen dat een vloot van zeegaande schepen die stroom bevoer (zie b.v. Regino, ed. Rau p. 260: *per idem tempus* (880-881) *Nortmannorum classis Wal fluvium ingressa Niumaga palacio regio applicuit ibique castra posuit*).

En ander voorbeeld van wegpraten van onweerlegbare gegevens komt men tegen in De Bisschop p. 108 nr. 88. De oorkonde van keizer Otto I van 30 juni 949 (MGH DO I 112), *Actum Nimagna*, is volgens Delahaye (blijkbaar beter onderlegd

[6] Zie het recente boek van E. Lambert, Dictionnaire topographique du département de l'Oise, Amiens 1982, p. 403-405, nr. 2547.

dan Sickel, Koch en Gijsseling, en scherper blikkend) 'een onhandige en zeer doorzichtige vervalsing uit de 13e eeuw'. Deze 13e eeuwse vervalsing staat afgeschreven in twee cartularia, waarvan het ene uit de 11e, het andere uit de 12e eeuw dateert.
Als het er om gaat om teksten zo te interpreteren dat ze passen in Delahaye's gedachtengang, dan staat hij letterlijk voor niets. Neem de bekende tekst van Einhard, Vita Karoli Magni (ed. Halphen p. 50-52): *Inchoavit et palatia operis egregii, unum haud longe a Mogontiaco civitate, iuxta villam cui vocabulum est Ingilenheim, alterum Noviomagi super Vahalem fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit.* Als Noviomagus hier Noyon is, en de Vahalis de Goèle, hoe zit het dan met dat *a parte meridiana?* Want de Goèle stroomt van noord naar zuid, en passeert Noyon dus aan de oostzijde. Geen probleem voor Delahaye, mits men de windrichtingen een kwartslag draait, zodat zuid oost wordt, oost noord etc. Zo oriënteerde men zich in de oudheid en de hele middeleeuwen door, volgens Delahaye, die beweert dat het evident is voor ieder die het maar wil zien. Hoe evident, dat blijkt meteen, als men na de juist geciteerde passus een paar regels verder leest: *Fecit idem* (n.l. het aanleggen van vlootstations) *a parte meridiana in litore provinciae Narbonensis ac Septimaniae, toto etiam Italiae litore usque ad Romam contra Mauros nuper pyraticam exercere adgressos.* Deze door Karel tegen de Arabieren ingerichte vlootstations lagen dus volgens Delahaye in het *oosten* van Frankrijk; ergens in de Alpen of de Vogezen of zo. Maar spreken de namen zelf: *meridies, oriens, septemtrio* (het sterrebeeld de Grote Beer dat om de noordpool heendraait) en *occidens,* dan geen duidelijke taal?
Benedenrijn, Waal, IJssel, Utrecht bestonden niet in de vroege middeleeuwen, volgens Delahaye. Al dat gebied stond meters diep onder water, zoals hij ons op een door hem getekend kaartje, dat in de vorige jaargang op pag. 240 duidelijk maakt. Zo zag hij de transgressiefase. Nu, dat die transgressie er geweest is, daarover bestaat beslist geen twijfel, maar wat hield die transgressie eigenlijk in? Ik baseer me maar op de resultaten van het historisch-geografisch onderzoek, zoals deze zijn samengevat in de nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden, I p. 127. Ik lees daar: 'Dit toenemen, respectievelijk afnemen van de mariene invloed kan door vele factoren worden veroorzaakt, hetgeen impliceert dat het optreden van transgressie- of regressiefasen niet zonder meer kan worden afgeleid uit absolute en relatieve rijzingen en dalingen van de zeespiegel. Het bestaan van deze rijzingen en dalingen in de historische tijd is trouwens niet zeker of wordt althans weinig belangrijk geacht in vergelijking tot de algemene netto-zeespiegelrijzing van circa zeven meter sedert ongeveer 4000 v. Chr., die vooral sedert ca. 500 v. Chr. echter sterk in intensiteit is afgenomen'. Delahaye, niet gehinderd door de veelheid van gegevens waarop de vakgeleerden hun voorzichtige conclusies hebben gebouwd, kan het zich veroorloven zich ietwat plastischer uit te drukken. Volgens hem stond het zeewater tot een paar meter onder de kruin van de heuvel van het Valkhof, waarbij we dan toch moeten aannemen dat het zeeniveau minstens twintig meter hoger was dan nu. En uit een of ander leven van St.-Servaas - wiens biografie voor ruim vijfennegentig procent uit fabels bestaat - haalt hij, zonder met de ogen te knipperen, het bericht dat in diens tijd Maastricht aan zee lag. Het niveau van de Maas bij Maastricht ligt meer dan 40 meter boven zeeniveau. Ik vrees dat de voorstelling van zaken zoals Delahaye ze geeft, uitsluitend haar oorsprong vindt in zijn uiterst creatieve voorstellingsvermogen.

Het lijkt mij zinnig tussendoor een klein overzicht te geven van wat we nu echt weten van de geschiedenis van Noyon in de oudheid en de vroege middeleeuwen. De naam, Noviomagus, wijst er al op dat de vestiging van recente datum en van weinig betekenis was. Noviomagus staat niet aangegeven op de Tabula Peutingeriana. Als het erop zou staan, zouden we het moeten zoeken aan de weg die van Reims, via Soissons en Roye naar Amiens loopt. Deze weg - van *Durocortorum*, via *Augusta Suessionum* en *Rodium* naar *Samarobriga*, zoals hij staat getekend op de Tabula - kruist een rivier, de Oise, en bij deze kruising zou Noviomagus moeten liggen; maar er ligt niets. Het Itinerarium Antonini, dat dezelfde weg aangeeft, vermeldt Noviomagus wel, maar dat bewijst niet het belang van de plaats. De stam van de Viromandui, op wier grondgebied Noyon lag, telde onder de Gallische stammen in Noord-Frankrijk nauwelijks mee[7]. Dat het bestuurlijk centrum der Viromandui gewisseld heeft tussen St.-Quentin, Vermand en Noyon, pleit al evenmin voor een belangrijke concentratie van bevolking. En terwijl in ons eigen beneden-Rijngebied de romeinse inscripties bij honderden te tellen zijn, zijn er in het hele gebied van de Viromandui in totaal vier gevonden, waarvan niet één in Noyon. Geen enkele antieke auteur vermeldt Noviomagus-Noyon. Het knooppunt van wegen dat Noviomagus-Noyon volgens Delahaye zou zijn geweest, waarvan hij op pag. 30 van Bisschop een schets geeft, berust op geen enkel wetenschappelijk gegeven. Het is jammer dat plaatsgebrek het me onmogelijk maakt om dat uitvoerig na te gaan. Ik heb het op schrift gezet en zal het je toesturen.

Voor de vroege middeleeuwen kan ik me beperken tot de vaststelling van Lefranc, o.c. p. 7: 'Jusqu'à la seconde moitié du VIIe siècle l'histoire reste à peu près muette sur le compte de Noviomagus'. Dat kan een waarschuwing zijn voor degenen die, evenals Delahaye dat m.b.t. Nijmegen doet, uit het ontbreken van vermeldingen meteen maar willen concluderen dat een plaats in een bepaalde periode niet heeft bestaan. Er zijn twee redenen om voorzichtig te zijn: enerzijds de schaarste aan bronnenmateriaal, anderzijds het feit dat het stedelijk leven na de ondergang van het Imperium catastrofaal verviel en de meeste steden eeuwenlang in een sluimertoestand leefden, om pas in de elfde eeuw te herleven. Het is niet ondenkbaar dat Noyon thans niet meer dan een dorp zou zijn, als de H. Medardus er niet de bisschopszetel van de Viromandui naar had overgebracht. Dat Nijmegen vóór Karel de Grote niet wordt vermeld, komt eenvoudig doordat de bestaansvoorwaarden voor deze vestiging tot dan toe bijzonder ongunstig waren.

Wat de bewering betreft dat Noyon in de vroege middeleeuwen een duitse stad zou zijn geweest, het is overbodig om er over te praten. De verdragen van Verdun, Meerssen en Ribemont hebben wel degelijk duidelijke grenzen getrokken, al probeert Delahaye ook dit weg te praten. Hoe kon de bisschop van Noyon pair de France zijn, als zijn stad tot het Duitse rijk behoorde? En zegt het niets dat het stadsrecht van Noyon uitgevaardigd door bisschop Balderik in 1108 of 1109, bekrachtigd is door de toenmalige koning van Frankrijk, Lodewijk VI, en bevestigd in 1181 door Philips II Augustus?

[7] Caesar, B.G. II 4 geeft de volgende cijfers voor de gewapende mannen: Bellovaci (Beauvais) 100000, Suessiones (Soissons) 50000, Nervii 50000, Morini 25000, Viromandii 10000, etc.

In het voorgaande is al een en ander ter sprake gebracht over Delahaye's methodiek, of beter zijn gebrek aan methodiek. Nodig voor elk historisch onderzoek is: de bronnen goed lezen. Daarvoor moet men de taal waarin ze geschreven zijn, in casu het latijn, goed kennen; en dat is bij Delahaye niet het geval. Bovendien moet men de teksten verstaan in het kader van de tijd, en dat vereist kennis van personen, instellingen, situaties, toestanden enz. die er in die tijd waren. Die kennis bezit Delahaye niet. Om een voorbeeld te noemen: waar Post er op wees dat Duitse keizers toch moeilijk in een Franse stad (Noyon) geoorkond kunnen hebben, zegt Delahaye: 'Jammer voor Post, voor de ja-knikkers en ook voor Leupen, die hetzelfde argument hanteert en mijn weerlegging uit 1965 natuurlijk niet gelezen heeft, komt de eerste de beste oorkonde van Lodewijk de Duitser het onnadenkend gebral afstraffen. Die koning van het Oost-Frankische rijk geeft in dat jaar een oorkonde uit 'Actum Noviomo', welke plaats door alle historici als Noyon wordt opgevat, klaarblijkelijk ook door Leupen die deze akte niet voor Nijmegen aanvoert'. Dat klopt voor wat Noviomus-Noyon betreft, maar de oorkonder is niet Lodewijk de Duitser, maar de West-Frankische koning Karel de Kale, zoals men onmiddellijk kan zien, als men de tekst opslaat[8].

Zo kan de aanwezigheid van Karel de Eenvoudige, koning van West-Francië, in Nijmegen in 898 en in 912, een vreemde zaak lijken, wanneer men dat als een geïsoleerd feit beschouwt. Maar het wordt een duidelijke zaak, als men het historisch kader, de strijd tussen Karel de Eenvoudige, de koning van Lotharingen Zwentibold en de koning van Oost-Francië Arnulf, kent. Wie deze geschiedenis naleest, begrijpt de situatie volkomen.

Ook de gebeurtenissen van 1047, waarbij het paleis van *Niumagum* (*Neumagum,* of hoe men schrijven wil) werd verwoest, leveren geen moeilijkheid op, mits men het *hele* verhaal kent[9]. Dat verhaal luidt zo: Hendrik III, kerstmis 1046 in Rome tot keizer gekroond, keert het jaar daarop naar Duitsland terug en vindt daar hertog Godfried van Lotharingen, die hij het jaar tevoren van zijn macht beroofd en daarna weer in genade aangenomen had, in volle opstand. Deze vindt graaf Boudewijn van Vlaanderen en graaf Diederik van Holland aan zijn kant. De aanval op Nijmegen was, mede met het oog op de bedreiging van Holland door de keizer, een doelbewuste krijgsoperatie. Wat voor waanzin zou het van de kant van Godfried en Boudewijn zijn geweest Noyon aan te vallen, dat hoegenaamd niets met de Lotharingse kwestie had uit te staan, en welke aanval onherroepelijk de vijandschap van de Franse koning met zich zou hebben gebracht, die juist hun natuurlijke bondgenoot was tegen de keizer?

De historische waarde van de bronnen die hij gebruikt, heeft Delahaye geen hoofdbrekens bezorgd[10]. Als hij ergens iets vindt dat bij zijn voorstelling van zaken past, is dat betrouwbaar, anders niet. De vraag, of een schrijver verkeerd kan zijn ingelicht, komt niet bij hem op. Zo beroept hij zich zonder reserve op de Chroniques de Saint-Denis, waarvan hij beweert dat ze uit de 11e eeuw dateren. Welnu, deze kroniek dateert uit de

[8] Recueil des hist. de France VIII p. 474.

[9] Zie de nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden I p. 342.

[10] Delahaye spreekt van tekstkritiek, als hij kennelijk historische kritiek bedoelt. Wat tekstkritiek is, weet hij blijkbaar niet.

tweede helft van de 13e eeuw. Zij vormt weliswaar een bron van geneugt voor de kunsthistorici - want het was een zeer populair werk, en het gaf de miniaturisten een wereld van kansen om hun illustratief talent te laten zien -, maar voor de historiografie van de vroege middeleeuwen is zij volstrekt waardeloos, omdat zij niets anders doet dan oudere bronnen afschrijven, en dan nog vaak verkeerd. Bij vijf plaatsen tekent Delahaye triomfantelijk aan dat de Chroniques Noyon schrijven waar de latijnse bronnen Noviomagus hebben, alsof daarmee eens en voorgoed bewezen zou zijn dat Noviomagus alleen maar Noyon kan zijn en niets anders. Nu, in twee gevallen gaat het inderdaad om Noyon en geen enkele historicus heeft ooit iets anders beweerd. In drie andere gevallen gaat het niet om Noyon, maar om Nijmegen, en de kritische uitgevers van de Chroniques hebben ook niet nagelaten er op te wijzen dat de schrijver zich heeft vergist.
Zo moet ook het getuigenis van een anonieme monnik van de abdij van Watten, die in de elfde eeuw zijn kloosterkroniek schreef, dienen om te bewijzen dat de Bataven gewoond zouden hebben waar later de abdij Watten stond (in het gebied van Duinkerken). De chronist beroept zich op Orosius, wiens in het begin van de 5e eeuw geschreven *Adversus Paganos,* een in de middeleeuwen ontzaglijk veel gelezen werk, alleen voor het laatste kwart van de 4e eeuw werkelijk historische waarde heeft en voor de rest bestaat uit een haastig bijeengebrachte compilatie van oudere auteurs. Maar voor Delahaye is dit bericht, neergeschreven drie kwart millennium nadat de namen van de Bataven, Menapiërs etc. uitgestorven waren, een direct en onwraakbaar getuigenis.
Je zegt: 'Als de vakgeleerden dingen weten die Delahaye niet weet, laten ze er dan mee voor de draad komen. Als de vakgeleerden van mening zijn dat Delahaye weliswaar aardige dingen doet, maar op zeker moment ontspoort en raaskalt, laten ze dan vertellen wáár hij het rechte spoor verlaat. Kortom, degenen die Delahaye verwerpen moeten met zinnige tegenargumenten komen en niet met publicaties à la het Bronnenboek van Nijmegen'. Wat je zegt, is zo onredelijk als het maar kan. De vakgeleerden zijn 'voor de draad gekomen' met dingen die ze wisten, hébben 'verteld' waar Delahaye het rechte spoor verlaat, en zijn met 'zinnige tegenargumenten' gekomen. En dat zij Delahaye geen gelijk kunnen geven, is niet hun schuld. Je had beter gedaan met eerst te lezen, wat de vakgeleerden geschreven hadden. Zelf heb ik in het je wel bekende tijdschrift Brabantia een recensie van de Vraagstukken geschreven van in totaal twintig bladzijden. Wat wil je dan nog meer? Wil je soms dat elke regel die Delahaye geschreven heeft, op de korrel genomen wordt? Je begrijpt toch wel dat dat niet kan. Ik ben begonnen met een heel wat uitvoeriger analyse van De Bisschop, daarbij alle moeite doende om het zo beknopt mogelijk te houden, maar toen ik aan bladzijde 42 gekomen was - en dat zou nog niet de laatste zijn geweest, als ik op dezelfde voet was doorgegaan -moest ik met de redactie van het Archievenblad tot het inzicht komen, dat een dergelijk artikel vanwege zijn omvang niet plaatsbaar was. Vandaar dat het zo lang geduurd heeft. Wat ik in eerste instantie geschreven heb, wil ik je persoonlijk toesturen. En als je op een of ander punt nog opheldering wil hebben, dan kan ik je die à la minute geven. Want, zoals ik indertijd de Vraagstukken regel voor regel heb nagerekend, zo heb ik dat nu met De Bisschop gedaan. Ik heb, toen ik de recensie van de Vraagstukken schreef, ernstig gezocht naar stukken waar iets waarderends van gezegd zou kunnen worden. Ik heb niets gevonden, en in De Bisschop evenmin.

Genoeg over de 'enorme feitenkennis' van Delahaye en het 'vakkundig gebruik van zijn bronnen'. Je hebt ook beweerd dat 'zijn betoog logisch in elkaar zit'. Welnu, als een betoog logisch in elkaar zit, dan worden de vraagstukken duidelijk gesteld en even duidelijk beantwoord. De kracht van Delahaye bestaat echter hierin dat hij de probleemstelling laat verdrinken in een woordenvloed waarin de lezer het spoor bijster raakt, en dat hij zijn oplossing schuil laat gaan op een plaats waar zij haast niet te vinden is. Ik wil er een paar vragen uitlichten, en dan juist kernvragen:

a. Hoe staat het nu eigenlijk met het eiland der Bataven? We horen vaak genoeg en uitvoerig genoeg, dat het niet het gebied was tussen Waal en Rijn, maar wat was het dan wel? Uit de auteurs valt op te maken dat het een bekend geografisch begrip was. Waar lag nu precies, volgens Delahaye, het eiland der Bataven, en hoe was het begrensd? Na veel zoeken kan men een antwoord vinden op pag. 37 van de Vraagstukken, of beter gezegd twee antwoorden. Aanvankelijk nam Delahaye aan dat het eiland begrensd was tussen Seine, Oise en Somme; naderhand werd daar ook gebied benoorden de Somme (tot hoever?) aan toegevoegd. Dat vernemen we zo even terloops. En andere problemen die dan oprijzen, b.v. dat niet de Oise, maar de Vahalis (Goèle, volgens Delahaye) aan de zuidzijde (oostzijde volgens Delahaye) aan het eiland voorbij stroomde, worden dan maar niet gesteld. Een vreemd eiland toch wel, dat wel heel stevig aan het vasteland geklonken was. Dat laatste is overigens voor Delahaye geen moeilijkheid, want *insula* betekent volgens hem 'laagland'. Ofschoon de omgeving van Noyon - ga maar kijken -beslist geen laagland is. En de lexicografen die de betekenis 'laagland' ondanks al hun belezenheid nergens hebben kunnen ontdekken, zijn blijkbaar sufferds.

b. Hoe staat het nu eigenlijk met de *Renus?* We hebben boven de vraag al gesteld. Is *Renus* een soortnaam (ook al weer de vraag: waarom hebben de lexicografen dat nooit ontdekt)? Of waren er meer rivieren die zo heetten? Of stroomde Rijn vroeger via de Ardennen naar de streek van het Pas-de-Calais, waar hij in een stel beekjes overging?

c. *Traiectum* was oorspronkelijk Tournehem en later Utrecht. Sinds wanneer eigenlijk? Dit is een vraag, waaraan wel een uitvoerige beschouwing had kunnen worden gewijd. Maar het antwoord komt maar heel terloops. Ik kom hier straks op terug. Maar het gaat niet alleen om détailkwesties. Delahaye heeft vaak genoeg beweerd dat de westeuropese geschiedenis herschreven zou moeten worden, en van zijn standpunt uit geredeneerd kan het ook niet anders. Geschiedenis bestaat uit samenhangen, en wanneer één détail verandert, verandert het gehele beeld. In dit verband wil ik ingaan op de geschiedenis van Traiectum, eerst de romeinse vestiging en daarna een bisdom. Volgens Delahaye is dat Tournehem, in het département Pas-de-Calais.

Waarom Traiectum identiek is met Tournehem, wordt niet verklaard. Dat Traiectum een latijnse naam is en Tournehem (Thurnahem) een germaanse naam, hindert hem niet. Dubbele namen, zegt Delahaye komen immers vaker voor. Neem b.v. Rijsel, dat voor de Fransen Lille is. Afgezien nog hiervan dat zowel Rijsel als Lille van dezelfde naamsvorm komen: *Insula* (resp. via *ter-IJsel* en *l'Isle*), zou daarmee voor Traiectum het bestaan van een dubbele benaming bewezen zijn? Dat *Traiectum* aan de *Renus* lag en Tournehem aan de Hem, levert ook al geen moeilijkheid op: de *Renus* is de Hem. Waarom ook niet, als de *Renus* ook al de (Franse) Aa en de (eveneens Franse) Vliet kan zijn? Zie Vraagstukken pag. 473. Dat *Traiectum* volgens de bekende oorkonde van 777

van Karel de Grote (MGH dipl. Kar. I nr. 117) *subtus Dorestadum* lag en dat de ligging van Audruicq (volgens Delahaye het echte Dorestad) ten opzichte van Tournehem juist omgekeerd is, acht Delahaye blijkbaar geen verklaring waard. Een lezer die zich aan hem geschoold heeft kan trouwens ook makkelijk zelf een verklaring vinden: interpolatie b.v., of vervalsing, of misschien betekende *subtus* ook wel *boven* in plaats van *beneden*. Maar het meest opmerkelijke is toch wel dat het bisdom Traiectum-Tournehem gelegen was midden in een ander bisdom: het *episcopatus Morinensis*, anders gezegd Terwaan. Dat een nieuw bisdom wordt opgericht in een gebied waar nog geen kerkelijke organisatie bestond, is normaal, maar het bisdom Terwaan bestond al lang voordat Willibrord voet aan wal zette op het continent. Delahaye heeft daar meteen een antwoord op: Traiectum was een missiebisdom, zonder vastliggende grenzen. Nu is het zo dat missiebisdommen daar gevestigd werden, waar nog geen geloofsverkondiging had plaats gehad en dus ook geen kerkelijke organisatie bestond. Zij waren niet als blijvend bedoeld, veeleer als een aanzet tot een definitieve hierarchie. Zij hebben dan ook nergens lang bestaan. Een kenmerk van de missiebisdommen was ook dat zij zeer uitgestrekt waren.

Willibrord was inderdaad missiebisschop, maar als zijn missiegebied zich beperkt heeft tot de streek rond Tournehem en Éperlecques, dan is dat toch wel een vreemde zaak. Wat was dat voor een soort mensen in dat kleine gebied, die zo hardnekkig bleven vasthouden aan hun heidendom dat er een afzonderlijk bisdom voor nodig bleef? Aan de grootte van het bisdom Terwaan lag het niet, want die was van dezelfde orde als die van de omliggende bisdommen, en Luik was zelfs beduidend groter.

Vreemd is ook dat er nooit sprake is geweest van enige wrijving tussen de twee bisschoppen, ofschoon beider bevoegdheden nooit zijn afgebakend. Zelfs niet van enig contact. Blijkbaar deden ze, alsof ze elkaar niet zagen. Ieder ging zijn eigen gang. Terwijl de bisschop van Terwaan zich beperkte tot zijn eigen diocees en dateerde naar de regeringsjaren van de Franse koningen, bemoeide de bisschop van Traiectum-Tournehem zich intensief met aangelegenheden van het Duitse rijk (ik citeer maar het Oork. Sticht Utrecht I nrs. 73 en 84).

Even geheimzinnig als het vestigen van het bisdom Tournehem binnen het reeds bestaande bisdom Terwaan, is het gegaan met de overbrenging van dit bisdom naar Utrecht, alwaar het sindsdien alleen maar Traiectum heette. Er is een doorlopende reeks van bisschoppen van Traiectum. De laatste bisschop die volgens Delahaye in Tournehem zetelde, zou Radboud geweest zijn (899-917). Het leven van Radboud werd geschreven tijdens het episcopaat van zijn opvolger, Balderik. Heeft de anonieme schrijver van deze vita niets geweten van de overbrenging van het bisdom? Of waarom heeft hij deze ingrijpende gebeurtenis verzwegen? En hoe was het mogelijk dat een bisschop eigenmachtig zijn bisdom opgaf om zich elders opnieuw te vestigen, terwijl zowel de paus als de keizer ten nauwste betrokken waren bij de benoemingen van bisschoppen? En kon de nieuwe bisschop van Utrecht, die zich (volgens Delahaye) kwam vestigen in een land dat pas ontwoekerd was aan de baren, een reeks aanspraken geldend maken op bezittingen en rechten in dit nieuwe land, enkel door oorkonden te tonen; oorkonden, die (als Delahaye gelijk had) in werkelijkheid betrekking hadden op plaatsen in Noord-Frankrijk? Men kan eindeloos doorgaan met het stellen van dergelijke vragen.

Ik wil niet uitvoerig ingaan op Echternach, dat volgens Delahaye Eperlecques zou zijn, een plaatsje ongeveer 10 kilometer van Tournehem verwijderd. De naam alleen al maakt de identificatie onmogelijk. Waar de abdij van St. Willibrord genoemd wordt, heet deze *Epternacum*. Ook hier zou dus weer sprake moeten zijn van een dubbele naam. De oudste vorm van Eperlecques is *Sperliacum* (zoals bekend werd sp- aan het begin van een woord in het Frans tot ép-, zoals in épéron, dat van het germaanse *sporo* komt, en épaule, dat van *spatula* komt). Verder zou ik kunnen opmerken dat *Epternacum* aan de *Sura* lag, die tegenwoordig de Sauer heet. Deze rivier zou dus ook al in het Pas-de-Calais gesitueerd moeten worden, evenals de *pagus Bedensis*, de Bidgouw. En aangezien *Epternacum* tot het bisdom Trier behoorde, zal dit bisdom (voor de vroege middeleeuwen althans) ook wel moeten mee verhuizen naar het bisdom Terwaan.
Het wordt zo langzamerhand een groot gedrang in dat kleine gebied in Noord-west-Frankrijk - want dit is nog lang niet alles -, maar tegelijkertijd wordt het in grote delen van midden- en noord-Europa akelig leeg en stil. Want de Saksen en de Thuringers b.v. woonden in dezelfde hoek waar het bisdom Terwaan lag. Maar men vraagt zich wel af, wat voor mensen er toch woonden in de streken die na het jaar 1000 Saksen en Thuringen heetten, en hoe die namen daar gekomen zijn, terwijl zij uit Noord-Frankrijk volledig verdwenen. Zijn deze stammen 'über Nacht' en met de stille trom vertrokken? Of zijn ze gewoon verdwenen, en zijn hun namen overgenomen door vreemde volken die vroeger blijkbaar geen namen hadden? En dan spreek ik nog niet eens van de Friezen, de Denen en de Noormannen.
Ik zou willen dat Delahaye, in plaats van om de paar jaren een boek te schrijven waarin hij steeds weer herhaalt wat hij al zo vaak heeft beweerd, een reconstructie zou maken van de geschiedenis van West-Europa zoals ze naar zijn inzicht zou moeten zijn. Als hij vindt dat dat gebeuren moet, niemand zou er meer voor aangewezen zijn dan hij.

Tot slot nog een paar opmerkingen. Je zegt dat Delahaye 'op het gebied der archeologie, naamkunde en historische geografie een aantal *suggesties* doet', en daarmee heb je per ongeluk het juiste woord gebruikt: suggesties. Alleen heb je er geen rekening mee gehouden dat het in de wetenschap niet te doen is om suggesties, maar om feiten en bewijsvoeringen. Maar het is waar, als het om suggereren gaat, dan is Delahaye een ware meester; en dan valt er heel wat van hem te leren. Wees voor alles niet te precies in je bronnenvermeldingen: 'een kroniek zegt' of 'uit alle kronieken blijkt' is genoeg. Geef aan wat je aan de bronnen ontleent 'uiteraard in vertaling' (ik citeer Delahaye), want latinisten weten er geen snars van. Neem ook alleen wat voor je opvatting kan pleiten, en zwijg over alles wat er tegen pleit; knoop alles aan elkaar tot het gewenst resultaat. En als anderen incidenteel fouten begaan, buit dat dan uit en maak er een fundamentele zaak van.
Om een voorbeeld te geven van dat laatste: er is inderdaad wel eens sprake van een verwisseling van Nijmegen en Noyon, als er in de bronnen Noviomagus staat. Dat kan doordat de mededelingen in de bronnen zo summier zijn. Maar ik ken eigenlijk maar één geval waarin de historici verschillend geïnterpreteerd hebben: de Noormannentocht van 925. Men kan aarzelen, maar de opinie van de meesten is toch dat het hier echt Noyon betreft en niet Nijmegen. Het heeft me dan ook een beetje verbaasd dat Leupen

in Spieghel Historiael nog eens de andere mening verdedigd heeft, maar gelukkig is hij daarvan weer terug gekomen. Nu, dit is één geval, maar Delahaye maakt er onmiddellijk van: eens Noyon, altijd Noyon. En Delahaye weet hiermee de suggestie te wekken dat Franse en Duitse geleerden altijd lijnrecht tegenover elkaar staan.
Hoe Delahaye suggereren kan, bewijzen enkele citaten uit brieven van Georges Duby, professor aan het Collège de France, waarmee hij de indruk wekt, dat deze het geheel of in hoofdzaak met zijn theorieën eens is. De waarheid is dat prof. Duby alleen maar een paar vage vriendelijkheidjes heeft gezegd, zoals charmante Fransen altijd over hebben voor personen die ze niet au sérieux kunnen nemen, maar die ze toch ook niet voor het hoofd willen stoten door ze precies te vertellen wat ze van de theorieën denken. Ik heb een brief van prof. Duby, die ik om opheldering gevraagd had, en die brief liet aan duidelijkheid niets te wensen over.
En hoe zit het met 'de eervolle opdracht', die Delahaye van het stadsbestuur van Noyon beweert te hebben gekregen, 'om de feiten en teksten over Noyon te verzamelen, die door de geschiedschrijving op zo merkwaardige wijze aan de koninklijke stad ontfutseld zijn'? Ik vrees dat hier hetzelfde aan de hand is als met de brieven van Duby. In elk geval is er van de 'feiten en teksten' die volgens Delahaye aan Noyon 'ontfutseld' zijn, niets te vinden in het zo even geciteerde boek van Lambert. Ik ben benieuwd naar het antwoord van Delahaye.
Je vindt het 'een godvergeten schandaal dat ondanks begrippen als academische vrijheid zijn boek uit de universiteitsbibliotheek werd geweerd' (ik denk dat je het boek 'Holle boomstammen' bedoelde). Welnu, universiteitsbibliotheken zijn nu eenmaal wetenschappelijke instituten, bestemd om wetenschapsmensen op te leiden of te steunen bij hun onderzoekingen. Zij zijn niet verplicht om de onvolgbare en oncontroleerbare gedachtengangen aan te kopen van mensen die de eerste beginselen van de historische wetenschappen nog moeten leren, ook al menen die het nog zo goed en al zijn ze ook nog zo rotsvast overtuigd van hun gelijk. Met academische vrijheid heeft dat niets te maken. Er bestaat in Nederland persvrijheid, en dat betekent dat iedereen mag schrijven wat hij wil. Maar dat betekent niet dat iedereen ook verplicht is om het te lezen, laat staan om het er mee eens te zijn. Overigens - ik vraag me af, of je dat weet - de persvrijheid houdt niet in dat men zo maar alles mag zeggen. De straf die op belediging staat, kan in jaren gevangenis uitgedrukt worden. Wel een godvergeten schandaal kan het genoemd worden dat jij, zonder de materie te kennen, domweg er van uitgaand dat iemand die je vriend is zich niet kan vergissen, zonder kennis te nemen van wat er tegen Delahaye is ingebracht, diens tegenstanders zonder meer als onbenullen bestempelt. Je praat over dingen waar je geen verstand van hebt. Schoenmaker, blijf in gods naam bij je leest.
Een enkel woord nog over het 'gebed van een underdog' dat Delahaye op de achterkant van zijn 'Bisschop van Nijmegen' heeft laten drukken. Dit gebed is klaarblijkelijk geïnspireerd op Lucas 18, 11. Onschokbaar vertrouwen in eigen gerechtigheid is nooit kenmerk van ware vromen geweest, evenals verachting van anderen die niet van dezelfde geestesrichting zijn. Voor mensen die in het openbaar, en alleen voor zichzelf, staan te bidden, wordt in het evangelie met klem gewaarschuwd.

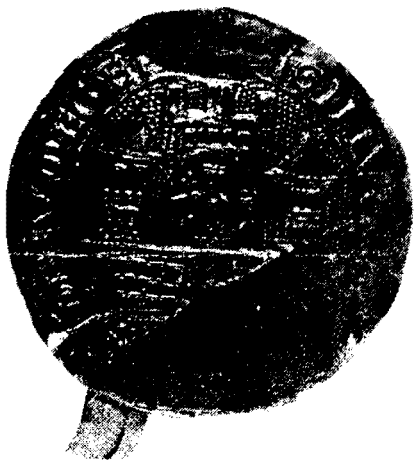
H. P. H. Camps

'De bisschop van Nijmegen voor het gerecht?'

Nijmeegs Bronnenboek blijft omstreden

Fransje Kuyvenhoven

De vete sluimert nog steeds. De Brabantse archivaris A. Delahaye laat het er niet bij zitten. Na het inschakelen van de rechterlijke macht, nam hij onlangs de kerk in de arm. Monseigneur Simonis moet de historicus dr. P. Leupen als docent aan de Katholieke Universiteit ter verantwoording roepen over diens grofste dwaling: het Bronnenboek van Nijmegen. Hierin toonde Leupen aan dat Nijmegen wel degelijk bestond in de eerste twaalf eeuwen van onze jaartelling. Een stelling die Delahaye bestrijdt.
Als Simonis zijn eis niet inwilligt, zal de archivaris de 'corrupte Nijmeegse bende' – waartoe hij ook archeoloog of. dr. J. E. Bogaers rekent – in Rome aanklagen. Met dit vooruitzicht een blik in het verleden.

Het oudst bekende zegel van de stad Nijmegen, 27 nov. 1233. ('Nijmeegs Bronnenboek' – 1981)

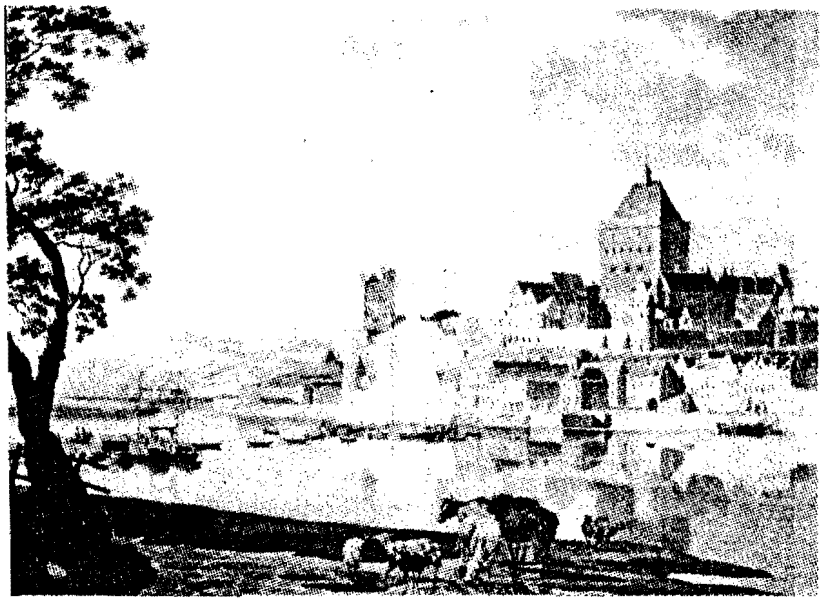
Tegelijkertijd met opgravingen in de binnenstad begon Leupen op het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis van de K.U. in 1976 een onderzoek naar het ontstaan van het middeleeuwse Nijmegen. Het beeld van de stedelijke ontwikkeling tussen de eerste eeuw na Christus en 1247 (het jaar der verpanding van de keizerlijke burcht aan het graafschap Gelre) was nodig aan herziening toe. Bijgestaan door vier studenten werden de indices van in vroeger tijden uitgegeven bronnen – bijvoorbeeld inscripties, brieven, oorkonden en kronieken – nauwkeurig nagezocht, op zoek naar vermeldingen van 'Noviomagus' en andere Latijnse vormen van Nijmegen. Als contrôle gold de context van de bron: uit de beschrijving moest duidelijk blijken dat het om Nijmegen ging en niet om één der andere Latijnse varianten, de Noordfranse stad *Noyon.* Deze foutieve interpretatie was in het verleden meer dan eens gemaakt.
De resultaten verschenen eerst als bijlage in de tentoonstellingscatalogus *Het Valkhof (1980)* en vervolgens afzonderlijk in 1981 in de door het Gemeentearchief uitgegeven reeks *Nijmeegse Studiën,* onder de titel *Bronnenboek van Nijmegen.*

Water

Juist in de interpretatie van die oude bronnen wrong de schoen. Delahaye stelde dat 'Noviomagus' altijd Noyon betekende. En daar bleef het niet bij. Men leze bijvoorbeeld evenmin Utrecht voor 'Trajectum' maar Tournehem, dat in Noord-Frankrijk ligt. Vele van soortgelijke misvattingen stelde de archivaris in 1980 te boek in *Holle Boomstammen. De mythen van Nederland ontleend aan Frans-Vlaanderen.*
Zijn theorieën hadden verstrekkende gevolgen voor de vaderlandse geschiedenis: karel de Grote heeft nooit een paleis in Nijmegen gehad; Willibrord is nooit in Utrecht geweest of Bonifatius in Dokkum. Laat staan dat hij er is vermoord. Sterker nog, tussen de vierde en de elfde eeuw bestond Nederland niet. De Lage Landen waren water. Alle historici vergisten zich zo'n 300 kilometer. Vlaanderen was het toneel van het Karolingische Rijk. Noyon zijn centrum.

Bastaardbisschop

Leverden de opgravingen in de Nijmeegse benedenstad dan niets op? Jazeker zegt Leupen, maar: 'Het schervenmateriaal gaf enkele jaren geleden geen waterdicht bewijs voor het bestaan van een vroeg-middeleeuws Nijmegen. Vondsten uit dat tijdperk zijn pas zeer recent naar boven gehaald.'
Grote opwinding ontstond over een speciale vermelding in het Bronnenboek. In een kroniek uit 1024 schreef een anonieme monnik over de bisschoppen van Keulen, *Noviomagus,* Verdun, Utrecht en Luik. Nu is een bisschop van Nijmegen historisch beschouwd onmogelijk. 'Gezien de hele passage twijfel ik niet aan de identificatie van *Noviomagus* met Nijmegen; wel aan die bisschop natuurlijk. Degene die de bron opstelde, moet zich hebben vergist of het geschrift is geschonden overgeleverd.' Dit was olie op het vuur voor Delahaye. Hij klom meteen in de pen om het tegendeel te bewijzen. Een zogenaamde vergissing! Natuurlijk werd Noyon bedoeld. Zijn zoveelste boek over de zaak verscheen, getiteld *De Bisschop van Nijmegen* (1982). Deze mythische figuur stond voor Leupen, die als bastaardbisschop de geschiedenis inging.

Sepiatekening van de Valkhofburcht te Nijmegen door Hendrik Hoogers (1747-1814). Het door Frederick Barbarossa gebouwde kasteel was sinds 1247 in handen van de graven van Gelre. Pas in 1795 werd het goeddeels gesloopt. Er resteren nog twee kapellen.
(Tekening: Nijmeegs Museum 'Commanderie van St. Jan)

Oneervol ontslag

Het conflict haalde volop de voorpagina van de streekbladen, terwijl Tros-Aktua een uitzending wijdde aan Delahayes visie. Sindsdien heeft 'de eenvoudige Brabantse jongen' 2100 argumenten verzameld waaruit zijn gelijk blijkt. Leupen en de Nijmeegse archeoloog Bogaers zwegen tot voor kort. Twee jaar geleden zetten zij in *Numaga,* het tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen, hun onderzoeksresultaten nogmaals uiteen. Delahaye ging zijn tegenstanders echter steeds grimmiger toespreken. Maart jongstleden luidde zijn eis aan Monseigneur Simonis dat het Bronnenboek als 'wetenschappelijk schandaal' moet worden ingetrokken. Leupen en Bogaers dienen 'als functionarissen van het hoogste katholieke onderwijs-instituut' oneervol en zonder gouden handdruk hun ontslag te krijgen.
De aartsbisschop zal snel moeten handelen. Leupen vertrekt binnenkort naar de Universiteit van Amsterdam als professor in de Middeleeuwse Geschiedenis. Zich bezondigen aan een eventueel bronnenboek van Amsterdam kan hij niet. Een dergelijke uitgave bestaat al. Maar wie weet, is 'Amstelodamum' wel Antwerpen. Delahaye komt tenslotte ook niet uit Den Haag, maar uit Limburg.

DE MYTHE VAN ST. ADELBERT

De heilige Adelbert staat momenteel in het centrum van de belangstelling, met als gevolg een bescheiden stroompje van boeken, tijdschriftartikelen en krantenberichten, die hem en zijn Egmondse abdij tot onderwerp hebben. Er wordt geschreven over "nieuwe gegevens" die tot "nieuwe inzichten" zouden hebben geleid en verder wordt grote waarde gehecht aan het door G.J.R. Maat (van het Laboratorium voor Anatomie en Embryologie te Leiden) verrichte onderzoek van het aan Adelbert toegeschreven gebeente. Om met het laatste te beginnen: Ik stel vast, dat een onderzoek volgens de C14-methode weliswaar in het vooruitzicht werd gesteld, maar (nog?) niet heeft plaatsgevonden, alsook dat de resultaten van het onderzoek-tot-dusverre irrelevant zijn m.b.t. mijn onderwerp. En wat die nieuwe gegevens betreft, ik heb getracht die te ontdekken, doch moest constateren dat alle recentelijk verschenen publicaties zich baseren op de reeds lang bekende uitgangsstellingen en tradities. Het nieuwe licht moet dan ook nog komen. In afwachting hiervan kan het geen kwaad de praemissen nog eens aan het papier toe te vertrouwen. Deze zijn:

1. Adelbert heeft in Kennemerland gewerkt en is ± 740 te Egmond begraven.
2. Direct na zijn dood was er een Adelbert-verering en deze bestond nog steeds toen twee eeuwen later te Egmond een klooster werd gebouwd.
3. In 922 schonk koning Karel de Eenvoudige aan graaf Dirk I van Holland de kerk van Egmond.
4. In ± 930 liet Graaf Dirk te Egmond een houten nonnenklooster bouwen, waarheen hij het gebeente van Adelbert liet overbrengen.
5. In ± 950 werd het houten nonnenklooster vervangen door een stenen mannenklooster: de abdij van Egmond.

De gegevens stammen uit het archief van de abdij van Egmond zelf en de voornaamste bron is wel de Vita St. Adalberti, die omstreeks 990 geschreven zou zijn door Ruopert van Mettlach. Deze zou in opdracht van aartsbisschop Egbert van Trier (977-993) de onder de bevolking levende herinneringen aan St. Adelbert hebben verzameld. De relatie tussen het klooster te Mettlach a.d.Saar en Egmond zou te verklaren zijn door het feit dat aartsbisschop Egbert een zoon was van graaf Dirk II van Holland. De originele vita van c.990 bestaat niet meer, zodat we slechts over afschriften beschikken. Het heeft weinig zin te strijden over de vraag of de ons bekende tekst nu uit de 11e eeuw (Meilink) dan wel uit de 2e helft van de 12e eeuw (Oppermann) stamt. Duidelijk is - en daar zijn alle geleerden het over eens - dat de tekst van Ruopert niet ongerept is overgeleverd, maar voorzien is van latere toevoegingen. Verder heeft Ruopert (of zijn bewerker) gebruik gemaakt van literaire bronnen, zoals Alcuinus' Vita S.Willibrordi, de Vita S.Martini van Sulpicius Severus enz. Dat er inderdaad een 10e eeuwse Ruopert van Mettlach is geweest, wordt volgens

Adelbert predikt in Kennemerland.

Oppermann "bewezen" door de tegen het einde van de 11e eeuw (dus ongeveer 100 jaar later) geschreven Miracula S.Liutwini, waarin onder de leerlingen, die omstreeks 970 de kloosterschool te Mettlach bezochten, genoemd wordt: "Ruopertus, qui ad Ekmundum missus vitam S.Adalberti luculento sermone conscripsit". 1).
In alle geval zijn er van de activiteiten en wonderdaden van Adelbert tussen c.740 en c.990 geen eigentijdse gegevens overgeleverd, maar moeten we ons behelpen met afschriften, die eeuwen later zijn ontstaan en die vervalst of althans geïnterpoleerd zijn. Geen archivaris zou erover denken geschiedschrijving te plegen aan de hand van 19e eeuwse afschriften van verdwenen 16e of 17e eeuwse stukken, die gebeurtenissen uit de 14e of 15e eeuw pretenderen te behandelen en waarbij onophoudelijk de vraag rijst of die 16e/17e eeuwse stukken ooit hebben bestaan, alsook of die 14e/15e eeuwse gebeurtenissen ooit hebben plaatsgevonden. Aan de hand van 11e/12e eeuwse afschriften van 10e eeuwse stukken schrijft men wel over gebeurtenissen uit de 7e/8e eeuw en dan valt al aanstonds op dat men zovéél van die vroege tijd blijkt te weten. Dit is mogelijk, omdat be-

paalde opvattingen op zeker moment algemeen worden aanvaard en de een de ander naschrijft, met als konsekwentie dat afwijkende meningen worden genegeerd, of wel al te gemakkelijk verworpen.
Die afwijkende meningen zijn er wel degelijk geweest, b.v. die van Oppermann, die stelt dat de bewerker van de vita van Ruopert klaarblijkelijk de bedoeling heeft gehad Adelbert in verband te brengen met het klooster van Egmond en de eerste Hollandse graven, welk verband er in de oorspronkelijke vita niet was. De Hollandse graven zouden de abdij van Egmond meer luister hebben willen bijzetten, reden waarom het stoffelijk overschot van Adelbert van de St.Baafsabdij te Gent naar Egmond is gevoerd. Inderdaad zijn er gegevens, die erop wijzen dat de abdij van Egmond door monniken uit Gent is gesticht en verder geeft Wattenbach een lijst van relikwieën, welke de monniken van St.Bavo te Gent na de invallen der Noormannen in hun klooster terugvonden. 2).
Onder deze relikwieën bevonden zich die van S.Adalberti confessoris. Eigenlijk is dit al een afdoende bewijs en het is opmerkelijk, dat geen van de recente auteurs met dit gegeven komt aandragen, terwijl men het toch bij Oppermann kan nalezen. 3). Het paste echter niet in het gangbare verhaal.
Maar als er te Egmond de eeuwen door een Adelbert-cultus is geweest, waar blijkt die dan uit? Men kan er vrede mee hebben dat onder de 77 inwoners van Alkmaar, die in 1116 beloofden hun tienden te betalen, niet één Adelbert wordt aangetroffen. Want wellicht was in die tijd nog het besef aanwezig dat Athalbert "van edele geboorte" betekent, zodat de boeren en vissers in het Alkmaarse zich niet gerechtigd achtten een zoon aldus te noemen. Maar ook onder de Noordhollandse adel komt de naam niet voor, noch wemelde het in later eeuwen in deze streek van de kleine Adelbertjes. En dat terwijl de bevolking hem onophoudelijk zou hebben aangeroepen vanwege zijn vele wonderen, zoals de Vita ons wil doen geloven. Men vraagt zich trouwens af hoe het kon gebeuren dat de bevolking, die blijkens verschillende auteurs de H.Adelbert in een eigen "gedachteniskapel" vereerde, zo maar van het gebeente van de favoriete streekheilige kon worden beroofd, omdat dit zo nodig naar een nonnenklooster moest (waar mannelijke devoten geen toegang hadden). Een wel zeer onwaarschijnlijk verhaal!. En er zijn meer onwaarschijnlijkheden. Zo zal men in de bekende 7 delen van Grijpink, die geheel Holland en Zeeland (uitgezonderd West-Friesland) bestrijken, niet één kerk, kapel, altaar of officie gewijd aan St.Adelbert aantreffen. Maar ook in West-Friesland zijn ze er niet. B. Voets, die "de verhouding van de abdij van Egmond tot hare Hollandsche parochies" heeft trachten te beschrijven in de bijdragen van het bisdom Haarlem (1948) moet concluderen, dat niet één der kerken en kapellen onder het patronaat van Egmond de verering van St.Adelbert heeft overgenomen. Volgens hem heeft de abdij de gelovigen vertrouwd gemaakt met de verering van .... St.Nicolaas. En dat kerken patroonheiligen als Laurentius (Alkmaar en Oudorp), Agnes, Andreas en Pancras kozen, moet volgens hem worden toegeschreven aan het feit dat de abdij relieken van deze heiligen bezat. Een wel zeer zwak argument, want de abdij bezat relieken van ongeveer de gehele rooms-katholieke heiligenkalender, zoals we nog zullen zien. Ergo St.Adelbert is in geheel Holland en Zeeland niet vernoemd, terwijl men hem toch rustig kon vernoemen, want hij was een echte heilige, die in verschillende heiligenkalenders en litanieën wordt genoemd. Zij het dan wel te Brussel, Trier, Stavelot en Abbeville. 4). Men kan erover twisten of in een aantal gevallen niet de H.Adelbertus van Praag is bedoeld.

Deze overleed in 997, werd al spoedig in brede kring vereerd en van zijn levensverhaal zijn zelfs gedeelten in de Vita van de Egmondse Adelbert terecht gekomen.
Om te constateren hoe het staat met de officiële, kerkelijke viering van de feestdag (= sterfdag) van St.Adelbert, dienen we het kalendarium van het bisdom Utrecht te bezien, zoals vermeld in de verschillende handboeken der chronologie. Bij Strubbe-Voet 5) is de verwarring compleet, want onder 1. wordt vermeld: Adelbertus, bisschop van Praag, overleden 997, patroonheilige van Egmond, terwijl onder 3. wordt genoemd: de belijder Adalbertus, overleden 740, 25 juni, vereerd te Utrecht en Trier. Fruin noemt op 25 juni: Lebuini et Radbodi confessorum, Lebuini te Midzomer, Lebuini estivalis; Adelberti confessoris. 6).
Hij verklaart echter zijn gegevens te hebben ontleend aan Grotefend. 7). Grotefend tenslotte geeft in zijn kalendarium van het bisdom Utrecht op 25 juni: Lebuini et Radbodi confessorum, met daarachter tussen haakjes: Adelberti confessoris. 8). Voor deze laatste vermelding verwijst hij in een voetnoot naar drie handschriften in privaat bezit. Veel verder zijn we dus niet. Een volgende stap was de originele kalendaria van het bisdom Utrecht in het onderzoek te betrekken. De rijksarchivaris te Utrecht was zo vriendelijk deze voor mij na te zien en hij berichtte mij, dat noch in de ordinarius van de Dom, die gold als de officiële Utrechtse kalender, noch in andere kalendaria de H.Adelbert werd aangetroffen. 9).
Voorts is in het gemeentearchief van Kampen een 15e eeuwse copie van het necrologium van de St.Nicolaaskerk aanwezig, waarvan de gegevens teruggaan tot de 13e eeuw. Op 25 juni wordt slechts St.Lebuinus genoemd, terwijl St.Radboud kennelijk niet werd vereerd; logisch, want St.Lebuinus was de Deventer streekheilige en Kampen ressorteerde onder het dekenaat Deventer. Ook in het begin 15e eeuwse necrologium van het begijnhof te Haarlem, dus dichter bij huis, komt St.Adelbert niet voor. Dit toont zonder meer aan dat Adelbert niet in de officiële kalender van Utrecht thuishoort, maar dat Grotefend zijn werk zo volledig mogelijk heeft willen maken door ook gegevens uit particuliere bron op te nemen. Dus toch een streekheilige? Ik geloof er niets van! Wie mij van het

tegendeel wil overtuigen zal met een aantal Noordhollandse oorkonden moeten komen, waarin St. Adelbert in de datumregel wordt genoemd. Het was in de middeleeuwen gewoonte bekende heiligendagen als datering te gebruiken, b.v. "op Sinte Katerinendagh", "op Sinte Servaesavende", "des donredaghes nae Sinte Nicolaesdagh" enz. Een oorkonde waarin Sinte Adelbertus zich manifesteert is mij vooralsnog niet bekend.
Men moet dan ook concluderen dat Adelbert in deze streek geen sporen heeft naqelaten. Het Adelbert-putje kan in deze niet als bewijs gelden en wellicht is het dienstig erop te wijzen dat van de bronnen- of puttencultus, die aan Willibrord en andere heiligen wordt vastgeknoopt, nauwelijks iets blijkt in hun vitae, maar dat deze devoties eerst in de 12e eeuw de kop opsteken; eerst te Wulpen bij Veurne en daarna als een olievlek op ontelbare plaatsen in West-Europa. Aldus bezien spreekt het vanzelf dat er ook in Egmond een Adelbert-put moest komen (en niet te vergeten een Willibrord-put te Heiloo). Het is te vergelijken met de bloedwonderen, die in de 15e, begin 16e eeuw eveneens op talloze plaatsen opduiken en waarvan we er alleen al in deze streek twee tellen, namelijk te Alkmaar en Bergen.

Gezien het voorgaande verbiedt het nuchter verstand de H. Adelbert als een streekheilige te aanvaarden, maar moeten we integendeel concluderen dat hij geïmporteerd is.

Wie was trouwens de H. Adelbert, die volgens de traditie een der gezellen van St.Willibrord zou zijn geweest? Sommige schrijvers beschouwen hem als een volstrekt legendarische figuur, aangezien hij in de vitae van St.Willibrord niet wordt genoemd. Anderen, waaronder recentelijk Jansen 10). houden daarentegen zijn relatie met Egmond voor een legende.
Duidelijk is, dat zijn sterfjaar (740 c.q. ± 740) volkomen uit de lucht is gegrepen. Hoe men eraan komt is eveneens duidelijk: Adelbert was een gezel van Willibrord, dus zullen ze ongeveer even oud zijn geweest, Willibrord overleed in 739, dus zal Adelbert ± 740 overleden zijn. Voor zover mij bekend verschijnt Adelbert als gezel van Willibrord voor het eerst in de Anales Xantenses, die c.1205 geschreven werden, ergo bijna vijf eeuwen na dato. Vermoedelijk heeft de annalist de klok horen luiden, want er is namelijk een Adelbertus geweest, die abt was van het klooster Aefternacum en die tussen 753 en 775 in de oorkonden voorkomt. 11).
De verbinding met Willibrord is er, omdat Adelbert een der opvolgers was in dit door Willibrord gestichte klooster. Deze Adelbert en Willibrord hebben elkaar zeer vermoedelijk gekend en mogelijk was ook Adelbert uit Engeland afkomstig. Voorts lijkt het niet uitgesloten dat deze Adelbert een lekenabt was (zijn opvolgers waren het in alle geval), hetgeen zou kunnen verklaren waarom St.Adelbert in sommige bronnen "diaken" wordt genoemd. 12).
In bovenstaande alinea heb ik met opzet "Aefternacum" geschreven en niet "Echternach", aangezien Delahaye op m.i. goede gronden aannemelijk maakt dat het klooster oorspronkelijk te Eperlecques heeft gestaan en in 857 onder dreiging van de Noormannen naar Luxemburg werd verplaatst. 13.) In die jaren zijn meerdere kloosters naar veiliger streken verhuisd en tevens hebben bisdommen en kloosters hun relieken en kostbaarheden naar beter te verdedigen plaatsen overgebracht (o.a. naar St.Omaars, Terwaan en Fontenelle). Tegen het einde van de 9e eeuw werd Vlaanderen het veiligst geacht, omdat een sterk gezag daar het verzet tegen de Noormannen organiseerde. De Vlaamse graaf Boudewijn II (879-918) begon met de versterking van Gent en de verrijking van de St.Pietersabdij

aldaar. Hij haalde van her en der relieken en kostbaarheden bijeen, die ten gevolge van de Noormannendreiging verspreid waren geraakt. Ook verzamelde hij kunstwerken en handschriften en het verhaal gaat dat hij zelfs een abt vermoordde, die zich tegen zijn verzamelwoede verzette. 14). Het is dus zeer wel mogelijk dat er archivalia, kunstschatten en relieken uit het oude klooster van St.Willibrord óf rechtstreeks, óf via een of meer tussenstations te Gent terecht zijn gekomen. In het cartularium van de abdij van Egmond zijn afschriften opgenomen van oorkonden, die dateren van vóór de stichting van de abdij. Ze zijn dus van elders afkomstig en het vermoeden rijst dat ze door de monniken, die van Gent naar Egmond kwamen, uit Gent zijn meegenomen. Dat ze ook St.Adelbertus meenamen is alreeds door Oppermann betoogd. In Gent had men kennelijk relieken genoeg en ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat men de groep monniken, die zich in het barre noorden gingen vestigen, heeft opgezadeld men een minder courante en wellicht zelfs dubieuze heilige. Hetgeen niet uitsluit dat Adelbert het dank zij zijn fantasierijke vita dan toch maar gebracht heeft tot "Apostel van Kennemerland".

Het ligt voor de hand dat de Hollandse graaf in de stichting van de abdij van Egmond en mogelijk zelfs in de verhuizing van Adelbert de hand heeft gehad. Er zijn namelijk meerdere gegevens, die zijn relatie met Vlaanderen en zelfs de St. Pietersabdij te Gent aantonen. Zo schonk graaf Dirk II enige goederen aan deze abdij. 15). Het Evangeliarium van Egmond, waarvan men sedert de 12e eeuw beweert dat het in de 10e eeuw door graaf Dirk I aan de abdij van Egmond is geschonken, vertoont duidelijk het schrift en de miniatuur-stijl van de abdij van St. Riquier bij Abbeville.
De herkomst van St. Riquier staat boven twijfel, aangezien er een miniatuur in voorkomt met een afbeelding van die abdij. 16). Hoe het te Egmond is gekomen staat niet vast; mogelijk inderdaad via Dirk I, of anders via het klooster te Gent. Overigens, St. Riquier was een der kloosters waar op 25 juni de feestdag van St. Adelbert werd gevierd. En Abbeville is toevalligerwijs de plaats waar het tweede (en vermoedelijk echte) gebeente van St. Willibrord wordt bewaard. 17), alsook was Abbeville vóór de Franse revolutie een centrum van Willibrord-verering. 18). Opnieuw dus sporen die naar het zuiden leiden. Hetgeen impliceert dat de hypothese - want meer is het niet -, dat de viering van St.Adelbert door aartsbisschop Egbert (de zoon van graaf Dirk II van Holland) van Egmond naar Trier is gebracht, niet kan kloppen. Misschien is het precies andersom gegaan. Trouwens, hoe is St. Adelbert dan te Abbeville terecht gekomen? Ook via Egbert? Het is logischer te veronderstellen, dat verering van St. Adelbert in het oude centrum van Willibrordverering inheems was en met zijn relieken mee verhuisd is naar Egmond. Ook de vier koningsoorkonden 19), welke door de graaf van Holland aan de abdij van Egmond (de "grafelijke archiefbewaarplaats" !?) zouden zijn gegeven, wijzen op relaties met Vlaanderen. Zo betoogt Koch dat het mysterieuze woud Wasda in de oorkonde van 969 een verschrijving is van Wasela=het woud van Waselau, thans Wattelot. 20). Verder is er sprake van de Liora=de rivier de Leie. 21). Deze Vlaamse elementen zijn belangrijk, aangezien de vier koningsoorkonden alleen in afschrift bekend zijn, te weten uit 12e eeuwse Egmondse bronnen. Als ze ooit in originali hebben bestaan, dan is het duidelijk dat de teksten bedorven zijn door interpolaties en transcriptiefouten en vermoedelijk zelfs door bewuste vervalsingen.

In dat geval ligt het voor de hand dat deze oorkonden (of afschriften ervan) via Gent de abdij van Egmond hebben bereikt en hier vervolgens op de eigen streek toepasselijk zijn gemaakt, hetgeen zowel in het belang van de graaf van Holland als van de abdij was. Dit impliceert dat men de oorkonde van 922, waarbij koning Karel de Eenvoudige aan graaf Dirk II de kerk van Egmond schenkt met alle toebehoren van de plaats Suuithardeshaga tot aan Fortrapa en Kinnem, nauwelijks serieus kan nemen. Dit falsum uit de 12e (en mogelijk zelfs 13e) eeuw is m.i. vervaardigd om gebruikt te worden tegen de bisschop van Utrecht. De abdij heeft zich dit laten aanleunen - zo zij al niet zelf de maakster van het falsum was -, omdat zij onder de graaf van Holland betere kansen had om onafhankelijk te staan dan onder de bisschop. De vervalser is bijzonder slim geweest, want een schenking door een duitse koning of keizer was gevaarlijk, aangezien deze vroeg of laat een claim op Hollands gebied kon leggen als oud bezit van het rijk. Hij koos daarom een ongevaarlijke koning van Frankrijk, aangezien het uitgesloten was dat deze ooit oude rechten op Egmond zou laten gelden. Men vraagt zich overigens af wat Karel de Eenvoudige, die in 922 in dit gebied geen bezit of jurisdictie had, weg te schenken kon hebben. Waarmee de vraag is gewettigd, of de kerk (of "gedachteniskapel") in 922 überhaupt bestond, laat staan de vraag of deze toegewijd was aan de H.Adelbert, laat helemaal staan de vraag of deze kerk c.q. kapel gebouwd was boven het graf van de H.Adelbert. Kortom, het zijn hypothesen achteraf, die veelal kant noch wal raken.

Het verhaal wil dat Adelbert als gezel van Willibrord naar deze streken is gekomen en dat meer dan twee eeuwen later Ruopert vanuit het klooster Mettlach naar Egmond werd gestuurd om gegevens over Adelbert op te sporen. Ruopert heeft gegevens ontleend aan Beda, alsook aan Alcuinus. Wellicht is hij helemaal niet naar Egmond geweest - zo dit al bestond -, maar heeft hij zich begeven naar de streek waaruit Beda afkomstig was, n.l. Yorkshire. In de stad York heeft voorts Alcuinus gedoceerd en het verhaal luidt, dat de leerlingen van heinde en ver naar hem toekwamen. En ook lag in Yorkshire het klooster Ripon van Willibrord en Bonifacius. Mogelijk was Adelbert afkomstig uit het eveneens in Yorkshire (bij Halifax) gelegen Heckmondwike; een plaatsnaam die geëvolueerd is uit (H)eckmund-vicus. Als het waar is dat Egmond vroeger Hallem heeft geheten - ik kan dit niet beoordelen - dan is de naam Egmond misschien ontstaan doordat men Adelbert van Haecmunda-vicus valselijk in deze streek als heilige heeft neergezet.
In dit licht bezien is het opvallend dat in de oudste via maar één naam wordt genoemd, n.l. ene Eggo, zijnde een belangrijke man, die aan Adelbert gastvrijheid verleende. Het ligt dan wel erg voor de hand, dat men deze Eggo heeft opgevoerd om de naam Egmunda te verklaren. Meer komisch van aard is de brief van de Egmondse abt Floris uit het jaar 1296, waarin hij meldt een kroniek van de koningen van Anglia te hebben, waarin te lezen staat dat de heilige Adelbert een zoon van de Engelse koning was. 22). Een fraai staaltje geschiedvervalsing, dat de naam Athalbert volledig verklaart en tevens duidelijk demonstreert hoe er aan Adelbert's vita geschaafd is. Het is trouwens de vraag, of iedereen in die tijd de legenden voor zoete koek slikte. De (jongere) Vita S.Adalberti verhaalt dat ter gelegenheid van de kerkwijding in 1146 de monnik Frederik zich laatdunkend uitliet over de tot het hoogaltaar verheven relieken. Hij werd weliswaar ogenblikkelijk met ziekte geslagen (een won-

der!), maar desalniettemin rijst de vraag of er wellicht toch iets met die relieken aan de hand was, alsook of Frederik de enige was die twijfelde (of hield de rest wijselijk zijn mond?). Overigens is deze alinea niet meer dan een hypothese, die ik de geleerden gaarne ter overweging aanbied.

Voorts dit. Wat mij steeds weer opvalt in opgravingsberichten uit deze streek - en ik volg ze al jaren - is het gat tussen de 2e/3e eeuw en de 9e/10e eeuw. Dat wil zeggen, er wordt romeins aardewerk gevonden uit de 2e/3e eeuw en men vindt inheemse huisplattegronden en voorwerpen uit de 9e/10e eeuw en daartussen zit niets, zodat men wel moet concluderen dat het land in de tussenliggende periode onder water heeft gestaan. Dit impliceert uiteraard, dat de HH.Willibrordus en Adelbertus hier dan ook niet geweest kunnen zijn om putjes te graven en heilige eiken te kappen. Dit nu plaatst de historici en archeologen voor een dilemma en ik constateer dan ook dat zij het vacuüm trachten te verdoezelen met vage redeneringen, alsmede door voortdurend met de term "karolingisch" te schermen, aldus meer suggererend dan bewerend dat er nooit een vacuüm is geweest. Ik hoop deze kwestie in een afzonderlijke publicatie te behandelen en volsta voorlopig met te vermelden, dat er ook in Egmond karolingische scherven gevonden zijn, te weten 26, waarvan er 11 niet te dertermineren zijn 23). Ook wordt beweerd dat de bewoning niet verder teruggaat dan de 9e eeuw 24), hetgeen zich niet laat rijmen met de bewering dat er "menselijke activiteiten" zijn geweest "zeker vanaf de 8e eeuw" 25). Dit zijn dan menselijke activiteiten die, precies zoals de Adelbert-verering, geen sporen hebben nagelaten. Het vermoeden rijst dan ook dat, blindvarend op de Vita S.Adalberti, men de "apostel van Kennemerland" (obiit 740) als een vaststaand gegeven heeft aangenomen en de "menselijke activiteiten" naar hem toe zijn geredeneerd. Dit is ook een methode uiteraard, doch een die precies van de verkeerde kant begint.
Hoe verwarrend de situatie is, wordt duidelijk als we constateren dat er maar liefst vier plaatsen van Adelbert-verering worden aangewezen:
1. de gedachteniskapel met put, 2. de door graaf Dirk I gestichte kerk, 3. het houten nonnenklooster, 4. de stenen mannenabdij. Volgens Hof waren 1 en 2 identiek, met dien verstande dat de onder 2 genoemde kerk aan Dirk werd geschonken en niet door hem gesticht. 26).
De recente publicaties sluiten bij deze visie aan, doch ik herhaal dat er geen schijn van bewijs is dat er in 922 al een Adelbert-verering was, tenzij we de onwaarschijnlijke verhalen in de Vita S.Adalberti als bewijs wensen aan te merken. Tevens behoort men het falsum van 922 als uiterst dubieus te beschouwen, m.a.w. het is zeer de vraag of de kerk van Egmond toen reeds bestond.
Met het houten nonnenklooster is ongeveer hetzelfde aan de hand. Volgens verschillende historici heeft het nooit bestaan, ergo het is een fabel van Ruopert of zijn bewerkers. Hof is weliswaar geneigd wèl het bestaan ervan aan te nemen, doch hij is verre van zeker van zijn zaak. Nu heeft men onder de stenen abdijkerk karolingische paalgaten gevonden, die een houten gebouw van 13½ x 6½ meter doen vermoeden, zijnde volgens de nieuwste inzichten het houten nonnenklooster. In dit klooster, dat noord-zuid was gericht, zou zich dan weer een (houten) kapel hebben bevonden. Ik heb mijn bedenkingen. Voor een klooster zijn namelijk de afmetingen wel erg aan de krappe kant, vooral als er ook nog een kapel van af moest. Maar het zal ongetwijfeld een knusse boel zijn

geweest, zo met z'n allen rond het gebeente van de heilige Adelbert. En koken en stoken deden de zusterkens ook binnenshuis, want op zeker moment ging de zaak in de fik, waarbij het gebeente van Adelbert deerlijk verbrandde. Men vraagt zich onwillekeurig af, of de sindsdien ter verering uitgestalde relieken inderdaad van Adelbert afkomstig zijn en niet b.v. van een geblakerde non. Doch alle scherts terzijde. Ik concludeer, dat er geen enkel bewijs is dat het gebouwtje van 13½ bij 6½ meter een klooster is geweest en niet een huis of boerderij.
Overigens is er wel degelijk aanleiding tot enige scherts, namelijk als we de bul van Paulus II van 2 oktober 1465 bezien, waarbij deze de abdij van Egmond toestemming verleende om relieken uit andere kerken en kloosters naar de abdij over te brengen en te bewaren. 27). Meilink beschrijft het zo koeltjes en summier, maar gelukkig heeft Van Gelder de achtergronden belicht. 28). Het blijkt dat de paus deze toestemming verleende "tot verhoging van de heiligheid der abdij en om haar uitverkoreners te doen worden als bedevaartplaats". We laten onthutst de pen even rusten en vragen ons af, of het alom bekende genade-oord, waar St. Adelbert werd vereerd, dan nóg uitverkorener moest worden? Enfin, de abdij had in Petrus de Haga Comitis, prior van het klooster Altenberg bij Keulen, een tussenpersoon gevonden, die verschillende Duitse kloosters wist te bewegen relieken af te staan. Zo stuurde de abt van Scheiden viermaal een forse partij naar Egmond en bij de eerste zending zaten o.m. "zes hoofden van heilige maagden en martelaressen uit de groep van 11.000 maagden", waarvan er vier bij name bekend waren en twee helaas anoniem moesten blijven. "De namen der beschrevenen vindt gij aan de schedels bevestigd", meldde de abt. Ook de abdis van Frundisberg, de abdis van Herkingen en de abt van Altenberg stuurden een of meer partijen. 29).

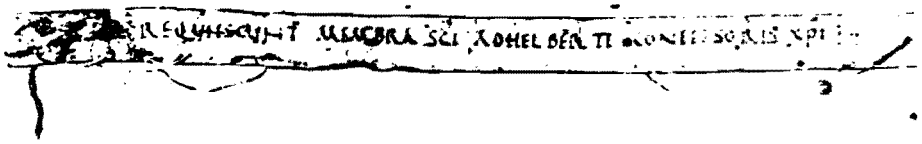

Onder de relieken bevonden zich die van o.m. de evangelisten Matheus, Marcus en Lucas, de apostelen Petrus, Paulus, Philippus, Bartholomeus, Johannes Minor en Thomas, alsmede een groot getal heiligen, waaronder zeer bekende zoals St.Nicolaas, Willibrord, Martinus, Benedictus, Gregorius, Ambrosius, enz., terwijl ook relieken van Johannes de Doper, Maria Magdalena en enige Onnozele Kinderen niet ontbraken. Klapstukken van de collectie waren echter: een stuk van de heilige spons, stof geschud van de voeten des Heren, palmtakken voor Hem uitgestrooid, een stuk steen van de Calvarieberg afgebroken tijdens de kruisiging, een sluier en een gordel gemaakt en gedragen door de H.Maagd, een stuk van de grafsteen van de H.Maagd, een stuk van de stoel van de H.Maagd waarin zij zat toen zij de Heer ontving, een stuk van het kleed des Heren, alsmede van Zijn lijkwade en zweetdoek. Bij zo'n fraaie collectie kon succes niet uitblijven en op 12 juli 1473 volgde de pauselijke bul, waarbij degenen, die tijdens het octaaf van Witte Donderdag de kloosterkerk bezochten en zekere giften deden, een volle aflaat en vergeving van enige gereserveerde zonden in het vooruitzicht werd gesteld. 30). Procurator van de abdij van Egmond te Rome was de aldaar als palatii auditor verblijvende Nicolaas van Edam, proost van St.Andries te Keulen. Van hem drukt Van Gelder een brief aan de abdij af 31) en men verbaast zich over de cinische wijze waarop hij de kloosterlingen adviseert nu niet meteen los te barsten met grootse processies, maar de zaak langzaam op te bouwen ("opdat gij geen slapende honden wakker maakt").
Hof doet het voorkomen alsof Nicolaas van Edam, een echte doordrijver,

het ene privilege na het andere van de paus verwierf "zonder opdracht van de abt, die er soms mee verlegen zat". 32). En met betrekking tot het geknoei met de relieken stelt hij: "Wij menen er niet aan te mogen twijfelen, of de abt is ook hier weer het slachtoffer geworden van de misplaatste ijver van zijn bovengenoemde procurator". Wij van onze kant betwijfelen of abt Gerard van Poelgeest inderdaad zo argeloos was. Althans, toen deze in 1464 in functie trad, ging er kennelijk een andere wind waaien, hetgeen niet alleen leidde tot de verwerving van de privileges van 1465 en 1473, maar ook b.v. tot de herordening van het archief en de bibliotheek en de verbetering van de financiële administratie. Verder heeft hij de relieken wel degelijk geaccepteerd, zodat de imposante plechtigheden konden plaatsvinden welke Hof op blz. 242 beschrijft. Hof haalt de Utrechtse bisschop Hartbert erbij, die zich in 1143 bewonderend uitliet over het grote aantal relieken, en hij merkt op: "Een blik op de reliekenlijst, overgeleverd door Balduinus, overtuigt ons dat dit gezegde van de bisschop geen oratorische franje was". O zeker, in 1143 zullen er ongetwijfeld al vele relieken aanwezig zijn geweest (en niet tot eenieders genoegen, zoals we gezien hebben in het geval van de monnik Frederik), doch tevens is duidelijk - mits men de reliekenlijst van 1520 33) naast het artikel van Van Gelder legt -, dat een aanmerkelijk deel der relieken eerst in de jaren 1466-1468 is verworven. Uit bedoelde lijst blijkt tevens dat de collectie nog andere pronkstukken telde, o.a. een stukje van de baard van Petrus, een stukje van de stenen tafelen van Moses, een stukje van zijn staf, haar van de H.Maagd, water uit de Jordaan en een reliek van de Samaritaanse Vrouw. Keren wij terug naar St.Adelbertus. Bij de zendingen uit Duitsland bevonden zich geen relieken van deze heilige. Als de abdij er behoefte aan had gehad dan zouden ze ongetwijfeld door een of ander Duits klooster geleverd zijn, maar dat was niet nodig, want Egmond had ze al. Er zijn twee mogelijkheden: óf het corpus van Adelbert is inderdaad door monniken uit Gent meegenomen (en er is een sterke aanwijzing dat dit inderdaad zo is, zoals we gezien hebben), óf het is later in Egmond opgedoken en dan is er zeker bedrog in het spel. Dit is dan niet in de 15e eeuw gebeurd, maar vóór 1113. Immers, reeds in de 12 eeuwse wijdingsberichten komen merkwaardige relieken voor (zoals van de Samaritaanse Vrouw, van Maria Magdalena e.d.), welke alleen via louche leveranciers verkregen kunnen zijn. Van andere merkwaardige relieken (o.a. de Baard van Petrus) is het tijdstip van verwerving onduidelijk; vermoedelijk is er de eeuwen door in suspecte relieken gehandeld. Blijkens het wijdingsbericht van 1113 (overigens alleen in de 15e eeuws afschrift bekend) was St. Adelbert toen al in Egmond. We zullen zien of we hem verder kunnen terugvoeren.

We hebben in het voorgaande geconstateerd dat schedels uit Duitsland werden verzonden, met daaraan de namen der heiligen bevestigd. Men zal de schedels, botten, been fragmenten e.d. niet open en bloot hebben verstuurd, doch ze zullen naar de gewoonte des tijds in zakjes genaaid zijn geweest, met daaraan een perkamenten strook met de beschrijving. Ook aan de relieken van St.Adelbert was een perkamenten strookje bevestigd. Het schrift zou door dr. Obbema van de U.B. Leiden herkend zijn als 10e eeuws. 34). Cordfunke maakt hiervan "ca. 950", zodat de tekst en de stichting van de mannenabdij dus samenvallen. Het kan zijn, maar toch heb ik mijn twijfels, aangezien ik het lettertype herhaaldelijk in veel jongere stukken ben tegengekomen,

Perkamenten strookje bevestigd aan de relieken van St.Adelbert. De tekst luidt:

> Hic requiescunt membra sci (= sancti) Adhelberti confessoris Xpi (= Christi) - Hier rusten de ledematen van de heilige Adelbert, belijder van Christus.

waar het gebruikt werd voor opschriften boven hoofdstukken e.d., alsmede voor het citeren van latijnse passages. Het zijn dan ook qua oorsprong romeinse kapitalen. Juist omdat dit schrifttype zeer goed leesbaar is, greep men er herhaaldelijk op terug als het oorkondenschrift (dat aan snellere verandering onderhevig was) al te onleesbaar was geworden. Zo beleefde de romeinse kapitaal in de 9e eeuw zijn revival als karolingische majuskel en deze zou gebruikt worden tot c.1100. Het is derhalve uiterst moeilijk - en dat hebben verschillende deskundigen mij bevestigd - om met behulp van één regel tekst vast te stellen, of het schrift uit c.950 stamt, ofwel een eeuw ouder of jonger is. In de humanistentijd ging men de romeinse kapitaal opnieuw gebruiken; zelfs in gedrukte boeken en dan speciaal voor titels van hoofdstukken e.d. Bovendien is het gemakkelijk na te bootsen. De middeleeuwse klerken, die drie of meer schrifttypen beheersten, zullen weinig moeite hebben gehad met dit wel zeer simpele kapitaalschrift. Kortom, het is zeer wel mogelijk dat het strookje perkament een vervalsing is.
De reliekenlijst van Balduinus de Haga van 1520 is een afschrift. Volgens Oppermann heeft Balduinus een origineel gebruikt dat uit c.1215 zou dateren. 35). Dit kan niet kloppen, aangezien in het afschrift van Balduinus relieken zijn vermeld, welke zoals we gezien hebben in de jaren 1466-1468 zijn verworven. Zijn voorbeeld moet dus van na 1468 dateren. Aangezien abt Gerard van Poelgeest (1464-1476) het archief en de bibliotheek liet ordenen, waag ik de veronderstelling dat hij ook de reliekenlijst(opnieuw) heeft doen opstellen. In hoeverre dit gepaard ging met het aanbrengen van nieuwe opschriften en/of perkamenten stroken, is alleen vast te stellen door de relieken zelf in het onderzoek te betrekken. Duidelijk is echter, dat het perkamenten strookje aan de Adelbert-relieken moeilijk als bewijs voor of tegen iets is te gebruiken. Tevens zou daarmee niets bewezen zijn inzake de ouderdom der relieken zelf. Deze kunnen namelijk veel ouder zijn. Maar hoe het ook zij, ik heb alleen willen vaststellen dat ondanks de nieuwe inzichten en zekerheden er alle reden tot twijfel is.

drs. W.A. Fasel.

NOTEN

1). Oppermann, Fontes, Inleiding bl. 16.
2). Neues Archiv VIII (1883), bl. 374.
3). Oppermann o.c., Inleiding bl. 22.
4). Anal. Bollandiana 55, bl. 67; 59, bl. 283, 286.
5). E.I. Strubbe en L.Voet, De chronologie in de middeleeuwen en de moderne tijden in Nederland, bl. 436.
6). R.Fruin, Handboek der chronologie, bl. 26.
7). Ibidem bl. 19.
8). H.Grotefend, Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit, band II, bl. 194.
9). Zie in dit verband S.Muller Fz, Bijdragen voor een oorkondenboek van het Sticht Utrecht. Programma, 's-Hage 1890, bijlage I bl. 33 e.v. Zie ook A.D.A.Monna, Diagnose van een omstreden kalender in gebruik in de abdij van S.Servaas te Utrecht uit het midden van de 13e eeuw. In: Arch.Gesch.Kath.Kerk in Ned. 25 (1983), bl. 145 e.d. Ook in de bekende studie van B.Kruitwagen, Paleotypica, liturgica, kalendaria, 's-Hage 1942, bl. 155, wordt St. Adelbert niet genoemd.
10). H.P.H.Jansen, Middeleeuwse Geschiedenis der Nederlanden, bl. 42.
11). Wampach, Quellen, nrs. 43, 45, 48, 50, 51, 54, 55, 57, 58, 65, 68, 69, 76-78.
12). Zie b.v. Potthast, Bibliotheca historica medii aevi, bl. 1134, waar genoemd wordt: Adelberti diaconi (saec, VIII) clari Egmondani.
13). A.Delahaye, Holle Boomstammen, bl. 229.
14). Ibidem bl. 234, 289.
15). Koch OHZ nrs. 41, 57.
16). Winkler Prins Enc. deel 7, bl. 320.
17). Delahaye o.c. bl. 228.
18). Ibidem bl. 250.
19). Koch o.c. nrs. 21, 28, 40, 55.
20). Ibidem nr. 40.
21). Ibidem nr. 55.
22). Mr.C.Pijnacker Hordijk, Wat weten wij omtrent den heiligen Adelbert van Egmond? BVGO 4e reeks, deel I, bl. 193.
23). Prof.dr.ir.E.H.P.Cordfunke, Opgravingen in Egmond, bl. 138.
24). Cordfunke o.c. bl. 138.
25). Ibidem bl. 119.
26). J.Hof, De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573, bl. 24.
27). Dr. P.A.Meilink, Het archief van de abdij van Egmond, reg.nr.1192.
28). Dr.H.E.van Gelder, Vijftiende-eeuwsch kloosterzeden, BVGO 4e reeks, dl. 7, bl. 389 (1909). Van Gelder verwijst tevens naar P.A. S. van Limburg Brouwer, Een Vroom Bedrog, bul tot herstel van de abdij van Egmond, Ned.Spect. 1868, bl. 337.
29). Meilink o.c., reg.nrs. 1198, 1203, 1207, 1212-1214, 1218, 1219, 1223.
30). Ibidem reg.nr. 1247.
31). Van Gelder o.c. bl. 401.
32). Hof o.c. bl. 113.
33). Oppermann o.c. bl. 98.
34). Ibidem bl. 112.
35). Ibidem, Inleiding bl. 46.

WAT HEEFT EN HAD ALBERT DELAHAYE MET VLAARDINGEN TE MAKEN?

P.J. Westerdijk

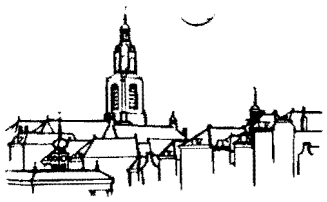
Aanleiding

De reden tot het schrijven van dit artikel is meervoudig. Via mijn studie - ik ben docent geschiedenis en werkzaam bij het voortgezet onderwijs - ben ik in aanraking gekomen met de ideeën en het werk van Delahaye. Later las ik verschillende publikaties van hem. Hierdoor raakte ik in zijn denkbeelden geïnteresseerd. Ook de reakties van de wetenschappelijke vakwereld hadden mijn belangstelling.
Tijdens de "Harmonie-manifestatie" van de Historische Vereniging Vlaardingen in januari 1987 raakte ik over Delahaye in gesprek met het toenmalige bestuurslid Leon Boveé. Dit naar aanleiding van het overlijden van Albert Delahaye enkele dagen daarvoor. Op aangeven van Leon Boveé kreeg ik via onze redakteur Frans Assenberg het verzoek om eens een zo eenvoudig mogelijk artikel over Delahaye en zijn denkbeelden te schrijven. Uiteraard ook in relatie tot Vlaardingen.

Inleiding

Albert Delahaye werd geboren op 18 oktober 1915 te Klimmen bij Valkenburg, "op een heuvel in het oude hertogdom Limburg vlak bij een oude Romeinse weg. Mijn wieg stond ca. 200 m boven N.A.P., waarmee ik helemaal niet wil suggereren dat ik altijd met droge luiers lag, maar enkel op een geografisch feit attendeer, dat in mijn leven niet zon-

N.B.: pag. 38 met foto Albert Delahaye weggelaten

der betekenis is geweest" [1]. Het gymnasium volgde hij bij de Paters Montfortanen te Schimmert. De wereld van de klassieken ging hier voor hem open. Tot voorjaar 1940 studeerde hij aan het Groot Seminarie van dezelfde Paters te Oirschot, totdat hij tot het inzicht kwam dat zijn roeping niet als geestelijke in de Rooms-Katholieke Kerk lag. Na enige omzwervingen op een kantoor en in een bibliotheek, belandde hij in 1941 als volontair bij het Rijksarchief in Maastricht. In 1943 volgde een benoeming tot gemeente-archivaris van Kerkrade In de zomer van 1946 volgde een benoeming tot adjunkt-archivaris van Nijmegen, "voor een jonge archiefambtenaar het eldorado", en vertrok hij dus naar het Gelderse.
In 1951 ontstond een konflikt met zijn chef, de archivaris van Nijmegen, dr. J.A.B.M. de Jong, over het auteursrecht van de "(Inventaris van) Het rechterlijk archief der stad Nijmegen 1410-1811".
De Jong wilde dit op zijn naam laten uitgeven en dat raakte een tere snaar bij Delahaye. Dat auteurschap woog voor hem zwaarder dan een voorgespiegelde promotie. De inventaris verscheen uiteindelijk in 1951 op naam van Delahaye en dat zette blijkbaar veel kwaad bloed. Het werd een heuse affaire waarin Delahaye de ongevraagde steun kreeg van de toenmalige algemeen rijksarchivaris jhr.dr. D.P.M. Graswinckel. Niettemin probeerde het gemeentebestuur hem voorjaar 1952 op staande voet te ontslaan, doch men werd van hoger hand gedwongen Delahaye na 3 weken weer terug te nemen. Hij werd overgeplaatst naar de sekretarie en zo begon een periode van gewapende vrede die tot maart 1957 zou duren, toen Delahaye archivaris werd van het gemeenschappelijk archivariaat "Nassau-Brabant". Dat is hij tot aan zijn pensionering in 1980 gebleven.
In 1955 begonnen zijn publikaties over Karel de Grote en Nijmegen, de "Karolingische mythe Nijmegen", die zoveel opschudding zouden veroorzaken. In 1965 solliciteerde Dela-

haye naar de sinds 1 januari 1964, na het vertrek van C. Postma, vakante post van archivaris van de gemeente Vlaardingen. Ook dit werd een heuse affaire, waarover de Nieuwe Vlaardingsche Courant uitgebreid berichtte.

De denkbeelden van Delahaye

Zoals gezegd, in 1955 begon Delahaye te publiceren of het keizerlijke paleis van Karel de Grote wel in Nijmegen had gestaan.
Hij stelde dat er bij historici een diepgaande en fundamentele verwarring heerste tussen NOYON (in noordwest Frankrijk) en NIJMEGEN, beide NOVIOMAGUS geheten in de bronnen. Er werd door de vakwereld aanvankelijk hartelijk om gelachen, maar dat werd later afgezwakt met de opmerking, dat als er al verwarring tussen de twee steden was opgetreden, dit hoogstens met een paar onbelangrijke feiten het geval was geweest en het onmogelijk de Karolingische residentie mede omvat zou kunnen hebben.
Hierdoor kwam ook de onverbrekelijke samenhang tussen Batua en Noviomagus (Betuwe en Nijmegen) in een ander daglicht te staan. De levensbeschrijver van Karel de Grote, Einhard [2], spreekt namelijk over de bouw van "paleizen van grote pracht, één niet ver van de stad Mainz bij de villa die Ingelenheim heet, het andere te Noviomagus, aan de rivier de Vahalis die het Eiland van de Bataven in het zuiden voorbijstroomt". Volgens Delahaye moeten we hier respektievelijk aan Noyon, de Oise en de streek van Béthune denken in plaats van Nijmegen, de Waal en de Betuwe.
Hoe kwam Delahaye daarbij, of anders gezegd: hoe kon de interpretatiefout Nijmegen - Betuwe ontstaan? Welnu, onder andere door het totaal misverstaan door anderen van de "Germania", een klein en overzichtelijk werk van de bekende Romeinse schrijver Tacitus (55-120), die circa het

jaar 96 begon te schrijven. Op dat moment had het Romeinse rijk in het westen van Europa zijn grootste uitgestrektheid bereikt en alle Germaanse stammen, die ooit onder Romeins gezag waren geweest, waren bedwongen.
Delahaye noemt zijn belangrijkste ontdekking niet dat Noviomagus heel vaak Noyon is, of dat de Bataven in de streek van Béthune zetelden, maar de west-oriëntatie die door vrijwel alle klassieke schrijvers werd gehanteerd. Het gebruik en de benaming van windrichtingen door middel van de west-oriëntatie werd tot in de vroege middeleeuwen voortgezet: wat zij (de oude schrijvers) noord noemen, is voor ons west.
Het spreekt vanzelf dat de schrijvers niet alleen noord en west verwisselden, maar dat de korrekties op de hele windroos moeten worden toegepast. Dit is noodzakelijk om hun teksten goed te verstaan. Noord is west, west is zuid, zuid is oost en oost is noord; tegen de klok in omdat hun noord een kwartslag naar links moet.

Nu moet men niet denken dat de klassieke schrijvers niet wisten waar de zon op- en onderging. De grondslagen voor de aardrijkskunde van die tijd zijn gelegd in Griekenland en Egypte. Men stelde zich Europa voor als een ver in het noorden gelegen streek.
Men kende daar globaal Spanje, Frankrijk, Engeland en het zuiden van Duitsland boven Italië. Nederland bijvoorbeeld lag buiten hun gezichtseinder. Toen er een zekere literatuur was ontstaan met die opvattingen daarin verwerkt, werd die door andere schrijvers nagevolgd en overgenomen. Men kan over het algemeen stellen dat alle klassieke schrijvers, een heel enkele uitzondering daargelaten, bij hun beschrijvingen die west-oriëntatie hebben gehanteerd. De vroeg-middeleeuwse schrijvers zijn op deze weg voortgegaan. Daarbij kwam nog dat de kartografie pas betrekkelijk laat de gewoonte heeft aangenomen om kaarten te

maken volgens de ons nu algemeen vertrouwde noord-oriëntatie. Dat wil zeggen met het kaartnoorden aan de bovenkant van de kaart. Vóór de 16de eeuw vindt men deze zelden. De west-oriëntatie zien we bijvoorbeeld in Nederland bij de benamingen: Oost- en Westvoorne, Oost- en Westkapelle, Ooster- en Noordwolde, en in noordwest Frankrijk bij Nortkerque en Zutkerque.
Zo zou alles wat in het noorden van Duitsland en in Nederland werd gerekonstrueerd door de west-oriëntatie in Vlaanderen en Frans Vlaanderen moeten worden neergezet volgens Delahaye.
Daar kwam dan nog bij dat het Latijnse RENUS niet klakkeloos altijd met Duitse of Nederlandse RIJN vertaald mag en kan worden, maar dat vaak het SCHELDE-stroomgebied bedoeld is.

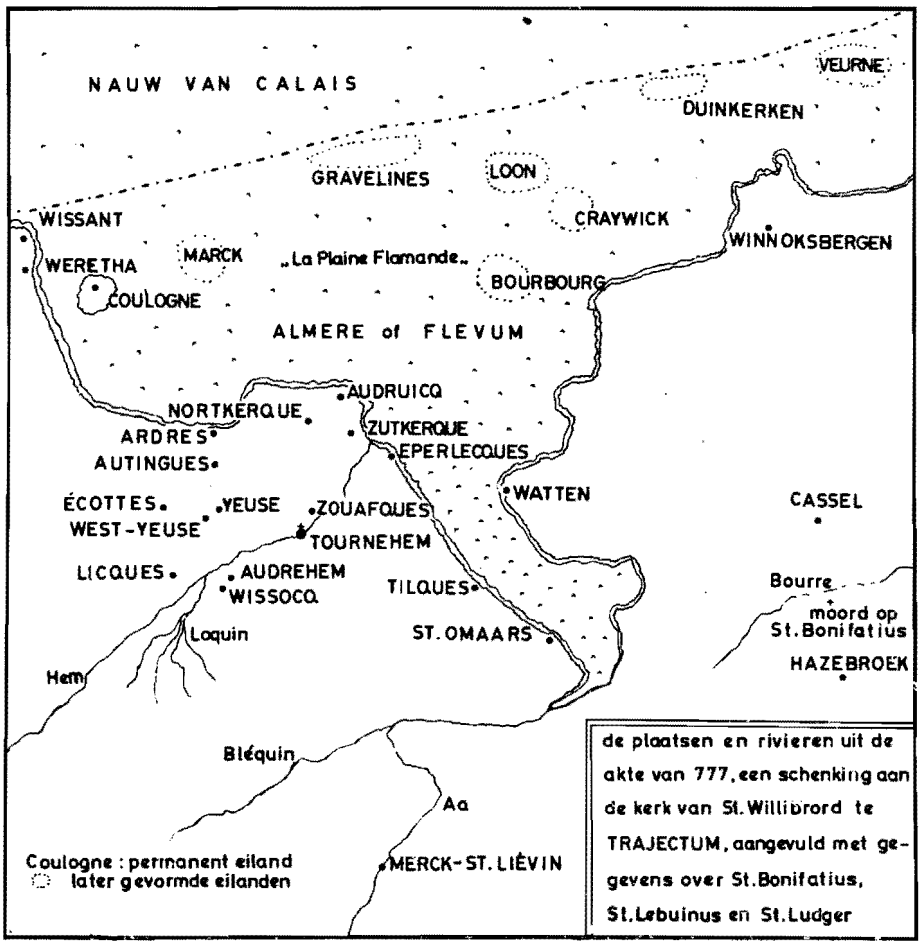
Als we de konsekwentie hiervan onder ogen zien dan horen bijvoorbeeld Witla en Dorestad ook niet in ons land thuis [3], evenmin als de invallen van de Noormannen [2]. Door die verkeerde interpretatie van Tacitus' "Germania" kon het ook gebeuren dat de stammen die Tacitus op een betrekkelijk klein grondgebied (te klein zeggen de bestrijders van Delahaye) beschrijft, uitgestrooid zijn over heel Europa tot aan Hongarije en Rusland, tot in Denemarken en Zweden. In het overgrote deel van dit gebied is trouwens geen spoor te vinden van een Romeinse bewoning, iets dat Delahaye niet verwonderlijk vindt.
Zo hebben we kaarten gekregen met de volksstammen in Germanië zoals we bij Bijvanck en Van Es aantreffen [4].
Zo worden plaatsen uit de vroege middeleeuwen en vroegmiddeleeuwse bronnen ingevuld in ons land, die er in verband met de plaatsgevonden hebbende transgressies (= het terrein winnen door de zee op het land) moeilijk of niet plaatsbaar zijn [5]. Het is in dit verband ook opmerkelijk, aldus Delahaye, dat de middeleeuwse bronnen als Alpertus

van Metz, de Annalen van Egmond, de Rijmkroniek van Melis Stoke en de Clerc uten Laghen Landen zwegen over een Karolingisch Nijmegen evenals over Dorestadum (Dorestad).
In een groot aantal publikaties kregen Delahaye's bedenkingen tegen "de historische mythen van Nederland" een steeds gefundeerder vorm. De drie belangrijkste publikaties zijn:
1. "Vraagstukken in de historische geografie van Nederland", 2 delen, Zundert 1965/66;
2. "Holle boomstammen, de historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen", Tournehem/Zundert 1980 (een populaire bewerking en aanvulling op nummer 1);
3. "De ware kijk op..., deel I: Noyon, het land van Béthune en Frisia", Zundert 1984 (herbewerking en aanvulling op nummer 1 maar nu met alle bronnen).
In opzet waren gepland als deel II: "Frisones en Saksen in Frans Vlaanderen" en als deel III: " Het bisdom en de abdij van Sint Willibrord". Beide delen waren zo goed als persklaar maar het ontbrak en ontbreekt nog steeds aan financiële middelen om ze op de markt te brengen. Vlak vóór zijn dood wijzigde Delahaye, onder aandrang van zijn vrienden, deze opzet. Daardoor zal deel II nu "De Peutingerkaart van Frans Vlaanderen" worden genoemd, en niet (omwille van meer ruimte voor kaarten) een apart deel.

Op 20 september 1986 werd de "Stichting Albert Delahaye" opgericht met als doel onder andere het uitdragen van Delahayes denkbeelden. Dit niet alleen om mondeling maar ook in boekvorm zijn ideeën bekendheid te geven (sekretaris: H. Jochems, Vogelschoot 60, 4813 NK Breda).

Het zal niet verwonderen dat Delahaye's ideeën vele historische reputaties, publikaties enzovoort, in historische zin geweld aandoen. Helaas heeft Delahaye's eigen emotio-

Kaartje van het gebied in kwestie, uit "Holle boomstammen ..."

naliteit - hoe oprecht bedoeld ook - geen goed gedaan aan de kontakten met bijvoorbeeld de historisch-akademische wereld, maar daar kan vaak direkt aan toegevoegd worden dat het Delahaye was die de bal terugkaatste.
Historie-lievend en de waarheid-lievend Nederland zou er bij gebaat zijn als alle emotionaliteit er afgepeld zou kunnen worden en men Delahayes veronderstellingen wetenschappelijk zou willen verifiëren, maar dan wel "ad fontes" = naar de bronnen!

Wat hebben Delahayes denkbeelden konkreet met Vlaardingen te maken?

Uit het bovenstaande zult u wellicht al begrepen hebben dat zeker een aantal vroeg-middeleeuwse vermeldingen, die men tot dusver aan Vlaardingen had gekoppeld, elders thuis zouden kunnen horen. Dat geldt vooral en met name voor de kerkstichting door Willibrord.
De dokumentatie van het bisdom van Willibrord, TRAIECTUM (algemeen vertaald met Utrecht) staat voor een groot deel in één codex, het Cartularium (oorkonden voor éénzelfde klooster in een afzonderlijk boek ingeschreven en verzameld) van Egmond, dat in de 12de eeuw opdook.
In de Annalen van Egmond, die in de 12de eeuw beginnen, maar later met allerlei toevoegingen werden aangevuld, staat echter niets over Willibrord of het oude bisdom Traiectum zoals we al opmerkten. Dit begon pas toen Utrecht in de 13de eeuw een afschrift van het Cartularium van Egmond in bezit kreeg.

De band tussen Vlaardingen en Willibrord stamt uit een oorkonde van 28 december 1063, uitgevaardigd te Keulen [6]. Een nog oudere band tussen Willibrord en Vlaardingen wordt verondersteld naar aanleiding van een oorkonde [6] van circa 726/727.

Het jaartal 694, dat bijvoorbeeld Th.J. Poelstra voorzichtig noemt in het boekje "Binnen deeser stede Vlaerdinghe", Vlaardingen 1987, op bladzijde 1, slaat waarschijnlijk op de datum dat Willibrord terugkeerde uit Rome na zijn wijding tot bisschop [6]. In 726/727 heeft de Frankische clericus of geestelijke Heribald aan Willibrord een kerk aan de Maasmonding geschonken. Met enige waarschijnlijkheid moet de kerk in Vlaardingen worden gezocht, aldus A.C.F. Koch. Ook P.A. Henderikx (zie noot 5, bladzijden 46, 57, 58 en 86) gaat daarvan uit.

Bisschop Clemens Willibrord schenkt op zijn beurt weer aan het klooster Echternach (of Éperlecques volgens Delahaye), waar eens zijn lichaam, als het Christus behaagt moge rusten, alles wat vrije Franken (bijvoorbeeld Heribald) hem om hun zieleheil aan hoeven en slaven hebben gegeven. J.A.J. Jousma in zijn proefschrift: "Oudheid van Vlaardingen", Vlaardingen 1947, bladzijden 90 tot en met 109, worstelde al met Heribalds schenking van een kerk te Vlaardingen. Jousma zegt onder andere: "Natuurlijk is bisschop Willem historisch uitgegleden wat de kerk van Vlaardingen betreft: de grote Karel Martel heeft den onaanzienlijken Heribald verdrongen volgens het gebruikelijke procédé van de sage; maar dat is niet de hoofdzaak." Keren we snel terug naar de oorkonde van 1063. Daarin bevestigt Willem I, bisschop van Utrecht, abt Reinbert van Echternach in het bezit van de helft van de door Karel Martel en anderen aan Willibrord geschonken kerken van Vlaardingen, Oegstgeest, Velzen, Heilo en Putten. Deze kerken waren door graaf Diederik (beter bekend als Dirk) III en zijn zonen Diederik IV en Floris I geüsurpeerd (ingepikt), en krachtens een synodaal besluit samen met de bijbehorende en met name genoemde kapellen in handen gekomen van de bisschop van Utrecht.
In een, overigens circa 1121/1122 vervalste, oorkonde van 2

mei 1064 stelt koning Hendrik IV onder andere de kerk van Utrecht weer in het bezit van de haar door graaf Diederik III en zijn zonen ontnomen goederen en kerken. Volgens een ongedateerde brief van Thiofrid, abt van Echternach, aan keizer Hendrik IV (even na 1100) was deze abt ook toen bezig de rechten van zijn convent op de Willibrord-kerken te doen handhaven, en eveneens blijkt dat keizer Hendrik III - via de synode van Mainz, 19 oktober 1049 - de abdij van Echternach had gesteund in haar pogingen om in het daadwerkelijke bezit van haar kerken in Holland te komen.

Nog in de jaren 1147-1148 neemt paus Eugenius III de abdij van Echternach in bescherming en bevestigt haar in haar vrijheid en rechten en in een aantal met name genoemde bezittingen onder meer in Holland en Zeeland, waaronder Flardinge [7].
In 1156 staan abt Gerard en het convent van Echternach hun rechten af op de bewuste kerken (waaronder dus Flardinge) aan graaf Diederik VI en gravin Sophia van Holland, die samen met hun zoon Floris daarvoor een stuk grond op Schouwen geven aan de abdij van Echternach, en graaf Diederik, Sophia en Floris doen hetzelfde in omgekeerde richting [8]. Ongetwijfeld zijn de originele twee oorkonden twee delen geweest van één chirograaf (een met de hand geschreven of ondertekende akte). Keren we wederom terug tot de oorkonde van 1063: voor het eerst, aldus Delahaye, in de hele Willibrord-literatuur staat hier dat Willibrord de eerste bisschop van Utrecht was geweest; iets waarvan men vóór die tijd in Holland nog nooit had gehoord.

1063

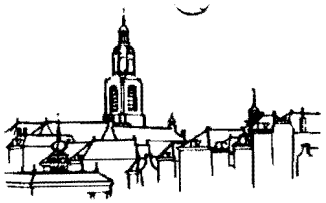
De bewering dat Willibrords zetel te Utrecht zou hebben gestaan is door de abdij van Echternach de wereld ingestuurd. Het Traiectum uit de oude bronnen moet Tournehem-sur-le-Hem (Pas-de-Calais in noordwest Frankrijk)

zijn. In het zogenaamde testament van Willibrord van circa 728 geeft hij de wens te kennen (zoals we al zagen), dat zijn lichaam moet rusten "... in het klooster van Epternacum". Dit nu, aldus Delahaye, is altijd met Echternach (Luxemburg) vertaald, maar dit moet zijn het oude Nifterlaca, of Aefternacum, Asternacum, Epternacum, het huidige Éperlecques, enige kilometers van Tournehem gelegen. Door de invallen van de Noormannen werden de monniken van het bisdom van Willibrord namelijk omstreeks 857 voorgoed verjaagd en kreeg het bisdom een uitwijkpost te "Berg in de gouw van de Maas", aan de rivier de Sura gelegen. Langs Echternach stroomt de Sauer en het klooster bleef men Epternacum noemen. Echternach is dus een afleiding van Nifterlaca enz.

Tenslotte: bij de laatste opgravingscampagne en restauratie van de Grote Kerk in Vlaardingen zijn geen resten gevonden van een kerkgebouw uit Willibrords tijd, afgezien natuurlijk van de vraag of men op de juiste plek heeft gezocht.
Willibrord zou dus in werkelijkheid niets met Vlaardingen te maken hebben, zijn goederen en kerken lagen onder andere in noordwest Frankrijk in éénzelfde streek in een wijde kring om Tournehem heen.
Ter staving van deze bewering draagt Delahaye aan dat men in de oude bronnen van Echternach, die van Willibrord en die van het bisdom Traiectum, geen vermelding vindt van die kerken of plaatsen. Ook het Cartularium van Egmond en het Liber donationum (giftenboek) van Utrecht (dit heeft wel de akte van 1063) geeft geen vermelding van dit uitgebreide zogenaamde bezit van Willibrord.

Zou iemand met dergelijke ideeën wel acceptabel kunnen zijn voor een archivarispost in Vlaardingen met de viering van het 700-jarig bestaan van de stad in het vooruitzicht?

De sollicitatie van Delahaye in 1965 naar het archivarisschap van Vlaardingen

Op 22 november 1965 circuleerde er een aanbeveling van B & W aan de gemeenteraad van Vlaardingen [9]: "Ter benoeming van een archivaris in deze gemeente hebben wij de eer u de volgende aanbeveling aan te bieden: 1. J.S.A. Delahaye, archivaris bij het gemeenschappelijk Archivariaat Nassau-Brabant en wonende te Zundert; 2. J.G. Linsen, hoofd van de afdeling Centraal Archief van een naamloze vennootschap en wonende te Nijmegen. Wij stellen u voor nr. 1 van deze aanbeveling met ingang van een nader door ons te bepalen datum te benoemen."
Ter nadere informatie: de post van gemeente-archivaris was sinds 1 januari 1964 vakant door het vertrek van C. Postma naar Zierikzee. Dit vertrek was "niet van harte" geweest, reden waarschijnlijk waarom in de archivarissenwereld weinig of geen mensen trek hadden in Vlaardingen. Maar... uitzonderingen bevestigen de regel, vandaar dat er uiteindelijk toch een tweetal acceptabele gegadigden werd gevonden.
Toen op donderdag 16 december 1965 de gemeenteraad bij het agendapunt: "benoeming van een gemeente-archivaris" was aangeland [9], meldde zich de heer H.J.M. Dubbeldam (VVD) met het verzoek om tijdelijk tot een besloten vergadering over te gaan. Hij had namelijk diverse inlichtingen gevraagd en gekregen over één der kandidaten, die hij graag aan de raad zou willen voorleggen, omdat deze van belang waren voor de besluitvorming. Van dit, volgens de N.V.C. [10] twee uur lange beraad achter gesloten deuren werden geen notulen gemaakt. Zoals het een goed gemeenteraadslid betaamt had Dubbeldam zijn huiswerk gedaan en was hij via de hoofdredakteur van de N.V.C., W. Kortekaas, de provinciale archivarissen van Zuid-Holland en Gelderland en de rijksarchivaris het een en ander te weten gekomen,

Met geen honderd PK . . .

Delahaye bedankt voor Vlaardingse eer

archivariskwestie - voorlopig verleden tijd

portefeuille te houden. Inplaats daarvan zou, in afwachting van de uitvoeringsbesluiten op de nieuwe Archiefwet 1962, de heer A. SOETEMAN met het beheer van het archief belast blijven. De heer Soeteman doet dit werk reeds sinds het vertrek van d vorige archivaris.

het stuk aan de gemeenteraad kwam evenwel niet tot st dat daarmee de kandidatuur van de heer Delahay zijn. Door zijn mededeling aan h. en w. heeft gemaakt aan het geharrewar rond z

Archiefdienst deelde cijfers uit

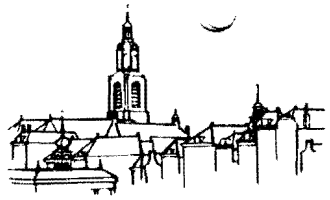
Gemeentelijke Archief-dienst heeft haar jaarverslag 1965 gepubliceerd.

De . . . van haar jaar- . . . opmaken van het personeel een . . . ersate klas, een . . . kader

. . . streveling voor benoeming van een over- . . . geplaatst worden anderzijds. De . . . Drift, die dit terloops opmerkte . . . en openbare discussie wenste . . . andere fractievoorzitters een . . . van de heer G. J. LINS. . . . zijn teleurstelling ken- . . . feit dat hij zijn kandi- . . . Zoud vernomen en niet, . . . chten, in eerste . . .

voorlopig met de zie . . . het college kon vereni . . . de heer A. CORNELIS . . . de socialistische fra . . . eveneens positief ten . . . van b. en w. kon uiten . . . verheelde hij niet op te . . . dat hij het jammer vond . . . datgene wat hierop . . . gaan is, . . . was

Uit de Nieuwe Vlaardingsche Courant van februari en maart 1966.

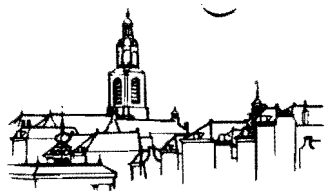

voldoende om een besloten vergadering te verlangen daar het een persoon betrof.
De inlichtingen kwamen er kort en goed op neer dat men grote kans liep zich met de persoon van de heer Delahaye moeilijkheden op de hals te halen. Na heropening van de vergadering werd door de voorzitter (burgemeester mr. J. Heusdens) namens het kollege van B & W medegedeeld, dat het voorstel in agendapunt 3 teruggenomen werd, teneinde nadere inlichtingen in te winnen en tevens - en dit op verzoek van de raad - zich nader te beraden over een eventuele andere organisatorische opzet van het archief van de gemeente Vlaardingen.

De N.V.C. had reeds in haar editie van 8 december 1965 op de voorpagina aandacht aan de archivarissenkwestie besteed: "Lang gewacht, en toch... Gemeente krijgt eindelijk weer een eigen archivaris. J.S.A. Delahaye solliciteerde op een herhaalde advertentie." enz.
Op 15 december 1965 werden al enkele vraagtekens geplaatst: "Opmerkelijke aanbeveling. Wie gaf informatie? Dwaas of genie? Karel en Willibrord. Juiste koers?"
Op 17 december werd verslag gedaan van de gemeenteraadsvergadering; de raad had zich zelfs om 23.00 uur wederom in gesloten zitting teruggetrokken..., en hulde aan het aktieve optreden van H.J.M. Dubbeldam (VVD), H.P.M. v.d. Drift (KVP) en A.C.Ph. Hardonk (PCG-SGP).
De aftredende wethouders Van Minnen en Westrate, alsmede PCG-fractievoorzitter Van de Veen trof blaam (voordracht niet goed voorbereid). Op 15 februari 1966 kwam het kollege [11] met een dubbelpuntig voorstel: a) de nader verkregen inlichtingen hebben geen aanleiding gegeven wijziging te brengen in de voordracht van 22 november 1965; b) met betrekking tot de organisatie van het gemeente-archief merkt het kollege op dat het statische archief sinds het vertrek van C. Postma per 1 januari 1964, door de waarne-

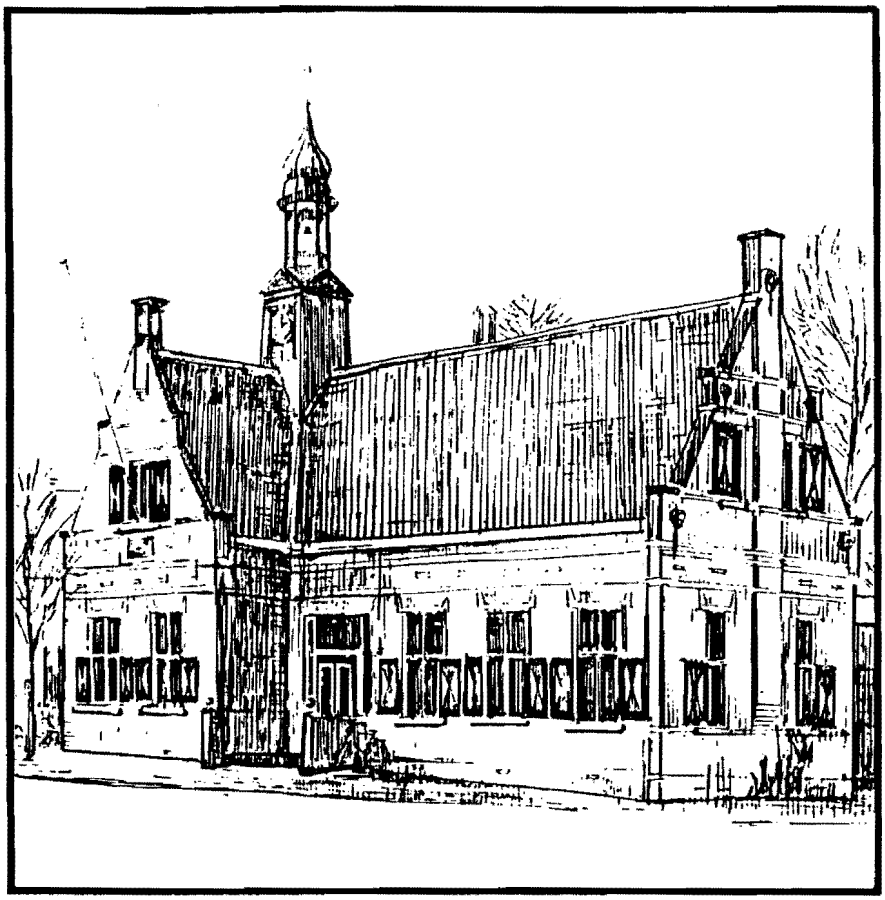
mend-archivaris (A. Soeteman) voortreffelijk werd beheerd. Om persoonlijke redenen wenst de waarnemend-archivaris (die wel volledig bevoegd is) werkzaam te zijn met een ambtelijke (sekretarie)chef boven zich in plaats van te funktioneren als gemeente-archivaris die rechtstreeks onder het kollege ressorteert. B & W begrijpen en respecteren dit en komen in verband met het bovenstaande, en ter bestrijding van kosten met het voorstel om de benoeming van een gemeente-archivaris voorshands achterwege te laten.
Volgens de geldende Archiefwet 1918, evenals de nog niet inwerkinggetreden Archiefwet 1962 bestaat geen verplichting in Vlaardingen om een gemeente-archivaris te benoemen. B & W houden de voordracht in portefeuille totdat de uitvoeringsvoorschriften van de Archiefwet 1962 zullen zijn vastgesteld en in werking getreden.
Op de voortgezette gemeenteraadsvergadering van 4 maart 1966 viel het besluit [11], zonder hoofdelijke stemming, het kollegevoorstel aan te nemen. Geen van de sprekers had de behoefte in te gaan op de nadere inlichtingen die waren ingewonnen. Er zijn wel diverse kanttekeningen gemaakt en vragen gesteld, bij voorbeeld door de heren Van der Drift (KVP), Dubbeldam (VVD), Vermeer (PCG-CHU) en Cornelisse (PvdA).
Dit werd onder andere veroorzaakt door het feit, dat kandidaat Delahaye zich inmiddels had teruggetrokken, terwijl de kandidaat Linsen zich gegriefd voelde omdat hij nog vóór hij dat van B & W zelf had vernomen, in de krant had gelezen, dat de vakature in portefeuille zou worden gehouden. Via de N.V.C. komen we nà december 1965 nog het een en ander te weten over de lopende ont- en verwikkelingen in de "archivarissenzaak". In de woensdag-editie van 12 januari 1966 lezen we op de voorpagina: "Rechtszaak om hoofdartikel. Archivaris legt N.V.C. smaad ten laste." De, gezien de ontwikkelingen van de raadsvergadering van 16 december 1965, getergde kandidaat Dela-

haye deponeerde bij de commissaris van politie te Vlaardingen een aanklacht tegen de heer W. Kortekaas, hoofdredakteur van de N.V.C. Kortekaas werd insinuatie en een aanval op Delahaye's wetenschappelijke integriteit ten laste gelegd. De beschuldiging raakte de passage waarin werd gesteld, dat Delahaye's studie over Nijmegen in "Vraagstukken over de historische geografie van Nederland" uit rancuneuze gevoelens tegenover het Nijmeegse gemeentebestuur was geschreven, en die waarin hem gebrek aan inzicht in ambtelijke verhoudingen werd verweten.

De zaak liep met een sisser af. Delahaye besloot zijn aanklacht - die officieel Kortekaas nooit bereikte - bij nader inzien in te trekken. Ook het regionale dagblad De Rotterdammer besteedde in januari 1966 een aantal malen aandacht aan de zaak en dat leverde in de N.V.C. van vrijdag 14 januari, wederom op de voorpagina, een fraaie konstatering op waar velen van ons, denk ik, als "tachtigers" met een glimlach op zullen reageren: "De heer Delahaye mag dan wel tegenover de verslaggever van onze krant verzwegen hebben dat hij alvorens zich op de personalia van Karel de Grote en Willibrord te storten, een gedegen voorbereidende studie voor het R.K.priesterschap achter zich had, maar dat de oecumene sindsdien zo ver zou zijn gevorderd, dat uitgerekend de nogal met het Calvinisme verwante Rotterdammer zich voor zijn karretje zou laten spannen, zal ook hij zich in zijn stoutste dromen nimmer hebben voorgesteld."

Op 4 februari 1966 meldt de N.V.C.: "Archiefdienst deelt cijfers uit: ... aan de heer A. Soeteman, adjunkt-commies eerste klas, werd de funktie van gemeente-archivaris opgedragen, in afwachting van de benoeming van een gemeente-archivaris." Over (onder)waardering van het archivarisambt gesproken is dan de verzuchting van schrijver dezes;

Stadsarchief in Vlaardingen. In dit raadhuis van de voormalige gemeente Vlaardinger-Ambacht zou Delahaye gaan werken. Tekening van Cor Maarleveld.

wat dat betreft is de wind in Vlaardingen wel gedraaid!
Op 23 februari haakt de N.V.C. in op het kollegevoorstel van 15 februari, om er op 25 februari bijna een hele voorpagina aan te wijden: "Tragi-komedie van een gemeente-archief - Welke belofte kreeg Delahaye? - Teleurstelling om niet doorgaan van benoeming met doekje voor het bloeden goedgemaakt?"

De hele archivarissengeschiedenis wordt gerekapituleerd. Op 2 maart weet ze op de voorpagina te melden: "Met geen honderd P.K. ..... Delahaye bedankt voor Vlaardingse eer", om er op pagina 3 nog op terug te komen. Het bedanken van Delahaye wordt een verstandig besluit genoemd en het personeelsbeleid van de gemeente c.q. wethouder Westrate treft blaam. Na de gemeenteraadsvergadering van 4 maart bericht de N.V.C. maandag 7 maart op pagina 3: "Weinig opwindende discussies na emotionele debatten van donderdag. Strijdbijl begraven, archivariskwestie - voorlopig? - verleden tijd."

Niemand had trek in nadere informatie rond deze zaak; alle frakties (KVP, VVD, PCG en PvdA) gingen akkoord met het voorstel van B & W.

Daarmee eindigde inderdaad voorlopig de kwestie van het aanstellen van een zelfstandig opererende gemeente-archivaris.
Per 1 december 1968 kon evenwel onze stadgenoot drs. D. v.d. Vlis aangesteld worden als "volwaardig" gemeente-archivaris.

Noten

[1] Albert Delahaye: Memoires van een archivaris. Publikatie van het archivariaat "Nassau-Brabant", nr 55,

zonder plaats, 31 oktober 1980, blz. 7.

[2] Albert Delahaye: De Ware Kijk op ... Deel I. Noyon, het land van Béthune en Frisia. Zundert, 1984, blz. 136 (herbewerking - met aanvullingen - van: Vraagstukken in de historische geografie van Nederland, 2 delen, Zundert, 1965/1966). Zie voor de Noormannen blz. 188 t/m 191.

[3] Ik verwees hiernaar in mijn: De scheepvaart en handel van Vlaardingen in de late middeleeuwen, voornamelijk op Engeland. Vlaardingen, 1986, blz. 2 en de tekst bij afb. 6 en 7.

[4] A.W. Bijvanck: Nederland in den Romeinsen tijd, deel I. Leiden, 1943, blz. 91.
W.A. van Es: De Romeinen in Nederland. Haarlem, 1981, blz. 30.

[5] P.A. Henderikx in zijn proefschrift: De beneden delta van Rijn en Maas. Landschap en bewoning van de Romeinse tijd tot ca. 1000. Hilversum, 1987 (Hollandse Studieën, nr 19), blz. 13 en 14, negeert de laat-Romeinse/vroeg-middeleeuwse of Duinkerke II transgressieperiode (ca. 250 - 650), korresponderend met de Tiel II afzettingen in het rivierkleigebied, en een Karolingisch-Ottoonse transgressieperiode in de 9de/10de eeuw, en baseert zich daarbij o.m. op de bevindingen van T. Edelman, C. Hoek, M.K.E. Gottschalk en W. Roelveld.

[6] A.C.F. Koch: Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, deel I (OZH, I). 's Gravenhage, 1970, blz. 156 e.v., nr 84. Idem 726/727: blz. 2 t/m 6, nr 2. Idem 694: blz. 4, waar spake is van 22 november 695.

[7] OZH, I, blz. 162 e.v., nr 85 en blz. 249 e.v., nr 125.

[8] OZH, I, blz. 266 e.v., nrs 139 en 140.

[9] Bibl. B: Stmbknr 10626. Klapper op het Verslag der Handelingen van de Gemeenteraad van Vlaardingen. Jaargang 1965. Ingekomen stukken (hierna K.), blz. 803, nr 348 (afd. 7). Idem de gemeenteraadsvergadering (hierna V.), agendapunt nr 3, d.d. 16 december 1965, blz. 1351 en 1364 e.v.

[10] N.V.C. vrijdag 17 december 1965: voorpagina. Idem vrijdag 31 december 1965: Jaaroverzicht december 16 e.v.

[11] K. 1966, blz. 119 e.v., ingekomen stukken nr 99 (afd. 7), en V., raadsvergadering, agendapunt nr 24, blz. 259 t/m 266.

Katholiek Nieuwsblad Vrijdag 15 juli 1988.

Willibrord duikt pas laat op in het Sticht

Udens museum wijzigt beleid na kostbare gift.
St.-Maarten was veel eerder in Utrecht dan St.-Willibrord.

Utrecht, stad van Sint Maarten

Niet Sint Willibrord, maar Sint Maarten is van meet af de patroon geweest van Utrecht. En de oudste kerk van het Sticht dateert niet uit de zevende of achtste eeuw, maar uit de tiende. Twee conclusies die de jonge Utrechtse musicologe drs. Mieke Breij heeft getrokken na een onderzoek waarbij zij een reconstructie maakte van het Sint-Maartensofficie, zoals dat dagelijks werd gezongen en gebeden in de Utrechtse kathedrale kerk tot aan de Reformatie.

'Er waren steeds meer aanwijzingen dat het klassieke verhaal: Willibrord die met steun van de Franken een kerkje voor Sint Maarten herstelt en er een ter ere van de Zaligmaker sticht, op geen enkele wijze door de feiten wordt gestaafd. Integendeel: vóór de tiende eeuw ontbreekt elke historische verwijzing.'

Geen vondsten

'Maar het meest frappante is wel, dat ook de archeologie geen enkel bewijs voor bewoning van de omgeving der Dom levert. Je vindt alleen Romeinse resten (die tot de derde eeuw gaan), vervolgens blanke kleilagen zonder enig spoor, variërend in dikte van een halve tot één meter, hetgeen duidt op honderden jaren overstroming. De eerste vondsten boven de klei zijn meestal uit de elfde tot dertiende eeuw. Dat geldt ook voor het Domplein zelf, maar daar is in de loop der eeuwen zoveel overhoop gehaald, dat betrouwbare conclusies haast onmogelijk zijn', aldus de musicologe, die ook (als bijvak) archeologie studeerde.

Deze gegevens stemmen overeen met wat geologen constateren: dat het gebied van Noord- en West-Nederland honderden jaren onder water, althans de invloed van getijden heeft gestaan.

De verering van Sint Maarten, in Frankrijk en Noord-Italië de populairste heilige van de vroege middeleeuwen (beroemd voorbeeld is Ravenna, waar de belijder Martinus de martelaren aanvoert in hun processie naar Christus-wp), heeft Utrecht wellicht te danken aan Keulen en omgeving. 'In 925 kwamen de Lage Landen aan het Duitse keizerrijk en het bisdom Utrecht ressorteerde onder het aartsbisdom Keulen. En daar bestond een grote devotie tot de heilige van Tours.'

Mieke Breij

Andere voorbeelden van Duitse invloed op Utrecht die Breij noemt: het kerkenkruis (vier kerken die in kruisvorm rondom de kathedraal liggen); de stijlovereenkomst, m.n. tussen oostelijke delen van Keulse en Utrechtse dom; en wat haar eigenlijke onderzoek betreft: het Utrechtse Sint-Maartensofficie komt goeddeels overeen met het Keulse, terwijl bijvoorbeeld het Franse officie daarvan geheel verschilt.

Opmerkelijk is het ook, dat in het oude aartsbisdom Utrecht (ruwweg Nederland benoorden de Maas) het aantal oude Maartenskerken erg groot is, terwijl alle sporen van een Willibrordverering vóór de twaalfde, dertiende eeuw ontbreken.

Prosarium

In een boek met sequenties, het Prosarium van de Utrechtse Mariakerk, dat van vóór 1280 dateert komen alle mogelijke heiligen uit de traditie van Utrecht voor: opmerkelijk is het ontbreken van sequentiae voor Sint Willibrord en zijn gezellen.

Bij de inhuldiging van een nieuwe bisschop in Utrecht werden gezangen gekozen uit het Sint-Maartensofficie, een traditie die tenminste tussen de dertiende en de zestiende eeuw heeft bestaan.

Een en ander betekent allerminst, dat de figuur van Willibrord niet historisch zou zijn. Integendeel. Voor een reconstructie van wat er wél gebeurd kan zijn kiest Mieke Breij - met alle voorbehoud - voor de opvatting van de vorig jaar overleden historicus Albert Delahaye. Willibrord, een Angelsaksische benedictijner monnik, steekt over naar het vasteland (en neemt daar-

voor, zoals iedereen dat destijds deed, de kortste oversteek). Hij landt bij Gravelines (tussen Calais en Duinkerken), vestigt zich als bisschop in Traiectum (het Noordfranse Tournehem) en sticht een abdij in het nabijgelegen Aefternacum (Eperlecques).
In 857 wordt Traiectum bij een inval van de Noormannen verwoest. Ook de monniken moeten hun abdij verlaten en vestigen zich in het tegenwoordige Echternach.
Wanneer in het Noorden gronden droogvallen en ontgonnen worden, eist de abt van Echternach het eigendomsrecht over grote gebieden in de Lage Landen op.
Dat valt hem te eenvoudiger, omdat het oude bisdom Traiectum, na nog een tijd vanuit Desvres (en niet Deventer) bestuurd te zijn, ophoudt te bestaan. Het nieuwe Traiectum en het nieuwe Aefternacum ontwikkelen een hartelijke vriendschap. Daaruit is ook het verhaal verklaarbaar, dat menig schoolkind altijd heeft verbijsterd: hoe de bisschop, benedictijner monnik, zijn aandacht verdelend tussen zijn Friezen in Noord-Nederland en zijn kloostergemeenschap in Luxemburg, vaak meermalen per jaar honderden kilometers zou hebben afgelegd.Overigens is Delahaye niet de eerste onderzoeker die vraagtekens zette bij de Nederlandse traditionele geschiedschrijving. Reeds Samuel Muller Fzn, rond de eeuwwisseling stadsarcheoloog en J. van Gaien (rond 1960) hebben gewezen op het ontbreken van historische en archeologische gegevens die de traditie zouden kunnen ondersteunen. Bij opgravingen rond de Dom in de jaren '20 werden verschillende grafstenen gevonden, waarop de archeoloog Volgraff de naam Albiobola ontcijferde, waarvan hij veronderstelde dat het de naam van het Romeinse castellum zou zijn geweest. Daarmee zette hij vraagtekens bij een traditie die de plaats Traiectum (bekend uit een antiek reisboek, het Itinerarium Antonini) identificeerde met het Romeinse Utrecht. En het hoeft wel geen betoog dat de historicus die het één loslaat, ook

Overzicht van Sint Maartenskerken in het middeleeuwse bisdom Utrecht.

heel wat meer op de helling zet.
Mieke Breij vindt het meest verbijsterende van de hele affaire, dat al deze ontdekkingen steeds op zichzelf hebben gestaan, dat er nooit systematisch onderzoek is gedaan naar de bezwaren, die tegen de traditionele geschiedschrijving zijn ingebracht. Integendeel: groot is steeds de 'inspanning geweest om mensen die tegen de heersende opvattingen ingingen dood te zwijgen. 'Het meest tragische voorbeeld is natuurlijk dat van Delahaye zelf, wiens eerste wetenschappelijke publicaties werden verguisd waarna hij, steeds meer gefrustreerd geraakt, steeds polemischer ging schrijven en zodoende steeds minder 'salonfähig' werd'.
Ook de jonge musicologe ontkomt niet aan deze mechanismen: haar publicatie 'Sint Maarten, Schutspatroon van Utrecht', ligt niet op de verkooptafel in het Catharijneconvent, waar bij gelegenheid van de tentoonstelling: 'Utrecht een hemel op aarde' allerlei publicaties over kerken en kerkelijk leven in Utrecht worden aangeboden. Blijkbaar is de inhoud van het boek, dat overigens grotendeels gewijd is aan een boeiende reconstructie van het officie en aan de verering van Sint Maarten in stad en bisdom, nog altijd te controversieel.

Wim Peeters

WILLIBRORD IN NEDERLAND: EEN MYTHE ?

door

Martine DE REU
aspirante N.F.W.O.

De 1250e verjaardag van Willibrords overlijden werd in Nederland op verscheidene wijzen herdacht: wij denken bijvoorbeeld aan het congres te Nijmegen in september 1989. Maar... hoorden dergelijke herdenkingen wel in Nederland thuis? Was niet eerder Frans-Vlaanderen de aangewezen plaats om de gedachtenis aan Willibrord te vieren? Eén Nederlands auteur was alvast van het laatste overtuigd: A. Delahaye meende bewezen te hebben dat de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Nederland eigenlijk aan Noord-Frankrijk toebehoort.[1]

Toen A. Delahaye in 1946 benoemd werd tot wetenschappelijk archiefambtenaar van de gemeente Nijmegen, stortte hij zich op de studie van de stadsgeschiedenis. Spoedig begon hij te twijfelen aan de algemeen geldende opvatting volgens welke Karel de Grote in Nijmegen een palts gebouwd had, die later bewoond werd door de Karolingers en de Duitse keizers en koningen. Vrij snel kwam Delahaye tot de conclusie dat niet Nijmegen, maar Noyon de residentiestad van Karel de Grote geweest was[2]. Eénmaal echter de geschiedenis van Nijmegen aan Noyon bleek toe te behoren, was het onvermijdelijk dat ook de rest van de Nederlandse geschiedenis naar Noord-Frankrijk overgeplant moest worden. Zo 'bewees' Delahaye, die ondertussen benoemd was tot streekarchivaris in het westen van Noord-Brabant, dat Willibrords bisschopsstad *Trajectum* niet met Utrecht, maar met Tournehem geïdentificeerd moest worden, *Aefternacum* werd Sperleke (= Eperlecques), Dorestad Audruicq... Ook streken en zeeën, bijvoorbeeld de Betuwe en het Almere, werden zonder aarzeling in het noorden van Frankrijk gesitueerd. En missionarissen, zoals Willibrord, Liudger ed. ontsnapten evenmin aan de transplantatiewoede van deze auteur. Willibrord *et suis* zetten nooit maar één voet in Nederland !

In dit artikel willen wij de theorieën van A. Delahaye kritisch onderzoeken. Wij zullen dit voornamelijk vanuit historische invalshoek doen, toch ontlenen wij ook enkele argumenten aan de geologie, archeologie en toponymie[3].

(1) Zie: *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland*, Zundert, 1965; *Van Dorestadum tot Waderlo*, Zundert, 1977; Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, in: *De Franse Nederlanden*, 1979, p. 196-218; *Holle boomstammen. De historische mythen van Nederland ontleend aan Frans Vlaanderen*, Zundert, 1980; *De bisschop van Nijmegen*, Noyon-Nijmegen, 1982.

(2) Zie het betreffende artikel in *De Gelderlander* van 24/24 oktober 1955 en *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*, Heerlen, 1958.

(3) Reeds eerder verschenen reacties op de stelling van A. Delahaye: BIJSTERVELD (A.J.), Albert Delahaye, Willibrord en Waalre, de zwakheid van Delahaye's beweringen, in: *Brabants Heem*, 35 (1983), p. 101-111, 150-159, 188-196; BOGAERS (J.E.), LEUPEN (P.), Nijmegen en de dooddoeners van Delahaye, in: *Numaga*, 29 (1982), nr 3/4, p.

1. NIEUWE KLOOSTERS

Eén van de argumenten van A. Delahaye om *Traiectum* met Tournehem[4] en *Aefternacum* met Sperleke[5] te identificeren is gebaseerd op de overweging dat de afstand Utrecht – Echternach (ca 270 km) veel te groot was om regelmatig afgelegd te worden. Sperleke daarentegen bevindt zich slechts zeven km ten noordoosten van Tournehem; deze korte afstand (ca anderhalf uur gaans) vormt in de redenering van A. Delahaye een belangrijk argument om zijn identificatie van beide plaatsnamen te ondersteunen: de enge afhankelijkheid tussen *Traiectum* en *Aefternactum* kon slechts bestaan tussen twee plaatsen die dicht, zeer dicht bij elkaar gelegen waren.

We weten echter dat Willibrord niet enkel in Echternach een klooster bouwde, maar dat hij ook Utrecht met een klooster begiftigde, nl. het Sint-Maartensklooster[6]. Nu is het vrijwel uitgesloten dat in een missiegebied twee kloosters zo dicht bijeen gebouwd werden. In dit opzicht neemt Gent een uitzonderingspositie in. Hier werden twee abdijen kort na elkaar gesticht op slechts anderhalve kilometer afstand. Deze anomalie kan wellicht verklaard worden door de specifieke ontstaansgeschiedenis van beide abdijen[7]. Eigenlijk was dit een ongeoorloofde verspilling van tijd, geld en mankracht. Indien kloosters immers zo dicht bij elkaar lagen, betekent dit dat hun actieradius vrijwel samenviel, met andere woorden dat één van beide kloosters overbodig was. Aanvaarden we echter in verband met Utrecht en Echternach voor beide kloosters de traditionele identificatie, dan is geen

69-81; BRUIJN (M.W. de), De oorsprong van de Sint-Maartensverering in Utrecht, in: *Oud-Utrecht*, 62 (1989), p. 33-39; CAMPS (H.P.H.), Het boek van Albert Delahaye, in: *Brabantia*, 15 (1955), p. 67-72; 16 (1967) p. 134-138 en 214-217; GYSSELING (M.), Lag Nederland in Frankrijk?, in: *De Franse Nederlanden*, 1980, p. 139-157; POST (R.R.), Het karolingische paleis op het Valkhof, in: *Numaga*, 3 (1956), nr 2, p. 37-71; SMULDERS (F.W.), Brabant en Echternach, in: *Brabants Heem*, 18 (1966), p. 50-52; STOLTE (B.H.), Demystificatie van het mysterie van de Keizer Karelstad, in: *Numaga*, 10 (1963), nr 1, p. 9-21; STOLTE (B.H.), Overbodige vraagstukken in de historische geografie van Nederland, in: *Numaga*, 13 (1966), nr 1, p. 11-18.

(4) DELAHAYE (A.), Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, p. 209-214; Id., *Holle boomstammen*, p. 201-292.

(5) DELAHAYE (A.), *Holle boomstammen*, p. 229-233; Id., *Van Dorestadum tot Waderlo*, p. 23-24.

(6) Zie bijvoorbeeld: *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, ed. MULLER (S.), BOUMAN (A.C.), deel 1, Utrecht, 1920, nr 35, p. 25-26.

(7) Volgens recente gegevens stichtte Amandus eerst de Sint-Pietersabdij. Deze abdij werd als missiecentrum enigszins stroomopwaarts aan de Schelde gebouwd, op veilige afstand van de vijandige Gentenaars. Zodra de evangelisatie onder de Gentenaars vorderingen maakte, werd dichter bij hun woongebied een kerk gebouwd. Naar deze kerk werd het gebeente van een volgeling van Amandus, namelijk Bavo, overgebracht. Door de opbloeiende verering van de H. Bavo nam het aantal clerici verbonden aan de kerk toe en evolueerden dezen naar een monachale samenlevingsvorm. Dit werd later de Sint-Baafsabdij. Samenvattend kunnen we concluderen dat volgens deze hypothese de Sint-Pietersabdij gesticht is, terwijl de Sint-Baafsabdij eerder spontaan is gegroeid uit de cultus van de H. Bavo. Zie: VERHULST (A.), DECLERCQ (G.), Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking, in: *Gent, apologie van een rebelse stad*, red. DECAVELE (J.), Antwerpen, 1989, p. 42-44.

der beide kloosters overbodig en blijkt zelfs dat de afstand tussen beide stichtingen noodzakelijk was voor hun duidelijk te onderscheiden functies.

De *Vita Willibrordi* verschaft ons geen informatie over het Sint-Maartensklooster te Utrecht. De *vitae* van zijn opvolgers in Friesland tonen ons echter duidelijk aan hoe dit klooster uitgroeide tot hoofdmissiepost en opleidingscentrum in heidens gebied. Uit verschillende vermeldingen kunnen we opmaken dat het de abt van het Sint-Maartensklooster was die bepaalde wie waar ging werken in Friesland. De Angelsaksische priester Liafwin/Lebuinus bijvoorbeeld, bood zich bij abt Gregorius aan vóór zijn missiewerk in Friesland aan te vatten. Gregorius aanvaardde zijn diensten en besliste Marchelmus met hem mee te zenden. Uit de bewoordingen van de tekst blijkt duidelijk dat de uiteindelijke beslissingsmacht bij Gregorius lag. Toen Liafwin ontmoedigd en bevreesd raakte omdat de vijandige Saksen zijn kerk te Deventer in brand staken, wendde hij zich tot Gregorius om raad en steun. Na de moord op Liafwin zond (*misit*) de opvolger van Gregorius, namelijk Albericus, de missionaris Liudger naar Deventer om het werk van Liafwin verder te zetten[8].

De opleiding van de kandidaat-missionarissen werd voor een groot deel in het Sint-Maartensklooster verzorgd. Liudger studeerde er onder abt Gregorius. Hierna werd hij samen met andere kandidaat-missionarissen naar York gestuurd om er de diakenwijding te ontvangen en een jaar te studeren bij Alcuinus. Teruggekeerd te Utrecht vroeg Liudger aan Gregorius of hij zijn opleiding bij Alcuinus mocht verder zetten. Zeer tegen zijn zin verleende Gregorius hiervoor zijn toestemming. Liudger verbleef drie en een half jaar bij Alcuinus[9]. Later zien we dezelfde Liudger les geven te Utrecht. Albericus had immers voor het onderwijs aldaar een beurtrol ingesteld: hijzelf gaf in de lente les, in de zomer was het de beurt aan de priester Adalger, dan gaf Liudger gedurende drie maanden college en in de winter ten slotte nam de priester Thiadbraht de lessen voor zijn rekening[10]. Het is zeer waarschijnlijk dat de kandidaat-missionarissen ook hier, net als in de *Vita Sturmi*, praktijk opdeden in de omgeving van het Sint-Maartensklooster. In de *Vita Sturmi* wordt ons verteld hoe Bonifatius in het klooster van Fritzlar de oblaat Sturmi aan de priester Wigbert toevertrouwde. Nadat Wigbert Sturmi onderwezen had, werd deze laatste tot priester gewijd en kreeg hij de opdracht in de omgeving van het klooster te Fritzlar te evangeliseren. Na een kleine drie jaar zond Bonifatius hem samen met twee anderen uit om in *Bochonia* een nieuwe vestigingsplaats te zoeken. Het nieuwe klooster werd aan de Fulda gebouwd...[11]

Echternach daarentegen had een heel andere functie. Dit klooster diende in de eerste plaats als een 'refuge', een vestiging in christelijk gebied waar

(8) ALTFRID, *Vita Liudgeri*, ed. HENSENS (G.), PAPENBROECK (D. van), in: AASS Martii III, lib. I, cap. II,11-13, p. 645.
(9) *Ibidem*, lib. I, cap. II,7-10, p. 644-645.
(10) *Ibidem*, lib. I, cap. III,14, p. 645.
(11) EIGIL, *Vita Sancti Sturmi*, ed. PERTZ (G.H.), in: M.G.H. SS II, cap. 3-5, p. 366-368.

de missionarissen zich konden terugtrekken als de heidenen in opstand kwamen tegen het nieuwe politieke en kerkelijke gezag. Na de dood van Pepijn II in 714 en de daaropvolgende opstand van de Friese vorst Radbod zien we hoe Willibrord zich noodgedwongen terugtrok te Echternach. Indien nu *Aefternacum* slechts zeven km van *Trajectum* gelegen was, kon van een veilig onderkomen geen sprake zijn. A. Delahaye zag dit ook in en loste het probleem als volgt op:

> *St. Willibrord* (trok) *zich niet terug naar zijn abdij van Echternach (dat kon overigens niet, omdat die nog niet bestond!), wat toch voor de hand had gelegen, maar hij* (kreeg) *de steun van Karel Martel en bisschop St. Wulfram van Sens en te Oust-Marest, het befaamde Helisthe-Marithaime, in Artois een eigenkerk*[12].

Afgezien van het feit dat het zeer onwaarschijnlijk is dat Vulframnus in 714 nog in leven was[13], blijkt uit het itinerarium van Willibrord dat hij tussen 714 en 718 te Echternach en in Thüringen verbleef[14]. Echternach is bovendien niet het enige voorbeeld van zo'n vluchtklooster: Anskarius, missionaris in Denemarken en Zweden tijdens de eerste helft van de negende eeuw, trok zich tijdens revoltes terug in Torhout (West-Vl.):

> *Indien hij door een vervolging van barbaren niet kon prediken, trok hij zich met zijn volgelingen te Torhout terug*[15].

Willehadus ontving van Karel de Grote een klooster te Jüsten bij Gulik[16].

Bovendien bezitten we in de *Vita Willibrordi* zelf een aanwijzing omtrent de lokalisatie van Echternach. Alcuinus verhaalt hoe een pestepidemie woedde in een Triers klooster, waarschijnlijk het klooster te Oeren. Omdat velen onder hen stierven, riepen de monialen de hulp van Willibrord in:

> *En omdat Trier dichtbij Echternach, het klooster van de heilige man, gelegen was, zonden de nonnen van het voornoemde klooster, nadat ze gehoord hadden dat de heilige man daarheen (*) kwam, een bode om hem te vragen dadelijk te komen*[17].

Van belang in dit citaat is het feit dat Alcuinus Echternach dichtbij, *prope*, Trier situeert. Thiofrid poogde in zijn versie 'nauwkeuriger' te zijn, hij voegde op de plaats van de asterisk toe:

> *Waar hij op ongeveer drie mijl van de stad dag en nacht de kudde van de Heer hoedt*[18].

(12) DELAHAYE (A.), *Van Dorestadum tot Waderlo*, p. 23.

(13) Zie de inleiding op de editie van de *Vita Vulframni episcopi Senonici*, ed. LEVISON (W.), in: M.G.H. SS. Rer. Mer. V, p. 657.

(14) WAMPACH (C.), *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter*, I.1 Textband, Luxemburg, 1929, p. 62.

(15) ADAM VAN BREMEN, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. SCHMEIDLER (B.), in: M.G.H. in usum scholarum, lib. I, cap. 27, p. 24.

(16) ANSKARIUS, *Vita Sancti Willehadi*, ed. PERTZ (G.H.), in: M.G.H. SS II, cap. 8, p. 382; zie ook: EWIG (E.), Das Zeitalter Karls des Großen (768-814), in: JEDIN (H.), ed., *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd III, 1, Freiburg, Basel, Wenen, 1966, p. 75.

(17) ALCUINUS, *Vita Willibrordi archiepiscopi Traiectensis*, ed. LEVISON (W.), in: M.G.H. SS. Rer. Mer. VII, cap. 21, p. 132.

(18) THIOFRIDUS, *Vita Willibrordi*, ed. PONCELET (A.), in: AASS Nov. III, cap. 20, p. 471.

Men moet de afstanden bovendien niet overschatten. Volgens A. Delahaye kon Willibrord dergelijke lange afstanden niet afleggen, daar hij over geen paard beschikte. Een dergelijke reis zou bovendien minstens een jaar in beslag nemen[19]. Levensbeschrijvingen tonen aan dat missionarissen van de middeleeuwen tot zelfs in de nieuwste tijden bij voorkeur via oude karavaanwegen in gezelschap van handelaars reisden[20]. Indien mogelijk werd gebruik gemaakt van waterwegen[21]. Deze waren meestal minder energierovend, veiliger en reizigers liepen er minder kans te verdwalen. Als vervoermiddel werden naast boten, hoofdzakelijk paarden gebruikt[22]. Voor korte afstanden deden de missionarissen ook wel op ezels beroep[23] of gingen zij te voet[24]. A.-J. Bijsterveld is van mening dat een reis tussen Utrecht en Echternach niet langer dan een halve maand in beslag nam. Dezelfde auteur wijst er bovendien op dat missionarissen niet afgeschrikt werden door grote afstanden: getuigen hiervoor zijn de frequente Romereizen[25].

Maar A. Delahaye heeft nog meer bezwaren tegen Willibrords verplaatsingen tussen Utrecht en Echternach. Als benedictijnermonnik hechtte Willibrord veel belang aan de *stabilitas loci*, de honkvastheid. Het is bijgevolg ongehoord in Willibrord een soort van 'vliegende apostel' te zien[26]. Vooreerst willen we erop wijzen dat Willibrord na zijn leertijd te Ripon — waarbij volgens Knowles niet vaststaat dat dit een benedictijnerklooster was[27] — in een Iers klooster werd opgevoed. In 678, na de verbanning van zijn leermeester Wilfrid uit het klooster Ripon bij York, ging Willibrord in de leer bij abt-bisschop Egbert in het Ierse klooster Rathmelsigi, waar hij tot 690 verbleef. Gedurende twaalf jaar werd Willibrord opgevoed in een Kerk die de *peregrinatio*, de eeuwige pelgrimstocht, als hoogste ideaal beschouwde. Daar de Angelsaksische Kerk beïnvloed werd door de Ierse gebruiken, was ook binnen die Kerk de *peregrinatio*-gedachte niet onbekend. Zelfs Bonifatius die tot zijn veertigste in een benedictijnerklooster verbleef, hield zich niet aan de regels van de *stabilitas loci*.

(19) DELAHAYE (A.), *Holle boomstammen*, p. 241.

(20) Bijvoorbeeld: RIMBERT, *Vita Anskarii*, ed. WAITZ (G.), in: M.G.H. SS Rer. Germ. in usum scholarum, cap. 10, p. 31.

(21) Bijvoorbeeld: WILLIBALD, *Vita Bonifatii*, ed. LEVISON (W.), in: M.G.H. in usum scholarum, cap. 5, p. 23 en cap. 8, p. 47; *Vita Galli*, ed. KRUSCH (B.), in: M.G.H. SS. Rer. Mer. V, cap. 6, p. 289; *Vita Hugberti episcopi Traiectensis*, ed. LEVISON (W.), in: M.G.H. SS Rer. Mer. VI, cap. 12, p. 490, regel 13; *Vita Sturmi*, cap. 5, p. 367; *Vita Vulframni*, cap. 4, p. 664.

(22) Bijvoorbeeld: LIUDGER, *Vita Gregorii abbatis Traiectensis*, ed. HOLDER-EGGER (O.), in: M.G.H. SS XV, 1, cap. 2, p. 68; *Vita Hugberti*, cap. 12, p. 490, regel 16; *Vita Willibrordi*, cap. 20, p. 131.

(23) Bijvoorbeeld: *Vita Sturmi*, cap. 7, p. 368.

(24) Bijvoorbeeld: *ibidem*, cap. 6, p. 368.

(25) BIJSTERVELD (A.-J.), Albert Delahaye, Willibrord en Waalre, de zwakheid van de Delahaye's beweringen, p. 105-106.

(26) De term 'vliegende apostel' is van A. Delahaye. Zie hiervoor: *Holle boomstammen*, p. 231.

(27) KNOWLES (D.), HADCOCK (R.N.), *Medieval Religious Houses. England and Wales*, Londen, 1971, p. 480.

Een onderzoek naar de bekeringsmethodes in de vroege middeleeuwen[28] leerde ons bovendien dat missionarissen als Willibrord voortdurend moesten reizen. In het missiepersoneel kunnen verschillende categorieën onderscheiden worden, waaronder pioniermissionarissen en hulpmissionarissen. Over de pioniermissionarissen bezitten we de meeste informatie: vele biografieën over hen werden de wereld ingezonden, hun namen zijn te lezen in elk handboek over missiegeschiedenis. Augustinus van Canterbury, Willibrord, Bonifatius, Anskarius... waren dergelijke pioniermissionarissen.

De pioniermissionaris prospecteert als eerste de streek en onderzoekt of de bevolking kan bekeerd worden. Zodra de pioniermissionaris een geschikte gemeenschap gevonden heeft, verzorgt hij de eerste catecheselessen, maar laat al snel de verdere zorg voor deze groep over aan een medewerker. Hijzelf gaat op zoek naar een andere 'bekeerbare' gemeenschap, die hij later op haar beurt zal overlaten aan een medewerker. In het begin prospecteert de pioniermissionaris dorp per dorp, naarmate hijzelf en zijn medewerkers beter vertrouwd raken met de streek, worden de eenheden groter. Het is tevens de pioniermissionaris die in hoofdzaak geld en materieel inzamelt, beslist over de bestemming ervan en nieuwe medewerkers probeert te recruteren.

Illustreren we bovenstaande beschrijving met een concreet voorbeeld; best doen we dit aan de hand van het leven van Bonifatius, daar we over hem de meeste gegevens beschikken. Nadat we aldus de taken van een pioniermissionaris verduidelijkt hebben, zullen we nagaan of in de *vita Willibrordi* voldoende elementen aanwezig zijn om een dergelijke kwalificatie ook aan Willibrord toe te bedelen.

In 723 begon Bonifatius ten volle zijn missiearbeid in Hessen, dat hij reeds in 722 ter gelegenheid van zijn tweede Romereis geprospecteerd had[29]. Het is mogelijk dat hij ook van deze Romereis enkele medewerkers meebracht, zoals na zijn derde Romereis in 738 het geval was; ter plaatse kon hij in elk geval beroep doen op enkele broeders[30]. De spectaculairste actie in Hessen (het vellen van de eik van Geismar) werd voorbehouden aan de man die de officiële steun van Karel Martel[31] genoot. Uit het hout van de eik werd een kapel, toegewijd aan de H. Petrus, gebouwd. Reeds in 724 achtte Bonifatius de missiearbeid in Hessen dermate georganiseerd, dat hij meende naar een nieuwe streek, Thüringen, te kunnen vertrekken[32]. Wellicht liet hij in Hessen enkele van bovenvermelde broeders achter. In Thüringen werden, zoals bij het eerste bezoek van Bo-

(28) DE REU (M.), *De propaganda fide. Een onderzoek naar de bekeringsmethodes in de vroege middeleeuwen met vergelijkingsmateriaal uit de nieuwste tijden*, onuitg. licentiaatsthesis RUG, 1986.

(29) Tijdens deze tweede Romereis werd Bonifatius op 30 november 722 tot bisschop gewijd.

(30) *Vita Bonifatii*, cap. 6, p. 31, regel 27.

(31) Zie *Die Briefe des heiligen Bonifatius und Lullus*, ed. TANGL (M.), in: M.G.H. Ep. Sel. I, brief nr. 22, p. 37-38.

(32) Deze datering uit FLASKAMP (F.), *Die Missionsmethode des hl. Bonifatius*, Hildesheim, 1929, p. 24.

nifatius aan deze streek in mei 719, eerst de leidende klasse aangesproken en de ketters verdreven. Een klooster werd gebouwd te Ohrdruf.

In de *vita Leobae* lezen we hoe Bonifatius brieven schreef naar Engeland om medewerkers te bekomen[33]. Blijkens de *vita Bonifatii* hadden zijn beden succes[34]; enkele nieuw aangekomen medewerkers stuurde hij naar Hessen, anderen kregen een opdracht in Thüringen. Bonifatius wist waar de missionarissen het hardst nodig waren, hij besliste dan ook wie waar zou werken. Ook Lioba verliet haar vaderland ten gevolge van een dergelijke bede om zich samen met Bonifatius in te zetten voor de verkondiging van het evangelie[35].

De missies van Bonifatius in Hessen en Thüringen breidden aldus uit. Bonifatius achtte het noodzakelijk de missie te ondersteunen door twee kerken te bouwen, één te Fritzlar, toegewijd aan de H. Petrus, en één te Amöneburg, toegewijd aan de aartsengel Michaël. Aan de twee kerken werd een kloostertje (*monasteriola*) verbonden. Uit de *vita Sturmi* weten we dat in het klooster te Fritzlar oblaten, waaronder Sturmi, opgevoed werden. Na hun priesterwijding liepen deze oblaten aanvankelijk 'stage' door in de omgeving van het klooster te prediken[36]. Het is bijgevolg zeer verleidelijk deze kloostertjes te vergelijken met een centrale missiepost waar permanent ten minste één missionaris verbleef, waar toekomstige medewerkers opgeleid werden, waar missionarissen die in de omgeving werkzaam waren tijdelijk konden uitrusten en van waaruit de materiële goederen verdeeld werden. Wanneer de pioniermissionaris de missie bezoekt, verblijft hij hoofdzakelijk, hoewel niet uitsluitend, in zo'n centrale missiepost.

Nu Bonifatius zijn missies veilig wist, vertrok hij naar Beieren (735)[37]. Paus Gregorius III (731-741) had hem immers op vraag van de hertog van Beieren opgedragen de (minimaal) bestaande Kerk aldaar te reorganiseren. Doch ondertussen vergat Bonifatius zijn medewerkers in Hessen en Thüringen niet:

> *En hij keerde terug naar de broeders die aan zijn bisschoppelijke hoede toevertrouwd waren, overeenkomstig die apostolische wens zijn broeders te bezoeken*[38].

Op het moment dat in Hessen en Thüringen veel kerken waren gebouwd en voorzien van een priester, vertrok Bonifatius voor de derde maal naar Rome (738). Van deze Romereis keerde de pioniermissionaris terug met geschenken en relieken voor zijn stichtingen. Hij kon er ook verschillende medewerkers recruteren, waaronder Wynnebald[39].

(33) RUDOLF VAN FULDA, *Vita Leobae*, ed. WAITZ (G.), in: M.G.H. SS XV, 1, cap. 9, p. 125.
(34) cap. 6, p. 34.
(35) *Vita Leobae*, cap. 10, p. 125.
(36) *Vita Sturmi*, cap. 2-3, p. 366-367.
(37) Deze datering uit FLASKAMP (F.), *Die Missionsmethode des hl. Bonifatius*, p. 24.
(38) *Vita Bonifatii*, cap. 6, p. 36, regel 4-7. Vergelijk met *Vita Amandi*, cap. 20, p. 443: *Toen de broeders, die hij op verschillende plaatsen achtergelaten had om de zielezorg op zich te nemen, hem vroegen om hen persoonlijk te bezoeken en hen te verkwikken door het voedsel van zijn woord, ging hij in op hun bede en kwam weldra bij hen...*
(39) *Vita Bonifatii*, cap. 7, p. 37; *Vita Wynnebaldi*, ed. HOLDER-EGGER (O.), in: M.G.H. SS XV, 1, cap. 4, p. 109.

Hierna exploreerde Bonifatius geen nieuwe missiegebieden meer, maar hield zich nog in hoofdzaak bezig met de kerkhervorming in Beieren en in het Frankische rijk. Toch bleef Bonifatius verbonden met zijn oude stichtingen:

> *Toen na de herinvoering van de christelijke gebruiken, alles naar behoren functioneerde en het kerkelijke recht opnieuw nageleefd werd in Beieren, keerde hij terug naar zijn eigen kerken*[40].

Pas op zevenenzeventig à negenenzeventigjarige leeftijd scheen Bonifatius afscheid te nemen van zijn stichtingen in Hessen en Thüringen, daar hij Lullus tot bisschop en opvolger wijdde voor deze gebieden en zelf naar Friesland vertrok.

In dit uitgebreid overzicht komt Bonifatius meer naar voor als een organisator dan als een *praedicator*; Bonifatius heeft ongetwijfeld gepredikt, doch deze sermoenen waren wellicht meer bedoeld als aanvulling op de preken van de hulpmissionarissen die ter plaatse bleven en de eigenlijke voorbereiding van de heidenen en catechumenen tot het doopsel verzorgden. Vele onderrichtingen van Bonifatius waren bovendien niet voor de heidenen, maar voor hulpmissionarissen of monniken bedoeld. Een voorbeeld: na één jaar kwam Bonifatius de jonge stichting Fulda opnieuw bezoeken: Eigil vertelt hierover:

> *Nadat hij zijn broeders begroet had, verbleef hij verscheidene dagen bij hen. Tijdens deze periode onderwees hij de nieuwe monniken en hield niet op de kloosterregel volgens de traditie van de H. Schrift te commentariëren. Toen hij de broeders de H. Schrift uitlegde...*[41]

Controleren we nu of we deze kenmerken ook in de veel minder gedetailleerde vita Willibrordi kunnen terugvinden. Het antwoord is positief: net als Bonifatius enige jaren na hem, reserveerde ook Willibrord voor zich de flagrantste beledigingen van het Germaanse religieuze gevoel: hij doopte op Fositesland drie personen in een bron die enkel stilzwijgend mocht genaderd worden[42] en vernielde het idool te Walcheren[43]. Enkele passages herinneren ons aan de organiserende en superviserende Bonifatius:

> *Pepijn II was verheugd over zijn terugkomst en vroeg hem zich met ijver op het woord Gods toe te leggen. Nadat hij de doornen van de afgoderij uitgeroeid had, moest hij onverdroten het woord Gods in alle plaatsen zaaien. Hieraan wijdde de vrome prediker zich met veel succes. Hij ging rond in alle streken van het land, doorheen de steden, de nederzettingen en de versterkte plaatsen, waar hij reeds vroeger evangeliseerde. Hij spoorde allen aan, opdat zij door de juiste geestesingesteldheid gesterkt zouden blijven in het ware geloof. En toen het getal van de gelovigen dagelijks aangroeide en steeds weer grotere menigten gelovigen toestroomden om het woord van God te leren kennen, begonnen verscheidene personen, aangespoord door een vurig geloof, hun landgoede-*

(40) *Vita Bonifatii*, cap. 7, p. 38, regel 14 — p. 39, regel 1-3. De *vita Sturmi*, cap. 13, p. 371, vermeldt dat Bonifatius Fulda jaarlijks bezocht.
(41) *Vita Sturmi*, cap. 13, p. 371.
(42) *Vita Willibrordi*, cap. 10, p. 124-125.
(43) *Ibidem*, cap. 14, p. 128.

ren aan de man Gods te offeren. Na ontvangst ervan beval deze er weldra kerken te bouwen. Hij stelde voor elk van hen priesters en medewerkers van het woord Gods aan opdat het nieuwe volk Gods een ruimte zou hebben om zich op feestdagen te verzamelen en de heilbrengende aansporingen te horen, en op mensen zou kunnen rekenen om hen te dopen en de regels van de christelijke godsdienst aan te leren[44].

De hulpmissionaris krijgt van de pioniermissionaris zijn concrete opdracht. Hij is met andere woorden de directe medewerker van de pioniermissionaris. Numeriek leefden en leven er meer hulpmissionarissen dan pioniermissionarissen. Relatief gezien echter lieten zij minder sporen na. In het gunstigste geval bestaat over hen een korte vita, meestal verschijnen zij slechts in de marge van een langere biografie over een pioniermissionaris. Wynnebald is een voorbeeld van zo'n hulpmissionaris. Hij werd in Rome gerecruteerd door Bonifatius, die in deze stad op zoek was naar medewerkers. In Thüringen aangekomen werd hij tot priester gewijd en kreeg zeven kerken toegewezen[45]. Na enige jaren vertrok Wynnebald naar Beieren (744-747)[46]. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit op vraag van Bonifatius gebeurde. Na drie jaar vestigde Wynnebald zich bij Bonifatius te Mainz. Hier zette Wynnebald zijn pastoraal werk verder. Ca 751 stichtte hij het klooster te Heidenheim, een missiecentrum.

2. NIEUWE BISDOMMEN

De bewering dat te Tournehem een bisschopszetel gevestigd werd, is evenmin houdbaar. Het gebied begrepen tussen Schelde en Somme telde op het einde van de zevende en het begin van de achtste eeuw vier bisschopssteden: Terwaan, Kamerijk, Amiens en Noyon. Al deze bisschopszetels waren gevestigd in oude Romeinse *civitates*[47]. Dit gebruik was niet tot bovengenoemde streek beperkt: alle merovingische bisschopszetels (bv. Mainz, Trier, Keulen, Tongeren, Reims...) werden in *civitates* gevestigd. Van een *civitas* te Tournehem is niet het minste spoor te vinden. Hier een bisschopsstad veronderstellen lijkt al te gewaagd.

Dezelfde opmerking als voor de kloosters geldt bovendien ook voor een bisschopszetel te Tournehem: dergelijke bisschopszetel zou veel te dicht bij de bisschopsstad Terwaan gelegen zijn. De gemiddelde afstand (hemelsbreed) tussen Terwaan, Kamerijk, Amiens en Noyon bedraagt 76 km; de grootste, resp. kleinste waarden zijn 85 en 63 km. A. Delahaye nu creëert een bisschopsstad op 22 km ten noordwesten van Terwaan. Bovendien moeten we bedenken dat A. Delahaye Pepijn II en Willibrord een nieuwe bisschopszetel laat stichten op het moment dat twee dubbelbisdommen bestaan: in de zesde eeuw werd onder het episcopaat van Vedulphus de zetel van het bisdom Atrecht-Kamerijk van Atrecht naar Kamerijk ver-

(44) *Vita Willibrordi*, cap. 12, p. 126-127. Vergelijk met *Ibidem*, cap. 20, p. 131.
(45) *Vita Wynnebaldi*, cap. 4, p. 108-109.
(46) Voor de datering zie: *Vita Wynnebaldi*, p. 110, noot 4.
(47) Zie bijvoorbeeld: MILIS (L.), DESMULLIEZ (J.), *Histoire des provinces françaises du Nord*, Duinkerke, 1988, p. 172-179.

plaatst, in het begin van de zevende eeuw werden de bisdommen Noyon en Doornik verenigd onder Acharius. Residentieplaats was Noyon. Indien het nu in Pepijns bedoeling lag Willibrord te laten missioneren onder 'de Friezen in Vlaanderen'[48], lag het dan niet veel meer in de lijn der verwachtingen dat hij Willibrord de vacante zetel van Doornik toevertrouwde? Hier zou Willibrord immers vrij kunnen werken, zonder gehinderd te worden door de bisschoppen van Terwaan of zelf deze bisschoppen te irriteren. Utrecht daarentegen lag 165 km van de dichtstbijgelegen bischopsstad. De respectabele afstanden tussen Utrecht en de andere bischopssteden droegen er wellicht toe bij dat Willibrord, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Amandus en Bonifatius, niet te lijden had onder wrijvingen met andere bisschoppen of hun personeel.

A. Delahaye gaat nog verder. Anskarius maakte *Hammaburg* tot zijn bischopsstad. Een identificatie van *Hammaburg* met Hamburg is onmogelijk, hoogstwaarschijnlijk is Hames-Boucres, in de nabijheid van Brêmes, bedoeld[49]. Dit betekent dat de auteur op de luttele afstand van 8 km ten noordwesten van de 'bisschopsstad' Tournehem-sur-la-Hem nog een bischopszetel creëert. Bovenstaande identificaties scheppen, naar onze mening, de indruk dat A. Delahaye het noordwesten van Frankrijk een enigszins te rijke geschiedenis wil toebedelen.

3. NIEUWE VOLKEREN

A. Delahaye waagt zich niet enkel aan nieuwe identificaties voor plaatsnamen, maar ook aan onverwachte verplaatsingen van volkeren. Hierboven vermeldden we reeds de situering van de Friezen in Vlaanderen en de onduidelijke toewijzing van Frans-Vlaanderen of Artesië als woonplaats van de Saksen. Ook de Denen krijgen een nieuwe woonst in Frankrijk. In zijn artikel schrijft A. Delahaye:

> *In Sens onderhield St.-Willibrord persoonlijke relaties met bisschop Wulfram. Samen hebben zij de "Dani" van Artois en Normandië bezocht. Met het gegeven van het bezoek van de twee bisschoppen aan de "Dani" hebben de historici nooit raad geweten; zij lieten St.-Willibrord naar Denemarken trekken, wat voor een bisschop van Utrecht nog enigszins te aanvaarden was, maar voor een bisschop van Sens geheel buiten de rede lag. Situeert men het feit in de juiste streek, dan is het geheel aannemelijk*[50].

(48) Talloze malen situeert A. Delahaye de Friezen in Vlaanderen; de Saksen worden nu eens in Artesië (bv. *Holle boomstammen*, p. 234) dan weer in Frans-Vlaanderen gesitueerd (bv. *Holle boomstammen*, p. 268). De Saksen zouden na hun onderwerping door Karel de Grote gedeporteerd zijn naar het noordwesten van Duitsland, waar zij hun toponiemen overplantten. Dit verklaart de vele naamkundige doublures (*Holle boomstammen*, p. 269).

(49) DELAHAYE (A.), *Holle boomstammen*, p. 269.

(50) Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, p. 201-203. Zie ook: *Holle boomstammen*, p. 236.

A. Delahaye vermeldt de bronnen die deze beweringen zouden ondersteunen niet. De *vita Vulframni* vermeldt in elk geval op geen enkele plaats *Dani*. De onbekende auteur van de *vita* beschrijft de afkomst van Vulframnus, hoe hij tot bisschop van Sens werd gekozen en aangemaand door een goddelijk visioen op weg ging om de Friezen te bekeren. Van de Denen is geen sprake. Evenmin is er expliciet sprake van een samenwerking tussen Willibrord en Vulframnus. De *vita Vulframni* vermeldt dat Radbod, na zijn weigering zich door Vulframnus te laten dopen, Willibrord bij zich ontbood

> *opdat hij op zijn advies en dit van Vulframnus, die er inzake religie dezelfde mening op nahield, christen zou worden*[51].

Radbods plan ging echter niet door. Volgens de auteur van de *vita Vulframni* overleed de Friese koning voor hij Willibrord kon ontvangen. Uit de *vita Willibrordi* weten we dat Willibrord wel (onvruchtbare) contacten heeft gehad met Radbod[52]; in deze *vita* wordt over Vulframnus met geen woord gerept. Geen van beide *vitae* laat ons bijgevolg toe te concluderen dat Willibrord en Vulframnus een tijdlang samen gemissioneerd hebben.

Over Willibrords wedervaren in Denemarken worden we ingelicht door Alcuinus. Alcuinus begint de passage als volgt:

> *En de man Gods probeerde buiten de grenzen van het Frankische rijk de stromen van de hemelse leer te leiden*[53].

Het is gewoon onvoorstelbaar dat Alcuinus het huidige Normandië en Artesië *buiten de grenzen van het Frankische rijk* zou gesitueerd hebben. Daarvoor bestond geen enkele reden. Veel kon Willibrord niet bereiken in Denemarken. In de hoop later meer succes te hebben door inlandse catechisten in te zetten, accepteerde hij de dertig jongens die de Deense koning hem schonk en vertrok huiswaarts. Hij leed echter schipbreuk en kwam terecht

> *bij een eiland in het grensgebied van Friezen en Denen, dat naar zijn god Fosite, door de bewoners Fositesland geheten werd*[54].

Adam van Bremen identificeert Foseteland als *Farria of het eiland Heiligland*[55], vandaag Helgoland. Het is ons onduidelijk waar A. Delahaye een eiland met dergelijke karakteristieken in het grensgebied van Frans-Vlaanderen enerzijds en Normandië en Artesië anderzijds zou situeren.

4. NIEUWE STREKEN

Hierboven zagen we reeds hoe A. Delahaye kloosters, bisdommen en volkeren verplaatste. De auteur wijkt er niet voor terug ook volledige streken die traditioneel in Nederland thuishoorden, in Frankrijk te situeren. Zo acht hij het bewezen dat het eiland van de Bataven niet in Nederland,

(51) *Vita Vulframni*, cap. 9, p. 668, regels 21-23.
(52) *Vita Willibrordi*, cap. 9, p. 123, regels 16-18.
(53) *Ibidem*, cap. 9, p. 123, regels 13-14.
(54) *Ibidem*, cap. 10, p. 124, regels 9-11.
(55) ADAM VAN BREMEN, *Gesta Hamm. eccl. pont.*, lib IV, cap. 3, p. 232, regels 2-4.

maar in Noordwest-Frankrijk gezocht moet worden. In zijn bewijsvoering stelt A. Delahaye een totaal nieuwe interpretatie van de Peutingerkaart voor[56]: het gebied dat op de Peutingerkaart aangeduid is met de naam *Patavia* moet 'in elkaar geweven worden'[57] met het gebied aangeduid met de naam *Belgica*. Voor deze onverwachte interpretatie, waarbij één streek op éénzelfde kaart twee namen krijgt, voert de auteur verschillende argumenten aan: 1. Nederland kan helemaal niet vermeld worden op een kaart uit het midden van de vierde eeuw, daar het land in die periode volledig overspoeld was ten gevolge van de Duinkerke II-transgressie; 2. daar Duitsland, dat volgens A. Delahaye gelijktijdig is 'gekoloniseerd'[58], op de kaart niet vermeld wordt, is het zeer onwaarschijnlijk dat Nederland wel aangegeven zou zijn; 3. indien we *Patavia* interpreteren als de Betuwe, zou dit betekenen dat de tekenaar van de Peutingerkaart een sprong van 300 km maakte tussen de Betuwe en Noord-Frankrijk.

Beginnen we met het eerste argument. De invloed van de Duinkerke II-transgressie kan bestudeerd worden vanuit drie invalshoeken: 1. geologisch, 2. archeologisch, 3. toponymisch. De geologen wijzen erop dat de Duinkerke II-transgressie tussen Monster en Bergen geen belangrijke wijzigingen in het laat-romeinse landschap ten gevolge had. Tussen deze lokaliteiten bleven de verschillende strandwallen langs de kust, waarop zich het oude duinlandschap ontwikkeld had, intact. Eveneens bewaard bleven de bossen, die zich hadden uitgebreid toen de mensen in de laat-romeinse tijd de duinen verlieten. De veengebieden aan beide zijden van de Beneden-Maas en Maasmonding werden slechts aan de rand door sedimenten van overstromingen van de Duinkerke II-transgressie bedekt[59]. Rond de Maasmonden was er volgens archeologische vondsten te o.a. Naaldwijk en Loosduinen reeds sedert het einde van de zesde en het begin van de zevende eeuw (opnieuw) bewoning mogelijk. In het middelnederlandse rivierengebied veroorzaakten de Duinkerke II- en Tiel II-fase ten oosten van een denkbeeldige noord-zuidlijn over Tiel weinig veranderingen aan de loop van de Rijn, Waal en Maas. Ten westen van deze lijn zijn echter grote veranderingen opgetreden; dit impliceerde echter nooit dat het hele gebied gedurende eeuwen blank kwam te staan[60]. Overzichtskaarten betreffende

(56) DELAHAYE (A.), *Holle boomstammen*, p. 93-117.

(57) Sic: *ibidem*, p. 114.

(58) Sic: *ibidem*, p. 96.

(59) HALLEWAS (D.P.), VAN REGTEREN ALTENA (J.F.), Bewoningsgeschiedenis en landschapsontwikkeling rond de Maasmond, in: *Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België*, ed. VERHULST (A.), GOTTSCHALK (M.K.E.), Gent, 1980, p. 155-207; PONS (L.J.), JELGERSMA (S.), WIGGERS (A.J.), DE JONG (J.D.), Evolution of the Netherlands Coastal Area during the Holocene, in: *Verhandelingen Geologisch en Mijnbouwkundig Genootschap*, 21-2 (1963), p. 197-208.

(60) Zie o.m. EGBERTS (H.), *De bodemgesteldheid van de Betuwe*, 's Gravenhage, 1950 (Nederlandse Stichting voor Bodemkartering 2); HENDERIKX (P.A.), *De benedendelta van Rijn en Maas*, Hilversum, 1987; PONS (L.J.), *De geologie, de bodemvorming en de waterstaatkundige ontwikkeling van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen*, 's Gravenhage, 1957 (Nederlandse stichting voor Bodemkartering 3).

vroegmiddeleeuwse vondsten[61] tonen aan dat ditzelfde rivierengebied, rekening houdend met de algemene schaarste aan dergelijk materiaal, heel wat vondsten opleverde, te veel om zomaar te negeren.

In tegenstelling tot de archeologie kan de toponymie geen strikte waarborgen geven voor de geografische of functionele continuïteit, wel kan zij aanwijzingen geven omtrent de globale continuïteit in bewoning van een bepaalde streek. Uit de toponymie blijkt dat in het middelnederlandse rivierengebied veel Gallo-romaanse namen bewaard bleven, wat wijst op een globale bewoningscontinuïteit sedert de romeinse tijd. In dit gebied komen zelfs weinig heem-namen voor, wat toponymisten laat veronderstellen dat het gebied van de zesde tot de tiende eeuw weinig ruimte bood tot extra vestigingsplaatsen[62]. Zowel geologische, als archeologische en toponymische gegevens wijzen hier in de richting van een globale bewoningscontinuïteit.

Evenmin in het tweede argument kunnen we A. Delahaye bijtreden. Van 'Duitsland' werd immers slechts een zeer klein gebied door de Romeinen veroverd. Nadat Caesar de Rijn tot rijksgrens gemaakt had, poogde Augustus het Romeinse keizerrijk uit te breiden tot de Elbe: onder leiding van zijn stiefzoon Drusus vochten Romeinse legioenen van 12 tot 9 voor Chr. tussen Rijn en Elbe. Na Drusus' dood nam zijn broer Tiberius het commando in Germanië over. De oprichting van een provincie *Germania* die reikte tot aan de Elbe werd nagestreefd: wegen werden aangelegd, het Romeinse bestuur en rechtspraak geleidelijk ingevoerd. In augustus 9 na Chr. had echter de catastrofe plaats: de Germaanse vorst Arminius vernietigde in het Teutoburgerwoud drie Romeinse legioenen onder leiding van P. Quinctilius Varus. Om de gesneuvelden te wreken leidde Drusus' zoon Germanicus van 14 tot 16 na Chr. een veldtocht in Germanië, doch Arminius bleek onoverwinnelijk. Hierna zagen de Romeinen af van de verovering van Germanië en stelden zich tevreden met de Rijn en Donau als rijksgrenzen. Het Germanië ten oosten van de Rijn en ten noorden van de Donau behoorde bijgevolg slechts zeer kort en zeer oppervlakkig tot het Romeinse rijk. Dit deel werd in principe niet opgenomen op de Peutingerkaart. Een uitzondering werd gemaakt voor het gebied tussen de *limes Germaniae* en de *limes Raetiae* enerzijds en de Boven-Rijn en Boven-Donau anderzijds: ca 85 immers, verlegde Domitianus de grens van *Germania Superior* ten oosten van de Rijn. Daar vulde hij de lacune tussen Boven-Rijn en Boven-Donau met een versterkte linie, de *limes Germaniae* van Koblenz tot Stuttgart en de *limes Raetiae* tot Regensburg. Sinds 260, toen deze linie onder Gallienus definitief voor de druk van de Alamannen bezweek, vormde ook hier de Rijn weer de grens. Dit verklaart waarom niet enkel plaatsen ten westen van de Rijn, zoals Keulen, Bonn, Mainz en Trier, of steden ten zuiden van de Donau, zoals Augsburg, maar ook steden in de *agri decumates*, zoals Rottenburg, zijn weergegeven. Lokaliteiten ten

(61) Zie bv. de kaart van vondsten uit de vroege middeleeuwen in Nederland en Noord-België ca 400 - ca 750, afgebeeld in: *A.G.N.*, deel 1, p. 148.

(62) BLOK (D.P.), Hoofdlijnen van de bewoningsgeschiedenis, in: *A.G.N.*, deel 1, p. 143-151.

oosten van de Beneden-Rijn of ten noorden van de Beneden-Donau zijn niet opgenomen. Daartoe bestond ook geen enkele reden[63]. Uit de gedeeltelijke afwezigheid van Duitse plaatsnamen kunnen bijgevolg geen argumenten gepuurd worden om de Nederlandse identificaties te loochenen.

Om het 'gat van driehonderd kilometer' tussen Boulogne en *Lugduno* te beoordelen, moeten we rekening houden met de finaliteit van de kaart: de tekenaar vermeldde enkel de belangrijkste wegen en halteplaatsen, hij streefde geen exhaustiviteit na. Het ontbreken van hoofdwegen in West- en Noord-België kan bijgevolg verklaren waarom deze streek niet expliciet opgenomen werd op de Peutingerkaart.

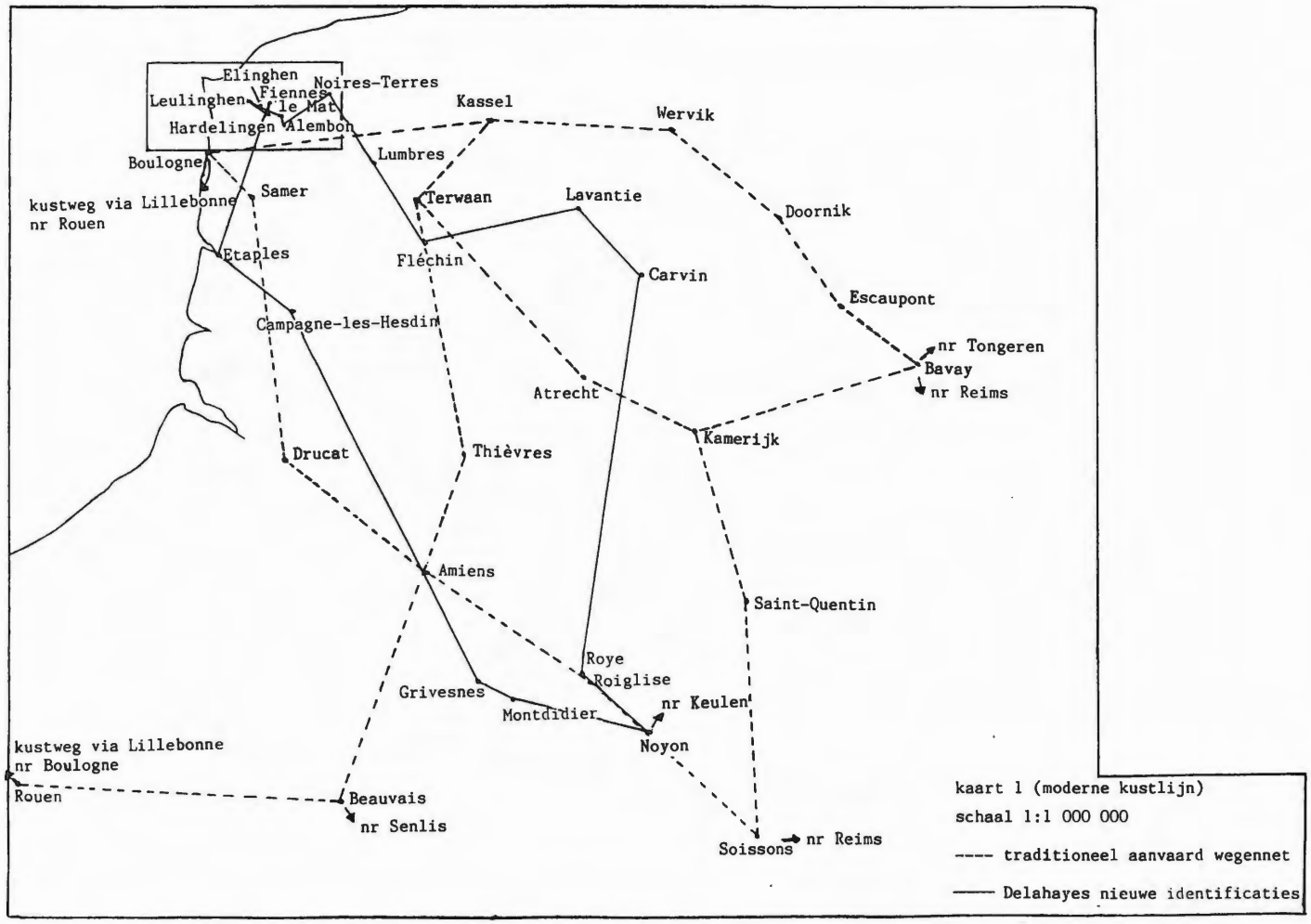
De Peutingerkaart mag men niet met moderne geografische maatstaven beoordelen. De kaart biedt enkel een schematische voorstelling van reisroutes; de vermelde rivieren dienen als algemene situering. Zij zijn vrijwel steeds te noordelijk gesitueerd: volgens de Peutingerkaart ligt Parijs dichter bij de Loire dan bij de Seine, moet je Angers ten zuiden van de Loire zoeken of Argenton ten zuiden van de Garonne... Toch wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de verschillende rivieren. De Loire en de Saône bijvoorbeeld plaatste de tekenaar op één (horizontale) lijn, die echter onderbroken wordt door 'heuvels' om de scheiding tussen beide rivieren te visualiseren. We mogen bijgevolg aannemen dat de tekenaar ook de overgang van de Rijn in het denkbeeldige rivierencomplex van A. Delahaye dat de Rijn in Zuid-Duitsland en de rivieren op de westkust van Frankrijk verbindt[64], van een speciale aanduiding voorzien zou hebben. Bovendien werden enkel belangrijke rivieren getekend: we merken immers dat de tekenaar ook de Somme of de Schelde te onbelangrijk vond om te vermelden. Een belangrijke rivier tussen Zuid-Duitsland of Keulen[65] en Leulinghen bestaat niet.

Indien we A. Delahayes identificaties aannemen, moeten we tevens aanvaarden dat de gebieden *Patavia* en *Belgica* betrekking hebben op eenzelfde streek. Dit is een unicum op de Peutingerkaart. Wanneer we bovendien de nieuwe identificaties superponeren op het traditioneel en ook door Delahaye aanvaarde wegennet, dan blijkt dat dit gebied, in verhouding tot vergelijkbare delen van Frankrijk en België, met een uitzonderlijk dicht wegennet begiftigd was. Eigenlijk krijgen we de indruk dat er enkele wegen te veel zijn. Verschillende tracés lopen immers op een afstand van enkele kilometer parallel om vrijwel op hetzelfde punt samen te komen: bv. Soissons - Roiglise (trad. opvatting) en Noyon - Roye (Delahayes identificatie) (zie kaart 1). Bovendien verbindt Delahayes traject enkel onbelangrijke plaatsen tot onbetekenende gehuchten, waarvan niet eens bewezen is dat zij in de Romeinse periode bewoond werden. Hebben dan precies

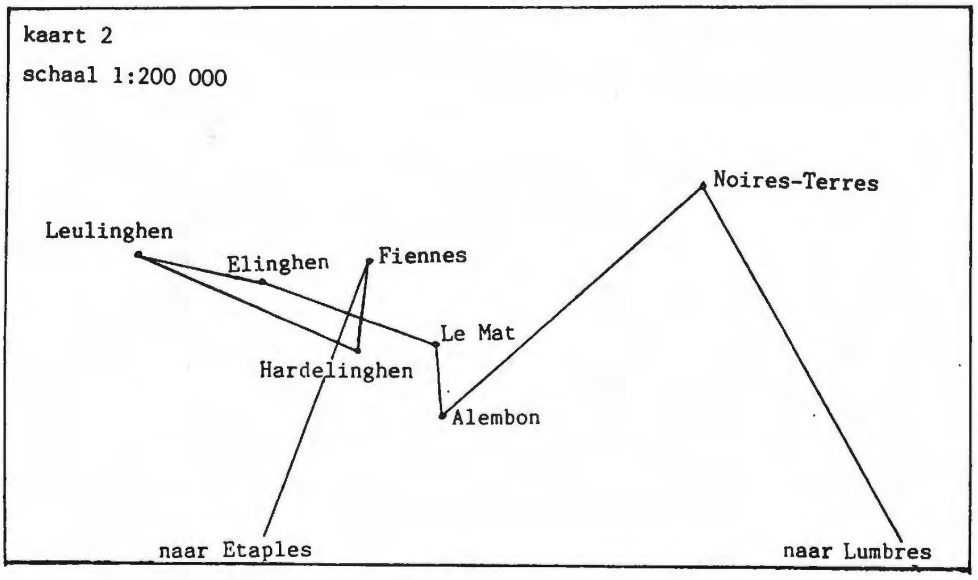
(63) Zie WEBER (E.), *Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324*, Graz. 1976 (commentaar en facsimile-uitgave).

(64) DELAHAYE (A.), *Holle boomstammen*, p. 164.

(65) In hoofdstuk 4 (Het Renus-probleem) van *Holle boomstammen*, laat A. Delahaye de 'Rijn' in Zuid-Duitsland afbuigen naar Noord-Frankrijk. Op kaart I bijgevoegd aan *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland* stroomt de Rijn tot Keulen, vooraleer via o.a. Noyon en Leulinghen in de Noordzee uit te monden.

Elinghen
Noires-Terres
Fiennes
Leulinghen
le Mat
Hardelingen
Alembon
Kassel
Wervik
Boulogne
Lumbres
kustweg via Lillebonne
nr Rouen
Samer
Terwaan
Lavantie
Doornik
Etaples
Fléchin
Carvin
Escaupont
Campagne-les-Hesdin
nr Tongeren
Bavay
nr Reims
Atrecht
Kamerijk
Drucat
Thièvres
Amiens
Saint-Quentin
Roye
Roiglise
Grivesnes
nr Keulen
Montdidier
Noyon
kustweg via Lillebonne
nr Boulogne
Rouen
Beauvais
nr Senlis
Soissons
nr Reims
kaart 1 (moderne kustlijn)
schaal 1:1 000 000
---- traditioneel aanvaard wegennet
—— Delahayes nieuwe identificaties

hier alle Romeinse vestigingen hun betekenis verloren? Vermelden we ten slotte de heel eigenaardige kronkels in de omgeving van Leulinghen (zie kaart 2).

5. EEN NIEUWE LANDINGSPLAATS

Volgens A. Delahaye zette Willibrord nooit een voet in Nederland. De auteur baseert zich hiervoor niet enkel op nieuwe identificaties van kloosters, bisdommen, volkeren en streken, maar ook op gegevens die ons door de heilige zelf werden verstrekt. In zijn eigenhandig aangevulde kalender schrijft Willibrord immers dat hij in Francia aankwam. Francia nu interpreteert A. Delahaye met een storend anachronisme als Frankrijk[66]. De term betekende echter 'het Frankische rijk'. Naarmate de merovingische en karolingische vorsten de noordelijke buurvolkeren konden onderwerpen, groeide bijgevolg *Francia*. Na de succesvolle krijgstocht van Pepijn II in 689 werd *Frisia citerior* ingelijfd bij het Frankische rijk; het rivierengebied behoorde voortaan tot *Francia*[67].

Verder baseert de auteur zich op Thiofrid van Echternach (+ 1116), een late biograaf van Willibrord, om te postuleren dat de missionaris, varend in een met stenen verzwaarde boot, te Grevelingen landde[68]. Het is echter zeer twijfelachtig of een landing te Grevelingen in 690 mogelijk was. Sinds ca 270 was de kustvlakte immers overstroomd ten gevolge van de

(66) Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, pp. 197-198; *Holle boomstammen*, p. 215.

(67) Zie ook: DU CANGE (C.D.), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s.v. *Francia*.

(68) DELAHAYE (A.), Het Romeinse en vroeg-middeleeuwe Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, p. 199; Id., *Holle boomstammen*, pp. 215-218.

Duinkerke II-transgressie. Bewoningscontinuïteit wordt enkel op duineilanden aan de kust en verhevenheden in de polders geattesteerd, bv. Marck, Guemps, Loon en Broekburg[69]. De transgressie hield aan tot ca 600, maar het duurde tot de elfde à twaalfde eeuw voor de brede monding van de Aa verzandde[70]. Grevelingen verschijnt voor het eerst in teksten uit 1040 en 1097; een haven wordt geattesteerd in 1101 en een grafelijke tol vermeld in 1107 en 1127. Ter nagedachtenis van zijn zoon Willem, begraven in de Sint-Bertijnsabdij, schonk Robrecht II, graaf van Vlaanderen, in 1109-1111 een alluviaal terrein *in de parochie van de H. Willibrord bij Broekburg aan de zee*. Het terrein maakte deel uit van een uitgestrekt schorregebied, *Graveninga* genaamd. Sint-Bertijns gebruikte de schorre voor schapenteelt. Na een mislukte poging in 1157 maakte de Vlaamse graaf Filips van de Elzas zich in 1161 definitief meester van de ondertussen verzande schorre, waar hij in 1163 de havenstad Grevelingen stichtte[71].

Het Sint-Willibrorduspatrocinium bewijst niet dat Willibrord precies in Grevelingen landde, of er zelfs maar verbleven heeft. Martinus van Tours verbleef toch evenmin in elke parochie die een Sint-Maartenskerk rijk is? Het toponiem, *gravaning*, datief *gravaninga*, is afgeleid van *grava* = zandbank. Het woord verschijnt voor het eerst in 723 als naam van een plaats te Utrecht: *met dat weiland graveningo*. De tekst werd ons overgeleverd via een kopie uit het einde van de elfde eeuw. M. Gysseling formuleert de aannemelijke hypothese dat in deze vermelding van een *gravening* te Utrecht de grondslag te vinden is van de legende van de landing van Willibrord te Grevelingen[72].

Alcuinus' versie over Willibrords landing luidt als volgt:

> *Zoals we reeds zeiden, voer de man Gods met zijn gezellen zolang tot zij in de monding van de Rijn, na een voorspoedige vaart, de zeilen konden strijken. En in deze lang verhoopte landingsplaats verfristen zij zich. Weldra bereikten ze de versterking Utrecht* (= Traiectum), *die aan de oever van dezelfde rivier gelegen is. Toen door Gods hulp het woord Gods verspreid raakte, stichtte de heilige Willibrord op deze plaats zijn bisschopszetel*[73].

Delahaye verklaart het probleem, ontstaan door de toevoeging *die aan de oever van dezelfde rivier gelegen is*, door te verwijzen naar zijn hoofdstuk over de Rijn, waar we het volgende vinden:

> *Het woord Renus, dat vanaf de eerste klassieken tot en met de middeleeuwse schrijvers alleen of in kombinatie met andere geografische aanduidingen voorkomt, wijst een komplex aan van rivieren in Noord-Frankrijk. De schrijvers schijnen een direkt waterstaatkundig verband aan te nemen tussen de Rijn in Zuid-Duitsland en rivieren op de west-*

(69) GYSSELING (M.), Lag Nederland in Frankrijk?, p. 150.

(70) Zie bijvoorbeeld: GRANDJEAN (M.F.) ed., *Carte géologique de la France* 1: 80 000, s.l., 1939.

(71) VERHULST (A.), Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163), in: *Cahiers de civilisation médiévale*, 10 (1967), pp. 15-28.

(72) GYSSELING (M.), Lag Nederland in Frankrijk?, p. 151.

(73) *Vita Willibrordi*, cap. 5, p. 120.

kust van Frankrijk. [...] In het westen van Frankrijk moeten ook de "Monden van de Renus" gesitueerd worden, die door de meeste klassieke schrijvers heel nadrukkelijk en met dwingende geografische details, soms zelfs met exakte afstanden, tegenover de uiterste zuid-oost punt van Engeland worden aangewezen[74].

Toch zegt Alcuinus duidelijk dat het om dezelfde rivier gaat als diegene die Willibrord binnenvoer bij zijn landing. De Hem komt voor een dergelijke identificatie niet in aanmerking.

6. EEN NIEUWE CULTUS

In zijn argumentatie ten gunste van Frans-Vlaanderen als missiegebied van Willibrord, hecht A. Delahaye veel belang aan het ontbreken van een Willibrordcultus in Nederland. *Voor de 14e eeuw*, beweert hij, *is geen enkel spoor aan te wijzen van een cultus rond de heilige, zoals kerkpatronaten, relieken, feesten, memories of dergelijke*. Zelf somt hij na deze uitspraak verscheidene noordfranse en westvlaamse gemeenten op die Willibrord als patroonheilige zouden vereren: Grevelingen, Poperinge, Marck, Broekburg, Klemskerke, Middelkerke en Wulpen[75].

Over Grevelingen spraken we reeds hierboven: het geïsoleerde patrocinium bewijst niets omtrent de lijfelijke aanwezigheid van Willibrord in een stad die slechts eeuwen na zijn dood ontstond. In de goederenlijsten van Sint-Bertijns uit 844-64 en 877 wordt het patrocinium van Poperinge niet vermeld en de oorkonde van 1159 die A. Delahaye aanhaalt in zijn bewijsvoering heeft in werkelijkheid betrekking op Grevelingen. Ook de beweringen i.v.m. Marck en Broekburg werden gelezen in bronnen die in feite over Grevelingen handelen[76]. Klemskerke wordt voor de eerste keer vermeld in 1003. Het behoort tot de groep westvlaamse polderdorpen waarvan het overgrote deel ontstond in de elfde en twaalfde eeuw. Klemskerke ontleende zijn naam aan de patroonheilige van de plaatselijke kerk: de H. Clemens, paus en martelaar ca 100. Een verband tussen Klemskerke en Willibrord bestaat niet[77].

In de zuidelijke gebieden (de middeleeuwse bisdommen Doornik en Terwaan) bezitten enkel Knesselare, Middelkerke, Wulpen en Grevelingen een Willibrorduspatrocinium. In het middeleeuwse bisdom Utrecht telde H.J. Kok dertig kerken onder het vocabel van Willibrord[78]. Het vroegst ver-

(74) *Holle boomstammen*, p. 164.

(75) DELAHAYE (A.), Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, p. 201; Idem, *Holle boomstammen*, pp. 238-250.

(76) GYSSELING (M.), Lag Nederland in Frankrijk?. p. 152; VERHULST (A.), Un exemple de la politique économique de Philippe d'Alsace: la fondation de Gravelines (1163), pp. 15-28.

(77) GYSSELING (M.), Lag Nederland in Frankrijk?, pp. 152-153.

(78) KOK (H.J.), De patrocinia van Sint-Willibrord in het middeleeuwse bisdom Utrecht, in: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 1 (1959), pp. 269-291.

melde patrocinium dateert uit 1269 (Hulst); voor verscheidene kerken kan evenwel aangenomen worden dat zij het Willibrorduspatrocinium reeds eeuwen voor de eerste expliciete vermelding ervan bezaten. Uit een sacramentarium van Echternach blijkt dat deze abdij in de eerste helft van de elfde eeuw aanspraken maakte op de kerken van Heilo, Oegstgeest, Petten en Vlaardingen. Het is zeer waarschijnlijk dat deze kerken toen reeds onder de bescherming van Willibrord geplaatst waren, al zijn hun patrocinia slechts in de eerste helft van de vijftiende eeuw vermeld. Noord-Nederland is voor dergelijke studie zo arm aan bronnenmateriaal dat we hier wel meer beroep moeten doen op laat-middeleeuwse bronnen voor informatie uit vroegere eeuwen. De vier kerken van Heilo, Oegstgeest, Petten en Vlaardingen worden door de traditie als de moederkerken van Holland beschouwd; zij zouden door Willibrord gesticht zijn. De oorspronkelijke patrocinia werden in de loop van de negende en tiende eeuw vervangen door het Willibrorduspatrocinium; deze evolutie kan voor de abdij van Echternach zelf duidelijk aangetoond worden[79]. Opgravingen te Heilo toonden aan dat de Willibrorduskerk en -put aldaar uit de karolingische periode stammen[80]. Deze resulaten ondersteunen bovenstaande hypothese. Het patrocinium van Westkapelle wordt in 1498 vermeld. Thiofrid, abt van Echternach, verhaalt echter op het einde van de elfde eeuw in de *Miracula Sancti Willibrordi* hoe de inwoners van Walcheren in conflict raakten met de Vlaamse graaf Robrecht I de Fries (1071-1093). Zij kwamen samen in de kerk die door het bloed van Willibrord gewijd was en beloofden de heilige daar onder ede jaarlijks een cijns te betalen zolang de graaf leefde, als zij door zijn tussenkomst de overwinning behaalden. Ook hier kunnen we vermoeden dat de kerk reeds op dit moment aan Willibrord toegewijd was. A. Delahaye identificeert Westkapelle met de gelijknamige deelgemeente van Knokke-Heist, die echter een Sint-Niklaaskerk bezit[81]. In zijn visie is het totaal onmogelijk — waarom vermeldt hij echter niet — dat het de Zeeuwen waren die in 1061 (sic) tegen de Vlaamse graaf Robrecht I in opstand kwamen. Sinds 1012 waren de Vlaamse graven echter leenman van de Duitse keizers voor o.a. de territoria ten zuiden van de Oosterschelde ('Zeeland Bewesten Schelde').

Niet alleen patrocinia kunnen aangewezen worden in Nederland, maar ook andere vormen van verering. In het bisdom Utrecht zijn vóór het jaar 1000 bewijzen voor de verering van Willibrord. Volgens H.J. Kok wijst het epitheton *confessor* bij de naam van Willibrord in Liudgers *vita Gregorii* erop dat Willibrord ca 790 reeds verering genoot[82]. Radbod, bisschop van Utrecht tussen 900 en 917, stimuleerde de verering van Willibrord[83]. Van zijn opvolger Balderik is een sacramentarium bewaard

(79) *Ibidem*, pp. 269-271.

(80) HALBERTSMA (H.), De Willibrorduspatrocinium te Heiloo, opgravingen en historische achtergronden, *ROB overdrukken* 6 (1967).

(81) DELAHAYE (A.), Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem, p. 201.

(82) KOK (H.J.), De patrocinia van Sint-Willibrord in het middeleeuwse bisdom Utrecht, p. 272.

(83) *Vita Radbodi episcopi Traiectensis*, ed. HOLDER-EGGER (O.), in: M.G.H. SS XV, 1, cap. 5, p. 571; *De sancto Radbodo episcopo Traiectense*, ed. TER HAAR (H.), in:

gebleven waarin Willibrord een misformulier had[84]. De kanunniken van het Utrechtse domkapittel vierden blijkens het omstreeks 1200 opgestelde ordinarius van de dom het feest van de heilige als een zondag[85]. Zeer waarschijnlijk werd reeds omstreeks die tijd in het gehele bisdom de *dies natalis* van de heilige op 7 november als een zondag gevierd. In zijn synodaal statuut van 16 mei 1346 bevestigde Jan van Diest, bisschop van Utrecht, immers dat de feestdag van Willibrord als zondag gevierd moest worden. Hetzelfde verklaarde bisschop Hendrik van Beieren in zijn statuut van 2 oktober 1525[86].

7. CONCLUSIE

Onze conclusie kan bondig zijn. Bovenstaande beschouwingen tonen aan dat A. Delahayes identificaties op historische gronden zeer onwaarschijnlijk, soms zelf onmogelijk zijn. Naar wij menen kon A. Delahaye niet bewijzen dat Nederland een stuk geschiedenis van Noord-Frankrijk 'gestolen' heeft. De geschiedenis van Willibrord in Utrecht is geen mythe...

Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap, 35 (1914), p. 165; *Homilia S. Radbodi de Sancto Lebwino*, in: P.L. 132, kol. 555.

(84) SEJOURNÉ (P.), *L'ordinaire de St.-Martin d'Utrecht*, Utrecht, 1919-1921, p. 36 en p. 141.

(85) *Ibidem*, p. 43 en p. [2].

(86) JOOSTING (J.G.C.), Provinciale en synodale statuten, in: JOOSTING (J.G.C.), MULLER (S.), *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen*, dl. 5, 's Gravenhage, 1914, p. 113 en p. 156.

DE OORSPRONG VAN DE SINT-MAARTENSVERERING IN UTRECHT

Inleiding

Hoe oud is in Utrecht de verering van Sint-Maarten? Als we de musicologe drs Mieke Breij in haar publikatie *Sint Maarten als schutspatroon van Utrecht* mogen geloven, is die pas begonnen in de tiende eeuw met . . . de stichting van het bisdom Utrecht. Breij haalt daarmee het Trojaans stokpaard van wijlen de streekarchivaris Albert Delahaye weer van stal. Wie van de inhoud van dit vervaarlijk ros nog niet op de hoogte mocht zijn: Delahaye beweerde dat de middeleeuwse geschiedenis tot de tiende eeuw die door de ,,gevestigde wetenschap'' aan Nederland wordt toegeschreven in werkelijkheid betrekking heeft op Noord-Frankrijk. Deze in wezen simpele theorie impliceert dat alle plaatsnamen die in de middeleeuwse bronnen voorkomen en die aan een bestaand Nederlands toponiem gekoppeld zijn in werkelijkheid op een plaats in het noorden van Frankrijk betrekking hebben. Zo zou, om enkele voorbeelden te noemen, *Traiectum* in de vroege middeleeuwen niet Utrecht zijn maar . . . Tournehem-sur-la-Hem, *Davantria* niet Deventer maar Desvres en *Noviomagum* niet Nijmegen maar Noyon.

Delahaye heeft met zijn hypothese, die door hemzelf met verve als de waarheid en niets-dan-de-waarheid alom in den lande gepresenteerd werd, maar weinig bijval verworven. Zij heeft hem weliswaar een ereburgerschap van het Noordfranse Tournehem opgeleverd, maar, indachtig het gezegde dat een profeet in eigen land niet wordt geëerd, ook de hoon van de mediëvisten in Nederland. Alleen onder een deel van het ,,lekepubliek'', dat er soms genoegen in schept wanneer al dan niet vermeende autoriteiten het vuur aan de schenen wordt gelegd, genoot de oud-streekarchivaris van Nassau-Brabant warme sympathie. En nu heeft hij dus ook de goedkeuring van musicologe Breij in een verhandeling over Sint-Maarten als schutspatroon van Utrecht verworven[1]).

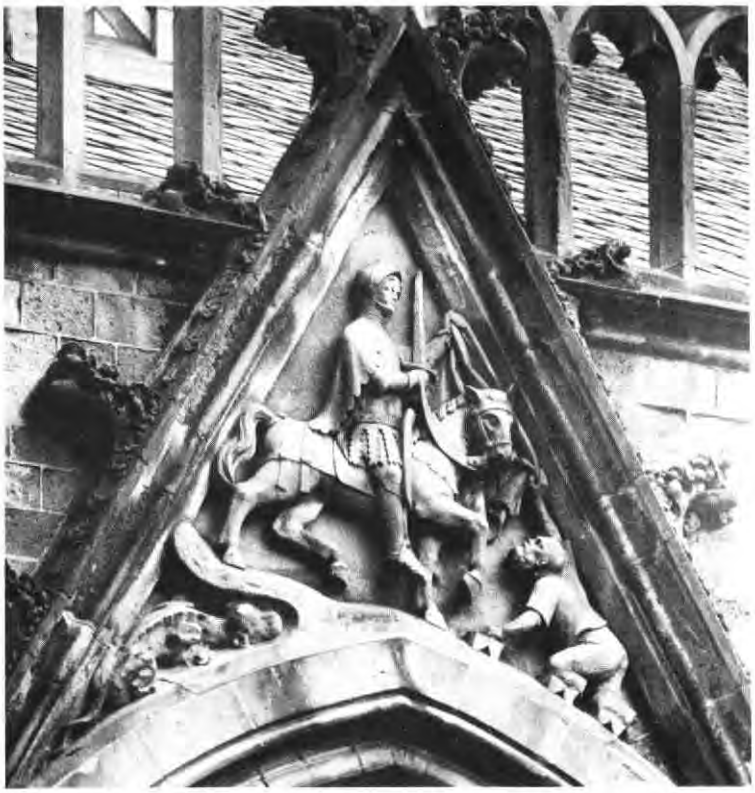
Men zou deze ene academische zwaluw kunnen negeren en ervan uitgaan dat die in ons tochtige klimaat ook wel weer zal overwaaien, aan de andere kant lijkt het me toch niet overbodig de theorie van Delahaye eens te toetsen, te meer omdat bij voortdurend zwijgen van ,,de wetenschap'' de ,,leek'' des te makkelijker gaat denken dat er toch wel iets mis zal zijn met die vroegmiddeleeuwse historiografie van Nederland.

Nu is het in kort bestek onmogelijk om alle beweringen van Delahaye te analyseren. Dat zou niet alleen een onvoorstelbare hoeveelheid werk kosten, maar een al even onvoorstelbare hoeveelheid gedrukt papier opleveren. Zelfs het weerleggen van al diens opmerkingen over *Traiectum* alleen kan onmogelijk binnen het bestek van een artikel gerealiseerd worden. Ik heb daarom gekozen voor een andere benadering. Volgens de voormalige streekarchivaris bestond er in de vroege middeleeuwen een bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk dat verdwenen is, en werd na die verdwijning in de tiende eeuw het tegenwoordige bisdom Utrecht gesticht, dat veel later eveneens de naam *Traiectum* kreeg. Op basis van het geschreven bronnenmateriaal - de archeologische gegevens laat ik buiten beschouwing - zal ik me in dit artikel gaan bezighouden met die Delahayeaanse verdwijning van het Noordfranse bisdom en het ontstaan van het bisdom Utrecht. Ik baseer me daarbij vooral op de door hemzelf gebruikte ,,argumenten'', die ik ontleen aan zijn in 1980 verschenen publikatie *Holle boomstammen. De historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen*[2]). Deze blijken al ruim voldoende bewijsmateriaal op te leveren om de omgerijmdheid van zijn opvattingen aan te tonen, maar tot verdere toetsing zal ik de kwestie, zonder daarin uitputtend te willen of te kunnen zijn, ook nog tweemaal vanuit een andere invalshoek bekijken.

De ,,breuk'' tussen de bisdommen Traiectum en Utrecht

Alvorens nader in te gaan op de opvattingen van Delahaye, lijkt het me wenselijk heel in het kort weer te geven wat de gangbare opinie is omtrent de geschiedenis van het bisdom *Traiectum* rond het jaar 900. Het behoeft geen betoog dat met *Traiectum* in deze geschiedschrijving Utrecht bedoeld is. De bisschoppen van dit diocees moesten omstreeks het midden van de negende eeuw vluchten voor de Noormannen en vestigden zich eerst in Odiliënberg en later in Deventer. Daar werd in 917 nog bisschop Radboud begraven. Diens opvolger Balderik herstelde echter kort daarna de bisschopszetel in Utrecht, waar deze gedurende de hele verdere middeleeuwen gevestigd zou blijven[3]).

Volgens Albert Delahaye echter was *Traiectum* een Noordfrans diocees, gevestigd in Tournehem-sur-la Hem, waarvan bisschop Radboud, overleden in 917, de laatste bisschop was. Deze bestuurde het bisdom, op de vlucht voor de Noormannen, vanuit *Daventre*, dit wil zeggen Desvres. Pas na het verdwijnen van dit diocees is in Noord-Nederland het bisdom Utrecht ontstaan, waarvan Balderik de eerste bisschop was[4]). Over de oprichtingsdatum van dit diocees is Delahaye echter nogal vaag. Op bladzijde 260 van zijn *Holle boomstammen* schrijft hij: ,,Na 917 komt het bisdom Trajectum niet meer in de bronnen voor. Een goede vijftig jaar later verschijnt het bisdom Utrecht, dat pas veel later de naam van Trajectum kreeg. De breuk tussen beide is zeer goed aan te wij-

St. Maarten met de bedelaar. Foto uit 1955 van een van de tympaanvullingen in de oostelijke arm van de kloostergang. G.A.U. Top. hist. Atlas HP 136.1.

zen.'' Maar op pagina 286 van zijn boek heet het: ,,Vanaf die akte'' - waarmee een koninklijke oorkonde uit het jaar 936 wordt bedoeld - ,,hebben de oorkonden betrekking op het bisdom Utrecht. De oorkonden tot en met die van 914 slaan op het bisdom van St. Willibrord in Noord-Frankrijk.'' In een ander hoofdstuk, op bladzijde 197, poneert hij: ,,De stukken van nà 914 over het bisdom Trajectum slaan zonder twijfel op Utrecht.'' Vervolgens echter beschouwt hij een tussen 920 en 931 gedateerde oorkonde als ,,hoogstwaarschijnlijk onecht'' en zouden oorkonden van 938 en 948 ,,alle geloofwaardigheid'' verliezen.

De tegenstrijdigheden in de genoemde data bij Delahaye zijn opmerkelijk. De verschillende door hem genoemde jaren voor de ,,opheffing'' van het bisdom *Traiectum* zijn nog wel te verklaren: van 914 dateert de laatste oorkonde waarin bisschop Radboud voorkomt, terwijl 917 als zijn sterfjaar geldt. Maar inzake de oprichting van een bisdom Utrecht verdraagt de oorkonde van 936 zich niet met ,,een goede vijftig jaar'' na 917 - dat zou dus omstreeks 967 moeten zijn - en geen van beide jaartallen met zijn vaststelling dat de stukken van na 914 ,,zonder twijfel'' op Utrecht zouden slaan. Op welk bisdom zouden de oorkonden uit die halve eeuw dan trouwens betrekking moeten hebben, wanneer het Noordfranse diocees *Traiectum* toen al opgeheven was?

Als een *slip of the pen* zullen we wel de door de Delahaye gebruikte uitdrukking ,,breuk tussen beide (bisdommen)'' moeten beschouwen, wanneer hij het over een bisdom *Traiectum* en een diocees Utrecht heeft. Want hoe kan er nu van een breuk sprake zijn, als er twee afzonderlijke bisdommen waren, waarvan het ene, in Noord-Frankrijk, al verdwenen was voor het andere, in Noord-Nederland, nog gesticht moest worden? Maar hoe moeten we zijn constatering duiden dat het diocees Utrecht ,,pas veel later de naam Trajectum kreeg''? Want al in de door hem als echt beschouwde oorkonde van 936 gaf koning Otto I toestemming om munt te slaan *in civitate* ***Traiectensi,*** *in qua modo venerabilis vir Baldricus episcopali officio fungi dinoscitur* (vertaald: ,,in de stad Traiectum, waarin men thans de eerwaardige man Balderik het bisschopsambt ziet bekleden'')[5]. En zou deze oorkonde nog door de Utrechters vervalst kunnen zijn omdat haar tekst slechts via een Utrechts cartularium - een boek met afschriften van oorkonden - bewaard is gebleven[6]), dat door Delahaye veelvuldig gehanteerde argument gaat niet op voor een verdrag tussen de koningen van West- en Oost-Francië uit het jaar 921, waarbij Balderik in de waardigheid van *Traiectensium episcopus* (,,bisschop van de Utrechters'') als getuige voor eerstgenoemde vorst optrad[7]). We zullen nog zien dat ook in andere tiende-eeuwse gegevens - en niet alleen stukken die uit Utrecht afkomstig zijn - deze plaats en haar bisdom *Traiectum* (afgeleide vorm *Traiectensis*) wordt genoemd. Delahaye doet dus met zijn bewering dat Utrecht ,,pas veel later'' de benaming *Traiectum* kreeg de waarheid bepaald geweld aan.

De overlevering van de schenkingsoorkonden

De oudste gegevens over het bisdom *Traiectum* zijn te vinden in twee cartularia, die dateren van respectievelijk het eind van de elfde en het eind van de twaalfde eeuw. Het oudste zal hier verder worden aangeduid als het cartularium van Egmond en het jongere als het cartularium van Utrecht[8]). Het Egmonds cartularium bevond zich in de middeleeuwen in de gelijknamige Noordhollandse abdij en is via de collectie van Cotton in het Brits Museum te Londen terechtgekomen. Volgens een catalogus van het boekenbezit van Egmond zou de abt Stephanus (1057-1105) het voor de abdij verkregen hebben[9]). Het Utrechts handschrift is het eerste cartularium van het *liber donationum* ofwel ,,boek der schenkingen'' van de dom in Utrecht en wordt bewaard in het archief van de bisschoppen in het Rijksarchief aldaar. In de zestiende eeuw behoorde het evenwel nog aan het Utrechts domkapittel[10]).

Volgens Delahaye zijn de teksten in het cartularium van Egmond vanuit het opgeheven bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk via de abdij van Gent in haar dochterabdij van Egmond terechtgekomen, waar ze later ten behoeve van het bisdom Utrecht werden afgeschreven en op dit diocees van toepassing verklaard. Dat ze door Utrecht werden overgenomen, meent hij als volgt te kunnen aantonen: ,,De afschriften van de oorkonden zijn niet gemaakt van Utrechtse originelen of afschriften. Immers, de samensteller van het eerste Liber donationum[11]) van Utrecht, dat in tijdsorde ná het cartularium van Egmond ligt, heeft dit in zijn geheel overgenomen. Dit blijkt niet alleen omdat de inhoud precies dezelfde is (die ook van een andere bron afkomstig zou kunnen zijn geweest), maar op afdoende wijze uit het feit, dat in het cartularium van Egmond twee akten over de tienden van het domein voorkomen die woordelijk gelijkluidend zijn, de ene uit 753, de andere uit 769, welke kennelijke fout ook in het Liber donationum staat. Tussen de beide bronnen komen, althans wat de oorkonden van het cartularium betreft, geen afwijkingen voor, zodat de konklusie gerechtvaardigd is dat Utrecht geen eigen dokumentatie heeft gehad van vóór 936 en de daarvóór liggende akten pas kreeg via het cartularium van Egmond. Met een akte van 936 beginnen namelijk de afwijkingen tussen beide geschriften. Vanaf die akte hebben de oorkonden inderdaad betrekking op het bisdom Utrecht. De oorkonden tot en met die van 914 slaan op het bisdom van St. Willibrord in Noord-Frankrijk''[12]).

Om op dit citaat in te kunnen gaan, moet ik eerst de inhoud van het elfde-eeuwse Egmondse handschrift specificeren. Dit cartularium bevat de volgende stukken:

1. twee oorkonden van de Karolingische hofmeier Karel Martel en negen oorkonden van Karolingische vorsten uit de jaren 723 tot 914, vrijwel chronologisch gerangschikt;
2. twee oorkonden van koning Lotharius II en keizer Lotharius I van respectievelijk 858 en 845;
3. vijf niet chronologisch geplaatste oorkonden van de koningen Hendrik en Otto I van 919 tot 953;
4. vier eveneens niet chronologisch gerangschikte oorkonden van particuliere personen, daterend van 828 tot 850;
5. een ongedateerde goederenlijst van de kerk van *Traiectum;*
6. een oorkonde van bisschop Balderik van 943;
7. enkele aantekeningen van een zekere Radbod betreffende gebeurtenissen in het jaar 900, gevolgd door twee voor de schrijver zelf bestemde grafschriften en een gebed tot Sint-Maarten[13]).

Delahaye beweert dat met een oorkonde van 936 de afwijkingen tussen de beide cartularia beginnen en dat vanaf dat stuk de oorkonden betrekking hebben op het bisdom Utrecht. Maar men zal die oorkonde, die ik hierboven al heb aangehaald, tevergeefs in het Egmonds cartularium zoeken. Zij komt alleen voor in het Utrechtse manuscript, en wel onmiddellijk na de onder 5 genoemde goederenlijst, dus pas tegen het einde van het Egmonds cartularium. Sterker nog, in dit cartularium zijn de oorkonde van Balderik (6) en de aantekeningen van Radbod (7) met een andere hand geschreven[14]). Het gelijkluidende gedeelte van beide cartularia bevat dus alleen de nummers 1 tot en met 5. Maar in dit gelijkluidend deel komen ook oorkonden voor van ná het jaar 914 - dus in Delahayes opvatting van na de opheffing van het bisdom *Traiectum* -, namelijk vijf oorkonden van de koningen Hendrik en Otto I, daterend van 919 tot 953 (3). Of men deze oorkonden nu als echt beschouwt of niet, in de opvatting van Delahaye kunnen ze geen betrekking meer hebben op het zogenaamde Noordfranse bisdom *Traiectum*. Toch zijn ze ermee samengevoegd, terwijl daarna weer stukken van vóór 914 volgen, en wel vier oorkonden van particulieren, daterend van 828 tot 850 (4). Kortom, oorkonden van 723 tot 953 komen in dezelfde volgorde voor, zowel in het Egmonds als in het Utrechts cartularium.

In het boven geciteerde beweert Delahaye nog dat in beide cartularia oorkonden voorkomen uit 753 en 769 die woordelijk gelijkluidend zijn. In werkelijkheid staat in beide cartularia tweemaal een oorkonde uit 753, namelijk als derde en als vijfde stuk. Er tussenin bevindt zich in alle twee een niet gedateerde oorkonde van koning Pippijn[15]).

Zoals Muller al heeft aangetoond, zijn de oorkonden aan het begin van beide cartularia tot en met het jaar 914 (1) ontleend aan een ouder cartularium, dat waarschijnlijk werd aangelegd door de in ballingschap levende bisschop Radboud om de bevestiging van de daarin opgenomen privileges van de kerk van *Traiectum* te verkrijgen. Dit verloren gegane handschrift werd daarom door hem het *cartularium Radbodi*, het cartularium van Radboud, genoemd[16]). Aangezien de overige oorkonden van de goederenlijst (2 tot en met 5) zowel in het Egmonds als in het Utrechts handschrift in dezelfde volgorde voorkomen, is het aannemelijk dat beide teruggaan op een ander cartularium, dat dus tussen het *Cartularium Radbodi* en dat van Egmond geplaatst moet worden. In dat cartulari-

um kwamen zowel oorkonden van vóór als van na 914 voor[17]), zodat het in de opvatting van Delahaye nooit uit Noord-Frankrijk afkomstig kan zijn geweest. Wanneer dit wel het geval zou zijn geweest met het cartularium van Radbod (1), dan zouden er daarnaast ook nog andere oorkonden (2 en 4), al dan niet in origineel, en een goederenlijst (5) moeten zijn aangevoerd.

Het bovenstaande bewijst niet alleen opnieuw dat Delahaye slordig met de bronnen omspringt, maar bovendien dat de opzet van de cartularia van Egmond en van Utrecht er geenszins op duidt dat de afschriften niet gemaakt zouden zijn van Utrechtse originelen of afschriften. Alles wijst er integendeel op dat het eerste deel van deze cartularia teruggaat op een ouder handschrift, dat overigens in Delahayes ogen niet Noordfrans kan zijn, omdat er ook oorkonden van na 914 in voorkomen. Ik voor mij houd het er daarom op dat dit oudere cartularium vervaardigd en bewaard werd waar het ook thuishoorde, namelijk in Utrecht, waar het voor de Egmonders onder abt Stephanus in de tweede helft van de elfde eeuw gekopieerd zal zijn. Dat het verloren is gegaan, komt mogelijk omdat in de twaalfde eeuw het Utrechtse *Liber donationum* ervoor in de plaats is gekomen. Een argument voor het bestaan van een Noordfrans bisdom *Traiectum* leveren de bewaarde cartularia dus in geen enkel opzicht op.

Het heiligenleven van Sint-Radboud

Maar er zijn nog meer bewijzen aan te voeren voor de continuïteit van één bisdom *Traiectum* met het bewijsmateriaal dat Delahaye zelf voor zijn stelling meent te kunnen gebruiken. Van de heilig verklaarde bisschop Radboud bestaat een levensbeschrijving, waarover Delahaye het volgende opmerkt: ,,Zijn Leven is, vermoedelijk in het jaar 962, door een klerikus van Utrecht (?) geschreven. Het oudst bekende handschrift van dit leven is afkomstig van het Ste. Catharine-klooster van Muiden. Het bevat meer wonderen dan feiten. Duidelijk blijkt dat de schrijver de bisschop niet heeft gekend. Wel is mogelijk, dat St. Radboud een tijd later werd beschouwd als de direkte voorganger van Balderik, de eerste bisschop van Utrecht. Het leven is door de klerikus ongetwijfeld vernederlandst. Er is immers een kapitaal verschil tussen de dokumentatie over St. Radboud en die van zijn zogenaamde opvolger Balderik. Radboud beschouwde zichzelf (terecht!) en werd door andere aangezien als de opvolger van St. Willibrord. Uit de geschriften van Balderik en zijn direkte opvolgers blijkt dit nergens. De breuk tussen Tournehem en Utrecht valt inderdaad samen met de breuk tussen Radboud en Balderik''[18]).

Het is opmerkelijk dat Delahaye ermee instemt dat het leven van Radboud al in de tiende eeuw geschreven moet zijn[19]), al trekt hij kennelijk in twijfel dat de schrijver een Utrechts clericus was. Dat de schrijver de bisschop persoonlijk niet gekend had, is op zich juist, maar daar staat tegenover dat hij zich herhaalde malen beroept op getuigenissen van personen die de bisschop wél gekend hadden[20]). Daaruit blijkt dat de levensbeschrijving niet veel langer dan een halve eeuw na het overlijden van bisschop Radboud in 917 geschreven kan zijn. Volgens de auteur zou vele keren voorspeld zijn dat Balderik diens opvolger zou worden en de zetel van het bisdom weer in *Traiectum* - dus Utrecht - zou vestigen. Deze voorspelling zou zelfs in aanwezigheid van Balderik zelf gedaan zijn[21]). Wat men ook voor waarde aan de uitkomst van een dergelijke profetie mag hechten, hoe kan men in gemoede menen dat nog in dezelfde eeuw - in een tijd waarin personen die Radboud gekend hadden nog in leven waren - iets dergelijks zou kunnen zijn beweerd, als vaststond dat Balderik geen voorganger had gehad en de eerste bisschop van Utrecht was geweest? Ook hier wijst dus alles op continuïteit.

Even terzijde, een van Delahayes uitdagende stellingen is ,,dat het woord Willibrord vóór de 12e eeuw in geen enkele Nederlands geschrift staat''. In deze tiende-eeuwse Utrechtse levensbeschrijving wordt echter direct de verbinding gelegd tussen de bisschoppen Radboud én Balderik van *Traiectum* en hun voorgangers Willibrordus en Bonifatius[22]).

Zoals Delahaye ten aanzien van de overlevering van de oorkonden beweerde dat die ,,bijgewerkt'' werden om voor Nederland bruikbaar te zijn[23]), zo is volgens hem ook dit heiligenleven aangepast. Kortom, de voormalige streekarchivaris is aanhanger van een complottheorie die inhoudt dat stukken met name door de Utrechtse geestelijkheid werden vervalst om toegepast te worden op Noordnederlandse plaatsen en aldus daar niet bestaande rechten te claimen. Aan de andere kant moeten de vervalsers ook nog de mogelijkheid hebben gehad om Nederlandse plaatsen een in oorsprong Noordfranse plaatsnaam te geven. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn geweest met Wijk bij Duurstede, Tiel en Deventer.
Laten we nu eens met de voormalige streekarchivaris aannemen dat een dergelijke gigantische falsificatie tot de mogelijkheden heeft behoord en daarbij toegeven dat diplomatische toetsing van de oorkonden moeilijk is omdat de originelen verloren zijn gegaan en we het slechts met veel jongere, aan elkaar verwante afschriften moeten doen. Dan rest ons ook nog de mogelijkheid om te bezien wat bronnen van elders, die niet door de Utrechters kunnen zijn ,,bijgewerkt'', aan gegevens opleveren over een mogelijke ,,breuk'' tussen *Traiectum* en Utrecht.

Zo beschikken we bijvoorbeeld over vermeldingen van bisschoppen op synodes. Op 6 mei 895 werd op de synode te Tribur niet ver van Mainz bisschop Odilbald, de voorganger van Radboud, aangeduid als *Vodebaldo Taventrensis aecclesiae episcopo* (,,Vodebald, bisschop van de kerk van *Taventre*''[24]). Zoals we gezien hebben identificeert Delahaye dit *Taventre* met het Noordfranse Desvres, waarheen de bisschoppen van *Traiectum* voor de Noormannen gevlucht zouden zijn. Maar ook de door hem als

Bisschop Radboud. Kopergravure van Fred. Bloemaert naar een ontwerp van Abraham Bloemaert, 17de eeuw. ABM gr. 375.

Utrechts erkende bisschop Balderik werd op 7 januari 948 op een synode te Ingelheim *Paldricus Taventracensis (episcopus)* (,,Balderik, (bisschop) van *Taventra''*) genoemd. In het tiende-eeuwse, dus contemporaine handschrift staat boven *Taventracensis* geschreven: *Traiectensis* (,,van *Traiectum''*)[25]). Zoals we al gezien hebben, moet deze verplaatsing vóór 921 hebben plaatsgevonden. In dat jaar werd Balderik namelijk *Traiectensium episcopus* genoemd in het verdrag tussen de koningen van West- en Oost-Francië. Dat de herinnering aan *Taventra* nog lang is blijven bestaan, bewijst een eveneens tiende-eeuwse levensbeschrijving van de abt Johannes van Gorze bij Metz ten slotte, die Balderiks opvolger Poppo zonder mankeren *Traiectensis seu Dabentrensis ecclesiae pontifex* (,,opperpriester van de kerk van *Traiectum* of *Dabentra''*) noemt[26]).

Wat vooral opvalt aan deze vermeldingen, die niet door de Utrechtse geestelijken bewerkt kunnen zijn, is dat er niet de geringste aanwijzing wordt gegeven dat het hier in werkelijkheid om twee bisdommen is gegaan. De vermeldingen op de synodes van 896 en 948 wijzen er daarentegen op dat daar gebruik werd gemaakt van bestaande bisschopslijsten, die de bisschoppen Odilbald en Balderik als vertegenwoordigers beschouwden van het bisdom *Tavenre* of *Taventra,* dat blijkens de toevoeging in de oorkonde van 948 later verplaatst is naar *Traiectum.* De herinnering aan *Taventre* klinkt zelfs nog door in de aanduiding van Balderiks opvolger Poppo in het laatste kwart van de tiende eeuw.

Voor Delahayes theorie betekent een en ander dat er eerst een bisschop van *Traiectum* in Tournehem is geweest, die zich vervolgens op de vlucht voor de Noor-

mannen in *Taventre* (Desvres) heeft gevestigd. Dit Noordfrans bisdom ging kort na 914 ten onder; zijn bisschop Radboud stierf in 917. Onmiddellijk daarna moet er een nieuw bisdom *Taventre* gesticht zijn, waarmee nu niet Desvres bedoeld is maar Deventer, dat evenwel binnen vier jaar, tussen 917 en 921, verplaatst is naar *Traiectum,* deze keer niet †ournehem maar . . . Utrecht. Hier wordt pas goed duidelijk waarom Delahaye het nodig vond zijn lezers de apert onjuiste mededeling te doen dat het bisdom Utrecht „pas veel later de naam van Trajectum kreeg"! Want stel dat dit inderdaad de gang van zaken was geweest, dan zouden zelfs middeleeuwers het nodig gevonden hebben enige verduidelijking aan te brengen. Trouwens, was die plaats Deventer al voorhanden of heeft de Utrechtse geestelijkheid haar gesticht en die naam gegeven om de oudere oorkonden waarin *Taventre* voorkwam te kunnen gaan toepassen?

Opnieuw kunnen we hier vaststellen, nu op grond van niet-Utrechtse bronnen, dat er nergens enig onderscheid blijkt tussen een Noordfrans bisdom *Traiectum* en het later gestichte bisdom Utrecht. Integendeel, net als uit de Utrechtse bronnen volgt uit de zojuist gememoreerde zonneklaar dat de naar *Taventre,* dat wil zeggen Deventer, gevluchte bisschoppen van *Traiectum,* Trecht of Utrecht, hun zetel weer naar Utrecht hebben verplaatst, mogelijk al vóór 921, toen Balderik zich weer *Traiectensium epicopus* liet noemen.

Graaf Waldger

Voor wie nu nog niet overtuigd is van die continuïteit, voeg ik een aantal gegevens toe over graaf Waldger, zoon van Gerulf, die we zowel in de omgeving van bisschop Radboud als van bisschop Balderik tegenkomen. Dat het een geducht heerschap was, blijkt uit de vermelding in de kroniek van Regino van Prüm dat hij in het jaar 898 hertog Everard vermoordde. Deze kroniek komt overigens ook in het Egmonds cartularium voor[27]). In 914 bracht hij het verzoek van bisschop Radboud aan koning Koenraad I over om de Sint-Maartenskerk in *Traiecteum* in het bezit van haar immuniteit te bevestigen[28]). Anderhalf jaar later was hij getuige bij de bevestiging van een schenking door de koning van West-Francië, Karel de Eenvoudige, aan de abdij Prüm[29]). Klaarblijkelijk liet hij zich niet storen door een ten ondergegaan bisdom, want in 921 zien we hem samen met . . . bisschop Balderik in de hierboven al vermelde oorkonde uit 921[30]). Na zijn overlijden uitgevaardigde oorkonden vermelden dat hij en zijn zoon Radboud goederen van de Utrechtse bisschop in *beneficium* hadden bezeten in de gouw Leken IJssel[31]), dat zij goederen aan het klooster Tiel hadden geschonken[32]) - de elfde-eeuwse geschiedschrijver Alpertus van Metz noemt de vader zelfs de stichter van dat klooster[33]) - en dat deze graaf Waldger van de koning de tol van Muiden als *beneficium* had gehouden[34]). Dit grote aantal bezittingen in het Middennederlandse rivierengebied duidt er op dat zijn familie daar haar wortels had en niet in Noord-Frankrijk. Ook uit de geschiedenis van deze graaf, die zich zowel in de omgeving van bisschop Radboud als in die van bisschop Balderik ophield, blijkt dus weer de ongerijmdheid van een onderscheid tussen een bisdom *Traiectum* in Noord-Frankrijk en een later diocees Utrecht.

De indeling van de bisdommen

Tot slot wil ik Delahayes opvatting over het bisdom *Traiectum* toetsen aan de indeling van de bisdommen. Er is een brief van Bonifatius aan de paus overgeleverd, daterend van 752 of 753, die niet tot de bronnen van het bisdom Utrecht behoort - die immers in de ogen van Delahaye zo verdacht zijn -, waarin Bonifatius er zich over beklaagt dat het bisdom Keulen de bisschopsstoel van *Traiectum* aan zich wilde trekken[35]). Dat is het eerste teken van betrekkingen tussen *Traiectum* en Keulen. Dertig jaar later zou *Trectis* onder het aartsbisdom Mainz geplaatst zijn[36]), maar in 870 blijkt *Traiectum* tot een aartsbisdom Keulen te behoren[37]).

Wanneer *Traiectum* in Noord-Frankrijk gelegen zou hebben, zoals Delahaye ons wil doen geloven, is het ondenkbaar dat het Mainz of Keulen als aartsbisdom zou hebben gehad. Westelijk van het bisdom Luik behoorden namelijk in de middeleeuwen alle bisdommen tot het aartsbisdom Reims. De streek waarin Delahaye *Traiectum* situeert, behoorde volgens de gangbare opvatting tot het bisdom Terwaan, waar kort vóór 639 Omaar de eerste bisschop was[38]). Stel nu dat daar nog een bisdom *Traiectum* bestaan had, dan zouden we de bisschoppen daarvan ongetwijfeld tegen hebben moeten komen onder hun tot het aartsbisdom Reims behorende collega's. Dat is echter niet het geval, ondanks het feit dat de bronnen daar ouder en overvloediger zijn dan hier in het noorden. Dit is een bewijs te meer dat de opvatting van Delahaye alleen al op grond van de schriftelijke bronnen volstrekt onhoudbaar is.

Conclusie

Er blijkt dus geen reden te bestaan om in navolging van Albert Delahaye aan te nemen dat het bisdom Utrecht pas in de tiende eeuw is gesticht. De schriftelijke gegevens wijzen onmiskenbaar op één enkel middeleeuws diocees *Traiectum,* later Utrecht, dat zijn wortels heeft in de vestiging van de missionaris Willibrord in de Romeinse burcht op het eind van de zevende eeuw.

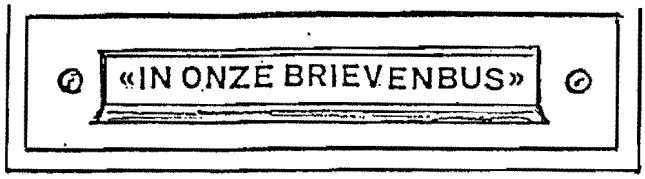
Wat houdt dit alles in voor de oorsprong van de verering van Sint-Maarten in Utrecht? Volgens Bonifatius zelf, in zijn boven aangehaalde brief aan de paus, had bisschop Willibrord in de burcht van *Traiectum* een kerk ter ere van Sint-Salvator gebouwd en een vernield kerkje, dat hij daar had aangetroffen, herbouwd en aan Sint-Maarten gewijd[39]). Aangezien we er niet aan hoeven te twijfelen dat met *Traiectum* Utrecht bedoeld is, betekent dit dat Sint-Maartensverering hier enkele eeuwen ouder is dan musicologe drs Mieke Breij ons in het voetspoor van wijlen Albert Delahaye wil doen geloven.

Ik wil tot slot ook nog de rol onderstrepen die bisschop Radboud in die verering van de heilige Martinus heeft gespeeld. Zijn *Libellus de miraculis sancti Martini* (,,Geschrift over de wonderen van Sint-Maarten''), zijn officie voor het feest van Sint-Maartens translatie en een gedicht gewijd aan de grote Tourse heilige behoren onmiskenbaar tot de Utrechtse traditie[40]). Dat Breij dit cultuurgoed eenvoudigweg aan deze bisschopsstad ontzegt, vermindert de waarde van haar publikatie *Sint Maarten als schutspatroon van Utrecht* in sterke mate. Het is te hopen dat deze omissie nog eens op deskundige wijze zal worden hersteld.

Utrecht, *Martin W. de Bruijn*
Alblasstraat 8 bis

Noten

1. M. Breij, *Sint Maarten als schutspatroon van Utrecht* (Utrecht 1988).
2. A. Delahaye, *Holle boomstammen. De hystorische mythen van Nederland, ontleend aan Frans Vlaanderen* (Tournehem-Utrecht 1980).
3. Men zie bijvoorbeeld C. A. Rutgers (uitg.), *De Utrechtse bisschop in de middeleeuwen* (Den Haag 1978). Daarin onder anderen J. W. C. van Campen, ,,De Noormannentijd. De bisschoppen Hunger, Odilbald en Radbod'', 62-75, en M. P. van Buijtenen, ,,Contra turrim Traiectensem'', 1-17, ald. 6-7. I. H. Gosses/R. R. Post, *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der Nederlanden* ('s-Gravenhage 1959) 42-49. Een uitgebreid literatuuroverzicht in de *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. I (Bussum 1981) 446-447, waar L. Milis, ,,Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070'', 265-285, in hoofdzaak de Zuidnederlandse bisdommen behandelt.
4. *Holle boomstammen*, 260-261.
5. S. Muller Fz. en A. C. Bouman (uitg.), *Oorkondenboek van het sticht Utrecht tot 1301*, dl. I (Utrecht 1920-1925), nr. 101.
6. Rijksarchief in Utrecht, Archief van de bisschoppen, nr. 43 (eerste cartularium van het *liber donationum* van de dom, eind 12de eeuw), fol. 22 nw.
7. A. C. F. Koch (uitg.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, dl. I ('s-Gravenhage 1970), nr. 27.
8. De teksten zijn beredeneerd uitgegeven door S. Muller Fz., *Het oudste cartularium van het sticht Utrecht* ('s-Gravenhage 1892) VII-XXXIV en 1-38; en door M. Gysseling en A. C. F. Koch (uitg.), *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, dl. I (Brussel 1950) 302-340.
9. Muller, *Het oudste cartularium*, IX.
10. T.a.p., XXVIII.
11. In *Holle boomstammen* staat abusievelijk steeds ,,donatium''. Ik heb dat in de hier weergegeven citaten gecorrigeerd.
12. Delahaye, *Holle boomstammen*, 286.
13. Muller, *Oudste cartularium*, XI; Gysseling, *Diplomata Belgica* I, 304-340. De dateringen, sinds Muller in enkele gevallen gewijzigd of nader gespecificeerd, zijn ontleend aan laatstgenoemde uitgave.
14. Muller, *Oudste cartularium*, 50, nt. 4.
15. T.a.p., 7-11.
16. Muller, *Oudste cartularium*, IX-XII; zie ook Gysseling, *Diplomata Belgica I*, 302-303.
17. Men zie Muller, *Het oudste cartularium*, Inleiding, met name de door hem opgestelde genealogie op blz. LXXXI.
18. Delahaye, *Holle boomstammen*, 260-261.
19. Zie over dit heiligenleven B. Ahlers, *Die ältere Fassung der Vita Radbodi* (diss. Tübingen; Bern-Frankfurt/M. 1976) 15-17.
20. Ik ontleen de tekst aan C. de Smedt e.a. (uitg.), ,,Vita sancti Radbodi Ultrajectensis episcopi'', *Analecta Bollandiana*, dl. VI (1887), cap. 4, 5, 6, 10 en 12.
21. T.a.p., cap. 8 en 9.
22. Idem, cap. 7.
23. Delahaye, *Holle boomstammen*, 197.
24. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 87.
25. G. H. Pertz (uitg.), *Monumenta Germaniae Historica*, Leges, II (Hannover 1837) 24, noot b; Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 110.
26. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 139. Voor de datering van het handschrift zie: G. H. Pertz (uitg.), *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptores, IV (Hannover 1841) 336.
27. F. Kurze (uitg.), *Regonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum (Hannover 1890), 146. Muller, *Het oudste cartularium*, VIII.
28. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht*, nr. 94.
29. T.a.p., nr. 95.
30. Koch, *Oorkondenboek Holland*, nr. 27.
31. Koch, *Oorkondenboek Holland* I, nr. 32 (944 juli 17).
32. Gysseling en Koch, *Diplomata Belgica* I, nr. 193 (950 april 20).
33. Alpertus van Metz, *De diversitate temporum*, uitg. H. van Rij (Amsterdam 1980), 18.
34. Gysseling en Koch, *Diplomata Belgica* I, nr. 194 (953 april 21).
35. Muller en Bouman, *Oorkonden Utrecht* I, nr. 42.
36. Een op 4 november 751 gedateerde oorkonde, waarin *Trectis* met Tongeren, Keulen, Worms en Spiers onder het aartsbisdom Mainz werd geplaatst, zou in werkelijkheid van omstreeks 780 dateren. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 41.
37. Muller en Bouman, *Oorkondenboek Utrecht* I, nr. 76.
38. Zie over dit bisdom H. van Werveke, *Het bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw* (Gent-Parijs 1924). Een recent overzicht van de indeling van de Franse bisdommen in de middeleeuwen is te vinden bij J. Dubois, ,,La carte des diocèses de France avant la Révolution'', *Annales. Economies, sociétes, civilisations* 20 (1965), 680-691.
39. Een Duitse vertaling van deze brief in Rutgers, *De Utrechtse bisschop*, 47-48, ontleend aan R. Rau (uitg.), *Briefe des Bonifatius, Willibalds Leben des Bonifatius* (Darmstadt 1968).
40. J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis* (Haarlem 1932) 22-26; H. Bruch, *Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de middeleeuwen* (Haarlem 1956) 2-4. Van Campen, ,,De Noormannentijd'', 74.

VRAGEN DIE HET WILLIBRORDJAAR OPRIEP NOG LANG NIET VAN DE BAAN.

Albert Delahaye had helaas veel te snel overal antwoorden op.

Over hen die gestorven zijn, niets dan goeds (oude wijsheid).
Eigenlijk zou je aan zulke nonsens geen aandacht moeten besteden. Maar soms moet je op onzin ingaan, omdat hij zich hult in een schijn van wetenschappelijkheid en zo de suggestie oproept waarheid te spreken. Zoiets vraagt dan toch om een reactie.
(Dr. R. Kranenborg, in "Trouw" schrijvend over een boek betreffende "Jezus in India"; 30-10-1990).

Beide hierboven afgedrukte teksten spelen door mijn hoofd, nu ik me - eindelijk - waag aan een oordeel over de beweringen van Albert Delahaye. Ik kreeg voor het eerst met hem te maken toen ik, een aantal jaren geleden, met hem correspondeerde over vondsten in Rindern en Millingen aan de Rijn, twee plaatsen die vermeld worden (denk ik!) in een van de schenkingsakten van Willibrord samen met een heel complex andere dorpen en buurtschappen daar niet ver vandaan. Albert vertelde me, dat het vinden van die aanwijzingen niets om het lijf had, dat de akte betrekking had op plaatsen in Noord-Frankrijk en dat ik, om dat te begrijpen, eerst maar eens al zijn publikaties moest lezen. Nu was daar in die tijd nog erg moeilijk aan te komen, zodat ik het daar een poosje bij moest laten. Vooral in Rindern werden de vondsten inmiddels talrijker en er is al een zeer degelijk boekwerkje aan gewijd door.....

oud-stadsarchivaris Gorissen van Kleef, een van de mensen waar Albert Delahaye nogal een hekel had.

Ik zeg dit laatste opzettelijk zó, omdat ik - na uiteindelijk tóch nogal wat van Delahaye gelezen te hebben - de indruk heb gekregen, dat in zijn publikaties zijn wrevel over de tegenstand die hij ondervond sterker is dan zijn manier van historie bedrijven. Gewoonlijk klinkt wat hij schrijft erg "pamfletterig". Hij klaagt er vaak over, door anderen vernederd te worden, maar wat hij met zijn opponenten doet is weinig fraai. De artikelen die ik van een aantal van deze opponenten las, vallen Albert nooit persoonlijk aan, schoppen en trappen niet, maar doen precies wat gedaan moet worden en wat Albert niet velen kon: ze tonen de zwakke, helaas soms zéér zwakke plekken aan in zijn betoog.

Over weinig van de omstreden thema's kan ik vanuit eigen kennis oordelen. Eén onderdeeltje wil ik hier ter sprake brengen, omdat het toevallig wél tot mijn vroegere studiegebied behoort en ook omdat ik er op stootte toen kortgeleden een heemvriend uit Goirle me een berg Delahaye-literatuur te leen gaf.
Vergeef me dat ik wat Latijn moet citeren.
Alcuin, die Willibrordus leven beschrijft, zegt op een bepaald moment: ' ostia Hreni fluminis vela deposuit ibique optata telluris statione refocilati sunt ' .....
Het gaat om de onderstreepte woorden. Ze worden door "de officiële wetenschap" (geheel volgens ieder goed woordenboek) vertaald met "zij verkwikten zich".
Albert maakt ervan: "zij dreven af", wat zeker beter past in zijn opvatting over de streek waar Willibrord toen rondreisde, maar taalkundig "nonsens" is. Onze heemvriend gooit er wat oude gymnasiumwijsheid tegenaan en verklaart "refocilati sunt" aldus: focus = haard, re---latum komt van referre = o.a. terugkeren, dus er staat: "ze waanden zich daar weer thuis".
Nou, geloof een classicus maar: dit kan écht niet, evenmin trouwens als wat Delahaye er van maakt.

Bovenstaand voorbeeld staat niet alleen. Vanuit vrijwel

elk vakgebied zijn er zulke argumenten tegen Delahaye in te brengen. Zijn uitlegkunde wat betreft naamsafleidingen lijkt meer op inlegkunde en zijn kennis van vele oorkondeteksten is blijven steken in de periode waarin die - soms heel lang geleden- eens zijn gepubliceerd in allang achterhaalde werken.

Het moet Delahaye worden nagegeven, dat hij "problemen" in de vaderlandse geschiedenis heeft gesignaleerd, problemen die ook nu nog lang niet zijn opgelost. Zijn "antwoorden" waren jammer genoeg geen échte antwoorden, omdat ze te haastig, te emotioneel geladen en - dit moet je mogen zeggen zonder iemand "onderuit te halen" - te weinig wetenschappelijk onderbouwd waren.

Zullen we er ooit uitkomen? Bij gelegenheid van het Willibrordjaar verscheen menige publikatie, waarvan sommige op zeer hoog niveau. Een voorbeeld van hoe het niet moet wordt geleverd door het boekje "In het voetspoor van Willibrord" van J. Naber. (AO-reeks, no.233, 31-8-1990, uitgave Stichting IVIO). Een citaat zal volstaan om te zien waartoe slecht lezen en overschrijven leidt: "Ook in Noord-Brabant staan nog steeds vele kerkjes die aan Willibrord gewijd zijn, zoals in Millingen en Rinderen. Ze tonen aan dat hij niet alleen in Friesland, maar ook in Noord-Brabant werd vereerd...". Het meest wetenschappelijke van de uitgekomen boeken, "Willibrords missie" door A.G. Weiler (uitgave Gooi en Sticht, 1989) geeft niet alleen een zeer evenwichtig overzicht van de stand van de huidige wetenschap, maar biedt ook perspectief op wat we nog kunnen verwachten. Om dit te staven, citeer ik uit een voetnoot van Weiler bij de vermelding van Willibrords band met Utrecht, één van de stokpaardjes van Delahaye. Twee van zijn publikaties worden genoemd onder de aan Utrecht gewijde boeken, waarna Weiler zegt: "Deze stelling (die nl. van Delahaye, die Atrecht aanwijst als zetel van Willibrord, WS) is in het voortgaande onderzoek van o.a. Blok, Dekker, Van Es, Henderikx, Hoekstra en Van Winter niet bevestigd". Volgen de titels van de door hen gepubliceerde studies. Wat dan nog volgt geeft hoop, dat we binnen niet al te lange tijd wat dichter bij een

antwoord komen: "De documentatie betreffende opgravingen van 1936 - 1949,1960 en 1984-1985 zullen worden gepubliceerd door R.L.P. Ozinga".
Ik zal prof. Weiler, met wie ik correspondeer over de kwestie Rindern/millingen, vragen me op de hoogte te houden.

Overige boeken en boekjes in het kader van het Willibrordjaar zijn: P.P.V. van Moorsel: "Over Willibrord gesproken" (uitgave Arbor, 1989); E.M.V.M. Honée, "Een nieuwe kijk op Sint Willibrord" (Kath.Theologische Universiteit Amsterdam, 1989). Verplichte stof wie over Delahaye mee wil praten. Bij mij te leen!

Willem Spann.

20-11-92

Katholiek Nieuwsblad

STUDIE ALBERT DELAHAYE POSTHUUM GEPUBLICEERD

Nederland is altijd immigratieland geweest

Aan de reeks boeken die in de afgelopen tijd naar aanleiding van het Willibrordjaar zijn verschenen is deze week een opmerkelijke studie toegevoegd. 'Ontspoorde historie' heet het, studiemateriaal van Albert Delahaye, door dr. H. ten D[illegible]schate geredigeerd, bewerkt en aangevuld.

Is Nederland een immigratieland? Verhitte discussies staan ons nog te wachten over deze vraag. Vanuit het verleden kan ze in elk geval met 'ja' beantwoord worden.
Nederland is altijd, dat wil zeggen: vanaf de vroege middeleeuwen, een ontginningsgebied geweest. Opgravingen bevestigen steeds weer, dat de Romeinse bewoning van Nederland (zo tussen de eerste en de derde eeuw na Christus) abrupt is afgebroken, en dat het daarna stil (want veel te nat voor bewoning) werd. Vondsten die met zekerheid gedateerd kunnen worden als merovingisch en karolingisch zijn, zeker in vergelijking met het toch ook betrekkelijk schaarse Romeinse materiaal, eigenlijk maar incidenteel.
D[illegible]erpen in het hoge Noorden w[illegible]den tijdelijk verlaten. Hier en daar handhaafden zich op de stuwwallen langs de grote rivieren (voorzover die een vast stroomgebied hadden) kleine groepjes vissers en jagers. Alleen op de hogere zandgronden bleef enige vaste bewoning van geringe omvang. De zee was gestegen (zoals ze nu ook doet) en bij afwezigheid van rivieren zeedijken werd het huidige deltagebied een groot getijdenmoeras.
Pas in de loop van de negende, tiende eeuw kwam het op de opnieuw droogvallende gronden tot geregelde bewoning. Niet alleen daalde de zeespiegel, ook nam men, vaak onder de leiding van abdijen, grootschalige drooglegginge en ontginningen ter hand. Dr. P. Tummers (in 'Frankisch, merovingisch, karolingisch', Assen 1965) heeft reeds gewezen op de opmerkelijke migratie vanuit het Zuid- en Middenlimburgse langs de Maas naar het rivierenland (ofschoon zijn datering erg vroeg is), en hetzelfde (maar in mindere mate) kan worden gezegd van het Utrechtse maar dan mede vanuit het Rijnland (vgl.drs. M. Brey, Sint Maarten, Schutspatroon van Utrecht, Utrecht 1988).
Sinds de onderzoekingen van de Duitse officier Carstens weten we dat ook tussen Frans-Vlaanderen en West- Vlaanderen enerzijds en Zeeland, West-Friesland, Friesland, Groningen en Oost-Friesland anderzijds opmerkelijke naamsovereenkomsten bestaan, zoals overigens in heel Nederland honderden namen doubleren met toponymen uit het Zuiden: allemaal typisch voor een migratiegebied, denk maar aan de Verenigde Staten.

Eer

De in 1987 overleden archivaris en historicus Albert Delahaye komt de eer toe als eerste de gangbare geschiedschrijving van onze streken in de late oudheid en vroege middeleeuwen systematisch te hebben onderzocht. Als adjunct-archivaris in Nijmegen uitte hij begin jaren '50 in enkele artikelen in het plaatselijk dagblad De Gelderlander zijn twijfel over de identificatie van de stad aan de Waal met het karolingische Nijmegen. Het kostte hem zijn functie, maar hij ging door. Al spoedig bleek hem, dat de ene na de andere historische aanspraak van Nederland als een dominosteen omging.
Zo verschenen van zijn hand over deze materie: 'Het mysterie van de Keizer-Karelstad' (1958), Vraagstukken in de historische geografie van Nederland (twee delen, 1965/66), De mythe van de Noormannen in Nederland (1977), Van Dorestadum tot Waderlo (1979), Holle Boomstammen (1980), De bisschop van Nijmegen (1982) en De ware kijk op (1984).
Na zijn overlijden ontfermde de Stichting Albert Delahaye zich over de rijke nalatenschap van de onderzoeker, bestaande uit veel nieuw onderzoeksmateriaal in onvoltooide manuscripten.

In de parochiekerk van Gravelines staat een buste van St.-Willib een van Abbeville afkomstig reliek.

Een eerste resultaat van deze arbeid, het boek 'Ontspoorde historie' werd afgelopen woensdag aan pers en publiek gepresenteerd in het Vlaamse Cultureel Centrum 'De brakke grond' in Amsterdam. Om twee redenen was de keuze voor deze plaats symbolisch. In de eerste plaats omdat in de visie van Delahaye 'brakke grond' een uitstekende omschrijving is van de toestand van Nederland in bedoelde periode, en in de tweede plaats omdat naar zijn bevinden de betreffende geschiedenis zich niet in het huidige Nederland, maar in (Frans-) Vlaanderen heeft afgespeeld.

Wilbort Sant

De hoofdlijnen van het boek: Willibrord kwam met zijn gezellen aan land in de buurt van Gravelines, waar het Wilbort Sant nog aan de geloofsverkondiger herinnert: in de directe omgeving daarvan vond hij zijn missiegebied, met als bisschopszetel Traiectum (het huidige Tournehem) en als geestelijke thuisbasis de enkele kilometers oostelijk daarvan gelegen abdij van Epternacum (Eperlecques). Dat is het gebied dat in de bronnen van die tijd wordt aangeduid als de Monden van de Renus. Het gebied telt niet alleen talloze oude kerken die aan Willibrord zijn toegewijd, maar ook honderden plaatsnamen die in de bronnen voorkomen en die in Nederland goeddeels niet, maar in het huidige departement Pas de Calais en de aangrenzende departementen, alsmede in West-Vlaanderen en Henegouwen wel zijn terug te vinden.

Traiectum werd in 857 door de Noormannen veroverd en verwoest. Volgens Delahaye waren de relieken van de heilige kort daarvoor in veiligheid gebracht in de burcht van Montreuil, in de zuidelijker gelegen Ponthieu. Toen het rustiger werd, omstreeks 890, liet de graaf van Ponthieu de stoffelijke resten van Sint Willibrord overbrengen naar Abbeville. Inmiddels kwamen in het Noorden gronden droog te liggen waarheen (onder anderen) veel Friezen vanuit hun stamland Vlaanderen (Flam(d)ria, genoemd naar het Flevum, de baai boven Tournehem) wegtrokken, opgedreven door de Noormannen en de Frankische koningen.

In het begin van de tiende eeuw werd Balderik de eerste bisschop in het nieuwe land, met als zetel Utrecht.

In 973 stichtten monniken in Luxemburg een abdij, gewijd aan Willibrord en genoemd naar diens oorspronkelijke stichting: Epternacum, het huidige Echternach.

De kolonisten van het nieuwe land in het Noorden brachten dus de namen van hun stamland mee. De abdij van Echternach claimde oude rechten op grond van de oude namen. In de loop van de tijd was bij de bewoners van de noordelijke landen het besef van hun afkomst

verdwenen en werden de aanspraken van de verre abdij steeds minder tegengesproken, ofschoon de pogingen van Echternach om ook materiele rechten te doen gelden veelal vergeefs bleken. Noord-Nederland kreeg een geschiedenis waar geen mensen waren geweest en de (Frans-)Vlaamse gewesten die dichtbevolkt waren geweest, verloren hun geschiedenis. Lewarde (bij Calais) werd Leeuwarden, Groeningen Groningen, Devres Deventer, Hames-Boucres Hamburg, Bremes Bremen, om slechts enkele van de honderden door Delahaye geconstateerde doublures te noemen. Pas in het begin van de veertiende eeuw kreeg de bisschop van Utrecht vanuit Luxemburg relikwieen die van St. Willibrord zouden zijn.
Toen de geschiedenis zich eenmaal in het Noorden had gesettled, draaide zij zich om. Zo ging het bisdom van Aduaca Tungrorum (Douai), dat via Traiectum (Trith-St.Leger) in Luik belandde (dus van zuidwest naar noordoost), in de 'nieuwe' visie van Tongeren via Maastricht naar datzelfde Luik (dus van Noord naar Zuid). Een radicale ommekeer, zoals iedereen ervaart die voor het eerst kennis neemt van Delahayes onderzoek.

Proces-verbaal

Misschien de meest overtuigende passage in deze aan historisch bronnenmateriaal zo rijke studie stamt uit het kerkarchief van Abbeville. Een proces-verbaal meldt het volgende: in 1712 liet de bisschop van Amiens de kerkschat in de dichtgemetselde crypte van de St.-Wulframskerk in Abbeville onderzoeken. Men vond een kist, daarin een nog oudere, die van voor de veertiende eeuw gedateerd moest worden, met op de zijkant schilderingen met bekende gebeurtenissen uit het leven van St.Willibrord. In de kist vond men drie zakken met daarin een schedel en een onvolledig gebeente: op een van de zakken stond de tekst: 'Dit zijn de relieken van het lichaam van de zalige Willeboldus (Willibrord), belijder en bisschop in Frisia'. De bisschop van Amiens schonk een der beenderen aan de kerk van Gravelines (dus de landingsplaats van St. Willibrord), waar zij tot op de dag van vandaag bewaard wordt in een reliekhouder. In 1803 vond een tweede inspectie plaats. Het proces-verbaal geeft een gedetailleerde beschrijving van de gevonden beenderen. Nu stond op een van de zakken de tekst: 'Dit zijn de relieken van de heilige Willibrordus, bisschop en belijder'. Delahaye verklaart het ontbreken van de toevoeging 'in Frisia' uit het feit, dat men in 1712 geen raad meer wist met de, in de middeleeuwen we'l bekende, naam van de landstreek die inmiddels naar het uiterste Noorden van de Lage Landen was verhuisd.
Na deze tweede inspectie werden de relieken in de St.Wulframskerk, op de koorgalerij, ter verering uitgesteld. In 1940 werd de kerk in het oorlogsgeweld verwoest. Een priester verzamelde wat hij redden kon uit de resten die omlaag waren gevallen. Het is niet bekend of en zo ja, waar ze thans bewaard worden. Van het corpus van Abbeville is met zekerheid alleen de relikwie in Gravelines thans nog over. Delahaye acht het waarschijnlijk dat heel wat relikwieen van Sint Willibrord sinds 973 vanuit Abbeville door schenkingen van gelovigen in de nieuwe abdij in het verre Echternach terecht zijn gekomen, en vandaar weer naar andere plaatsen.
'Ontspoorde historie' laat zich lezen als een boeiend, soms spannend en dikwijls met humor geschreven relaas. Het is de grote verdienste van de bewerker, dr. Ten Doeschate, dat hij, zonder Delahaye tekort te doen, een mildere, soms ironische toon heeft weten te treffen. Daarnaast heeft Ten Doeschate met in- en uitleiding en verbindende en verklarende teksten de onderzoeksresultaten van Delahaye zeker voor mensen die niet bekend zijn met diens werk, tot een logisch en doorzichtig geheel samengesteld.
Tijdens de presentatie werd bekend, dat het werk van de archivaris/historicus ook thans, bijna acht jaar na zijn overlijden, nog steeds taboe is in de bibliotheken van de Nederlandse universiteiten. Het is te hopen dat 'Ontspoorde historie', dat met uitgebreide index en literatuuroverzicht uitdaagt tot het door Delahaye zozeer gewenste kritische onderzoek naar de vroegste geschiedenis van de Lage Landen, aan deze vreemde toestand een einde maakt. Want of men zijn visie (die hij voortdurend als hem dat nodig bleek bijstelde!) deelt of niet, kan pas vastgesteld worden nadat men ervan kennis heeft genomen.

Wim Peeters

Albert Delahaye: 'Ontspoorde Historie', bewerkt en aangevuld door dr. H. ten Doeschate. Tilburg 1992, uitg. Gianotten. 302 pp., prijs f 38,75.

Noordbrabants Historisch Nieuwsblad, jrg. 10, nr. 4, aug. 1993
(uitgave v. Stichting Brab. Region. Geschiedbeoefening/Histor. Vereniging Brabant; Den Bosc

ALBERT DELAHAYE EN DE ONTSPOORDE HISTORIE

In *de Volkskrant* van 20 februari van dit jaar verscheen een royaal bemeten advertentie waarin de stichting Albert Delahaye de publikatie *Ontspoorde historie* ter bestelling aanbiedt. De Zundertse archivaris Albert Delahaye (1915-1987) werd om zijn deskundigheid gewaardeerd. Met zijn publikatie *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland* (1965), later samengevat in *Holle boomstammen. De historische mythen van Nederland ontleend aan Frans-Vlaanderen* (1980), ging hij de vakhistorici van Nederland echter veel te ver.

door Paul Spanjaard

Het stof dat Delahaye deed opwaaien is nog niet geheel neergeslagen. Zijn gedachtengoed raakte welbekend. Kort samengevat komt het er op neer dat volgens Delahaye onze vaderlandse geschiedenis in de periode na het vertrek van de Romeinen tot ongeveer de tiende eeuw aan Noord-Frankrijk en Frans-Vlaanderen ontleend is. De lage gebieden van Nederland waren in die tussenliggende tijd in een fase van transgressie aan het opdringende zeewater ten prooi gevallen. Slechts hier en daar staken eilandjes uit boven dikke venen en waterplassen waarop een handjevol mensen een schamel bestaan leidde. Utrecht, het veelgeroemde Traiectum, was niet meer dan een eiland met Romeinse ruïnes. Nijmegen (Noviomagum) heeft Karel de Grote nooit gekend, omdat het niets meer voorstelde tijdens diens leven. Door verkeerd geïnterpreteerde plaatsaanduidingen, verschoven kaartbeelden en al dan niet opzettelijk vervalste akten hadden wij ons een geschiedenis van eeuwen toegeëigend die eigenlijk in Noord-Frankrijk thuishoort. De schooljeugd kreeg bijgevolg jaar op jaar een verkeerd beeld van de tijd van de volksverhuizingen, de Merovingische en Karolingische tijd voorgeschoteld.

Miniatuur van Willibrord als aartsbisschop met pallium tussen twee diakens uit een in Echternach vervaardigd Gradule, ca. 1050. (Foto: Archives de la commission Royale, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel)

SMAKELIJKE KLUIF

Omdat generaties historici zich dit verkeerde geschiedbeeld hadden eigen gemaakt en, door erop voort te borduren, zelfs hun wetenschappelijke carrière er aan te danken hadden, was de weerstand tegen de denkbeelden van Delahaye wel verklaarbaar.
Voor de landelijke pers waren deze opmerkelijke opvattingen echter een smakelijke kluif. Ook onder studenten geschiedenis trokken ze de aandacht. Ik herinner mij nog goed hoe omstreeks 1980 aan de Universiteit van Amsterdam een debatavond werd georganiseerd tussen Delahaye en coryfeeën als prof. F. Hugenholtz en dr D. Blok. Zelden is er in een openbare discussie zo hardhandig afgerekend met iemand die tegendraadse historische opvattingen huldigde. Zelfs voor mij als toehoorder was het een treurig schouwspel. Delahaye vond de spot van de professionele historici uiterst pijnlijk. Overtuigd van zijn gelijk, zag hij geen reden om van zijn standpunten af te wijken.

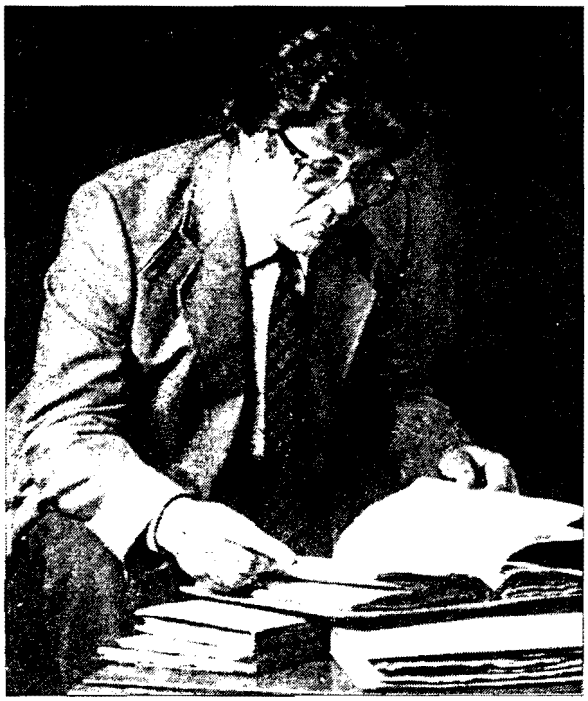
BELADEN NAAM

De advertentie wekte om alleen al om deze reden de nieuwsgierigheid. Wie zijn de volhoudende vertolkers van Delahayes denkbeelden? Na enig zoeken kon contact worden gelegd met de heer H.P.C.

KORT BERICHT

Brabants huiskamercafé in Openluchtmuseum

Op 13 juni werd in de zogenaamde Brabantse buurt in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, in de boerderij uit Budel een huiskamercafé van rond de eeuwwisseling geopend. Dit soort cafés was vroeger veel in Brabant te vinden. Binnen werd gekaart of gebiljart, buiten lag vaak een beugelbaan. Beugelen, een spel dat het midden houdt tussen midgetgolf en jeu de boules, was in Brabant een geliefde vrijetijdsbezigheid. Ook de bezoekers van het huiskamercafé in het Openluchtmuseum kunnen voortaan deze oude volkssport beoefenen. Het is de bedoeling dat hier regelmatig beugelwedstrijden gehouden gaan worden. Vlakbij de beugelbaan is overigens ook een baan voor het handboogschieten te vinden, de andere sport die in het gildenrijke Brabant veelvuldig werd beoefend. Voor de kinderen is er een historische speeltuintje ingericht. Het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem is tot en met oktober van maandag tot en met vrijdag van 9.30 tot 17.00 uur geopend, in het weekeinde en op feestdagen van 10.00 tot 17.00 uur.

Albert Delahaye
(foto: Van Hassel b.v., Zundert)

Jochems in Breda, bestuurslid van de stichting Albert Delahaye. De stichting is in 1986 opgericht, mede op aandringen van Delahaye zelf, vrij kort voor zijn overlijden. Inmiddels telt zij ongeveer 300 donateurs. 'Daaronder zijn verschillende historici', vertelt Jochems. 'Toch hangt er enige gêne aan, want zij lopen daar over het algemeen niet mee te koop. De naam van Delahaye is nog te veel beladen. Door hun donaties betuigen zij echter hun instemming met de inzichten van de Zundertse archivaris'. De voorzitter van de stichting is drs J. Dieckmann.

DELAHAYE AANGEVULD

Volgens Jochems is *Ontspoorde Historie* zeker geen verwijzing naar de denkbeelden van Delahaye, zoals een vluchtig lezen van de titel kan doen vermoeden. 'Het bevat een verdere onderbouwing van de opvattingen van Delahaye over de werkzaamheid van Willibrord, Bonifatius en andere geestelijken in Noord-Frankrijk aan de hand van de analyse van honderden acten en andere archiefstukken'. *Ontspoorde Historie* is de eerste publikatie die de stichting op grond van tekst- en studiemateriaal van Albert Delahaye heeft samengesteld. Het manuscript is bewerkt en aangevuld door dr H. ten Doeschate. De heer Jochems heeft aan de redactie meegewerkt. Hij heeft jarenlang Delahaye vergezeld tijdens zijn studiereizen in Noord-Frankrijk en kent het gebied daardoor goed. Uit de opbrengst van de verkoop van de boeken en de donaties tracht de stichting telkens nieuwe publikaties uit te brengen. Er zijn nu vier titels voorhanden.

DOOR DE MAND

Ontspoorde Historie is een goed uitgevoerd, kloek boek, 326 bladzijden tellend. In het 'Ten geleide' en het hoofdstuk 'De stand van zaken voor Delahaye' wordt helder het gedachtengoed van Delahaye uiteengezet. Wie zich eenmaal kan vinden in de stellingen dat onze traditioneel bekende geschiedenis tussen de derde en tiende eeuw zich niet hier heeft afgespeeld, maar in Noord-Frankrijk, vindt in de besproken heiligenlevens en acten telkens opnieuw argumenten aangedragen. Vele analyses eindigen met conclusie in de trant van: 'Dit doet de deur dicht voor die en die opvatting', en: 'Hier valt opnieuw de abdij van Echternach met een valse aanspraak door de mand'. De heer Jochems had ook al gewaarschuwd: *'Holle Boomstammen* is meer een verhaal, *Ontspoorde Historie* is een analyse van bronnen'. Wie zich aan het gedachtengoed van Delahaye wil laven, kan contact opnemen met de stichting.

Stichting Albert Delahaye, *Ontspoorde Historie. De kerstening van Noord-Frankrijk door Willibrord, Bonifatius en hun opvolgers op grond van honderden authentieke hagiografische bronnen* (1993). Te bestellen bij de stichting Albert Delahaye, Vogelschoot 60, 4813 NK Breda.

Archivaris Albert Delahaye en de mythe van Nijmegen

Eenzame strijder in naam van de Waarheid

Joeri Boom

Albert Delahaye (1915-1987) was niet gek. Hij zei alleen maar dat Nijmegen niét het vroegere Noviomagus is. Noviomagus lág in Frankrijk, zei hij en zette daarmee de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van Nederland op los zand. Over een ijverige archivaris en zijn eenzame strijd in naam van de Waarheid.

Ergens in de jaren vijftig kreeg de Nijmeegse adjunct-archivaris Albert Delahaye een bevel van het stadsbestuur zich te melden bij dokter Prik, zieleknijper. De psychiater had maar weinig tijd nodig. Al enkele minuten nadat Delahaye bij hem naar binnen was gegaan, zette hij de deur van zijn spreekkamer open, opdat alle wachtenden hem konden verstaan, en nam hij de telefoon ter hand. 'Burgemeester,' bulderde hij door de praktijk, 'deze man is zo gezond als de pest.' De psychiater en Delahaye verstonden elkaar. Ze waren allebei Limburger.

Albert Delahaye was niet gek. Hij was er alleen de man niet naar om zijn twijfel onder stoelen of banken te steken. Die twijfel gold de officiële geschiedenis van Nijmegen. Niet gehinderd door zijn gebrek aan wetenschappelijke scholing stortte hij zich op een onderzoek naar de geschiedenis van Noviomagus. En al snel bleek dat hij met zijn 'historische bewijzen' menig wetenschappelijk geschiedvorser en het complete stadsbestuur tegen zich in het harnas joeg. Delahaye reageerde fel op die afwijzende reacties. En er ontstond een stormachtige discussie, die voort woedde tot in de jaren tachtig. Pas na zijn dood in 1987 raakte de kwestie in de vergetelheid.

Gat

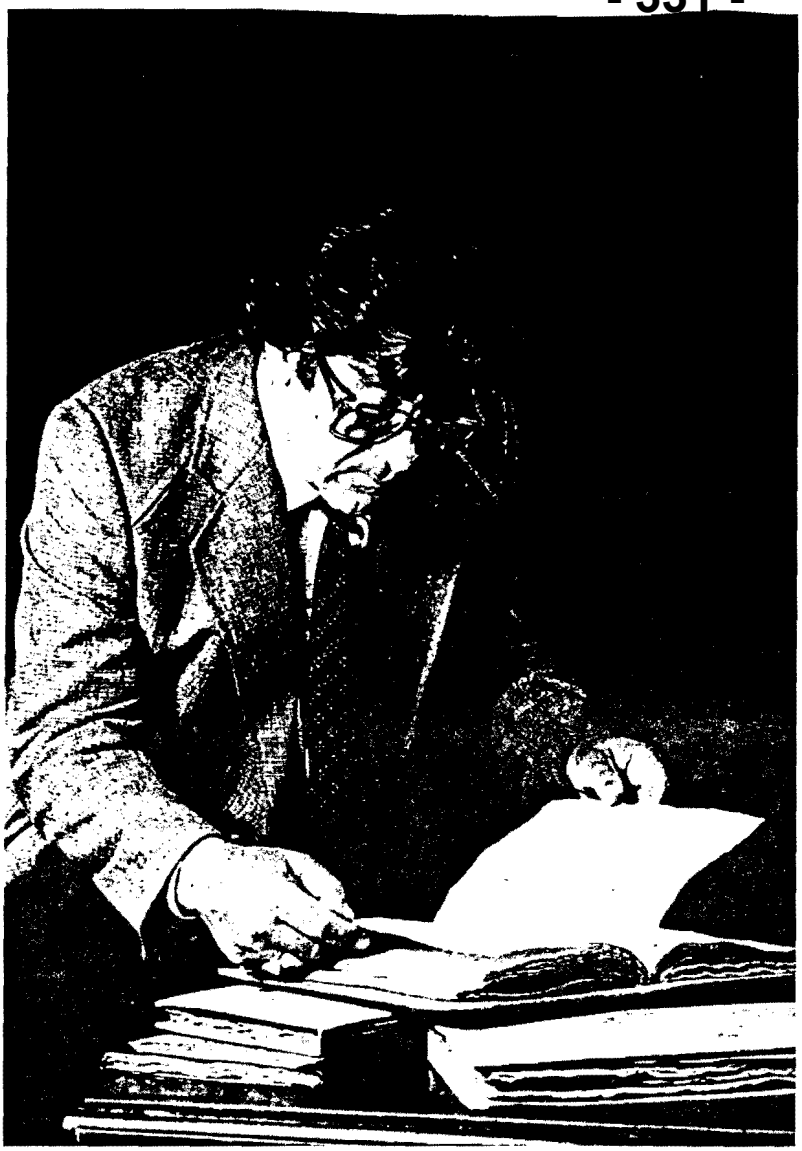
Dat de stad onderdak had geboden aan Romeinse legionairs stond volgens de streekarchivaris buiten kijf. Maar hij hield tot in zijn graf vol dat Nijmegen werd verwisseld met Noyon, een plaatsje op ongeveer veertig kilometer ten noorden van Parijs. In middeleeuwse bronnen wordt Nijmegen aangeduid met Noviomagus of daaraan verwante namen als Niomaga of Numaga. Dat die namen ook betrekking kunnen hebben op plaatsen als Noyon, Neumagen in Duitsland en zelfs Chirencester in Engeland wordt door elke mediaevist erkend. Maar Albert Delahaye maakte het wel heel bont.

Volgens Delahaye lag er een blanco periode van acht eeuwen (het 'Gat van Nijmegen') tussen het Romeinse en het middeleeuwse Nijmegen. En hij beweerde dat alle verwijzingen naar Noviomagus in bronnen uit die tijd op het Franse Noyon sloegen. Karel de Grote bouwde zijn residentie omstreeks 777 niet op het Nijmeegse Valkhof, maar in Noyon. Volgens de bronnen werd dit paleis te Noviomagus in 1047 verwoest. Kort na 1155, bouwde de Duitse keizer Frederik Barbarossa een paleis op het Valkhof. Op dat moment vond volgens Delahaye een historische verwisseling plaats. Frederiks paleis werd per ongeluk gekoppeld aan de traditie van de Karolingische residentie Noviomagus in Nijmegen, in plaats van in Noyon. In 1955 publiceerde Delahaye de eerste artikelen over zijn twijfel in *De Gelderlander*. In die artikelen was hij nog voorzichtig met zijn beweringen. Hij realiseerde zich dat zijn beweringen grote consequenties voor de vroegste geschiedenis van Nederland zouden hebben. In de bronnen wordt Noviomagus veelvuldig genoemd in combinatie met Trajectum (Utrecht), Dorestadum (Wijk bij Duurstede) en de Batua (de Betuwe). Als Noviomagus het Franse Noyon was, zouden ook Utrecht, Wijk bij Duurstede en de Betuwe van hun legendarische geschiedenis beroofd zijn.

Ondanks zijn voorzichtigheid werd zijn theorie hem niet in dank afgenomen. Delahaye werd op 1 april 1957 archivaris van het streekarchief Nassau-Brabant. Net op tijd; zijn vorige werkgever, de gemeente Nijmegen had al een publikatieverbod voor hem klaarliggen. Dat kon nu in de prullenbak. Maar Nijmegen was nog niet van hem af. Een jaar later publiceerde Delahaye zijn eerste boek: *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*. Voor zover zijn inzichten reikten, zette hij het Nijmeegse probleem uiteen.

De kritiek op zijn theorie was al op gang gekomen in het tijdschrift *Numaga* en in *De Gelderlander*, maar barstte nu in alle hevigheid los. Prof. dr. Post zei dat Delahaye zich door een dwaas idee liet leiden. De Nijmeegse stadsarchivaris De Jong vertrouwde *Trouw* toe dat zijn vroegere ondergeschikte citaten had verminkt en de Utrechtse hoogleraar Hugenholtz raadde Delahaye in *NRC-Handelsblad* aan om zijn onmiskenbare intelligentie niet meer zo ernstig te misbruiken.

Maar Delahaye raakte steeds vaster overtuigd van zijn gelijk. Het was ge-

Albert Delahaye foto: Van Hassel BV, Zundert

daan met de voorzichtigheid. Na zijn boek uit 1958 volgde in 1965 het tweedelige werk *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland* (Zundert 1965), in 1980 uitgegeven in een gepopulariseerde versie, getiteld *Holle Boomstammen* (Tournehem/Zundert 1980). Een grote hoeveelheid citaten uit middeleeuwse bronnenverzamelingen aanvoerend, stelde Delahaye onomwonden dat Noviomagus en alle daarmee verbonden plaatsen, streken en rivieren in Noord-Frankrijk lagen. Niet alleen de residentie van Karel de Grote, ook andere als oer-Hollands beschouwde historische gegevens hoorden daar thuis, vond Delahaye. St. Willibrord was niet de bisschop van Utrecht maar van Tournehem, het werkelijke Trajectum; de Noormannen waren nooit in de buurt geweest van Wijk bij Duurstede, ze plunderden Audruicq aan de noordwestkust van Frankrijk; de Frisones woonden niet in Friesland, maar in Vlaanderen; Bonifatius werd niet bij Dokkum, maar bij Duinkerken vermoord en nog veel meer. De streekarchivaris heeft nooit één van deze stellingen ingetrokken.

Hutspot

'Dit is een vrij ingewikkelde kwestie', zegt prof.dr. P.H.D. Leupen, hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. 'Je moet er de tijd voor nemen om er goed over te kunnen schrijven. En dat heeft hij niet gedaan. Als je een bron met een bepaalde plaats verbindt moet je hyper-voorzichtig zijn.' Voorzichtig was Delahaye niet. Hij husselde gegevens uit geschreven bronnen, naamkunde en historische-geografie door elkaar tot een hutspot van wat hij 'historische feiten' noemde. Maar de beschuldiging dat hij niet grondig heeft nagedacht is niet terecht. Zijn beweringen pasten in een gewaagde theorie.

Noviomagus staat aangegeven op de Peutinger-kaart, een kopie van een Romeinse wegenkaart die in de vierde eeuw na Christus werd vervaardigd. Op het bovenste deel van de kaart staat een stuk van midden-Nederland en dus ook Noviomagus/Nijmegen. Althans volgens de gangbare opvatting. Volgens Delahaye kon het alleen maar Noord-Frankrijk zijn. Want, zo redeneerde hij, de Romeinen hadden de kaart pas gemaakt nadat ze zich achter de Rijn hadden teruggetrokken. Aan de hand van naamsovereenkomsten met huidige plaatsen en de afstanden die op de Peutinger-kaart staan aangegeven, reconstrueerde hij de noordelijke wegen op de kaart in Noord-Frankrijk.

Dit in zijn ogen overduidelijke historisch-geografische bewijs koppelde hij aan een ander geografisch gegeven dat zich tussen de derde en de tiende eeuw afspeelde. Volgens de streek-archivaris lagen grote delen van Nederland, Vlaanderen en de Duitse vlakte voor de tiende eeuw volledig open voor de zee. Het lage land van Nederland stond in die tijd vrijwel permanent onder water. Bewoning was pas mogelijk boven de vijf meter. Utrecht, Wijk bij Duurstede, Dokkum en de meeste andere plaatsen die in de Nederlandse geschiedenisboekjes een vroeg-middeleeuwse rol spelen, bestonden nog niet. En het hooggelegen Nijmeegse Valkhof lag slechts op enkele meters van de zee. Op deze plaats kon Karel de Grote in 777 nooit zijn paleis hebben neergezet. Het was zo'n beetje 'de gevaarlijkste plek van de gehele Europese westkust, die eenieder voor zijn ogen zag afkalven,' aldus Delahaye in *De bisschop van Nijmegen* (Zundert 1982).

De vroeg-middeleeuwse traditie van Nederland ontstond volgens Delahaye, door een typisch geval van *éplacement historique*: de Nederlandse geschiedenis van vóór de tiende eeuw was met een volksverhuizing mee naar het Noorden verhuisd. Tussen de achtste en de elfde eeuw sloegen veel Franken voor de dreiging van de Noormannen op de vlucht. Inventarissen van kloosters, zelfs van een heel bisdom (Trajectum-Tourne-

hem), werden op die vlucht meegenomen. Vanaf de tiende eeuw trok het water zich steeds verder uit de Lage Landen en Duitsland terug. Vruchtbare gronden vielen droog en de gevluchte Franken verspreidden zich geleidelijk over het droogvallende gebied. Ze gaven de plaatsen, streken en rivieren in het nieuwe land namen die nog in hun herinnering leefden. Na verloop van eeuwen wist niemand meer waar die namen vandaan kwamen. Men beschouwde ze als authentiek en dichtte de historische gegevens in de uit Frankrijk meegenomen oorkonden, heiligenlevens en documenten vanzelfsprekend Holland en Duitsland toe.
Volgens Delahaye is deze volksverhuizing in de vergetelheid geraakt, dan wel moedwillig verdoezeld. En nadat de mythe vaste vorm had gekregen, maakten historici zich eeuwenlang schuldig aan een 'kritiekloze naschrijverij'. Zo ontstond een nationale traditie en Delahaye zag zich als bestrijder van die traditie. In naam van de Waarheid.

Vuurpeleton

Delahayes strijd werd steeds feller. Zijn geschriften ontaardden in een persoonlijke strijd tegen enkele wetenschappers. In 1980 kwam hij in aanvaring met prof. dr. Leupen, toen nog wetenschappelijk medewerker aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Leupen had samen met B. Thissen een verzameling citaten uit bronnen verzorgd voor de catalogus van de tentoonstelling *Het Valkhof in de vroegste geschiedenis van Nijmegen*. Delahaye reageerde fel. In de uitgave was een tekst uit 1021 opgenomen over de bisschop van Noviomagus en volgens Delahaye behoorden alle bronnen van voor de 12e eeuw aan Noyon. Leupen: 'Delahaye zei, en daarin had hij gelijk, dat Nijmegen nooit een bisschop heeft gehad. Wij menen echter nog steeds dat de tekst over de bisschop op Nijmegen slaat. Die tekst kan alleen maar betrekking hebben op Lotharingen en het Duitse rijk, en niet op Frankrijk. Het kan nooit Noyon geweest zijn. En omdat Nijmegen inderdaad nooit een bisschopsstad is geweest, moeten we concluderen dat de schrijver van de bron zich vergist heeft. Dat hebben we in een tweede editie uitgelegd. Maar Delahaye wilde het niet horen. Hij bleef bij het standpunt: jullie hebben niet alleen een geweldige blunder gemaakt, maar ook wetenschappelijk bedrog gepleegd.' Delahaye diende een klacht in bij het College van Bestuur van de Nijmeegse universiteit. Leupen en hoogleraar Bogaers, in Delahayes ogen het brein achter de affaire, moesten worden ontslagen wegens valsheid in geschrifte en wetenschappelijk bedrog. Toen de universiteit niet op de beschuldiging reageerde, stapte hij naar de officier van justitie, eerst in Arnhem, daarna in Breda. Toen die de klacht seponeerden, greep hij naar de laatste strohalm: de katholieke kerk. In een brief aan kardinaal Simonis van Utrecht eiste hij dat een einde werd gemaakt aan 'de corruptie in het hoogste katholieke onderwijsinstituut'. Toen ook daar geen reactie op volgde, dreigde hij de schurken hoogst persoonlijk aan te klagen bij de paus. Het haalde allemaal niets uit. De kerk wilde haar vingers niet branden. De streekarchivaris was niet meer te houden. In het aan de kwestie gewijde boek *De bisschop van Nijmegen* belaagde Delahaye twaalf historici en archeologen: 'De Club van Nijmegen'. Deze 'Club' hield moedwillig mystificaties in de Nederlandse geschiedenis in stand. Met name Leupen werd niet gespaard. Delahaye noemde hem een 'pover historicus, die met zijn eigen degen van 'ik-wetenschapper' afgemaakt moet worden'. 'Hij staat met zijn rug tegen de muur, geblinddoekt en wel, bevend te

Er bestaat geen 'Gat van Nijmegen', dat is zeker. Ten onrechte meende Albert Delahaye dat Nijmegen in de Romeinse tijd niet de naam Noviomagus droeg. Volgens zijn theorie was het gebied ten tijde van de Merovingische en Karolingische dynastieën acht eeuwen lang onbewoond. Het huidige Nijmegen zou pas in de elfde eeuw zijn gesticht en werd daarna ten onrechte voor het Romeinse Ulpia Noviomagus gehouden. Net als het Noviomagus waar Karel de Grote een palts stichtte.
Volgens stadsarcheoloog van Nijmegen drs. J.R. Thijssen is de omgeving rond de Valkhofheuvel sinds het afbranden van Oppidum Batavorum (70 na Chr) permanent bewoond geweest. Twee jaar geleden is een ring gevonden met de inscriptie Novium, een verwijzing naar Noviomagus.
De aanwezigheid van een Karolingische palts is echter niet aangetoond door archeologische vondsten, omdat het Valkhof een archeologisch monument is. Er mag niet gegraven worden. Nieuw onderzoek naar de ouderdom van - op het Valkhof gevonden - skeletmateriaal, toont aan dat het stamt uit de Merovingische tijd (ong.450-750). En in de binnenstad en aan de Waaloever zijn sporen van Merovingische nederzettingen gevonden. In Utrecht, dat volgens Delahaye ten tijde van St. Willibrord (eind 7e eeuw) onder water stond, zijn ook Merovingische vondsten gedaan, zegt Thijssen.

De Peutinger-kaart. Volgens Delahaye niet midden-Nederland maar Noord Frankrijk

wachten op het salvo van het executie-peleton, dat de opdracht heeft hem niet te raken, maar hem alleen zijn historische broek van het lijf te schieten.'

Georges Duby

Hans Jochems kende Delahaye goed. Hij vergezelde hem jarenlang op zijn studiereizen naar Frankrijk. Na Delahayes dood richtte hij de Stichting Delahaye op om de vele manuscripten uit te geven. Jochems staat volledig achter Delahayes theorie, maar vindt wel dat hij te impulsief reageerde. Jochems: 'Dat keiharde aanklagen bij de rechter en de bisschop, betreur ik ten zeerste. Die passage over het vuurpeleton had hij achterwege moeten laten. Maar ik kan wel begrijpen dat hij met vuur schreef, want de wijze waarop hij door wetenschappers is behandeld vond ik ronduit smerig.'
Wat Delahaye zich nog het meest aantrok is dat de hoge heren hem niet serieus namen. Ze kenden zijn boeken niet en weigerden met hem te discussiëren. 'Onzin,' zegt Leupen, 'iemand als Bogaers had zijn boeken wel degelijk gelezen. Al in de jaren vijftig is geprobeerd met hem in discussie te treden, maar er viel niet met hem te praten. Er zijn talloze publikaties geweest waarin historici op zijn stellingen ingingen. In *Numaga* bijvoorbeeld of in het *Nederlands Archievenblad*. Maar op een gegeven ogenblik heeft het lang genoeg geduurd. Dan hebben we er echt geen zin meer in.'
Eén keer kreeg Albert Delahaye waar hij om vroeg: op 28 januari 1980 organiseerde Kleio een openbare discussie met zijn tegenstanders. Peter-Paul de Baar, nu hoofdredacteur van het maandblad *Ons Amsterdam*, nam het initiatief. Hij was toen actief bij de Amsterdamse vereniging van geschiedenisstudenten, die haar vijftigste verjaardag met een forum wilde vieren. Een artikel in *De Volkskrant* bracht De Baar op het idee om de theorieën van Delahaye als forumonderwerp te nemen. Prof. dr. Hugenholtz liet zich in dat artikel denigrerend uit over de streekarchivaris: 'Zijn werk lijkt wetenschappelijk gezien nergens op. Hij heeft een ideefixe dat door vakmensen streng wordt veroordeeld.' De Baar ergerde zich daaraan: 'Ik dacht: Je kan die Delahaye met goede redenen een malloot noemen, maar je moet wel uitleggen *waarom*.'
Delahaye moest het in de forumdiscussie opnemen tegen de hoogleraren Hugenholtz, Blok, Stolte en Van Es. 'Delahaye stal de show', vertelt De Baar. 'Hij was charmant en geestig. Maar toch was het voor het massaal toegestroomde publiek duidelijk dat wetenschappelijk gehakt van hem werd gemaakt.' Hugenholtz had bronnen nagetrokken en presenteerde zijn conclusie: Delahaye had daar wel erg losjes uit geciteerd. Vervolgens waste Van Es hem de oren over Dorestad. Bij Wijk bij Duurstede was een welvarende stad met aanzienlijke havenwerken blootgelegd.

Ook Leupen meent dat Delahayes werk wetenschappelijk niet door de beugel kan. Leupen: 'Neem Dorestadum. Hij heeft in Frankrijk gezocht naar een plaats die daarmee geïdentificeerd kon worden, maar er ligt helemaal geen Dorestad in de buurt van Tournehem. Toen zei hij: Ja, kijk eens, *stadum*, dat is het zelfde als *wic*. En *Dore*, dat zijn vier letters die je best kunt verwisselen - dat moet je niet zo nauw nemen - dat kan best *Odre* worden. Zo kwam hij op Odrewic, wat in het Frans Audruicq zou zijn. Dat is een volstrekt onwetenschappelijke benadering. Zo kan dat niet. Deze flauwekul neemt niemand serieus.'
Volgens Hans Jochems hebben historici echter heel andere redenen om Delahayes werk niet te accepteren. 'De traditie werd aangevochten. In veel gevallen zou gezag en prestige van hoogleraren worden aangetast. Als je niet naar de mond van de professor praat, word je er uitgewerkt. Ik ken een jongen die in Leiden studeerde en er in de collegezaal rond voor uitkwam dat hij achter Delahaye stond. Die is er uitgewerkt.'
Professor Leupen is niet zo te spreken over Jochems' Stichting Delahaye. 'Ze geloven in een samenzwering, in een complot van alle historici tegen Delahaye. Ze kregen in 1985 zelfs twee kamerleden van het CDA zo gek om de minister van Onderwijs en Wetenschappen te vragen een onderzoek in te stellen naar zijn theorieën.'
Bovendien is er volgens Leupen iets vreemds aan de hand met de bekende Franse mediaevist Georges Duby. In een uitzending die Tros-Aktua in 1981 aan hem wijdde, liet Delahaye brieven van Duby zien waaruit moest blijken dat deze Delahayes stellingen ondersteunde. Toen een collega van Leupen Duby verzocht om opheldering, bleek deze daar niets vanaf te weten. Leupen citeert uit Duby's schriftelijke reactie van 17 mei 1983: 'Ik ben niet op de hoogte van het feit dat meneer Delahaye stukken uit mijn brieven gebruikte om zijn hypothese te ondersteunen. Ik ben daar erg boos over. (...) Er is geen sprake van dat ik het eens ben met wat de Nederlandse archivaris beweert. Toen hij mij heeft gevraagd een voorwoord voor zijn boek te schrijven, heb ik dat in beleefde termen geweigerd.' Duby noemt Delahaye *un personalité apparament inquiétente*.
En hij besluit: 'Ik verzeker u in elk geval dat meneer Delahaye mij in het geheel niet heeft overtuigd.'
Jochems is van deze reactie op de hoogte. 'Ja, dat kongsi van wetenschappers, Bogaers, Leupen en de hele ploeg, heeft wat jankbrieven naar hem gestuurd, omdat ze verontrust waren over Dubys sympathie. Om er vanaf te zijn, heeft hij toen geantwoord dat hij Delahaye had geschreven uit *politesse française*. Dat zegt natuurlijk niets. En trouwens, het contact is niet verslapt. Hij stuurde ons enkele oraties en ik schrijf hem zo nu en dan. En daar reageert hij altijd op, heel correct.'

Jochems is ervan overtuigd: 'De historici weten dat Delahaye gelijk heeft. De vroege Nederlandse geschiedenis is een mythe, maar ze willen er niet voor uitkomen. Nee, we ondernemen actie om ze van hun ongelijk te overtuigen. Dat komt vanzelf wel, al zal het heel veel tijd kosten.'
Er is nog een probleem. In Frankrijk is nooit een splinter archeologisch materiaal gevonden dat Delahayes verhaal ondersteunt. Maar daar heeft Jochems een simpele verklaring voor: 'De mensen daar hebben geen behoefte aan onderzoek. Zij hangen ook het traditionele beeld aan dat Trajectum Utrecht is.'
De volgende publikatie van de stichting (na *Ontspoorde historie* in 1992) staat op stapel: een vergelijking van het *Itinerarium Antonini* en andere klassieke teksten met de wegen van de Peutinger-kaart. Hoge heren, houdt uw hoeden vast, misschien gaat het weer stormen. ●

Verleden Tijd Schrift 3-1995

De reactie

"Albert Delahaye, een archivaris op zoek naar het echte Noviomagus"

J.S.L.A.W.B. Roes

Onderstaande bijdrage van J.S.L.A.W.B. Roes is een reactie op het "Delahaye-artikel" in Verleden Tijd Schrift 1/2 1995 van H. Jochems, secretaris van de Stichting Albert Delahaye. Roes (1971) studeerde van 1990-1995 geschiedenis aan de KUN. Hij studeerde af in de onderzoekvariant, met als hoofdvak Middeleeuwse Geschiedenis. Momenteel studeert Roes het doctoraal notariaat aan de KUN. De inhoud van onderstaande bijdrage is geheel ter verantwoording van de auteur. In het volgend VTS zal de heer Jochems de gelegenheid geboden worden om als laatste te reageren op Roes' bijdrage.

"Inchoavit et palatia operis egregii, unum Haud Longe a Mogontiaco civitate iuxta villam cui vocabulum est Ingilenheim Alterum Noviomagi super Vahalem Fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit."
Einhard, Vita Karoli Magni, c. 17. (ca. 833-836).

"En hij (Karel de Grote) begon met de bouw van prachtige paltsen, de ene niet ver van de stad Mainz bij het domein Ingelheim, de andere te Noviomagus aan de Waal, die ten zuinde van de Betuwe stroomt." (contra Jochems, p. 37).

Ik ken het werk van Albert Delahaye nauwelijks. Alleen zijn Inventaris van het archief der familie Biesman (Nijmegen 1944), zoals die aanwezig is in het gemeente-archief van Nijmegen, heb ik grondig bestudeerd. Vanwege deze inventaris heb ik geen reden te twijfelen aan Delahayes bekwaamheid als archivaris. Na lezing van het artikel van J. Boom 'Eenzame strijder in naam van de waarheid. Archivaris Albert Delahaye en de mythe van Nijmegen'[1] is het voor mij duidelijk geworden dat Delahaye als historicus niet au sérieux hoeft te worden genomen. Niet omdat Delahaye geen wetenschappelijke opleiding heeft genoten. Dat zou flauw en wat al te eenvoudig geredeneerd zijn. Een wetenschappelijke opleiding is niet zonder meer de waarborg voor een goede kwaliteit van onderzoek.

Het beeld dat van Delahayes 'historisch' werk zoals dat uit het artikel van Boom in het Historisch Nieuwsblad oprijst en ook van Jochems in Verleden Tijd Schrift, vraagt, neen schreeuwt om een reactie.

Veel van Delahayes stellingen kunnen mijns inziens zo van tafel worden geveegd. Ik zal dit door middel van een viertal voorbeelden aangeven.

De Rhenus-kwestie

Ten eerste: waaruit blijkt "Op een enkele uitzondering na echter staat de Renus altijd voor de Schelde" (en dus niet voor de Rijn)?[2] Het woord "Rijn" is etymologisch gezien via R(h)enus — R(h)in — Rijn (Ned.)/ Rhein (Du.) tot ons gekomen. Hoe anders? Dat met Rhenus zowel de huidige Rijn als de Nederrijn, Krommerijn en Ouderijn bedoeld kan zijn, is een geheel andere zaak.[3]

De West-oriëntatie

De theorie van de"West-oriëntatie" komt mij simplistisch en onjuist voor. Jochems schrijft: "Wanneer bijvoorbeeld een tekst vermeldt[4] dat Karel de Grote troepen naar het noorden stuurt om de Saksen te bedwingen, dan gaan zijn niet naar Duitsland, maar westwaarts, in de richting van de "Litus Saxionicum", nabij Boulogne-sur-Mer[5]" Afgezien van de vraag of de Karolingische troepen wel richting Duitsland kónden gaanbestond "Duitsland" dan al in de achtste-negende eeuw? -het volgende. Het is best mogelijk dat met "Litus Saxionicum" een plaats bij Boulogne-sur-Mer bedoeld werd. Waarom niet? Er waren echter meer van dergelijké "litores". Ook het kustgebied tussen Brancaster en Shoreham (En-

geland) bijvoorbeeld werd "Litus Saxionicum" genoemd.[6] De Saksen verschenen op zeer vele plaatsen -zelfs in Sassenheim! - en wellicht is een groepje van hen verdwaald neergestreken nabij Boulognes-sur-Mer, al dan niet op (vaar)weg naar Engeland. Soit. Wanneer Karel de Grote evenwel troepen stuurde tegen die heidense, meinedige saksen dan was dat toch zeker wel richting "Duitsland", richting Saksen.

Het bloedbad dat de Franken in 783 onder de Saksen aanrichtten- meer dan 4.000 onthoofdingen op één dag-[7] vond toch werkelijk plaats bij Verden, Duitsland, en niet bij Calais of Hastings.

Het feit dat Delahaye veronderstelt dat Bremen zijn naam heeft ontleend aan het Franse Brêmesles Ardres en Hamburg zijn naam aan Hames-Boucres- doet het ergste vermoeden wat betreft Delahayes geestesgesteldheid op het moment dat hij zijn ideeën aan het papier toevertrouwde. Waanideeën. Bremen en Hamburg worden als Noordduitse plaatsen respectievelijk sedert het einde van de achtste en het begin van de negende eeuw (808) vermeld, eerder dan de zgn."massale exodus" van Friezen en Saksen in de loop van de negende eeuw.[8]

Geografie

Als Delahaye het "Trajectum" van Willibrord in Noord-Frankrijk situeert en dus niet identificeert met Utrecht, dan vraag ik mij af hoe het Utrechtse domkapittel- het kapittel verbonden aan de St. Maartenskerk- aan zijn uitgestrekte goederenbezit is gekomen. Zijn deze laat-middeleeuwse kapittelgoederen (en dus ook die van de Utrechtse kapittels van St. Marie en van St. Pieter) uit de lucht komen vallen of misschien toch in pricipio door (o.m.) Karel de Grote in 777 aan de Utrechtse domkerk geschonken?[9]

Om tenslotte Dorestad bij Tournehem (Noord-Frankrijk) te localiseren en niet bij Wijk bij Duurstede, is al even onzinnig. Wat betekent immers Wijk bij Duurstede? Inderdaad: wijk, vestigingsplaats (vicus) bij Dorestad.[10]

Bronnenboek

Jochems besteedt vervolgens uitgebreid aandacht aan de kwestie rond het verschijnen van het "Bronnenboek van Nijmegen", waarin Delahaye "enkele honderden (sic) wetenschappelijke-methodische fouten" aantrof.[11] In dit "Bronnenboek"[12] staan wellicht enkele fouten wat betreft de exacte datering, vertaling of interpretatie van het materiaal, al zou ik er één, twee, drie geen kunnen aantonen. Het boek is daarentegen heel consciëntieus, misschien wat populair (omdat er steeds excerpten van teksten worden gegeven) maar uitgegeven door betrouwbare mediaevisten. In ieder geval een aanwinst voor de Nijmeegse geschiedschrijving.

Wie kennis neemt van het werk van Prof. dr. Piet Leupen, bijvoorbeeld zijn bijdrage in de Algemene Geschiedenis der Nederlanden[13] of het samenhangende, belangrijke "Nijmegen en het Rijk"[14]kan maar tot één conclusie komen: Leupen is een competente, correcte historicus, een leerstoel waardig. Drs. Bert Thissen is verbonden aan het Kleefse stadsarchief. In het uitgeven van middeleeuwse bronnen en het redigeren van bronnenpublicaties heeft hij inmiddels een staat van dienst opgebouwd. Thissen mag zonder meer een expert op het gebied van de middeleeuwse geschiedenis van Nijmegen worden genoemd, met name met betrekking tot de Nijmeegse palts, c.q. burcht.

Dat Delahayes reacties op het "Bronnenboek van Nijmegen"[15] niet in de universiteitsbibliotheek van Nijmegen voorhanden zijn stemt mij eigenlijk tot tevredenheid. Dergelijke boekenevenals Erich von Dänikens gewauwel over buitenaardse wezens en Iman Wilkens' pulp over de ligging van Troje in Engeland- horen thuis in de macro-bioties-esoteriese boekhandel, niet in de UBN.

Slot

In de "levenschets Albert Delahaye"[16] staat dat Delahaye in 1987 benoemd werd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Het zal mij niet verbazen als zou blijken dat dit lintje destijds is aangevraagd door de "Stichting Albert Delahaye" of diens wegbereiders. Moge Delahays tot Ridder zijn benoemd vanwege zijn verdiensten als archivaris, niet als historicus.

Noten:

[1] J. Boom, in: Historisch Nieuwsblad 3 (1994 nr. 5) 22-25.
[2] Jochems, "Albert Delahaye, een archivaris", 33.
[3] R.E. Künzel, D.P. Blok, J.M. Verhoeff, Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200 (Amsterdam 1989) 310.
[4] Welke tekst? De Vita Karoli Magni? De Annales regni Francorum, meergenaamd Annales Laurissenses maiores

et Einhardi?
[5] Jochems, 34.
[6] Graesse, Benedict, Plechl, Orbis latinus (vierde druk; Braunschweig 1971) 210.
[7] G.H. Pertz, F. Kurze (eds), Annales regni Francorum. MGH (Hannover 1895) 65.
[8] Jochems, 34.
[9] Ibidem, 35.
[10] Idem.
[11] Ibidem 37.
[12] P. Leupen, B. Thissen (eds.), Bronnenboek van Nijmegen (eerste eeuw na Chr. 1247). Nijmeegse Studiën X (Nijmegen 1981).
[13] *'De betrekkingen tussen kerk en staat tijdens de Bourgondiërs'*, in deel 4, 387-391.
[14] In: K.Flink, W. Janssen (red.), Königtum und Reichsgewalt am Niederrhein. Klever Archiv 4 (Kleef 1983) 57-77.
[15] "De club van Nijmegen", in: Holle boomstammen. De historische mythen van Nederland ontleend aan Frans Vlaanderen (Tournehem-Zundert 1980) en De bisschop van Nijmegen (Zundert 1982).
[16] Jochems, 38.

LEBUINUS, APOSTEL VAN DE IJSSELSTREEK?

In het kader van "Rijssen 750 jaar stad" werd in 1993 op het Schild een blijvend monument opgericht, bestaande uit 3 zuilen met daarop de belangrijkste data uit de geschiedenis van Rijssen. De datareeks begint met: "ca 770 - Lebuinus bouwt n keùrkske op t Skeeld". De volgende vermelding is: "1188 - t Register van n Graaf Van Dalen: 'item in parochia risnen' ". Tussen de 1e en de 2e vermelding zit een hiaat van ruim 4 eeuwen. Dat geeft te denken. En het is voor mij een reden om eens dieper in te gaan op de persoon Lebuinus.

Wie was Lebuinus?

Lebuinus is de gelatiniseerde naam van de 8e-eeuwse geloofsprediker Liafwin, wat "lieve vriend" betekent. Het geboortejaar van deze Angelsaksische prediker is onbekend. Op een gegeven moment (omstreeks 765) stak Lebuinus vanuit Engeland de Noordzee over om op het vasteland de heidenen tot het Christendom te bekeren. Hij begaf zich naar Utrecht, waar hij van abt Gregorius toestemming verkreeg om missiewerk te verrichten in de IJsselstreek. Allereerst bouwde hij een kerkje te Wilp, tegenover Deventer. Daarna waagde Lebuinus zich, in gezelschap van zijn landgenoot Marchelm (Marcellinus), over de IJssel en bouwde vlak bij de rivier een kerkje te Deventer. De IJssel vormde destijds de grens tussen de Franken en de Saksen. Met Deventer als thuisbasis trok Lebuinus verder oostwaarts om de heidense Saksen te bekeren. Als Angelsaks kon Lebuinus zich goed verstaanbaar maken bij zijn stamverwanten. De Saksen waren echter verstokte heidenen en ze verwoestten het kerkje te Deventer. Lebuinus gaf de moed echter niet op en herbouwde het kerkje. Lebuinus is vooral bekend door zijn tocht naar Merclo of Marklo. Daar was de centrale cultus- en vergaderplaats van de Saksen. Hij drong daar de vergadering van de Saksen binnen en riep: "Luistert! Luistert! Ik ben de bode van de almachtige God. Zijn gebod breng ik u Saksen!" Hij bezwoer de vergadering de goden en demonen der vaderen te verloochenen en zich te onderwerpen aan de God der Christenen. Zo niet, dan wachtte de Saksen onderwerping aan de machtige Karel de Grote. Het tumult was enorm, maar Lebuinus wist het vege lijf te redden. Uiteindelijk wist Karel de Grote de Saksen te onderwerpen. Om voor eens en altijd van dit steeds maar weer in opstand komende volk af te komen werden veel Saksen omgebracht en grote groepen werden gedeporteerd. Lebuinus overleed omstreeks het jaar 773 en werd begraven in zijn kerk te Deventer. Het exacte jaar van zijn overlijden is niet bekend, wel de datum: 12 november. Deze datum was voor Deventer en omgeving later een hoge feestdag. Na de dood van Lebuinus werd zijn kerk opnieuw door de Saksen verwoest. Nu werd de kerk echter herbouwd door de "opvolger" van Lebuinus, de prediker Ludger. In het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht wordt nog het zogenaamde evangelarium van Lebuinus bewaard. Dit evangelarium dateert echter uit de 11e eeuw en kan dus niets met Lebuinus te maken hebben.

De hiervoor weergegeven geschiedenis heb ik o.a. ontleend aan het boekje "Overijsselse biografieën deel I", waarin een hoofdstukje is gewijd aan Liafwin/Lebuinus. Het geeft de gangbare opvatting weer zoals die leeft in Nederland. Hier te lande heeft men lange tijd gedacht dat het Marklo van Lebuinus het Twentse Markelo was. Thans zijn de vaderlandse historici de mening toegedaan dat het gaat om het Duitse Marklo, gelegen aan de Wezer bij de Porta Westfalica (het punt waar de Wezer het Wezergebergte doorsnijdt), omdat daar de centrale cultus- en vergaderplaats van de Saksen zou hebben gelegen. Dat is redelijk ver uit de buurt. In de Overijsselse biografie van Lebuinus wordt de lange, gevaarlijke reis naar Marklo dan ook aangeduid als een stoutmoedig plan, een huzarenstuk. Ik ben in het bezit van een gedetailleerde atlas van Duitsland (ooit gekocht tijdens een personeelsreis naar Berlijn, waarbij wij ook de Porta Westfalica passeerden) en heb de Duitse plaats Marklo opgezocht. Het zal Marklohe zijn, inderdaad gelegen aan de Wezer. Echter niet bij de Porta Westfalica maar hemelsbreed 50 km ten noorden daarvan.

De vaderlandse historici kijken blijkbaar niet op een paar kilometertjes meer of minder.

In "Rijssen door de eeuwen heen" van Jaap Riemens is ook een hoofdstukje gewijd aan Lebuinus. Als in een roman weet Riemens te vertellen dat op een zeker moment Lebuinus tussen het huidige Holten en Markelo linksaf sloeg en via de Borkeld Rijssen bereikte, waar hij op het Schild een kerkje bouwde. Riemens kan zelfs verklaren waarom de kerk juist op het Schild werd gebouwd. Verder meldt Riemens dat de Saksen, op patrouille langs de Regge, het kerkje van Rijssen hebben verwoest, maar dat Ludger (net als in Deventer) zorgde voor een nieuwe kerk. Het verhaal van Riemens is natuurlijk pure fantasie. Dat geeft hij in een volgend hoofdstuk ook wel toe, wanneer hij schrijft dat van geen enkel Twents kerspel bekend is hoe oud het bij benadering is en dat de ouderdom van de Twentse parochies zich slechts laat raden.

Wellicht ten overvloede zij opgemerkt dat in de levensbeschrijvingen van Lebuinus nergens wordt vermeld dat hij een kerkje te Rijssen heeft gesticht. In de geschreven bronnen van vóór 1188 zult u de vermelding van Rijssen tevergeefs zoeken. Er van uitgaande dat Lebuinus in Twente heeft gepredikt neemt men echter klakkeloos aan dat hij dan ook wel een kerkje in Rijssen zal hebben gebouwd.

<u>De dubbelganger van Lebuinus</u>

Was de geschiedenis van Lebuinus tot nu toe al interessant (dat vind ik zelf althans, hopenlijk vindt u dat ook), het wordt nog interessanter als blijkt dat hij ook nog een dubbelganger had. Deze dubbelganger was Livinus, de patroon van het bisdom Gent, in Vlaanderen beter bekend als St. Lieven. In de levensbeschrijvingen van Lebuinus en Lieven komen zoveel precies dezelfde details voor, dat afdoende is bewezen dat beide heiligen één en dezelfde persoon zijn. Lebuinus (in veel bronnen Liafwinus genoemd) is taalkundig hetzelfde woord als Livinus en beide heiligen worden op 12 november gevierd. De St. Bavo van Gent bezit ook een evangelarium, toegeschreven aan St. Lieven.

30

Om de zaak nog ingewikkelder te maken: ook de Franse historici kennen Lebuinus. Zij plaatsen hem onder de naam Saint Liévin in Noord-Frankrijk. Volgens de Fransen is Liévin vanuit Engeland aangekomen te Wissant, dat ligt op de kust van Het Kanaal tussen Calais en Boulogne. Nadat hij zich enige tijd te Pont-de-Briques (5 km van Boulogne) had opgehouden ging hij naar Renty op 5 km ten zuiden van Merck-Saint-Liévin, waar hij zich vestigde. Te Merck-Saint-Liévin localiseren de Fransen het Marklo, waar Lebuinus de vergadering der Saksen binnenviel (hij hoefde dus helemaal niet zo ver te reizen). Omdat hij in deze streek te maken kreeg met tegenwerking en vervolging, vestigde Lebuinus zich te Sinte-Lievens-Essche in de omgeving van Gent. En daar laten de Franse historici Lebuinus de marteldood sterven (in de kerkelijke liturgie wordt Lebuinus echter geen martelaar genoemd). Zijn lichaam werd overgebracht naar Sinte-Lievens-Houthem, ook vlakbij Gent. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat de kerk van deze plaats nog delen bevat uit de 7e of 8e eeuw. Deze kerk bestond dus daadwerkelijk ten tijde van Lebuinus. Op korte afstand van deze kerk ligt ook nog een kapel, die aan St. Lieven is gewijd en als bedevaartsplaats bekend is. In het jaar 842 heeft Theodorus, bisschop van Kamerijk (Cambrai) te Sinte-Lievens-Houthem de relieken van Lebuinus "verheven" (de relieken werden uit het graf gehaald en op het altaar tentoongesteld, wat gelijk stond met een officiële heiligverklaring). Vanuit Sinte-Lievens-Houthem werden de relieken in 1007 overgebracht naar Gent en in 1020 door de St. Baafsabdij overgenomen.

Lebuinus, Lieven en Liévin zijn dus één en dezelfde persoon. Dit roept de vraag op welke Lebuinus nu de echte, historische figuur is. Volgens de Nederlandse historici is dit (uiteraard) de Lebuinus van Deventer en wordt de Frans/Belgische St. Lieven als een legendarische doublure beschouwd. Volgens de Nederlandse archivaris Albert Delahaye (1915-1987) ligt de zaak echter precies andersom.

<u>De opvattingen van Delahaye</u>

Toen wijlen Albert Delahaye werkzaam was te Nijmegen, ontstonden bij hem twijfels omtrent de gangbare geschiedenis van die plaats, met name wat betreft de beweerde aanwezigheid aldaar van (het paleis van) Karel de Grote. Hij kwam er achter dat Franse historici bepaalde teksten over de Noormannen met het grootste gemak plaatsen te Noyon, terwijl de Duitse en Nederlandse historici zonder blikken of blozen dezelfde gebeurtenissen op hetzelfde tijdstip toeschrijven aan Nijmegen. Deze historische verwarring was voor Delahaye aanleiding de zaak tot op de bodem uit te zoeken. Zijn invalshoek was de historische geografie. Daarbij hanteerde hij het principe dat men het eerdere niet moet proberen af te leiden uit het latere.

Daarom onderzocht hij de meest authentieke bronnen en analyseerde die, daarbij zorgvuldig vermijdend ze te interpreteren vanuit het heden. Zo raakte Delahaye ervan overtuigd dat er iets grondig mis is met onze hele oudste vaderlandse geschiedenis vanaf de Romeinen tot ongeveer de 10e eeuw. Personen, plaatsen en gebeurtenissen uit die tijd (bijvoorbeeld de Bataven, Karel de Grote, Willibrord, Bonifatius, Traiectum, Dorestad, Noviomagus en de invallen der Noormannen) dienen niet in ons land maar in Noord-Frankrijk te worden gelocaliseerd. Derhalve moet onze oudste vaderlandse geschiedenis worden herschreven.

Hoe is het mogelijk dat deze historische verwarring heeft kunnen ontstaan? Daarvoor zijn een aantal oorzaken.

- Onze geschiedschrijving van de vroege middeleeuwen is gebaseerd op foutieve interpretaties van oude historische bronnen, met name van de klassieke Romeinse schrijvers en historisch-geografische bronnen als bijvoorbeeld de Peutingerkaart (een oude Romeinse wegenkaart) en het werk van Ptolemeus. Zo had bijvoorbeeld het Germania van Tacitus niets te maken met Duitsland, maar betrof het een streek in Noord-Frankrijk en België. De Rhenus (een algemene riviernaam) moet ook niet worden opgevat als de Rijn, maar als de Schelde. Uit de bronnen komt naar voren dat de Saksen (en de Fresones/Friezen) al in de Romeinse tijd op de Noord-Franse kust woonden.

Deze kust stond bij de Romeinen bekend als de Litus Saxonicum (Saksische kust: de Saksen woonden tot in de tijd van Karel de Grote vanaf Boulogne ver landinwaarts). Karel de Grote, die zijn residentie had te Noyon (Noviomagus), hoefde dus helemaal geen verre veldtochten naar Duitsland te ondernemen om de Saksen te verslaan. Na hun onderwerping werden de Saksen door Karel gedeporteerd naar andere streken (Nederland, Duitsland).

- De historisch-geografische misvattingen zijn mede in de hand gewerkt doordat men niet in de gaten had dat in de oude Latijnse teksten een zogenaamde westoriëntatie (eigenlijk noordwestoriëntatie) wordt aangehouden. Als in de klassieke of vroegmiddeleeuwse bronnen sprake is van het noorden, dan wordt daarmee niet "ons" noorden bedoeld, maar het gehele gedeelte van de windroos tussen het noorden en het westen. Dit betekent dat iets wat volgens een oude akte noordwaarts ligt in het uiterste geval zelfs in het westen kan liggen. Een mooi voorbeeld van de gevolgen van de westoriëntatie zien we bij onze Ooster- en Westerschelde, die toch eigenlijk Noorder- en Zuiderschelde hadden moeten heten. Als u de landkaart ongeveer een kwartslag met de klok meedraait (zodat het noordwesten het noorden wordt), dan ziet u echter dat de namen kloppen.
- Een andere oorzaak van de misvattingen is gelegen in het negeren van de vele doublures die er zijn tussen Noord-Franse en Nederlands/Duitse geografische namen.

Als voorbeelden kunnen worden genoemd de plaatsen Bremia en Hammaburg (het huidige Franse Brêmes en Hames-Boucres) die in Duitsland werden tot Bremen en Hamburg en de rivieren Albis en Amisia (de huidige Franse rivieren de Aa en de Hem) die in Duitsland werden tot Elbe en Eems. Deze doublures zijn ontstaan als gevolg van volksverhuizingen. Het is een bekend verschijnsel dat volkeren bij hun verhuizing naar elders hun oorspronkelijke plaats- en riviernamen meenemen en hergebruiken. Met volksverhuizingen doelt Delahaye niet op de min of meer door de historici geconstrueerde "grote volksverhuizingen" uit de 4e-6e eeuw, tijdens welke bijvoorbeeld de Saksen zich vanuit Sleeswijk-Holstein naar onze streken zouden hebben laten zakken.

Deze volksverhuizingen uit de "donkere eeuwen" zijn volgens Delahaye zwaar overtrokken en ook niet juist. De ware volksverhuizingen voltrokken zich volgens hem pas tussen de 8e en 11e eeuw, en dan niet van het noorden naar het zuiden maar vanuit het zuiden naar het noordoosten. Oorzaken van de volksverhuizingen waren de migratiepolitiek van Karel de Grote (deportatie van de Saksen) en de invallen der Noormannen op de Noord-Franse kusten.

- De vaderlandse historici houden ook onvoldoende rekening met de transgressies en regressies (stijgingen en dalingen van de zeespiegel), die zich in verschillende fasen hebben voorgedaan tussen de 3e en 10e eeuw. Door de zogenaamde Duinkerke-transgressies lagen grote gedeelten van het laagland van Nederland en Duitsland (al dan niet permanent) onder water of natte veenlagen. Dijken of Deltawerken waren er toen nog niet. Nederland was voor een groot deel onbewoonbaar, wat wordt bevestigd door de archeologie, want de vondsten uit deze periode zijn opvallend schaars in vergelijking met andere perioden. Vanuit archeologisch standpunt is deze periode grotendeels een zwart gat. Zo heeft men in Utrecht, ondanks verwoede pogingen, nooit sporen van Willibrord's kerkje kunnen vinden. Het oudste kerkje dat men onder het Domplein heeft teruggevonden dateert uit de 10e eeuw (de eeuw dat Utrecht weer "boven water komt"). En in Nijmegen heeft men nog nooit iets uit de tijd van Karel de Grote gevonden ("Karel's" Valkhof is gebouwd door Frederik Barbarossa in het midden van de 12e eeuw!). De transgressies waren ook de reden dat de Romeinen omstreeks het midden van de 3e eeuw uit ons land verdwenen (ze kregen last van natte voeten, invallen van barbaren waren helemaal niet nodig). De Romeinen trokken zich terug op de Limes Germanicus (noordgrens van hun rijk), die zich bevond in Noord-Frankrijk tussen Boulogne en Straatsburg wat ongeveer overeenkomt met de Romaans-Germaanse taalgrens. Voor Delahaye vormden de transgressies een bijkomend argument, voor onze vaderlandse geschiedenis is het echter een factor van groot belang. Men kan toch geen historische gebeurtenis situeren op een stuk grond dat onder water verdwenen was?

Toen door de regressies geleidelijk aan grote stukken van Nederland en Duitsland weer/meer bewoonbaar werden, was dit een ideale streek om te ontginnen voor de (gedeporteerde) Saksen en de andere volken uit Noord-Frankrijk (zoals de Friezen) die moesten vluchten voor de Noormannen.
- De Noormannen lieten bij hun invallen ook de kloosters in Noord-Frankrijk niet ongemoeid. Ook de kloosterlingen vluchtten dus, maar wel met medeneming van hun archieven. Elders werden nieuwe kloosters gesticht, die echter hun oude naam behielden (zo nam bijvoorbeeld het klooster van Weretha bij Calais zijn naam mee naar Duitsland, waar het werd "verduitst" tot Werden). Dit is de reden dat veel van oorsprong Franse kronieken in Duitse kloosters zijn terecht gekomen. Later realiseerde men zich niet meer de Franse oorsprong van de akten, maar men herkende wel veel Nederlandse en Duitse namen, zonder hierbij in de gaten te hebben dat het om doublures ging. Past men de oude akten op de verkeerde streek toe, dan moet men vroeg of laat vastlopen. Zeer veel plaatsen uit oude akten heeft men dan ook nooit kunnen terugvinden in Nederland. Delahaye wijst ze zonder moeite aan in Noord-Frankrijk. In de juiste streek presenteren de namen zich vanzelf.

Delahaye heeft zijn hele leven gewijd aan het bestrijden van de historische mythen die in ons land leven. Hij ondervond daarbij veel tegenstand. Er staan immers grote belangen op het spel (reputaties van geleerden, het imago van Nijmegen als Keizer Karel- stad en niet te vergeten de toeristenindustrie). Het werk van Delahaye vindt echter geleidelijk aan steeds meer ingang, mede dankzij de naar hem genoemde stichting die zich ten doel stelt het gedachtengoed van Delahaye uit te dragen.

Terug naar Lebuinus

Gelet op het vorenstaande zal het geen verbazing wekken dat de Lebuinus van Deventer volgens Delahaye ook een mythe is, een doublure van de historische Lebuinus uit Noord-Frankrijk en België.

Laten we eens zien hoe Delahaye de meest authentieke akten over Lebuinus interpreteert:
- "Bij zijn aankomst op het vaste land begaf Lebuinus zich eerst naar de priester Gregorius, die toen in de burcht van Traiectum verbleef dat met een oude naam Wiltenburch heette, waar deze priester de plaats van bisschop bekleedde". Traiectum is niet Utrecht, maar het Noord-Franse Tournehem (tussen Boulogne en St. Omaars), gelegen aan het riviertje de Hem op een kruispunt van Romeinse wegen. Op de oversteekplaats in de Hem liggen de steenblokken van de Romeinse weg nog in het water.

34

- "Lebuinus kwam naar het vasteland om het geloof te verkondigen in de gebieden van de Franken en Saksen bij de rivier de Isla". Bij Lebuinus draait alles om de juiste plaats van Saxonia en de rivier de Isla. Zoals we hierboven hebben gezien woonden de Saksen ten tijde van Lebuinus nog in Noord-Frankrijk. De Isla is de rivier die in Frankrijk de Lys en in Vlaanderen de Leie heet. Het land van de Lys komt in oude bronnen ook voor als Insula of Isel en is in heel wat teksten te volgen in zodanig verband dat onmogelijk aan de Nederlandse IJsselstreek kan worden gedacht. De Nederlandse IJssel is een doublure.
- "De Christenen die daar woonden, bouwden hem eerst een kerk in het westelijk deel bij de plaats Wilpa of Huilpa en daarna een kerk en een huis op de oostelijke oever van de daar voorbij stromende rivier de Isla". Wilpa of Huilpa is niet het tegenover Deventer gelegen Wilp, maar het 10 km ten noordoosten van Atrecht (aan de zuidgrens van het Lys-gebied) gelegen Oppy, in regionale bronnen ook bekend als Wilpa, Wulpa, Vulpi, Ulpi en nog andere vormen. Deze tekst lijkt onze IJssel op het lijf geschreven. Houden we echter rekening met de westoriëntatie, dan blijkt uit deze tekst onmiskenbaar dat Lebuinus vanuit Oppy bij Atrecht zijn werkterrein metterwoon heeft verlegd naar het gebied van de Leie in Belgisch Vlaanderen.

- "De Saxones kwamen eenmaal per jaar bijeen in een algemene vergadering op een plaats die Marklo heet bij de rivier de Wisura". Hier viel Lebuinus onverwacht de vergadering binnen. Marklo is niet het Twentse Markelo en nog minder het Duitse Markelo aan de Wezer. De juiste plaats is Merck-Saint-Liévin (16 km ten zuidwesten van St. Omaars) waar de naam van de heilige vandaag nog in de plaatsnaam prijkt. Het optreden van Lebuinus heeft dus blijkbaar wel indruk gemaakt. Wisura of Wiseria is een rivieraanduiding, die ook meermalen gebruikt is voor de Lys. Merck-Saint-Liévin ligt ongeveer 5 km van de Lys. De Duitse Wezer is een doublure.
- In het oudste Vita (levensverhaal) van Lebuinus komt Daventre, Daventria of Deventer nergens voor. Ook dit is een bewijs dat de traditie van Lebuinus van Deventer op een legende berust. De traditie is pas ná dit Vita naar de IJsselstreek getrokken. Overigens bestond er ook in Noord-Frankrijk een Daventria, het huidige Desvres.
- Tussen 940 en 978 werd een Vita van Lebuinus geschreven door Hucbald, een monnik van Gent. Bisschop Balderik van Utrecht, in wiens opdracht dit Vita werd geschreven, richtte zich niet voor niets tot Gent. Hier verwachtte hij immers de meest authentieke gegevens te zullen krijgen.
- De oudste teksten zijn het betrouwbaarst. In latere bewerkingen van het leven van Lebuinus komen meer legenden/wonderen voor. Zo wordt in een (laat) Vita van Ludger verhaald dat Ludger in Deventer op het graf van Lebuinus een kerk wilde bouwen. Een vroegere kerk uit de tijd van Lebuinus was door de Saksen verwoest. Ludger kon het graf van zijn voorganger echter niet vinden, waarop Lebuinus hem in een droom openbaarde dat hij de bedeplaats moest oprichten aan de zuidzijde van de in aanbouw zijnde kerk. Dat was de juiste plaats. Dit wonderverhaal is geschreven in een tijd dat de mening al had postgevat dat Lebuinus en Ludger in de IJsselstreek gearbeid hadden. De schrijver wist echter heel goed dat het lichaam van Lebuinus niet in Deventer te vinden was. Dit belangrijke feit, dat hij blijkbaar maar moeilijk kon verwerken, verdoezelde hij achter een verdichtsel en een wonder.

Lebuinus openbaarde ook niet zijn graf, maar wees slechts aan waar Ludger de kapel moest bouwen. De schrijver durfde blijkbaar geen klare leugen neer te zetten. Delahaye constateert hierbij dat het gruwzaam is om te moeten vaststellen, hoe dikwijls God, de Voorzienigheid en de wonderdadige krachten van het geloof zijn misbruikt bij zulke manipulaties in historische zaken.

Verder wijst Delahaye er op dat naast Merck-Saint-Liévin, Sinte-Lievens-Essche en Sinte-Lievens-Houthem er in Vlaanderen en Noord-Frankrijk nog verschillende andere relicten van Lebuinus zijn aan te wijzen. Lebuinus werd vereerd in de bisdommen van Kamerijk, Atrecht, Boulogne, St. Omaars en Amiens. Zijn feest is op de kalender van St. Omaars vermeld. In het dorp Rumaucourt in het bisdom Atrecht bestond een broederschap ter ere van St. Liévin, wier kapel door de wijde omgeving als bedevaartplaats werd gebruikt. In het jaar 1495 is in Atrecht een broederschap ter ere van de heilige gesticht. Nog wordt St. Liévin in deze streken aangeroepen om de gunst van een zalige dood. De kerk van Aire-sur-la-Lys (Isla!) in Artois bezit een reliek van Lebuinus, bestaande uit een deel van zijn doodskleed. Andere reliekhouders van Lebuinus bevinden zich in de kerken te Socx en te Beaufort. In de litanie van Marchiennes (opgesteld omstreeks het jaar 1000) komt de belijder Lebuinus voor. In het kanton Lens ligt de plaats Liévin, naar alle waarschijnlijkheid ook naar de heilige genoemd.

Delahaye concludeert dat het terecht verwondering mag wekken, dat de apostel van de Nederlandse IJsselstreek zo'n sterk verbreide cultus had in Noord-Frankrijk en Vlaanderen, terwijl zijn documentatie in de zogenaamde eigen streek er maar povertjes bijstaat. Het voornaamste bestanddeel daarvan, zijn zogenaamde zetelstad Deventer, is zelfs een valse toevoeging. Volgens Delahaye is de historische waarheid dat Lebuinus in Frankrijk bij de Lys en verder in Vlaanderen bij de Leie heeft gepredikt. De beweerde aanwezigheid van Lebuinus in Deventer is volkomen legendarisch.

Ten slotte

In het boek "Verborgen steden, stadsarcheologie in Nederland" is ook een hoofdstuk gewijd aan Deventer. Sedert 1948 doet de ROB (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) daar met wisselende frequentie onderzoek. Een mooie kans kreeg de ROB begin jaren 60, toen de Grote of Lebuinuskerk werd gerestaureerd. Bij deze restauratie zijn ook resten aangetroffen van een oudere, 11e-eeuwse kerk. De auteur vermeldt dan dat het wel opvallend is dat geen sporen van nóg oudere kerken zijn aangetroffen. Ongetwijfeld had men gehoopt de resten terug te vinden van de kerkjes van Lebuinus en Ludger. Het hoeft echter helemaal niet vreemd te zijn dat men daarvan niets heeft teruggevonden. Als Lebuinus en Ludger nooit in Deventer zijn geweest, zal men daar ook hun kerkjes niet kunnen terugvinden.

Aan het eind van dit verhaal keren we terug naar het monument en het kerkje op het Schild in Rijssen. Zou dit kerkje nou echt door Lebuinus zijn gebouwd? U mag zelf het antwoord geven. Ik denk er in elk geval het mijne van.

Rijssen, oktober 1997,
Jan Smalbrugge.

BIBLIOGRAFIE ALBERT DELAHAYE

1. *Voorlopige inventaris van de archieven van de graven, de staten, de adellijke leenzaal en schepenbanken van het Land van Horn*. z.j. 154 blz.

la *Inventaris van het archief van de gemeente Vlodrop*, 1943. 162 blz.
(in samenwerking met J.P.H.M. Cransveld).

2. *Inventaris van het archief van de gemeente Wijnandsrade*, 1943. 182 blz.
3. *(Inventaris van Het) Oud archief van het polderdistrict Rijk van Nijmegen en Maas en Waal* (met de archieven van 36 onderliggende dorpspolders). 1949.
4. Brandbrieven uit het rechterlijk archief van Nijmegen.
De Gelderlander, 21 september 1951.
5. Nijmeegse Manus Oly in de dagen van olim.
De Gelderlander, 24 oktober 1951.
6. Kroniek van de Grote Toren (van de Stevenskerk van Nijmegen).
De Gelderlander, 25 oktober 1951.
7. Een lief meisje zoekt haar recht.
De Gelderlander, 3 november 1951.
8. Bakker Nobilius stierf onder zeer verdachte omstandigheden.
De Gelderlander, 9 november 1951.
9. De historie der geverfde kamizolen.
De Gelderlander, 13 november 1951.
10. Desertie van de Russen.
De Gelderlander, 17 november 1951.
11. Lonend tijdverdrijf bij geldnood.
De Gelderlander, 22 november 1951.
12. Het grote lot uit de loterij.
De Gelderlander, 11 december 1951.
13. Klein Duimpje op het dievenpad.
De Gelderlander, 24 december 1951.
14. (Inventaris van) Het rechterlijk archief der stad Nijmegen 1410-1811.
Nijmegen, 1951. XX - 352 blz.
15. Nieuwe kroniek van Willem van Berchen.
De Gelderlander, 8 januari 1952.
16. Strafbare verliefdheid.
De Gelderlander, 12 januari 1952.
17. O, schitterende kleuren van Nijmegen's vlag.
De Gelderlander, 16 januari 1952.
18. Verbeten strijd om een weduwe.
De Gelderlander, 21 januari 1952.
19. Misdadiger aan de strop ontsnapt.
De Gelderlander, 29 januari 1952.
20. Pater Jesuïet verkoos de vrijheid.
De Gelderlander, 1 februari 1952.
21. Het meisje met het slechte geheugen.
De Gelderlander, 7 (februari 1952.
22. Maria-Omdracht in essentiële punten van oorspronkelijke opzet afgeweken.
De Gelderlander, 8 februari 1952.
23. De voortvluchtige landschrijver.
De Gelderlander, 22 februari 1952.
24. Om valse ringen geringeloord.
De Gelderlander, 10 april 1952.
25. Klopjes te Nijmegen.
De Gelderlander, 16 april 1952.
26. Proces met hindernissen tegen de mol.
De Gelderlander, 17 mei 1952.
27. Tumult in de Molenstraat.
De Gelderlander, 26 juli 1952.
28. Stillevegers, secreet-vegers en heimelijke gemakken.
De Gelderlander, 30 juli 1952.

29. Patriotten te Nijmegen.
De Gelderlander, 31 juli 1952.
30. Diligence of trolley-bus?
De Gelderlander, 7 augustus 1952.
31. Vernieuwing van de Molenstraat.
De Gelderlander, 9 augustus 1952.
32. Pieter Langendam, grootvader van ”De Gelderlander”.
De Gelderlander, 13 augustus 1952.
33. De Nijmeegse industrie in 1816.
De Gelderlander, 20 augustus 1952.
34. Perikelen der gasverlichting.
De Gelderlander, 23 augustus 1952.
35. Het Nijmeegs archief honderd jaar geleden.
De Gelderlander, 29 augustus 1952.
36. Honderdduizend pond buskruit!
De Gelderlander, 2 september 1952.
37. De stadspoorten.
De Gelderlander, 4 september 1952.
38. Hoe het kwam dat Nijmegen niet de hoofdstad van Gelderland werd.
De Gelderlander, 13 september 1952.
39. Stadsklokkenist is zijn meridiaan kwijt.
De Gelderlander, 23 september 1952.
40. Het verkeer in de vorige eeuw.
De Gelderlander, 24 oktober 1952.
41. Het beleg van Nijmegen in 1672.
De Gelderlander, 6 november 1952.
42. Geschiedenis van stadsklokkenmaker.
Gelders Dagblad, 15 november 1952.
43. De Graafseweg.
De Gelderlander, 19 november 1952.
44. De stadsuurwerkmaker Christoffel Wilhelm Klute.
De Gelderlander, 4 december 1952.
45. (Bespreking van) R.J. Kolman, De Reductie van Nijmegen (1591), Voor, en Naspel, 1952.
De Gelderlander, 4 december 1952.
46. Begrafenis van vrederechter Van Veerssen.
De Gelderlander, 6 januari 1953.
47. De schouwburg van Nijmegen.
De Gelderlander, 9 januari 1953.
48. De Schuur of Stadswerkplaats.
De Gelderlander, 19 januari 1953.
49. Nijmeegs archief als oud-papier verkocht.
De Gelderlander, 23 januari 1953.
50. De boekhouding van de bevolking bevatte tal van kleine grapjes.
De Gelderlander, 11 februari 1953.
51. De eerste stoomboten en de strijd om het ”heen en weer”.
De Gelderlander, 14 februari 1953.
52. Kookketel in kazerne gesprongen.
De Gelderlander, 23 februari 1953.
53. Het Stads-Concert van 1839 hield het niet lang uit.
De Gelderlander, 4 maart 1953.
54. De glazenier Peters, pionier onder de Nijmeegse kunstenaars.
De Gelderlander, 11 maart 1953.
55. Het fort Sterrenschans in de vestingstad Nijmegen.
De Gelderlander , 31 maart 1953.
56. Rusland, Quatre Bras, Waterloo en de Militaire Willemsorde.
De Gelderlander, 30 april 1953.
57. De slijper van de Kerkboog.
De Gelderlander, 1 juni 1953.
58. De Papiniaanse Pot.
De Gelderlander, 4 juni 1953.

59. Rood en zwart zijn de stadskleuren, doch niet kleuren van de vlag.
De Gelderlander, 13 juni 1953.
60. Reglement der timmermansbus.
De Gelderlander, 19 juni 1953.
61. St. Steven, kroon van Nijmegen en schrijn van historische tradities.
De Gelderlander, 25 juni 1953.
62. Hoe de oude Nijmeegse brandweer de branden bluste.
De Gelderlander, 7 juli 1953.
63. De waarde van de stedelijke traditie zoals deze in Nijmegen nog leeft.
De Gelderlander, 8 juli 1953.
64. (Bespreking van) F. Gorissen, Kranenburg, ein altes Heiligtum des Niederrheins, Reve, 1953.
De Gelderlander, 9*juli 1953.
65. De rol van de besteedster in de gemeente Nijmegen.
De Gelderlander, 14 juli 1953.
66. Het carillon en de klokkenisten van de Sint Steven.
De Gelderlander, 18 juli 1953.
67. Johannes van Duuren: een pionier raakte in vergetelheid (Krankzinnigenzorg).
De Gelderlander, 1 augustus 1953.
68. Uit de oudste geschiedenis van Nijmegen.
De Gelderlander, 8, 25, 29 augustus, 9, 18 september, 8, 15, 23 oktober, 3, 6 november 1953.
69. Nijmegen-parkenstad.
De Gelderlander, 22 augustus 1953.
70. Het kerkje van Persingen. Verkenners maakten herstel...mogelijk.
De Gelderlander, 4 september 1953.
71. De cholera van 1832; voorbeeldig belasting-ambtenaar.
De Gelderlander, 19 november 1953.
72. Wanneer werd de St. Steven gewijd?
De Gelderlander, 9 december 1953.
73. Is Nijmegen evenals het oude Rome op zeven heuvelen gebouwd?
De Gelderlander, 28 december 1953.
74. Een nog onbekende Keulse kroniek van Willem van Berchen.
Bijdragen en Mededelingen Gelre, 53, 1953, blz. 81 - 89.
75. De kerk van Persingen. Uitgave van de r.k. Verkenners in Nederland.
Den Haag, 1953. 79 blz.
76. Over de legende van de Gouden Engel.
De Gelderlander, 13 januari 1954. . .
77. Het opschrift ”Hic pes imperii” uit de omgeving van de Roomse Voet.
De Gelderlander, 16 april 1954.
78. Moeder Aleidt, een kunstzinnige "wiesmoeder” versierde stadspoorten.
De Gelderlander, 21 mei 1954.
79. Het avondluiden van de Sint Stevenstoren.
De Gelderlander, 5 juni 1954.
80. De sage van de Ridder met de Zwaan.
De Gelderlander, 12 juni 1954.
81. De stenen van de oude Hezelpoort op de Gedeputeerdenplaats van het stadhuis.
De Gelderlander, 17 juni 1954.
82. Grappen en grollen van stadsnarren buiten bezwaar van de stadskas!
De Gelderlander, 19 juni 1954.
83. Schatkamer van O.L. Vrouw van Nijmegen en de oude St. Steven.
De Gelderlander, 22 juni 1954.
84. Was Nijmegen vrije rijksstad?
De Gelderlander, 25 juni 1954.
85. Hoe caritas in Middeleeuws Nijmegen tot uiting kwam in de broederschappen.
De Gelderlander, 3 juli 1954.
86. De rechtspraak te Nijmegen.
De Gelderlander, 9 juli 1954.
87. Aken en Nijmegen: moeder en dochter.
De Gelderlander, 22 juli 1954.
88. Heeft de burcht van Karel de Grote op Valkhof of in Rijkswoud gestaan?
De Gelderlander, 29 juli 1954.

89. Stadsontwikkeling van oud-Nijmegen gezien vanaf de tijd der middeleeuwen.
De Gelderlander, 31 juli, 3, 10 augustus 1954.
90. De opschriften op de stadsmonumenten en op het Valkhof.
De Gelderlander, 19 augustus 1954.
91. De kerkdienaar van de St. Steven en zijn artistieke prestaties.
De Gelderlander, 20 augustus 1954.
92. Hoe is het grondgebied van het Lentse Schependom van Nijmegen losgeraakt?
De Gelderlander, 21 augustus 1954.
93. Heeft Nijmegen in 1930 te laat om 700-jarig bestaan gefeest?
De Gelderlander, 26 augustus 1954.
94. Samenzwering op het Valkhof.
De Gelderlander, 8 september 1954.
95. Hoe Nijmegen in de loop der eeuwen vaak werd veroverd en weer bevrijd.
De Gelderlander, 14, 29 september, 1 oktober 1954.
96. De boeiende figuur van Herman Diederik Joan van Schevichaven, avonturier en archivaris.
De Gelderlander, 7 oktober 1954.
97. Religieuze betekenis van het Nijmeegs Valkhof in verband met de Karolingische kapel.
De Gelderlander, 19 oktober 1954.
98. Pastoors in de middeleeuwen.
De Gelderlander, 29 oktober 1954.
99. Het beeld van O.L. Vrouw aan de gevel van het Nijmeegse stadhuis.
De Gelderlander, 9 november 1954.
100. De middeleeuwse parochie van Nijmegen.
De Gelderlander, 23 november 1954.
101. Knaapje van acht jaar was vicaris van de Nijmeegse Ste. Gertrudis-kerk.
De Gelderlander, 1 december 1954.
102. Episode uit de Nijmeegse mobilisatie van 1511.
De Gelderlander, 8 december 1954.
103. Het opschrift aan de voormalige Hezelpoort te Nijmegen: Hic pes imperii.
Bijdragen en Mededelingen Gelre, 54, 1954, blz. 265-276.
104. De oude schouwburg in de Burchtstraat.
De Gelderlander, 28 januari 1955.
105. Latijnse School: een juweel van architectuur en bovendien specifiek Nijmeegs bouwwerk.
De Gelderlander, 15 februari 1955.
106. Hoe oude schouwburg door slap beheer werd weggesaboteerd.
De Gelderlander, 17 februari 1955.
107. Welke wegen de Nijmegenaren in vroeger tijden bewandeld hebben.
De Gelderlander, 18, 25 februari 1955.
108. Kasteel Bat-Ouwe-Zate op'Lindenberg gebouwd uit winst van het Hallo-gas.
De Gelderlander, 26 februari 1955.
109. W. Herstel van de Stevenstoren na de ramp van 1429.
De Gelderlander, 12 maart 1955.
110. Stad Nijmegen omstreeks 105 een Romeinse stad met eigen bestuur.
De Gelderlander, 2 april 1955.
111. Theologische zin van de Maria-Omdracht.
De Gelderlander, 8, 9 april 1955.
112. Heeft Nijmegen in de vroeg-christelijke periode een bisschopszetel gehad?
De Gelderlander, 13 april 1955.
113. Oud raadhuis aan de Waal, Antonius-varkens en een vergeten klooster.
De Gelderlander; 14 april 1955.
114. De Nijmeegse processies in de middeleeuwen.
De Gelderlander, 4 mei 1955.
115. Tragiek van Nijmegen; dat het zich teveel aan historie vastklampte.
De Gelderlander, 26 mei 1955.
116. Uit welke tijd dateert de wonderlijke historie van Marieke van Nimwegen?
De Gelderlander, 16 juni 1955.
117. Het St. Jacob-Gasthuis in de Hezelstraat.
De Gelderlander, 24 juni 1955.
118. Heeft Nijmegen tijdens de eerste eeuwen van bestaan het christendom gekend?
De Gelderlander, 7 juli 1955.

119. Nijmeegse Blauwe Steen op de Markt, vroeger steen van gerechtigheid.
De Gelderlander, 8 juli 1955.
120. Marieke van Nimwegen een der mooiste mirakelspelen.
Gazet van Limburg, 14 juli 1955.
121. Woonde een kluizenaar in het blok, aangebouwd aan de St. Stevenskerk?
De Gelderlander, 20 juli 1955.
122. Lotgevallen van de Nijmeegse plantentuin aan de Doddendael.
De Gelderlander, 3 augustus 1955.
123. Rake schutters te Nijmegen in "Oefening en Vermaak" verenigd.
De Gelderlander, 5 augustus 1955.
124. Vrienden van "Thalia" en "Utile Dulci" in Nijmegen van vorige eeuw.
De Gelderlander, 18 augustus 1955.
125. Het altaar van de Broederschap van het H. Kruis in de St. Steven.
De Gelderlander, 24 augustus 1955.
126. Op. en neergang van de Nijmeegse muziek in de loop van de vorige eeuw.
De Gelderlander, 1 september 1955.
127. 127. Is het zogenaamde "processie-verbod" in Nijmegen van kracht? Neen.
De Gelderlander, 3 september 1955.
128. Stedebouw van middeleeuws Nijmegen berustte ook op weloverwogen plan.
De Gelderlander, 6 september 1955.
129. Deken van Nijmegen schonk arm van St. Steven aan de maarschalk van Kleef.
De Gelderlander, 15 september 1955.
130. Kronenburgerpark gaat zijn 75-jarig jubilé vieren.
De Gelderlander, 24 september 1955.
131. Het raadsel van Nijmegen minder raadselachtig dan het lijkt.
De Gelderlander, 28 september 1955.
132. Wie met de weduwe van Nijmeegs burger huwde, kreeg het burgerrecht.
De Gelderlander, 4 oktober 1955.
133. Mr. W. Francken en de stadsuitleg (na de ontmanteling van de vesting).
De Gelderlander, 12 oktober 1955.
134. Nijmeegs burgerrecht vanaf 17e eeuw tot politiek instrument vervallen.
De Gelderlander, 14 oktober 1955.
135. Heeft het keizerlijk paleis van Karel de Grote wel te Nijmegen gestaan?
De Gelderlander, 24, 25 oktober 1955.
136. De "Vier delen" van oud-Nijmegen en hun betekenis voor de geschiedenis.
De Gelderlander, 7 november 1955.
137. De Karolingische Palts Numaga.
De Gelderlander, 10, 11, 12 november 1955.
138. Hoe de heiligenverering sporen naliet in de topografie van Nijmegen.
De Gelderlander, 21 november 1955.
139. Van donderbussen, slangen en kartouwen.
De Gelderlander, 24, 26 november 1955.
140. De haringhandel te Nijmegen in de middeleeuwen.
De Gelderlander, 29 november 1955.
141. "De Harmonie" gaf concerten met warme stoven en teveel dames.
De Gelderlander, 2 december 1955.
142. Het Spoorwegmonument bij het Valkhof.
De Gelderlander, 9 december 1955.
143. Twee Nijmeegse moedigen, die zich bij het beleg van Antwerpen onderscheidden.
De Gelderlander, 16 december 1955.
144. "Volgens recht van het keizerlijke hof", merkwaardige clausule bij verkoop.
De Gelderlander, 21 december 1955.
145. De sport-traditie van de wedren.
De Gelderlander, 24 december 1955.
146. Katholiek armbestuur en wat aan Canisius-ziekenhuis voorafging.
De Gelderlander, 29, 30 december 1955.
147. Nijmeegsche schippersgilde had een eigen gasthuis aan de Veerpoort.
De Gelderlander, 3 januari 1956.
148. De studiebeurzen van dr. Burchard van den Bergh.
De Gelderlander, 24, 27 januari 1956.

149. Vijf agenten en een nachtwacht in het midden van de vorige eeuw.
De Gelderlander, 6 februari 1956.
150. Welke verstandhouding bestond er tussen de stad en het Valkhof?
De Gelderlander, 14 februari 1956.
151. De Nijmeegse zouaven van de paus.
De Gelderlander, 17, 18 februari 1956.
152. Pieter van der Kamp, de eerste Nijmeegse gemeente-architect.
De Gelderlander, £8 februari 1956.
153. Strijd en moeilijkheden bij de stichting van Nijmeegs kapittel.
De Gelderlander, 31 maart 1956.
154. Middeleeuwse parochie van Nijmegen en valse oorkonde St. Stevenskerk.
De Gelderlander, 18 mei 1956.
155. Eisen van voetganger en kruiwagen bepaalden de middeleeuwse straten.
De Gelderlander, 8, 22 juni 1956.
156. De palts in de doofpot?
De Gelderlander, 30 november 1956.
157. De werken van Willem van Berchen.
Bijdragen en Mededelingen Gelre, 55, 1956, blz. 35-55.
158. Het redden van drenkelingen in vroeger tijden. (Rijsbergen).
De Boer, 23 juni 1957.
159. Steenbergen's present voor prins Maurits.
Steenbergse Courant, 16 juli 1957.
160. Voelde Steenbergen niet Brabants meer?
Steenbergse Courant, 22 oktober 1957.
161. De stadskist van Steenbergen.
Steenbergse Courant, 21 december 1957.
162. Strijd om het Mussengilde (Steenbergen).
Steenbergse Courant, 21 januari 1958.
163. Een jaargetijde uit 1489. (Zundert).
De Boer, 1 februari 1958.
164. Steenbergen 500 jaren Nassau-stad.
De Stem, 1 mei 1958.
165. Het mysterie van de Keizer Karel-stad. Antwoord aan prof. dr. Post.
Brabants Nieuwsblad, 7 juni 1958.
166. Het mysterie van de Keizer Karel-stad. Reactie van A. Delahaye. Met reactie van drs. L.G. Weiler.
De Gelderlander, 31 juli 1958.
167. Noyon en Nijmegen: kritische vergelijking.
De Gelderlander, 28, 29 augustus 1958.
168. Gouden snuifdoos van Steenbergse kapelaan.
Brabants Nieuwsblad, 11 oktober 1958.
169. Waarheid en legende rond Lobbentoren van Zevenbergen.
De Stem, 13 november 1958.
170. *Inventaris van het archief der gemeente Rijsbergen*. Ie afdeling: Het administratief archief van Rijsbergen (1551) - 1810. Rijsbergen, 1958. V + 84 blz. (in samenwerking met drs. F.A. Brekelmans). met drs. F.A. Brekelmans).
171. Het Gasthuis van Steenbergen.
Uit stad en land van Steenbergen, gedenkboek bij gelegenheid van de herdenking Steenbergen 500 jaar Nassaustad, 1458 - 1958.
Steenbergen, 1958. blz. 57-80.
172. Een kerkelijk jaar in middeleeuws Steenbergen.
Uit stad en land van Steenbergen, blz. 97-105. (zie nr. 171).
173. Steenbergen's present voor prins Maurits.
Uit stad en land van Steenbergen, blz. 149-152. (zie nr. 171).
174. Een oorlogscorrespondent over de inname van Steenbergen in 1622.
Uit stad en land van Steenbergen, blz. 187-192. (zie nr. 171).
175. Het Turfschip van Breda, toegelicht uit plaatselijke archieven.
Oranjeboom, XI, 1958, blz. 85-95.
176. *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*.
Heerlen, 1958, 212 blz.

177. Het raadhuis van Zundert.
Oranjeboom, XIII, 1960, blz. 49-57.
178. *(Inventaris van Het) Archief der gemeente Zevenbergen*.
Eerste afdeling: Archief van het stadsbestuur tot 1810.
Zevenbergen, 1961. 214 blz.
179. *Inventaris van het archief der gemeente Zundert. Ie afdeling: Het oud archief tot 1810*. Zundert, 1961. XXIII + 166 blz. (in samenwerking met drs. F.A. Brekelmans).
180. De Akkermolen van Zundert.
Oranjeboom, XIV, 1961, blz. 1-16.
181. Driehonderd-jarig bestaan van het gilde St. Jan te Wernhout 1662-1962.
De Boer, 17 augustus 1962.
182. Bij het eeuwfeest van de parochie van St. Cornelis te Achtmaal.
De Boer, 14 september 1962.
183. Beschouwingen over de economische en sociale situatie in de Baroniegemeenten rond 1862. Rijsbergen en Zundert.
Oranjeboom XV, 1962. blz. 169-186.
184. *Dorp en polder aan de Vliet. Bij het 350-jarig bestaan van de Heensche Polder en het dorp De Heen*. z. p., (1962). 31 blz.
185. *(Inventaris van het) Archief van de gemeente Steenbergen. Ie afdeling: Oud archief der stad tot 1810*.
Steenbergen, 1963. 262 blz.
186. (Inventaris van het) Archief van de secretarie der polders van Steenbergen 1802-1836.
Archief van de gemeente Steenbergen. IVe afdeling. De Gedeponeerde Archieven. Steenbergen, 1963. blz. 11-14.
187. (Inventaris van het) Oud Archief van het waterschap De Gewijzigde Cruyslandse Polders, deel A. Archief van Kruisland, Oudland en de beide Cromwielen; deel B. Archief van de Grote en Kleine Bolspolders; deel C. Stukken van andere geannexeerde waterschappen, zijnde: Bolspolders, 1818-1825; Triangelpolder, 1818-1825; Ferdinandspolder, 1818-1820; Helmondspolder, 1818-1820.
Archief van de gemeente Steenbergen. IVe afdeling, blz. 15-44.
(zie nr. 186).
188. (Inventaris van het) Oud Archief van het waterschap "Westland" (bevattende: deel A. Archief van het waterschap "Westland"; deel B. Archief van het waterschap "De Oude Glimespolder"). *Archief van de gemeente Steenbergen. IVe afdeling*, blz. 45-64. (zie nr. 186).
189. (Inventaris van het) Oud Archief van het waterschap "De Heensche Polder".
Archief van de gemeente Steenbergen. IVe afdeling, blz. 87-102. (zie nr. 186).
190. Middeleeuwse moordenaar kon door zoen ontlast worden. Overgeleverde bewijzen uit Oud-Gastel en Zundert.
De Stem, 7 januari 1963.
191. De Roodevaart of haven van Zevenbergen.
Oranjeboom, XVI, 1963, blz. 111-141. (Overgedrukt in: Heemraadschap van de Mark en Dintel, jaarverslag 1964).
192. Het kasteel van Zevenbergen.
Jaarverslag 1962 van het gemeenschappelijk archivariaat Nassau-Brabant, (1963), blz. 7-24.
193. *(Inventaris van) De archieven van Oud- en Nieuw Gastel* (bevattende: I. Het gemeentearchief; II. De rechterlijke archieven; III. Oud archief van het waterschap Heer Jans Land gezegd Nieuw Gastel).
Oud- en Nieuw Gastel, 1964. 210 blz.
194. *Kruisland*.
Steenbergen, 1964. 79 blz.
195. Misverstand om een standbeeld, (van Theo en Vincent van Gogh te Zundert).
De Stem, 25 maart 1964.
196. Verhouding gebroeders Van Gogh zuiver zielkundig. Niets te maken met kunsthistorie. (Reaktie op artikel van Ch. Wentinck).
De Stem, 12 mei 1964.
197. Verhouding gebroeders Van Gogh zuiver zielkundig. (Reaktie op artikel van Ch. Wentink).
Het Centrum, 15 mei 1964.
198. *(Inventaris van het) Archief der gemeente Zevenbergen. Tweede afdeling: Het nieuw archief 1811-1929*.
Zevenbergen, 1965. 147 blz.
199. *(Inventaris van het) Archief van de ambachtsheerlijkheid "Oud en Nieuw Vossemeer en Vrijberghe" 1410-1962*.
Oud Vossemeer, 1965. 264 blz.

200. *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland*, 2 delen.
Zundert, 1965. 580 blz. en 11 los inliggende kaarten.
201. Archiefkist was aanloop tot bouw van een gemeentehuis. (Zundert).
Marktblad, 11 maart 1965.
202. Het oude gemeentehuis in Zundert kostte tienduizend gulden.
Marktblad, 18 maart 1965.
203. *(Inventaris van het) Archief van het heemraadschap van de Mark en Dintel: Archief van het waterschap Haven en Sassen van Zevenbergen, (1774)-1943*. z. pl. 1966. 18 blz.
204. Lagen de goederen, door St. Willibrord aan Echternach geschonken, werkelijk in Noord-Brabant?
Lezing te Lier op de 7e Brabantse Archivarissendag, 2 oktober 1965.
Archief- en bibliotheekwezen in Belgie, XXXVII, 1966, blz. 37-60.
205. De vroegere raadhuizen van Zundert.
In Zundert staat een huis. Uitgave bij gelegenheid van de officiële opening van het nieuwe raadhuis.
Zundert, 1967. blz. 5-22.
206. Wat betekent de naam Zundert?
De Boer, 22 juli, 5 augustus, 19 augustus, 2 september 1967.
207. *Inventaris van het archief van het kerkbestuur St. Trudo te Zundert*.
Zundert, 1968. 24 blz.
208. Heerlijkheid en heren van Zevenbergen. Deel 1. c. 1280-1453.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 1, 1968, 42 blz.
209. Het gasthuis van Margriet van de Laer te Zundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 2, 1968. 30 blz.
210. De eerste drie eeuwen van Gastel.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 3, 1968. 44 blz.
211. Kerk en raadhuis van Halsteren.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 4, 1968, 60 blz.
212. De zusters van Roosendaal 125 jaar in Zundert.
De Boer, 5 juli 1968.
213. Het postkantoor van Zundert sinds 1891.
De Boer, 31 januari 1969.
214. De Hiemelvaart van der Graad (Limburgs dialekt).
Het land van Valkenburg, 16 mei 1969.
215. Rijsbergen's dorpsleven tussen 1814 en 1969.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 5, 1969. 56 blz.
216. Waarheid en legende van de Striene.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 6, 1969. 56 blz.
217. De Jufvrouwenpolder onder Fijnaart.'
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant, 7, 1969. 52 blz.
218. Heerlijkheid en heren van Zevenbergen. Deel 2. 1453-1794.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 8, 1969. 82 blz.
219. *Vossemeer, land van 1000 heren*.
Bibliofiele uitgave van de N.V. Ambachtsheerlijkheid Oud en Nieuw Vossemeer en Vrijberghe, 1969.
696 blz.
220. Inventaris van de oude archieven van Halsteren tot 1810.
De Archieven van Halsteren.
Halsteren, 1970. blz. 15-56.
221. Inventaris van het oud archief van het waterschap "De Polders van Halsteren" tot 1934.
De Archieven van Halsteren, blz. 205-241. (zie nr. 220).
222. De drie heerlijkheden van Zundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 9, 1970. 64 blz.
223. Heer Jansland gezegd Nieuw Gastel.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 10, 1970, 67 blz.
224. *Inventaris van het nieuw archief der gemeente Rijsbergen 1811-1927*.
Rijsbergen, (1971). 59 blz.
225. *(Inventaris van) Het archief der parochie van de H. Bavo te Rijsbergen*.
Rijsbergen, 1971. 23 blz.
226. *Inventaris van de archieven van de gilden St. Joris, St. Bavo en St. Sebastiaan te Rijsbergen*.
Rijsbergen, (1971). 3 blz.
227. De gilden van Rijsbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 13, 1971. 84 blz.

228. Steenbergen in de middeleeuwen: heerlijkheid en stad.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 15, 1971. 72 blz.
229. De haven van Zevenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 16, 1971. 71 blz.
230. De Roosendaalse en Steenbergse Vliet.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 17, 1972. 78 blz.
231. De gilden van Zundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 19, 1972. 92 blz.
232. De heerlijkheid en polders van Halsteren.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 20, 1972. 56 blz.
233. Heerlijkheid en Stad.
Steenbergen in de Middeleeuwen. Uitgave bij gelegenheid van het 700-jarig bestaan van Steenbergen. Steenbergen, 1972. blz. 13-88.
234. De polders van Steenbergen.
Steenbergen in de Middeleeuwen, blz. 221-262. (zie nr. 233).
235. Kerk, parochie en kerkelijke instellingen.
Steenbergen in de Middeleeuwen, blz. 263-314. (zie nr. 233).
236. Inventaris van de archieven der hervormde gemeente Steenbergen 1607-1962.
Kerkelijke archieven van Steenbergen en Kruisland (deel 7 van de serie Kerkelijke archieven van de Archiefdienst Nederlandse Hervormde Kerk- Den Haag), 1973. blz. 5-37. (In samenwerking met G.W.G. van Bree).
237. Inventaris van het archief van het hervormd weeshuis te Steenbergen 1803-1963.
Kerkelijke archieven van Steenbergen en Kruisland, blz. 55-86. (zie nr. 236).
238. Inventaris van het archief van de rooms katholieke parochie van de H. Gummarus te Steenbergen 1769-1960.
Kerkelijke archieven van Steenbergen en Kruisland, blz. 99-132. (In samenwerking met G.W.G. van Bree). (zie nr. 236).
239. Oud en Nieuw Gastel vanaf 1813 tot heden.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 21, 1973. 56 blz.
240. *Parochie en kerk van Rijsbergen*. Rijsbergen, 1973. 159 blz.
Eveneens uitgegeven als nrs. 22 en 23 van de *Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant*.
241. Het St. Jorisgilde of de vroedschap van Zevenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 24, 1973. 82 blz.
242. *Rijsbergen in oude ansichten*. Zaltbommel, 1973. 38 blz.
243. *Zundert in oude ansichten*. Zaltbommel, 1973. 76 blz.
244. Kriminele verhalen uit Nassau-Brabant (betreffende Zevenbergen, Rijsbergen, Steenbergen, Halsteren, Zundert, Wouw).
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant, 25, 1974. 56 blz.
245. Over de Eendracht tussen Nieuw-Vossemeer en Tholen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 26, 1974. 55 blz. (In samenwerking met J.P.B. Zuurdeeg).
246. De oude kerk van Klein-Zundert, met rapport over de opgraving door de archeologische werkgroep ”De Raamberg”.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant, 27, 1974. 36 blz.
247. De parochie van Halsteren tot 1830.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant, 28, 1974. 80 blz.
248. De lange weg van Paterskerk tot Rektoraaat, herdenking van het honderdjarig bestaan der kapucijnenkerk van Langeweg 1874-1974.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 32, 1974. 92 blz.
249. *Oud en Nieuw Gastel in oude ansichten*. Zaltbommel, 1974. 38 blz.
250. *(Inventaris van het) Archief van de hervormde gemeente van Zevenbergen 1610-1945*. Zevenbergen, 1975. 58 blz.
251. *(Inventaris van het) Archief van de r.k. parochie van de H. Bartholomeus te Zeven- bergschen Hoek 1803-1970*.
Zevenbergen, 1975. 16 blz.
252. Hoffmans’ vertellingen over de parochie van Wouw.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 29, 1975. 64 blz.
253. De vesting Steenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 30, 1975. 71 blz.

254. De polders van het waterschap ”De Striene”.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 31, 1975. 71 blz.
255. Ontstaan en groei van de gemeente.
Gastel, land van abten en markiezen; uitgave bij gelegenheid van het 700-jarig bestaan van Oud en Nieuw Gastel. Oud en Nieuw Gastel, 1975. blz. 13-46.
256. Heer Jansland gezegd Nieuw Gastel.
Gastel, land van abten en markiezen, blz. 47-86. (zie nr. 255).
257. Parochie en kerk van Oud Gastel.
Gastel, land van abten en markiezen, blz. 147-256. (zie nr. 255).
258. De gemeente tussen 1800 en 1975.
Gastel, land van abten en markiezen, blz. 333-405. (zie nr. 255).
259. Onze drie raadhuizen. (Nieuw-Vossemeer).
Dorpsbelang Nieuw-Vossemeer, 1 maart 1976.
260. Nieuw Vossemeer tot 1809.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 33, 1976. 71 blz.
261. Uit de oude geschiedenis van Rijsbergen. Deel I.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 34, 1976. 76 blz.
262. Episoden uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente Zevenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 36, 1976. 83 blz.
263. Het landgoed Wouwse Plantage.
Ste. Gertrudis in het woud; uitgave bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de parochie Wouwse Plantage.
Wouw, 1976. blz. 7-56. ‘
264. Het dorp Wouwse Plantage.
Ste. Gertrudis in het woud. blz. 131-158. (zie nr. 263).
265. *(Inventaris van het) Archief van de gemeente Steenbergen. IIe afdeling; Het archief van de gemeente tussen 1811-1950*.
Steenbergen, 1977. 161 blz.
266. De mythe van de Noormannen in Nederland.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 37, 1977. 95 blz.
267. Heerlijkheid en gemeente Moerstraten.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 38, 1977. 62 blz.
268. Heerlijkheid en gemeente Moerstraten.
Dese Heerlickheijt Moerstraten; uitgave bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der parochie van Ste. Theresia van het Kind Jezus te Moerstraten.
Wouw, 1977. blz. 103-149.
269. *De Gouden Kerken van Zundert en Wernhout*.
Zundert, 1977. 142 blz.
270. De baarlijke nonsens rond Dorestad.
De Gelderlander, 10 april 1978.
271. *Inventaris van de archieven van de r.k. parochie van St. Laurentius te Oud Gastel* (kerkbestuur en parochieel armbestuur).
Oud en Nieuw Gastel, 1978. 67 blz. (In samenwerking met G.J. van Donschot).
272. *Inleiding op: De archieven van Willemstad*. Deel I. H. Goulooze. Het oud archief van de gemeente 1558-1810. Willemstad, 1978. blz. 4-9.
273. Op den Dorpshuijse van Princelant, bij gelegenheid van de officiële opening op 17 januari 1978 van het verbouwde en uitgebreide gemeentehuis van Dinteloord en Prinsenland.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 41, 1978. 67 blz.
274. De vesting Klundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 42, 1978. 64 blz.
275. De parochie van St. Cornelis te Welberg (Steenbergen) 1928-1978.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 45, 1978. 72 blz.
276. Geschiedenis van de gemeente Nieuw-Vossemeer in vogelvlucht.
Gemeentegids Nieuw-Vossemeer, 1978 blz. 1-3.
277. Sextet van de roomse kerken. (Steenbergen).
75 jaren St. Gummarus-kerk van Steenbergen.
Bergen op Zoom, (1978). blz. 7-20.
278. Vieftièn veschkes op der Schalebösch (Limburgs dialekt).
Het land van Valkenburg, 23 maart 1979.

279. Medische perikelen in Dinteloord.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 9-27.
280. De hervormde kerk van Hooge Zwaluwe.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 51-72.
281. Heilige Berg, Overdrage, Niervaart en Klundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 109-139.
282. Rijsbergen van 1590-1600: een afgebrand dorp tussen hete vuren.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 211-229.
283. Het burgerrecht van Steenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 230-267.
284. Weeskinderen huilen niet (Willemstad).
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 268-280.
285. Het schisma van Woensdrecht.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 291-314.
286. Het kasteel van Zevenbergen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 337-360.
287. De oorsprong van de boomkwekerij in Zundert.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 50/52, 1979. blz. 361-375.
288. *Van Dorestadum tot Waderlo*.
Zundert, 1979. 112 blz.
289. Het Romeinse en vroeg-middeleeuwse Trajectum te Tournehem-sur-la-Hem.
De Franse Nederlanden - Les Pays-Bas Français, jaarboek uitgegeven door de Stichting Ons Erfdeel vzw, 1979. blz. 196-218.
290. Geschiedenis in vogelvlucht. (Zevenbergen).
Informatiegids Zevenbergen 1980/1981. blz. 12-16.
291. De gemeentehuizen van Wouw.
Woide die Wouda, opstellen over de geschiedenis van Wouw door A. Delahaye, W.A. van Ham en J.H.F. Bos. Wouw, 1980. blz. 11-39.
292. Wouw in vogelvlucht tussen 1570 en 1813.
Woide die Wouda, blz. 153-263. (zie nr. 291).
293. *Holle Boomstammen. De historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans-Vlaanderen*.
Tournehem / Zundert, 1980. 464 blz.
294. Het dorpshuis van Fijnaart en Heijningen.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 53, 1980. 80 blz.
295. Mémoires van een archivaris.
Publikaties van het archivariaat Nassau-Brabant 55, 1980.
296. *Inventaris van het oud archief van de gemeente Hooge en Lage Zwaluwe tot 1813*.
297. *Inventaris van het oud archief van de gemeente Woensdrecht* (bevattende: A. De gemeente Woensdrecht; B. De gemeente Hoogerheide; C. De gemeente Zuidgeest; D. De gemeente Hinkelenoord.
298. *Inventaris van het archief van Prins Karel Polder onder Woensdrecht*.
299. *Inventaris van het oud archief van Wouw (1577/78)1593-1810* (bevattende: A. Het archief van Wouw; B. Het archief van Moerstraten; C. Varia).
300. *Zeven eeuwen Halsteren*, (in samenwerking met dr. J.P. van Dooren en drs. Th. Mooren).
Halsteren, 1980. 512 blz.

Publicaties in boekvorm van Albert Delahaye in relatie met zijn visie

1. 1958, *Het mysterie van de Keizer Karel-stad*, 212 blz.
2. 1959, *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht?* 36 blz.
3. 1965, *Vraagstukken in de historische geografie van Nederland* 2delen, 580 blz.
4. 1977, *De mythe van de Noormannen in Nederland*. 96 blz.
5. 1979, *Van Dorestadum tot Waderlo*. 112 blz
6. 1980, *Holle Boomstammen. De historische mythen van Nederland, ontleend aan Frans-Vlaanderen*. 464 blz.
7. 1980, *Mémoires van een archivaris*. 120 blz.
8. 1982, *De bisschop van Nijmegen*. 162 blz.
9. 1984, *De Ware Kijk Op* ... Deel I: Noyon, het land van Béthune en Frisia. 500 blz.

Postume uitgaven

10. 1992, *Ontspoorde historie*. 326 blz.
11. 1997, *Germania = Frans-Vlaanderen bij Tacitus*. 170 blz.
12. 1997, *Germania = Frans-Vlaanderen bij Caesar, Strabo, Plinius en Ptrolemeus*. 304 blz.
13. 1997, *De Geograaf van Ravenna*. 108 blz.
14. 1997, *Peutinger-kaart en Itinerarium Antonini van Frans-Vlaanderen*
    Deel I Romeinse wegen, Tekst en commentaar. 200 blz.
    Deel II Romeinse wegen; 68 kaarten op A4-formaat
15. 1999, *De Ware Kijk Op ...*
    Deel II, Het Eerste Millennium, Historische Mythen van de Lage Landen. 650 blz.

Nadere info op onderstaande websites:

1. *De ware geschiedenis van Nederland in het eerste Millennium*
   www.noviomagus.info
   Website van Guido Delahaye (zoon van Albert)
   Tevens verkoop van enkele boeken van Albert Delahaye
2. *Albert Delahaye*
   www.albertdelahaye.nl
   Website van Gon Delahaye (zoon van Albert)
   Tevens verkoop van enkele boeken van Albert Delahaye
3. *Mythes & Histoire*
   home.nordnet.fr/~jacfermaut/
   Website van Jacques Fermaut
   Ook Franse vertalingen van Delahayes boeken
4. *Archief IJpelaan* (gedeelten ‘Bronnen en Mythen’ en ‘Graven van Holland’)
   ijpelaan.nl/Archief/IJpFrames-nl.html
   Website van Kees IJpelaan
5. *De lage landen in het eerste millennium*
   www.brucop.com/millennium/nederlands/
   Website van Willem Bruijnesteijn van Coppenraet

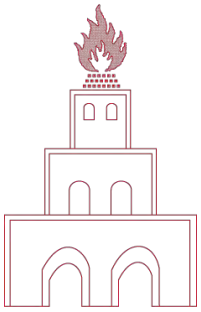
Nawoord van de redactie

Stichting SEM (Studiekring Eerste Millennium) staat open voor alle visies op de geschiedenis van de Lage Landen globaal tussen Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr. In de -meestal ingezonden- artikelen die we in ons kwartaalblad *SEMafoor* opnemen, lopen de visies vaak sterk uiteen van heel gangbaar tot stevig alternatief. Het feit dat we die publiceren wil niet zeggen dat we als stichting achter die visies staan. De stichting vertegenwoordigt geen richting en stelt zich tot taak om een discussie te organiseren waar iedereen aan deel kan nemen. Naast professionele- en semiprofessionele historici zijn door de laagdrempeligheid vooral ook amateurhistorici van harte welkom.

SEM is voortgekomen uit de Stichting Albert Delahaye die tot doel had het werk van Albert Delahaye na zijn dood voort te zetten. Na het ontbinden van de Stichting Albert Delahaye per maart 2010 heeft SEM, zonder het werk van Albert Delahaye af te zweren, de blik verruimd. We betreuren het dan ook dat we nog regelmatig gekarakteriseerd worden als een 'Delahaye-club'. Door in deze Reader nog eens de spotlight te zetten op de commentaren op Delahaye opent SEM nadrukkelijk de deur voor het inzicht dat Delahaye er naast zat wat betreft de Romeinse tijd. Omdat het belang van de Delahaye van het eerste uur (Karolingisch Nijmegen, vroege middeleeuwen) misschien toch niet moet worden onderschat zullen we binnen het kader van het 17e SEM-symposium "Visies naar aanleiding van het werk van Albert Delahaye" een oude publicatie van Albert Delahaye in een digitale heruitgave beschikbaar gaan stellen: *Het mysterie van de Keizer Karel-stad* (1958).

Natuurlijk is er binnen SEM nog veel kennis over het werk van Albert Delahaye aanwezig en op onze website is ook veel informatie over zijn werk te vinden. Een deel van dat werk werd raadpleegbaar en toegankelijk gemaakt. Van zijn alternatieve locaties werden ook de geografische coördinaten opgeladen zodat per tekst en/of per archief een visueel beeld gegeven kan worden van deze alternatieve visie. *De Ware Kijk Op … I*, *De Ware Kijk Op … II*, *Ontspoorde Historie*, *Germania = Frans Vlaanderen bij Tacitus* en *Germania = Frans Vlaanderen bij Caesar, Strabo, Plinius en Ptolemeus* werden verwerkt. Zie hiervoor 'Albert Delahaye' binnen de menuoptie SEMarchief op onze website www.semafoor.info.

Verder wijzen we er nog graag op dat alle jaargangen van het *Albert Delahaye Bulletin* (1996 - 1999) op de website raadpleegbaar zijn en ook alle *SEMafoor* uitgaves ouder dan één jaar. En als u toch de website bezoekt, kijkt u dan ook even op de afdeling met de boeken uit de SEM-reeks Vergeten Verleden. De meeste zijn nog steeds leverbaar.

Studiekring Eerste Millennium

Hof 6
4854 AZ Bavel

COLOFON

De studiekring SEM beoogt met zijn werk een hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van het eerste millennium van de Lage Landen globaal tussen Somme en Elbe in de periode 100 v.Chr. tot 1200 n.Chr.

Een van de middelen die SEM gebruikt om dit doel te bereiken is het uitgeven van een tijdschrift onder de naam ***SEMafoor***, dat 4x per jaar verschijnt.

De kosten voor een jaarabonnement bedragen € 35,00.
Het bedrag dient overgemaakt te worden op de rekening van:
Stichting SEM, Bavel
IBAN: NL44 INGB 0009 1026 78
BIC: INGBNL2A
o.v.v. abonnement *SEMafoor*

Deze reader is gemaakt ter gelegenheid van het zeventiende SEM-symposium zaterdag 5 nov. 2016, met als thema **'Visies naar aanleiding van het werk van Albert Delahaye'**.
De reader is samengesteld door het bestuur van SEM, tevens redactie van *SEMafoor*:
Ad Maas
Alex Laenen
Janus Jochems
Kurt Wayenberg
Jeff van Hout

Contactadres SEM Nederland
Janus Jochems
Hof 6
4854 AZ Bavel
E-mail: info@semafoor.net

Contactadres SEM België
Kurt Wayenberg
Mechelsebaan 99
2570 Duffel
E-Mail: kurt.wayenberg@hpe.com

Website SEM
www.semafoor.info